pdftarikhema.org

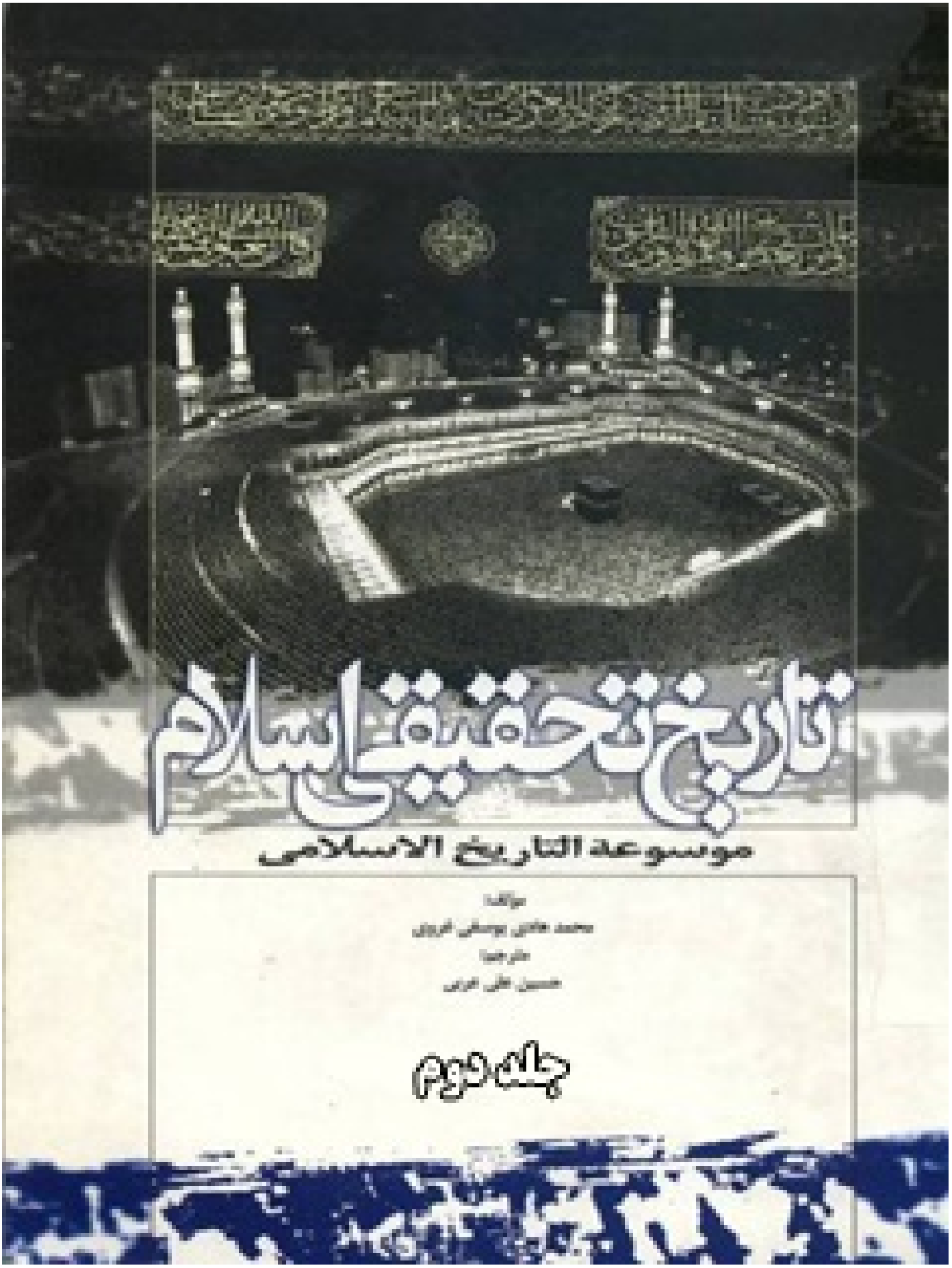

تاریخ تحقیقی اسلام

موسوعة التاریخ الاسلامی

مؤلف:
محمد هادی یوسفی غروی
مترجمان:
حسین علی عزیزی

جلد دوم

mapdftarikhema.org
pdftarikhema.org
pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

تاریخ تحقیقی اسلام (موسوعه التاریخ الاسلامی)

نویسنده:

محمدهادی یوسفی غروی

ناشر چاپی:

موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

pdftarikhema.org
pdftarikhema.org
pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

فهرست

فهرست ----- ۵
تاریخ تحقیقی اسلام (موسوعه التاریخ الاسلامی) جلد۲ ----- ۱۱
مشخصات کتاب ----- ۱۱
فهرست مطالب ----- ۱۱
اشاره ----- ۱۱
فصل اول: تاریخ معراج و اسراء ----- ۱۱
فصل دوم: هجرت اول ----- ۱۲
فصل سوم: هجرت به طائف ----- ۱۲
فصل چهارم: بیعت عقبهٔ و انتشار اسلام در مدینه ----- ۱۳
فصل پنجم: هجرت مسلمانان به مدینه ----- ۱۳
فصل ششم: توطئه برای قتل نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله ----- ۱۳
اشاره ----- ۱۳
مهم‌ترین حوادث سال اوّل هجری ----- ۱۳
مهم‌ترین حوادث سال دوم هجری ----- ۱۴
مقدمه ناشر ----- ۱۶
پیش گفتار ----- ۱۷
فصل اول تاریخ معراج و إسراء ----- ۱۹
معراج پیامبر صلّی اللّه علیه و آله ----- ۱۹
تاریخ یوم الدار ----- ۲۲
سوره پنجاه و پنجم، انعام ----- ۲۲
سوره پنجاه و هفتم: لقمان ----- ۳۰
سوره شصتم: لقمان ----- ۳۲
اشاره ----- ۳۲

pdftarikhema.com
pdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

ظلم مشرکان به مسلمانان ضعیف ----- ۳۴
فصل دوم هجرت اول ----- ۳۶
اشاره ----- ۳۶
هجرت به حبشه ----- ۳۶
نامه رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله به نجاشی ----- ۳۸
حضور هیأت قریشی در درگاه نجاشی ----- ۴۳
حدیث شعب ابی طالب «۲» ----- ۵۳
ایمان ابو طالب- رضی الله عنه- ----- ۵۵
سوره شصت و یکم: سجدهٔ (فصلت) ----- ۵۸
سوره شصت و سوم: زخرف ----- ۵۹
سوره شصت و چهارم: دخان ----- ۶۱
سوره شصت و ششم: احقاف ----- ۶۲
سوره شصت و نهم: کهف ----- ۶۴
هفتادمین سوره: نحل ----- ۶۶
شهادت یاسر و سمیّه و شکنجه عمّار ----- ۷۰
اولین دیدار خزرجی‌ها با رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در موسم عمره ----- ۷۳
هجرت ابی سلمه به مدینه ----- ۷۶
صحیفه مقاطعه ظالمانه ----- ۷۷
وفات ابو طالب و خدیجه ----- ۸۳
فصل سوم هجرت به طائف ----- ۸۷
اشاره ----- ۸۷
درخواست پناهندگی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از قبایل ----- ۸۷
هجرت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله به طائف ----- ۸۹
پناه بردن نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به باغ بنی مخزوم ----- ۹۰

pdftarikhema.com
pdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

مقدمات هجرت به مدینه ----- ۹۱
سوره هفتاد و سوم: «الانبیاء» ----- ۹۳
سوره هفتاد و نهم: «المعارج» ----- ۹۴
سوره هشتاد و چهارم: «الروم» ----- ۹۵
سوره هشتاد و پنجم: عنکبوت ----- ۱۰۹
فصل چهارم بیعت عقبه و انتشار اسلام در مدینه ----- ۱۱۳
اشاره ----- ۱۱۳
بیعت عقبه ----- ۱۱۳
انتشار اسلام در مدینه ----- ۱۱۹
جهت قبله ----- ۱۲۳
نقش عباس بن عبد المطلب ----- ۱۲۴
قصه بت عمرو بن جموح ----- ۱۲۶
فصل پنجم هجرت مسلمانان به مدینه ----- ۱۲۷
اشاره ----- ۱۲۷
اجازه رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برای هجرت به مدینه ----- ۱۲۷
مهاجران بعد از أبی سلمه ----- ۱۲۸
فصل ششم توطئه برای قتل نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله ----- ۱۳۰
اشاره ----- ۱۳۰
شورای دار الندوه ----- ۱۳۰
خوابیدن علی علیه السّلام در جای پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله ----- ۱۳۳
هجرت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مدینه ----- ۱۳۳
منزلگاه‌های بین راه ----- ۱۳۹
هجرت علی علیه السّلام به همراه فواطم ----- ۱۴۲
تجدید بنای کعبه و نصب حجر الاسود ----- ۱۴۵

pdftarikhema.com
pdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

مهم‌ترین حوادث سال اول هجری ----- ۱۴۷
اشاره ----- ۱۴۷
ورود نبی اکرم به قباء ----- ۱۴۷
اسلام آوردن سلمان ----- ۱۴۸
اسلام آوردن عبد الله بن سلام ----- ۱۴۸
پایه‌گذاری مسجد قباء ----- ۱۵۰
اوّلین نماز جمعه و اوّلین خطبه ----- ۱۵۱
سایر اخبار در مورد ورود رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله ----- ۱۵۴
ساخت مسجد النّبی ----- ۱۵۸
وفات اسعد بن زراره و اقامه نماز میّت ----- ۱۶۰
یثرب یا طیبه ----- ۱۶۱
چاه‌ها و سیلاب‌های مدینه ----- ۱۶۱
بازارهای مدینه در زمان جاهلیت و اسلام ----- ۱۶۴
خانه‌های اطراف مسجد ----- ۱۶۵
تشریع اذان اعلام ----- ۱۶۹
برقراری پیمان برادری میان انصار و مهاجران ----- ۱۷۲
اوّلین سریّه در مدینه ----- ۱۷۴
سریّه عبیده بن حارث ----- ۱۷۵
ساختن دو اتاق برای سوده و عایشه ----- ۱۷۶
سریّه خدّار ----- ۱۷۷
موضع‌گیری یهود و أحبار آنها ----- ۱۷۸
یهودیان از پیمان با اوس و خزرج تا پیمان با مسلمانان ----- ۱۷۸
شرایط عهدنامه در مورد یهودیان ----- ۱۸۳
یثرب یا مدینه؟ ----- ۱۸۴

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

سردسته منافقین ----- ۱۸۵
منافقان أوس و خزرج ----- ۱۸۶
منافقان یهود ----- ۱۸۸
نزول سوره بقره ----- ۱۸۸
مهم‌ترین حوادث سال دوم هجری ----- ۲۰۱
اشاره ----- ۲۰۱
اوّلین غزوه مسلمانان؛ غزوه أبواء «۱» ----- ۲۰۱
ازدواج علی علیه السّلام با زهرا علیها السّلام ----- ۲۰۲
غزوه بواط ----- ۲۰۶
اوّلین غزوه بدر (بدر صغری) ----- ۲۰۷
غزوه ذی العشیره ----- ۲۰۷
دادن کنیه ابو تراب به علی علیه السّلام ----- ۲۰۸
سریه نخله ----- ۲۰۹
غزوه بدر کبری ----- ۲۱۱
اشاره ----- ۲۱۱
عباس بن عبد المطلب و عقیل بن ابی طالب ----- ۲۳۲
سفارش درباره اسیران ----- ۲۳۳
تقسیم غنائم ----- ۲۳۵
فرستادن افرادی برای اعلام پیروزی ----- ۲۳۷
استقبال از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ----- ۲۳۸
گریه برای شهدا ----- ۲۳۹
اسیران در مدینه ----- ۲۴۰
فدیه دادن برای اسراء ----- ۲۴۱
ابو العاص بن ربیع، داماد پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله «۳» ----- ۲۴۳

pdftarikhema.org
pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

اسیری که در برابر گروی دیگری آزاد شد ---- ۲۴۴
تغییر قبله از قدس به کعبه ---- ۲۴۵
آیاتی دیگر از سوره بقره ---- ۲۴۹
تحریم خمر ---- ۲۶۴
زکات فطره و عید فطر ---- ۲۶۶
غزوه بنی سلیم ---- ۲۶۷
سریه بنی سلیم ---- ۲۶۸
ازدواج با مشرکان ---- ۲۶۸
نذر برای کشتن تحریک‌کننده بر ضد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله ---- ۲۷۵
غزوه بنی قینقاع ---- ۲۷۶
تصمیم صفوان به ترور پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله ---- ۲۸۰
ازدواج علی با زهرا علیها السّلام ---- ۲۸۲
اشاره ---- ۲۸۲
از سنت‌های شب ازدواج ---- ۲۸۳
صبحگاه شب زفاف ---- ۲۸۶
غزوه سویق «۲» ---- ۲۸۷
عید قربان ---- ۲۸۸
وفات عثمان بن مظعون ---- ۲۸۸
وفات رقیه دختر رسول اللّه ---- ۲۹۰
درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان ---- ۲۹۳

mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

تاریخ تحقیقی اسلام (موسوعه التاریخ الاسلامی) جلد۲

مشخصات کتاب

سرشناسه : یوسفی غروی، محمد هادی، ۱۳۲۷ –

عنوان قراردادی : موسوعه التاریخ الاسلامی. فارسی

عنوان و نام پدیدآور : تاریخ تحقیقی اسلام (موسوعه التاریخ الاسلامی)/ مولف محمدهادی یوسفی‌غروی؛ مترجم حسین‌علی عربی.

مشخصات نشر : قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)، انتشارات، ۱۳۸۸ –

مشخصات ظاهری : ج.

فروست : انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)؛ ۳۴، ۳۵، ۳۶. تاریخ؛ ۶، ۷، ۸.

شابک : ۴۱۰۰۰ ریال: ج. ۱ ۹-۷۰-۵۸۸۳-۹۶۴ : ؛ ۴۲۰۰۰ ریال: ج. ۲، چاپ پنجم ۷-۷۱-۵۸۸۳-۹۶۴ : ؛ ۴۴۰۰۰ ریال: ج. ۳، چاپ پنجم ۵-۷۲-۵۸۸۳-۹۶۴ : ؛ ۳۵۰۰۰ ریال : ج. ۴ ۵-۶۹-۵۸۸۲-۹۶۴ :

وضعیت فهرست نویسی : فاپا (ج. ۱، چاپ پنجم)

یادداشت : چاپ پنجم.

یادداشت : ج. ۲ و ۳ (چاپ پنجم: بهار ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۴ (چاپ اول: ۱۳۸۲) (فیپا).

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. عصر نبوت تا مرحله اعلان دعوت.- ج. ۲. عصر نبوت تا پایان سال دوم هجرت.- ج. ۳. حوادث سال سوم تا ششم هجرت.- ج. ۴. حوادث سال هفتم تا یازدهم هجرت

موضوع : اسلام -- تاریخ

شناسه افزوده : عربی، حسینعلی، ۱۳۴۹، – مترجم

شناسه افزوده : موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره). انتشارات

رده بندی کنگره : BP۱۴/ی۹م۸۰۴۱ ۱۳۸۸

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۹۱۲

شماره کتابشناسی ملی : م۸۳-۱۵۹۱۳

فهرست مطالب

اشاره

مقدمه ناشر ۱۱

پیش گفتار ۱۳

فصل اول: تاریخ معراج و اسراء

تاریخ یوم الدار ۲۱

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

سوره پنجاه و پنجم: انعام ۲۱
سوره پنجاه و هفتم: لقمان ۳۱
سوره شصتم: لقمان ۳۳
ظلم مشرکان نسبت به مسلمانان ضعیف ۳۵

فصل دوم: هجرت اول

هجرت به حبشه ۳۹
نامه رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله به نجاشی ۴۱
حضور هیأت قریشی در درگاه نجاشی ۴۸
حدیث شعب ابی طالب ۶۰
ایمان ابو طالب رضی الله عنه ۶۲
سوره شصت و یکم: سجدهٔ (فصلت) ۶۶
سوره شصت و سوم: زخرف ۶۷
سوره شصت و چهارم: دخان ۷۰
سوره شصت و ششم: احقاف ۷۱
سوره شصت و نهم: کهف ۷۴
هفتادمین سوره: نحل ۷۶
شهادت یاسر و سمیّه و شکنجه عمّار ۸۱
اولین دیدار خزرجی‌ها با رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در ایام موسم عمره ۸۶
تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶
هجرت ابی سلمهٔ به مدینه ۸۹
صحیفه مقاطعه ظالمانه ۹۱
وفات ابو طالب و خدیجهٔ ۹۸

فصل سوم: هجرت به طائف

درخواست پناهندگی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از قبایل ۱۰۵
هجرت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله به طائف ۱۰۷
پناه بردن نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به باغ بنی مخزوم ۱۰۸
مقدمات هجرت به مدینه ۱۱۰
سوره هفتاد و سوم: «الانبیاء» ۱۱۲
سوره هفتاد و نهم: «المعارج» ۱۱۳
سوره هشتاد و چهارم: «الروم» ۱۱۴
سوره هشتاد و پنجم: عنکبوت ۱۳۲

pdftarikhema.com
pdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

فصل چهارم: بیعت عقبهٔ و انتشار اسلام در مدینه

بیعت عقبهٔ ۱۳۷
انتشار اسلام در مدینه ۱۴۴
جهت قبله ۱۵۰
نقش عباس بن عبد المطلب ۱۵۱
قصه بت عمرو بن جموح ۱۵۴

فصل پنجم: هجرت مسلمانان به مدینه

اجازه رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برای هجرت به مدینه ۱۵۵
مهاجران بعد از أبی سلمهٔ ۱۵۶

فصل ششم: توطئه برای قتل نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله

اشاره

شورای دار الندوهٔ ۱۵۹
خوابیدن علی علیه السّلام در جای پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله ۱۶۲
تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۷
هجرت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مدینه ۱۶۳
منزلگاه‌های بین راه ۱۷۰
هجرت علی علیه السّلام به همراه فواطم ۱۷۳
تجدید بنای کعبه و نصب حجر الاسود ۱۷۷

مهم‌ترین حوادث سال اوّل هجری

ورود نبی اکرم به قباء ۱۸۱
اسلام آوردن سلمان ۱۸۲
اسلام آوردن عبد الله بن سلام ۱۸۳
پایه‌گذاری مسجد قباء ۱۸۴
اوّلین نماز جمعه و اوّلین خطبه ۱۸۶
سایر اخبار در مورد ورود رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله ۱۹۰
ساخت مسجد النّبی ۱۹۴
وفات اسعد بن زراره و اقامه نماز میّت ۱۹۷
یثرب یا طیبه ۱۹۸

mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

چاه‌ها و سیلاب‌های مدینه ۱۹۸
بازارهای مدینه در زمان جاهلیت و اسلام ۲۰۱
خانه‌های اطراف مسجد ۲۰۱
تشریع اذان اعلام ۲۰۷
برقراری پیمان برادری میان انصار و مهاجران ۲۱۱
اوّلین سرّیه در مدینه ۲۱۴
سریّه عبیده بن حارث ۲۱۴
ساختن دو اتاق برای سوده و عایشه ۲۱۵
سریّه خدار ۲۱۶
موضع گیری یهود و أحبار آنها ۲۱۷
یهودیان از پیمان با اوس و خزرج تا پیمان با مسلمانان ۲۱۸
شرایط عهدنامه در مورد یهودیان ۲۲۴
یثرب یا مدینه؟ ۲۲۵
تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸
سردسته منافقین ۲۲۶
منافقان أوس و خزرج ۲۲۸
منافقان یهود ۲۳۰
نزول سوره بقره ۲۳۰

مهم‌ترین حوادث سال دوم هجری

اوّلین غزوه مسلمانان؛ غزوه أبواء ۲۴۷
ازدواج علی علیه السّلام با زهرا علیها السّلام ۲۴۸
غزوه بواط ۲۵۳
اوّلین غزوه بدر (بدر صغری) ۲۵۳
غزوه ذی العشیره ۲۵۴
دادن کنیه ابو تراب به علی علیه السّلام ۲۵۴
سریه نخله ۲۵۶
غزوه بدر کبری ۲۵۸
خروج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ۲۶۱
افطار روزه و شکسته شدن نماز ۲۶۱
آزمایش انصار ۲۶۴
آمدن قریش ۲۶۶
درگیری دو لشکر ۲۶۸

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

اوّلین مبارزه ۲۷۰
پرچمدار قریش ۲۷۲
کشته شدن ابو جهل ۲۷۴
اسیر شدن عباس و عقیل ۲۷۴
قضیه گم شدن (روپوش مخملی) ۲۷۷
نزول سوره انفال ۲۷۷
در منزل اثیل ۲۸۰
عباس بن عبد المطلب و عقیل بن ابی طالب ۲۸۱
سفارش درباره اسیران ۲۸۳
تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹
تقسیم غنائم ۲۸۴
فرستادن افرادی برای اعلام پیروزی ۲۸۷
استقبال از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ۲۸۸
گریه برای شهدا ۲۸۹
اسیران در مدینه ۲۹۰
فدیه دادن برای اسراء ۲۹۱
ابو العاص بن ربیع، داماد پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله ۲۹۳
اسیری که در برابر گروی دیگری آزاد شد ۲۹۵
تغییر قبله از قدس به کعبه ۲۹۵
آیاتی دیگر از سوره بقره ۳۰۱
تحریم خمر (می) ۳۱۸
زکات فطره و عید فطر ۳۲۱
غزوه بنی سلیم ۳۲۲
سریه بنی سلیم ۳۲۳
ازدواج با مشرکان ۳۲۳
نذر برای کشتن تحریک‌کننده بر ضد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله ۳۳۲
غزوه بنی قینقاع ۳۳۳
تصمیم صفوان به ترور پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله ۳۳۸
ازدواج علی با زهرا علیها السّلام ۳۴۰
از سنت‌های شب ازدواج ۳۴۱
صبحگاه شب زفاف ۳۴۵
غزوه سویق ۳۴۶
عید قربان ۳۴۷

pdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

وفات عثمان مظعون ۳۴۸

وفات رقیّه دختر رسول اللّه ۳۴۹

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱

مقدمه ناشر

تاریخ، معلمی است که تجربه‌های نسلها و امتهای پیشین را بازگو می‌کند تا آیندگان عبرت گرفته و در مسیر زندگی و صراط مستقیم را در پیش گیرند.

بی‌شک تاریخ اسلام به اعتراف صاحبان فن، یکی از بی‌نظیرترین گنجینه‌های موجود تاریخی جهان است و با وجود عیب‌ها و نقص‌هایی که بر آن وارد است، یکی از نعمتها و منتهایی است که خداوند به امّت اسلامی عنایت کرده است و ادیان و امتهای دیگر از داشتن چنین نعمت بزرگی محروم هستند.

در طول تاریخ اسلام، مورخان و سیره‌نویسان کوشش کرده‌اند که این گنجینه ارزشمند را به نسلهای بعد منتقل نمایند و از این رو، هزاران عنوان کتاب در زمینه تاریخ و سیره پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله که «اسوه حسنه» است، تألیف کرده‌اند.

در این میان، استاد فاضل و ارجمند جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای محمد هادی یوسفی غروی که از مورخان و کتاب‌شناسان صاحب نام حوزه علمیه قم و نجف می‌باشند، پس از بیست سال و اندی تحقیق و تدقیق، کتاب ارزشمند «موسوعهٔ التاریخ الاسلامی» را به جامعه علم و ادب تقدیم داشته‌اند. کتاب مذکور در سه مجلد به وسیله مجمع الفکر الاسلامی منتشر شده است.

ویژگیهای منحصر به فرد این کتاب سبب شد که از همان آغاز انتشار جلدهای اول و دوم، مورد عنایت ویژه استادان فن و صاحب نظران قرار گیرد. مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه اللّه نیز که در راستای ترویج فرهنگ اسلامی فعالیت می‌نماید، در صدد برآمد تا در این میان وظیفه خود را ادا کند. بر این اساس این اثر گرانبها را به فارسی برگردان نمود تا مورد استفاده تعداد بیشتری از علاقه‌مندان به تاریخ اسلام و سیره پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله قرار گیرد.

این کتاب در چهار مجلد با عنوان «تاریخ تحقیقی اسلام»، با توجه به شأن نزول آیات و روایات اهل بیت علیهم السّلام به فارسی برگردان شده است و دارای ویژگی‌های زیر می‌باشد:

۱. از آنجا که کتابهای تاریخی تحت تأثیر سیاست‌های حکومت‌های وقت به نگارش درآمده است، متأسفانه دارای معایب و تحریفات فراوانی می‌باشد، از این رو در تألیف این مجموعه، از قرآن به عنوان یک منبع متقن و مستدل و غیر قابل تحریف برای بررسی و تحلیل حوادث زمان پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله استفاده شده و شأن نزول آیاتی که درباره حوادث مختلف نازل شده، بیان گردیده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲

۲. مؤلف در بررسی و تحقیق بیست ساله خود از روش علمی مخصوصی در علم تاریخ استفاده کرده و کوشش کرده است که علّت تناقض نصوص یا تحریف‌های انجام شده را ریشه‌یابی و تحلیل کند.

۳. با عنایت به اینکه «اهل البیت أدری بما فی البیت» هستند، مؤلف محترم کوشیده است تا روایات ائمه اطهار علیهم السّلام پس از بررسی سند و دلالت در تبیین و تحلیل حوادث صدر اسلام استفاده کند. ایشان با استدلال و منطق و روش علمی تحقیق در علم تاریخ، بسیاری از فضائل جعل شده برای صحابیها را به چالش می‌کشد.

۴. مؤلف تلاش کرده است که از منابع دست اول استفاده کند و در این میان عنایت ویژه‌ای به منابع شیعی، داشته است.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

۵. مؤلف در آغاز کتاب، ضمن مقدمه‌ای طولانی، روش استفاده از متون تاریخی را ارائه کرده که این مقدمه برای دانشجویان رشته تاریخ بسیار مفید و سودمند است.

۶. در طول تاریخ، شبهات بسیاری درباره اسلام و قرآن و به ویژه درباره شخصیت والای پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله ایجاد شده است که مؤلف در جای مناسب با استدلال و برهان و به خصوص با استفاده از قرآن، به این شبهات پاسخ داده است.

۷. این کتاب، بر خلاف مرسوم، تنها جمع‌آوری و تبویب گزارش‌های تاریخی از کتاب‌های مختلف نمی‌باشد، بلکه مؤلف کوشیده است هر گونه حادثه‌ای را تبیین نموده تا چراغی برای راه آیندگان باشد.

در همین جا لازم است از جناب استاد یوسفی غروی و همچنین از جناب حجة الاسلام آقای حسین علی عربی که قبول زحمت نموده و با نظارت استاد یوسفی غروی، این مجموعه را به فارسی برگردان کرده‌اند سپاس‌گزاری نماییم. امیدواریم که این اثر، گامی در راه خدمت به فرهنگ اسلام و قرآن باشد و مورد قبول صاحب نظران قرار گیرد.

مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه اللّه

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۳

پیش گفتار

گذشته، چراغ راه آینده است و تاریخ، حکیم جهان دیده‌ای است که حوادث گذشته را بازخوانی می‌کند تا راهی برای پیمودن آینده مبهم پیش روی ما بنهد.

مطالعه فعال و تحلیل هوشمندانه حوادث تاریخی که به قصد حقیقت‌یابی و عبرت‌آموزی انجام گیرد، تأثیری شگرف بر حیات فکری و اجتماعی جوامع می‌گذارد و راه را برای اصلاح و تفاهم بیشتر هموار می‌کند.

با توجه به اهمیت ویژه تاریخ که شناسنامه یک ملت یا امت محسوب می‌شود، نخبگان هر جامعه‌ای، پیوسته در صدد بوده‌اند که آثاری را در شرح وقایع و حوادث مربوط به جامعه خویش ارائه دهند.

ظهور اسلام در چهارده قرن پیش، نقطه عطفی در تاریخ جهان بود که، تمام جوانب فکری و عقیدتی و اخلاقی و مناسبات سیاسی و اقتصادی جهان را از آن زمان تا به امروز مورد تأثیر خویش قرار داده است.

شایسته آن بود که، چنین پدیده مهمی و به خصوص زندگانی پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله گاه شماری می‌شد و تمام زوایای آن به ثبت می‌رسید، اما جهل و تعصب و اغراض سیاسی حاکمان، باعث شد که بسیاری از حوادث مهم تاریخی در پشت پرده ابهام باقی بماند و تا حدود صد سال پس از رحلت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله اثری تألیف نشود، ولی با این وجود عده‌ای از اهل قلم و دانشمندان، دامن همت به کمر بستند و به جمع‌آوری و تدوین تاریخ صدر اسلام پرداختند و مطمئنا غنی‌ترین و دقیق‌ترین تاریخ موجود در جهان را پدید آوردند که بسیاری از نکات جزئی مربوط به هزار و چهارصد سال قبل را ثبت کرده است.

در طول چهارده قرن گذشته، مورخان بزرگی در عرصه تاریخ اسلام ظهور کرده و آثار گرانبهایی به یادگار گذاشتند. تا اینکه در عصر حاضر- که عصر انفجار اطلاعات است- نیاز روز افزونی به منابع تاریخی مدوّن و منقح احساس شد و مورخانی آثار گرانبها و با ارزشی را پدید آوردند. در این میان استاد فاضل و ارجمند آقای محمد هادی یوسفی غروی دست به کار شده و پس از حدود بیست سال

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴

مطالعه و بررسی آثار و منابع تاریخی، کتاب ارزشمند و ماندگار موسوعة التاریخ الاسلامی را به جامعه علمی اسلام و به خصوص جامعه تشیع تقدیم کرده است.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

استاد در سال ۱۳۲۷ هجری شمسی در نجف اشرف و در کانون علم و تقوی دیده به جهان گشود و از همان کودکی به تحصیل درس‌های حوزوی همت گماشت.

هوش سرشار و قدرت حافظه عجیب و تاریخی وی باعث شد که در کنار درس‌های حوزوی به مطالعه تاریخ علاقه‌مند شود و از همان اوایل منابع تاریخی را مورد مطالعه و پژوهش قرار دهد. ایشان در سال ۱۳۵۱ شمسی به جرم ایرانی بودن، توسط رژیم بعث از نجف اشرف اخراج گردید. پس از آن در قم رحل اقامت افکند تا تلاش‌های علمی خود را استمرار بخشد. وی در طول سال‌های متمادی در کنار تدریس و تحصیل، کتاب‌های زیادی را در موضوعات فقهی، اصولی و عقیدتی ترجمه و یا تألیف نموده است که کتاب‌های: وقعة الطف و موسوعة التاریخ الاسلامی مربوط به رشته تاریخ می‌باشد:

«وقعة الطف لأبی مخنف»، اولین گزارش مستند از وقایع عاشورا است که در برخی موارد تنها یک واسطه در نقل اخبار آن وجود دارد و استاد تمامی اسناد این کتاب مهم را جمع‌آوری و تحقیق نموده و انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم آن را به چاپ رسانده است.

این کتاب یک بار با عنوان: اولین تاریخ کربلا توسط آقای علی کرمی و بار دیگر با عنوان:

نخستین گزارش مستند از نهضت عاشورا، توسط آقای جواد سلیمانی به فارسی ترجمه شده است.

و امّا «موسوعة التاریخ الاسلامی»، مهم‌ترین اثر تاریخی استاد می‌باشد که تاکنون سه جلد از آن به وسیله انتشارات مجمع الفکر الاسلامی به چاپ رسیده است.

این کتاب، حاصل مطالعه و پژوهش بیست ساله‌ای است که ویژگی‌های ذیل را دارا می‌باشد:

۱. دارای مقدمه‌ای عالمانه در مورد شیوه استفاده از متون تاریخی می‌باشد که مطالعه آن برای پژوهش‌گر تاریخ ضروری است.

۲. با استفاده از منابع دست اول به نگارش درآمده و در این راه تا حد امکان به منابع شیعی استناد شده است.

۳. از آنجا که زندگی پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله با قرآن ارتباط تنگاتنگی داشته است، از آیات قرآن که به مناسبت حوادث مختلف نازل شده، استفاده گردیده و با استناد به روایات و تفاسیر، تحلیل‌های بسیار دقیق و عالمانه‌ای ارائه شده است.

۴. با روش تحقیق علمی تاریخ، به بسیاری از شبهات در مورد تاریخ اسلام و شخصیت پیامبر

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۵

اکرم صلّی اللّه علیه و آله و عقاید حقه شیعه، پاسخ‌های متقن و مستدل داده شده است و با تحلیل‌های دقیق و موشکافانه و بررسی کارنامه رجال سیاسی- دینی صدر اسلام، مقاصد شوم بسیاری از آنها برملا شده است.

با توجه به اهمیت و ویژگی‌های منحصر به فرد کتاب، معاونت پژوهش مؤسسه آموزشی، پژوهشی امام خمینی رحمه اللّه، پس از مشاوره با مورخان و صاحب نظران تصمیم به ترجمه این کتاب گرفته و انجام آن را بر عهده این جانب گذاشت.

بنده با وجود مشغله‌های گوناگون و مشکلات متعدد، با توکل بر خدا ترجمه کتاب را که در سه جلد و بیش از دو هزار صفحه می‌شد، آغاز کردم و به یاری و لطف خدا موفق شدم که پس از دو سال ترجمه این سه جلد را که تا رحلت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را شامل می‌شود، به پایان برسانم.

سعی بنده بر این بوده است که ترجمه‌ای سلیس و روان و در عین حال متعهد و مطابق با متن ارائه دهم؛ زیرا متون تاریخی و به خصوص تاریخ صدر اسلام که دربردارنده احکام و دستورات شرع مقدس می‌باشد، به گونه‌ای است که حذف و اضافه یا ترجمه آزاد را برنمی‌تابد.

در خاتمه از معاونت پژوهش مؤسسه امام خمینی رحمه اللّه و همه کسانی که مرا در به ثمر رساندن این ترجمه یاری کرده‌اند و مخصوصا از استاد ارجمند جناب آقای یوسفی که با صبر و حوصله و بزرگواری مرا در ترجمه این اثر راهنمایی فرمودند، و هم

mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

چنین از مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه اللّه که زمینه نشر آن را فراهم آوردند کمال قدردانی و تشکر را دارم و در آستانه عید غدیر سال ۱۴۲۳ این اثر را به پیشگاه با عظمت مولی الموحدین و امیر المؤمنین حضرت علی بن أبی طالب علیه آلاف التحیة و الثناء تقدیم می‌دارم.

قم المقدسه حسین علی عربی بهمن ماه ۱۳۸۱ مطابق با ذی الحجّه ۱۴۲۳

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷

(۱)

فصل اول تاریخ معراج و إسراء

معراج پیامبر صلّی اللّه علیه و آله

در مورد تاریخ إسراء قطب راوندی در الخرائج و الجرائح از علی علیه السّلام نقل می‌کند که فرمود: سه سال پس از مبعث، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در شب به بیت المقدس سیر داده شد و در شب معراج از آنجا به سوی آسمان عروج کرد و صبح آن به قریشیان در مورد معراج خویش خبر داد. «۱»

تمام آنچه را که مجلسی در مورد تاریخ معراج نقل کرده چنین است: او خبر الخرائج «۲» را ذکر کرده و از مناقب به نقل از ابن عباس روایت کرده است که معراج در ماه ربیع الاوّل و در سال دوم بعثت بوده است و در آن از واقدی و سدّی نقل کرده است که معراج شش ماه قبل از هجرت و در هفدهم ماه رمضان بوده است. «۳»

(۲) از واقدی در المنتقی تألیف کازرونی نقل شده است که اسراء در شب شنبه، هفدهم ماه رمضان و در سال دوازدهم بعثت و هشت ماه قبل از هجرت بوده است. و در آن گفته شده است که معراج در شب هفدهم ربیع الاوّل و یک سال قبل از هجرت از شعب ابی طالب به سوی بیت المقدس بوده است و گفته‌اند که در شب بیست و هفتم رجب بوده است. گفته شده که اسراء یک سال و دو ماه قبل از هجرت و در سال پنجاه و سوم بعد از عام الفیل رخ داده است. «۴»

(۳) از العدد القویة نقل شده است که اسراء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در شب بیست و یکم ماه رمضان و شش ماه قبل از هجرت روی داده است و گفته شده که در هفدهم ماه رمضان و در شب شنبه و گفته‌اند که در شب دوشنبه از ماه ربیع الاول و دو سال بعد از نبوت رخ داده است. و در آن از کتاب التذکرة آمده است که اسراء در شب بیست و هفتم ماه رجب و در سال دوم هجرت (حدود چهارده سال) می‌باشد! به نظر می‌رسد که قول راجح در میان روایات، روایت راوندی از علی علیه السّلام می‌باشد. اینک سایر مرجّحات را نیز ببینیم.

---

(۱). الخرائج و الجرائح، ج ۱، ص ۱۴۱.

(۲). بحار الانوار، ج ۱۸، ص ۳۷۹.

(۳). همان، ص ۳۸۱.

(۴). همان، ص ۳۰۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۸

(۱) سوره نجم که بعد از ۲۲ و یا ۲۳ سوره از قرآن نازل شده است و بعد از آن ۶۴ سوره در مکه نازل شده است. «۱» پس طبیعی است که بین ثلث اول و دوم از ده سالی که قرآن بر پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله نازل می‌شده است؛ یعنی در اواخر سال سوم تا

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

اوایل سال چهارم از این ده سال، سوره نجم نازل شده باشد.

الّا این که ممکن است بگوییم سوره‌های اولیه، سوره‌های کوتاه بوده پس احتمال دارد که بیست سوره اول در سال اول آن مدت نازل شده باشد و شصت سوره باقیمانده در نه سال بعدی نازل شده باشند و بنابراین معراج و نزول سوره مربوط به آن در اواخر سال اول آن مدت بوده است.

(۲) قمی در تفسیرش نقل می‌کند که اسماعیل ملک از جبرئیل سؤال کرد: این چه کسی است که همراه تو می‌باشد؟ او گفت: محمد. گفت: آیا مبعوث شده است؟ گفت: بله. «۲» یا گفت: آیا به سوی او چیزی ارسال شده است؟ «۳» چنین سؤال‌هایی متناسب با دوران اولیه بعثت یا رسالت یا نزول وحی بر او می‌باشد نه با دوران بعد از آن تا چه رسد به دوران بعد از هجرت!

(۳) با توجه به تفاوت بین بعثت به نبوت و رسالت، اختلاف بین اقوال عمده که می‌گوید در سال دوم هجرت یا پنجم بوده است، منتفی می‌شود، چون سال دوم بعد از رسالت و تنزیل قرآن سال پنجم بعد از بعثت بوده است. به خصوص که روایت سال دوم به ابن عباس برمی‌گردد و او معروف به این است که قائل به نزول قرآن در ده سال می‌باشد نه سیزده سال. بنابراین گویا که وی سه سال او را نشمرده، به این اعتبار که آن حضرت بعد از این سه سال مأمور به انذار شده است.

(۴) ابن عباس مدت کمی از حیات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را درک کرده، ولی در زمان معراج آن حضرت نبوده است تا تاریخ آن را شاهد باشد. به ناچار وی آن را از شخص دیگری بی‌نام نقل کرده است.

بنابراین گفته وی یک نقل تاریخی بدون ذکر مأخذ است و لذا در مقام تحقیق چندان ارزشی ندارد، الّا این که ما می‌دانیم بیشترین علم ابن عباس مأخوذ از علم علی علیه السّلام می‌باشد، و از همین، ظاهر می‌شود که او آن را از آن حضرت علیه السّلام نقل کرده است، جز این که نقل او تا نقل از امیر المؤمنین علیه السّلام از سال دوم تا سوم تفاوت یافته است.

(۵) کسانی که تاریخ معراج را یک سال و نیم یا پانزده ماه «۴» یا شانزده ماه «۵» بعد از بعثت دانسته‌اند، شاید

---

(۱). ر. ک: مجمع البیان، ج ۱، ص ۶۱۲ ذیل سوره انسان و التمهید، ص ۱۰۵ و تلخیص آن، ص ۹۵.

(۲). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۵.

(۳). تاریخ الخمیس، ج ۱، ص ۳۱ و مجمع الزوائد، ج ۱، ص ۷۰ از المواهب اللّدنیهٔ، ج ۲، ص ۶.

(۴). سیره مغلطای، ص ۲۷.

(۵). شرح الشفا؛ قاری، ج ۱، ص ۲۲۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹

که دو سال را از ابن عباس گرفته‌اند و در ماه‌های آن دقیق‌تر شده‌اند و لذا با هم اختلاف پیدا کرده‌اند.

(۱) شاید از قوی‌ترین قرائنی که وقوع معراج در اوایل سال پنجم بعثت را تقویت نماید، ذکر میلاد حضرت فاطمه زهرا علیها السّلام در سال پنجم باشد. علاوه بر این که از امام صادق علیه السّلام و ابن عباس و سعد بن مالک و سعد بن ابی وقّاص و عایشه روایت شده است که وقتی عایشه آن حضرت را به خاطر زیاد بوسیدن زهرا علیها السّلام مورد عتاب و سرزنش قرار داد، فرمود: ای عایشه! هنگامی که به اسراء برده شدم، جبرئیل مرا داخل بهشت برد و سیبی را به من داد. من آن را خوردم و همان تبدیل به نطفه‌ای در صلبم شد و فاطمه از همان نطفه است. پس فاطمه از حوریان زمینی است و هرگاه به بهشت مشتاق شوم، او را می‌بوسم. «۱»

(۲) از آنچه گذشت این مطلب ثابت شد که فاطمه در سال پنجم بعثت و به عبارتی در سال دوم آغاز رسالت و تنزیل- که همین مبنای شیخ مفید و کسانی است که ولادت او را در سال دوم رسالت دانسته‌اند- به دنیا آمده است. اگر ظهور نطفه فاطمه و استقرار آن در جایگاهش طبیعی باشد، چنین اقتضا می‌کند که معراج حد اقل نه ماه قبل از ولادت صورت گرفته باشد. لکن این مسأله

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

روشن نمی‌شود که آیا این واقعه در معراج اول بوده است یا دوم؟ پس اگر در معراج اول بوده است، همین اقتضا می‌کند که قول اول را ترجیح دهیم مبنی بر این که معراج یک سال پس از رسالت بوده است تا میلاد حضرت زهرا علیها السّلام در سال دوم رسالت رخ داده باشد.

(۳) از آنجا که تاریخ با شروع مبعث نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله محاسبه شده است و نه با تاریخ هجری قمری که از محرم شروع می‌شود؛ لذا آن را از ماه شعبان محاسبه می‌کنند و بعثت هم در بیست و هفتم رجب رخ داده است. در این صورت معراج اول در ماه رمضان به وقوع پیوسته است و شاید که این در یکی از شب‌های قدر، نوزدهم یا بیست و یکم رخ داده باشد، چنان که از العدد القویهٔ و از المنتقی از واقدی و از مناقب واقدی و سدّی گذشت. نه ماه بعد از ماه رمضان، ماه جمادی الثانی قرار دارد که میلاد حضرت صدیقه در آن واقع شده است. و در ماه رجب که بعد از جمادی الثانی قرار دارد سال دوم رسالت و سال پنجم نبوت به پایان می‌رسد.

(۴) بنابراین آنچه که در الخرائج از علی علیه السّلام در مورد تاریخ اسراء و معراج دوم بوده یا در ماه رمضان

---

(۱). بحار الانوار، ج ۱۸، ص ۳۱۵ و ۳۵۰ و ۳۶۴ به نقل از تفسیر قمی و علل الشرائع و مختصر و ملحقات احقاق الحقّ، مرعشی، ج ۱، ص ۱- ۱۱ و اخبار الدول، ص ۸۷ و تاریخ بغداد، ج ۵، ص ۸۷ و ذخائر العقبی، ص ۳۶ و کنز العمّال، ج ۳۰، ص ۹۴ و ۱۴ و ۹۷ و مجمع الزوائد، ج ۹، ص ۲۰۲ و محاضرات الاوائل، ص ۸۸ و مستدرک حاکم، ج ۳، ص ۱۵۶ و تلخیص آن به وسیله ذهبی و المطالب السنیهٔ، ص ۲۳۹ و مفتاح النجاح، ص ۹۸ (خطّی) و مقتل خوارزمی، ص ۶۴ و مناقب مغازلی، ص ۳۵۸ و المواهب اللدنیه، ج ۲، ص ۲۹ و میزان الاعتدال، ج ۱، ص ۳۸ و ۲۵۳ و ج ۲، ص ۲۶ و ۸۴ و ۹۷ و نزهة المجالس، ج ۲، ص ۱۷۹ و نظم درر السمطین، ص ۷۷ و وسیلهٔ المآل، ص ۷۸ و ینابیع المودهٔ، ص ۹۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰

یا در ماه ربیع الاول و در شب هفدهم آن که مصادف با میلاد آن حضرت بوده، رخ داده است، چنان که از الاقبال «۱» چنین به دست می‌آید و از العدد القویهٔ و المنتقی و مناقب به نقل از ابن عباس گذشت.

(۱) حال بر فرض که میلاد زهرا علیها السّلام بعد از اسراء و معراج دوم بوده و بر فرض که آنچه در الخرائج به نقل از علی علیه السّلام آمده برای تاریخ همین معراج دوم بوده است، در این صورت باید که میلاد زهرا علیها السّلام در سال سوم رسالت و سال ششم بعثت رخ داده باشد و این مطلبی است که با قول مشهور و روایات مورد اعتماد موافقت ندارد و همین طور است اگر فرض کنیم که معراج اول در سال سوم رخ داده باشد.

مگر این که بگوییم ولادت بعد از اسراء و معراج و در سال پنجم رسالت به وقوع پیوسته است؛ یعنی دو سال پس از معراجی در سال سوم، اما این بر خلاف ظاهر اخبار است. مگر این که بگوییم اسراء و معراج دوم در سال پنجم رسالت رخ داده است و ولادت نیز به همان ترتیب بعد از آن رخ داده است، که این اقتضا می‌کند که عمر صدیقه علیها السّلام به هنگام هجرت پنج سال و به هنگام ازدواج شش سال باشد که معقول نیست و هیچ کس قائل به آن نشده است. بنابراین به همان قول برمی‌گردیم که آن را از معراج اول بدانیم و میلاد آن حضرت را همان طوری که گذشت بعد از معراج بدانیم. و از آن جایی که این میلاد با وقوع معراج اول در سال سوم رسالت هماهنگی ندارد، لذا این تاریخ را برای اسراء و معراج دوم بدانیم.

(۲) حال می‌ماند که اگر ما سال سوم را، چنان که الخرائج از علی علیه السّلام نقل کرده است، ترجیح دادیم و آن را تاریخ اسراء و معراج دوم دانستیم، دو اشکال پیش می‌آید:

اولاً- این خبر در صدد بیان امور مربوط به معراج به طور مفصّل است، پس چرا معراج اول یا معراج بعدی را خوب تبیین نکرده و

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

بلکه حتی اشاره‌ای هم بدان نکرده است؟ و همین طور اکثر اخبار اسراء و معراج متعرض آن نشده است؟

ثانیا: اگر ما قولی را که می‌گوید اسراء و معراج دوم در سال پنجم رسالت رخ داده است، ترجیح دادیم، در این صورت با این مطلب منسجم است که سوره اسراء پنجاهمین سوره در ترتیب نزول باشد و در پنج سال بعد از آن نزدیک به سی سوره از سوره‌های نسبتا طولانی نازل شده باشد، در حالی که اگر ما سال سوم را به عنوان تاریخ اسراء و معراج ترجیح می‌دادیم، مستلزم آن بود که آنچه در این سه سال نازل شده است، پنجاه سوره باشد و آنچه که در هفت سال بعد از آن نازل شده است، سی سوره باشد. الا این که ملتزم به این دلیل شویم که سوره‌های اوایل بعثت کوتاه بوده است و سوره‌های بعدی نسبتا طولانی و مفصّل بوده‌اند.

---

(۱). الاقبال، ص ۶۰۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱

(۱) شاید از جمله چیزهایی که این را تأیید می‌کند، روایتی باشد که سیوطی آن را در الدر المنثور با اسناد از عبد الله بن مسعود نقل می‌کند که درباره سوره‌های اسراء و مریم و کهف گفت: اینها از سوره‌های اولیه «۱» بوده‌اند و او از مهاجران به حبشه بوده است و این هجرت در سال پنجم روی داده است. ظاهرا مقصود از سال پنجم، سال پنجم از نبوّت مورد نظر می‌باشد نه رسالت و تنزیل؛ یعنی دو سال بعد از رسالت و تنزیل. و لکن اگر همه سال پنجم از رسالت مورد نظر باشد، ظاهر خبر این است که سوره اسراء مدت زیادی قبل از هجرت به حبشه نازل شده است.

(۲)

تاریخ یوم الدار

اما تاریخ انذار یوم الدار، تابع تاریخ اسراء و معراج دوم و نه ماه قبل از آن می‌باشد و متناسب با نزول دو سوره نمل و آیات ۹۲ آن و قصص و آیات ۸۸ آن می‌باشد. اگر بگوییم که معراج دوم در سال پنجم یا سوم بوده است، در این صورت اگر بگوییم که در ربیع الاول آن سال که هشتمین ماه سال است، واقع شده باشد، امکان دارد که انذار در اوایل آن که اواخر ماه رجب یا شعبان یا رمضان همان سال است رخ داده باشد. اما اگر معراج در ماه رمضان به وقوع پیوسته باشد، اقتضا می‌کند که انذار در اوایل سال قبل، یعنی سال چهارم یا دوم رسالت واقع شده باشد.

عمر شریف حضرت علی علیه السّلام در سال دوم رسالت بنابر آنکه میلاد آن حضرت در سال سی‌ام عام الفیل واقع شده باشد- پانزده‌ساله بوده است و در سال چهارم آن شانزده سال داشته است.

از آنجا که بحث ما از مرحله سری و علنی به ملاحظه سیر حوادث بعد از بعثت و تنزیل از خلال آیات کریمه تا آخر سوره پنجاه و چهارم، یعنی سوره حجر کشیده شده است، اشکالی ندارد که همین روش را برای ملاحظه حوادث از خلال نزول آیات ادامه دهیم.

(۳)

سوره پنجاه و پنجم، انعام

این سوره به صورت یک جا نازل شده است، چنان که در خبر ابیّ بن کعب از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در مجمع البیان آمده است «۲» و عیاشی از امام صادق علیه السّلام «۳» و قمی از امام رضا علیه السّلام «۴» آن را نقل کرده‌اند.

---

(۱). الدر المنثور، ج ۴، ص ۱۳۶ از ابن ضریس و ابن مردویه و صحیح بخاری، ج ۳، ص ۹۶.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۲). مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۲۱ و از عکرمهٔ و قتاده.

(۳). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۳۵۳.

(۴). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۹۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲

(۱) در این سوره آمده است: «وَ لَوْ نَزَّلْنا عَلَیْکَ کِتاباً فِی قِرْطاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَیْدِیهِمْ لَقالَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِینٌ وَ قالُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ مَلَکٌ وَ لَوْ أَنْزَلْنا مَلَکاً لَقُضِیَ الْأَمْرُ ثُمَّ لا یُنْظَرُونَ وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَکاً لَجَعَلْناهُ رَجُلًا وَ لَلَبَسْنا عَلَیْهِمْ ما یَلْبِسُونَ» «۱»؛ اگر نوشته‌ای بر کاغذ برایت بفرستیم که با دست خود آن را لمس کنند، کافران بازهم خواهند گفت: «این جز جادویی آشکار نیست.» گفتند: «چرا فرشته‌ای بر او نازل نشده است؟» اگر فرشته‌ای فرستاده بودیم، کار به پایان می‌رسید و به آنها دیگر مهلتی داده نمی‌شد اگر فرشته‌ای را مقرر می‌داشتیم، بی‌تردید او را به هیأت مردان در می‌آوردیم (که باز برای آنها جای شبهه باقی می‌ماند.)

(۲) طبرسی از کلبی روایت می‌کند که گفت: این آیه در مورد عبد الله بن امیّه و نضر بن حارث و نوفل بن خویلد نازل شده است. آنها گفتند: ای محمد! ما به تو ایمان نمی‌آوریم تا این که کتابی را از سوی خدا بیاوری که چهار فرشته نیز همراه آن باشند و شهادت دهند که آن کتاب از سوی خداست و تو رسول او هستی. «۲» و به همین صورت ابن شهر آشوب آن را در مناقب روایت کرده است. «۳»

(۳) در این سوره آمده است: «قُلْ أَ غَیْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِیًّا فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ یُطْعِمُ وَ لا یُطْعَمُ قُلْ إِنِّی أُمِرْتُ أَنْ أَکُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَ لا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِکِینَ قُلْ إِنِّی أَخافُ إِنْ عَصَیْتُ رَبِّی عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ» «۴»؛ بگو: «آیا غیر خدا را یار و یاور گیرم؟ اوست که آفریننده آسمان‌ها و زمین است و خود غذا می‌دهد و از غذا بی‌نیاز است.» بگو: «من مأمورم نخستین کسی باشم که اسلام آورد» و از مشرکان نباش. بگو: «پروردگارم را نافرمانی کنم از عذاب آن روز بزرگ می‌ترسم».

(۴) طبرسی می‌گوید که گفته شده است: اهل مکه به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله گفتند: ای محمد! دین و آیین قوم خویش را ترک کرده‌ای و ما می‌دانیم که تنگدستی تو باعث چنین تصمیمی شده است. بنابراین ما اموالی را برایت جمع می‌کنیم تا از غنی‌ترین افراد ما باشی که پس از آن این آیه نازل شد. «۵» ابن شهر آشوب نیز در مناقب مطلب را به همین صورت نقل کرده است. «۶»

و خداوند می‌فرماید: «قُلْ أَیُّ شَیْءٍ أَکْبَرُ شَهادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِیدٌ بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ وَ أُوحِیَ إِلَیَّ هذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَکُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ أَ إِنَّکُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْری قُلْ لا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ وَ إِنَّنِی

---

(۱). انعام (۶)، ۷- ۹.

(۲). مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۲۸.

(۳). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۴۸.

(۴). انعام (۶)، ۱۴- ۱۵.

(۵). مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۳۳.

(۶). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۴۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳

بَرِیءٌ مِمَّا تُشْرِکُونَ الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ یَعْرِفُونَهُ کَما یَعْرِفُونَ أَبْناءَهُمُ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لا یُؤْمِنُونَ» «۱»؛ بگو: «کدامین گواهی بزرگ‌تر است» بگو: «خدا میان من و شما گواه است که این قرآن بر من وحی شده تا از طریق آن به شما و تمام کسانی که

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

به آنها می‌رسد هشدار دهم. آیا واقعا گواهی می‌دهید که معبودهای دیگری جز خدا هست؟» بگو: «من گواهی نمی‌دهم، بگو خدای یگانه فقط اوست و من از آنچه با او شریک قرار داده‌اید بیزارم.» کسانی که به آنها کتاب داده‌ایم به خوبی او را می‌شناسند همان گونه که فرزندان خود را می‌شناسند، آنان که در زیان خود می کوشند ایمان نمی‌آورند.

(۱) در تفسیر قمی با روایت ابی جارود از امام باقر علیه السّلام آمده است که فرمود: مشرکان مکه در همان ابتدایی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله آنها را دعوت کرد، گفتند: ای محمد! آیا خداوند رسولی غیر از تو را نیافت که بفرستد؟! هیچ کس را نمی‌بینیم که گفته‌های تو را تصدیق کند و ما درباره تو از یهود و نصاری سؤال کردیم و آنها گفتند که مطلبی درباره تو در کتاب‌های آنها وجود ندارد. بنابراین کسی را بیاور که به رسالت تو شهادت بدهد. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «اللّه شهید بینی و بینکم» «۲»؛ خداوند شاهد بین من و شماست.

طبرسی هم مثل همین مطلب را از کلبی «۳» نقل کرده و ابن شهر آشوب آن را در مناقب آورده است. «۴»

(۲) در این سوره آمده است: «وَ مِنْهُمْ مَنْ یَسْتَمِعُ إِلَیْکَ وَ جَعَلْنا عَلی قُلُوبِهِمْ أَکِنَّةً أَنْ یَفْقَهُوهُ وَ فِی آذانِهِمْ وَقْراً وَ إِنْ یَرَوْا کُلَّ آیَةٍ لا یُؤْمِنُوا بِها حَتَّی إِذا جاؤُکَ یُجادِلُونَکَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلَّا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ» «۵»؛ عده‌ای از آنها به تو گوش می‌دهند و ما بر دل‌هایشان پرده افکندیم تا آن را در نیابند و گوش‌هایشان را سنگین کردیم و اگر هر معجزه‌ای ببینند ایمان نمی‌آورند تا این که نزد تو آیند و مجادله کنند و کافران بگویند: «این جز افسانه‌های گذشتگان نیست.»

(۳) طبرسی در مجمع البیان می‌نویسد: گفته شده که عده‌ای از مشرکان مکه و از جمله ابو سفیان بن حرب و عتبه و شیبه فرزندان ربیعه، و نضر بن حارث و ولید بن مغیره «۶» و غیره در کنار رسول الله صلّی اللّه علیه و آله که مشغول قرائت قرآن بود، نشستند و آنگاه به نضر گفتند: محمد چه می گوید؟ گفت: افسانه‌های پیشینیان، مثل همان چیزهایی است که من از زمان‌های گذشته برایتان می گفتم. پس از آن، این آیه نازل شد.

(۴) هم چنین روایت شده که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در شب‌ها با صدای بلند قرآن و نماز می‌خواند، به این امید که

---

(۱). انعام (۶)، ۱۹- ۲۰.

(۲). تفسیر قمی ۱: ۱۹۵.

(۳). مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۳۶، واحدی در اسباب النزول، ص ۱۷۴ به نقل از کلبی.

(۴). مناقب سروی، ج ۱، ص ۵۰.

(۵). انعام: ۲۵.

(۶). این چنین آمده است در صورتی که نقل شد وی به همراه استهزا کنندگان شش گانه هلاک شده بود.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۴

فردی به قرائتش گوش فرا دهد و در آن تدبّر کند و ایمان بیاورد. اما هنگامی که مشرکان صدایش را می‌شنیدند او را اذیت می کردند و از قرائت وی جلوگیری به عمل می‌آوردند. پس خداوند خواب را بر آنها غلبه می‌داد یا در قلب‌هایشان موانعی ایجاد می کرد که آنها را از رسیدن به مقصود خویش بازمی‌داشت. «۱»

(۱) در این سوره آمده است: «وَ هُمْ یَنْهَوْنَ عَنْهُ وَ یَنْأَوْنَ عَنْهُ وَ إِنْ یُهْلِکُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما یَشْعُرُونَ» «۲»؛ آنها مردم را از پیامبر بازمی‌دارند و خود نیز از او دوری می‌جویند و غافلند که جز خودشان را هلاک نمی کنند.

طبرسی می گوید: یعنی آنها مردم را از پیروی نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نهی می کردند و خودشان هم از آن حضرت دوری می گزیدند یا این که مردم را از شنیدن قرآن منع می کردند و خودشان هم از شنیدن آن خودداری می کردند. چنان که از محمد بن

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

حنفیه و ابن عباس و حسن بصری و سدّی و قتاده و مجاهد نقل شده است و مقاتل و عطا گفته‌اند: منظور آیه ابو طالب بن عبد المطّلب می‌باشد! و این درست نیست؛ زیرا آیه معطوف به آیه قبلی و معطوف علیه آیه بعدی است و همگی در ذمّ کفار و معاندین می‌باشند. «۳»

(۲) در این سوره آمده است: «قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لا يُكَذِّبُونَكَ وَ لكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآياتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ» «۴»؛ می‌دانیم که گفته‌های کافران غمگینت می‌کند، اما آنها تو را تکذیب نمی‌کنند بلکه ستمکارانی هستند که آیات الهی را انکار می‌کنند.

(۳) طبرسی در مجمع البیان می‌گوید: روایت شده است که ابو جهل به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله گفت: ما تو را مورد اتهام و تکذیب قرار نمی‌دهیم، اما آنچه را که با خویش آورده‌ای مورد اتهام و تکذیب قرار می‌دهیم. «۵»

(۴) در سوره آمده است: «وَ إِنْ كانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْراضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقاً فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّماً فِي السَّماءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدى فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الْجاهِلِينَ» «۶»؛ اگر اعراض آنها بر تو گران آمد، چنانچه بتوانی سوراخی در زمین پیدا کن یا نردبانی به آسمان برکش و نشانه‌ای برای آنها بیاور، اما اگر خدا بخواهد آنها را بر هدایت خود گرد می‌آورد پس هرگز از نادانان مباش.

(۵) در تفسیر قمی در خبر ابی جارود از امام باقر علیه السّلام آمده است که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بسیار دوست

---

(۱). مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۴۲.

(۲). انعام (۶)، ۲۶.

(۳). مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۴۴.

(۴). انعام (۶)، ۳۳.

(۵). مجمع البیان، ج ۳، ص ۴۵۶ و واحدی آن را در اسباب النزول، ص ۱۷۶ از ابی میسره و خبر دیگری را از سدّی و قول دیگری را از مقاتل نقل کرده است.

(۶). انعام (۶)، ۳۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵

داشت که حارث بن عامر بن نوفل بن عبد مناف اسلام بیاورد. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله او را به اسلام دعوت کرد، اما شقاوت بر وی غلبه کرد و مسلمان نشد. این واقعه بر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بسیار گران آمد و برای همین خداوند نازل کرد: «وَ إِنْ كانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْراضُهُمْ» «۱»

(۱) در این سوره آمده است: «وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَ لا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ وَ لا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداةِ وَ الْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ما عَلَيْكَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَ ما مِنْ حِسابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ وَ كَذلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَ هؤُلاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنا أَ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ وَ إِذا جاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآياتِنا فَقُلْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءاً بِجَهالَةٍ ثُمَّ تابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» «۲»؛ کسانی را که می‌ترسند در پیشگاه پروردگارت گرد آیند به این کتاب هشدار ده، جز او فریاد رس و شفیعی نیست، که پرهیزگاری پیشه کنند. کسانی را که صبح و شام پروردگارتان را می‌خوانند و خشنودی او را می‌خواهند از خود دور مکن، نه حساب آنها بر عهده توست و نه حساب تو بر عده آنها. اگر آنها را طرد کنی از ستمکاران خواهی بود. بدین گونه آنها را به یکدیگر آزمودیم تا بگویند: «اینها هستند که خدا از میان ما به آنها نعمت داد.» آیا خدا شکر کنندگان را بهتر نمی‌شناسد. هر وقت

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

ایمان‌آورندگان به آیات ما نزد تو آمدند به آنها بگو: درود بر شما، پروردگارتان رحمت را بر خود فرض کرده، هر کس به جهالت مرتکب کار زشتی شود و بعد توبه و نیکوکاری کند البته خداوند بخشنده مهربان است.»

(۲) طبرسی از ثعلبی با اسناد از عبد الله بن مسعود نقل می‌کند که گفت: گروهی از قریش از کنار رسول الله صلّی اللّه علیه و آله می‌گذشتند و در این حال صهیب، جنّاب، بلال، عمّار و عده‌ای دیگر از مسلمانان آنجا بودند، قریشیان گفتند آیا ما باید تابع آنها باشیم؟! آیا اینها کسانی هستند که خدا بر آنها منّت گذارده است؟! آنها را از خود دور کن تا شاید که از تو تبعیّت کنیم! پس خداوند در مورد آنها نازل کرد که:

«وَ لا تَطْرُدِ ...» «۳»

(۳) در این سوره آمده است: «وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أَوْ قالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَ لَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَ مَنْ قالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لَوْ تَرى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِكَةُ باسِطُوا

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۹۸.

(۲). انعام (۶)، ۵۱- ۵۴.

(۳). مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۷۲ و واحدی آن را در اسباب النزول، ص ۱۷۶ و سیوطی در لباب النقول، ص ۱۰۷ نقل کرده‌اند.

أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنْتُمْ عَنْ آياتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادى كَما خَلَقْناكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ تَرَكْتُمْ ما خَوَّلْناكُمْ وَراءَ ظُهُورِكُمْ وَ ما نَرى مَعَكُمْ شُفَعاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَ ضَلَّ عَنْكُمْ ما كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ» «۱»؛ کیست ستمکارتر از کسی که به خدا دروغ ببندد و یا بگوید به من وحی شده است در حالی که نشده باشد و کسی که بگوید من هم چیزی مانند آنچه خدا نازل کرده نازل می‌کنم و اگر ستمکاران را در سکرات مرگ ببینی که فرشتگان دست‌ها را گشوده و به آنان می‌گویند: «جانی را که در تن دارید تسلیم کنید، امروز عذاب خفّت باری در برابر دروغ‌هایی که به خدا بستید و به آیات خدا تکبر ورزیدند خواهید دید.» یکّه و تنها به همان صورت که در نخست خلقتان کرده بودیم نزد ما آمدید و آنچه را به شما ارزانی داشتیم پشت سر گذاشتید و شفیعانی را که در شفاعت خود شریک می‌پنداشتید با شما نمی‌بینیم، پیوندهای شما گسست و تکیه‌گاه خیالی از دسترس شما دور شده است.

(۱) سیوطی در الدر المنثور از عکرمه از ابن عباس نقل کرده است که نضر بن حارث جملاتی را به این ترتیب با هم تعلیق کرد: و الطاحنات طحنا و العاجنات عجنا ... و آسیابان‌هایی که گندم را آرد می‌کنند و خمیرکنندگانی که آرد را خمیر می‌کنند ... که این در مقابل سوره مرسلات (سی و سومین سوره نازل شده) ساخته شده بود و برای همین این آیه نازل شد. «۲»

(۲) طوسی می‌گوید: عکرمه گفته است که آیه «وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادى ...» در مورد نضر بن حارث بن کلدهٔ نازل شد که گفته بود لات و عزّی در مورد من شفاعت خواهند کرد. «۳»

(۳) در این سوره آمده است: «وَ إِذا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آياتِنا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَ إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطانُ فَلا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ وَ ما عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَ لكِنْ ذِكْرى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» «۴»؛ و چون کسانی را دیدی که آیات ما را به مسخره می‌گیرند، روی بگردان تا سخن دیگری ساز کنند و اگر شیطان باعث شد فراموش کنی پس از یادآوری با گروه ستمگران منشین. چیزی از حساب آنها به عهده پرهیزگاران نیست، ولی برای یادآوری است که پرهیزگاری پیشه کنند.

(۴) طبرسی از امام باقر علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: «هنگامی که آیه «فَلا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرى مَعَ

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۱). انعام (۶)، ۹۳- ۹۴.

(۲). الدر المنثور، ج ۳، ص ۳۰.

(۳). التبیان، ج ۴، ص ۲۰۸ و از او در مجمع البیان، ج ۴، ص ۵۲۱.

(۴). انعام (۶)، ۶۸- ۶۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷

الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ»؛ بعد از این تذکر با ظالمین در یک جا ننشین، نازل شد. مسلمانان گفتند: اگر مشرکان دائما قرآن را مسخره کنند، ما آنها را ترک می‌کنیم و دیگر داخل مسجد الحرام نمی‌شویم و طواف به جای نمی‌آوریم؟! اما قرآن فرمود: «وَ ما عَلَی الَّذِینَ یَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَیْءٍ وَ لکِنْ ذِکْری لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ»؛ چیزی از حساب آنها به عهده پرهیزگاران نیست، ولی برای یادآوری پرهیزگاری پیشه کنند.

(۱) در این آیه به آنها دستور می‌دهد تا جایی که قدرت دارند، به بیدار کردن و راهنمایی مردم بپردازند. سپس از بلخی نقل می‌کند که گفت: این در اوّل اسلام و مخصوص نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بود و مؤمنین با این آیه شریفه ترخیص شده بودند: «وَ ما عَلَی الَّذِینَ یَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَیْءٍ»؛ و هنگامی که تعداد مسلمانان زیاد شد، این روش با این آیه نسخ شد: «فَلا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّی یَخُوضُوا فِی حَدِیثٍ غَیْرِهِ إِنَّکُمْ إِذاً مِثْلُهُمْ» «۱»؛ با آنها ننشینید تا به سخن دیگری بپردازید وگرنه شما هم مانند آنها هستید.

و خداوند می‌فرماید: «وَ لا تَسُبُّوا الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَیَسُبُّوا اللَّهَ عَدْواً بِغَیْرِ عِلْمٍ کَذلِکَ زَیَّنَّا لِکُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلی رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَیُنَبِّئُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ» «۲»؛ به آنها که غیر خدا را می‌خوانند دشنام ندهید مبادا آنها از روی دشمنی و جهالت خدا را دشنام دهند، بدین گونه کردار هر گروه را بیاراستم. آنگاه بازگشت آنها به سوی پروردگارشان است و او آنها را از کردارشان باخبر می‌کند.

(۲) قمی در تفسیرش با سندی از امام صادق علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: مؤمنان الهه‌های مشرکان را سبّ می‌کردند و مشرکان هم خدای مؤمنان را سب می‌کردند. پس خداوند مؤمنان را از سبّ الهه‌های مشرکان نهی کرد تا کفار خدایان مؤمنان را سبّ نکنند. «۳»

(۳) طبرسی از ابن عباس این مطلب را اضافه می‌کند که مشرکان به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفتند: ای محمد! از سبّ آلهه‌های ما دست بردار یا این که به خدای تو دشنام می‌دهیم. پس این آیه نازل شد: «وَ لا تَسُبُّوا الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» «۴».

در این سوره آمده است: «وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَیْمانِهِمْ لَئِنْ جاءَتْهُمْ آیَةٌ لَیُؤْمِنُنَّ بِها قُلْ إِنَّمَا الْآیاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَ ما یُشْعِرُکُمْ أَنَّها إِذا جاءَتْ لا یُؤْمِنُونَ وَ نُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَ أَبْصارَهُمْ کَما لَمْ یُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ نَذَرُهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ وَ لَوْ أَنَّنا نَزَّلْنا إِلَیْهِمُ الْمَلائِکَةَ وَ کَلَّمَهُمُ الْمَوْتی وَ حَشَرْنا عَلَیْهِمْ کُلَّ شَیْءٍ قُبُلًا ما کانُوا لِیُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ یَجْهَلُونَ» «۵»؛ سوگندهای سختی به خدا یاد کردند که اگر

(۱). مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۸۹ و سیوطی در این مورد دو خبر از ابن عباس و ابن جریح در الدر المنثور نقل کرده است.

(۲). انعام (۶)، ۱۰۸.

(۳). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۱۳ و التبیان، ج ۴، ص ۲۳۲ از حسن بصری و اسباب النزول، ص ۱۴۸.

(۴). مجمع البیان، ج ۴، ص ۵۳۷ و در تبیان از حسن بصری که آن را از ابن عباس گرفته است.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۵). انعام (۶)، ۱۰۹- ۱۱۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۸

معجزه‌ای برایشان بیاید به آن ایمان می‌آورند. بگو: «معجزه‌ها از جانب خداست.» و شما نمی‌دانید که آنها پس از آمدن معجزات هم ایمان نمی‌آورند. همان گونه که از اول ایمان نیاوردند، این بار دل‌ها و دیدگانشان را دگرگون می‌کنیم و آنان را سرگردان و در طغیان رها می‌سازیم. اگر فرشتگان را بر آنها فرو فرستیم و مردگان با آنها سخن بگویند و همه چیز را در برابرشان گرد آوریم هرگز ایمان نخواهند آورد؛ مگر خدا بخواهند ولی بیشتر آنها نادانند.

(۱) طبرسی از کلبی و محمد بن کعب قرنطی نقل می‌کند که گفتند: قریشیان گفتند: ای محمد! به ما خبر می‌دهی که موسی عصایی داشت که با آن به سنگی می‌زد و از آن دوازده چشمه می‌جوشید و به ما خبر می‌دهی که عیسی مردگان را زنده می‌کرد و به ما خبر می‌دهی که قوم ثمود ناقه‌ای داشتند و ... حال آیه‌ای از آیات را بیاور تا تو را تصدیق کنیم. پس رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چه چیزی را دوست دارید که برای شما بیاورم؟

گفتند: کوه صفا را به طلا تبدیل کن! و بعضی از مردگان ما را زنده کن تا از آنها بپرسیم که آیا آنچه می‌گویی حق است یا باطل؟ و فرشتگان را به ما نشان بده که تو را تصدیق کنند و یا خدا فرشتگان را رویاروی ما بیاورد!

(۲) رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اگر بعضی از آنچه را که می‌گویید انجام دهم، آیا پس از آن مرا تصدیق می‌کنید؟ گفتند: بله. به خدا قسم که اگر این کارها را انجام دهی، همه ما از تو پیروی می‌کنیم و مسلمانان هم از رسول الله صلّی اللّه علیه و آله درخواست کردند که این کارها را انجام دهد تا مشرکان ایمان بیاورند.

پس رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بلند شد که دعا کند تا کوه صفا به طلا تبدیل شود!

(۳) در این حال جبرئیل آمد و گفت: اگر بخواهی کوه صفا به طلا تبدیل می‌شود، اما اگر بعد از آن تو را تصدیق نکنند، آنها را عذاب خواهیم کرد! و اگر می‌خواهی آنها را به حال خود واگذار تا توبه‌کنندگان توبه کنند. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بله می‌خواهم که توبه‌کنندگان توبه کنند. پس از آن خداوند این آیه «۱» را در میان آیات ده‌گانه‌ای که از ۱۱۲ تا ۱۲۲ را شامل می‌شود، نازل فرمود و خداوند به رسول خویش به جهت گفته‌های کفار دلداری داد که به وی افترا و دروغ بسته بودند و اعلام کرد که هر کسی از غیر رسول خدا پیروی کند، گمراه شده است و دیگران را هم گمراه می‌کند و دشمنان آن حضرت شیاطین جنّ و انس هستند؛ و سخنانشان پوچ و بیهوده و باعث گناه است. حرف‌های آنها حکم به غیر آن چیزی است که خداوند نازل فرموده است و هر کسی که از آنها اطاعت کند هرآینه از راه

---

(۱). مجمع البیان، ج ۴، ص ۵۴۰ و به همین معنا در تبیان، ج ۴، ص ۲۳۶ و در اسباب النزول، ص ۱۸۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۹

خدا گمراه شده و به پیروی از ظن و گمان و افترا و تهمت روی آورده است و خداوند آگاه‌تر به هدایت‌شدگان و گمراه‌شدگان از راهش می‌باشد. سپس می‌فرماید: «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآياتِهِ مُؤْمِنِينَ وَ ما لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ قَدْ فَصَّلَ لَكُمْ ما حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَ إِنَّ كَثِيراً لَيُضِلُّونَ بِأَهْوائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ» «۱»؛ اگر به آیات او ایمان دارید از آنچه نام خدا بر آن رفته است بخورید. چرا از چیزهایی که نام خدا بر آن برده شده نمی‌خورید؟ حال آن که حرام‌شده‌ها را برایتان بیان کرده است. مگر این که ناچار باشید. بسیارند مردمی که به خاطر هوا و هوس و یا بی‌دانشی گمراه می‌کنند و پروردگار، تجاوزکاران را بهتر می‌شناسد.

(۱) در این آیه آمده است: «وَ قَدْ فَصَّلَ لَكُمْ ما حَرَّمَ عَلَيْكُمْ»؛ حال آن که حرام‌شده‌ها را برایتان بیان کرده است. طبرسی می‌گوید:

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

گفته شده است که این همان چیزی است که در سوره مائده بدان اشاره شده است: «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ ...»؛ گوشت میته و خون برای شما حرام شده است. و به این اعتراض شده است که سوره مائده بعد از انعام نازل شده است و در این صورت صحیح نیست که گفته شود: هرآینه در سوره مائده به طور مفصل این مسأله آمده است. الّا این که بگوییم این مطلب بر زبان رسول الله صلّی اللّه علیه و آله جاری شده و سپس در قرآن آمده است. «۲»

(۲) علامه طباطبائی می‌نویسد: از این آیه ظاهر می‌شود که محرّمات خوردن قبل از سوره انعام در سوره نحل که از سوره‌های مکی می‌باشد، آورده شده است و این سوره قبل از انعام نازل شده است. «۳»

آیات سوره نحل در این موضوع عبارتند از آیات ۱۱۴ تا ۱۱۸ و ابتدای آن چنین است: «وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا ما قَصَصْنا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ»؛ چیزهایی را که قبلا به شرح آوردیم بر یهودیان حرام کردیم.

(۳) پس اگر قول خداوند: «فَصَّلَ لَكُمْ» در سوره انعام ما را به این نتیجه برساند که بگوییم سوره نحل قبل از انعام نازل شده است، در این صورت این آیه سوره نحل که می‌گوید: «قَصَصْنا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ»؛ ما را وامی‌دارد که اخباری را که دال بر نزول انعام قبل از نحل است، قبول کنیم، زیرا انعام پنجاه و پنجمین سوره نازل شده و نحل هفتادمین سوره است. اما در مورد قول خداوند در سوره انعام که می‌فرماید: «وَ قَدْ فَصَّلَ لَكُمْ»؛ هرآینه برای شما تفصیل داده است، سخن طبرسی درباره آن را می‌پذیریم که گفته بود: منظور از آن، سخنان نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد نه آیات قرآن.

---

(۱). انعام (۶)، ص ۱۱۸- ۱۱۹.

(۲). مجمع البیان، ج ۴، ص ۵۵۲ و واحدی در اسباب النزول، ص ۱۸۰ و روایتی در علت نزول این آیه آمده است که باید بدان جا مراجعه شود.

(۳). المیزان، ج ۷، ص ۳۳۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰

(۱) بعد از آن خداوند می‌فرماید: «وَ إِذا جاءَتْهُمْ آيَةٌ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتى مِثْلَ ما أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ، اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عَذابٌ شَدِيدٌ بِما كانُوا يَمْكُرُونَ» «۱»؛ چون نشانه‌ای برایشان بیاید می‌گویند ما ایمان نمی‌آوریم مگر آنچه به رسولان خدا داده شده است به ما هم داده شود، خداوند بهتر می‌داند که رسالت خویش را کجا قرار دهد و دیر نخواهد بود که گناه‌کاران در پیشگاه خدا خوار شوند و مکرشان را عذاب سختی است.

(۲) طبرسی در مجمع البیان از مقاتل نقل می‌کند که گفت: ابو جهل بن هشام گفت: بنو عبد مناف آن چنان به کسب شرافت و مقام در مقابل ما برآمده‌اند که ما همانند غلامان فارسی شده‌ایم، تا جایی که گفتند پیامبری از ما برگزیده شده است که به او وحی می‌شود! به خدا قسم که به او ایمان نمی‌آوریم و از او پیروی نمی‌کنیم مگر این که بر ما هم وحی نازل شود! و مثل همین مطلب را ابن شهر آشوب در مناقب ذکر کرده است. «۲»

(۳) در آیات ده‌گانه ۱۳۶ تا ۱۴۶ خداوند اعتقادات فاسد مشرکان و خصلت‌های مذموم و سخنان باطل آنها را بازگو می‌کند. به طوری که بعضی از اشیاء را برای خدا و بعضی را برای بت‌ها قرار داده بودند و حلال‌هایی را حرام کرده بودند و اولاد خویش را به خاطر اعتقادهای باطل و گفتارهای فاسد به قتل می‌رساندند. آنها مقداری از درآمد کشاورزی و دامداری خویش را به خدا اختصاص داده بودند و فرزندان خویش را به قتل می‌رساندند تا به فقر و ننگ و عار مبتلا نشوند و سوار شدن بر بعضی از چهارپایان را تحریم کرده بودند و ملتزم به ذکر نام خداوند به هنگام ذبح آن نبودند و بعضی از آنچه را که چارپایان بدان حامله بودند برای زنان حرام می‌کردند و آن را مخصوص مردان می‌دانستند. و اگر مرده بود، آن را برای هر دو مباح می‌دانستند. سپس محرّمات را بر

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

ایشان بیان می‌کنـد که عبارتنـد از: مرده، خون ریخته شده، گوشت خوک، آنچه که با نام غیر خدا ذبح شده است. سـپس می‌گوید که یهودیان طغیان کردند و برای همین پادشاهانشان پیه‌های گاو و گوسفند و گوشت تمام پرندگان چنگال دار را بر فقرایشان حرام کردنـد. خداونـد به سـبب طغیانشـان تمـام این چیزها را بر آنها حرام کرد، الّا آنچه که از پیه پشت گاو و گوسـفند و امعاء و احشای آنها باشد.

(۴) و از آیه ۱۵۱ سایر محرماتی که قبلا ذکر کرده بود را متذکر می‌شود که عبارتند از: شرک، قتل اولاد به خاطر ترس از فقر و قتل نفس محترمه‌ای که خداونـد آن را حرام کرده است و فواحش ظـاهر و بـاطن و أکـل مال یتیم، و در ضـمن آن، بعضـی از فرائض را می‌شمارد که عبارتند از: احسان به والدین،

---

(۱). انعام (۶)، ۱۲۴.

(۲). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ۵۰- ۵۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱

وفـای به عهـد الهی، عـدالت در پیمـانه و ترازو، رعایت عـدالت در شـهادت دادن اگر چه علیه خویشاونـدان باشـد و از راه راست و پیروی از این کتاب با برکت و ارجمند و گرامی و تقوای الهی.

(۱) در آیه ۱۶۱ متذکر شده است که راه راست و آیین ارزشـمند همانا آیین حضـرت ابراهیم پاک و پاکیزه از شرک است و رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله از کسـانی است که خداونـد او را به راه راست و آیین ارزشـمند رهنمـون شـده و مرگ و زنـدگی‌اش برای خداوند متعال می‌باشد.

در اینجا طبرسی می‌گوید: گفته شده است که کفار به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله گفتند: تو از ما پیروی کن و در صورتی که راه ما اشتباه باشد، گناهان تو بر عهده ما باشد، که خداوند این آیه را نازل کرد. «۱»

(۲) با این حال او در اول تفسیرش در مورد این سوره از قتاده و عکرمه از ابیّ بن کعب از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نقل می‌کند که این سوره به صورت کامـل و در یک شب در مکه نازل شـده است. «۲» حـال چگونه می‌توان بین این مطلب و اخباری که مورد شأن نزول آیات این سوره وارد شده است، جمع کرد؟ و این سؤال بر مفسران قبل از طبرسی همانند قمی و عیاشی نیز وارد است.

(۳) اما علامه طباطبائی جلد هفتم از تفسـیر المیزان را به تفسـیر سوره انعام اختصاص داده است و آن را به ده قطعه تقسیم کرده و هر قطعه را بـا یـک بحث روایی که شامل تعـدادی از روایات شأن نزول می‌باشـد به پایان برده است و در مواردی متـذکر شـده که این روایات با نزول دفعی تمام سوره منافات دارد.

از جمله در آنچه که از قمی از امام باقر علیه السّـلام نقل کرده که فرموده است: رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله بسـیار دوست داشت که حارث بن عامر بن نوفل بن عبد مناف اسـلام بیاورد و ... سـپس فرموده است که این، با روایات زیادی که دال بر نزول دفعی این سوره در مکه می‌باشد، سازگاری ندارد. در ادامه فرموده است: اگر چه ممکن است آن را به این گونه توجیه کنیم که سبب آن قبل از نزول سوره واقع شده است و سپس با این آیه به سببی که محقق شده اشاره شده است. «۳» و این توجیه در تمام آنچه که در مورد اخبار شأن نزول برای آیات این سوره نقل کرده‌ایم، جاری است.

(۴)

سوره پنجاه و هفتم: لقمان

در این سوره آمـده است: «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْتَرِی لَهْوَ الْحَـدِیثِ لِیُضِلَّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ بِغَیْرِ عِلْمٍ وَ یَتَّخِذَها هُزُواً أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

وَ إِذا تُتْلی عَلَيْهِ آياتُنا وَلَّی مُسْتَكْبِراً كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْها كَأَنَّ فِی

---

(۱). مجمع البيان، ج ۴، ص ۶۰۶.

(۲). همان، ص ۴۲۱.

(۳). الميزان، ج ۷، ص ۶۸.

تاريخ تحقيقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲

أُذُنَيْهِ وَقْراً فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِيمٍ» «۱»؛ بعضی از مردم خريدار سخنان بيهوده‌اند تا به نادانی، مردمان را از راه خدا گمراه كنند و آيات را به استهزا گيرند. عذاب خوار كننده‌ای نيز نصيب آنهاست. آن‌گاه كه آيات ما بر او خوانده شود با خودپسندی چنان روی برتابد كه گويی آن را نشنيده است، يا گويی گوش‌هايش سنگين است. او را به عذاب دردناك بشارت ده.

(۱) در تفسير قمی در روايت ابی جارود از ابی جعفر امام باقر عليه السّلام آمده است كه فرمود: اين شخص نضر بن حارث بن علقمة بن كلدة بوده و او راوی احاديث و اشعار مردم بوده است. «۲» شايد او همان كسی است كه كلينی در اصول كافی با سندی از امام موسی بن جعفر عليه السّلام درباره او نقل كرده است:

رسول الله صلّی اللّه عليه و آله وارد مسجد شد و ديد كه مردم دور مردی جمع شده‌اند. سؤال كرد: اين كيست؟ گفته شد: علّامه است. فرمود: علامه چيست؟ گفتند: عالم‌ترين مردم به انساب عرب و وقايع و حوادث جاهليت و اشعار عربی است. پس نبی اكرم صلّی اللّه عليه و آله فرمود: اين علمی است كه اگر كسی نسبت به آن جاهل باشد، ضرری نمی‌بيند و كسی كه آن را بداند، سودی نمی‌برد. سپس فرمود: علم بر سه قسم است: آيه محكم يا فريضه عادلانه يا سنت برپا داشته شده و غير از اينها فضيلت يا زيادتی است. «۳»

(۲) خبر اول را طبرسی از كلبی نقل می‌كند كه گفت: قول خداوند متعال: «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِی لَهْوَ الْحَدِيثِ»؛ در مورد نضر بن حارث بن علقمة بن كلدة نازل شده است. او مردی تاجر بود كه به فارس می‌رفت و اخبار أعاجم را می‌شنيد و آنها را برای قريش بازگو می‌نمود و به آنها می‌گفت: محمد اخبار عاد و ثمود را برای شما بازگو می‌كند و من اخبار رستم و اسفنديار و كسری‌ها را برای شما بيان می‌كنم. برای همين استماع قرآن را ترك می‌كردند تا به سخنان وی گوش فرا دهند. «۴» مثل اين روايت را ابن شهر آشوب در مناقب آورده است. «۵»

(۳) رسول الله صلّی اللّه عليه و آله او را به اسلام دعوت می‌كرد و در روايت ابی جارود در «تفسير قمی از امام محمد باقر عليه السّلام آمده است كه فرمود: رسول الله صلّی اللّه عليه و آله به نضر بن حارث فرمود: از آنچه كه از سوی پروردگارت نازل شده است، پيروی كن. اما او گفت: از آنچه كه پدرانم را بر آن يافته‌ام پيروی می‌كنم. اين همان

---

(۱). لقمان (۳۱)، ۶- ۷.

(۲). تفسير قمی، ج ۲، ص ۱۶۱.

(۳). اصول كافی، ج ۱، ص ۳۲. تاريخ تحقيقی اسلام ج۲ ۳۲ سوره پنجاه و هفتم: لقمان ..... ص : ۳۱

(۴). مجمع البيان، ج ۸، ص ۴۹۰ و اين خبر از ابن عباس در تفسير منسوب به وی تنوير المقباس، ص ۳۴۴ آمده است.

ابن اسحاق آن را در سيره‌اش، ج ۱، ص ۳۲۱ نقل كرده و واحدی آن را در اسباب النزول، ص ۲۸۷ به نقل از مقاتل و كلبی ذكر كرده و سيوطی به نقل از او در الدر المنثور در ذيل سوره لقمان آورده است.

(۵). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۵۲.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳

قول خداونـد است که می‌فرمایـد: «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُجادِلُ فِی اللَّهِ بِغَیْرِ عِلْمٍ وَ لا هُـدیً وَ لا کِتابٍ مُنِیرٍ وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ قـالُوا بَلْ نَتَّبِعُ ما وَجَـدْنا عَلَیْهِ آباءَنا أَ وَ لَوْ کانَ الشَّیْطانُ یَـدْعُوهُمْ إِلی عَـذابِ السَّعِیرِ» «۱»؛ بعضـی از مردم بـدون علم و راهنما و کتاب روشن، دربـاره خـدا مجـادله می‌کننـد و چون به آنها گفته می‌شود که آنچه را خـدا نازل کرده پیروی کنیـد؛ گوینـد: نه! ما از آیین نیاکان خود پیروی می‌کنیم، آیا حتی اگر شیطان آنها به عذاب سوزان فرا خوانده باشد؟!

(۱) در این سوره آمده است: «ما خَلْقُکُمْ وَ لا بَعْثُکُمْ إِلَّا کَنَفْسٍ واحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ بَصِیرٌ» «۲»؛ آفریدن و برانگیختن همه شما همانند زنده کردن یک نفر بیش نیست، به راستی که خدا شـنوای بیناست. در روایت ابی جارود در تفسیر قمی آمده است: از امام باقر علیه السّلام به ما رسیده است- و الله اعلم- که فرمود:

آنها گفتنـد: ای محمـد! ما به تدریـج خلق شده‌ایم، ابتدا نطفه بوده‌ایم و سـپس علقه شده‌ایم و سـپس چنان که گمان می‌کنی خلقت دیگری یافته‌ایم و آنگاه تو خیال می‌کنی که در یک لحظه مبعوث می‌شویم که در جواب آن خداوند فرمود: «ما خَلْقُکُمْ وَ لا بَعْثُکُمْ إِلَّا کَنَفْسٍ واحِدَةٍ» «۳»

(۲) در آخر سوره آمـده است: «إِنَّ اللَّهَ عِنْـدَهُ عِلْمُ السَّاعَـةِ وَ یُنَزِّلُ الْغَیْثَ وَ یَعْلَمُ ما فِی الْأَرْحامِ وَ ما تَـدْرِی نَفْسٌ ما ذا تَکْسِبُ غَداً وَ ما تَـدْرِی نَفْسٌ بِأَیِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِیـمٌ خَـبِیرٌ» «۴»؛ خـدا از وقت قیـامت بـاخبر اسـت و او بـاران نـازل می‌کنـد و آنچـه را در رحم‌هاست می‌دانـد و کسـی نمی‌داند فردا چه می‌کند و هیچ کس نمی‌داند در کدام دیار می‌میرد، به طور یقین خداوند دانای آگاه است.

(۳) در اسـباب النزول واحدی آمده است که مردی از بنی مازن که به وی حارث بن عمرو گفته می‌شد نزد نبی اکرم صـلّی اللّه علیه و آله آمـد و گفت: ای محمـد! می‌دانم که در کـدام سـرزمین متولـد شـده‌ام، اما بگو در کجا می‌میرم؟ و زنم را در حالی که حامله بوده است، ترک کرده‌ام پس چه وقت زایمان می‌کند؟ و سـرزمین ما دچار خشـکسالی شده است، بگو چه وقت سـرسبز می‌شود؟ و می‌دانم که امروز چه کار کرده‌ام، پس فردا چه می‌کنم؟ و قیامت چه وقت برپا می‌شود؟ که این آیه نازل شد. «۵»

(۴)

سوره شصتم: لقمان

اشاره

از خلال آیات این سوره به دست می‌آید که مشرکان قبیله‌اش از وی درخواست کردند که از دعوت به

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۱۶۶ ذیل سوره لقمان، آیات ۲۰- ۲۱.

(۲). لقمان (۳۱)، ۲۸.

(۳). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۱۶۷.

(۴). لقمان (۳۱)، ۳۴.

(۵). اسباب النزول، ص ۲۸۹ و سیوطی آن را در الدر المنثور به نقل از عکرمه روایت کرده و آن مرد را ورّاث نامیده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴

توحیـد و تعرّض به خـدایانشان دست بردارد و او را از الهه‌های خویش ترساندنـد که این سوره نازل شد ... در این سوره تأکید شده

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

است که دینش را برای خدای متعال خالص گرداند و اعتنایی به الهه‌ها نداشته باشد و به مشرکان بفهماند که او مأمور در دعوت به توحید و خالص قرار دادن دین برای خدا می‌باشد و به مشرکان تذکر داده و آنها را از خسران و عذاب آخرت که علاوه بر بلاهای دنیایی است، بترساند و بگوید که «لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ»* و مؤمنان را به زیباترین وجهی توصیف کرده و به ثواب‌های دائمی جهان آخرت که بدان نایل می‌آیند، بشارت داده است. «۱»

(۱) در این سوره آمده است: «قُلْ يا عِبادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَةٌ وَ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةٌ إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ» «۲»؛ بگو: «ای بندگان مؤمن، از پروردگارتان بترسید و برای نیکوکاران در این دنیا پاداشی نیکوست و زمین خدا پهناور است. فقط پاداش شکیبایان است که بدون حساب داده می‌شود.»

(۲) علامه طباطبائی می‌فرماید: «این ترغیب و تشویق مسلمانان برای هجرت از مکه است؛ زیرا که باقی ماندن در آن برای مؤمنان بسیار سخت شده بود و مشرکان روز به روز به سخت‌گیری‌های خویش می‌افزودند ... و چیزی که منطبق بر مورد آیه است، همان صبر بر مصائب دنیا می‌باشد به خصوص برای کسی که به خدا ایمان آورده و تقوای الهی پیشه کرده است و به همین جهت مورد اذیت و آزار کافران و فاسقان قرار گرفته است.» «۳» ظاهرا این مطلب را از طبرسی گرفته است که گفته: این آیه برای ترغیب مؤمنان به هجرت از مکه بوده است و او آن را از ابن عباس نقل کرده است.

(۳) و این بدان معناست که راه عذر و بهانه‌ای برای هیچ کس در ترک عبادت خدا باقی نماند و اگر کسی در یک سرزمین نتوانست خدا را عبادت کند، باید به جای دیگری هجرت کند. چنان که می‌فرماید: «أَ لَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةً فَتُهاجِرُوا فِيها» «۴»؛ آیا زمین خداوند وسیع نبود؟! تا در آن مهاجرت کنید. و قبل از او شیخ طوسی معنای این روایت را از مجاهد نقل می‌کند. «۵»

(۴) پس این سخن در واقع روایتی از مجاهد از ابن عباس می‌باشد و این روایت تصریح نمی‌کند که مقصد هجرت از مکه به کجا بوده است و دلیل یا اشاره‌ای وارد نشده است که هجرت به حبشه را ناشی از وحی بداند. بلکه ظاهرا نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به این نتیجه رسید که بهترین مصداق برای توسعه سرزمین

---

(۱). المیزان، ج ۱۷، ص ۲۳۱- ۲۳۲.

(۲). الزمر (۳۹)، ۱۰.

(۳). المیزان، ج ۱۷، ص ۲۴۴.

(۴). مجمع البیان، ج ۸، ص ۷۶۷.

(۵). التبیان، ج ۹، ص ۱۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۵

خدا برای آنها، همان حبشه است. آن حضرت نظر خویش را چنین بیان می‌کند: «حبشه سرزمین صدق و راستی است و در آن پادشاهی حکومت می‌کند که هیچ کس نزد او ستم نمی‌شود.» «۱»

(۱) در مورد موقعیتی که این آیه از سوره زمر نازل شده است، طبرسی می‌گوید: مفسران می‌گویند:

قریش جلسه‌ای گرفتند و در آن قرار گذاشتند که مؤمنین را به هر وسیله از دینشان برگردانند و قرار گذاشتند که هر قبیله‌ای تازه مسلمانان خود را آزار و اذیت کند. در این میان عده‌ای از دین خویش بازگشتند و عده‌ای را خداوند حفظ کرد و خداوند از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به وسیله عمویش محافظت کرد.

هنگامی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله وضعیت نامناسب اصحابش را دید و از طرفی نمی‌توانست از آنها حمایت کند و از سوی دیگر حکم جهاد هم صادر نشده بود، به آنها دستور داد که به سرزمین حبشه هجرت کنند و گفت: در حبشه پادشاه صالحی است

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

که ستم نمی‌کند و کسی در قلمرو او ستم نمی‌شود پس به سوی او بروید تا خداوند برای مسلمانان فرجی پیش آورد. منظور نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نجاشی بود که اسمش در حبشه «أصحمه» به معنای «عطیّه» بود و نجاشی لقب پادشاهان آنجا بود همانند کسری و قیصر (خسرو و سزار). پس از آن یازده نفر از مردان و چهار نفر از زنان به طور مخفیانه به سوی آنجا حرکت کردند.

آنها به کنار دریا آمدند و قایقی را برای رفتن به حبشه به نیم دینار کرایه کردند و این واقعه در ماه رجب سال پنجم بعثت رسول الله صلّی اللّه علیه و آله، اوّلین هجرت بود. «۲» بنابراین سوره در سال پنجم نازل شد و از آنجا که هجرت مسلمانان از خلال آزاد و شکنجه‌های قریش نسبت به مسلمانان شروع شده بود، در اینجا به ذکر اخبار مربوط به آن می‌پردازیم.

(۲)

ظلم مشرکان به مسلمانان ضعیف

ابن اسحاق می‌گوید: سپس مشرکان به دشمنی با کسانی که اسلام آورده و از رسول الله صلّی اللّه علیه و آله پیروی می‌کردند، پرداختند و هر قبیله‌ای به اذیت و آزار مسلمانان ضعیف در میان خود پرداختند. آنها مسلمانان را زندانی و شکنجه کردند و با شلاق و تشنگی و گرسنگی آنها را در فشار قرار می‌دادند و آنها را بر سنگ‌های گرم مکه می‌خواباندند تا از عقیده خویش برگردند. در این میان، بعضی تسلیم

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۳۴۴ و طبرسی آن را در مجمع البیان، ج ۳، ص ۳۶ به نقل از مفسران ذکر کرده است.

(۲). مجمع البیان، ج ۳، ص ۳۶۰ و در بحار الانوار به نقل از المنتقی کازرونی آمده است: خروج آنها در رجب سال پنجم واقع شد و قریشی‌ها به دنبال آنها رفتند، اما آنها را گم کردند. آنها در شعبان و رمضان نزد نجاشی ماندند و در شوال بازگشتند. (بحار الانوار، ج ۱۸، ص ۴۲۲).

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۶

خواسته‌های مشرکان می‌شدند و خداوند بعضی را ثابت قدم نگاه می‌داشت؛ به طوری که تا پای شهادت پیش می‌رفتند ...

(۱) ابو جهل فاسق به همراه عده‌ای از قریشی‌ها به اذیت و آزار مسلمانان می‌پرداختند و هنگامی که می‌شنیدند یکی از افراد صاحب شرف و مقام مسلمان شده است، او را مورد سرزنش قرار داده و می‌گفتند: دین پدرت را کنار گذاشتی در حالی که او بهتر از تو بود! ما به طور حتم صبر و بردباری را از تو می‌گیریم و عقیده‌ات را عوض می‌کنیم و شرافت تو را نابود می‌کنیم! و اگر آن شخص تاجر بود به وی می‌گفت: تجارت تو را به کسادی می‌کشانیم و اموالت را نابود می‌کنیم! و اگر شخص ضعیفی بود او را مورد ضرب و شتم قرار می‌دادند و دیگران را هم به این کار تشویق می‌کردند.

(۲) تا این که ولید فرزند ولید بن مغیرهٔ اسلام آورد. در این هنگام عده‌ای از مردان بنی مخزوم نزد برادرش هشام بن ولید «۱» رفتند تا او عده‌ای از جوانان را که اسلام آورده بودند و از جمله آنها سلمهٔ بن هشام و عیّاش بن ابن ربیعه بودند، از این کار بازدارد. آنها به هشام گفتند: ما می‌خواهیم این جوانان تازه مسلمان را ادب کنیم تا به این طریق از اسلام آوردن جوانان دیگر جلوگیری کنیم. هشام در مورد برادرش ولید گفت: او را سرزنش کنید؛ ولی از اذیت و شکنجه‌اش خودداری کنید و برای همین او را به حال خود واگذاشتند.

آنها عمّار بن یاسر و پدر و مادرش را در گرمای ظهر بر سنگ‌های داغ مکه می‌خواباندند و نقل شده است که وقتی رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از کنار آنها می‌گذشت، می‌فرمود: ای خانواده یاسر صبر پیشه سازید که جایگاه شما در بهشت است. «۲»

(۳) از ابن عباس نقل شده است که گفت: هر یک از مسلمانان را آن قدر می‌زدند و تشنه و گرسنه نگه می‌داشتند که دیگر نتواند

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

روی پای خود بایستد و تسلیم خواسته‌های آنها گردد، به طوری که اگر سوسکی از آنجا می‌گذشت، به وی می‌گفتند که آیا این خدای توست و تازه مسلمان می‌بایست بگوید: بله.

(۴) از هشام بن عروة بن زبیر نقل شده است که عمر بن خطاب که در آن هنگام مشرک بود، کنیز مسلمانی از محلّه و عشیره‌شان را اذیت می‌کرد و او را کتک می‌زد تا از اسلام برگردد و پس از آن که از کتک زدن خسته می‌شد با استهزا به وی گفت: من از تو معذرت می‌خواهم! فقط به خاطر خستگی دست از سر تو برمی‌داشتم و کنیز به وی گفت: خدا هم چنین بلایی را به سرت خواهد آورد! تا این که ابو بکر او را خرید و آزاد کرد.

---

(۱). از اینجا فهمیده می‌شود که این واقعه بعد از هلاکت پدرش ولید به همراه استهزا کنندگان شش‌گانه بوده است.

(۲). نک. رجال کشی، ص ۳۰۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۷

وی، نهدیّه و دخترش و امّ عبیس و زنّیره را آزاد کرد و پس از آزادی چشمان زنّیره نابینا شد و قریشیان گفتند: همانا لات و عزّی بینایی‌اش را از او گرفته‌اند. او گفت: به خدای کعبه که دروغ گفتند، لات و عزی هیچ ضرر و سودی نمی‌رسانند و برای همین خداوند چشم‌هایش را به او بازگردانید. و عامر بن فهیره را آزاد کرد و او بدر و احد را درک کرد و در حادثه بئر معونه به شهادت رسید.

(۱) روزی ابو بکر از کنار بلال بن رباح گذشت، در حالی که امیّة بن خلف جمحی به هنگام ظهر او را بر سنگ‌های داغ مکه خوابانده بود و سنگ بزرگی بر روی سینه‌اش گذاشته بود و می‌گفت: همین طور باقی می‌مانی تا این که بمیری یا این که به خدای محمد کافر شوی و لات و عزّی را عبادت کنی! بلال در حالی که به درد و شکنجه مبتلا بود می‌گفت: أحد. أحد. یکی است یکی است! خانه ابو بکر در میان بنی جمح بود و یک روز که از میان آنها می‌گذشت، دید که مشغول اذیت کردن بلال هستند. پس به امیه بن خلف گفت: آیا از خدا نمی‌ترسی که در مورد این بیچاره چنین می‌کنی؟ تا کی با او چنین خواهی کرد؟! گفت: تو باعث گمراهی وی شده‌ای و اگر راست می‌گویی او را نجات بده. ابو بکر گفت:

قبول است. من غلامی دارم که قوی‌تر و زرنگ‌تر از او است و بر دین شما می‌باشد. او را در مقابل بلال به تو می‌دهم. امیه گفت: قبول است، پس ابو بکر غلام خود را به او داد و در مقابل، بلال را گرفت و آزاد کرد. «۱»

(۲) یعقوبی می‌گوید: مردم بسیاری مسلمان شدند و اسلام آنها آشکار شد و تعدادشان زیاد شد و با خویشاوندان مشرک خویش به دشمنی پرداختند. برای همین قریشی‌ها کسانی را که ضعیف‌تر بودند،

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۱، ۳۳۹- ۳۴۳ با اندکی تغییر. با حفظ این مطلب باید گفت که اسکافی در نقض العثمانیه از ابن اسحاق و واقدی روایت می‌کند که عامر بن فهیره و بلال به وسیله رسول الله صلّی اللّه علیه و آله خریداری و آزاد شدند، چنان که در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱۳، ص ۲۷۳ هم آمده است و برای همین ابن شهر آشوب بلال را از موالی نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله شمرده است، (ج ۱، ص ۱۷۱) ابن هشام در مورد عامر بن فهیره گفته است: او غلام سیاهی از غلامان بنی اسد بود. (ج ۱، ص ۲۷۷) و معنای آنچه را که ابن اسحاق ذکر کرده این است که ابو بکر از مستضعفین نبود و برای همین در راه خدا شکنجه و عذاب نشد، بلکه تعدادی از آنها خریداری و آزاد کرد. لکن ابن هشام گفته است که نوفل بن خویلد بن اسد (عموزاده خدیجه و آیا او پدر ورقة بن نوفل بوده است؟!) که از شیاطین قریش بود، ابو بکر و طلحة بن عبید الله را با طنابی به هم بسته بود و برای همین آنها قرین همدیگر نامیده می‌شدند. چنان که در سیره ابن هشام، ج ۱، ص ۳۰۱ آمده است و آنگاه او را با طلحة بن عبید الله با طنابی

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

بست و آنها را در انبار عمیر بن عثمان زندانی کرد و برای همین آن دو را قرین هم می‌گفتند. این مطلب در عثمانیه، ص ۲۸ آمده است و ابن ابی الحدید هم در شرح نهج البلاغه، ج ۱۳، ص ۲۵۳ به نقل از او آن را ذکر کرده است و اسکافی در ردّ آنچه که در عثمانیه آمده، گفته است: شما در مورد ابو بکر دو دیدگاه کاملا متفاوت دارید! گاهی او را رئیس و مطاع و بزرگ عشیره‌اش قرار می‌دهید و گاهی او را بدبخت و بیچاره و به طناب بسته شده! ما نمی‌دانیم که آیا اذیت و آزار واقعا نسبت به کسانی بوده است که بنده یا اجیر بوده‌اند و یا قوم و عشیره‌ای نداشته‌اند که از آنها حمایت کند و یا نسبت به همه بوده است؟ چنان که در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱۳، ص ۲۵۵ آمده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۸

مورد اذیت و آزار قرار می‌دادند تا از اسلام برگردند و به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فحش دهند. از جمله کسانی که بسیار در راه خدا رنج کشیدند، عبارت بودند از: عمار بن یاسر و پدرش یاسر و مادرش سمیه و خبّاب بن أرت و صهیب بن سنان و ابو فکیهه أزدی و عامر بن فهیرهٔ و بلال بن رباح. اذیت و آزار مشرکین به حدی رسید که پنج نفر از اسلام برگشتند که برخی عبارت بودند از: ابو قیس فرزند ولید بن مغیره و عمویش ابو قیس فاکه بن مغیره. «۱»

---

(۱). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۹

(۱)

فصل دوم هجرت اول

اشاره

(۲)

هجرت به حبشه

ابن اسحاق می‌گوید: هنگامی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رنج و گرفتاری‌های اصحاب و عافیت و آسایش خود را در پناه عمویش ابو طالب مشاهده کرد و از طرفی دید که نمی‌تواند از آنان حمایت کند، گفت: خوب است به حبشه مهاجرت کنید، در آنجا پادشاه بزرگی است که در حکومت وی به کسی ستم نمی‌شود و آنجا سرزمین صدق است، تا این که خداوند فرجی برای شما پیش آورد.

پس از آن، عده‌ای از مسلمانان از ترس آزار و شکنجه و برای حفظ دین خویش به سرزمین حبشه مهاجرت کردند و این اولین هجرت در اسلام بود.

(۳) اولین کسانی که هجرت کردند عبارت بودند از: ابو سلمه بن عبد الأسد مخزومی و همسرش ام سلمهٔ دختر ابی امیّهٔ بن مغیرهٔ مخزومی، عثمان بن عفّان بن ابی العاص بن امیّه و همسرش رقیّهٔ دختر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله، ابو حذیفه بن عتبهٔ بن ربیعه و همسرش سهله دختر سهیل بن عمرو، زبیر بن عوّام بن خویلد بن أسد، مصعب بن عمیر از بنی عبد الدار، عبد الرحمن بن عوف زهری، ابو سبرهٔ بن ابی رهم عامری، سهیل بن وهب فهری، عثمان بن مظعون جمحی. «۱»

(۴) بنابر قول ابن هشام مسئول آنها عثمان بن مظعون بود «۲» و واقدی روایت می‌کند: کسانی که به اوّلین هجرت رفتند به صورت

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

مخفیانه و به تدریج از مکه خارج شدند و در حالی که ده مرد و چهار زن بودند به طور پیاده و سواره به شعیبهٔ رسیدند و خداوند به مسلمانان کمک کرد و در همان ساعتی که به کنار دریا رسیدند، دو کشتی تجارتی در مقابل نیم دینار آنها را به سرزمین حبشه حمل کردند.

(۵) خروج آنها در ماه رجب سال پنجم بعثت به وقوع پیوست و عده‌ای از قریشی‌ها برای دستگیری آنها تا کنار دریا آمدند، اما آنها سوار کشتی شده بودند و لذا به هیچ کدام دست نیافتند. «۳»

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۳۴۴- ۳۴۵ و واقدی عبد الله بن مسعود را هم به این تعداد افزوده است، چنان که در طبقات، ج ۱، ص ۲۰۴ آمده است و طبری هم از او نقل کرده است، ج ۲، ص ۳۳۰.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۱، ص ۳۴۵.

(۳). طبقات ابن سعد، ج ۱، ص ۲۰۴ و از او در تاریخ طبری، ج ۲، ص ۳۲۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۴۰

(۱) یعقوبی می‌نویسد: هنگامی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رنج و گرفتاری‌های اصحاب و آسایش و امنیت خود در سایه حمایت‌های عمویش ابو طالب را مشاهده کرد، به آنها گفت: به حبشه، نزد نجاشی مهاجرت کنید؛ زیرا او به پناهندگان نیکی می‌کند.

در هجرت اول، دوازده مرد به حبشه رفتند و در هجرت دوم هفتاد مرد به غیر از فرزندان و همسرانشان به آنجا روانه شدند و دارای مقام و منزلت خاصی نزد نجاشی بودند. «۱»

(۲) خبر ابن اسحاق را نقل کردیم و او به توصیف مهاجران اول به همراه عثمان بن مظعون پرداخته بود، لکن بعد از برشمردن یکایک آنها گفته است: «سپس جعفر بن ابی طالب- رضی الله عنه- و عده‌ای از مسلمانان به همراه همسر و فرزند و به صورت مجرد به سوی حبشه هجرت کردند.» سپس به بیان تعداد و نسب آنها پرداخته است: او از بنی هاشم یک نفر را می‌شمارد که همان جعفر بن ابی طالب و همسرش اسماء بنت عمیس خثعمیه می‌باشد که در حبشه عبد الله بن جعفر را به دنیا آورد. سپس از بنی امیه و هم‌پیمانانشان هفت نفر را می‌شمارد که اول آنها عثمان بن عفان را ذکر می‌کند که همسرش رقیه دختر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نیز با او است و سپس عمرو بن سعید بن عاص و خالد بن سعید بن عاص و همسرانشان را ذکر می‌کند و از هم‌پیمانانشان: عبد الله بن جحش و برادرش عبید الله (که در حبشه نصرانی شد) به همراه همسرش امّ حبیبه دختر ابو سفیان و قیس بن عبد الله و همسرش برکهٔ کنیز آزادشده ابو سفیان را نام می‌برد.

(۳) سپس از بنی نوفل یک مرد و از بنی عبد بن قصی بن کلاب یک مرد و از بنی عبد شمس دو مرد و از بنی اسد و از قریش چهار مرد را نام می‌برد که از جمله آنها: زبیر بن عوّام بن خویلد بن اسد و اسود بن نوفل بن خویلد بن اسد و یزید بن زمعه بن اسود بن مطّلب بن اسد (و زمعه یا پدرش اسود یکی از استهزا کنندگان شش‌گانه بوده‌اند) می‌باشند. و از بنی عبد الله پنج نفر را می‌شمارد که از جمله آنها مصعب بن عمیر بوده است و از بنی زهره هم‌پیمانانشان از بهراء و هذیل شش نفر را می‌شمارد که عبارتند از: عبد الرحمن بن عوف و ابی وقّاص و فرزندش عامر و عبد الله بن مسعود و برادرش عتبهٔ و مقداد بن عمرو از قضاعه که در جاهلیت اسود بن عبد یغوث از بنی زهرهٔ او را به فرزندخواندگی گرفته بود و لذا به او گفته می‌شد: مقداد بن أسود.

(۴) از بنی تمیم دو مرد و از بنی مخزوم و هم‌پیمانانشان هشت نفر بودند که عبارت بودند از: ابو سلمهٔ عبد الله بن عبد الاسود و همسرش ام سلمه هند دختر ابی امیّهٔ بن مغیره مخزومی و هشام بن ابی حذیفه

---

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

(۱). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۴۱

بن مغیره و عیاش بن ابی ربیعهٔ بن مغیره و سلمهٔ بن هشام و از بنی جمح چهارده مرد بودند که برخی از آنها عبارت بودند از: عثمان بن مظعون و از بنی سهم چهارده مرد بودند و از بنی عدیّ پنج نفر و از بنی عامر هشت نفر و از بنی حارث بن فهر هشت نفر بودند که برخی از آنها عبارت بودند از: ابو عبیدهٔ عامر بن عبد الله بن جرّاح.

(۱) سپس ابن اسحاق می‌گوید: تمام کسانی که به سرزمین حبشه پناه بردند و به آنجا مهاجرت کردند- به غیر از فرزندان کوچکی که همراه آنها رفتند یا اولادی که در آنجا متولد شدند- هشتاد و سه مرد بودند، در صورتی که عمار بن یاسر را هم از آنها بدانیم، در حالی که حضور او مشکوک است. «۱»

بنابراین ابن اسحاق در این شمارش به افراد هجرت دوم به حبشه نظر دارد که تحت سرپرستی جعفر بن ابی طالب بودند. شاید وی در رقمی که اعلام کرده (۸۳ مرد) افراد هجرت اوّل و دوم را با هم جمع کرده است. این در حالی است که یعقوبی تنها تعداد افراد هجرت دوم را که ذکر کرده و گفته است که هفتاد نفر بوده‌اند و ممکن است ابن اسحاق اطفال و زنان را در این شمارش استثنا نکرده است.

(۲) هم چنین قمی در تفسیرش گفته است: هنگامی که قریشیان به اذیت و آزار مسلمانان شدت بخشیدند، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به اصحابش دستور داد که به حبشه مهاجرت کنند و به جعفر بن ابی طالب فرمود که سرپرستی آنها را بر عهده بگیرد و به دنبال آن جعفر به همراه هفتاد نفر از مسلمانان سوار کشتی شدند و به حبشه مهاجرت کردند. «۲»

(۳)

نامه رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله به نجاشی

مرحوم طبرسی در إعلام الوری از حافظ حسکانی از ابن اسحاق و هم چنین طبری از ابن اسحاق نقل می‌کنند که گفت: «رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برای رسیدگی به امور جعفر بن ابی طالب و همراهانش عمرو بن امیّه ضمری را به همراه نامه‌ای به سوی نجاشی فرستاد.» سپس عین نامه و جواب نجاشی را ذکر کرده است. «۳»

(۴) این خبر در سیره ابن هشام وجود ندارد و ظاهر خبر طبرسی این است که این نامه از مکه فرستاده شده است به هنگامی که بر حسب خبر خود طبرسی، عمرو بن عاص به همراه عمارهٔ بن ولید به سوی پادشاه حبشه فرستاده شدند و بر حسب خبر ابن اسحاق از ام سلمه که خواهد آمد به همراه عبد الله بن ربیعه به سوی پادشاه حبشه رفتند.

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۱، ۳۵۴- ۳۵۵. طبری آن را با عبارت: و دیگران گفته‌اند، نقل کرده است و تعداد را هشتاد و دو نفر دانسته است (طبری، ج ۲، ص ۳۳۰) و هم چنین آن را از محمد بن اسحاق نقل کرده است، ج ۲، ص ۳۳۱.

(۲). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۷۶.

(۳). إعلام الوری، ج ۱: ص ۱۱۸- ۱۱۹ و مستدرک حاکم، ج ۲، ص ۶۲۳- ۶۲۴ و تاریخ طبری، ج ۲، ص ۶۵۲- ۶۵۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۴۲

در این نامه به اکرام و احترام به جعفر و همراهانش سفارش شده است و مناسب این است که در ابتدای هجرت به همراه جعفر و یا به هنگام خروج عمرو عاص از مکه که از سوی مشرکان مأمور اذیت و آزار جعفر و یارانش شده بود، به سوی نجاشی فرستاده شده باشد.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۱) امـا از گفتار حلبی ساروی در سیره چنین برمی‌آیـد که عمرو بن عاص پس از غزوه بـدر به حبشه رفت و هنگامی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله متوجه این موضوع شد، عمرو بن امیه را با نامه‌ای به سوی نجاشـی فرستاد و از او خواست که نسبت به مسلمانان مهربانی کند. او می‌نویسد: «هنگامی که خداوند مشرکان را از جنگ بدر با خواری و ذلت برگردانید، گفتند: ما انتقام خویش را در حبشه می گیریم. برای همین عمرو بن عاص و عبد الله بن ابی ربیعه را به سوی نجاشی فرستادند تا مسلمانان را به آنها تحویل دهد.

اما پس از آن که رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله متوجه این جریان شد، عمرو بن امیّه ضـمری را با نامه‌ای نزد نجاشـی فرستاد و از او خواست که به مسلمانان مهربانی کند.» «۱»

(۲) آنها بر این نکته اتفاق نظر دارند که قاصد رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله عمرو بن امیّه ضمری بوده است، اما در مسلمانی‌اش با هم اختلاف دارند؛ برای مثال در اسد الغابه از ابی تمیم آمده است: او از قبل، اسلام آورده و به حبشه مهاجرت کرده بود و سپس به مـدینه مهـاجرت کرد و برای اولین بار در جنگ بئر معونه حضور یافت. «۲» در این صورت هیـچ اشـکالی در این که وی نامه اول یا نـامه دوم را برده باشـد، پیش نمی‌آیـد که نـامه دوم بعـد از صـلح حـدیبیه و قبـل از جنـگ خیبر و برای آماده کردن مسـلمانان برای هجرت از حبشه به مدینه بوده است.

(۳) اما در الاستیعاب و الاصابهٔ از ابن سعد «۳» آمده است: «او در جنگ بدر و احد در کنار مشرکین شرکت داشت و پس از جنگ احـد مسـلمان شد.»؛ بنابراین او در جواب اشـکال، خبر ارسال عمرو به وسـیله مشـرکان بعد از جنگ احزاب در سال پنجم هجری را ترجیح داده است.

(۴) همین خبر را ابن اسـحاق در سـیره‌اش با سندی از خود عمرو بن عاص چنین کرده است: هنگامی که از جنگ احزاب برگشتیم، جمعی از مردان قریش را که نظرات مرا قبول داشـتند و به حرف‌هایم گوش می‌کردنـد جمع کردم و گفتم:- به خـدا قسم- می‌دانید که به نظر من کار محمـد بالا می گیرد، برای همین من تـدبیری اندیشـیده‌ام و می‌خواهم بـدانم که نظر شـما چیست؟ گفتنـد: نظر تو چیست؟ گفتم: به نظر من باید به نجاشی ملحق شویم و نزد او بمانیم. حال اگر محمد بر قوم ما مسلط شد که ما نزد نجاشی هستیم

---

(۱). سیره حلبی، ج ۳، ص ۲۱۲ و نک. مکاتیب الرسول، ج ۱، ۱۲۰- ۱۳۰.

(۲). اسد الغابه، ج ۱: ص ۶۱- ۹۹.

(۳). الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۲۵۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۴۳

و باقی ماندن تحت سـیطره او برای ما بهتر از این است که تحت سـیطره محمد باشـیم و اگر قوم ما پیروز شدند که ما از افراد شناخته شده هستیم و از آنها خیر و نیکی به ما می‌رسد.

(۱) رفقایم این نظر را پسـندیدند و لـذا پس از آن گفتم: هدایایی را جمع‌آوری کنید تا به نجاشـی هدیه کنیم و بهترین چیزی که از سرزمین ما به وی هـدیه می‌شد، پوست دبّاغی شده بود. برای همین ما تعداد زیادی پوست دبّاغی شده جمع‌آوری نمودیم و حرکت کردیم تا به بارگاه او رسیدیم. به خدا قسم که من نزد او بودم که عمرو بن امیّه ضمری، که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله او را برای رسـیدگی به امور جعفر و یارانش فرسـتاده بود، نزد نجاشـی آمد. من به یارانم گفتم: این عمرو بن امیّه ضمری است. من نزد نجاشی می‌روم تـا او را به من تحویـل دهـد که اگر چنین کنـد، گردنش را می‌زنم و در این صورت قریش می‌بینـد که من بـا کشـتن قاصـد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله، دین خویش را نسبت به قوم خویش ادا کرده‌ام.

(۲) بنابراین بر نجاشی داخل شدم و همانند دفعه‌های قبل ابتدا سجده کردم که او گفت: درود بر رفیقم.

آیا از سرزمین خویش برایم هدیه‌ای آورده‌ای؟ گفتم: بله ای پادشاه بزرگ. برای شما پوست‌های گران قیمتی آورده‌ام و سپس آنها

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

را به او تقدیم کرد که باعث اعجاب و تحسین وی شد. سپس به وی گفتم: ای پادشاه بزرگ! من مردی را دیدم که از پیش شما خارج شد. او فرستاده مردی است که دشمن ماست و من از شما می‌خواهم که او را به من بسپارید تا به قتل برسانم؛ زیرا او ضربه سنگینی بر اشراف و بزرگان قوم ما زده است.

(۳) اما وی به شدت خشمگین شد و ضربه‌ای به دماغم زد که گمان کردم حتما آن را شکسته است و در آن حال آرزو می‌کردم که زمین دهان باز می‌کرد و مرا می‌بلعید. به او گفتم: به خدا! اگر می‌دانستم که این گونه ناراحت می‌شوی، از تو چنین درخواستی نمی‌کردم. گفت: یا از من می‌خواهی که رسول مردی را به تو بدهم که ناموس اکبری که بر موسی علیه السّلام نازل می‌شد، بر او نازل می‌شود و آنگاه او را بکشی! گفتم: ای پادشاه بزرگ! آیا او همین طور است که می‌گویی؟ گفت: وای بر تو عمرو، حرف مرا بشنو و از او پیروی کن. به خدا قسم که او بر حق است و بر تمام مخالفانش پیروز می‌شود چنان که موسی بر فرعون و سپاهیانش غالب شد ...

پس به سوی قوم و یارانم رفتم در حالی که نظرم عوض شده بود. سپس به سوی رسول الله صلّی اللّه علیه و آله حرکت کردم و در راه خالد بن ولید را دیدم و این کمی قبل از فتح مکه بود و آنگاه با هم نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رفتیم. «۱»

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۳، ص ۲۸۹- ۲۹۰. با تلخیص آخر خبر.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۴۴

(۱) عمرو عاص در ابتدا می‌گوید: «هنگامی که از جنگ احزاب برگشتیم و سپس نزد پادشاه حبشه رفتیم و به خدا قسم که عمرو بن امیّه ضمری را نزد وی دیدیم و او قاصد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بود که برای رسیدگی به امور جعفر و اصحابش به حبشه آمده بود.»

با این حساب باید بگوییم که ارسال عمرو بن امیّه به سوی نجاشی برای رسیدگی به امور جعفر و اصحابش یا در ابتدای هجرت آنها و برای طلب حمایت و ارفاق نسبت به مهاجران بوده است. بنابراین مسافرت عمرو بن عاص یا بعد از احزاب و در اواخر سال پنجم بوده است؛ زیرا غزوه احزاب در شوال سال پنجم هجرت بوده است و یا مسافرت او در اوایل سال ششم بوده و یک سال بعد از آن و در اوایل سال هفتم عمرو بن امیه با نامه‌ای از رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به آنجا رفته است، یعنی در سالی که آن حضرت به پادشاهان و رؤسای قبایل نامه نوشتند.

(۲) در این مورد نسخه‌های نامه‌ها با هم متفاوت است و اکثر آنها مشتمل بر وصیت به جعفر و اصحابش می‌باشد و بعضی دیگر به طور کلی آن را ندارد. مثل: صبح الاعشی «۱» از قلقشندی (متوفای ۸۲۱) و المواهب اللدنیه فی السیرة النبویّة «۲» از قسطلانی (متوفای ۹۲۳) و انسان العیون فی سیرة الامین المأمون «۳» معروف به سیره حلبیه از برهان الدین حلبی (متوفای ۱۰۴۴) و این مطلبی است که مورد تأیید پروفسور حمید الله مستوفی در کتاب پرارزش الوثائق السیاسیة قرار گرفته و او می‌گوید:

«و از مطالب قابل ذکر این است که حلبی و قسطلانی و قلقشندی عبارت «و پسر عمویم را به سوی تو فرستادم» را ندارد و این عبارت در متن جدیدی که اخیرا بدان دست یافته‌ام نیز وجود ندارد و برای همین احتمال می‌دهیم که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نامه‌ای را به جعفر داده است تا به هنگام مهاجرت به حبشه به نجاشی تقدیم کند.» «۴»

(۳) در حالی که سایر منابع این عبارت را نقل می‌کند و تمام آنها به جز این سه منبع، پاسخ نجاشی به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله را ذکر کرده‌اند و در این نامه آمده است: «آنچه را که برای ما فرستادی دریافت کردیم و پسر عمویت و اصحابش را مورد لطف قرار دادیم و هرآینه من با تو بیعت می‌کنم، و با پسر عمویت نیز بیعت کردم و بر دست او اسلام آوردم و تسلیم خداوند العالمین شدم.» «۵»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۱). صبح الاعشی فی صناعة الانشاء، ج ۶، ص ۳۷۹.

(۲). المواهب اللدنیة بشرح الزرقانی، ج ۳، ص ۳۷۹.

(۳). السیرة الحلبیه، ج ۳، ص ۲۷۹.

(۴). الوثائق السیاسیة، ص ۴۶- ۴۸، شماره ۲۳.

(۵). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۶۵۲- ۶۵۳ و إعلام الوری، ص ۴۵- ۴۶ و الکامل، ج ۲، ص ۶۳ و اسد الغابه، ج ۱، ص ۶۲ و البدایة، ج ۳، ص ۸۴ و زاد المعاد، ج ۳، ص ۶۱ و صبح الاعشی، ج ۶، ص ۴۶۶ و السیرة لحلبیه و سیره زینی دحلان و إعلام السائلین.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۴۵

(۱) این نامه مطلبی در مورد آماده‌سازی مسلمانان برای هجرت از حبشه به مدینه ندارد و اشاره‌ای هم به عقد کردن ام حبیبه دختر ابو سفیان به واسطه نجاشی برای نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نکرده است. این در حالی است که بسیار بعید به نظر می‌رسد که این دو مسأله بعد از ارسال این نامه رخ داده باشد.

شاید جواب صحیح همان مطلبی باشد که طبری از واقدی نقل می‌کند و می‌گوید: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله پیغامی به نزد نجاشی فرستاد که ام حبیبه دختر ابو سفیان را برایش عقد کند و مسلمانانی را که نزد او هستند به مدینه بفرستد. «۱» و نامه‌ای را در این مورد ذکر نکرده‌اند.

(۲) طبری و واقدی اسم قاصدی که این پیام شفاهی را رسانده ذکر نکرده‌اند و الفاظ آن پیام را هم نیاورده‌اند، اما ابن سعد گفته است که این قاصد خود عمرو بن امیّه بوده و سطری از نامه شفاهی‌اش را به نجاشی ذکر کرده است، اما مسأله خواستگاری از ام حبیبه برای نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و یا درخواست آماده‌سازی مسلمانان برای بازگشت به مدینه را ذکر نکرده و گفته است: عمرو بن امیّه گفت: ای اصحمه! من سخنانی را می‌گویم که از تو می‌خواهم گوش فرا دهی! تو با مهربانی‌هایت بر سر ما منت گذاشتی و ما بسیار به تو اعتماد داریم، زیرا هیچ‌گاه جز خیر و نیکی از تو به ما نرسیده است و از هیچ شری به تو پناه نبردیم، مگر این که ما را در امنیّت قرار دادی و از زمان حضرت آدم از تو عهد و میثاق گرفته‌ایم و انجیل بین ما و شما حکم باشد که هیچ یک جور و جفایی نمی‌کند پس اسلام بیاور و خود را به فضل و خیر نزدیک کن و الّا تو در مورد این پیامبر صلّی اللّه علیه و آله همانند یهود نسبت به حضرت عیسی علیه السّلام هستی که رسولانش را به سوی مردم فرستاده بود. پس امیدوارم که ایمان بیاوری و از غیر خدا ترسی به دل نداشته باشی و عاقبت به خیر و اجر و ثواب آخرتی را برای خویش فراهم سازی.

(۳) نجاشی گفت: خدا را شاهد می‌گیرم که او همان پیامبری است که اهل کتاب انتظار او را می‌کشند و همانا بشارت موسی علیه السّلام به سوارشونده بر الاغ همانند بشارت عیسی علیه السّلام به سوارشونده شتر است و این خبر بسیار روشن و آشکار است؛ اما یاوران من در حبشه بسیار کم هستند. پس به من مهلت بده تا یارانم را زیاد گردانم و دل‌ها را نرم کنم و اگر در آینده بتوانم به خدمت پیامبر می‌آیم. «۲»

(۴) در اینجا بنا به دو روایت به ذکر عین نامه‌ای می‌پردازیم که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به نجاشی نوشته است که در یکی ذکری از جعفر به میان نیامده و در دیگری نامی از او برده شده است:

«بسم الله الرحمن الرحیم. از محمد رسول الله به نجاشی، بزرگ حبشه، سلام بر کسی که از هدایت پیروی می‌کند. پس از آن من حمد و سپاس می‌گویم خدایی را که هیچ خدایی جز او نیست و او خدای

(۱). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۶۵۳.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

(۲). طبقات الکبری، ج ۱، ص ۲۵۹ و از او در سیره حلبی، ج ۳، ص ۲۷۹ و حاشیه زینی دحلان بر سیره حلبی، ج ۳، ص ۶۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۴۶

قدوس، سلام، مؤمن و مهیمن است و شهادت می‌دهم که عیسی بن مریم، روح و کلمه‌ای از سوی خدا است که آن را به مریم پاک و پاکیزه و پاکدامن القا کرده است و او از روح نفخه الهی به عیسی بن مریم حامله شد، چنان که آدم را به قدرت خویش از هیچ خلق کرد.

(۱) من تو را به سوی خدای واحد و بی‌همتا و اطاعت از او دعوت می‌کنم و از تو می‌خواهم که از من پیروی کنی و به آنچه که با خود آورده‌ام ایمان و یقین بیاوری که من فرستاده خدا هستم. من، تو و سپاهیانت را به پرستش و اطاعت خدای عزّ و جل دعوت می‌کنم. هرآینه من شرط ابلاغ پند و اندرز را به جای آوردم. و سلام بر کسی که از هدایت پیروی کند.» «۱»

(۲) نامه دوم: «بسم الله الرحمن الرحیم از محمد رسول الله به نجاشی أصحمه، پادشاه حبشه، سلام علیک. من حمد و سپاس می‌گویم خدای ملک و قدوس و سلام و مؤمن و مهیمن را و شهادت می‌دهم که عیسی فرزند مریم، روح و کلمه‌ای از سوی خداست که خدا آن را به مریم پاک و پاکیزه و پاکدامن القا کرده و او به عیسی علیه السّلام حامله شده است. پس او را از روح نفخه خویش خلق کرده است، چنان که آدم را با قدرت و نفخه خویش آفرید.

من تو را به سوی خداوند یکتا و بی‌انباز و اطاعت از او دعوت می‌کنم و می‌خواهم که از من پیروی کنی و به آنچه که از سوی خدا آورده‌ام، ایمان بیاوری و بدانی که من فرستاده خدا هستم. و پسر عمویم جعفر را به همراه عده‌ای از مسلمانان نزد شما فرستاده‌ام، اگر آمدند به آنها احترام بگذار و از سخت‌گیری بر آنها بپرهیز و من، تو و سپاهیانت را به سوی خدای عزّ و جلّ دعوت می‌کنم. هرآینه من شرط ابلاغ و پند و اندرز را به جای آوردم. و السلام علی من اتبع الهدی.» «۲»

(۳) هنگامی که نامه به دست نجاشی رسید، آن را گرفت و بر چشمانش قرار داد و از تختش پایین آمد و برای احترام بر زمین نشست، آنگاه اسلام آورد و درخواست کرد که برای احترام صندوقچه‌ای از عاج برایش آوردند و آن نامه را در آن گذاشت. «۳»

سپس جعفر و اصحابش را فراخواند و به دست جعفر اسلام آورد و نامه‌ای به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله

---

(۱). صبح الاعشی، ج ۶، ص ۳۷۹ و المواهب اللدنیه به شرح زرقانی، ج ۳، ص ۳۷۹ و السیرة الحلبیة، ج ۳، ص ۲۷۹.

(۲). کسانی که آن را از ابن اسحاق نقل کرده‌اند عبارتند از: طبری، ج ۲، ص ۶۵۲ و حاکم حسکانی در مستدرک، ج ۲، ص ۶۲۴ و طبرسی در اعلام الوری، ص ۴۵ و ابن اثیر در اسد الغابه، ج ۱، ص ۶۲ و الکامل، ج ۲، ص ۶۳ و ابن کثیر در بدایة.

(۳). مکاتیب الرسول، ج ۱، ص ۱۲۸ به نقل از طبقات و سیره حلبیه و زینی دحلان در حاشیه سیره حلبیه، ج ۳، ص ۶۷ و ۸۴ و ابن قیم در زاد المعاد، ج ۳، ص ۶۱ و طبقات ابن سعد، ج ۱، ص ۲۵۸ و الوثائق السیاسیة مستوفی، ص ۴۶ که آن را از مصادری از قبیل: اعلام السائلین از ابن طولون نقل کرده و محقق بزرگوار احمدی میانجی در مکاتیب الرسول، ج ۱، ص ۱۲۱- ۱۳۱ درباره آن بحث کرده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۴۷

نوشت: «بسم الله الرحمن الرحیم، به محمد رسول الله از نجاشی؛ اصحم بن أبجر، السلام علیک و رحمة الله و برکاته از خدایی که پروردگاری جز او نیست. همان خدایی که مرا به سوی اسلام دعوت کرد.

(۱) اما بعد؛ ای فرستاده خدا! هرآینه نامه‌ات به من رسید که در آن درباره حضرت عیسی علیه السّلام نوشته بودی. قسم به خدای آسمان و زمین که عیسی علیه السّلام بر آنچه که ذکر کرده بودی، ذره‌ای نیفزوده بود. ما هدف از بعثت تو را شناخته‌ایم و پسر عمویت و اصحابش را مورد اکرام قرار داده‌ایم. من شهادت می‌دهم که تو حقّا رسول خدا هستی و من با تو و پسر عمویت بیعت

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

کرده‌ام و به دست او اسلام آورده و تسلیم خداوند ربّ العالمین شده‌ام. من فرزندم أزها ابن أصحم بن أبجر «۱» را به سوی تو می‌فرستم و من مالک هیچ چیزی غیر از خودم نیستم و اگر بخواهی به سویت بیایم، می‌آیم. من شهادت می‌دهم که آنچه می گویی حق است. و السلام علیک یا رسول الله» «۲»

(۲) آنچه که از محتوای این نامه فهمیده می‌شود این است که این جواب نجاشی به نامه رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد که در آن او را به قبول اسلام دعوت کرده و این نامه همراه با نامه‌هایی بوده که به پادشاهان و سران قبایل بعد از صلح حدیبیه و قبل از خیبر و در اوایل سال هفتم هجری ارسال شده است. چنان که تقریبا این مطلب در تمام منابع تاریخی ذکر شده است و بسیار بعید است که ارسال نامه پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و جواب نجاشی همزمان با ابتدای هجرت به حبشه صورت گرفته باشد، چنان که این مطلب از گفته‌های طبرسی در إعلام الوری به نقل از حاکم حسکانی فهمیده می‌شود. «۳»

---

(۱). در الروض الانف آمده است که علی علیه السّلام ابا نیزر فرزند نجاشی را نزد تاجری در مکه دید. آنگاه او را خرید و به خاطر نیکی‌های پدرش به مسلمانان، آزادش کرد و گفته می‌شود: حبشی‌ها گروهی را نزد ابا نیزر فرستادند تا او را بعد از پدرش پادشاه کنند، اما او ابا کرد و گفت: بعد از این که خداوند بر من منت گذاشته و به اسلام هدایت کرده است، به دنبال پادشاهی نیستم. و او همانند حبشی‌ها سیاه پوست نبود، بلکه خوش صورت و بلند قامت بود.

(۲). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۶۵۳ از ابن اسحاق و از او در مستدرک، ج ۲، ص ۶۲۴ و از او در اعلام الوری، ص ۴۶ و اسد الغابه، ج ۱، ص ۶۲ و الکامل، ج ۲، ص ۶۳ و البدایهٔ، ج ۳، ص ۸۴ و زاد المعاد، ج ۳، ص ۶۱ و صبح الاعشی، ج ۶، ص ۳۷۹ و المواهب اللدنیهٔ، با شرح زرقانی، ج ۳، ص ۳۷۹ و سیره حلبیهٔ، ج ۳، ص ۲۷۹ و سیره زینی دحلان در حاشیه سیره حلبیه، ج ۳، ص ۶۷ و مجموعه الوثائق السیاسیهٔ، ص ۴۶ و مکاتیب الرسول، ج ۱، ص ۱۲۱- ۱۳۱ و عجیب این است که با این همه منبع، سید حسنی در سیره‌اش در مورد صحت روایت اسلام آوردن نجاشی تشکیک می کند بعد از آن که روایت نامه را از بدایه ابن کثیر نقل می کند: (سیرهٔ المصطفی، ص ۱۸۳- ۱۸۴)

(۳). دو واقعه با این نامه هم زمان بوده است که عبارتند از: خواستگاری و عقد نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله از ام حبیبه به واسطه نجاشی و روانه ساختن مسلمانان از حبشه به سوی مدینه. و نامه نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله با هر دو روایت از این دو مسأله خالی می‌باشد. و اشاره شد به این که احتمال دارد این مسائل به صورت شفاهی به حامل نامه، عمرو بن امیه ضمری گفته شده باشد و نامه دیگری در این زمینه روایت نشده است و روایت آن هم بسیار بعید است.

و در میان مصادر تاریخی، دو منبع به نقل دو جواب دیگر از نجاشی برای پاسخ گویی به نامه‌های رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۴۸

(۱)

حضور هیأت قریشی در درگاه نجاشی

در تفسیر قمی آمده است: هنگامی که قریشیان به اذیت و آزار رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و اصحابش شدت بخشیدند، آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به ایشان فرمان داد که به حبشه هجرت کنند و به جعفر بن ابی طالب دستور داد که سرپرستی آنها را بر عهده بگیرد.

پس از آن جعفر به همراه هفتاد نفر از مردان مسلمان حرکت کرد تا در کنار دریا سوار کشتی شدند. وقتی که این خبر به قریش

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

رسید عمرو بن عاص و عمارة بن ولید را نزد نجاشی فرستادند تا تازه مسلمانان را بازگرداند و عمرو عمارة با هم دشمن بودند ... برای همین بنی مخزوم از جنایت عماره و بنی سهم از جنایت عمرو بن عاص چشم‌پوشی کردند. «۱»

(۲) آنها بر نجاشی وارد شدند و هدایایی را که آورده بودند تقدیم کردند. سپس عمرو بن عاص گفت:

ای پادشاه! عده‌ای از افراد قوم ما به مخالفت با دین ما پرداختند و به خدایان ما فحش دادند و پس از آن به مملکت تو هجرت کردند. از تو می‌خواهیم که آنها را به ما بازگردانی.

نجاشی فردی را به دنبال جعفر فرستاد تا بیاید. سپس به او گفت: ای جعفر! اینها چه می‌گویند؟

جعفر گفت: ای پادشاه مگر چه می‌گویند؟ گفت: درخواست می‌کنند که شما را به سوی آنها بازگردانم.

گفت: ای پادشاه! از آنها بپرس که آیا ما غلام و برده آنها هستیم؟ عمرو گفت: نه، بلکه آزاد و با شرافت هستید. گفت: از آنها بپرس که آیا از ما طلبکاری دارند؟ گفت: نه، ما هیچ طلبی از آنها نداریم.

مورد این دو مسأله، اشاره کرده‌اند که آنها «سواطع الانوار» و «الطراز المنقوش» می‌باشند. در آنجا آمده است که نجاشی در جواب نامه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برای عقد ام حبیبه نوشت:

«بسم الله الرحمن الرحیم، به محمد صلّی اللّه علیه و آله از نجاشی أصحمه. السلام علیک یا رسول الله من الله و رحمة الله و برکاته.

اما بعد؛ من زنی از قوم تو و هم آیین تو ام حبیبه دختر ابو سفیان را به تزویج تو درآوردم و هدایایی را به تو تقدیم کردم که عبارتند از: یک قمیص و چند شلوار و چادر و دو جفت کفش. و السلام علیک و رحمة الله و برکاته»

و در جواب نامه رسول الله صلّی اللّه علیه و آله مبنی بر تجهیز مسلمانان برای بازگشت به مدینه نوشت: «بسم الله الرحمن الرحیم، به محمد صلّی اللّه علیه و آله از نجاشی أصحمه. السلام علیک یا رسول الله من الله و رحمة الله و برکاته. هیچ خدایی جز پروردگار یکتا که مرا به اسلام هدایت کرد وجود ندارد. اما بعد، ای رسول الله، تمام کسانی که از مکه به اینجا مهاجرت کرده بودند را به سوی شما فرستادم و فرزندم اریحا را به همراه شصت نفر از اهالی حبشه به سوی شما ارسال کردم و اگر بخواهی من هم خواهم آمد، ای رسول الله! من شهادت می‌دهم که آنچه می‌گویی حق است. و السلام علیک و رحمة الله و برکاته.»

چنان که این نامه‌ها در الوثائق السیاسیة، ص ۴۸ به نقل از باب اول الطراز المنقوش و سواطع الانوار، ص ۸۱ آمده است.

(۱). هنگامی که سوار کشتی شدند، شراب نوشیدند و برای همین عمارة به عمرو- که همسرش را با خود آورده بود- گفت:

به زنت بگو که مرا ببوسد. عمرو گفت: این کار جایز نیست! پس عماره ساکت شد و هنگامی که عمرو مست شد- و در این حال در جلوی کشتی ایستاده بود- عمارة او را هل داد و داخل دریا انداخت، اما عمرو به کنار کشتی چسبید و دیگران دستش را گرفتند و نجات دادند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۴۹

گفت: آیا بر گردن ما خونی دارید که به خون خواهی آمده باشید؟ عمرو گفت: نه. گفت: پس از ما چه می‌خواهید؟ شما ما را اذیت کردید و ما از سرزمین شما هجرت کردیم.

(۱) عمرو بن عاص گفت: ای پادشاه! اینها با دین ما مخالفت کردند و به خدایان ما فحش دادند و جوانان ما را فاسد کردند و جمع ما را متفرق ساختند. پس آنها را به ما تحویل بده تا در مورد آنها تصمیم بگیریم.

جعفر گفت: بلی ای پادشاه! با آنها مخالفت کردیم، زیرا خداوند در میان ما پیامبری را برانگیخت که دستور داد شریکان خدا را کنار بگذاریم و بازی با ازلام و قمار را ترک کنیم و به ما دستور داده تا نماز و زکات و روزه «۱» را بر پای داریم و ظلم و جور و ریختن خون ناحق و زنا و ربا و مردارخواری و خون «۲» را حرام کرده است و ما را به عدل و احسان و ادای حق خویشاوندان امر

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

کرده و ما را از فحشا و منکر و فساد نهی کرده است.

---

(۱). زکات در بعضی سوره‌های مکی و از جمله در المزمل، آیه ۲۰ آمده است: «وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ أَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً»؛ نماز به پای دارید و زکات را بپردازند و به خدا قرض بدهید. که این سوره سوم یا چهارم می‌باشد. و در سوره اعراف، آیه ۱۵۶ آمده است: «وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ»؛ و رحمت من همه چیز را فرا گرفته است و آن را شامل حال کسانی که تقوی پیشه می‌کنند و زکات می‌پردازند، می‌کنم. و این سی و نهم یا چهلمین سوره‌ای می‌باشد که نازل شده است. این سوره قبل از مریم که چهل و چهارمین سوره قرآن می‌باشد و جعفر آن را برای نجاشی تلاوت کرد، نازل شده است. اگر چه ادعا می‌شود که این آیات مدنی هستند که در سوره‌های مکی آمده‌اند، زیرا تشریع زکات در مکه و قبل از هجرت نبوده است، بلکه در مدینه و چند سال پس از هجرت بوده است، ولی هیچ ملازمه‌ای بین تسلیم شدن به این که زکات در مدینه تشریع شده است و بین قبول این ادعا که اینها آیاتی مدنی هستند که در سوره مکی قرار گرفته‌اند، وجود ندارد؛ مگر این که بگوییم منظور از زکات مذکور در این آیات، زکات واجب است و نه زکات مستحب. ما می‌توانیم که این نظر را نپذیریم، زیرا زکاتی که در این آیات وجود دارد به زکات به معنای عام لغوی، یعنی صدقات مستحب تفسیر شده است و به این ترتیب می‌توانیم در سخنان جعفر که می‌گوید، پیامبر ما را امر به زکات نموده است، قائل به توسعه شویم که شامل صدقه‌های مستحب نیز بشود و به این ترتیب از اشکالی که بر کلام جعفر در مورد امر به زکات آمده است، خلاص شویم.

اشکال دیگر این است که روزه نیز در این روایت آمده است، و این اشکال وارد و قطعی است، زیرا امر به روزه پیش از هجرت به مدینه نبوده و مسلمانان پس از هجرت و در نیمه سال دوم آن به روزه ماه رمضان مأمور شدند. به همین جهت دکتر احمد امین مصری در کتاب: فجر اسلام، ص ۷۶ قائل به رد این خبر و جعلی بودن آن شده است، اما این تنها راه چاره نیست بل که احتمال می‌رود که در سخن ام سلمه یا دیگری از راویان آن سهو و اشتباهی شده باشد، یا این خود مرجح این باشد که این واقعه پس از جنگ احزاب یا بدر بوده چنانچه در سیره حلبیه آمده بود، با فرض این که این احکام تازه به آنها در حبشه می‌رسیده است، و این بعدی ندارد.

(۲). اوّلین آیه‌ای که در مورد تحریم اکل میته نازل شده آیه ۱۲۱ سوره انعام بوده است و این سوره پنجاه و پنجمین سوره نازل شده می‌باشد و احتمال دارد که هجرت بعد از آن صورت گرفته باشد و به آن یقین نداریم، زیرا در آن آمده است: «وَ قَدْ فَصَّلَ لَكُمْ ما حَرَّمَ عَلَيْكُمْ» که قول طبرسی را در مورد آن پذیرفتیم مبنی بر این که قول تفصیلی پیامبر مراد است نه قرآن.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۵۰

(۱) نجاشی گفت: عیسی بن مریم علیه السّلام نیز برای همین چیزها مبعوث شده بود! سپس گفت: ای جعفر! آیا چیزی از قرآنی که بر پیامبرت نازل شده حفظ هستی؟ گفت: بله و سپس سوره مریم را برای او خواند تا رسید به این آیه: «وَ هُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُساقِطْ عَلَيْكِ رُطَباً جَنِيًّا فَكُلِي وَ اشْرَبِي وَ قَرِّي عَيْناً» تنه درخت خرما را تکان بده تا خرمای تازه برای تو فرو ریزد، بخور و بنوش و دیدگان روشن دار.

هنگامی که نجاشی این را شنید، به سختی گریه کرد و گفت: به خدا قسم که این حق است.

عمرو بن عاص گفت: ای پادشاه، این شخص مخالف ماست او را به ما تحویل بده. در این هنگام نجاشی سیلی محکمی به صورت عمرو زد و گفت: ساکت باش، به خدا قسم که اگر کلمه بی‌ربطی در مورد او بگویی، جان خودت را به خطر انداخته‌ای! عمرو بن عاص در حالی که از چهره‌اش خون جاری بود از جایش برخاست و گفت: ای پادشاه! اگر این قضیه آن طور که تو می‌گویی باشد، ما متعرّض او نمی‌شویم.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

عمرو به سوی قریش بازگشت و به آنها خبر داد که جعفر در حبشه در نهایت احترام زندگی می‌کند. «۱»

(۲) ابن اسحاق با سندی از همسر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله، ام سلمه، دختر ابی امیه بن مغیره مخزومی نقل می‌کند که گفت: هنگامی که به سرزمین حبشه رفتیم، نجاشی به بهترین وجهی از ما پذیرایی کرد و ما در امنیت کامل دین خویش را داشتیم و خدا را عبادت می‌کردیم و اذیت و آزار نمی‌دیدیم و چیز مکروهی را از کسی نمی‌شنیدیم.

هنگامی که این خبر به گوش قریشی‌ها رسید، جلسه‌ای گرفتند و تصمیم گرفتند که دو نفر از افراد زرنگ، نزد نجاشی بفرستند و هدایایی از کالاهای مرغوب مکه را به وی تقدیم کنند. در آن زمان

---

(۱). بالای سر نجاشی کنیزی بود که او را باد می‌زد و حشرات را دور می‌کرد و هنگام این مذاکرات وی نگاهی به عماره انداخت. پس از آن که عمرو بن عاص به منزل برگشت به عماره گفت: آیا برای کنیز پادشاه پیغام نمی‌فرستی؟ عماره برایش پیغام فرستاد و او هم جواب مثبت داد. عمرو به او گفت: از او بخواه که مقداری از عطر مخصوص پادشاه را برای تو بیاورد. عماره به کنیز گفت و او هم آن را آورد. عمرو مقداری از آن عطر را گرفت و نزد نجاشی برد و گفت: ای پادشاه! بر ماست که حرمت پادشاه را نگه داریم و از او اطاعت کنیم و با او خدعه و نیرنگ نکنیم، اما این رفیق و همراه من به یکی از کنیزان اندرون تو پیغام فرستاده و او را فریب داده است و او هم مقداری از عطر مخصوص تو را برای رفیقم فرستاده است. سپس عطر را در مقابل او گذاشت. نجاشی بسیار خشمگین شد و تصمیم به قتل عماره گرفت، ولی سپس گفت: قتل او درست نیست، زیرا مهمان کشور من هستند و در امان می‌باشند، اما افسونگران را فرا خواند و به آنها گفت: کاری با او بکنید که از مرگ بدتر باشد. آنها او را گرفتند و مقداری جیوه در تهیگاه او دمیدند، لذا عماره به صورتی شد که با حیوانات رفت و آمد می‌کرد و با مردم مأنوس نمی‌شد. قریشی‌ها برای رسیدگی به او اقدام کرده و در موضعی کمین کردند. وقتی که او به همراه حیوانات وحشی به کنار آب آمد تا آب بخورد، او را گرفتند، او در دست آنها بی‌تابی می‌کرد و دائما فریاد می‌کشید تا این که مرد. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۷۶- ۱۷۸ و از او در اعلام الوری، ۴۳- ۴۵، بدون سند و تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۰ و اصفهانی از واقدی در الاغانی، ج ۸، ص ۵۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۵۱

بهترین سوغاتی مکه پوست دباغی شده بود، برای همین پوست زیادی برای هدیه کردن جمع نمودند و می‌خواستند که به تمام فرماندهان سپاه وی هدیه‌ای تقدیم کنند.

(۱) آنها عبد الله بن ابی ربیعه و عمرو بن عاص را برای این کار برگزیدند و به آنها گفتند: قبل از آن که با نجاشی صحبت کنید به تمام فرماندهان سپاهش هدیه‌ای بدهید، سپس هدایای نجاشی را تقدیم کنید و قبل از آن که با مهاجرین صحبت کند، از او بخواهید که آنها را تحویل شما بدهد.

آنها حرکت کردند تا بر نجاشی وارد شدند ... و هیچ فرماندهی باقی نماند مگر این که قبل از صحبت با نجاشی هدیه‌ای را به او داده بودند و به هر کدام از فرماندهان گفته بودند: گروهی از بردگان و دیوانگان قوم ما که از دین آباء و اجدادی خویش خارج شده و به دین شما نگرویده‌اند، به سرزمین پادشاه پناهنده شده‌اند و اکنون اشراف و بزرگان قوم، ما را فرستاده‌اند تا ایشان را به صاحبانشان برگردانیم. پس اگر با پادشاه در این باره صحبت کردیم، به او بگویید که آنها را به ما تحویل دهد و با آنها صحبت نکند، زیرا قومشان بهتر می‌دانند که آنها به چه عیبی مبتلا شده‌اند. فرماندهان هم به آنها جواب مثبت دادند.

سپس هدایای خود را به نجاشی تقدیم کردند و او همه آن را پذیرفت. آنگاه به ایراد سخن پرداختند و گفتند:

(۲) پادشاها! به تحقیق که عده‌ای از جوانان کم عقل ما از دین قوم خویش خارج شده‌اند و به دین شما هم نگرویده‌اند، بلکه دینی ابداعی و جدید را پذیرفته‌اند که نه ما و نه شما آن را می‌شناسیم. هرآینه اشراف و بزرگان قومشان ما را از طرف پدران و عموها و

pdftarikhema.org
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

عشیرهایشان نزد شما فرستاده‌اند تا آنها را به ما بازگردانی و هرآینه آنها بهتر می‌دانند که این جوانان چه عیب و عاری را بر آنها دیده و چه سرزنش و نکوهشی را بر آنان وارد دانسته‌اند.

فرماندهانی که در اطراف نجاشی بودند، گفتند: پادشاها راست می‌گویند. هرآینه آباء و عشیره ایشان بهتر می‌دانند که آنها چه فسادی ایجاد کرده‌اند. پس آنها را تحویل ایشان بده تا به سرزمین خویش و نزد اقوامشان برگردانند.

(۳) نجاشی ناراحت شد و گفت: نه به خدا، من آنها را تسلیم نخواهم کرد. در ابتدا باید این افراد را که به من پناه آورده‌اند و مرا بر دیگران ترجیح داده‌اند، فرا بخوانم و از آنها در این مورد سؤال کنم. اگر این چنین باشد که شما می‌گویید، آنها را به شما تسلیم خواهم کرد و اگر چنین نباشد آنها را تسلیم نخواهم کرد و به نیکی با آنها رفتار خواهم نمود.

سپس قاصدی نزد اصحاب رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرستاد تا آنها را فرا بخواند. هنگامی که قاصد نزد

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۵۲

مهاجران آمد، بعضی از آنها به همدیگر می‌گفتند: اگر نزد نجاشی رفتیم، چه بگوییم؟ گفتند: می‌گوییم که به خدا قسم چیزی نمی‌دانیم و پیامبر هم به ما دستوری نداده است، هر چه بادا باد.

(۱) هنگامی که وارد شدند، نجاشی که اسقف‌ها را هم فرا خوانده بود- به آنها گفت: این چه دینی است که به واسطه آن از دین قوم خویش دست کشیده‌اند و در دین ما یا دین ملّت‌های دیگر هم داخل نشده‌اید؟

در این حال جعفر به صحبت با او پرداخت و گفت: پادشاها! ما کسانی بودیم که در جاهلیت بت‌پرستی می‌کردیم و گوشت مرده می‌خوردیم و فحشا مرتکب می‌شدیم و با ارحام قطع رابطه می‌کردیم و با همسایگان بدرفتاری می‌کردیم و اقویا حق ضعیفان را می‌خوردند و ... تا این که خداوند پیامبری را در میان ما برانگیخت که به نسب و راستگویی و امانتداری و پاکدامنی‌اش یقین داشتیم. او ما را دعوت کرد که خدای یگانه را بپرستیم و بت‌پرستی را کنار بگذاریم و ما را به راستگویی و امانتداری، رابطه خویشاوندی و خوش‌رفتاری با همسایگان، پرهیز از محرّمات و خون‌ریزی دعوت کرد و ما را از فواحش و جدال و خوردن مال یتیم و تهمت زدن به زنان پاکدامن نهی کرد و به ما دستور داد که خدای واحد را بپرستیم و چیزی را شریک او قرار ندهیم و ما را به نماز و زکات و روزه امر کرد.

(۲) ما هم او را تصدیق کردیم و به او ایمان آوردیم و از او در آنچه که از سوی خدا آورده بود، تبعیت کردیم. پس از آن خدای یگانه را پرستیدیم و چیزی را شریک او قرار نمی‌دادیم و آنچه را که او برای ما حرام کرد، حرام می‌دانستیم و آنچه را که او برای ما حلال کرد، حلال می‌دانستیم. برای همین عده‌ای از قوم ما به دشمنی با ما پرداختند و ما را اذیت می‌کردند و آن قدر ما را شکنجه می‌کردند تا دست از دین خود و عبادت خدا برداریم و به بت‌پرستی بازگردیم و کارهای زشتی را که قبلا انجام می‌دادیم مرتکب شویم. پس از آن که ما را مورد آزار و شکنجه قرار دادند و ما را در تنگنا قرار دادند و سعی کردند که ما را از دینمان برگردانند ما به مملکت تو پناه آوردیم و تو را بر دیگران ترجیح دادیم. ای پادشاه بزرگ، امیدواریم که در مملکت تو مورد ظلم و ستم قرار نگیریم.

(۳) نجاشی گفت: آیا چیزی از آنچه خدا بر نازل کرده است، به خاطر داری؟ گفت: بله. نجاشی گفت:

آن را بخوان. پس مقداری از ابتدای «کهیعص» «۱» را قرائت کرد و به خدا قسم که نجاشی آن قدر گریه کرد تا محاسنش تر شد و اسقف‌ها هم در اثر شنیدن قرآن، آن قدر گریه کردند که مصحف‌هایشان تر شد. سپس نجاشی گفت: این مطالب و آنچه را که عیسی علیه السّلام آورده است از سرچشمه واحدی هستند.

آنگاه به عمرو و عبد الله گفت: بروید، به خدا قسم که آنها را به شما تحویل نمی‌دهم و آنها هم از نزد وی خارج شدند.

---

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۱). مریم (۱۹)، ۱: که چهل و چهارمین سوره نازل شده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۵۳

(۱) اما عمرو بن عاص گفت: به خدا قسم که فردا مطلبی را مطرح خواهم کرد که خوش‌حالی‌شان را مکدّر کند. فردا به اینها خبر خواهم داد که مهاجران گمان می‌کنند که عیسی بن مریم بنده (خدا) بوده است. اما عبد الله بن ربیعه که مرد بهتری بود، گفت: من چنین نخواهم کرد، زیرا بعضی از اینها از خویشان ما هستند.

فردای آن روز عمرو بن عاص پیش نجاشی رفت و گفت: پادشاها! آنها درباره عیسی بن مریم چه نظری دارند. نجاشی هم شخصی فرستاد تا از آنها بپرسد.

مهاجران جمع شدند و در این حال بعضی به همدیگر می‌گفتند: اگر از شما در مورد عیسی بن مریم سؤال کردند، چه می‌گویید؟ گفتند: به خدا قسم که همان چیزی را که خدا گفته و پیامبر بر ما آورده است می‌گوییم، هر چه بادا باد.

(۲) پس از آن که بر نجاشی داخل شدند به آنها گفت: در مورد عیسی بن مریم چه می‌گویید؟ جعفر بن ابی طالب گفت: همان چیزی را می‌گوییم که پیامبر ما آورده است: او بنده خدا و رسول و روح و کلمه خداوند بود که آن را به مریم شوهر ندیده و پاک القا کرد.

پس نجاشی دستش را بر زمین گذاشت و چوبی را برداشت و سپس گفت: به خدا قسم که عیسی بن مریم با این اوصافی که تو گفتی کمترین تفاوتی ندارد، آن‌گاه کشیشان پیرامون وی غرّیدند و او به آنان گفت: گرچه شما بغرّید!

سپس به مسلمانان گفت: بروید که در امان هستید و هر کسی که به شما بدی کند، عذاب می‌شود و هر کس به شما آزاری برساند عذاب می‌شود و دوست ندارم که کوهی از زر داشته باشم، در برابر این که یکی از شما را بیازارم.

سپس به اطرافیانش گفت: هدایایشان را به آنها برگردانید که نیازی به آن ندارم و آن دو با سرشکستگی و شرمندگی از آنجا بیرون رفتند و ما در پناه آن پادشاه در کمال خیر و آسایش باقی ماندیم. «۱»

(۳) خدا، ام المؤمنین، ام سلمه را رحمت کند که این حدیث را با سند واحد در مورد هجرت به حبشه و اعزام هیأت قریش برای بازگرداندن آنها نقل کرده است. او یکی از مهاجرینی است که به همراه حدود هشتاد نفر از مردان و زنان به حبشه هجرت کرد و کسی غیر از ام سلمه این واقعه را به طور مستند نقل نکرد است و تنها همان چیزی را که از تفسیر قمی نقل کردیم به صورت مرسل و بدون سند نقل شده

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۳۵۷- ۳۶۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۵۴

است. مطلبی که از عمرو بن عاص نقل شد، چنان که ملاحظه کردیم، تفاوت آشکاری بین این دو حدیث وجود داشت و اشاره‌ای به آنچه که ام سلمه نقل کرده، ننموده است و سخن از دیدار ابتدایی خویش با نجاشی بوده است، اگر چه نقل می‌کند که نجاشی درباره‌اش گفت: «آفرین به دوست من» و او هنگام ورود برایش سجده کرد، همان طور که قبلا- این کار را می‌کرد و گویی که عمرو بن عاص می‌خواهد نمایندگی خویش را از طرف قریش برای بازگرداندن مهاجران انکار کند.

(۱) ابن اسحاق می‌نویسد: جعفر بن محمد علیه السّلام از پدرش «۱» برای من نقل کرده است که گفت: حبشی‌ها گرد هم آمدند و به نجاشی گفتند: به تحقیق که تو دین ما را کنار گذاشته‌ای. برای همین او یک کشتی را برای جعفر و اصحابش آماده کرد و گفت: سوار شوید و منتظر بمانید. اگر شکست خوردم که در آن صورت به هر جا می‌خواهید بروید و اگر پیروز شدم که برگردید و در آسایش باشید. سپس صفحه‌ای برداشت و بر آن نوشت که او شهادت می‌دهد که لا- اله الا- الله و محمد عبده و رسوله و

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

شهادت می‌دهد که عیسی بن مریم عبد و فرستاده و روح و کلمه خداست که آن را به مریم القا کرده است.

آنگاه آن را در زیر قبایش در زیر شانه چپ قرار داد و به سوی حبشی‌ها رفت و گفت:

(۲) ای حبشی‌ها! آیا سزاوارترین مردم برای شما نبودم؟ گفتند: بله. گفت: پس روش و سیره‌ام را در میان خود چگونه دیدید؟ گفتند: بهترین روش بوده است. گفت: پس حرف شما چیست؟ گفتند: دین ما را ترک کردی و گمان کردی که عیسی بنده (خدا) است! گفت: شما در مورد عیسی چه می گویید؟

گفتند: می گوییم که او پسر خداست. پس دستش را بر سینه‌اش و روی نوشته گذاشت و گفت: او شهادت می‌دهد که عیسی بن مریم بر این چیزی را نیفزود- و منظورش از او، همان نوشته بود- که بعد از آن حبشی‌ها راضی شدند و از او دست برداشتند. «۲»

در آخر خبر، روایت کرده است که ام سلمه گفت: به خدا قسم که من آنجا بودم که مردی از حبشی‌ها به رویارویی با نجاشی پرداخت ... و نجاشی به سوی او لشکرکشی کرد در حالی که آبی به اندازه نیل بین آنها فاصله بود.

(۳) اصحاب رسول الله صلّی اللّه علیه و آله گفتند: چه کسی جرأت دارد که به محل حادثه برود و خبر آن را برای ما بیاورد. زبیر بن عوّام که جوان‌ترین اصحاب بود گفت: من. گفتند: پس برو. آن‌گاه مشکی را باد کردند و آن را در زیر سینه‌اش گذاشت و سپس بر روی آن شنا کرد تا این که به گوشه نیل که محل تلاقی دو

---

(۱). برای همین شیخ طوسی در کتاب رجال خویش ابن اسحاق را از اصحاب امام صادق علیه السّلام شمرده است: ج ۱، ص ۲۸، چنان که او را از اصحاب امام باقر علیه السّلام هم دانسته است، ص ۱۳۵.

(۲). سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۳۶۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۵۵

طرف بود، رسید. سپس جلوتر رفت تا به خوبی آنها را ببیند. به خدا قسم که من و بقیه در آن روز در انتظار نتیجه بودیم که ناگهان زبیر هویدا شد و در حالی که به شدت نفس نفس می‌زد، گفت: مژده! مژده! نجاشی پیروز شد و خدا دشمن او را کشت و او را در سرزمین حبشه پایدار نمود ....

پس از آن که خداوند دشمن نجاشی را هلاک کرد و او را در سرزمینش پایداری بخشید و امور حبشه را در اختیار او قرار داد، ما به بهترین نحو و در کمال آسایش در کنار او زندگی کردیم تا این که بر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در مکه وارد شدیم. «۱»

(۱) این خبر را ابن اسحاق از ابن شهاب زهری از ام سلمه به واسطه یکی از نزدیکانش، ابو بکر بن عبد الله مخزومی روایت کرده است. سپس ابن اسحاق می‌نویسد که زهری گفت: حدیث عروة بن زبیر را برای ابی بکر بن عبد الرحمن از امّ سلمه بازگو کردم و آخرین چیزی که این خبر بر آن دلالت می کند، تقریر خبر عروة بن زبیر از ام سلمه به وسیله زبیر است و حدیث با این مضمون از هجرت حبشه از خود زبیر و نه بواسطه یکی از فرزندانش و به خصوص به وسیله عروة که محدّث و مورخ بوده نقل نگردیده است.

(۲) بعد از این ابن اسحاق حدیث امام صادق علیه السّلام را نقل می کند که خروج حبشی‌ها بر ضد نجاشی را بازگو می کند و نهایت مطلب آن این است که حبشی‌ها بر ضد نجاشی قیام کردند. آنگاه او جعفر و اصحابش را آماده رفتن به سوی مدینه نمود و گفت: اگر شکست خوردم که بروید، و اگر پیروز شدم، برگردید و بمانید و به سوی حبشه بازگشت در حالی که برایش صف‌آرایی کرده بودند ... و سپس راضی شدند و برگشتند ... و در این خبر نیامده است که خداوند دشمن نجاشی را هلاک کرد و او پیروز شد، و این مطلبی است که در خبر ام سلمه آمده است. در حالی که در حدیث امام صادق علیه السّلام از کشتی و سوار شدن بر آن و انتظار این که گزارش شکست یا پیروزی نجاشی به آنها برسد صحبت شده است. اگر به ناچار بخواهیم یکی از اخبار را ترجیح دهیم، خبر امام صادق علیه السّلام مرجّحاتی دارد که در خبر ام سلمه وجود ندارد.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

(۳) انتهای خبر ام سلمه را فراموش نکنیم که گفت: تا این که نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بازگشتیم در حالی که در مکه بود. اما در این خبر ذکر نشده است که این بازگشت چه زمانی بوده است؟ و ابن اسحاق یا ابن هشام هم اشاره‌ای بدان نکرده‌اند. وانگهی ام سلمه گوید که نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بازگشتیم و کسی را استثنا نمی‌کند. امّا ظاهرا چنین به نظر می‌رسد که ام سلمه در هنگام صحبت برای ابی بکر مخزومی

---

(۱). همان، ص ۳۶۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۵۶

فرض را بر این گرفته که تاریخ بازگشتشان معلوم بوده است. ابن اسحاق می‌گوید: خبر اسلام آوردن اهل مکه به اصحاب رسول الله صلّی اللّه علیه و آله که در سرزمین حبشه بودند، رسید. برای همین به دستور جعفر به سوی مکه بازگشتند تا این که به نزدیکی مکه رسیدند و فهمیدند که آنچه در مورد اسلام آوردن اهل مکه شنیده بودند، دروغ بوده است. برای همین هیچ کدام داخل مکه نشدند مگر این که نزد هم‌پیمانان خویش رفتند و یا خود را مخفی نگه داشتند «۱» از جمله این افراد: عثمان بن عفان و همسرش رقیه دختر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و ابو سلمه مخزومی و همسرش ام سلمه مخزومی و سکران بن عمرو و همسرش سوده دختر زمعهٔ بن قیس و ابو سبرهٔ بن ابی رهم و همسرش ام کلثوم دختر سهیل بن عمرو و باجناقش ابو حذیفهٔ بن عتبهٔ و همسرش سهلهٔ دختر سهیل بن عمرو و برادرش عبد الله بن سهیل بن عمرو و عامر بن ابی ربیعه و همسرش لیلی دختر ابی حمنه بودند.

(۱) اینها ده زوج بودند و دیگران عبارت بودند از: زبیر بن عوّام و عبد الله بن مسعود و عمّار بن یاسر و عثمان بن مظعون و برادرانش: عبد الله و قدامهٔ و پسرش سائب بن عثمان و از همین رو ابن اسحاق می‌گوید: و تمام اصحاب رسول الله صلّی اللّه علیه و آله که از حبشه به مکه بازگشتند ۳۳ نفر بودند. «۲» و این با توجه به مطلبی است که خودش گفته است: مهاجران هشتاد مرد و زن بوده‌اند. «۳»

تمام کسانی که نجاشی آنها را به همراه عمرو بن امیهٔ ضمری در دو کشتی به سوی مدینه فرستاد، شانزده مرد بودند و همراه آنها محمد و حارث فرزندان حاطب جمحی به همراه مادرشان فاطمه دختر مجلّل و عبد الله بن عبد المطّلب زهری و مادرش رملهٔ دختر ابی عوف سهمی نیز حضور داشتند که شوهرانشان در حبشه فوت کرده بودند.

(۲) سپس نه نفر «۴» را می‌شمارد که در حبشه فوت کردند و یک نفر که نصرانی شد و او عبید الله بن جحش هم پیمان بنی امیّه و داماد ابو سفیان بر دخترش رملهٔ امّ حبیبه بود. او وقتی که وارد حبشه شد به نصرانیت گروید و هنگامی که از کنار مسلمانان می‌گذشت، می‌گفت: «فقحنا و صأصأتم» «۵»، یعنی ما

---

(۱). همان، ص ۳.

(۲). همان، ص ۳- ۱۰.

(۳). همان، ج ۱، ص ۳۵۳.

(۴). سیره ابن اسحاق، ج ۴، ص ۱۰. ابتدا هفت مرد را می‌شمارد و سپس یک نفر از فرزندانشان را هم ذکر می‌کند و در ج ۴، ص ۷ مطّلب بن أزهر زهری را از جمله متوفیان حساب می‌کند، اما بعد از آن در ضمن هشت نفر او را می‌شمارد.

(۵). توله سگ هنگامی که می‌خواهد برای اولین بار چشم‌های خود را باز کند عوعو می‌کند و برای همین برای اولین باری که چشم‌هایش را می‌گشاید، گفته می‌شود: فقح الجرو، یعنی توله سگ چشم‌ها را باز کرد و این چشم باز کردن در اینجا به استعاره گرفته شده و برای انسان مثال زده شده است.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۵۷

چشم‌هایمان را باز کردیم و هدایت شدیم، اما شما چشم‌هایتان را باز نکردید تا مستبصر شوید، در حالی که به دنبال استبصار و هدایت هستید! او بر دین نصرانیت در همان جا بمرد و برای همین رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به واسطه نجاشی همسرش ام حبیبه را قبل از بازگشت به مدینه و در زمان صلح حدیبیه و قبل از جنگ خیبر، به عقد خویش درآورد. در همین حال دخترش حبیبه همراه او بود و کنیه‌اش به خاطر همین دختر بود.

(۱) از جمله کسانی که در راه آبی نوشیدند و بدان خاطر هلاک شدند، موسی بن حارث و خواهرانش عایشه و زینب و مادرشان ریطه، دختر حارث بوده‌اند و از این خانواده کسی به جز فاطمه زنده نماند.

به طور کلی ابن اسحاق به غیر از کسانی که بر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در مکه وارد شدند و به جز کسانی که نجاشی آنها را در دو کشتی سوار کرد و بعد از جنگ بدر برگشته بودند، ۳۴ مرد را می‌شمارد. «۱»

هر چند اینها با کسانی که به مکه بازگشته بودند و ۳۳ مرد بودند، همراه با کسانی که نجاشی آنها را با کشتی فرستاده بود و ۱۶ مرد بودند، در مجموع ۸۴ مرد بودند. او مجموع زنانی را که به حبشه هجرت کردند شانزده نفر می‌شمارد و این غیر از دخترانی است که در آنجا به دنیا آوردند. «۲» پسران و دخترانی که در حبشه به دنیا آمدند را ده نفر می‌شمارد. «۳» که در مجموع تعداد افراد بازگشته ۱۱۰ نفر بوده است که با احتساب کسانی که مردند و یا نصرانی شدند، این تعداد به ۱۲۰ نفر می‌رسد.

(۲) ابن اسحاق می‌نویسد: مادر ابو سلمه مخزومی، دختر عبد المطّلب و خواهر ابو طالب بود، لذا ابو طالب دایی ابو سلمه می‌شد و برای همین پس از بازگشت از حبشه به ابو طالب پناهنده شد.

سپس از پدرش اسحاق بن یسار از نوه ابو سلمه، سلمهٔ بن عبد الله بن عمر بن ابی سلمهٔ نقل می‌کند که گفت: هنگامی که ابو سلمه به ابو طالب پناهنده شد، عده‌ای از بنی مخزوم نزد وی رفتند و گفتند: ای ابو طالب، تو برادرزاده‌ات را از ما در امان نگه داشتی. و حال چرا ابو سلمه را که از قبیله ما است در امان گرفته‌ای؟ و از او در برابر ما حمایت می‌کنی؟ گفت: او خواهرزاده من است و به من پناه آورده است و اگر به خواهرزاده‌ام امان ندهم گویی که به برادرزاده‌ام پناه نداده‌ام.

(۳) ابو لهب بلند شد و گفت: ای گروه قریش! به خدا قسم که این پیرمرد را بسیار میازارید و او را به خاطر پناه دادن به خویشاوندانش سرزنش مکنید. یا دست از سر او بردارید و یا این که ما به کمک او برمی‌خیزیم تا هر کاری که می‌خواهد انجام دهد! و آنها در مقابل گفتند: ای ابو عتبه ما کاری را که باعث ناراحتی تو بشود نمی‌کنیم.

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۴، ص ۱۰.

(۲). همان، ج ۴، ص ۱۰.

(۳). همان، ص ۴، ص ۱۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۵۸

وقتی که ابو طالب سخنان ابو لهب را شنید، امیدوار شد که وی در مورد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به حمایت از او برخیزد. برای همین قصیده‌ای سرود که در آن ابو لهب را به حمایت و یاری رسول الله صلّی اللّه علیه و آله تشویق می‌کند: سپس ده بیت از این شعر را نقل می‌کند که بعضی از آن چنین است:

خداوند جزای بدرفتاری و دشمنی عبد شمس و نوفل و تیم و مخزوم نسبت به ما را بدهد.

به خاطر این که جمع ما را بعد از دوستی و الفت متفرق کردند تا به نارواها و محرمات دست یابند.

و قسم به خدای کعبه که دروغ گفتید که ما محمد را از خود طرد کنیم بدون این که روز جنگی را ببینند که در کنار شعب برپا

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

شود. «۱»

(۱) از شعر آخر فهمیده می‌شود که این شعر در زمان تبعید در شعب ابی طالب گفته شده و در آن هنگام نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در پناه عمویش بوده است که ابو سلمه هم به او پناهنده شده است. هم چنین سایر کسانی که دارای قوم و عشیره بودند، بدان‌ها پناهنده شدند و بعضی دیگر که حامی و پشتیبان نداشتند دوباره به حبشه بازگشتند و بعضی دیگر به صورت مخفیانه زندگی می‌کردند. عده‌ای هم که در حبشه باقی مانده بودند بعد از جنگ بدر به مدینه بازگشتند و آخرین عده‌ای که از حبشه بازگشتند، بیست مرد و یک زن بودند که سوار بر دو کشتی شدند و بعد از صلح حدیبیه و قبل از جنگ خیبر بازگشتند.

در این میان اگر چه ابو سلمه مخزومی حمایت عشیره‌اش، بنی مخزوم را ترک کرد و به دایی‌اش ابو طالب پناهنده شد، اما عثمان بن مظعون جمحی به ولید بن مغیرهٔ بن مخزومی پناهنده شد «۲»، لکن وقتی که بلا و گرفتاری اصحاب رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و راحتی و آسایش خود را در پناه ولید بن مغیره دید، گفت: به خدا قسم که راحتی و آسایش من در پناه مردی مشرک، در حالی که یاران و هم‌کیشان من در بلا و گرفتاری به سر می‌برند، نقص و عیب بزرگی برای من است.

(۲) برای همین نزد ولید بن مغیره رفت و گفت: ای ابا عبد شمس، ذمّه و پناهندگی تو را از خویش برداشتم، سپس گفت: به مسجد بیا تا ذمّه خود را به طور علنی از من برداری چنان که به طور علنی مرا در ذمّه خویش قرار دادی. آنگاه با هم به مسجد رفتند و در آنجا ولید گفت: این عثمان است که آمده و می‌خواهد که ذمّه‌ام را از او بردارم. عثمان گفت: درست می‌گوید، او را شخصی وفادار و همسایه دار یافتم و لکن دوست دارم که به غیر از خدا پناه نبرم و برای همین امان او را پس داده‌ام و سپس از آنجا رفت.

(۳) در مجلسی که لبید بن ربیعه برای قریشیان شعر می‌گفت عثمان هم شرکت کرد و در گوشه‌ای

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۸- ۱۱.

(۲). همان.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۵۹

نشست. در این میان لبید در شعرش گفت: به هوش باشید که همه چیز به غیر از خدا باطل است. عثمان گفت: راست گفتی. سپس لبید گفت: و تمام نعمت‌ها ناچارا زایل می‌شود. در این هنگام عثمان گفت:

نعمت بهشت زایل نمی‌شود. لبید گفت: ای گروه قریش. به خدا قسم که میهمان در میان شما آزرده نمی‌شد، این چیست که در میان شما پدیدار شده است؟

مردی از میان آن جمع برخاست و گفت: این دیوانه از دیوانگانی است که از دین ما دست کشیده‌اند و تو از سخن او آزرده مشو.

عثمان هم جواب او را داد و کم کم نزاع در میانشان بالا گرفت تا آن که آن مرد ضربه‌ای به چشمش زد و آن را کبود کرد. «۱»

(۱) این گفت‌وگو که بین مردی از قریش و لبید شاعر صورت گرفته است- اگر صحیح باشد- دلالت دارد بر این که اسلام ظاهرا هنوز آن قدر منتشر نشده بود که به گوش لبید بن ربیعه رسیده باشد و هم چنین بیانگر این مطلب است که مسلمانان و مشرکان به طور کامل با هم نزاع و مقابله نمی‌کردند به طوری که ابن مظعون از هم‌نشینی و شرکت در مجالس آنها و گوش دادن آشکار خودداری کند. این در حالی است که در خبر ابی سلمه مخزومی شعر ابو طالب ذکر شد که می‌گفت:

کذبتم و بیت الله نبزی محمداو لما تروا یوما- لدی الشعب- قائما به خدای کعبه قسم که دروغ گفتید و اشتباه فهمیدند بر این که گمان کردید محمد را تنها می‌گذاریم!

(۲) چنان که گذشت از این شعر فهمیده می‌شود که آنها در آن زمان در شعب ابی طالب محصور بوده‌اند و قمی و طبرسی و راوندی و ابن شهر آشوب ذکر کرده‌اند که مدت محاصره چهار سال «۲» بوده است و سه نفر مذکور- به غیر از قمی- گفته‌اند: ابو

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

طالب دو ماه بعد از سرودن این اشعار درگذشت.

مرحوم صدوق از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که وقتی ابو طالب وفات کرد، خداوند متعال به رسولش وحی کرد که از شعب ابو طالب خارج نشود و چون یاوری نداری به مدینه مهاجرت کند. «۳»

عیاشی از علی بن حسین علیهما السّلام نقل می‌کند که وقتی رسول الله صلّی اللّه علیه و آله عمویش ابو طالب را از دست داد؛ خداوند به سوی او وحی فرستاد! ای محمد! از محلی که اهل آن ظالم هستند، خارج شو و به سوی مدینه مهاجرت کن، زیرا که دیگر در مکه یار و پشتیبانی نداری. «۴»

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۸۰، اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۲۶- ۱۲۷، قصص الانبیاء، ص ۳۲۹، مناقب، ج ۱، ص ۶۵.

(۲). همان مدارک.

(۳). کمال الدین، ص ۱۷۲.

(۴). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۵۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶۰

(۱) بنابراین شروع محاصره شعب هم زمان یا نزدیک به زمان شروع به مهاجرت به حبشه بوده است و ماه رجب سال پنجم بعثت یا دوم رسالت زمان شروع مهاجرت به حبشه بوده است. «۱» و از آنجا که بنابر مذهب اهل بیت علیهم السّلام و بر طبق اخباری که گذشت، بعثت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در ماه رجب واقع گردیده، این بدان معناست که هجرت به حبشه در پایان سال پنجم و آغاز سال ششم اتفاق افتاده است و بنابر قول ابن شهر آشوب: هنگامی که ابو طالب وفات یافت، نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به شهر طائف رفت و یک ماه آنجا اقامت کرد و سپس به مکه بازگشت. برای همین ما در اینجا به بیان حدیث شعب ابی طالب- رضی الله عنه- می‌پردازیم.

(۲)

حدیث شعب ابی طالب «۲»

منقری تمیمی (ت ۲۱۲ ه) با سند خود از أبی روق همدانی از نسخه نوشته‌ای در دست ابن عمر ارحبی در دوران حکمرانی حجّاج ثقفی گزارش نموده که: امیر المؤمنان علی علیه السّلام در پاسخ نامه معاویه که به دست زاهد شامی ابی مسلم، برای آن حضرت فرستاده بود. نوشت: «... قوم ما می‌خواستند پیغمبر ما را بکشند بلکه ریشه ما را بکشند، و درباره ما (سوء) قصدها کردند و بدرفتاری‌ها نمودند:

ارزاق را از ما جلوگیری کردند و (حتی) آب گوارا را نگاهداشتند. و ما را بر پلاس ترس نشاندند و دیده‌بان‌ها بر ما نهادند و ما را به کوهی سخت پناه دادند و آتش جنگ را بر ما برافروختند. و علیه ما در میان خودشان نوشتند که: با ما نه بخورند و نه بیاشامند و نه همسر بدهند و نه بفروشند. ما در میان آنان جز در روزهای موسم حج یا عمره تا موسم دیگر امان نداشتیم. پس خداوند عزم ما را جزم کرد که در تمام ساعت‌های شبانه روز او را حمایت و از حوزه او دفاع کنیم و از میدان او (بر دشمنانش) تیراندازی نماییم، و با شمشیرهای خود در پیشرفت او برپا باشیم، مؤمنان ما با این کار امید پاداش (الهی) داشتند، و کافران ما با این کار از خویش خود حمایت می‌نمودند ... این (حال اسف بار) تا آنگاه که خدا می‌خواست همچنان بود ...» «۳»

---

(۱). مجمع البیان، ج ۳، ص ۳۶ و المنتقی تألیف کازرونی، ص ۴۴، چنان که در بحار الانوار، ج ۱۸، ص ۴۲۲ آمده است.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۲). در معجم «معالم مکه التاریخیه» از بلاذری آمده است: امروزه این منطقه شعب علی نامیده می‌شود و محلّ منزل‌های بنی هاشم از زمان قبل از نبوت بوده است و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در همین جا به دنیا آمده است. امروزه در این مکان کتابخانه مکه مکرّمه قرار دارد و در سال ۱۴۱۰ ه. ق تمام ساختمان‌ها به غیر از این کتابخانه منهدم شد و بعضی از افراد خیّر سعی کردند و از انهدام آن جلوگیری کردند تا به موزه تبدیل شود. این مکان حدود سیصد متر بالاتر از مسجد الحرام واقع شده است و در سمت چپ آن ابو قبیس و در سمت راست آن خندم و در مقابل آن سوق اللیل در خیابان غزّه قرار دارد.

برای اطلاع بیشتر مراجعه کنید به مجله میقات الحج، ش ۵۴، ص ۲۲۱ و الخرائج و الجرائح، ج ۱، ص ۱۴۳.

(۳). وقعهٔ صفین، ص ۸۵ و ۸۹- ۹۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶۱

معتزلی شافعی بغدادی (م ۶۵۶ ه) بخشی از این سخن امیر مؤمنان علیه السّلام را در شرح خود بر نهج البلاغه از کتاب نقض العثمانیه از اسکافی معتزلی سمرقندی بغدادی (م ۲۴۱ ه) که در ردّ بر کتاب العثمانیه از معاصرش جاحظ نوشته، نقل نموده است. البته نه به عنوان نامه که به عنوان خطبه‌ای مشهور و اضافه نموده است: تمام قبایل علیه بنی هاشم دست به یکی شدند و ارزاق و آمد و شد را از آنان بریدند تا آنجا که از بام تا شام چشم داشتی جز مرگ نداشتند و هیچ چاره و گشایشی نمی‌دیدند، امید آنها بریده و خواستشان نابود شده بود. «۱»

(۱) شیخ طبرسی در اعلام الوری می‌نویسد: آنها در دار الندوهٔ جلسه تشکیل دادند و با هم عهدنامه‌ای نوشته بودند که در آن آمده بود: از بنی هاشم پشتیبانی نکنند و با آنها صحبت ننمایند و با آنها بیعت و ازدواج نکنند و دختری را به ازدواج آنها درنیاورند و با آنها ارتباط برقرار نکنند تا رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را به آنها تحویل دهند که او را به قتل برسانند و آنها با هم متحد شده بود که محمد را به صورت آشکار یا مخفیانه به قتل برسانند. سپس قرارداد را با چهل مهر به امضا رسانده بودند، هر کدام از رؤسای قریش در پایین آن مهر زده بود و آنگاه آن را در کعبه آویزان کرده بودند و ابو لهب از امضا کنندگان قرارداد بود. و مطعم بن عدیّ بن نوفل بن عبد المطّلب در جمع آنها داخل نشده بود. «۲»

(۲) قمی در تفسیرش می‌نویسد: هنگامی که قریش بر قتل محمد صلّی اللّه علیه و آله هم داستان شدند و عهدنامه مقاطعه را نوشتند، ابو طالب بنی هاشم را فراخواند و آنها را به بیت و رکن و مقام و مشاعر در کعبه قسم داد که اگر تیغی به پای محمد صلّی اللّه علیه و آله فرو رفت به سرعت حاضر شوند و قیام کنند! آنگاه او را به شعب برد و شبانه روز به حراست از او پرداخت و چهار سال با شمشیر خود بر بالای سرش نگهبانی می‌داد. «۳»

(۳) طبرسی می گوید: او شبانه روز از محمد صلّی اللّه علیه و آله حفاظت می کرد و هنگامی که شب فرا می‌رسید و آن حضرت به خوابگاهش می‌رفت، با شمشیر به نگهبانی از وی می‌پرداخت و تمام شب‌ها این برنامه را اجرا می کرد و فرزندان و برادرزاده‌هایش را مأمور کرده بود که در روز به حفاظت از وی بپردازند.

در همین زمان ابو جهل و عاص بن وائل سهمی و نضر بن حارث بن کلده و عقبهٔ بن ابی معیط به سر

---

(۱). شرح نهج البلاغه از ابن ابی الحدید، ج ۱۳، ص ۲۵۴. و این بخش از نامه آن حضرت را شریف رضی در نهج البلاغه آورده است: نامه ۹ و ابن ابی الحدید آن را شرح نموده ج ۱۴، ص ۴۷- ۸۴ و برادر شریف رضی، سید مرتضی نیز آن را از استادش شیخ مفید در: العیون و المحاسن، ص ۲۸۷ آورده است. و دینوری در الاخبار الطوال، ص ۱۵۴ و بلاذری در انساب الاشراف، ص ۲۷۷ از کلبی از ابی مخفف از أبی روق همدانی و اندلسی در العقد الفرید، ج ۲، ص ۳۳۵ و خوارزمی در مناقب علی بن ابی طالب، ص ۱۷۶ نقل نموده‌اند.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۲). اعلام الوری ۴۹- ۵۰ و شاگردش راوندی در قصص الانبیاء، ص ۳۲۹.

(۳). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۸۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶۲

راه‌های ورودی مکه می‌رفتند و هرگاه می‌دیدند که کسی خوار و بار برای فروش به مکه آورده، او را از فروش چیزی به بنی هاشم منع می‌کردند و تهدیدش می‌کردند که اگر چیزی به آنها بفروشد، اموالش را غارت خواهند کرد.

(۱) برای همین هر کسی که وارد مکه می‌شد، جرأت نمی‌کرد چیزی به آنها بفروشد و هر کسی که چیزی به آنها می‌فروخت، اموالش را غارت می‌کردند و خدیجه اموال فراوانی داشت که همه آنها را در زمان شعب بر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و مسلمانان انفاق کرد.

آنها چهار سال در شعب باقی ماندند و به جز در موسم حج، امانی نداشتند و دادوستد نمی‌کردند، در مکه هر سال دو موسم برپا می‌شد: موسم عمره در ماه رجب و موسم حج در ماه ذی الحجّه.

هنگامی که موسم فرا می‌رسید، بنی هاشم از شعب خارج می‌شدند و به دادوستد می‌پرداختند و پس از اتمام موسم کسی جرأت نمی‌کرد که از آن خارج شود تا موسم بعدی فرا برسد که دوباره به فعّالیّت می‌پرداختند.

(۲) رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در هر موسمی از شعب خارج می‌شد و نزد قبایل عرب می‌رفت و به آنها می‌گفت:

مرا حمایت کنید تا مقداری از کتاب خدا را برای شما بخوانم و در عوض خداوند به شما بهشت را عطا می‌کند، اما ابو لهب در پشت سر وی حرکت می‌کرد و می‌گفت: حرف‌های او را قبول نکنید، برادرزاده‌ام شخصی جادوگر و دروغگو است.

ابو العاص بن ربیع- که داماد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بر دخترش زینب بود- شبانه مقداری گندم و خرما را بر شتر بار می‌کرد و آن را جلوی در شعب می‌آورد و سپس حیوان راهی می‌کرد تا داخل شعب برود.

برای همین رسول الله صلّی اللّه علیه و آله گفت: «ابو العاص داماد ما شد و حق دامادی را خوب ادا کرد. هنگامی که ما در شعب محاصره بودیم او خوار و بار را بر شتر بار می‌کرد و شبانه آن را به شعب می‌فرستاد.

(۳)

ایمان ابو طالب- رضی الله عنه-

قریش برای ابو طالب پیغام فرستاد که محمد صلّی اللّه علیه و آله را به ما بسپار تا او را به قتل برسانیم، آنگاه تو را پادشاه خویش قرار می‌دهیم. ابو طالب قصیده‌ای طولانی در این باب گفت که بعضی از آن چنین است:

- آیا نمی‌دانید که این فرزند ما نزد ما تکذیب نشده است و به سخنان باطل اعتنایی ندارد.

- او همان سفیدرویی است که به خاطر او طلب باران می‌شود و او امید و پشت و پناه یتیمان و بیوه‌زنان است.

- سؤال کنندگان بنی هاشم به دور او می‌چرخند و در کنار او در نعمت و فضل به سر می‌برند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶۳

- به خدای کعبه که خیال باطل کردید بر این که ما محمد صلّی اللّه علیه و آله را تنها بگذاریم و ما در همه حال از او دفاع می‌کنیم و در کنار او می‌جنگیم.

- ما تابع او هستیم و در راه او مبارزه می‌کنیم و از فرزندان و خانواده خود بی‌خود می‌شویم:

- به جانم سوگند که شیفته احمد شده‌ام و او را همانند یک دوست خوش پیوند، دوست می‌دارم.

- می‌خواهم که خودم را فدای او بکنم و با چنگ و دندان از او حمایت و دفاع کنم.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

– او همیشه در دنیا باعث افتخار و آبروی خانواده و اصحابش و سرشکستگی دشمنانش می‌باشد و در همه جا زینت محافل و مجالس است.

او فردی حلیم، رشید، دوراندیش و هدفدار است که خدای حقیقت را دوست دارد و ستیزه جو و بهانه گیر نیست.

– پروردگار جهان او را با کمک نیروهای خویش تأیید کند و دین حق او را ظاهر و آشکار بنماید.

هنگامی که مشرکان این قصیده را شنیدند از او ناامید شدند. «۱»

(۱) ابن شهر آشوب هم این خبر را ذکر نموده و اضافه کرده است: هنگامی که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به خوابگاهش می‌رفت و همه به خواب می‌رفتند، ابو طالب می‌آمد و او را بیدار می‌کرد و به جای دیگری می‌برد و علی علیه السّلام را به جای او می‌خوابانید و فرزندان خود و برادرزاده‌هایش را مأمور حفاظت از آن حضرت می‌کرد. علی علیه السّلام فرمود: ای پدر! بالاخره من شبی به قتل می‌رسم و ابو طالب به او گفت:

– صبر داشته باش ای پسرم که بردباری خردمندی است و بدان که همه به ناچار روزی می‌میرند.

– تو را به گرفتاری و بلای سختی مبتلا کرده‌ایم و تو را فدایی برای یک نجیب که پسر نجیب است کرده‌ایم.

– تو را فدایی کسی قرار داده‌ایم که عزیز و عالی نسب و بلند مرتبه و سخاوتمند و کریم و آزاده است.

– چنانچه مرگ تو را هدف تیر خود قرار داد (ممکن است) بهبودیابی که بعضی از تیرها اصابت می‌کند و بعضی اصابت نمی‌کند.

– هر زنده‌ای اگر چه عمرش طولانی باشد بالاخره روزی تیر روزگار به او اصابت خواهد کرد.

(۲) علی علیه السّلام در ضمن ابیاتی فرمود:

– آیا به من دستور می‌دهی که در یاری احمد صبر پیشه کنم. به خدا قسم که آنچه را گفتم به خاطر ترس و آشفتگی نبود.

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۲۶– ۱۲۷ و قصص الانبیاء، ص ۳۳۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶۴

– لکن دوست داشتم که نصرت و یاری‌ام را ببینی و بدانی که من همیشه فرمانبردار تو هستم.

– و سعی و تلاش من در یاری احمد برای رضای خدا می‌باشد، همان پیامبر هدایتگری که در کودکی و بزرگسالی پسندیده و محبوب است. «۱»

(۱) و پیش از این، اشعار دیگری را از ابو طالب در شعب، چنین روایت نموده است:

– و نقشه‌ای را از روی ظلم و حماقت طرح کردند، اگر چه بعضی سخن‌ها واضح و مستقیم است.

– می‌خواستند که بنی هاشم را از مکه خارج کنند تا از رکن و حطیم به دور باشند.

– ای قوم ما صبر کنید و بر ما ظلم و ستم روا ندارید که پیامد خطرناکی دارد.

– اگر چنین کنید بعضی از شما پشیمان می‌شود و بعضی ذلیل می‌شود و شخص ستمکار هیچ‌گاه رستگار نخواهد شد.

– نه (به خدا) و به شترهایی که از هر گوشه‌ای به سوی مکه عزم را جزم کرده‌اند.

هیچ‌گاه رهایش نمی‌کنیم مگر این که با ما بجنگید و ما هم با شما بجنگیم و دشمنان با یکدیگر برخورد کنند.

– و جماعتی که با اقوام خود قطع رحم کردند و آنها را عاق نمودند، بدانند که آنها ستمکار هستند.

– ستمکاران بر احمد تصمیم گرفتند که او را به قتل برسانند اما هیچ کدام قتل او را به گردن نمی‌گیرند.

– و جوانان بنی هاشم که شریف‌ترین افراد قبیله و از صمیمی‌ترین آنها هستند در کنار و همراه با محمد هستند.

(۲) و قصیده دیگری از او روایت کرده که در آن می‌گوید:

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

– آیا نمی‌دانید که ما محمد را پیامبری همانند موسی یافتیم که در کتاب‌های آسمانی قبلی از او یاد شده است.

– مگر پدر ما هاشم، فرزندانش را به جنگ و دلاوری وصیت نکرد.

– و آن چیزی که از نامه مقاطعه خودتان در کعبه آویزان کرده‌اید روزی برای شما (از عیب و عار) همانند صدای بچه شتر خواهد شد.

– بیدار شوید، بیدار شوید پیش از این که بمیرید و گورتان را بکنند و فردی که گناهی مرتکب نشده است همانند گناهکار دفن شود. «۲»

---

(۱). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۹۶ و ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه، ج ۱۴، ص ۶۴ از أمالی محمد بن حبیب.

(۲). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۹۵ و ۹۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶۵

(۱) و ابن اسحاق این سروده را ذکر کرده و بدان اضافه کرده است:

– از سخن‌چینان و بدگویان پیروی نکنید تا باعث شود که عهد و پیمان مودّت و خویشاوندی ما را بشکنید.

– و سپس جنگی سخت را برپا کنید که چه بسا بر ذائقه کسی که جنگ را برپا کرده بسیار تلخ شود.

– به خدای خانه قسم از کسانی نیستیم که احمد را تسلیم آنها کنیم به خاطر آن که به گرفتاری و سختی روزگار مبتلا شده‌ایم.

– و هنگامی که گردن‌های ما و شما افراشته شد و دست‌هایی به وسیله شمشیرهای گداخته قطع شد

– در میدان سخت جنگ و کارزار می‌بینی که گردن‌ها شکسته و لاشخورها بر سر مردارها جمع می‌شوند

– ما بچه‌های تازه جنگ دیده نیستیم که از جنگ خسته شویم و از بلاها و گرفتاری آن شکایت کنیم.

– ما اهل حفاظت و حراست هستیم در جایی که از ترس، روح از تن افراد پرواز می‌کند و قالب تهی می‌کنند.

(۲) ابن اسحاق می‌گوید: نقل می‌کنند که ابو جهل بن هشام، حکیم بن حزام بن خویلد بن اسد (برادرزاده خدیجه) را دید که مقداری گندم بر دوش نوجوانی گذاشته و می‌خواهد آن را برای عمه‌اش خدیجه که همراه رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در شعب بود، ببرد. ابو جهل جلوی او را گرفت و گفت: تو مخفیانه برای بنی هاشم خوراک (گندم) می‌بری؟ به خدا قسم که تو و غذایت را آزاد نخواهم کرد تا تو را در مکه مفتضح کنم! پس ابو البختری بن هشام آمد و گفت: چه کار به او داری؟ گفت: او غذا برای بنی هاشم حمل می‌کند! ابو البختری گفت: خوب غذا برای عمه‌اش بوده است و او اکنون آن را برایش حمل می‌کند و تو او را منع می‌کنی که گندم‌های مربوط به خدیجه را برایش حمل کند! زود راهش را باز کن تا به دنبال کارش برود، اما ابو جهل از این کار امتناع کرد و لذا با هم درگیر شدند و در این حال ابو البختری استخوان شتری پیدا کرد و آن را بر سر ابو جهل کوبید و او را سخت مجروح کرد.

(۳) ابن اسحاق در ادامه می‌نویسد: کاتب عهدنامه قریش منصور بن عکرمه بود که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله علیه او دعا کرد و بعضی از انگشت‌هایش شل شد «۱». یعقوبی می‌نویسد: دست او فلج شد. او در تعداد امضا کنندگان عهدنامه هم مبالغه می‌کند و می‌نویسد: هشتاد مهر به وسیله رؤسای قریش بر این عهدنامه

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۳۷۷– ۳۸۰ و طبری در کتاب خود، ج ۲، ص ۳۳۶ این خبر را با همین الفاظ آورده است بدون آن که اخبار مربوط به ابو طالب را آورده باشد!

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶۶

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

زده شد. «۱» در حالی که طبری می‌گوید: چهل نفر از رؤسای قریش این عهدنامه را مهر کردند و آن را در کعبه آویختند «۲» و گمان نمی‌کنم که رؤسای قریش در مکه بیش از چهل نفر بوده‌اند.

(۱) یعقوبی در باب تاریخ محاصره بنی هاشم و مدت آن می‌نویسد: سپس قریش رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و اهل بیت او از بنی هاشم و بنی مطّلب را در دره‌ای محصور کردند که بدان شعب بنی هاشم می‌گفتند و این کار در سال ششم بعثت رخ داد. آن حضرت به همراه تمام افراد بنی هاشم و بنی مطّلب به مدّت سه سال در شعب باقی ماندند تا این که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و ابو طالب و خدیجه تمام دارایی‌های خود را صرف کردند و به فقر و نداری مبتلا شدند. «۳» این در حالی است که ابن اسحاق این مدت را تقلیل داده و گفته است: آنها دو یا سه سال در شعب باقی ماندند تا به سختی افتادند و چیزی به آنها نمی‌رسید مگر همان چیزهایی که به صورت مخفی به وسیله کسانی که می‌خواستند حق خویشاوندی را ادا کنند فرستاده می‌شد. «۴» از قمی و طبرسی ذکر شد که اقامت در شعب چهار سال طول کشید و کمی قبل از هجرت به پایان رسید.

(۲) از آنجا که پس از شرح آیه دهم سوره زمر به ذکر حدیث هجرت به حبشه پرداختیم و سپس به خاطر نزدیک بودن شروع محاصره شعب با ابتدای هجرت به حبشه، به نقل حدیث شعب پرداختیم، حال باید بگوییم که نزول سوره‌های بعد از سوره زمر در ایام اقامت در شعب بوده است، مگر سوره‌هایی که در موسم حج و عمره و یا بعد از اتمام محاصره شعب و قبل از هجرت به مدینه نازل شده باشند. بنابراین آیاتی که بیانگر گفت و گوی نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و مشرکان است احتمالا در ایام حج و عمره نازل شده است.

(۳)

سوره شصت و یکم: سجدهٔ (فصلت)

در این سوره آمده است: «کِتابٌ فُصِّلَتْ آیاتُهُ قُرْآناً عَرَبِیًّا لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ بَشِیراً وَ نَذِیراً فَأَعْرَضَ أَکْثَرُهُمْ فَهُمْ لا یَسْمَعُونَ وَ قالُوا قُلُوبُنا فِی أَکِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونا إِلَیْهِ وَ فِی آذانِنا وَقْرٌ وَ مِنْ بَیْنِنا وَ بَیْنِکَ حِجابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنا عامِلُونَ» «۵»؛ کتابی است که آیاتش به وضوح بیان شده است، قرآنی عربی برای دانایان بشارت آور و هشدار دهنده است، اغلب آنها روی گردانده‌اند و نمی‌شنوند. گفتند: «دل‌های ما بر

---

(۱). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۱.

(۲). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۲۶.

(۳). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۱.

(۴). سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۳۷۹.

(۵). فصلت (۴۱)، ۳- ۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶۷

چیزی که به آن دعوتمان می‌کنی پوشیده و گوش‌هایمان سنگین است و میان ما و تو حایلی وجود دارد. پس تو به کار خود مشغول باش و ما نیز به کار خود می‌پردازیم.

(۱) طبرسی در مجمع البیان از مقاتل نقل می‌کند که گفت: ابو جهل پارچه‌ای را بین خود و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بلند کرد و گفت: ای محمد! تو آن طرف و ما این طرف. تو بر طبق دین خود عمل کن و ما بر طبق دین خود عمل می‌کنیم. «۱» که پس از آن سوره سجده نازل شد و مثل همین مطلب را ابن شهر آشوب در مناقب نقل می‌کند. «۲»

بعد از آن خداوند می‌فرماید: «قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ یُوحی إِلَیَّ أَنَّما إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَاسْتَقِیمُوا إِلَیْهِ وَ اسْتَغْفِرُوهُ وَ وَیْلٌ لِلْمُشْرِکِینَ

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

الَّذِينَ لا يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كافِرُونَ» «۳»؛ بگو: «من فقط یک انسانم، درست مانند شما، به من وحی شده است که معبود شما یگانه است به او روی آورید و از او طلب آمرزش کنید، وای بر مشرکان، آنان که زکات نمی‌دهند و به آخرت ایمان ندارند.

(۲) طبرسی از فرّاء نقل می‌کند که گفت: قریش به حاجیان غذا و آب می‌دادند، ولی آن را بر کسانی که به محمد ایمان می‌آوردند، تحریم کرده بودند و این به منزله زکات در این موضع بود. «۴»

(۳)

سوره شصت و سوم: زخرف

در این سوره خداوند متعال می‌فرماید: «وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ» «۵»؛ گفتند: «چرا این قرآن بر مرد بزرگی از این دو شهر نازل نشده است»؟

(۴) طبرسی در الاحتجاج از ابو محمد امام حسن عسکری علیه السّلام نقل می‌کند که فرمود: به پدرم علی بن محمد علیه السّلام گفتم: آیا رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به هنگامی که مشرکان او را سرزنش می‌کردند، به بحث و مناظره می‌پرداخت؟

فرمود: بله، بارها با آنها به بحث می‌پرداخت که از جمله در مورد یکی از آنها خداوند متعال می‌فرماید: «وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ» و قضیه از این قرار بوده که روزی رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در کنار کعبه نشسته بود. در این هنگام جمعی از رؤسای قریش در اطراف او

---

(۱). مجمع البیان، ج ۹، ص ۴- ۵.

(۲). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۵۶ و مخفی نماند که این از چیزهایی است که مناسب است هم زمان با شروع محاصره در شعب ابی طالب باشد.

(۳). فصلت (۴۱)، ۶- ۷.

(۴). مجمع البیان، ج ۹، ص ۶.

(۵). زخرف (۴۳)، ۳۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶۸

جمع شدند که بعضی از آنها عبارت بودند از: ولید بن مغیره مخزومی، ابو البختری بن هشام، ابو جهل، عاص بن وائل سهمی و عبد الله بن امیّه مخزومی و به همراه آنها عده زیادی آمده بودند و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله هم در میان جمعی از اصحاب خویش نشسته بود و کتاب خدا را بر آنها قرائت می‌کرد و دستورهای الهی را بر ایشان توضیح می‌داد.

(۱) بعضی از مشرکان به دیگران گفتند: هرآینه کار محمد عظمت یافته و دعوتش بالا گرفته است. پس بیایید به توبیخ و استدلال علیه او بپردازیم و آنچه را که می‌گوید باطل کنیم تا دعوت او در میان اصحابش بی‌ارزش شود و مقام و منزلتش پایین بیاید، تا شاید از سرکشی و طغیان‌گری و ادعاهای باطل دست بردارد. اگر چنین شود که بسیار مطلوب است و الا با شمشیر برنده جوابش را خواهیم داد!

ابو جهل گفت: چه کسی با او بحث و مجادله می‌کند؟

عبد الله بن ابی امیه مخزومی گفت: من. آیا مرا هم ردیف و شایسته بحث با او نمی‌دانید؟

(۲) سپس همگی نزد آن حضرت آمدند و عبد الله بن ابی امیّه مخزومی شروع به صحبت کرد و گفت:

ای محمد! تو ادعای عظیمی کردی و سخنان فوق العاده گفتی: گمان کردی که تو فرستاده پروردگار جهانیانی، در حالی که برای

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

پروردگار جهانیان و آفریدگار همه آفریده‌ها سزاوار نیست که فرستاده‌اش بشری مثل تو باشد که می‌خورد و می‌آشامد و در بازار همانند ما راه می‌رود! و می‌بینی که پادشاهان روم و فارس هرگاه فرستاده‌ای می‌فرستند، مال فراوانی را همراهش می‌کنند و برای او کاخ‌ها و خانه‌ها و فرش‌ها و خیمه‌ها و غلام‌ها و خدمتکاران فراوان فراهم می‌کنند و این در حالی است که پروردگار جهانیان برتر از همه اینهاست و همه اینها بندگان او هستند، بنابراین اگر تو پیغمبر بودی، هرآینه فرشته‌ای به همراهت بود که تو را تصدیق می‌کرد و ما او را می‌دیدیم و بلکه اگر خدا می‌خواست که فرستاده‌ای برای ما بفرستد، یکی از فرشتگان را می‌فرستاد نه بشری مثل تو را.

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: آیا چیزی دیگری از سخنت باقی مانده است؟

(۳) گفت: بله، اگر خدا اراده می‌کند که فرستاده‌ای به سوی ما بفرستد، هرآینه والاترین و ثروتمندترین و بهترین شخص را انتخاب می‌کرد. و این قرآنی که تو گمان می‌کنی که خدا آن را بر تو نازل کرده و به وسیله آن رسالت تو را تصدیق کرده است، چرا بر ولید بن مغیره در مکه یا عروهٔ بن مسعود ثقفی در طائف که از بزرگان و صاحب‌نفوذان این دو شهر هستند، نازل نشده است؟

(۴) رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ای عبد الله! اما آنچه که ذکر کردی ... تا این که فرمود: و اما سخن تو که گفتی: «لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلی رَجُلٍ مِنَ الْقَرْیَتَیْنِ عَظِیمٍ»؛ چرا قرآن بر یکی از بزرگان مکه یا طائف نازل نشده است و منظورت ولید بن مغیره و یا عروهٔ بوده‌اند، باید بگویم که دنیا برای خداوند متعال

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۶۹

آن چنان که برای تو ارزشمند می‌باشد، نیست، اگر دنیا نزد او به اندازه بال مگسی ارزش داشت، به هیچ کافری که نافرمانی می‌کرد، قطره آبی نمی‌داد، و قسمت کردن خداوند همانند تقسیم تو نیست، بلکه خداوند، تقسیم کننده رحمت‌ها و اختیار دار بندگان خود می‌باشد و او کسی نیست که از کسی بترسد چنان که تو از کسی به خاطر مال یا مقام و موقعیتش می‌ترسی و او کسی نیست که طمع در مال یا موقعیت کسی داشته باشد، چنان که تو داری و او را برای خودت برمی‌گزینی و او کسی نیست که از روی هوا و هوس کسی را دوست داشته باشد، چنان که تو چنین هستی و کسی را که لیاقت مقدم بودن را ندارد، مقدم می‌داری بلکه معامله او با مردم معامله‌ای عادلانه است. در نظر او هیچ چیزی باعث برتری در دین‌داری و مقام نمی‌گردد مگر اطاعت بیشتر و سعی در خدمت بیشتر. هم چنین هیچ چیزی باعث تأخر در دین و مقام نمی‌گردد، مگر دوری از اطاعت خداوند متعال و حال که صفت خداوند چنین است او به مال و موقعیت اشخاص نگاه نمی‌کند، بلکه این مال و مقام از تفضّل‌های او هستند و هیچ کدام از بندگانش از او طلبکار نیست و به او گفته نمی‌شود: حال که مال به بنده‌ای تفضّل کرده‌ای، باید او را به مقام نبوت هم برسانی؛ زیرا هیچ کس نمی‌تواند او را به چیزی بر خلاف اراده‌اش مجبور کند، چون او قبلا با نعمت‌هایش بر او تفضّل نموده است.

(۱) و این همان قول خداوند است که می‌فرماید: «وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلی رَجُلٍ مِنَ الْقَرْیَتَیْنِ عَظِیمٍ أَ هُمْ یَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّکَ نَحْنُ قَسَمْنا بَیْنَهُمْ مَعِیشَتَهُمْ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِیَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِیًّا وَ رَحْمَتُ رَبِّکَ خَیْرٌ مِمَّا یَجْمَعُونَ» «۱»؛ گفتند: «چرا این قرآن بر مرد بزرگی از این دو شهر نازل نشده است؟ مگر آنها قسمت‌کننده رحمت پروردگارت هستند؟» حال آن که ما معاش آنها را در زندگی دنیا میانشان تقسیم کردیم و درجات بعضی را بالاتر از دیگران قرار دادیم تا بعضی از آنان بعضی دیگر را به خدمت گیرند و رحمت پروردگارت از آنچه آنها به دست می‌آورند بهتر است.

(۲) به علاوه او در احتجاج آنچه را که ابو الحسن علی بن محمد العسکری علیه السّلام در نامه‌اش به اهل اهواز نوشته، روایت کرده است. در این نامه که در مورد جبر و تفویض می‌باشد، آن حضرت می‌فرماید:

برگزیدن بندگان خاص در اختیار خداست و اوست که هر کدام از بندگانش را که بخواهد برمی‌گزیند.

او محمد صلّی اللّه علیه و آله را برگزید و به رسالت خود مبعوث کرد و اگر اختیار آن را بر بندگان خود واگذار می‌نمود؛ هرآینه

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

قریش امیّهٔ بن ابی الصّلت و ابی مسعود ثقفی را برمی گزیدند، زیرا اینها در نظرشان

---

(۱). زخرف (۴۳)، ۳۱- ۳۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۷۰

افضل از محمد صلّی اللّه علیه و آله بودند و می گفتند: «لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلی رَجُلٍ مِنَ الْقَرْیَتَیْنِ عَظِیمٍ»؛ چرا این قرآن بر یکی از دو بزرگان مکه و طائف نازل نشد؟ «۱»

(۱) خبر اوّل که ولید بن مغیره مخزومی را از جمله رؤسای قریش شمرده است، با آنچه که طبرسی در الاحتجاج از امیر المؤمنین علیه السّلام آورده است و او را از جمله مسخره کنندگان پنج گانه یا شش گانه دانسته در تعارض می‌باشد. «۲» این همان چیزی است که صدوق هم آن را به طور مستند در الخصال نقل می کند «۳» و در آن آمده است که آنها در روز واحدی به هنگام نزول آیه «إِنَّا کَفَیْناکَ الْمُسْتَهْزِئِینَ» هلاک شدند و این آیه در سوره حجر قرار دارد که پانزده سوره قبل از سوره سجده نازل شده است؛ بنابراین خبر دوم از امام هادی بدون معارض باقی می‌ماند و در آن به جای ولید بن مغیره، امیّهٔ بن ابی الصلت ثقفی آمده است.

(۲) خبری که با خبر اوّل احتجاج را در ذکر کردن نام ولید مشترک است، خبری می‌باشد که طبرسی در مجمع البیان از قتاده از ابن عباس نقل کرده است. خبر قتاده موافق با دو خبر احتجاج در مورد مرد طائفی، عروهٔ بن مسعود ثقفی می‌باشد و مجاهد به صورت منفرد، این دو نفر را عتبهٔ بن ابی ربیعهٔ از مکه و ابن عبد یالیل از طائف دانسته است. ابن عباس هم به صورت منفرد در مورد مرد طائفی، او را حبیب بن عمرو ثقفی دانسته است. «۴» قمی در تفسیرش با دو خبر طبرسی و قتاده، در مورد طائفی موافقت کرده و آن شخص را عروهٔ بن مسعود دانسته و گفته است: او عموی مغیرهٔ بن شعبه ثقفی بوده است و مرد مکی را ذکر نکرده است. «۵» مسعود و حبیب و عبد یالیل برادر همدیگر و از فرزندان عمرو بن مسعود ثقفی بودند، چنان که از مجمع البیان گذشت. «۶»

(۳)

سوره شصت و چهارم: دخان

در این سوره آمده است: «إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ طَعامُ الْأَثِیمِ»؛ مسلما درخت زقّوم، غذای گناه‌کاران است.

در تفسیر قمی آمده که آیه در شأن ابو جهل نازل شده است «۷» و در مجمع البیان آمده است: الأثیم،

---

(۱). الاحتجاج، ج ۲، ص ۲۵۵ و علامه طباطبائی در المیزان، ج ۱۸، ص ۱۰۶ خبر اول را نقل کرده و خبر دوم را نقل نکرده است.

(۲). الاحتجاج، ج ۱، ص ۳۲۱- ۳۲۳.

(۳). الخصال، ج ۱، ص ۲۸۰.

(۴). مجمع البیان، ج ۹، ص ۶ و در لباب النقول، ص ۱۳۸ آمده است: ابو مسعود ثقفی.

(۵). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۸۳.

(۶). مجمع البیان، ج ۹، ص ۱۳۹.

(۷). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۹۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۷۱

یعنی گناه کار که همان ابو جهل می‌باشد. روایت شده است که ابو جهل مقداری خرما و کره آورد و گفت: این همان زقّومی است که محمد ما را از آن می ترساند «۱». و تفصیل این مطلب در سوره صافات گذشت.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۱)

سوره شصت و ششم: احقاف

خداونـد می‌فرماید: «وَ إِذْ صَـرَفْنا إِلَیْکَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ یَسْـتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَـرُوهُ قالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِیَ وَلَّوْا إِلی قَوْمِهِمْ مُنْذِرِینَ قالُوا یا قَوْمَنا إِنَّا سَـمِعْنا کِتاباً أُنْزِلَ مِنْ بَعْـدِ مُوسـی مُصَـدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ یَهْدِی إِلَی الْحَقِّ وَ إِلی طَرِیقٍ مُسْـتَقِیمٍ» «۲»؛ در آن هنگـام تنی چند از جنیان را نزد تو روانه کردیم که قرآن بشنوند.

چون نزد او رسـیدند گفتند: «خاموش باشـید» و چون به پایان رسـید هم چون هشداردهندگانی به سوی قومشان بازگشتند. و گفتند: «ای مردم! ما شـنیدیم کتابی بعد از موسی نازل شده است که کتاب‌های پیشین را تصدیق می‌کند و هدایت کننده به سوی حق و راه راست است.

(۲) طبرسی در مجمع البیان از زهری نقل می‌کند که گفت: هنگامی که ابو طالب وفات کرد، گرفتاری‌ها بر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله شدت یافت؛ لذا به ثقیف در طائف روی آورد به این امید که او را در پناه خود بپذیرند.

رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله به مکه بـازگشت تا این که در «نخله» به اقامه نماز در دل شب پرداخت. در این حال گروهی از أجنّه که اهل «نصیبین» بودند او را دیدند که نماز صبح می‌خواند و قرآن قرائت می‌کند و آن را گوش کردند. این حدیث از جماعتی که از جمله آنها سعید بن جبیر می‌باشد، روایت شده است. «۳»

این چیزی است که طبرسـی در اینجـا نقـل کرده است و اقتضـا می‌کنـد که ابو طـالب قبل از نزول احقاف (شـصت و ششـمین سوره قرآن) وفات کرده باشـد و هنوز بیست سوره مکی باقی مانـده است که اقتضا می‌کنـد که در مکه و بعـد از وفات ابو طالب و بعـد از هجرت به طائف و قبل از هجرت به مدینه نازل شده باشند و این چیزی است که مخالف خبر عیاشی و صدوق است. «۴»

(۳) اما قمی گفته است: سـبب نزول آیه این بوده است که رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله از مکه به سوی بازار عکاظ حرکت کرد- و زید بن حارثه همراهش بود- و در آنجا مردم را به اسلام دعوت کرد، اما کسی به او جواب مثبت نداد و کسی را پیدا نکرد که او را به عنوان مهمان بپـذیرد، پس به سوی مکه بازگشت و هنگامی که به موضـعی که بدان «وادی مجنهٔ» گفته می‌شود رسـید، به اقامه نماز در نیمه شب پرداخت. در

---

(۱). مجمع البیان، ج ۹، ص ۱۰۲ و سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۳۸۸.

(۲). الاحقاف (۴۶)، ۲۹- ۳۰.

(۳). مجمع البیان، ج ۹، ص ۱۳۹- ۱۴۰.

(۴). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۵۷ و إکمال الدین، ص ۱۷۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۷۲

این حـال گروهی از اجنه از کنـارش عبور می‌کردنـد و هنگـامی که قرائت رسول خـدا صـلّی اللّه علیه و آله را شـنیدند، تمـام آن را گوش کردند و هنگامی که قرائت رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله را می‌شـنیدند، به همدیگر می‌گفتند: ساکت باشید. پس از آن که رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله از قرائت قرآن فارغ شد، آنها به صورت هشدار دهنده نزد قوم خود رفتند و گفتند: «یا قومنا انا سمعنا کتابا ...» سپس قمی می‌گوید: و خداوند بر پیامبرش نازل فرمود: «قُلْ أُوحِیَ إِلَیَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ»؛

که سوره تا آخر نازل شد و خدا در آن، قول أجنه را نقل کرده است. «۱»

(۱) قمی به خاطر همین، بین دو سوره احقاف و جن دچار اشتباه شده است. در سوره جن گفته است:

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

خبر مربوط به اجنّه را در سوره احقاف نوشته‌ایم. «۲»؛ یعنی سبب را در دو سوره یکی دانسته است، در حالی که سوره جن چهلمین سوره و احقاف شصت و ششمین سوره قرآن می‌باشند. با این نشانه که در سوره جن به مقدم بودن آن اشاره شده است: «وَ أَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْها مَقاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهاباً رَصَداً وَ أَنَّا لا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَداً» «۳»؛ ما در محلی برای گوش دادن می‌نشستیم، اما هر کس گوش نشنید شهاب آتشبار را در کمین خود خواهد یافت ما نمی‌دانیم آیا برای زمینیان شری خواسته شده یا پروردگارشان خیر و صلاح آنها را خواسته است.

(۲) طبرسی در مجمع البیان خبر بازار عکاظ را از بخاری و مسلم و واحدی با اسناد آنها از سعید بن جبیر از ابن عباس نقل می‌کند و می‌گوید: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله همراه عده‌ای از اصحابش به سوی بازار عکاظ حرکت کرد و در این زمان بین شیاطین و بین خبر آسمانی (وحی) حایلی ایجاد شده بود و شهاب‌هایی به سوی شیاطین پرتاب می‌شد. پس آنها وقتی که به قومشان رجوع کردند، گفتند: حتما اتفاقی افتاده است و شما باید مشارق و مغارب زمین را جست و جو کنید تا باخبر شوید. پس هر گروهی که به سوی تهامه حرکت کرده بودند در راه نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله را دیدند که در «نخله» است و قصد بازار عکاظ را دارد و در آن حال به همراه اصحابش مشغول خواندن نماز صبح بود. آنها هنگامی که قرآن را شنیدند به آن گوش کردند و گفتند: همین بین ما و خبر آسمانی حایل شده بود، لذا به سوی قوم خویش بازگشتند و گفتند: «إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَ لَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنا أَحَداً» «۴»؛ ما از قرآن آیات عجیبی می‌شنویم. این قرآن مردم را به راه خیر و صلاح هدایت می‌کند، برای همین ما

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۹۹- ۳۰۰.

(۲). مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۵۴.

(۳). الجن (۷۲)، ۹- ۱۰.

(۴). همان، ۱- ۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۷۳

بدان ایمان آورده و دیگر به خدای خود مشرک نخواهیم شد. پس خداوند به پیامبرش وحی فرستاد:

«قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ»؛ بگو به من وحی شده است که گروهی از اجنه به قرآن گوش فرا داده‌اند. «۱» در این صورت خبر عکاظ و منطقه نخله برای سوره جن است نه سوره احقاف.

(۱) طبرسی می‌نویسد: دیگران گفتند: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله مأمور شد که اجنه را انذار کند و آنها را به سوی خدا دعوت نماید و قرآن برایشان قرائت کند. سپس خداوند گروهی از اجنّه را از نینوای (عراق) به سوی آن حضرت ارسال کرد. پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به اصحابش فرمود: من مأمور شده‌ام که امشب برای اجنه قرآن قرائت کنم، کدام یک با من می‌آیید؟ عبد الله بن مسعود اعلام آمادگی کرد و رفت و بعدها عبد الله گفت: کسی غیر از من با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نبود. ما راه رفتیم تا به بالای مکه رسیدیم، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله داخل دره حجون شد و قبل از آن با عصایش دایره‌ای کشید و به من فرمود: داخل آن بنشین و از آن خارج نشو تا بازگردم. سپس خودش رفت تا این که ایستاد و شروع به قرائت قرآن کرد. در این حال صدایش را نمی‌شنیدم. سپس أجنه مثل پاره‌های ابر تکه تکه شدند و پراکنده گردیدند تا این که از آنها فقط یک ظرفی باقی ماند. در هنگامه فجر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از قرائت قرآن فارغ شد. سپس پیش من آمد و گفت: آیا چیزی دیدی؟ گفتم: بله، مردان سیاهی را دیدم که لباس‌های سفید پوشیده بودند.

فرمود: آنها أجنه نصیبین بودند. «۲»

(۲) اما خود او بعد از نقل این حدیث از علقمة بن قیس روایت می‌کند که: از عبد الله بن مسعود پرسیدم که چه کسی در لیلة الجن

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

بـا رسـول الله بـود؟ گفت: هیـچ فردی از مـا بـا او نبـود. در شـبی از شب‌هـا که در مکه بودیم، رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله را گم کردیم. پیش خود گفتیم: حتمـا رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله ترور شـده یـا به پرواز درآمـده است، پس به دنبال یافتن او دره‌ها را جست و جو کردیم تا این که او را دیـدیم که از سوی حراء بازمی‌گشت. گفتیم: یا رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله کجا بودی؟ برای تو نگران شدیم، امشب بدترین شبی بود که گذراندیم، وقتی که فهمیدیم تو را گم کرده‌ایم! او فرمود: عده‌ای از أجنه آمده بودند و رفتم برایشان قرآن قرائت کنم. سـپس ما را به محل ملاقات با دیوان برد که آثار باقی مانـده و آتش‌های خاموش شـده را دیدیم. اما هیچ کدام از ما در هنگام ملاقات با أجنه در کنار او نبودیم. «۳»

(۳) ظاهرا آنچه که از این دو خبر ابن مسعود برای قبول، متعیّن است همان خبر دوم می‌باشد؛ زیرا با

---

(۱). مجمع البیان، ج ۱، ص ۵۴۴ و این خبر در اسباب النزول واحـدی نیشابوری در ذیل سوره احقاف نیامـده و برای سوره جن هم ذکر نشده است.

(۲). مجمع البیان، ج ۹، ص ۱۴۰.

(۳). مجمع البیان، ج ۹، ص ۱۴۰ و ج ۱۰، ص ۵۴۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۷۴

آیه‌ای از سوره احقاف منسجم می‌شود که می‌فرماید «وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَیْکَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ»؛ گروهی از دیوان را نزد تو فرستادیم.

در خبر دوم هم رسول الله صلّی اللّه علیه و آله می‌فرماید: «اتانی داعی الجنّ»؛ نماینده‌ای از أجنه به نزد من آمدند، نه در خبر اول که می‌گویـد: «من مـأمور شـده‌ام که امشب برای اجنّه قرآن قرائت کنم»؛ بنـابراین انگیزه‌ای برای قبـول آنچه که از زهری در تفسـیر آیه سوره احقـاف نقـل شـده است، وجود نـدارد. در صورتی که معنـای خبر، همان خبر سـعید بن جبیر است که در آن منطقه نخله ذکر شده است و از بخاری و مسلم و واحدی نقل شد که خبر او درباره سوره جن می‌باشد.

(۱)

سوره شصت و نهم: کهف

قمی در تفسیر خود با سندی از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند که فرمود:

علّت نزول سوره کهف این بود که قریش، عـده‌ای را که عبارت بودند از: نضـر بن حارث کلدهٔ، عقبهٔ بن ابی معیط و عاص بن وائل سهمی به نجران فرستادند. اینان می‌بایست مسائلی را از یهود و نصاری یاد بگیرند و از رسول الله صلّی اللّه علیه و آله سؤال کنند.

(۲) آنهـا نزد علمـای یهود نجران رفتنـد و درخواست خویش را بیـان کردنـد و آنها در پاسـخ گفتنـد: از او در مورد سه مسأله سؤال کنیـد؛ اگر او طبق آنچه که در کتاب‌های ما آمـده است جواب داد، راسـتگو است و سـپس از او در مورد یک مسأله سؤال کنید که اگر ادعای دانسـتن آن را کرد، بدانید که دروغگو است. گفتند: این مسائل چیست؟ گفتند: از او در مورد جوان‌هایی سؤال کنید که در زمان‌های قبل زنـدگی می‌کردنـد. آنها از شـهر خارج گردیدنـد و غیب شدنـد و آنگاه خوابیدنـد و مدت‌های مدیدی در خواب باقی ماندند. از او بپرسـید که چه مدت در خواب بودند و تعدادشان چند نفر بود و چه چیز دیگری از غیر خودشان همراه آنها بود و قصه آنها چه بوده است؟

از او در مورد عالمی سؤال کنید که موسـی از سوی خدا مأمور شد که از پیروی کنند و از او چیزهایی یاد بگیرد، او چه کسی بود و چگونه موسی از او پیروی کرد و قصه‌اش چگونه بوده است؟

و از او در مورد طایفه‌ای سؤال کنید که از محل غروب تا طلوع خورشـید راه پیمودند تا این که به سدّ یأجوج و مأجوج رسـیدند. او

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

چه کسی بود و قصه‌اش چگونه است؟

سپس جواب این سؤال‌های سه‌گانه را به آنها دادند و گفتند: اگر جواب‌هایش مطابق با آنچه که ما گفتیم باشد، در ادعایش صادق است و اگر جواب‌هایش بر خلاف اینها باشد دروغگو است و او را تصدیق نکنید.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۷۵

(۱) فرستادگان قریش گفتند: مسأله چهارم چیست؟ آنها در جواب گفتند: از او سؤال کنید که قیامت چه وقتی برپا می‌شود؟ اگر ادعا کرد که می‌داند، دروغگو است؛ زیرا هیچ کس به جز خداوند متعال نمی‌داند که قیامت کی برپا می‌شود.

آنها به مکه مراجعت کردند و نزد ابو طالب جمع شدند و گفتند: ای ابو طالب! برادرزاده‌ات گمان می‌کند که از آسمان برای او خبرهایی فرستاده می‌شود و حال، ما سؤال‌هایی را از او می‌پرسیم، اگر جواب‌های درستی دارد، ادعایش صادق است و اگر نه دروغگو است.

(۲) ابو طالب گفت: آنچه به نظرتان رسیده است از او سؤال کنید: آنها هم از سه مسأله سؤال کردند و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: فردا جوابتان را می‌دهم و ان شاء الله را نگفت! برای همین چهل روز بر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله وحی نازل نشد به طوری که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله بسیار غمگین شد و یارانش که به وی ایمان آورده بودند، دچار شک و تردید شدند و قریشی‌ها شادمان گشته و به اذیت و استهزای مسلمانان پرداختند و ابو طالب هم اندوهگین شد.

تا این که پس از چهل روز جبرئیل سوره کهف را بر نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نازل کرد و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: یا جبرئیل، چرا تأخیر کردی؟ گفت: ما نمی‌توانیم که جز با اراده الهی چیزی را نازل کنیم. «۱»

(۳) طبرسی در مجمع البیان مثل همین روایت را از محمد بن اسحاق از سعید بن جبیر و عکرمه از ابن عباس نقل کرده که گفته‌اند: قریش نضر بن حارث بن کلدهٔ و عقبهٔ بن ابی معیط را نزد احبار یهود و مدینه فرستادند و به آنها گفتند: یهودیان صاحب کتاب اول آسمانی هستند و علومی از انبیا را می‌دانند که ما نمی‌دانیم، بنابراین صفت محمد صلّی اللّه علیه و آله را برایشان بیان کنید و آنها را از احوالش باخبر سازید و سؤال‌هایی را بپرسید.

(۴) آن دو حرکت کردند تا به مدینه رسیدند و از أحبار یهود درباره نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله سؤال کردند، آنان گفتند: از او در مورد سه چیز سؤال کنید که اگر جواب درست داد، پیامبر الهی می‌باشد و الّا مردی دروغگو است و در آن صورت نظر خویش را در باب او مشخص کنید: از او در مورد گروهی از جوانان روزگاران قدیم بپرسید که قصه آنها چگونه بوده است؟ زیرا اینها داستان شگفتی داشته‌اند و از او در مورد مرد جهانگرد و فاتحی بپرسید که خاور و باختر زمین را زیر پا گذاشت؟ و از او درباره

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۳۱- ۳۲ و سند این خبر چنین است: پدرم از ابن عمیر از ابی بصیر از امام صادق علیه السّلام برایم روایت کرده است. اگر انقطاع بین ابراهیم بن هاشم و ابن ابی عمیر نباشد، این روایت صحیح است و خبر اقتضا می‌کند که مدت قطع چهل روز قبل از نزول سوره کهف بوده است، و در خبر ابن اسحاق هم به فترت اشاره شده، جز این که مدت قطع وحی را پانزده شب می‌داند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۷۶

روح بپرسید که آن چیست؟ پس اگر به دو سؤال اول جواب داد و در مورد روح پاسخی نداد، بدانید که او پیامبر است.

(۱) آنها به سوی مکه رفتند و گفتند: ای جماعت قریش! مطالبی را آورده‌ایم که باعث اتمام نزاع شما و محمد می‌گردد و آنگاه جریان را برای آنها تعریف کردند.

سپس نزد محمد صلّی اللّه علیه و آله آمدند و سؤال‌ها را مطرح کردند و او فرمود: فردا به سؤال‌های شما جواب خواهم داد، اما ان

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

شاء الله نگفت و سپس هر کدام به دنبال کار خویش رفتند.

رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مدت پانزده شب انتظار کشید، اما در آن مدت، وحی نازل نشد و جبرئیل به سراغ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نیامد، به طوری که اهل مکه متوجه شدند و در این باب با هم گفت‌وگو می‌کردند. و همین صحبت‌های اهل مکه پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله را بسیار غمگین می‌ساخت.

(۲) پس از مدتی جبرئیل نازل شد و سوره کهف را آورد که در آن درباره گروه جوانان عهد قدیم و مرد جهانگرد و فاتح صحبت شده بود و در آن آمده بود: «یسئلونک عن الروح»؛ از تو در مورد روح سؤال می‌کنند. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به جبرئیل فرمود: چرا مدتی نزول وحی را قطع کردی؟ در جواب گفت: «ما نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّکَ» «۱»؛ ما جز به اراده الهی نازل نمی‌شویم.

و در مورد قول خداوند متعال: «وَ لا تَقُولَنَّ لِشَیْءٍ إِنِّی فاعِلٌ ذلِکَ غَداً إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ» «۲»؛ هرگز نگو فردا چنین می‌کنم، مگر این که خدا بخواهد؛ می‌گوید: قبل از این روایتی را نقل کردیم که در آن آمده بود: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در باب اصحاب کهف و ذی القرنین مورد سؤال قرار گرفت و در جواب گفت: فردا پاسخ شما را خواهم داد، اما ان شاء الله را نگفت: برای همین مدتی وحی بر او نازل نشد تا این که اندوهگین شد و پس از آن خدا این سوره را بر او نازل کرد و به او دستور داد که همیشه ان شاء الله را بگوید. «۳»

(۳)

هفتادمین سوره: نحل

قمی در تفسیر خود می‌گوید: این سوره هنگامی نازل شد که قریش از وی درخواست نزول عذاب کردند و خداوند فرمود: «أَتی أَمْرُ اللَّهِ فَلا تَسْتَعْجِلُوهُ» «۴»؛ فرمان خدا فرا رسیده است، بر آن شتاب نداشته باشید.

---

(۱). مجمع البیان، ج ۶، ص ۶۹۷ و سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۳۲۱.

(۲). کهف (۱۸)، ۲۳- ۲۴.

(۳). مجمع البیان، ج ۶، ص ۷۱۲ و سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۳۲۷.

(۴). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۸۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۷۷

(۱) و طبرسی در مجمع البیان از حسن بصری نقل می‌کند که مشرکان به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله گفتند: عذاب خدا را بر ما نازل کن و خداوند در جواب آنها آیاتی به این معنا نازل کرد: همانا امر الهی محقق خواهد شد و هر چیزی که محقق می‌شود، بسیار نزدیک است، بنابراین معنای «أَتی أَمْرُ اللَّهِ» این است که هنگامه عذاب این مشرکان که بر کفر خود و تکذیب روز قیامت و عذاب الهی اصرار دارند، نزدیک شده است. و آنها در نزول عذاب بر خود عجله داشتند، چنان که خداوند متعال از قول آنها نقل می‌کند که می‌گفتند: «فَأَمْطِرْ عَلَیْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِیمٍ»؛ اگر این پیام حق از جانب تو است از آسمان سنگی بر ما ببارانِ یا عذاب دردناکی بفرست.

(۲) تقدیر آیه چنین است که ای پیامبر به این کفار بگو: در مورد قیامت و عذاب الهی عجله نکنید، زیرا خداوند هر کدام را در وقتش بر طبق آنچه که حکمتش اقتضا بکند، نازل خواهد کرد. «۱»

همین معنا را تأیید می‌کند آنچه که عیاشی در تفسیرش از هشام بن سالم از بعضی از اصحاب خود نقل می‌کند که از امام صادق علیه السّلام در مورد قول خداوند متعال: «أَتی أَمْرُ اللَّهِ فَلا تَسْتَعْجِلُوهُ»؛ سؤال کردم و آن حضرت فرمود: وقتی که خداوند به پیامبر

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

خود خبر می‌دهد که چیزی در فلان وقت واقع می‌شود، گویی که واقع شده است و قول خداوند: «أَتی أَمْرُ اللَّهِ فَلا تَسْتَعْجِلُوهُ» به این معناست که هنگامه انجام امر الهی فرا خواهد رسید و عجله نکنید. «۲»

خداوند در این سوره می‌فرماید: «وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ ما ذا أَنْزَلَ رَبُّکُمْ قالُوا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ لِیَحْمِلُوا أَوْزارَهُمْ کامِلَةً یَوْمَ الْقِیامَةِ وَ مِنْ أَوْزارِ الَّذِینَ یُضِلُّونَهُمْ بِغَیْرِ عِلْمٍ أَلا ساءَ ما یَزِرُونَ» «۳»؛ و چون به آنها گفته شود پروردگارتان چه نازل کرده است؟ می گویند: «افسانه‌های پیشینیان» تا در قیامت تمامی بار گناهان خود و نیز بخشی از گناهان کسانی را که ندانسته گمراهشان می کردند بر دوش کشند. بدانید آنچه بر دوش می کشند بد است.

(۳) طبرسی از کلبی نقل می کند که گفت: این آیات در مورد «مقتسمین» نازل شد و آنها شانزده نفر بودند که در ایام حج به صورت دسته‌های چهار نفری بر سر راه‌های ورودی مکه ایستاده بودند تا مردم را از گرایش به دعوت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بازدارند و اگر مردم از آنها درباره آنچه که بر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است سؤال می کردند، می گفتند: اینها سخنان و افسانه‌های پیشینیان است «۴» و مثل همین را در مناقب نقل کرده است. «۵»

---

(۱). مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۳۷.

(۲). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۵۴.

(۳). نحل (۱۶)، ۲۴- ۲۵.

(۴). مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۴۹.

(۵). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۴۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۷۸

(۱) سیوطی در الدر المنثور مفصّل این داستان را از سدّی نقل می کند که گفت: قریش اجتماع کردند و گفتند: همانا محمد صلّی اللّه علیه و آله مردی شیرین زبان است و اگر با کسی صحبت کند، عقل او را می‌رباید؛ بنابراین عده‌ای از بزرگان و افراد اصل و نسب دار را انتخاب کنید و آنها را به راه‌های ورودی مکه بفرستید تا هر کدام به مدت یک یا دو شبانه روز در آنجا بایستند و افرادی را که به قصد دیدار محمد می‌آیند، منصرف کنند.

(۲) پس از آن بر سر هر کدام از راه‌های ورودی مکه عده‌ای ایستادند و هرگاه مردی از سوی قومش به مکّه می‌آمد تا جریان دعوت محمّد صلّی اللّه علیه و آله را بررسی کند و خبر آن را به قومش ببرد، به او می گفتند: من فلان بن فلان هستم و پس از آن که نسب خویش را به او می‌شناساندند، می گفت: من درباره محمد صلّی اللّه علیه و آله به تو خبر می‌دهم و لازم نیست که خودت را به زحمت بیندازی. او مردی دروغگو است که به جز دیوانگان و بردگان و افراد فرومایه و پست از او پیروی نمی کنند و بزرگان و برگزیدگان قومش او را نپذیرفته‌اند. پس از این توضیحات، عده‌ای برمی گشتند و خداوند به این مطلب اشاره می کند و می‌فرماید: «وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ ما ذا أَنْزَلَ رَبُّکُمْ قالُوا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ»؛ و چون به آنها گفته می‌شود پروردگارتان چه نازل کرده است؟ می گویند: «افسانه‌های پیشینیان.»

و اگر قاصد از کسانی بود که خداوند اراده کرده بود هدایت شود، وقتی که چنین سخنانی به وی می گفتند، در جواب می گفت: من قاصد بدی برای قوم خویش خواهم بود حال که تا اینجا آمده‌ام و قبل از ملاقات این مرد و شنیدن گفته‌هایش برگردم. برای همین داخل مکه می‌شد و از مؤمنین در این باب سؤال می کرد و می‌پرسید: محمّد چه می گوید؟ آنها هم می گفتند: «خیرا للذین احسنوا فی هذه الدنیا حسنة، و الدار الآخرة خیر» «۱»

(۳) بعید نیست که این خبر سدّی به منزله تفصیل خبر مختصر کلبی است که قبلا ذکر شد و لکن کلبی می‌نویسد: «در کذرگاه‌های

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

مکه در ایام حج» و سدّی می‌نویسد: «در هر یک از راه‌های مکه در هر یک یا دو شبانه روز عده‌ای نگهبانی می‌دادند و اگر مرد به عنوان قاصد از طرف قبیله‌اش می‌آمد ...»

و به دنبال آن حج را ذکر نمی‌کند، امّا قراین دال بر این است که در ایام حج بوده است. و خبر دوم بر عنوان مقتسمین و تعداد شانزده نفر تصریح می‌کند، چنان که در خبر کلبی بدان اشاره شده است.

هم چنین خبر مقتسمین (کسانی که بر سر راه‌های ورودی مکه تقسیم شده بودند) را با استهزا کنندگان شش‌گانه که خدا شر آنها را از رسول الله صلّی اللّه علیه و آله کوتاه کرد، نقل می‌کند و در این صورت آیا منظور کلبی این است که مقتسمین با وجود هلاکت استهزا کنندگان شش‌گانه در یک روز به وسیله حضرت

---

(۱). الدر المنثور، ج ۴، ص ۱۱۶.

جبرئیل، بازهم کارهای خویش را ادامه می‌دادند که در این فاصله زمانی سوره حجر که پنجاه و چهارمین سوره است تا سوره نحل که هفتادمین سوره قرآن است نازل شده؟ یا این که منظور وی این است که آیه نازل شده، شأن قدیمی و غیر مستمر آنها را بازگو می‌کند؟ یا این که امری حاضر و تکراری را بیان می‌کند؟ ظاهرا منظور آیه همین احتمال اخیر است.

(۱) آنچه که به نظر می‌رسد این است که مدت زمان بین نزول سوره‌های حجر تا نحل، همان مدت زمان محاصره رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و بنی هاشم در شعب ابی طالب در جحون بوده است و این زمان فاصله بین مقتسمین اوّلیه و بین تجدید عمل آنها به هنگام نزول سوره نحل بوده است.

امّا این قول مردود است، چون برگزاری موسم حج در ماه‌های حرام از قاعده محاصره استثنا بوده است و برای همین رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در این ایام از حصار خارج می‌شده و به تبلیغ می‌پرداخته است و خبرهایی وارد شده است بر این که مشرکان سعی می‌کردند از فعالیت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در این ایام جلوگیری نمایند و بنابراین فاصله‌ای در این میان نبوده است.

(۲) محاصره رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و بنی هاشم به مدت سه سال در شعب ابی طالب از حوادث مهم تاریخ اسلام بوده است و دیگر حوادث مهم بعد از بعثت و قبل از هجرت عبارت بوده‌اند از: انذار در یوم الدار، اسراء و معراج، هجرت به حبشه، هجرت به طائف و سپس هجرت به مدینه. در آیات قرآن کریم به صورت مجمل به انذار و اسراء و معراج در سوره‌های اسراء و نجم اشاره شده است و هم چنین به هجرت به مدینه هم اشاره‌ای شده است؛ اما به حادثه محاصره در شعب و هجرت به حبشه و هجرت به طائف در قرآن اشاره‌ای نشده است.

(۳) برای روشن کردن این که ادعای نزول قرآن به هنگام دعوت سرّی تا چه حدی صحت دارد، سوره نازل‌شده قرآن تا سوره حجر را که در آن آیه: «فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ» آمده است بررسی کردیم و بعد از آن خواستیم که حوادث را به ترتیب نقل کنیم، اما از آنجا که اختلاف در ترتیب و تاریخ این حوادث را مشاهده کردیم، به بررسی سوره‌های مکی بر اساس ترتیب نزول پرداختیم.

(۴) در اینجا به بررسی آیه چهل و یکم سوره نحل می‌پردازیم که به بیان مسأله هجرت پرداخته است:

«وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِی الدُّنْیا حَسَنَةً وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَکْبَرُ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ» «۱»؛ به ستمدیدگانی که به خاطر خدا تن به هجرت دادند در این دنیا جایگاه خوبی خواهیم داد، و اگر بدانند پاداش آخرت از آن هم بزرگ‌تر است.

این اوّلین آیه‌ای است که از هجرت صحبت می‌کند و در زمره آیات سوره مکی نحل می‌باشد که

---

(۱). نحل (۱۶)، ۴۱.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸۰

هفتادمین سوره قرآن است و بعد از آن شانزده سوره در مکه و قبل از هجرت نازل شده است و آیا مقصود آیه، اوّلین هجرت به حبشه می‌باشد؟ یا دومین هجرت که به مدینه بوده است؟

(۱) طبرسی در مجمع البیان از حسن و قتاده نقل می‌کند که گفتند: قول خداوند که می‌فرماید: «وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی اللَّهِ»؛ به ستمدیدگانی که به خاطر خدا تن به هجرت دادند تا آخر سوره مدنی می‌باشد «۱» و هم چنین سیوطی در الاتقان «۲» مطلب را به همین صورت نقل می‌کند سپس طبرسی اقوال دیگر را در مورد سایر استثنائات در آیات ذکر می‌کند و نقل قول در مورد استثنای قتاده زیاد نیست، بلکه سیوطی در الدر المنثور از خود قتاده نقل می‌کند که مقصود، هجرت اوّل به حبشه بوده است. «۳»

(۲) در آینده به این مطلب اشاره خواهیم کرد که این سوره آخرین سوره‌ای است که در شعب ابی طالب نازل شده است و بعد از آن، بیعت عقبه اوّل را ذکر می‌کنیم که آن هم در آخر موسم عمره و قبل از خروج از شعب صورت گرفته است و بعد از آن نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به اصحابش اجازه داد که به تدریج به مدینه هجرت کردند. بنابراین اگر آیه دهم سوره زمر که می‌گوید: «وَ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةٌ»: «سرزمین خدا پهناور است»؛ ابتدای اجازه دادن نبی اکرم در هجرت به حبشه باشد؛ احتمال دارد که این آیه مبدأ اذن رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در هجرت به مدینه باشد، با وجود فرق واضحی که در این مدت در این دو سرزمین ایجاد شده است. لکن ما چیزی را در این زمینه در روایت‌های حدیثی و تفسیر و تاریخ نمی‌یابیم.

احتمال دارد که این آیه، بلکه این سوره در اواخر سال یازدهم بعثت و یک سال قبل از بیعت عقبه نازل شده باشد، همان وقتی که ابو سلمه عبد الله بن عبد الأسد مخزومی به همراه همسرش ام سلمه از حبشه به مکه بازگشت و پس از آن که قریش به اذیت و آزار وی پرداختند و او شنید که بعضی از اهالی مدینه ایمان آورده‌اند، به آنجا مهاجرت کرد و او اوّلین نفر از اصحاب رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بود که به مدینه هجرت کرد. «۴»

(۳) هم چنین خداوند متعال در این سوره می‌فرماید: «وَ لَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ یَقُولُونَ إِنَّما یُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسانُ الَّذِی یُلْحِدُونَ إِلَیْهِ أَعْجَمِیٌّ وَ هذا لِسانٌ عَرَبِیٌّ مُبِینٌ» «۵»؛ می‌دانیم آنها می‌گویند بشری او را آموزش می‌دهد، در حالی که زبان کسی که اینها را به او نسبت می‌دهند غیر عربی است ولی این به زبان عربی فصیح است.

---

(۱). مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۳۵.

(۲). الاتقان، ج ۱، ص ۱۵.

(۳). الدر المنثور، ج ۵، ص ۱۱۸ و تمهید، ج ۱، ص ۱۵۳.

(۴). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۱۱۲.

(۵). نحل (۱۶)، ۱۰۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸۱

(۱) قمی در تفسیرش می‌نویسد: مقصود زبان ابی فکیهه غلام ابن حضرمی می‌باشد که أعجمی زبان بود و از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله پیروی کرد و به او ایمان آورد و قبل از آن از اهل کتاب بود. پس از آن قریشیان گفتند: به خدا قسم که این مرد به محمد صلّی اللّه علیه و آله می‌آموزد. «۱»

(۲) طبرسی از مجاهد و قتاده نقل می‌کند که: منظور آنها برده‌ای از بنی حضرمی بود که اهل روم بوده و عائش نامیده می‌شد. وی در ابتدا از اهل کتاب بود که اسلام آورد و مسلمان خوبی شد.

و از عبد الله بن مسلم نقل می‌کند که گفت: در عصر جاهلیت دو برده نصرانی از اهالی عین تمر عراق در مکه زندگی می‌کردند که

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

اسم یکی یسار و اسم دیگری خیر بود. آنها کتاب خود را با زبان خودشان قرائت می‌کردند. گاهی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از کنار آنها می‌گذشت قرائت آنها را می‌شنید و برای همین گفتند: او از آنها یاد می‌گیرد. «۲»

(۳) از ابن عباس روایت شده است که قریشیان گفتند: شخصی به نام بلعام او را تعلیم می‌دهد و او فردی رومی و نصرانی بود که در مکه زندگی می‌کرد. «۳»

(۴) ابن اسحاق می‌نویسد: برایم نقل شده است که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بسیاری از اوقات در کنار مروه و نزد بساط غلامی نصرانی که به وی جبر می‌گفتند و برده بنی حضرمی به شمار می‌رفت، می‌نشست.

قریشی‌ها می‌گفتند: به خدا قسم که بسیاری از مطالبی را که محمد نقل می‌کند، جبر به وی تعلیم داده است، برای همین خداوند این آیه را نازل کرد. «وَ لَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّما يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَ هذا لِسانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ» «۴»؛ می‌دانیم آنها می‌گویند بشری او را آموزش می‌دهد، در حالی که زبان کسی که اینها را به او نسبت می‌دهند غیر عربی است ولی این به زبان عربی فصیح است.

(۵)

شهادت یاسر و سمیّه و شکنجه عمّار

خداوند متعال در ادامه می‌فرماید: «إِنَّما يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِآياتِ اللَّهِ وَ أُولئِكَ هُمُ

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۹.

(۲). اسباب النزول واحدی، ص ۲۳۱.

(۳). مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۹۵ و سیوطی هم از او روایت کرده است که: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در مکه غلامی را که اسمش بلعام و فردی اعجمی زبان بود، تعلیم می‌داد و مشرکان می‌دیدند که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله با وی رفت و آمد می‌کند. برای همین گفتند: بلعام او را تعلیم می‌دهد، الدر المنثور، ج ۴، ص ۱۳۱. روایت‌های دیگری نیز ذکر شده و به نام‌های ابی السیر و مقیس اشاره شده است.

(۴). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۳۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸۲

الْكاذِبُونَ مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ وَ لكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْراً فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ ذلِكَ بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَياةَ الدُّنْيا عَلَى الْآخِرَةِ وَ أَنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكافِرِينَ أُولئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ سَمْعِهِمْ وَ أَبْصارِهِمْ وَ أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخاسِرُونَ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا ثُمَّ جاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ» «۱»؛ فقط کسانی دروغ می‌بافند که به آیات خدا ایمان ندارند و آنها دروغگویند. کسی که بعد از ایمان آوردن به خدا کافر شود. جز در صورتی که مجبور شود و قلبش به ایمان آرام باشد- بلکه کسی که سینه خود را برای پذیرش کفر بگشاید خشم خدا بر اوست و عذاب عظیمی در انتظارش خواهد بود. این به خاطر آن است که زندگی دنیا را بر آخرت ترجیح دادند- خداوند کافران را هدایت نخواهد کرد. آنها کسانی هستند که خدا بر قلب و گوش و دیدگانشان مهر زده است و آنها بی‌خبران واقعی هستند، به ناچار هم آنان در آخرت زیانکارانند. آنگاه پروردگار بر کسانی که بعد از عذاب کشیدن هجرت کردند و در جهاد مداومت نشان دادند آمرزنده مهربان است.

(۱) عیّاشی در تفسیر خود از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند که: عمار بن یاسر را در مکه در بند کشیدند و به او گفتند از

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بیزاری بجوی و او بیزاری جست و خداوند در معذور بودن وی فرمود: «إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ»؛ مگر در صورتی که مجبور شود و قلب او به ایمان آرام باشد.

(۲) در همین تفسیر از آن امام علیه السّلام نقل شده است: آیا قول خداوند را درباره عمار نشنیدی که فرمود: «إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ»؛ مگر کسی که مجبور به ناسزاگویی شد، ولی قلب او لبریز از ایمان بود.

و باز، در همین تفسیر از آن امام همام علیه السّلام نقل کرده است که: این آیه در شأن عمار و اصحابش نازل شده است. «۲»

(۳) برای همین قمی در تفسیر این آیه می‌گوید: مقصود آیه عمار بن یاسر می‌باشد که قریشیان او را در بند کشیده بودند و با آتش او را شکنجه می‌کردند تا آنچه را که می‌خواهند بر زبان آورد؛ در حالی که قلب او مطمئن به ایمان بود ... سپس می‌گوید که خداوند هم در شأن عمار می‌گوید: «ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا ثُمَّ جاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ» «۳»؛ آنگاه پروردگار تو بر کسانی که بعد از عذاب کشیدن هجرت کردند و در جهاد مداومت نشان دادند، آمرزنده و مهربان است.

---

(۱). نحل (۱۶)، ۱۰۵- ۱۱۰.

(۲). تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۲۷۱- ۲۷۲.

(۳). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۹۰- ۳۹۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸۳

(۱) کلینی در کافی با سندی از امام صادق علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: همانا عمار یاسر به وسیله کفار قریش مجبور شد که به پیامبر ناسزا بگوید در حالی که قلبش مطمئن به ایمان بود. و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نیز به او گفت: ای عمار، اگر دوباره چنین چیزی خواستند، آن را تکرار کن؛ زیرا که خداوند تو را معذور کرده است: «إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ»؛ خداوند به تو دستور داده است که اگر تو را مجبور کردند، همان جملات را تکرار کنی تا شکنجه نشوی. «۱»

(۲) طبرسی در مجمع البیان از قتاده و ابن عباس نقل می‌کند که: آیه در مورد عده‌ای نازل شده است که بر کفر گویی مجبور شدند و عبارت بودند از: عمار و پدرش یاسر و مادرش سمیّه و صهیب و بلال و خبّاب. اینها آن قدر شکنجه شدند تا این که پدر و مادر عمار به شهادت رسیدند و پس از آن عمار آنچه را که می‌خواستند بر زبان آورد و خداوند این مطلب را به اطلاع رسولش رسانید. پس از آن عده‌ای گفتند که عمار کافر شده است؛ اما رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هرگز، سراپای وجود عمار لبریز از ایمان است و ایمان با گوشت و خون او درآمیخته است. پس از آن عمار در حالی که گریان بود نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله آمد. حضرت صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: تو را چه شده است؟ گفت: به شر و بدی گرفتار شده‌ام ای رسول خدا. نتوانستم طاقت بیاورم؛ لذا به شما ناسزا گفتم و خدایان آنها را به خوبی یاد کردم. لکن رسول الله اشک چشمانش را با دست خود پاک کرد و می‌گفت: اگر دوباره از تو خواستند، همان چیزهایی را که گفتی تکرار کن و سپس آیه نازل شد. «۲»

(۳) این در حالی است که در خبر مرحوم کلینی از امام صادق علیه السّلام گذشت که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به عمار فرمود: «اگر دوباره از تو درخواست کردند، همین کلمات را تکرار کن، زیرا خداوند تو را معذور کرده و به تو دستور داده است که هر چه خواستند بگو». ظاهر این حدیث چنین است که آیه قبل از روبه‌رو شدن عمار با پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله نازل شد نه بعد از آن. در خبر طبرسی هم آمده است: خداوند رسول خود را قبل از آمدن عمار بر این مطلب آگاه کرد؛ بنابراین ظاهر احادیث این را می‌رساند که نزول آیه قبل از ملاقات عمار با رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بوده است و نه بعد از آن و در نتیجه قول طبرسی که می‌گوید: «و سپس آیه نازل شد» صحیح نیست، چنان که جمع‌آوری اقوال و نتیجه‌گیری سیوطی در الدر المنثور از مصنف عبد الرزاق و طبقات ابن سعد و تفسیر ابن جریر طبری و بیهقی در دلائل النبوة از طریق ابی عبیدة بن محمّد بن عمار بن یاسر از پدرش

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

صحیح نیست که گفتند: مشرکان عمار را به بند کشیدند و آن قدر او را شکنجه کردند تا پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را فحش داد و از الهه‌هایشان به خوبی یاد کرد.

---

(۱). اصول کافی، ج ۲، ص ۲۱۹ به نقل از تفسیر قمی.

(۲). مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۹۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸۴

سپس او را رها کردند و او نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله آمد. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به وی فرمود: تو را چه شده است؟ گفت: به شری مبتلا شده‌ام، آنها مرا رها نکردند تا این که تو را به بدی و الهه‌ها را به خوبی یاد کردم! آن حضرت فرمود: قلب تو چه چیزی گواهی می‌دهد؟ گفت: مطمئن به ایمان است. گفت: پس اگر دوباره تو را گرفتند همین حرف‌ها را بزن و سپس آیه نازل شد. تاریخ تحقیقی اسلام ج۲ ۸۴ شهادت یاسر و سمیه و شکنجه عمار ..... ص : ۸۱

۱) قول سیوطی که از پیامبر نقل می‌کند: «اگر دوباره تو را گرفتند همین حرف‌ها را بزن» نمی‌تواند با اقوال دیگری که نقل کرده، سازگار باشد، زیرا سیوطی در همین کتاب از ابن عباس نقل کرده که گفته است: هنگامی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله تصمیم گرفت به مدینه مهاجرت کند به اصحابش گفت ... پس بلال و خبّاب و عمار تنها شدند و مشرکان آنها را دستگیر کردند ... و اما عمار از روی تقیّه سخنانی گفت که باعث تعجّب آنها شد و سپس دست از سر بلال و خبّاب و عمّار برداشتند و آنها هم به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله ملحق شدند و او را از آنچه بر سرشان رفته بود، مطلع ساختند ... و خداوند این آیه را نازل کرد: «إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ» «۱»

(۲) هم چنین آنچه را که واحدی در اسباب النزول آورده است، نمی‌تواند صحیح باشد وی از ابن عباس نقل می‌کند که: مشرکان، عمار و پدر و مادرش را و بلال و خبّاب و سالم را به بند کشیدند. در این میان سمیّه را به دو شتر بستند و ضربه‌ای به تهیگاه او وارد کردند که همین باعث شهادت وی شد و همسرش یاسر نیز به شهادت رسید. آنها اولین کسانی بودند که در اسلام به شهادت رسیدند. اما عمار از روی اجبار هر آنچه را که می‌خواستند، بر زبان آورد تا آزادش کردند. سپس به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله خبر داده شد که عمار کافر شده است! آن حضرت فرمود: هرگز، همانا سراسر وجود عمار لبریز از ایمان است و ایمان با گوشت و خون او آمیخته است! پس از آن عمار در حالی که گریان بود نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله آمد و آن حضرت دست بر چشمانش کشید و گفت: اگر دوباره گرفتار شدی، همین سخنان را بگو و پس از آن آیه نازل شد. «۲»

(۳) آنچه که کشی در کتاب رجال خود با سندی از لیث بن سعد از عمر غلام غفره نقل کرده، به همین معنا است او می‌گوید: عمار با عده‌ای دیگر مورد حبس و شکنجه قرار گرفت و سپس همراه دیگران آزاد شد. آنگاه وی نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رفت که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ابو یقظان رستگار باشد! او گفت: چگونه چنین باشد در حالی که بر خودش پیروز و رستگار نشد، زیرا آنها آن قدر او را اذیت کردند تا این که به تو ناسزا گفت. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اگر بازهم با تو چنین کردند، این سخنان را تکرار کن. «۳»

---

(۱). الدر المنثور، ج ۴، ص ۱۳۲- ۱۳۳.

(۲). اسباب النزول، ص ۲۳۱.

(۳). رجال کشی، ص ۳۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸۵

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۱) بلکه وی در کتاب خود با سندی از محمد محمودی مروزی روایت کرده است که: قریشیان پدر و مادر عمار را به شهادت رساندند و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به آنها گفت: ای خانواده یاسر، صبر پیشه سازید که بهشت جایگاه شما خواهد بود. از عمار چه می‌خواهید؟ عمار با حق است و حق با عمار است و هر جا که باشد؛ عمار نور چشم من است که گروه سرکش و ستمکار او را به شهادت می‌رسانند در حالی که او آنها را به بهشت دعوت می‌کند و آنها او را به سوی آتش می‌خوانند.

قریشی‌ها او را در آتش انداختند و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در این باب فرمود: ای آتش! بر عمار سرد و گوارا باش، چنان که بر ابراهیم علیه السّلام بودی. برای همین آتش با او تماس نگرفت و گزندی به وی نرسید. «۱»

همین دلالت می‌کند بر این که در آن هنگام رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در مکه حضور داشته است و احتمال دارد که این حادثه در موسم حج اتفاق افتاده است که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و بنی هاشم از شعب خارج می‌شده‌اند و این مطلب نیز خواهد آمد که آیاتی از اوایل سوره عنکبوت که آخرین سوره مکی است در شأن عمار بن یاسر نازل شده است. «۲»

(۲) شاید که همین احتمال مذکور، راه حل اشکال وارد بر این اخبار باشد که می‌گویند: عمار کمی قبل از هجرت او، بلکه بعد از هجرت رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به مدینه مورد شکنجه قرار گرفته است به خاطر این که کلمات کفرآمیزی را از روی اجبار گفته بود، خجالت می‌کشید که با رسول الله صلّی اللّه علیه و آله روبه‌رو شود و بنابر قولی در حالی که گریان بود با رسول الله صلّی اللّه علیه و آله مواجه شد تا این که آن حضرت به وی اطمینان داد که گناهی مرتکب نشده است. این اخبار متناسب با همین مقطع زمانی است نه پیش از آن.

(۳) هم چنین می‌بینیم که پیش‌بینی برخورد متعدّد مشرکین با عمار، عمل لطیف و زیبایی است برای سخن رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله که فرمود: «اگر دوباره تو را در فشار قرار دادند، همان سخنان را تکرار کن». در این سفارش رسول الله صلّی اللّه علیه و آله با ملاطفت به وی تفهیم می‌کند که آنها دست از تو بر نخواهند داشت. این گونه حوادث تکرار می‌شود و به این نکته اشاره می‌کند که این حادثه در ایام هجرت آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله تکرار می‌شود. لکن برخی از راویان در اینجا دچار اشتباه شده‌اند و این جمله را به نقل از رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله گرفته‌اند که در مدینه و بعد از هجرت ایراد شده است با این که اصلا معنا ندارد که رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در مدینه به وی بگوید: اگر دوباره تو را تحت فشار قرار دادند، همان سخنان را تکرار کن!

(۴) هم چنین با این بحث‌ها می‌توانیم دلیلی ارائه دهیم که بعضی از راویان که نقل کرده‌اند این آیه از سوره مکی نحل بعد از هجرت در شأن عمار نازل شده است؛ دچار اشتباه شده‌اند. چنان که سیوطی در الدر المنثور بدون دلیل چنین ادعایی نموده بود که مستلزم استثنا این آیات از سوره مکی نحل می‌باشد.

---

(۱). خلاصه این خبر را ابن اسحاق در سیره، ج ۱، ص ۳۴۲ ذکر کرده است.

(۲). همان.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸۶

(۱)

اولین دیدار خزرجی‌ها با رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در موسم عمره

با عنایت به این که آیه ۱۲۵ سوره نحل، اشاره به خروج مسلمانان از شعب را دارد و پیش از آن رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در موسم عمره ماه رجب با عده‌ای از افراد قبیله خزرج دیدار کرده بود، برای همین در اینجا به نقل اخبار مربوط به این دیدار

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

می‌پردازیم:

(۲) طبرسی در اعلام الوری از قمی نقل می‌کند که: اوس و خزرج با هم جنگ‌هایی داشتند که ده‌ها سال طول کشیده بود و شبانه روز سلاح خویش را بر زمین نمی‌گذاشتند. آخرین جنگ آنها «یوم بعاث» «۱» بود که وقتی خزرجی‌ها آماده جنگ شدند، عبد الله بن أبیّ بن سلول را هم که از اشراف و سخاوتمندانشان بود، دعوت به همکاری کردند؛ اما وی گفت: این کار شما ظلم به أوس است و من همکاری بر ظلم نمی‌کنم. پس در جنگ بعاث شرکت نکرد و خزرجی‌ها را همراهی نکرد، اتفاقا در این جنگ اوسی‌ها بر خزرجی‌ها غالب شدند، برای همین هر دو قبیله خواستار مصالحه شدند و به این مطلب راضی شدند که ابیّ را پادشاه خویش قرار دهند و به دنبال تهیه تاجی برای وی برآمدند.

در این میان اوس و خزرج از یهودیان قینقاع و قریظه و نضیر می‌شنیدند که در هنگام نزاع به آنها می‌گفتند: ای جماعت عرب این زمانی است که پیامبری در مکه ظهور می‌کند و به یثرب مهاجرت می‌کند و ما به کمک او با شما جنگ خواهیم کرد و شما را شکست خواهیم داد.

گروهی از خزرجی‌ها قبل از آن که عبد الله بن ابی را بر خویش حاکم گردانند، سعی کردند که با قریشی‌ها پیمانی علیه اوسی‌ها منعقد کنند، برای همین در موسم عمره ماه رجب به سوی مکه حرکت کردند که عبارت بودند از: ذکوان بن عبد القیس و اسعد بن زراره و در این زمان بنی هاشم در شعب ابی طالب در محاصره بودند.

(۳) اسعد بن زراره از قبل با عتبهٔ بن ربیعه مخزومی رفیق بود و برای همین به خانه‌اش رفت و گفت: بین ما و قبیله اوس جنگی بوده است و حال آمده‌ایم تا پیمانی با شما علیه آنها منعقد کنیم.

عتبه گفت: شهر ما از شهر شما بسیار دور است و از طرفی آن چنان گرفتار شده‌ایم که فرصت هیچ کاری نداریم.

اسعد گفت: شما در حرم و در آسایش و امنیت زندگی می‌کنید، پس گرفتاری شما چیست؟ عتبه گفت: در میان ما مردی ظهور کرده است که ادّعا می‌کند فرستاده خداوند است و او خواب ما را آشفته ساخته و به خدایان ما توهین کرده و جوانان ما را فاسد نموده و جمع ما را پراکنده ساخته است.

---

(۱). نام منطقه‌ای از محله‌های اوس بود و جنگ در آنجا رخ داده بود و لذا به این نام نامیده شد. (النهایهٔ، ج ۱، ص ۱۳۹)

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸۷

(۱) اسعد گفت: او کیست؟ گفت: او پسر عبد الله بن عبد المطّلب است که از خانواده‌ای شریف و با عظمت است.

اسعد گفت: او الان کجاست؟ گفت: آنها به جز در ایام حج از شعب خارج نمی‌شوند و امروز در حجر اسماعیل نشسته است و تو با او هم سخن نشو و به صحبت‌هایش گوش نده؛ زیرا با سخنانش تو را افسون می‌کند!

اسعد گفت: چگونه این کار را بکنم در حالی که من باید طواف انجام دهم و به ناچار سخنانش را می‌شنوم.

عتبه گفت: مقداری پنبه در گوش‌هایت بگذار!

بنابراین، اسعد مقداری پنبه در گوش‌هایش نهاد و داخل مسجد الحرام گردید و به طواف کعبه پرداخت، در حالی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در حجر نشسته بود و تعدادی از بنی هاشم اطراف او را گرفته بودند. هنگامی که به مقابلش رسید، نگاهی گذرا به وی انداخت و رد شد. اما پیش خود گفت: آیا سزاوار است که چنین خبر مهمی در مکه باشد و من از آن بی‌خبر بمانم و نتوانم به هنگام بازگشت، خبر آن را به قوم خویش بدهم؟! این جهالتی بسیار بزرگ است! برای همین در شوط دوّم پنبه را از گوش خود درآورد و آن را دور انداخت و به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نزدیک شد و همانند آداب و رسوم جاهلیّت بر وی درود فرستاد، گفت: «أنعم صباحا». رسول الله صلّی اللّه علیه و آله سرش را بالا آورد و به او فرمود:

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

همانا خداوند درودی بهتر از این برای ما قرار داده است که بهشتیان با آن بر همدیگر تحیت می گویند:

«سلام علیکم».

(۲) اسعد در کنار وی نشست و گفت: به تازگی دعوت تو را شنیده‌ام، به چه چیز دعوت می کنی؟

فرمود: به این که شهادت دهی: لا اله الا الله و محمّد رسول اللّه. و شما را دعوت می کنم به این که: «أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ مِنْ إِمْلاقٍ، نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ وَ لا تَقْرَبُوا الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزانَ بِالْقِسْطِ، لا نُكَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها وَ إِذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى وَ بِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» «۱»

«بگو: بیایید تا چیزهایی برایتان بگویم که پروردگارتان بر شما حرام کرده است: چیزی را شریک خدا قرار ندهید. به پدر و مادر نیکی کنید. فرزندان خود را از بیم فقر نکشید، ما شما و آنها را روزی

---

(۱). انعام (۶)، ۱۵۱- ۱۵۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸۸

خواهم داد و گرد کاری زشت، چه پنهان، چه آشکار نگردید و کسی را که خدا کشتنش را حرام کرده است، جز به حق نکشید. این است چیزی که خدا شما را به آن سفارش کرده است تا بیندیشید. به مال یتیم جز به نحو احسن نزدیک نشوید تا به سن بلوغ و رشد برسد و حق پیمانه و وزن را به عدالت ادا کنید، ما هیچ کس را جز به اندازه توانش تکلیف نمی کنیم. هرگاه سخن گویید، عدالت را رعایت کنید، حتی اگر علیه نزدیکان بوده باشد، این چیزی است که خدا شما را بدان سفارش می کند تا متذکر شوید.

(۱) هنگامی که اسعد این مطلب را شنید، گفت: «اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و انّک رسول الله» سپس گفت: پدر و مادرم به فدایت یا رسول الله! من از اهالی یثرب و از قبیله خزرج هستم. بین ما و برادران ما از قبیله اوس، جدایی و تفرقه ایجاد شده است. اگر خدا به وسیله تو بین ما اتحاد برقرار کند، عزیزترین ما خواهی شد. مردی از قبیله‌ام به همراه من است که اگر دعوت تو را بپذیرد، امیدوارم که خداوند کارهای ما را سامان بخشد. ای رسول الله صلّی اللّه علیه و آله! به خدا قسم ما از یهود خبر ظهور تو را می‌شنیدیم و آنها بعثت و صفات تو را به ما بشارت می‌دادند. امیدوارم که شهر ما مقصد هجرت تو باشد و نزد ما اقامت کنی، زیرا یهودیان این گونه به ما خبر داده‌اند. سپاس خدا را که مرا با تو آشنا کرد. به خدا قسم که به مکه نیامده بودم، مگر برای این که پیمانی را با قریش علیه اوسی‌ها منعقد کنم، اما خداوند بهتر از آن را به من عنایت کرد.

سپس به سوی ذکوان رفت و به او گفت: این همان فرستاده خداوند است که یهودیان ظهورش را به ما بشارت می‌دادند و صفات او را نقل می کردند، پس بیا نزد او برویم تا اسلام بیاوری و بدین ترتیب ذکوان اسلام آورد.

سپس گفتند: یا رسول الله، کسی را به همراه ما بفرست که قرآن را به ما یاد بدهد و مردم را به دین تو دعوت کند.

(۲) در این میان مصعب بن عمیر بن هاشم (از بنی عبد الدار) که بسیار مورد علاقه و محبت پدرش بود و عمیر او را بر دیگر فرزندانش ترجیح می‌داد، اسلام آورد و به خاطر همین مورد اذیت و آزار والدین خود قرار گرفت. او در ابتدا به حبشه مهاجرت کرد، اما به همراه عده‌ای پس از دو ماه به مکه بازگشت و همراه رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به شعب رفت تا این که آیات بسیاری از قرآن و احکام را فرا گرفت و هنگامی که خزرجی‌ها یک معلم قرآن و مبلغ اسلام درخواست کردند، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به وی امر فرمود که همراه آنها به یثرب برود. آنگاه اسعد بن زراره او را در منزل خویش جای داد و همه روزه او را به میان اجتماعات خزرجی‌ها می‌برد تا آنها را به اسلام دعوت کند و گروه گروه از جوانان و نوجوانان محله‌های مختلف دعوت او را اجابت می کردند و اسلام می‌آوردند، تا این که اسعد او را نزد

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۸۹

دایی‌اش سعد بن معاذ از بنی عمرو بن عوف که از اوسی‌ها بود، برد و او هم اسلام آورد و به تبع او بسیاری از بنی عمرو بن عوف در قباء مسلمان شدند (که تفصیل آن خواهد آمد)

مصعب به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نوشت که اوس و خزرج اسلام را پذیرفته‌اند و هنگامی که نامه به دست آن حضرت رسید، به مسلمانان اجازه داد که به مدینه هجرت کنند. «۱»

(۱)

هجرت ابی سلمه به مدینه

در خبرها آمده که یکی از اولین کسانی که به حبشه هجرت کرد، ابو سلمه، عبد الله بن عبد الاسد مخزومی به همراه همسرش ام سلمه، هند دختر ابی امیّه مخزومی بود. آنها در ماه رجب سال پنجم بعثت به سوی حبشه حرکت کردند و دو ماه در حبشه مانده بودند که اسلام آوردن اهل مکه را شنیدند و عده‌ای که از جمله آنها ابو سلمه و همسرش بودند در ماه شوّال بازگشتند. «۲»

مادر ابی سلمه، برّه دختر عبد المطّلب و خواهر ابو طالب بود و برای همین وقتی که به مکه بازگشت به دایی‌اش، ابو طالب پناهنده شد. پس از آن عده‌ای از بنی مخزوم نزد ابو طالب رفتند و گفتند: ای ابو طالب! برادرزاده‌ات، محمد را در پناه خودت گرفتی، اما چه حقی داری که هم عشیره ما را در پناه خویش بگیری و ما را از دستیابی به وی بازداری؟!

ابو طالب گفت: او به من پناه آورده است و خواهرزاده‌ام می‌باشد و اگر قرار باشد که از خواهرزاده‌ام حمایت نکنم، از برادرزاده‌ام نیز حمایت نمی‌کردم.

آنها به مشاجره با ابو طالب پرداختند تا این که ابو لهب برخاست و به آنها گفت: ای جماعت قریش! به خدا قسم که این پیرمرد را زیاد اذیت کردید (در آن حال وی نودساله بود) و هنوز هم او را به خاطر پناه دادن به اقوامش مورد ملامت و اذیت قرار می‌دهید. به خدا قسم که باید به کار خویش خاتمه دهید و یا این که به حمایت از او برمی‌خیزیم و هر کاری که دستور دهد انجام می‌دهیم!

آنها گفتند: ای ابو لهب ما از هر کاری که کراهت داشته باشی دست می‌کشیم. «۳»

ابن اسحاق می‌نویسد: هنگامی که ابو سلمه از سرزمین حبشه بازگشت، قریش به آزار و اذیت وی پرداختند و هنگامی که وی خبر اسلام آوردن عده‌ای از انصار را شنید به یثرب مهاجرت کرد. و این یک سال قبل از بیعت اصحاب عقبه با پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله بود (او در میان بنی عمرو بن عوف در قباء مسکن گزید که توضیح آن خواهد آمد).

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۳۶- ۱۳۹.

(۲). بحار الانوار، ج ۱۸، ص ۴۲۲ به نقل از المنتقی.

(۳). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۱۱۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹۰

(۱) وی از پدرش از سلمهٔ بن عبد الله بن عمر بن ابی سلمه از جدّه‌اش ام سلمهٔ «۱» نقل می‌کند که گفت:

هنگامی که ابو سلمه تصمیم به مهاجرت به مدینه گرفت، شتری برای من آماده کرد و مرا بر آن سوار کرد و در حالی که فرزندم سلمه شیرخواره بود، وی ما را به سوی مدینه حرکت داد.

در این حال عده‌ای از بنی مخزوم آمدند و گفتند: تو خودت را از دست ما نجات دادی «۲»، ولی چگونه به تو اجازه دهیم که همسرت را نیز با خود به مدینه ببری؟! سپس افسار شتر را از وی گرفتند و مرا از او جدا کردند و خانواده‌ام مرا در خانه حبس کردند

pdftarikhema.org
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

و در این حال فرزندم سلمه با من بود. پس از آن که ابو سلمهٔ به مدینه رفت، خانواده‌اش آمدند و گفتند: حال که امّ سلمه را از پسر ما جدا ساختند، اجازه نمی‌دهیم که نوه ما نزد شما باشد! و بدین ترتیب فرزندم سلمه را نزد خود بردند و مرا تنها گذاشتند.

(۲) پس از آن من هر روز صبح به بیابان ابطح می‌رفتم و آنجا می‌نشستم و تا غروب گریه می‌کردم و سپس به خانه برمی‌گشتم! این کار نزدیک به یک سال طول کشید تا این که روزی یکی از عمو عموزاده‌هایم، دلش به حالم سوخت. لذا نزد خانواده‌ام آمد و به آنها گفت: چرا دست از سر این بیچاره برنمی‌دارید؟ چرا بین او و همسرش و فرزندش جدایی انداختید؟! پس از آن فرزندم را به من برگرداندند و گفتند: اگر می‌خواهی می‌توانی نزد همسرت بروی.

(۳) پس شتری را آماده کردم و فرزندم را در بغل گرفتم و به سوی همسرم در مدینه حرکت کردم و در این حال هیچ کس با من نبود ... پس از آن که به تنعیم (راه خروجی مکه به مدینه) رسیدم، عثمان بن طلحه از بنی عبد الدار مرا دید و شناخت. او گفت: ای دختر ابی امیه به کجا می‌روی؟ گفتم: می‌خواهم نزد همسرم در مدینه بروم! گفت: آیا کسی تو را همراهی نمی‌کند؟ گفتم: نه به خدا، فقط خدا و این پسرم همراه من هستند. سپس گفت: به خدا قسم که تو را تنها نخواهم گذاشت و افسار شتر را به دست گرفت و حرکت کرد. هنگامی که به منزلگاهی می‌رسیدیم، شتر را می‌خوابانید و سپس به کناری می‌رفت تا من پیاده شوم و پس از آن که پیاده می‌شدم، شترم را تیمار می‌کرد و آن را به درختی می‌بست، سپس خودش به زیر درخت دیگری می‌رفت و مشغول استراحت می‌شد. وقتی که هنگامه رفتن می‌شد، شتر را آماده می‌کرد و می‌خوابانید و سپس خودش به کناری می‌رفت تا من سوار شوم و آنگاه افسارش را به دست می‌گرفت و آن را پیش می‌برد و همین طور پیش رفتیم تا به روستای بنی عمرو بن عوف در قباء رسیدیم در آنجا وی گفت: همسر تو در همین روستا است و تو با توکل بر خدا به آنجا برو و خودش به سوی مکه بازگشت. «۳»

---

(۱). به همین صورت نقل شده است و ام سلمه جدّه پدرش عبد الله بوده است و شاید که او از پدرش عبد الله از جده‌اش ام سلمه روایت کرده است.

(۲). شاید که به خاطر امان دادن ابو طالب به وی بوده است.

(۳). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۱۱۳- ۱۱۲ با اندکی تغییر.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹۱

(۱)

صحیفه مقاطعه ظالمانه

در سوره نحل خداوند متعال می‌فرماید: «ادْعُ إِلی سَبِیلِ رَبِّکَ بِالْحِکْمَهِ وَ الْمَوْعِظَهِ الْحَسَنَهِ وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِیلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِینَ» «۱»؛ با فرزانگی و اندرزی نیکو به راه پروردگارت بخوان و با بهترین طریق با آنها مباحثه کن و پروردگار گمراهان و هدایت‌شدگان طریقش را بهتر می‌شناسد.

ابن شهر آشوب در مناقب از شرف المصطفی تألیف خرگوشی نقل می‌کند که آیه «ادْعُ إِلی سَبِیلِ رَبِّکَ ...» در آخرین روزهای محاصره در شعب ابی طالب بر پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله نازل شد و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چگونه آنها را دعوت کنم در حالی که با من پیمان بسته‌اند که دعوت را ترک کنم؟ پس جبرئیل به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله خبر داد که خداوند موریانه‌ها را بر عهدنامه مسلط کرده است و آن را جویده‌اند. «۲»

(۲) قبل از او قطب راوندی در قصص الانبیاء روایت کرده است که وقتی پیامبر به مدت چهار سال در شعب به سر برد، خداوند موریانه‌ها را بر عهدنامه مسلّط کرد و این حشرات تمام کلمات آن را جویدند و تنها اسم «اللّه» را سالم گذاشته‌اند و پس از آن

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

جبرئیل بر پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله نازل شد و او را با خبر ساخت. «۳» او این خبر را در الخرائج و الجرائح نیز نقل کرده و گفته است: بنی هاشم به مدت چهار سال در شعب ابی طالب محاصره بودند تا این که روزی رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از خواب بیدار شد و به عمویش ابو طالب گفت: عهدنامه‌ای را که قریش آن را در قطع رابطه با ما نوشته بودند، به وسیله موریانه‌هایی که خداوند فرستاده است، خورده شد، و تنها اسم «الله» در آن باقی مانده است.

ابو طالب گفت: ای برادرزاده‌ام آیا نزد قریش بروم و آنها را مطلع سازم؟ رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هر طور که بخواهی.

(۳) ابو طالب (رض) نزد قریش رفت و آنها از آمدنش خوش‌حال شدند و با احترام به پیشواز او رفتند و گفتند:

می‌دانستیم که رضایت قومت برای تو مهم‌تر از آن چیزی است که در آن افتاده‌ای و آیا برای این آمده‌ای که محمد را به ما تسلیم کنی؟

گفت: ای مردم، من برای ابلاغ خبری آمده‌ام که برادرزاده‌ام محمد صلّی اللّه علیه و آله مرا از آن مطلع ساخته

---

(۱). نحل (۱۶)، ۱۲۵.

(۲). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۶۵.

(۳). قصص الانبیاء، ص ۳۲۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹۲

است. پس به دقت به آن گوش فرا دهید و اگر همان طور بود که اطلاع داده است، پس از خدا بترسید و دست از قطع رابطه با ما بردارید و اگر بر خلاف آن چیزی بود که وی گفته است: او را به شما تسلیم می‌کنم و در پی جلب رضایت شما خواهم بود!

گفتند: چه خبر مهمی به تو داده است؟

گفت: او به من اطلاع داده است که خداوند موریانه‌هایی را بر عهدنامه مسلّط کرده است و آنها تمام آن را به جز اسم «اللّه» جویده‌اند. پس آن را بیاورید تا اگر سخنش بر خلاف واقع بود، او را به شما تسلیم کنم. «۱»

این عهدنامه ابتدا در کعبه بود و قریش ترسیدند که به سرقت برده شود، برای همین آن را نزد مادر ابو جهل گذاردند. پس قاصدی نزد وی فرستادند تا آن را بیاورد و امّ ابی جهل آن را صحیح و سالم در میان جمع آنها گذاشت.

ابو طالب گفت: آیا چیزی از مهر و موم این عهدنامه را دگرگون می‌یابید؟ گفتند: نه. گفت:

برادرزاده‌ام که هیچ‌گاه دروغ نمی‌گوید به من گفته است که خداوند موریانه‌هایی را فرستاده است که تمام عهدنامه به جز اسم «الله» را جویده‌اند! پس اگر صحبت‌هایش راست بود شما از ظلم کردن به ما دست برمی‌دارید و اگر دروغ بود که او را به شما تسلیم می‌کنیم تا او را بکشید!

مردم با صدای بلند گفتند: صحیح است، صحیح است ای ابو طالب با ما به انصاف رفتار کردی.

سپس عهدنامه را آوردند و پس از آن که مهرهای آن را گشودند مشاهده کردند که در آن تنها کلمات «باسم اللهم» و «محمد» سالم باقی مانده است! ابو طالب به آنها گفت: از خدا بترسید و از کارهایتان دست بردارید که در این حال همه افراد ساکت ماندند و به تدریج پراکنده شدند. (۱) سپس هفت نفر از قریشیان برای نقض آن گرد هم آمدند که بعضی از آنها عبارت بودند از: مطعم بن عدی بن نوفل بن عبد مناف که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله را هنگامی که از طائف برگشت مورد حمایت خویش قرار داد. و زهیر بن ابی امیّه مخزومی همسر عاتکه، دختر ابو طالب «۲» و هشام بن عمرو بن لؤیّ بن غالب و ابو البختری بن هشام و زمعة بن الاسود بن مطلّب و ... آنها تصمیم گرفتند که دست راست کاتب آن صحیفه- منصور بن عکرمه- را قطع کنند که دیدند دستش خشک شده است و گفتند: خداوند دست او را قطع کرده است.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۲) در این مورد ابو طالب چنین سرود:

---

(۱). الخرائج و الجرائح، ج ۱، ص ۱۴۲، ح ۲۳۰.

(۲). در آینده از ابن اسحاق نقل خواهیم کرد که مادرش عاتکه، دختر عبد المطلب بوده است و نقل ابن اسحاق از قوت بیشتری برخوردار است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹۳

آیا به دریائیان ما (مهاجران حبشه) خیر کار پروردگار ما رسیده است؟ با این که راهشان دور است، و خداوند به آنها خبر دهد که: آن پیمان را موریانه خورده است.

افسون و افترا با هم در آن پیمان هست و شما افسونی را نمی‌یابید که تا آخر دوران کارش بالا گیرد.

(۱) هم چنین در این مورد می‌سراید:

هرآینه قضیه صحیفه، عبرت‌آموز است هرگاه برای شخص غائبی گزارش شود تعجب می کند.

و خداوند کفر قریش و قطع رحمشان و کینه‌توزی‌های آنها را نسبت به بیان کننده حقایق محو کرد.

و هر چه گفته بودند، باطل کرد و هر کسی که سخنانی بر خلاف حقیقت بگوید تکذیب می‌شود.

و پسر عبد الله در میان ما راستگو شناخته شد، اگر چه قریش بسیار ناراحت و خشمگین شدند.

و همچنین می‌سراید:

فرزندان قصیّ خردهای خودشان را به بازی گرفتند و پس از به بازی گرفتن خرد مگر برمی گردد؟!

این که فرزندان بنی هاشم را از میان خود دور کردند مانند این بود که آشپز هیزم‌های نیکو را از خود دور کند!

و به احمد گفتند: تو مردی دروغگو و بی‌اصل و نسب هستی.

گرچه احمد بر حق بر آنها فرستاده شد و برای آنها دروغی نیاورده است با این که برادران ما فرزندان هاشم و فرزندان مطّلب ما را یاری نمودند.

و نسبت به احمد با تمام روابط و خویشاوندی، از سوء نیت خود کردید آنچه کردید! «۱»

و من به کعبه پوشیده با پرده‌ها و به حق کسانی که به زیارتش می‌آیند قسم می‌خورم که:

هیچ‌گاه به احمد دست نمی‌یابید، مگر این که با نوک نیزه‌ها و تیزی شمشیرها گداخته شوید.

(۲) راوندی هم این خبر را نقل می‌کند تا آنجا که می‌گوید: قریشیان پراکنده شدند و کسی حرفی نزد تا این که از بنی عبد مناف و بنی قصیّ و عده‌ای از قریشیانی که از زنان بنی هاشمی متولد شده بودند، گرد هم آمدند و گفتند: ما از آنچه که در این صحیفه بوده است، بیزاریم و بعضی از آنها عبارت بودند از:

مطعم بن عدی- که پیرمردی ثروتمند و صاحب اولاد فراوان بود- و ابو البختری بن هشام و زهیر بن امیّة مخزومی و ... ابو جهل گفت: این کاری است که در تاریکی شب پیش‌بینی شده است.

آنگاه ابو طالب به شعب برگشت و به همراه نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و عشیره‌اش از آن خارج شدند و در میان مردم پراکنده گردیدند. «۲»

---

(۱). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۶۵- ۶۷ و این قطعه و قطعه قبلی را سید هاشم بحرانی در حلیة الابرار، ج ۱، ص ۶۲- ۶۴ به نقل از مستدرک ابن بطریق از مغازی ابن اسحاق نقل کرده است.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۲). قصص الانبیاء، ص ۳۳۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹۴

ظاهرا او این مطلب را از طبرسی در اعلام الوری نقل کرده است. «۱»

(۱) ابن هشام نیز این مطلب را در سیره‌اش چنین نقل کرده است: بعضی از اهل علم، ذکر کرده‌اند که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به ابو طالب (رض) گفت: ای عمو! خداوند موریانه‌هایی را بر صحیفه قریش مسلّط کرده است که موارد ظلم و قطع رحم و بهتان را پاره پاره کردند و تنها اسم «اللّه» را سالم گذاشته‌اند.

ابو طالب گفت: آیا خداوند این خبر را به تو داده است؟ فرمود: بله. گفت: به خدا قسم که تو هیچ‌گاه دروغ نمی‌گویی.

آنگاه نزد قریش رفت و گفت: ای جماعت قریش، همانا برادرزاده‌ام به من چنین خبری را داده است. حال صحیفه را بیاورید تا اگر حرف‌های برادرزاده‌ام درست باشد، به قطع رحم خویش خاتمه دهید و دست از این کار بردارید و اگر او دروغ گفته باشد، وی را به شما تحویل می‌دهم. قریشیان گفتند: قبول است و بر این مطلب قرار گذاشتند و سپس به سراغ صحیفه رفتند و دیدند که به همان صورتی در آمده است که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله گفته بود و همین خشم و شر آنها را بیشتر کرد و عده‌ای از قریش به نقض آن صحیفه اقدام کردند. «۲»

(۲) این خبر را سید هاشم بحرانی از کتاب المستدرک از یحیی بن حسن ابن بطریق حلّی از کتاب المغازی ابن اسحاق نقل می‌کند که گفت: سپس خداوند موریانه‌ها را بر صحیفه قریش که در آن بر قطع رابطه با بنی هاشم اتفاق کرده بودند مسلّط گردانید و آنها نیز تمام اسم‌های خداوند را جویدند! و کلمات ظلم و قطع رحم و بهتان را باقی گذاشتند! و خداوند رسولش را از این امر مطلع گردانید و او هم عمویش را از این قضیه باخبر کرد.

آنگاه ابو طالب به او گفت: ای برادرزاده‌ام چه کسی این خبر را به تو داده است؟ در حالی که کسی پیش ما نیامده است و تو هم نزد کسی نرفته‌ای و به نظر من اهل دروغ هم نیستی!

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله گفت: خدایم این خبر را به من داده است.

عمویش گفت: همانا خدای تو حق است و من شهادت می‌دهم که تو راست می‌گویی.

(۳) سپس ابو طالب عشیره‌اش را گرد هم آورد و خبر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را به هیچ کس نگفت، زیرا می‌ترسید که آن خبر افشا شود و به گوش مشرکان برسد و آنها به دستکاری و تغییر صحیفه اقدام کنند.

وی به همراه عشیره‌اش حرکت کرد تا به مسجد الحرام رسید و در این حال عده‌ای از قریش در سایه کعبه نشسته بودند.

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۲۶- ۱۲۷.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۶- ۱۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹۵

(۱) هنگامی که او را دیدند به همدیگر مژده دادند و گمان کردند که محاصره و گرفتاری باعث شده است که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را تحویل دهند تا او را به قتل برسانند! وقتی که ابو طالب و عشیره‌اش به نزدیک آنها رسیدند، به او خیر مقدم گفته و افزودند: وقت آن رسیده است که خودت را از دست این مرد راحت کنی، مردی که کشتن او به صلاح شما و جماعت شما است و زندگی‌اش باعث تفرقه و فساد شما است؟

ابو طالب گفت: برای صحبت درباره امری آمده‌ام که شاید صلاح و وحدت ما در آن باشد و امیدوارم که آن را قبول کنید. بروید و صحیفه‌ای را که علیه ما نوشته‌اید، بیاورید.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

مشرکان هم آن را آوردند و شکی نداشتند که اگر عهدنامه را ابطال کنند آنها رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را تسلیم خواهند کرد.

(۲) پس از آن که صحیفه را آوردند، ابو طالب گفت: این صحیفه بین من و شما است و هرآینه برادرزاده‌ام- که هیچ‌گاه دروغ نمی‌گوید- به من خبر داده است که: خداوند موریانه‌هایی را بر این صحیفه مسلّط کرده است که هیچ اسمی از ظلم و قطع رحم و بهتان باقی نگذارده‌اند، مگر آن که آن را پاره کرده‌اند و تنها اسامی خدا را سالم گذاشته‌اند. حال اگر حرف‌های او دروغ بود بر من لازم است که او را به شما تحویل دهم تا او را به قتل برسانید و اگر راست بود چه چیزی دیگر هست که باعث قطع رابطه شما باشد؟

آنگاه از همدیگر قول و قرارهای محکم گرفتند و وقتی که آن را گشودند، مشاهده کردند که حرف رسول الله صلّی اللّه علیه و آله درست است. این امر، ابو طالب و اصحابش را خوش‌حال کرد و گفتند: دیدید که کدام یک از ما به بهتان و محاصره سزاوارتر است؟!

(۳) پس از آن مطعم بن عدیّ بن نوفل بن عبد مناف و هشام بن عمرو از بنی عامر بن لؤی ایستادند و گفتند: ما از این صحیفه ظالمانه که باعث قطع رحم شده است، بیزاریم و به کسی اجازه نمی‌دهیم که به ایجاد فساد در میان ما اقدام کند و عده‌ای از اشراف قریش نیز از آنها پیروی کردند و پس از آن محاصره‌شدگان که سختی‌های زیادی را متحمل شدند، از شعب خارج شدند. «۱»

(۴) ابن اسحاق در سیره خود می‌گوید: هشام بن عمرو بن ربیعه نزد زهیر بن ابی امیّهٔ بن مغیره مخزومی- که مادرش عاتکه دختر عبد المطّلب بود- رفت و گفت: ای زهیر، آیا راضی هستی به این که غذا و لباس داشته باشی، ولی دایی‌زاده‌های تو در سختی به سر ببرند و کسی با آنها دادوستد نکند؟! به خدا

---

(۱). حلیهٔ الابرار، ج ۱، ص ۶۱- ۶۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹۶

قسم که اگر اینها دایی‌زاده‌های ابی الحکم بن هشام (ابو جهل) بودند و تو او را به چیزی دعوت می‌کردی، هرگز قبول نمی‌کرد.

(۱) زهیر گفت: وای بر تو ای هشام، می‌گویی که چه کنم؟ من تنها یک نفر هستم و به خدا قسم که اگر فرد دیگری یار و یاور من باشد به نقض آن اقدام می‌کردم.

هشام گفت: آن فرد را یافته‌ای، گفت: او کیست؟ هشام گفت: من، گفت: پس برو و شخص سوّمی را پیدا کن.

هشام نزد مطعم بن عدی رفت و گفت: ای مطعم، آیا راضی شده‌ای که دو طایفه بنی عبد مناف (بنی هاشم و بنی مطّلب) در معرض هلاکت باشند و تو شاهد آن باشی و با قریش همکاری کنی؟ به خدا قسم که اگر آنها به چنین کاری دعوت می‌شدند، هرگز با شما همکاری نمی‌کردند!

گفت: وای بر تو، چه کاری می‌توانم بکنم؟ در حالی که تنها هستم؟ گفتم: هرآینه شخص دومی را یافته‌ای. گفت: او کیست؟ گفتم: من، گفت: شخص سومی را هم به ما ملحق کن. گفتم: ملحق کرده‌ام.

گفت: او کیست؟ گفتم: زهیر بن ابی امیّه. گفت: شخص چهارمی را به ما ملحق کن.

(۲) پس هشام نزد ابی البختری بن هشام رفت و آنچه را که به مطعم گفته بود، به او هم گفت. پاسخ: آیا کسی ما را در این امر یاری می‌کند؟ گفت: بله، گفت: چه کسانی؟ جواب داد: زهیر بن ابی امیّهٔ و مطعم بن عدیّ و من همراه تو هستیم. گفت: فرد پنجمی را به ما ملحق کن.

هشام نزد زمعهٔ بن اسود بن مطّلب رفت و با او صحبت کرد و قرابت و حق بنی هاشم نسبت به وی را بیان کرد. پس او گفت: آیا کسی را می‌شناسی که در این امر ما را یاری کند؟ هشام گفت: بله و آنگاه نام افراد را بیان کرد. سپس همگی قرار گذاشته که

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

بالای مکه در جلوی حجون جلسه شبانه‌ای داشته باشند.

آنها در آن شب آنجا جمع شدند و با هم پیمان بستند که در مورد نقض صحیفه اقدام کنند و زهیر گفت: من اولین کسی بودم که این دعوت را پذیرفتم؛ بنابراین اول من صحبت می‌کنم.

(۳) فردای آن روز به محل قرارشان رفتند و زهیر بن ابی امیّهٔ هفت دور کعبه را طواف کرد و سپس رو به مردم کرد و گفت: ای اهالی مکه! آیا سزاوار است که ما بخوریم و بپوشیم؛ اما بنی هاشم در معرض هلاکت باشند و کسی با آنها معامله نکند؟! به خدا قسم که من آرام نمی‌گیرم تا این صحیفه ظالمانه پاره گردد. در این حال ابو جهل که در گوشه‌ای از مسجد نشسته بود، گفت: دروغ گفتی، به خدا قسم که صحیفه پاره نمی‌شود.

زمعهٔ بن اسود گفت: به خدا قسم که تو دروغگو هستی، ما هنگامی که این صحیفه را نوشتی بدان راضی نبودیم.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹۷

(۱) ابو البختری گفت: زمعه راست می‌گوید. ما به آنچه در آن نوشته شده است، راضی نیستیم و بدان گردن نمی‌نهیم.

مطعم بن عدی گفت: راست گفتید هر کسی غیر از حرف شما را زد، دروغ گفته است. ما از این صحیفه و آنچه در آن نوشته شده است، بیزاری می‌جوییم.

ابو جهل گفت: این امری است که شبانه بر آن قرار گذاشته‌اید و در جایی دیگر درباره آن مشورت کرده‌اید.

پس مطعم بلند شد که صحیفه را پاره کند، اما دید که موریانه‌ها آن را خورده‌اند و تنها کلمه «باسمک اللهم» سالم باقی مانده است و در این حال ابو طالب در گوشه‌ای از مسجد ناظر بر این قضایا بود. «۱»

در اینجا نباید انگیزه نفی نقش ابو طالب در این موضوع از نظر مخفی بماند!

(۲) آیه بعدی می‌گوید: «وَ إِنْ عاقَبْتُمْ فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ» «۲»؛ اگر خواستید مجازات کنید تنها به مقداری که به شما تجاوز شده است کیفر دهید و اگر شکیبایی پیشه کنید برای شکیبایان بهتر است.

مشهور شده است که آیه، بعد از شهادت حمزه سید الشهدا در احد در سال سوم هجری نازل شده است و قمی مثل همین مطلب را در تفسیرش آورده است. «۳» عیاشی در تفسیرش آن را از امام صادق علیه السّلام ذکر کرده است. «۴» لذا بعضی از مفسران این آیه را از مستثناهای سوره مکی شمرده‌اند و گفته‌اند: مدنی است.

(۳) اما طبرسی در مجمع البیان از حسن نقل کرده است که این آیه قبل از آن که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به جنگ با مشرکان امر شده باشد، نازل شده است و خطاب آیه عام است.

از ابراهیم و ابن سیرین و مجاهد نقل شده است که آیه عمومیت در مورد هر ظلمی از قبیل غصب و مثل آن دارد و مثل همان کاری که ظالم کرده است، علیه او انجام می‌شود؛ بنابراین اگر خبر عیاشی از امام صادق علیه السّلام صحیح باشد، می‌توان آن را بر تعدّد نزول و یادآوری به آیه حمل کرد.

پس قول خداوند که می‌فرماید: «وَ إِنْ عاقَبْتُمْ»؛ شاید به این معنا باشد که اگر خواستید قطع رابطه مشرکان و قطع رحم آنها را تلافی کنید، پس با آنها شبیه خودشان رفتار کنید و زیاده روی نکنید و

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۱۴- ۱۶.

(۲). نحل (۱۶)، ۱۲۶.

(۳). تفسیر قمی در آخر جزء اول.

(۴). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۷۵.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹۸

سپس در آیه بعدی می گوید: «وَ اصْبِرْ ...»؛ صبر داشته باش و مقابله به مثل نکن. «وَ لا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ»؛ از عدم هدایت و از پافشاری ایشان بر ضلالت، ناراحت و اندوهگین مباش. «وَ لا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ»؛ از این که شما را در شعب محاصره کردند و در آینده در فشار قرار خواهند داد، ناراحت مباش. «لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ»؛ از این که نقشه اخراج یا قتل تو را اجرا کنند، غمی به دل راه مده. در آیه بعدی که پایان سوره است می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ»؛ خداوند یار و یاور کسانی است که تقوا پیشه کنند و نیکوکار باشند. برای همین: «يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ»؛ آنها نقشه می کشند و خدا هم نقشه می کشد و خداوند بهترین نقشه کشندگان است.

(۱) بنابراین آیه، به مرحله پایانی محاصره در شعب ابی طالب اشاره دارد و سوره نحل آخرین سوره‌ای بوده است که قبل از پایان محاصره شعب نازل شده است.

اگر بگوییم که محاصره شعب حدودا از زمان مهاجرت به حبشه که اجازه آن در آیه دهم سوره زمر داده شد، آغاز گردیده است و این سوره شصتمین سوره نازل شده قرآن از جهت ترتیب نزول می‌باشد، و از طرفی دیگر، سوره نحل هفتادمین سوره نازل شده می‌باشد که در اواخر محاصره شعب نازل شده است؛ و با عنایت به این که بر طبق نظر مورخانی از قبیل طبرسی، راوندی و ابن شهر آشوب مدت محاصره چهار سال بوده است «۱»، بنابراین می‌توان این نکته جالب را نتیجه گیری کرد که شصت سوره مکی در مدت پنج سال نازل شده است و چهار سالی که رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در حصار شعب به سر می‌برده است، تقریبا ده سوره بر وی نازل شده است. و به این صورت حدود شانزده سوره مکی باقی می‌ماند که احتمالا در مدت یک سال و شش ماهی که رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله بعد از وفات ابو طالب و هجرت به طائف در مکه توقف داشته باشد، بر وی نازل گردیده است و این بر اساس قول ابن شهر آشوب در کیفیت نزول قبل از محاصره شعب می‌باشد. «۲»

(۲)

وفات ابو طالب و خدیجه

عیاشی در تفسیر خود از سعید بن مسیّب از علی بن حسین علیه السّلام نقل می کند که: خدیجه یک سال قبل از هجرت وفات کرد و ابو طالب یک سال بعد از خدیجه از دنیا رفت و هنگامی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله آنها را از دست داد، توقف در مکه برای او بسیار سخت شد و اندوه فراوانی او را در بر گرفت. او که از کفار قریش

---

(۱). قصص الانبیاء، ص ۳۳۹ و الخرائج و الجرائح، ص ۱۴۲ ح ۲۳۰ و مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۶۵ و مروج الذهب، ج ۲، ص ۲۹۴.

(۲). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۷۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۹۹

خسته شده بود، نزد جبرئیل شکوه کرد و خداوند به او وحی فرستاد: ای محمد! از سرزمینی که اهل آن ظالم هستند خارج شو و به سوی مدینه هجرت کن، زیرا بعد از این در مکه یار و پشتیبانی نخواهی داشت. «۱»

(۱) شیخ صدوق با سندی از امام صادق علیه السّلام نقل می کند که فرمود: ابو طالب تظاهر به کفر می کرد و ایمان خود را مخفی نگاه می‌داشت، و هنگامی که وفات کرد، خداوند عز و جل به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله وحی کرد: ای محمد! از شهری که اهالی آن ظالم هستند خارج شو که دیگر پشتیبانی نداری؛ لذا آن حضرت به مدینه هجرت کرد. «۲»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۲) اما شیخ طوسی در امالی خود با سندی از هند بن ابی هاله أسدی، دختر خوانده رسول الله علیه السّلام از جانب خدیجه، نقل می‌کند که گفت: خداوند متعال به واسطه ابو طالب، پیامبرش را محافظت می‌کرد و در مدتی که او زنده بود، کفار قریش آسیبی به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نمی‌رسانیدند، اما وقتی ابو طالب وفات کرد، آن حضرت به شدت مورد اذیت و آزار قریش قرار گرفت، تا جایی که گفت: ای عمو چه زود جای خالی تو را احساس کردیم، صله رحم تو برایت مفید باشد. خداوند به تو جزای خیر عنایت فرماید. یک ماه بعد خدیجه از دنیا رفت و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در حزن و اندوه فراوان فرو رفت و برای همین آن سال عام الحزن نامیده شد. «۳»

(۳) شیخ طبرسی در اعلام الوری می‌نویسد: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و عشیره‌اش از شعب خارج شده و به میان مردم رفتند، اما دو ماه بعد از آن ابو طالب وفات کرد و خدیجه هم پس از آن از دنیا رفت و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به خاطر این دو مصیبت بزرگ، دچار غم و اندوه بزرگی شد. برای همین با جزع و فزع، کنار قبر ابو طالب آمد و گفت: ای عموا! در کودکی مرا تربیت و در بزرگی مرا حمایت کردی و این یتیم را در کفالت خویش گرفتی. پس خداوند بهترین جزا و پاداش را به تو عنایت کند. «۴»

(۴) شاگرد شیخ طبرسی، قطب راوندی هم در قصص الانبیاء این حدیث را بدون استناد به استادش نقل کرده است. «۵» او در مورد وفات ابو طالب می‌نویسد: ابو طالب، عموی پیامبر در زمانی که چهل و شش سال و هشت ماه و چهل روز از عمر شریف آن حضرت می‌گذشت؛ وفات کرد و در ادامه می‌گوید: قول صحیح این است که ابو طالب در آخر سال دهم مبعث از دنیا رفته است و خدیجه سه روز بعد از ابو طالب وفات کرده است و برای همین رسول الله صلّی اللّه علیه و آله آن سال را عام الحزن نامید. «۶»

---

(۱). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۷۵.

(۲). کمال الدین، ص ۱۷۲.

(۳). امالی شیخ طوسی، ص ۴۶۳؛ و به نقل از او در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۵۷.

(۴). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۲۹.

(۵). قصص الانبیاء، ص ۳۳۰.

(۶). قصص الانبیاء، ص ۳۱۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۰۰

(۱) ابن شهر آشوب هم به تبع از آنها می‌گوید: ابو طالب دو ماه بعد از خروج از شعب وفات کرده است و در تعیین سال آن گفته است: این حادثه نه سال و هشت ماه بعد از مبعث بوده است. سپس می‌گوید:

هنگامی که ابو طالب از دنیا رفت، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به طائف رفت و یک ماه در آنجا توقف کرد و سپس به مکه بازگشت و یک سال و شش ماه در پناه مطعم بن عدیّ «۱» در آنجا اقامت کرد که مجموع آن یازده سال و چند ماه می‌شود و این حرف بر خلاف قول مشهور در مورد مدت زمان اقامت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در مکه می‌باشد.

(۲) اما ابن اسحاق بعد از آن که هجرت به حبشه و اخبار مربوط به صحیفه و محاصره در شعب ابی طالب و نقض آن را نقل کرده، گفته است: سپس خدیجه و ابو طالب در یک سال از دنیا رفتند و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله مصائب فراوانی را بعد از مرگ خدیجه و عمویش ابو طالب متحمّل شد؛ زیرا پناهگاه و یار و پشتیبان وی بودند و این مصیبت سه سال قبل از هجرت به مدینه رخ داد.

هنگامی که ابو طالب رحلت کرد، قریش به اذیت و آزار فزاینده پیامبر پرداختند تا جایی که هشام بن عروة از پدرش از جدّش برای من نقل کرده است که دیوانه‌ای از دیوانگان قریش متعرض رسول الله صلّی اللّه علیه و آله شد و خاک بر سر آن حضرت ریخت.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در حالی که سر و صورتش خاک‌آلود بود به منزل رفت و یکی از دخترانش با گریه مشغول شستن سر و رویش شد؛ اما رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به وی گفت: گریه نکن دخترم. خداوند نگهدار پدرت است و فرمود: تا وقتی که ابو طالب زنده بود، قریش از آزار من دست نگه می‌داشت. «۲»

(۳) طبرسی در اعلام الوری اوایل سخن ابن اسحاق را نقل کرده و سپس از کتاب المعرفة ابن منده، سخن واقدی را نقل کرده که گفته است: آنها سه سال قبل از هجرت از شعب خارج شدند و در این سال ابو طالب و خدیجه به فاصله سی شب از همدیگر وفات کردند. «۳»

(۴) ابن شهر آشوب قول واقدی را به همین صورت نقل کرده است: آنها سه سال قبل از هجرت از

---

(۱). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۷۳. در این موضوع بعدا بحث خواهد شد.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۵۷- ۵۸. سپس در اینجا چیزی را از عباس بن عبد الله بن معبد از بعضی از اقوامش از ابن عباس نقل کرده و گفته است که جمعی از بزرگان قریش در هنگامی که ابو طالب به شدت مریض بود و در اثر همین مرض درگذشت، گرد او جمع شدند و در شأن همین قضیه سوره «ص» نازل شد. اما باید گفت که سوره «ص» سی و هشتمین سوره قرآن بر اساس روایت ابن عباس می‌باشد و ما خبر مربوط به آن را قبلاـ در شأن نزول این سوره ذکر کردیم. هم چنین در سند این خبر آمده است: «از بعضی از اقوامش» که همین سند روایت را مرسل می‌کند و لذا قابل استناد نیست و به علاوه عاقلانه نیست که قریش دوباره طمع کرده باشند که ابو طالب را راضی به خواسته‌های خویش کنند، آن هم پس از آن محاصره طولانی که چهار سال طول کشید.

(۳). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۳۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۰۱

شعب خارج شدند و در این سال ابو طالب وفات کرد. الّا این که او گفته است: خدیجه شش ماه پس از ابو طالب وفات کرد. «۱»

(۱) واقدی در آنچه که نقل کرده، به نص خاصی استناد نکرده است؛ اما ظاهرا وی در مورد وفات خدیجه به نصی استناد کرده است که شاگرد و کاتب وی، ابن سعد با سندی از حکیم بن خرام بن خویلد بن اسد نقل کرده و گفته است. خدیجه در ماه رمضان سال دهم مبعث وفات کرد و ما او را از منزلش خارج ساختیم و در حجون دفن کردیم و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برای دفن او وارد قبر شد. از او سؤال شد که این واقعه در چه تاریخی بوده است؟ گفت: کمی بعد از خروج بنی هاشم از شعب و در حدود سه سال قبل از هجرت. «۲» سبط ابن جوزی از ابن سعد از واقدی از علی علیه السّلام نقل کرده است: «هنگامی که ابو طالب از دنیا رفت، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را باخبر ساختم و آن حضرت گریه شدیدی کرد و فرمود: برو او را غسل بده و کفن کن و به خاک بسپار. خدا او را رحمت کند. و عباس به او گفت: ای رسول خدا آیا تو برای او امید خیر داری؟ فرمود: بله به خدا قسم. من برای او امید خیر دارم و آن حضرت روزهای متوالی از منزل خارج نمی‌شد و برای او استغفار می‌کرد. «۳»

(۲) هم چنین یعقوبی می‌نویسد: خدیجه دختر خویلد در ماه رمضان سال سوم قبل از هجرت وفات کرد و در این زمان ۶۵ سال داشت. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در حالی که وی لحظات آخر زندگی‌اش را می‌گذرانید بر وی داخل شد و فرمود: ناخوش دارم که شما را در این حال می‌بینم، و شاید که خداوند در چیز ناخوشایندی خیر بسیاری قرار دهد، اگر هووها را در بهشت دیدی، سلام مرا به آن برسان.

خدیجه گفت: آنها چه کسانی هستند یا رسول الله؟! فرمود: خداوند در بهشت تو و مریم بنت عمران و آسیه بنت مزاحم و کلثوم خواهر موسی علیه السّلام را به همسری من در می‌آورد.

هنگامی که خدیجه وفات کرد، فاطمه رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را در بغل گرفت و با گریه گفت؟ مادرم کجاست؟ مادرم

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

کجاست؟ در این حال جبرئیل نازل شد و گفت: به فاطمه بگو: همانا خداوند تعالی خانه‌ای را در بهشت از طلا برای مادر تو ساخته است که هیچ خستگی و سر و صدا در آن نیست.

(۳) ابو طالب سه روز بعد از خدیجه و در ۸۶ سالگی وفات کرد. و بنابر قولی در هنگام وفات، نودساله بود و هنگامی که خبر مرگ ابو طالب به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله داده شد، قلبش به شدت اندوهگین شد و بسیار جزع و فزع کرد. سپس بر سر جنازه‌اش آمد و چهار مرتبه بر طرف پیشانی راست و سه مرتبه بر طرف

---

(۱). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۷۳.

(۲). کشف الغمهٔ، ج ۲، ص ۱۳۹.

(۳). تذکرهٔ الامهٔ بخصائص الائمهٔ، ص ۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۰۲

پیشانی چپ او دست کشید و آنگاه گفت: در کودکی‌ام مرا تربیت کردی و در هنگام یتیمی‌ام کفالت مرا به عهده گرفتی و در بزرگسالی مرا یاری نمودی. خداوند متعال به تو جزای خیر عنایت فرماید. آن حضرت در جلوی سریر حمل جنازه‌اش حرکت می‌کرد و خطاب به وی می‌گفت: صله رحم تو برای تو مفید خواهد شد و خدا به تو پاداش خیر دهد.

(۱) او می‌فرمود: در این ایام به دو مصیبت بزرگ دچار شده‌ام که نمی‌دانم برای کدام یک ناراحت و اندوهگین باشم: یکی مصیبت خدیجه و دیگری ابو طالب. و روایت شده است که آن حضرت فرمود:

خداوند متعال در مورد چهار نفر به من وعده شفاعت داده است که عبارتند از: پدر و مادر و عمویم و برادری که در جاهلیت داشتم.

بعد از مرگ ابو طالب قریشیان جرأت بر اذیت و آزار رسول الله صلّی اللّه علیه و آله پیدا کردند و در فکر قتل وی افتادند. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نزد قبایل عرب می‌رفت و از آنها می‌خواست که از وی حمایت و محافظت نمایند تا بتواند رسالت‌های پروردگارش را ابلاغ نماید و آنها هم در جواب می‌گفتند: قوم خودت بهتر می‌دانند که چه رفتاری با تو داشته باشند و او را در پناه خویش نمی‌گرفتند. «۱»

(۲) بلاذری می‌نویسد: گفته‌اند که ابو طالب در سال دهم مبعث و در حدود هشتاد سالگی وفات کرد و در حجون مکه به خاک سپرده شد. «۲»

سپس با سندی از ابو صالح، غلام ابن عباس نقل کرده است که وقتی ابو طالب مریض شد، به او گفته شد: خوب است شخصی را نزد برادرزاده‌ات بفرستی تا خوشه‌ای را از بهشت بیاورد تا شاید تو را شفا دهد؟!

(۳) ابو طالب قاصدی را نزد رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرستاد و او هنگامی که ابو بکر هم در کنار رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بود، با آن حضرت ملاقات کرد. ابو بکر به قاصد گفت: «إنّ اللّه حرمها علی الکافرین»؛ خداوند آنها را بر کافران حرام کرده است، [اما هنگامی که قاصد نزد ابو طالب آمد و جواب ابو بکر را بازگو کرد]؛ ابو طالب گفت: این جواب برادرزاده‌ام نیست. «۳»

---

(۱). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۶.

(۲). انساب الاشراف، ج ۲، ص ۲۹.

(۳). انساب الاشراف، ج ۲، ص ۳۴ و نزدیک به همین مطلب را ابن حنبل در کتاب الفضائل از مسند خود از أنس بن مالک نقل می‌کند که گفت: هنگامی که ابو طالب مریض شد و به واسطه همان مریضی درگذشت، قاصدی نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

فرستاد تا به او بگوید: از خدایت بخواه که مرا شفا دهد، زیرا خدایت حرف تو را گوش می‌دهد و میوه‌ای از میوه‌های بهشتی را برایم بفرست. نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نیز قاصدی نزد وی فرستاد و پیغام فرستاد که: ای عمو! اگر از خداوند متعال اطاعت کنی، او نیز تو را اجابت خواهد کرد. حدیث: ۲۷۴ و منافاتی بین او دو خبر نیست.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۰۳

(۱) طبری هم دقیقا همان چیزی را که ابن اسحاق نقل کرده، آورده است و چیزی بر آن نیفزوده است. «۱»

مسعودی در دو کتابش موفق یک قول نبوده، چون او در این مورد در مروج الذهب گفته است: در سال چهل و ششم میلاد، قریشیان نبی اکرم و بنی هاشم و بنی مطّلب را در شعب محاصره کردند و در سال پنجاه آن حضرت به همراه یارانش از شعب خارج شد و در همین سال همسرش خدیجه وفات کرد. «۲» و در التنبیه و الاشراف نوشته است: عموی آن حضرت در هشتاد سالگی از دنیا رفت و همسرش خدیجه در سال دهم بعثت در ۶۵ سالگی وفات کرد و بین مرگ این دو، سه روز فاصله بود و گفته شده است که بیش از این فاصله بوده است. این حادثه یک سال و شش ماه بعد از إبطال صحیفه و خروج بنی هاشم و فرزندان عبد المطّلب از محاصره شعب رخ داد. مدت محاصره در شعب سه سال و بنا به قولی دو سال و نیم و بنابر قول دیگری دو سال بوده است. سپس می‌گوید: در این سال پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله پنجاه‌ساله بود ... «۳»

(۲) چنان که پیداست این دو کتاب در مورد مدت زمان محاصره با هم اختلاف دارند. در مروج الذهب گفته است که مدت آن چهار سال بوده است و در التنبیه و الاشراف می‌گوید که مدت سه سال بوده است و وفات ابو طالب و خدیجه یک سال و نیم پس از اتمام محاصره رخ داده است و شیخ طوسی در المصباح از ابن عیاش نقل کرده است که وفات ابو طالب قدّس سرّه در بیست و ششم ماه رجب بوده است. «۴»

---

(۱). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۲۴۳- ۲۴۴.

(۲). مروج الذهب، ج ۲، ص ۲۹۴.

(۳). التنبیه و الاشراف، ص ۲۰۰.

(۴). المصباح، ص ۵۶۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۰۵

(۱)

فصل سوم هجرت به طائف

اشاره

(۲)

درخواست پناهندگی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از قبایل

آن حضرت قبل از سفر به طائف، دیدارهایی با بعضی از قبایل عرب داشت. ابن ابی الحدید معتزلی در این مورد می‌نویسد: بعد از وفات ابو طالب، به آن حضرت وحی شد که از مکه هجرت کن، زیرا یار و پشتیبان خود را از دست داده‌ای.

پس آن حضرت به همراه حضرت علی علیه السّلام نزد قبیله بنی عامر بن صعصعه رفت و مقداری از قرآن را برای آنها قرائت کرد و

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

از آنها خواست که او را یاری کنند، اما آنها به او جواب مثبت ندادند، لذا پس از ده روز به مکه بازگشت و این اولین هجرتی بود که وی بر آن اقدام کرده بود. «۱»

ابن اسحاق از زهری روایت می‌کند که: آن حضرت نزد قبیله بنی عامر بن صعصعه آمد و آنها را به پرستش خدای متعال دعوت کرد و رسالت خویش را اعلام کرد. پس از آن مردی به نام بحیرهٔ بن فراس گفت: اگر ما با تو بیعت کنیم و از تو پیروی نماییم و سپس خداوند تو را بر مخالفانت پیروز کرد؛ آیا قول می‌دهی که حکومت و ریاست را بعد از خود به ما واگذار کنی؟ آن حضرت فرمود: این کار در اختیار و اراده خداوند است و او آن را به هر که بخواهد واگذار می‌کند! مرد عرب با شنیدن جواب رسول الله صلّی اللّه علیه و آله گفت: آیا ما را از سایر اعراب کمتر و بی‌لیاقت‌تر می‌دانی و می‌خواهی که پس از پیروزی، ما را از خود برانی؟! ما احتیاجی به دعوت تو نداریم. «۲»

(۳) ابن ابی الحدید از مفضّل ضبّی نقل می‌کند که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در یکی از سفرهای تبلیغی‌اش نزد قبیله ربیعه رفت و در این سفر علی علیه السّلام و ابو بکر او را همراهی می‌کردند. آنها به یکی از مجالس عرب رفتند و از آنجا که ابو بکر یکی از نسب‌شناسان به شمار می‌رفت، پیش رفت و سلام کرد و آنها نیز جواب سلام او را دادند. او پرسید: شما از کدام قبیله هستید؟ گفتند: از ربیعه. گفت: آیا از بزرگان آنان

---

(۱). شرح نهج البلاغه، ج ۴، ص ۱۲۸ و ظاهرا وی این خبر را از مدائنی روایت کرده است.

(۲). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۶۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۰۶

یا از مردم عادی هستید؟ گفتند: از بزرگان و رؤسا هستیم. گفت: از کدام یک از بزرگان هستید؟ گفتند:

از فرزندان ذهل بزرگ هستیم. گفت: آیا عوفی که درباره‌اش گفته می‌شود: در سرزمین عوف خبری از گرما نیست؛ از شما است؟ گفتند: نه. گفت: آیا بسطام صاحب پرچم و نیکوکاری از شما است؟

گفتند: نه. گفت: آیا جسّاس که از شترها حمایت و از همسایگان محافظت می‌کرد، از شما است؟

گفتند: نه. گفت: حوفذان که هلاک‌کننده و اسیر کننده پادشاهان بوده است، از شما است؟ گفتند: نه.

گفت: آیا شما دایی پادشاهان کنده هستید؟ گفتند: نه. گفت: در این صورت شما از فرزندان ذهل بزرگ نیستید، بلکه از فرزندان ذهل کوچک هستید.

(۱) در این حال نوجوانی به نام دغفل که تازه مو بر صورتش روییده بود، برخاست و گفت: ای مرد! سؤالاتی کردی که جواب شنیدی و چیزی را از تو پنهان نکردیم. حال تو بگو که از چه طایفه‌ای هستی؟ گفت: از قریش. گفت: به به. از طایفه شرف و ریاست هستی. از کدام تیره قریش هستی؟ گفت:

از تیم بن مره. گفت: به خدا قسم که وابسته به کسی هستی که ناهمواری‌ها را از صفا برداشت. آیا قصی بن کلاب که قبایل را به دور هم جمع کرد و برای همین جمع کننده قبایل خوانده می‌شد، از شما است؟

گفت: نه. گفت: آیا هاشم که برای اقوامش خورشت تهیه می‌کرد و در این حال که ثروتمندان مکه بخل و خسیسی را پیشه کرده بودند، از شما است؟ گفت: نه. گفت: آیا شیبهٔ الحمد که به پرندگان آسمان غذا می‌داد و در چهره‌اش چنان نوری بود که همانند ماه، تاریکی را روشن می‌کرد، از شما است؟ گفت: نه.

گفت: آیا تو از کسانی هستند که مردم را از عرفات به منی برمی‌گردانند؟ گفت: نه. گفت: آیا تو از اعضای دار النّدوه هستی؟ گفت: نه. گفت: آیا از پرده داران کعبه هستی؟ گفت: نه. گفت: آیا از آبیاران حاجیان هستی؟ گفت: نه. سپس ابو بکر شترش را

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

گرفت تا به سرعت از آن نوجوان فرار کرده و به سوی رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برود. دغفل گفت: «سرش به سنگ خورد» و به خدا قسم که اگر مکث می‌کردی به تو خبر می‌دادم که تو از کوچکان قریش هستی. و علی علیه السّلام به ابو بکر گفت: ای ابو بکر! گویا از جانب این اعرابی در تنگنا و سختی قرار گرفتی؟! گفت: آری، همین طور است؛ در برابر هر مصیبتی، مصیبتی هست، و بلا به دنبال سخن زبان است. «۱»

(۲) هم چنین آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به قبیله بنی شیبان سفر کرد و تمام سیره‌نویسان اتفاق نظر دارند که تنها علی علیه السّلام آن حضرت را همراهی می‌کرد، آنها به مدت سیزده روز از مکه غایب شدند و هنگامی که خواسته‌های خویش را نزد بنی شیبان نیافتند به مکه بازگشتند. «۲»

---

(۱). شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۴، ۱۲۶- ۱۲۷ و این خبر به نقل از میدانی از مجمع المثال ۱۷- ۱۸ آمده است.

(۲). همان، ص ۱۲۶.

نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بارها از مکه خارج می‌شد و نزد قبایل عرب می‌رفت و برای ابلاغ رسالت از منطقه‌ای به منطقه دیگر حرکت می‌کرد و در این سفرها تنها علی علیه السّلام همراه او بود. «۱»

(۱)

هجرت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله به طائف

بنابر روایت ابی الحسن مدائنی به هنگام هجرت آن حضرت به طائف، علی علیه السّلام و زید بن حارثه او را همراهی می‌کردند، ولی محمد بن اسحاق این مطلب را نقل نکرده است. «۲» در طی این سفر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به مدت بیست و شش روز از مکه غایب شد. «۳»

(۲) ابن اسحاق می‌نویسد: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برای طلب کمک و یاری از ثقیف و درخواست پشتیبانی آنها از او در مقابل قوم قریش به طائف سفر کرد و امیدوار بود که دعوت آسمانی او را نپذیرند.

از محمد بن کعب قرظی «۴» روایت کرده است که گفت: هنگامی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به طائف سفر کرد، به سه نفر از بزرگان ثقیف که با هم برادر بودند به نام‌های: عبد یالیل بن عمرو و مسعود بن عمرو و حبیب بن عمرو پناه برد. او در جمع آنها نشست و ایشان را به پذیرش اسلام دعوت کرد و مقداری در مورد انگیزه سفر خویش به طائف و طلب حمایت و پشتیبانی از آنها در مقابل قوم قریش سخن گفت.

پس از آن یکی از آنها گفت: اگر خداوند تو را فرستاده باشد، من پرده کعبه را پاره پاره می‌کنم و دور می‌اندازم!

دیگری گفت: آیا خداوند فرد دیگری غیر از تو را نیافت که مبعوث کند؟!

سوّمی گفت: به خدا قسم که دیگر با تو سخن نخواهم گفت؛ زیرا اگر تو رسول الله صلّی اللّه علیه و آله باشی- چنان که ادّعا می‌کنی- بلندمرتبه‌تر از آن هستی که من با تو هم سخن شوم و اگر دروغگو باشی که سزاوار نیست من با تو سخن بگویم.

(۳) رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از هدایت ثقیف ناامید شد و قصد بازگشت از آنجا را کرد. در همین حال بردگان و دیوانگان را تحریک کردند تا به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فحش دهند و سنگ به سوی او پرتاب نمایند. «۵» آنها آن قدر

---

(۱). همان.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

(۲). همان.

(۳). آن حضرت سه روز آخر ماه شوال از مکه به سوی طائف حرکت کرد و در بیست و سوم ذی القعده به مکه بازگشت. (انساب الاشراف، ج ۱، ص ۳۳۷) و در این صورت بازگشت او در ماه حرام موسم حج بوده و نیازی به پناه گرفتن از مطعم عدوی نداشته است، بر خلاف معروف.

(۴). منسوب به بنی قریظه در مدینه (۴۰- ۱۲۰ ه. ق)، او از ابن عمر و ابن عباس و غیره روایت کرده است.

(۵). یعقوبی خبر مربوط به این سه برادر را نقل می‌کند (ج ۲، ص ۳۶)

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۰۸

این کار را ادامه دادند تا او را به کنار باغی که متعلق به عتبهٔ بن ربیعهٔ و شیبهٔ بن ربیعه بود رسانیدند و سپس برگشتند. (۱)

پناه بردن نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به باغ بنی مخزوم

پس از حمله تحریک‌آمیز بردگان و دیوانگان ثقیف به پیامبر، آن حضرت به زیر سایه درخت انگوری رفت و نشست و پس از آن که اندکی استراحت کرد فرمود: «خدایا از ضعف نیرو و کم‌چارگی ام به تو شکایت می‌برم. ای مهربان‌ترین مهربانان خدایا تو پروردگار بی‌پناهانی و تو پروردگار من هستی. خدایا مرا به چه کسی وامی گذاری؟ به بیگانه‌ای که بر من ترشرویی کند یا به دشمنی که امورم را در اختیار او قرار داده‌ای؟ با این حال اگر بر من خشمگین نباشی هیچ اهمیّتی نمی‌دهم؛ اما عاقبت تو بر من با گشایش بیشتری است. خدا به نور تو که ظلمت‌ها با آن نورانی شده و با آن امر دنیا و آخرت سامان یافته است، پناه می‌برم از این که خشمت را بر من نازل کنی یا غضب تو بر من وارد شود تو می‌توانی از من گله‌مند باشی تا این که راضی شوی، و من هیچ نیرویی جز از تو نخواهم داشت.»

(۲) هنگامی که عتبه و ربیعه از فرزندان ربیعه این حالت را دیدند، دلشان برای او سوخت «۱» و به غلام نصرانی خویش که «عدّاس» نام داشت، گفتند: یک خوشه انگور بر طبقی بگذار و برای آن مرد ببر تا بخورد. عدّاس طبق انگور را آماده کرد و آن را در برابر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله گذاشت و گفت: بخور.

هنگامی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله دست به سوی انگورها برد، فرمود: باسم اللّه و سپس آن را خورد. عدّاس در چهره آن حضرت خیره شد و گفت: این کلامی است که اهل این منطقه آن را به زبان نمی‌آورند.

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از او سؤال کرد: ای عدّاس تو از کدام سرزمین هستی و چه دینی داری؟ گفت: من نصرانی و از اهالی نینوی هستم. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: از سرزمین عبد صالح خداوند، یونس بن متّی؟

عدّاس با تعجب پرسید: تو چه می‌دانی که یونس بن متّی کیست؟ رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: او برادر من است. او پیامبر خدا بود و من هم پیامبر خدا هستم. پس عدّاس خود را به روی رسول الله صلّی اللّه علیه و آله انداخت و شروع به بوسیدن صورت و دست و پاهایش کرد. «۲»

پس از آن که عدّاس برگشت، ربیعه به او گفت: وای بر تو عدّاس، تو را چه شده است که دست و پای این مرد را می‌بوسی؟!

---

(۱). زیرا مادر پدر بزرگوار آن حضرت، عبد الله از بنی مخزوم بود.

(۲). یعقوبی به اسلام آوردن عدّاس اشاره کرده است. (ج ۲، ص ۳۶) و واقدی گفته است که وی به همراه عتبه و شیبه به صحنه بدر آمد و کشته شد (ج ۱، ص ۳۳) اما سپس دچار تردید شده و این قول را ترجیح داده است که وی همراه آنها به صحنه بدر

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

نیامده و کشته نشده است. (ج ۱، ص ۳۵)

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۰۹

گفت: ای مولای من! در این سرزمین کسی بهتر از این فرد وجود ندارد. او مرا از چیزی باخبر کرد که جز پیامبر خدا از آن اطلاع ندارد!

آنها گفتند: وای بر تو عدّاس! مواظب باش که تو را از دینت خارج نکند، زیرا دین تو بهتر از دین او می‌باشد.

پس از آن که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از ثقیف مأیوس شد. از طائف به مکه بازگشت. «۱»

(۱) سپس ابن اسحاق اخباری را نقل می‌کند که بر اساس آنها نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در ایام موسم حج و عمره خودش را به قبایل عرب عرضه می‌کرد و این کار پس از رجوع آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله از طائف بوده است و همین کار منجر به بیعت عده‌ای از حاجیان انصار با آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در عقبه شد.

(۲) ابن اسحاق از ابن شهاب زهری نقل می‌کند که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به منازل کنده رفت و آنها و به خصوص رئیسشان ملیح را به اسلام دعوت کرد، اما آنها از پذیرش دعوت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله ابا کردند.

هم چنین نزد بنی عامر بن صعصعهٔ رفت و آنها را به اسلام دعوت کرد، اما یکی از افراد قبیله گفت:

اگر ما با تو بیعت کنیم و سپس خداوند تو را بر همه پیروز گرداند، آیا قول می‌دهی که ریاست را پس از خود به ما واگذار کنی؟

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: این کار بر عهده خداوند است و او هر کسی را که بخواهد برمی‌گزیند.

آن مرد هم گفت: آیا می‌خواهی که ما را به وسیله اعراب به کشتن دهی و خودت سالم بمانی و پس از آن که بر همه غالب شدی دیگران را بر ما حاکم کنی؟ ما احتیاج به دعوت تو نداریم.

روایت کرده است که آن حضرت، نزد تیره‌ای از بنی کلب که به آنها بنی عبد الله گفته می‌شد، رفت و آنها را به سوی اسلام دعوت کرد ... اما آنها دعوت او را نپذیرفتند.

روایت کرده است که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله نزد قبیله بنی حنیفه رفت و آنها را به اسلام دعوت کرد؛ اما هیچ یک از قبایل اعراب به زشتی آنها، جواب ردّ به آن حضرت ندادند. «۲»

(۳) یعقوبی می‌نویسد: آن حضرت در تمام ایام حج، خودش را بر قبایل عرب عرضه می‌کرد و با بزرگان اقوام صحبت می‌کرد و می‌گفت: هیچ کدام از شما را مجبور به پذیرش اسلام نمی‌کنم، اما می‌خواهم که مانع کشتن من شوید تا بتوانم رسالت پروردگارم را ابلاغ کنم! لکن هیچ کس درخواست وی را نمی‌پذیرفت و می‌گفتند: اقوام هر فردی نسبت به وی آگاه‌تر هستند. «۳»

---

(۱). طبرسی خبر هجرت به طائف و برادران سه‌گانه و عدّاس را از دلائل النبوهٔ بیهقی به نقل از زهری نقل کرده است.

(ص ۵۳- ۵۴)

(۲). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۶۰- ۶۶ با تلخیص.

(۳). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۶. و طبرسی هم آن را از دلائل النبوهٔ بیهقی به نقل از زهری (ج ۱، ص ۱۳۳) نقل می‌کند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱۰

مقدمات هجرت به مدینه

در اخباری که در مورد آخرین روزهای محاصره در شعب ابی طالب نقل کردیم، خبر طبرسی از قمی در مورد اسلام آوردن اسعد بن زراره را هم ذکر نمودیم (۱) و گفتیم که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله مصعب بن عمیر را به مدینه فرستاد تا به اهالی آن قرآن

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

بیاموزد و آنها را به اسلام دعوت کند. پس اسعد بن زراره به همراه او به سوی مدینه حرکت کرد و او را در منزل خودش جای داد و پس از آن هر روزه او را به میان مجالس خزرج می‌برد تا آنها را به اسلام دعوت کند و در نتیجه عده زیادی از جوانان به اسلام می‌گرویدند و برای همین کار عبد الله بن ابیّ بن سلول به واسطه اقدامات اسعد بن زرارهٔ و ذکوان فروکش کرد.

(۲) روزی أسعد بن مصعب گفت: دایی من، سعد بن معاذ از بزرگان قبیله اوس می‌باشد. او مردی عاقل و شریف است که بنی عمرو بن عوف از او تبعیت می‌کنند و اگر او اسلام را بپذیرد، کار ما حل شده است، پس بیا نزد او برویم.

بنابراین مصعب به همراه أسعد به محله سعد بن معاذ آمد و در کنار چاهی توقف کرد. در این حال عده زیادی از جوانان به دورش جمع شدند و او برای آنها شروع به قرائت قرآن کرد.

این خبر به گوش سعد بن معاذ رسید و او به اسید بن حضیر گفت: شنیده‌ام که ابا امامهٔ اسعد بن زراره، این قریشی (مصعب بن عمیر) را به محلّه ما آورده است تا جوانان ما را فاسد کند! نزد او برو و او را از این کار نهی کن.

(۳) اسید بن حضیر به سوی آن محله حرکت کرد و وقتی که نگاه أسعد بن زراره به وی افتاد، به مصعب بن عمیر گفت: این فرد مرد شریفی است و اگر اسلام را بپذیرد، امیدوارم که کار تمام شود. پس از خدا برای هدایت او کمک بخواه.

پس از آن که اسید به آنها نزدیک شد، گفت: ای أبا امامه! دایی تو می‌گوید که به محلّه ما نیا و نوجوانان ما را فاسد نکن. و از خشم أوس بر حذر باش!

مصعب گفت: آیا نمی‌نشینی تا مطلبی را به تو عرضه کنیم که اگر دوست داشتی آن را قبول کنی و

سپس به نقل از قمی خبر رجوع نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مکه برای به جا آوردن عمره در پناه جبیر بن مطعم عدوی به مدت یک روز روایت می‌کند (ج ۱، ص ۱۳۵) و اگر هجرت به طائف در ماه شوال و به مدت یک ماه کامل یا چهل روز صورت گرفته باشد، در این صورت بازگشت آن حضرت در ماه ذی الحجّه که از ماه‌های حرام است، صورت پذیرفته است و احتیاجی به پناه بردن به کسی نداشته است و ابن اسحاق و یعقوبی هم پناه بردن وی به کسی را نقل نکرده‌اند و به علاوه طبری سند مدعای خویش را نیاورده و فقط گفته است: بعضی گفته‌اند (ج ۲، ص ۳۴۷)؛ اگر چه ابن هشام (ج ۲، ص ۲۰) و واقدی (ج ۱، ص ۱۱) و شاگرد او ابن سعد در طبقات (ج ۱، ص ۲۱۰) و از آن دو ابن اثیر در البدایهٔ و النهایه (ج ۳، ص ۱۳۷) به این مطلب اشاره کرده‌اند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱۱

اگر از آن کراهت داشتی، ما از اینجا می‌رویم. پس اسید نشست و معصب سوره‌هایی از قرآن را برای او خواند. اسید پس از شنیدن گفت: چگونه می‌توان در این دین داخل شد؟ گفت: غسل می‌کنیم و دو لباس پاک می‌پوشیم و سپس شهادتین را می‌گوییم و دو رکعت نماز به جای می‌آوریم.

(۱) اسید با همان لباس‌هایش خودش را داخل چاه آب انداخت و سپس لباس را فشرد و به تن کرد و گفت: دین را بر من عرضه کن. مصعب به او گفت که بگوید: اشهد ان لا اله الا الله و أشهد ان محمدا رسول الله. اسید آن را گفت و سپس دو رکعت نماز به جای آورد و آنگاه به اسعد گفت: ای ابا امامه! من هم اکنون دایی‌ات را به سوی تو می‌فرستم و او را وادار می‌کنم که دعوت شما را بپذیرد.

پس اسید نزد اسعد بن معاذ برگشت و هنگامی که نگاه سعد به وی افتاد، گفت: قسم می‌خورم که اسید با حالتی غیر از آنچه که رفته بود، به نزد ما بازگشته است.

سپس سعد بن معاذ هم به کنار چاه آمد و مصعب سوره فصّلت را برای او قرائت کرد: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ، حم؛ تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ...» «۱» پس از آن که سعد آن را شنید، شخصی را به منزلش فرستاد تا دو لباس پاک بیاورد. آنگاه غسل کرد و

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

شهادتین را گفت و دو رکعت نماز به جای آورد. پس از آن بلند شد و دست مصعب را گرفت و او را به منزل خودش منتقل کرد.

(۲) سپس به محلّه بنی عمرو بن عوف رفت و با صدای بلند گفت: ای بنی عمرو بن عوف، هیچ کدام در خانه نمانید، زیرا امروز وقت در خانه ماندن و مخفی شدن نیست.

پس از آن که تمام افراد جمع شدند، او دست مصعب را گرفت و گفت: دعوت خویش را ظاهر کن و مردم را به صورت آشکار به اسلام دعوت کن و هیچ ترسی نداشته باش.

سپس سعد به آنها گفت: من در میان شما چگونه هستم؟ گفتند: تو سرور و بزرگ ما هستی که از او اطاعت می‌کنیم و حال هر چه می‌خواهی دستور بفرما. او گفت: از این لحظه با هیچ کدام از زن و مرد و پیر و جوان شما سخن نمی‌گویم، مگر این که شهادتین را گفته باشد و حمد و سپاس خدایی را که ما را مفتخر به این دین کرد؛ همان دینی که یهودیان ما را از آن خبر می‌دادند.

(۳) پس از آن هیچ خانه‌ای در میان عمرو بن عوف باقی نماند، مگر این که یک نفر از آن خانواده مسلمان شده بود و به تدریج اسلام در مدینه شیوع پیدا کرد و عده‌ای از اشراف و بزرگان اوس و خزرج بدان گرویدند و این به خاطر اخباری بود که از یهود در مورد ظهور آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله شنیده بودند.

---

(۱). فصلت (۴۱)، ۱- ۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱۲

پس از آن مصعب گزارشی به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نوشت و آن حضرت به افرادی که مورد اذیت و آزار قرار می‌گرفتند، دستور می‌داد که به مدینه هجرت کنند و اصحاب آن حضرت به تدریج به مدینه هجرت می‌کردند و اوس و خزرج آنها را یاری کرده و به آنها جا و مکان می‌دادند. «۱»

(۱)

سوره هفتاد و سوم: «الانبیاء»

در این سوره خداوند می‌فرماید: «إِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ» «۲»؛ شما و آنچه غیر خدا می‌پرستید آتش افروزان جهنم هستید و همگی در آن وارد خواهید شد.

(۲) طبرسی در مجمع البیان می‌نویسد: نقل شده است که وقتی آیه فوق نازل شد؛ عبد الله بن الزّبعری نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله آمد و گفت: ای محمد، آیا نمی‌گویی که عزیر و عیسی و مریم افرادی صالح و نیکوکار بوده‌اند؟ فرمود: چرا همین طور است. گفت: اینها کسانی هستند که همچون خدا عبادت می‌شوند، بنابراین بر طبق آیه جهنّمی هستید؟ که خداوند این آیه را نازل فرمود: «إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى أُولئِكَ عَنْها مُبْعَدُونَ» «۳»؛ آنان که وعده نیکوی ما بر آنها سبقت یافته باشد از آن دور خواهند بود.

(۳) این در حالی است که در روایت ابی جارود از امام باقر علیه السّلام آمده است که وقتی این آیه نازل شد، اهالی مکه بسیار خوش‌حال شدند و عبد الله بن الزّبعری در حالی که کفار قریش در مورد این آیه با هم صحبت می‌کردند بر آنها وارد شد و گفت: آیا محمد این را خوانده است؟ گفتند: بله. گفت: در این صورت با او به مخاصمه خواهم پرداخت! پس آنها کنار هم جمع شدند و ابن الزّبعری گفت: ای محمد! آیا این آیه‌ای که نازل شده است در مورد ما و الهه‌های ماست و یا در مورد امت‌های گذشته و الهه‌های آنها است؟ آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بلکه در مورد شما و الهه‌هایتان و در مورد امت‌های گذشته نازل شده است، مگر آنهایی را که خداوند استثنا کرده باشد.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۴) ابن الزّبعری گفت: به خدا قسم که بر تو پیروز شدم، آیا عیسی علیه السّلام را به خیر و نیکی یاد نمی‌کنی؟
در حالی که می‌دانی نصاری عیسی و مادرش را پرستش می‌کنند و عده‌ای از مردم ملائکه را پرستش می‌کنند و در این صورت آیا این افراد به همراه الهه‌هایشان روانه آتش نیستند؟ رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۳۹- ۱۴۱ و شاگرد او قطب راوندی آن را در قصص الانبیاء، ص ۳۳۱- ۳۳۳ بدون سند از استادش نقل کرده است و این خبر در تفسیر قمی وجود ندارد.
(۲). الانبیاء، ص ۹۸.
(۳). مجمع البیان، ج ۷، ص ۱۰۳.
تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱۳
خیر و در این هنگام قریش و ابن الزّبعری خندیدند و قریشیان گفتند: هرآینه ابن الزّبعری تو را محکوم کرد! اما رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: حرف باطل می‌زنید، مگر نگفتم: «مگر آنهایی را که خداوند استثنا کرده باشد.» و این همان قول خداوند است: «إِنَّ الَّذِینَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنی أُولئِکَ عَنْها مُبْعَدُونَ» «۱»؛ آنان که وعده نیکوی ما بر آنان سبقت یافته باشد از آن دور خواهند بود.
این روایت تمام و کامل است و در آن ذکر نشده است که استثنا بعد از اعتراض ابن الزّبعری وارد شده است، بلکه در آن تصریح شده است که استثنا از قبل وجود داشته و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بدان اشاره کرده است.
ظاهر این خبر- همانند خبر سابق- با این که در ایام محاصره شعب وارد شده باشد سازگار نیست، مگر این که بگوییم در ایام موسم واقع شده است.
(۱)

سوره هفتاد و نهم: «المعارج»

خداوند متعال می‌فرماید: «سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ ...» «۲»؛ پرسنده‌ای از عذاب قیامت پرسید که برای کافران است و کسی نمی‌تواند از آن جلوگیری کند.
(۲) شیخ طوسی در التبیان از حسن بصری روایت می‌کند که گفت: مشرکان از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله سؤال کردند که این عذاب مذکور برای چه کسانی می‌باشد؟ و در جواب آنها نازل شد که: «لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ»؛ برای کافران است و کسی نمی‌تواند از آن جلوگیری کند. از فرّاء نقل شده است که: سأل؛ یعنی درخواست کرد و درخواست‌کننده نضر بن کلده بوده است که در جنگ بدر به همراه عقبة بن ابی معیط اسیر شد و هر دو به قتل رسیدند. «۳» طبرسی در مجمع البیان قول حسن بصری را ذکر کرده و به جای قول فرّاء، قول مجاهد را آورده است. «۴» سیوطی هم در الدر المنثور از سدّی نقل می‌کند که گفت:
این آیه در مکه در مورد نضر بن حارث بن کلده نازل شد و درخواست وی این چنین بود: «اللَّهُمَّ إِنْ کانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِکَ فَأَمْطِرْ عَلَیْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِیمٍ»؛ خدایا اگر سخن این فرد حق است و از جانب تو می‌باشد، بارانی از سنگ بر ما ببارانو یا عذاب دردناکی بر ما نازل کن. و عذاب او این بود که در جنگ بدر به هلاکت رسید. «۵»

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۷۶.
(۲). المعارج (۷۰)، ۱- ۲.

pdftarikhema.com
pdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۳). التبیان، ج ۱۰، ص ۱۱۳.

(۴). مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۲۹.

(۵). به نقل از المیزان، ج ۲۰، ص ۱۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱۴

(۱) اما آنچه را که طبرسی در مجمع البیان از حاکم حسکانی با سندی از سفیان بن عیینهٔ از امام صادق علیه السّلام نقل کرده این است که آیه در شأن نعمان بن حارث فهری نازل شده است که در روز غدیر بر انتصاب علی علیه السّلام به وسیله پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله اعتراض کرد «۱». البته ممکن است حادثه مشابهی باشد که دوباره رخ داده است و این آیات به مناسبت در آنجا تلاوت شده است، و بحث بیشتر درباره این آیه در بحث غدیر خواهد آمد.

(۲)

سوره هشتاد و چهارم: «الروم»

در این سوره آمده است: «الم غُلِبَتِ الرُّومُ فِی أَدْنَی الْأَرْضِ وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَیَغْلِبُونَ فِی بِضْعِ سِنِینَ» «۲»؛ الف. لام. میم. نزدیک این سرزمین رومیان مغلوب شدند و بعد از مغلوب شدن دیری نخواهد گذشت که در ظرف چند سال غلبه خواهند کرد قبل و بعد از پیروزی، فرمان و در آن روز مؤمنان به یاری خدا شادمان خواهند شد.

(۳) شیخ طوسی در التبیان می‌نویسد: روایت شده است که سبب نزول این آیه آن بود که وقتی فارس‌ها بر رومی‌ها پیروز شدند، مشرکان خوش‌حال گردیدند و گفتند: فارس‌ها که دینی ندارند بر رومی‌ها که اهل کتاب هستند، پیروز شدند، پس ما هم که هیچ دین و کتابی نداریم بر محمد که صاحب کتاب است، پیروز خواهیم شد. در نتیجه خداوند این آیات را برای دلداری نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنان نازل فرمود و خبر داد که به زودی رومی‌ها بر فارس‌ها غلبه یافتند و برای همین مؤمنان از دو جهت خوش‌حال بودند و گفته شده است که پیروزی روم بر فارس در روز حدیبیه رخ داده است. «۳»

(۴) طبرسی قول اول را از مقاتل نقل کرده و گفته است: در همان روزی که مسلمانان در جنگ بدر بر کفار قریش پیروز شدند، نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به آنها خبر داد که رومی‌ها نیز بر فارس‌ها پیروز شده‌اند و همین خوش‌حالی مؤمنان را دو چندان کرد و قول دوم را از زهری نقل کرده و گفته است: به مدت نه سال فارس‌ها بر رومی‌ها، غلبه داشتند تا این که در زمان حدیبیه رومی‌ها بر فارس‌ها غالب شدند و مسلمانان به سبب پیروزی اهل کتاب خوش‌حال شدند. «۴»

اما در مورد معنای «أدنی الارض» از زجّاج نقل کرده است که این به معنای نزدیکی به سرزمین

---

(۱). مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۳۰.

(۲). روم (۳۰)، ۱- ۴.

(۳). التبیان، ج ۸، ص ۴۶۱.

(۴). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۶۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱۵

عرب است و سپس آن را به نقل از عکرمه، معیّن کرده و گفته است: منظور منطقه أذرعات و کشکر می‌باشد. «۱» طبری از عطاء از یحیی بن یعمر نقل کرده است که أذرعات و بصری از نزدیک‌ترین سرزمین‌های شام به عرب‌ها بوده است. «۲»

(۱) طبری در تاریخ خود در این مورد گفته است: شهر أذرعات و بصری از دهات اطراف حوران شام بوده است. در حالی که

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

حموی در معجم البلدان می‌نویسد که آن سرزمین‌ها در اطراف شام است که بعد از بلقاء و عمّان واقع شده است «۳» و این منطقه از بصری و حوران شام به سرزمین عرب در حجاز نزدیک‌تر می‌باشد و اما کشکر از سرزمین‌های عراق می‌باشد که بعد از مدائن و در نزدیکی واسط در پایین دست دجله واقع شده است و شاید که این منطقه نزدیک قلعه کشکر واقع شده بود و از سمت عراق به سرزمین‌های عرب نزدیک‌تر بوده است.

(۲) و طبرسی در مجمع البیان به نقل از مجاهد می‌نویسد که مقصود از «أدنی الارض»، همان نزدیک‌ترین منطقه از سرزمین‌های شام به سرزمین‌های فارس؛ یعنی الجزیره بوده است. که در واقع نزدیک‌ترین مناطق روم به فارس‌ها بوده است. «۴» شیخ طوسی در التبیان می‌نویسد: مقصود از «ادنی الارض»، جهت نزدیک‌تر به سمت دشمن بوده است. «۵»، در حالی که طبرسی در مجمع البیان می گوید: بیت المقدس نزد رومیان به منزله کعبه نزد مسلمانان بود که فارس‌ها آن را به تصرف در آورده بودند و منظور از «أدنی الارض» همین شهر بیت المقدس می‌باشد. «۶»

اما چیزی که سریع به ذهن می‌رسد، تعبیر قرآن در مورد مسجد بیت المقدس است که آن را مسجد الاقصی نامیده است و در این صورت قابل قبول نیست که این سرزمین ادنی الارض باشد و مسجد واقع در آن، مسجد الاقصی باشد.

(۳) اما خبر کامل همان است که طبری آن را در تفسیر و تاریخ خود از عکرمه نقل کرده است که: بین ایران و روم جنگی در «أدنی الارض» که در آن روزگار در حوالی أذرعات بود، واقع شد و رومیان شکست خوردند. این خبر به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و اصحابش که در مکه بودند، رسید و باعث ناراحتی آنها شد، زیرا آنها دوست نداشتند که فارسان گبر و مجوس و بی‌دین بر رومیان اهل کتاب پیروز شوند؛ اما

---

(۱). همان، ص ۴۶۰.

(۲). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۸۵.

(۳). معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۶۲.

(۴). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۶۰.

(۵). التبیان، ج ۸، ص ۲۲۹.

(۶). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۶۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱۶

کفّار خوش‌حال شدند و به زخم زبان زدن پرداختند و گفتند: شما و رومی‌ها از اهل کتاب هستید؛ ولی ما و فارس‌ها از امی‌ها می‌باشیم و دوستان ما از فارس بر هم‌کیشان شما از روم پیروز شده‌اند و شما هم اگر به جنگ با ما بپردازید، بر شما غالب می‌شویم در همین احوال سوره روم را نازل فرمود: «الم غُلِبَتِ الرُّومُ ...»

(۱) در این میان ابو بکر نزد کفار رفت و گفت: آیا به خاطر پیروزی برادرانتان بر برادران ما خوش‌حال شده‌اید؟! زیاد خوش‌حالی نکنید و بدانید که خداوند به زودی رومی‌ها را بر فارس‌ها غالب خواهد کرد و این خبری است که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به ما داده است.

پس ابیّ بن خلف جمحی برخاست و گفت: دروغ می گویی ای ابو فصیل!

ابو بکر هم گفت: تو دروغگو هستی ای دشمن خدا!

ابی گفت: با تو بر سر ده شتر شرط می‌بندم که تا سه سال دیگر اگر روم پیروز شد من به تو بدهکار باشم و اگر فارس پیروز شد، تو به من بدهکار باشی.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

سپس ابو بکر نزد نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله آمد و او را از این قضیه باخبر کرد. آن حضرت فرمود که من این چنین نگفتم؛ بلکه «بضع سنین» ما بین سه الی نه سال می‌باشد؛ بنابراین مقدار شرط را بالا ببر و مدت آن را هم زیاد کن.

ابو بکر از رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله جدا شد و در راه ابی را دید. ابی گفت: شاید که از این شرط پشیمان شده‌ای؟ گفت: نه. اما حاضرم که مقدار شرط را زیادتر کنم و تو هم مدت آن را اضافه کنی، یعنی مقدار شرط را صد شتر و مدت آن را تا نه سال قرار می‌دهیم و ابی هم آن را قبول کرد. «۱»

(۲) طبری هم این را نقل کرده و گفته است: بنابر نقلی، قول خداوند متعال: «الم غُلِبَتِ الرُّومُ» در مورد جنگی که بین پادشاه روم، هرقل و پادشاه فارس، پرویز رخ داده بود، نازل شده است. «۲»

در مورد پرویز گفته است: او خسرو پرویز بن هرمز بوده و مدت پادشاهی او دوازده سال بوده است «۳». از هشام کلبی روایت کرده است که گفت: در سال یازدهم پادشاهی هرمز، حدود سیصد هزار نفر از ترک‌های جنگجو برای نبرد با او حرکت کردند و به نواحی هرات و بادغیس آمدند و پادشاه روم (قیصر موریقی) «۴» نیز با هشتاد هزار جنگجو به قصد جنگ با وی به سمت مرزهای ایران حرکت

---

(۱). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۴۵- ۱۸۴ و تفسیر طبری، ج ۲۰، ص ۱۳.

(۲). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۸۴.

(۳). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۷۶.

(۴). مختصر الدول، ص ۹۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱۷

کرد و پادشاه خزر هم با لشکر عظیمی به سوی باب الابواب (دربند) حرکت کرد و در آنجا به قتل و غارت شهرها پرداخت و در این میان دو نفر از اعراب به نام‌های عباس أحول و عمرو أزرق به همراه جمع زیادی از ساکنان اطراف فرات به چپاول و غارت سرزمین سواد که متعلق به ایران پرداختند ....

(۱) هرمز از این همه مشکل در مبارزه هراسان شد و پس از مشاوره با فرماندهانش به این نتیجه رسیدند که ابتدا پادشاه ترک (شابه) را منهزم کنند، برای همین فرماندهی از اهالی ری به نام بهرام چوبین را به همراه دوازده هزار نفر که بهرام آنها را از میان افراد مسن برگزیده بود، به جنگ با شابه فرستادند. در نتیجه جنگ‌های زیادی در میان آنها در گرفت تا این که بهرام، شابه را با تیری که به سویش پرتاب کرد از پای درآورد. پس از او پسرش برموذهٔ بن شابه جانشین وی شد و جنگ ادامه پیدا کرد تا این که او و افرادش در محاصره افتادند. «۱» بر موذهٔ بن شابه از بهرام خواست که امان نامه‌ای را از هرمز برایش بیاورد و بهرام نیز نامه‌ای به هرمز نوشت و هرمز امان نامه‌ای را فرستاد و تأکید کرد که بهرام او را به مرکز بفرستد. پس بر موذهٔ بن شابه از محاصره خارج شد و به سوی هرمز فرستاده شد.

هرمز او را مورد احترام و اکرام قرار داد و در پهلوی خویش بر تخت نشانید. «۲»

بهرام آنچه را که در محل محاصره بود به غنیمت گرفت که شامل گنج‌های فراوان بود و آنها را بر دویست و پنجاه هزار شتر بار کرد و به سوی هرمز فرستاد و هرمز از تلاش‌های بهرام و غنایمی که فرستاده بود، سپاس‌گزاری کرد. «۳»

(۲) اما بر موذه به هرمز گفت که اموال و غنایم بسیار زیادی به دست بهرام افتاده است که او برخی از آنها را مخفی نگه داشته و مقداری از آنها را به مرکز فرستاده است، در نتیجه هرمز نامه‌ای به بهرام نوشت و به او دستور داد که تمام اموالی را که در اختیار دارد به سوی مرکز بفرستد. این کار بر بهرام بسیار گران آمد و آن را به اطلاع لشکریانش رسانید و آنها به فحش و ناسزا علیه هرمز

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

پرداختند و او را خلع کردند. سپس بهرام دو خنجر خمیده را در جعبه‌ای قرار داد و آن را برای هرمز فرستاد. هرمز فهمید که بهرام نافرمانی خویش را اعلام کرده است. برای همین اطراف خنجرها را قطع کرد و آنها را پس فرستاد. پس بهرام مقصود هرمز را فهمید و برای همین نامه‌ای به پادشاه ترک، خاقان فرستاد و از او خواست که با هم مصالحه کنند و بهرام تمام سرزمین‌هایی را که اشغال کرده بود تخلیه کرد و خودش عقب‌نشینی کرد تا به سرزمین ری رسید.

---

(۱). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۷۴.

(۲). تاریخ یعقوبی، ج ۱، ص ۱۶۷.

(۳) تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۷۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱۸

(۱) در این میان به هرمز خبر رسید که عده‌ای فرزندش پرویز را تحریک کرده‌اند که به کودتا علیه پدرش بپردازد. بهرام نیز این قضیه را می‌دانست، از این رو تدبیری اندیشید که به واسطه آن بین هرمز و پسرش پرویز اختلاف ایجاد کند، لذا درهم‌های زیادی را به اسم پرویز ضرب کرد و آنها را به شهرهای مختلف فرستاد. به طوری که این سکه‌ها در دست مردم فراوان شد و خبر آن به گوش هرمز رسید.

او تصمیم گرفت فرزندش پرویز را زندانی کند، اما پرویز از این تصمیم مطلع شد و به سوی آذربایجان فرار کرد و در آنجا رؤسا و مرزبانان با وی بیعت کردند و گرد وی جمع شدند. از طرفی لشکریان هرمز از وی ناراضی بودند و برای همین مخفیانه نامه‌ای به پسرش پرویز نوشت و اعلام همکاری نمودند. سپس هرمز را از سلطنت خلع کرده و پرویز را بر تخت نشاندند و جهت اطمینان چشم‌های هرمز را کور کردند و او را زندانی نمودند. به این ترتیب کارهای پرویز سر و سامان گرفت و بهرام با لشکریانش به سوی او آمد و در نهروان با هم ملاقات کردند. در آنجا پرویز با او سخن گفت و کارهای سختی را بر عهده‌اش گذاشت. بهرام نیز در مقابل با شدت و تندی جوابش را داد. کم کم بین آنها درگیری ایجاد شد و سپاهیان پرویز تسلیم شده و می‌خواستند که او را به بهرام تحویل دهند، اما او فرار کرد و به «الرّها» رفت و می‌خواست که به پادشاه روم پناه ببرد. حاکم «الرها» نامه‌ای به موریقی پادشاه روم نوشت و گفت که پرویز برای درخواست کمک به او پناه آورده است.

(۲) پادشاه روم به خواست پرویز جواب مثبت داد و او سه نفر را نزد پادشاه روم فرستاد و تمام شرایط او را قبول کرد. هم چنین دختر خویش را به ازدواج پرویز درآورد و لشکری عظیم را به کمک وی فرستاد و برادر خود ثیادوس را به فرماندهی آن گماشت. پرویز پس از ازدواج با دختر پادشاه روم با لشکر خود به سوی آذربایجان حرکت کرد و دایی‌اش نیز از قبل به آذربایجان رفته بود تا لشکری فراهم سازد و هنگامی که فهمید پرویز به سوی آذربایجان می‌آید، به ملاقات او رفت و با هم متحد شدند و آن‌گاه پرویز با این لشکر فراوان به جنگ بهرام چوبین رفت. پس از جنگ سختی در میان آنها، پرویز عقب‌نشینی کرد و به کوهی پناه برد و نزدیک بود که هلاک شود اما لشکریانش مقاومت کردند و به دور او جمع شدند تا این که بهرام چوبین شکست خورد و فرار کرد و به پادشاه ترکان پناهنده شد.

(۳) کم کم پایه‌های قدرت پرویز مستحکم شد و او نامه‌ای به پادشاه روم نوشت و او را از اوضاع باخبر کرد. او دستور داد که به نصارای فارس احترام کنند و آنها را در همه جا مقدم بدارند و آنچه را که بین او و پادشاه روم گذشته بود به اطلاع نصاری رسانید. سپس دو لباس نفیس که شکل صلیب بر آن‌ها نقش بسته بود برای پادشاه روم فرستاد و او آنها را پوشید. «۱»

---

(۱). تاریخ یعقوبی، ج ۱، ص ۱۶۷- ۱۶۹.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۱۹

(۱) گفته شده است که: پرویز نامه‌ای به نصاری نوشت و به آنها اجازه داد که به تأسیس و آبادانی کلیساهای خود بپردازند و اجازه داد که مجوسی‌ها به دین نصاری بگروند و برای توجیه کار خویش به اقدامات انوشیروان احتجاج کرد که با گرفتن مقداری خراج از قیصر (سزار) با او صلح کرد و به اصلاح امور مملکت و تأسیس آتشکده‌ها پرداخت و قیصر (موریقی) نیز همین دستورهای را به نصاری در مورد رفتار با مجوسی‌ها صادر کرده بود و این دوستی و رفاقت بین موریقی و پرویز مدت‌ها ادامه داشت «۱»

(۲) اینها مطالبی بود که در تاریخ یعقوبی و طبری، از مورّخان مسلمان آمده بود و اما ابن عبری مسیحی، تاریخ این حادثه را سال هشتم پادشاهی موریقی دانسته و گفته است: در سال هشتم سلطنت موریقی؛ فارس‌ها علیه پادشاه خود قیام کردند و ابتدا چشم‌های او را کور کردند و سپس او را به قتل رساندند و پس از آن بهرام مرزبان به تخت پادشاهی تکیه زد. هرمز فرزندی خراسانی داشت که اسم او را «خسرو پرویز» بود. او خود را به صورت درویشان درآورد و از قلمرو پادشاهی فارس‌ها خارج شد تا به نصیبین (در شمال عراق) رسید و از آنجا به الرّها و سپس به منبج رفت و آن‌گاه نامه‌ای به موریقی نوشت که چنین است:

(۳) «خدمت پدر مبارک و آقای مکرم، موریقی پادشاه روم؛ از خسرو پرویز هرمز، نمک‌پرورده آن بزرگوار بدرود باد. اما بعد به اطلاع آن پادشاه بزرگ می‌رسانم که بهرام چوبین و عده‌ای از خدمت‌کاران پدرم از روی جهالت، نافرمانی کردند و فراموش نمودند که من آقا و آنها بندگان من هستند و نعمت‌های پدرم را کفران کردند و به دشمنی با من پرداخته و تصمیم قتل مرا گرفتند: من نیز تصمیم گرفتم که به مثل تویی پناه ببرم و چشم امید به الطاف تو داشته باشم و در مقابل تو خاضع باشم؛ زیرا خضوع در مقابل پادشاهی مثل تو، و اگر چه دشمن باشد، بهتر از گرفتار شدن در دست بردگان نافرمان است. و اگر به دست پادشاه کشته شوم بهتر و افتخارآمیزتر از آن است که به دست بردگان خویش به قتل برسم. برای همین به لطف و کرم تو امیدوار شده‌ام و آرزوی همکاری و پشتیبانی تو را دارم و این که مرا با لشکریانت حمایت کنی تا در مقابل دشمنانم قوی و پیروز باشم و فرزندی مطیع و گوش به فرمان برای تو باشم. اگر خدا بخواهد»

(۴) پس از آن که موریقی نامه پرویز بن هرمز را خواند، تصمیم گرفت که او را کمک کند ... آنگاه نامه‌ای به او نوشت که متن آن چنین است: «از موریقی بنده مسیح به خسرو پادشاه فارس، پسر و

---

(۱). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۸۰- ۱۸۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲۰

برادرم، بدرود باد. اما بعد، نامه‌ات را خواندم و آنچه را که در مورد بردگان متمرد نوشته بودی فهمیدم. گفته بودی که آنها نعمت‌های پدرت را ناسپاسی کرده و علیه تو قیام کرده و تو را از سلطنت خلع کرده بودند. همین امر باعث شد که تصمیم به حمایت از تو بگیرم و درخواست‌های تو را اجابت کنم. اما آنچه که در مورد پناه بردن به سایه پادشاه دشمن نوشته بودی و آن را بهتر از گرفتار شدن در دست بردگان متمرد دانسته بودی و مرگ به دست پادشاهان را بهتر از مرگ به دست بردگان دانسته بودی مورد تصدیق من است. تو بهترین راه را انتخاب کردی و ما را هم به چنین خصلتی رهنمون شدی. هرآینه ما قول تو را پذیرفتیم و درخواست تو را قبول کردیم و از حسن ظنّ شما به خوبی استقبال کردیم و لشکر آماده و اموال فراوانی برای شما فرستادیم. من تو را به عنوان فرزند خویش برگزیدم و می‌خواهم که در حق تو پدری کنم. پس لشکر را در اختیار بگیر و با اعتماد بر خدا حرکت کن و از مشکلات و سختی‌ها هراسی نداشته باش، بلکه بر دشمنانت سخت بگیر و در انجام کارها کوتاهی نکن. امیدوارم که بر دشمنانت پیروز شوی و با تکیه بر خداوند دوباره به مقام و ریاست خویش دست یابی».

(۱) موریقی او را با بیست هزار نفر یاری کرد (نه شصت هزار نفر که طبری از کلبی آن را نقل کرده بوده) و مقدار چهل کیسه طلا

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

برای وی فرستاد. پس از آن که لشکریان روم به پرویز ملحق شدند و او کیسه‌های طلا را تحویل گرفت و نامه سزار را قرائت کرد، با لشکر عظیم خود به سوی بهرام چوبین حرکت کرد تا در مدائن و واسط (نه نهروان و یا آذربایجان) به هم برخورد کردند. در این درگیری بهرام شکست خورد و تمام لشکریانش هلاک شدند. پس از آن که پرویز تمام لشکریان بهرام را قلع و قمع کرد به پایتخت رفت و بر تخت نشست و مردم با او بیعت کردند.

سپس رومی‌ها را به بارگاه خویش پذیرفت و هدایایی به آنها تقدیم کرد و آنان را به مملکتشان فرستاد. و هدایایی نفیس و چندین برابر اموالی که موریقی به وی داده بود به همراه این لشکریان برای پادشاه روم ارسال کرد و شهرهای دارا و میّا را به ترتیب به روم بازگرداند و دستور داد که دو مجسمه برای نصاری در مدائن بسازند که یکی تمثال حضرت مریم و دیگری تمثال مارسرجیس شهید بود.

(۲) موریقی پس از آن که با فارس‌ها صلح کرد، جیره و حقوق لشکریانش را قطع کرد و برای همین بزرگان روم در شهر هرقله اجتماع کردند و تصمیم گرفتند که وی را از سلطنت خلع و برادرش را به جای وی برگزینند. اما برادرش «فطری» نپذیرفت و موریقی هم به سوی مقدونیه فرار کرد؛ اما رومی‌ها او را در حالی که لباس درویشان را پوشیده بود یافتند و پس از بیست سال سلطنت، وی را به قتل رساندند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲۱

پس از آن، یکی از فرماندهان لشکر روم را به پادشاهی انتخاب کردند که فوقا نامیده می‌شد. و وقتی این خبر به پرویز بن هرمز رسید، قرار داد با رومیان را شکست و به شهر دارا حمله کرد و سپس شهرهای آمد و حلب را به تصرف درآورد و آنگاه آهنگ «قصر شیرین» را نمود و بعد به «الرّها» بازگشت.

(۱) در سال هشتم از پادشاهی فوقا، هرقل فرزند هرقل از افریقیه علیه او قیام کرد و با لشکریانش از راه دریا وارد قسطنطنیه شد و فوقا را به قتل رسانید و به مدت سی سال و پنج ماه به جای وی حکومت کرد.

وی در اوّلین سال حکومتش، هیأتی را به پایتخت فارس فرستاد تا با پادشاه ایران مصالحه کند؛ اما دربار ایران جواب او را ندادند بلکه به سرعت انطاکیه و فامیّه و حمص و قیساریّه را به تصرّف درآوردند. در سال پنجم حکومت وی، فارس‌ها بیت المقدس را فتح کردند و بعد از سه سال اسکندریه و مصر را گشودند و به «نوبه» رسیدند و به مقدونیه حمله کردند تا آن را هم به تصرف درآوردند. در سال پانزدهم حکومت او فارس‌ها به جزیره رودزیا حمله کردند و آن را اشغال کردند و پرویز دستور داده بود که تمام سنگ‌های مرمر کلیساها را پس از فتح شهرهای روم به مدائن (تیسفون) حمل کنند. لکن در پایان همین سال هرقل به فارس حمله کرد و آنها پس از جنگ سختی پایتخت خسرو را به تصرف درآوردند و مردم زیادی را به اسارت گرفتند و رفتند. «۱»

(۲) تاریخ ابن عبری اشاره می‌کند که گرد هم آیی بزرگان روم برای خلع موریقی از پادشاهی و نصب برادرش «فطری» به جای وی که سرانجام منجر به سلطنت فوقا گردید، در سال بیستم پادشاهی موریقی و سال دوازدهم پادشاهی پرویز رخ داد. «۲»

این در حالی است که طبری به نقل از کلبی می‌گوید: چهارده سال پس از پادشاهی پرویز بن هرمز رومی‌ها موریقی را از سلطنت خلع کردند و او را به قتل رسانیدند و وارثان او را آواره و قلع و قمع کردند و یکی از فرماندهان به نام فوقا به حکومت بر آنها پرداخت.

هنگامی که این خبر به پرویز رسید، بسیار ناراحت شد و وقتی که پسر موریقی به سوی او فرار کرد، به او پناه داد و سه نفر از فرماندهانش را با لشکریان بسیار به سرزمین‌های روم فرستاد. «۳»

(۳) سپس طبری فرماندهان سه‌گانه را به ترتیب چنین می‌شمارد: دمیران یا رمیوزان و شاهین و فرّهان که رتبه وی شهربراز نامیده می‌شد. تاریخ حمله فرمانده اول به شام و فلسطین و بیت المقدس را بیست و چهارمین سال سلطنت پرویز می‌داند و با تاریخ ابن

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

عبری مطابق آمده است که فارس‌ها در سال

---

(۱). مختصر تاریخ الدول، ص ۹۰- ۹۲.

(۲). همان، ص ۹۰.

(۳). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۸۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲۲

پنجم حکومت هرقل بیت المقدس را تصرف کردند. «۱» آنچه که در سایر تاریخ‌های فارسی و اجنبی آمده است می گوید که فتح بیت المقدس در سال پنجم بعثت و ۶۱۵ میلادی رخ داده است. «۲»

(۱) روایت طبری از کلبی تاریخ حمله فرمانده روم، شاهین به افریقیه و از آنجا به مصر و اسکندریه را در سال بیست و هشتم سلطنت پرویز می‌داند و این قریب به تاریخی است که ابن عبری برای آن نقل کرده و گفته است: سه سال پس از فتح بیت المقدس، فارس‌ها اسکندریه و مصر را به اشغال خود در آوردند و در سال ۶۱۸ م. به سرزمین‌های «نوبه» رسیدند. «۳»

(۲) روایت طبری از کلبی تاریخ حمله فرمانده سوم، فرّهان که صاحب درجه شهر براز به قسطنطنیه را در سال اول بعثت که مصادف با ۶۱۰ میلادی بوده است، می‌داند. او وظیفه داشت که فوقا را به قتل برساند و هرقل را به پادشاهی برساند و این هشت سال پس از موریقی بوده است و حملات فارس‌ها از سال ۶۰۲ میلادی شروع شده بود. هم چنین برای دومین بار تاریخ آن را از هنگام حمله هرقل به مملکت فارس‌ها می‌داند که تا نزدیکی‌ها مدائن پیش آمدند. ابن عبری تاریخ آن را سال پانزدهم پادشاهی هرقل می‌داند؛ یعنی سال ۶۲۵ میلادی.

(۳) تفاوت این دو تاریخ پانزده سال است که با این وجود نمی‌توان دو حمله را یکی دانست؛ بلکه دو حمله بوده‌اند که با احتساب دو حمله دیگر به فرماندهی دمیران و شاهین در مجموع چهار حمله بوده‌اند که می‌توان این چنین آنها را مرتب کرد: حمله شهر برازجان در سال ۶۱۰ میلادی و دمیران در سال ۶۱۵ میلادی و شاهین در سال ۶۱۸ میلادی و همچنین شهر برازجان در سال ۶۲۵ میلادی. اوّلین حمله در سال ۶۱۰ میلادی، یعنی پس از قتل موریقی و هشت سال پس از جانشینی فوقا صورت گرفت. این در حالی است که این حملات و به خصوص حمله اول موصوف به این بوده است که برای انتقام‌گیری پرویز از قاتلان موریقی و تلاش برای به حکومت رساندن پسر موریقی که به او پناهنده شده بود، صورت گرفته است، و آیا چنین کاری بایستی هشت سال پس از قتل موریقی پی گیری شود؟!

(۴) تاریخ‌های اسلامی به وجود حمله‌ای قبل از آن اشاره نمی‌کنند، اما تاریخ فارسی و اجنبی، هنگام حمله را در سال ۶۰۵ میلادی می‌دانند که در طی آن شهر «دارا» که در بین النهرین واقع شده بود، محاصره گردید و پس از چند ماه به اشغال درآمد. هم چنین در سال ۶۰۷ میلادی که سه سال قبل از

---

(۱). مختصر تاریخ الدول، ص ۹۱.

(۲). تاریخ ایران قدیم، ص ۲۲۲؛ تألیف پیرنیا و از ترجمه فارسی، تاریخ ایران، ترجمه ژنرال سیر پرسی سایکس، ج ۱، ص ۶۶۵- ۶۷۰. این بنابر آن است که میلاد رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله را در چهلمین سال پادشاهی کسری و ۵۷۰ میلادی بدانیم که بعثت آن حضرت در سال ۶۱۰ میلادی واقع شده باشد.

(۳). مختصر تاریخ الدول، ص ۹۱- ۹۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲۳

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

بعثت می‌شد شهرهای دیار بکر، شامل: آمر، إدس، حرّان و قلعه‌هایی از رومی‌ها به تصرف فارس‌ها درآمد و آنها از فرات در سوریه عبور کردند و بر شهر حلب مسلط گردیدند و آن قدر پیش رفتند تا به نزدیکی بیروت فعلی رسیدند. «۱» ابن عبری در مورد این حملات می‌نویسد: هنگامی که خبر قتل موریقی به خسرو پرویز رسید، عهدنامه را شکست و به «دارا» حمله برد و آن را فتح کرد و سپس آمر و حلب را به تصرف درآورد و آنگاه رو به «قصر شیرین» نهاد و سپس به «الرّها» بازگشت. «۲»

(۱) در اینجا به ذکر حمله اول، که طبری از کلبی آن را نقل کرده، می‌پردازیم. این حمله به فرماندهی، فرمانده ایرانی، فرّهان که دارای درجه شهر براز بود صورت گرفت. او به دستور خسرو پرویز به سوی قسطنطنیه حرکت کرد و تمام شهرهای روم را به خاطر انتقام از خون موریقی ویران کرد تا به ساحل خلیجی که نزدیک قسطنطنیه است رسید و در آنجا اطراق کرد. این در حالی بود که هیچ کدام از رومی‌ها حاضر به اطاعت از پسر موریقی نبودند، إلّا این که آنها به مبارزه با فوقا پرداختند تا این که مردی به نام هرقل «۳» در سال ۶۱۰ میلادی قدرت را در روم به دست گرفت. هرقل یا همان هراگلیوس در ابتدا فرماندار روم در کارتاز (تونس فعلی) بود که از آنجا به قسطنطنیه آمد و با همکاری مردم زمام امور را به دست گرفت. «۴»

(۲) هرقل بن فوق بن مرقس در زمانی که اهل قسطنطنیه در محاصره شهر براز بودند، از راه دریا برای آنها آذوقه می‌برد و در طی همین کار، شهامت و شجاعت وی آشکار گردید و برای همین اهل قسطنطنیه بسیار به وی علاقه‌مند شدند. او هم به طور مخفیانه با فرماندهان رومی و صاحب منصبان صحبت می‌کرد و آن‌ها را بر ضد فوقا تحریک می‌کرد و بلاهایی را که در دوران سلطنت وی بدان مبتلا شده بودند یادآور می‌شد و پیروزی فارس‌ها و فتح شهرهای روم را به واسطه بی‌تدبیری فوقا متذکر می‌گردید. سپس از آنها درخواست کرد که در یک اقدام هماهنگ فوقا را از سلطنت خلع کنند و آنها هم به وی جواب مثبت و وعده همکاری دادند و پس از مدتی فوقا را به قتل رساندند.

پس از آن فرماندهان و صاحب منصبان رومی جلسه‌هایی را برگزار کردند تا جانشین فوقا را انتخاب کنند که بعد از صحبت‌های طولانی و نزاع‌های فراوان، تصمیم گرفتند که هرقل را به پادشاهی انتخاب کنند و این کار را کردند.

---

(۱). تاریخ ایران قدیم، ص ۲۲۲ و از ترجمه فارسی: تاریخ ایران از پرسی سایکس، ج ۱، ص ۶۶۵- ۶۷۰.

(۲). مختصر تاریخ الدول، ص ۹۱.

(۳). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۸۲.

(۴). تاریخ‌های فارسی مذکور.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲۴

(۱) مسعودی این قضایا را در التنبیه و الإشراف نقل می‌کند، ولی می‌گوید: پادشاهی هرقل ۳۳ سال بعد از پادشاهی خسرو پرویز در بابل بود. و او ۲۹ سال سلطنت کرده و در اوّلین سال پادشاهی‌اش- و بنا به قولی بیشتر از آن- هجرت رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رخ داده است. «۱»

این در حالی است که قبل از آن در مروج الذّهب گفته است: سپس هرقل به پادشاهی رسید که قبلا یکی از فرماندهان روم در الجزایر بود و در سال هفتم (یا نهم) پادشاهی او، نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله از مکه به مدینه هجرت کرد. وی کسی بود که درهم‌ها و دینارهای هرقلی را ضرب کرد و به مدت پانزده سال سلطنت کرد. و در تاریخ‌های سیره‌نویسان آمده است: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در زمانی هجرت کرد که پادشاه روم، برای جنگ با شهریار آماده شد و طلا و جواهرات خزانه را نیز به همراه خویش آورد و آنها را بر هزار قایق در دریا بار کرد؛ اما باد شدیدی این قایق‌ها را به ساحل انطاکیه آورد و شهریار همه آنها را به غنیمت گرفت و برای پرویز فرستاد و برای همین این غنایم، گنج‌های بادآورده نامیده شدند. «۲»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۲) اما در مورد تاریخ این حمله باید گفت آنچه با تاریخ ابن عبری مطابقت دارد، و با تاریخ مسعودی ناهمناهنگ نیست، همان چیزی است که در ترجمه فارسی تاریخ ایران، اثر پرسی سایکس آمده است مبنی بر این که این حمله در سال ۶۱۱ میلادی؛ یعنی سال دوم بعثت رخ داده است.

در سال پنجم بعثت (۶۱۴ م) فارس‌ها بر دمشق مسلط شدند و در سال ششم بعثت (۶۱۵ م) بیت المقدس را محاصره کردند تا آن را به اشغال خود در آوردند و با کمک بیست و شش هزار یهودی آن را غارت و چپاول کردند. سپس به جست و جوی صلیبی پرداختند که نصاری عقیده داشتند، حضرت مسیح علیه السّلام بر روی آن به دار آویخته شده است و این ارزشمندترین شیء روی زمین برای آنها بود، تا این که آن را یافتند و به پایتخت خودشان تیسفون (تقریبا بغداد فعلی) منتقل کردند و بعد از آن پرویز نامه‌ای به این مضمون برای هرقل نوشت:

(۳) «از خسرو پرویز شاهنشاه، پادشاه پادشاهان و بزرگ روی زمین به هراگلیوس، بنده ذلیل و بی‌غیرت خودش! شما کسانی هستید که می گویید به خداوندتان اعتماد دارید و به او توکل می کنید، حال که نتوانستید بیت المقدس را از چنگ من درآورید، پس خودتان را به این عقیده باطلی که به مسیح دارید، دل خوش نکنید، مسیح کسی بود که نتوانست حتی خودش را از چنگال یهودیان نجات بخشد تا این که او را به صلیب کشیدند و بدنش را به آن میخ‌کوب کردند و او را به آن وضع فجیع کشتند.» «۳»

---

(۱). التنبیه و الإشراف، ص ۱۳۳- ۱۳۴.

(۲). مروج الذهب، ج ۱، ص ۳۰۶.

(۳). از ترجمه فارسی تاریخ ایران، تألیف پرسی سایکس، ج ۱، ص ۶۶۵- ۶۷۰ و تاریخ ایران قدیم؛ پیرنیا، ص ۲۲۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲۵

(۱) طبری به نقل از کلبی این حمله را چنین نقل می کند: (پرویز) دمیران یا رمیوزان را به سوی سرزمین شام فرستاد و او شهرهای آن را یکی پس از دیگری به تصرف درآورد تا این که به سرزمین فلسطین رسید و وارد شهر بیت المقدس شد. صلیب معروف در تابوتی از طلا گذاشته شده بود و در باغی دفن گردیده بود و بر روی آن مزرعه باقلا ایجاد شده بود. دمیران اسقف و کشیشان و سایر نصاری را تحت فشار قرار داد تا این که او را به مخفیگاه تابوت رهنمون شدند. او با دستان خودش آن موضع را حفر کرد و صلیب را خارج کرد در چهاردهمین سال پادشاهی پرویز آن را برای او فرستاد.

(۲) ابن عبری در مورد تاریخ آن نوشته است: در سال پنجم حکومت هرقل، فارس‌ها بیت المقدس را فتح کردند «۱» و پرسی سایکس می‌نویسد: در سال ۶۱۶ میلادی (سال هفتم بعثت) فرمانده ایرانی، شهر براز با عبور از صحرای سینا به مصر رسید و توانست که بر بندر تجاری مشهور، اسکندریه مسلط شود و مرزهای ایران را تا حدود مرزهای دوران هخامنشیان گسترش دهد. «۲»

(۳) اما ابن عبری می‌نویسد: ایرانیان سه سال پس از فتح بیت المقدس، اسکندریه و مصر را تصرف کردند و به سرزمین‌های النوبه (افریقیه) رسیدند و آنگاه به مقدونیه حمله کردند و آن را به اشغال درآوردند. «۳» این قریب به همان مطالبی است که طبرسی از کلبی نقل کرده و گفته است: اما فرمانده اول- که به او شاهین گفته می‌شد حرکت کرد تا مصر و اسکندریه و سرزمین‌های نوبه را تصرف کرد و کلیدهای شهر اسکندریه را در سال بیست و هشتم پادشاهی خسرو پرویز برای او فرستاد. «۴»

(۴) پرسی سایکس می‌نویسد: در سال ۶۱۷ میلادی (سال هشتم بعثت) یکی دیگر از فرماندهان ایرانی به نام شاهین، شهر «کاپادوکیه» را پشت سر گذاشت و به تدریج به شهرهای ترکیه فعلی مسلط شد تا به شهر «کالسدون»، نزدیک قسطنطنیه رسید. در دیداری که بین شاهین و هراگلیوس اتفاق افتاد، شاهین به او سفارش کرد که نماینده‌ای را برای صلح به دربار ایران بفرستد و هراگلیوس هم آن را قبول کرد ...

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

اما خسرو پرویز که سرمست از فتوحات خویش بود، دستور داد که نماینده روم را بازداشت کنند و فرمانده خویش را مورد سرزنش قرار داد که چرا امپراتور روم را دست و پا بسته به سوی او نفرستاده است؟!

در سال هشتم بعثت شهر «کالسدونه» سقوط کرد و لشکریان ایرانی به پشت درهای شهر قسطنطنیه در ساحل دریای بسفر رسیدند. «۵»

---

(۱). تاریخ مختصر الدول، ص ۹۱.

(۲). تاریخ ایران، ج ۱، ص ۶۶۵- ۶۷۰.

(۳). تاریخ مختصر الدول، ص ۹۱- ۹۲.

(۴). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۸۲.

(۵). تاریخ‌های فارسی مذکور.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲۶

(۱) ظاهرا ابن عبری به این حمله اشاره می‌کند آنجا که گوید: در سال پانزدهم پادشاهی هرقل فارس‌ها به جزیره رودزیا حمله کردند و آن را فتح نمودند و خسرو پرویز دستور داد که سنگ‌های مرمر تمام کلیساهایی شهرهایی که فتح می‌شود به مدائن منتقل شود، برای اجرای این خواسته خسرو، مردم دچار سختی‌های فراوانی شدند. در همین سال هرقل به سرزمین فارس حمله کرد و پایتخت خسرو را به اشغال درآورد و مردم زیادی را به اسارت گرفت و بازگشت. «۱»

(۲) در روایت طبری از کلبی آمده است: هنگامی که هرقل قتل و غارت‌های عظیم لشکریان فارس را در سرزمین خویش مشاهده کرد، به مشاوره با بزرگان روم پرداخت و آنها به او پیشنهاد کردند که به آنها حمله کنند و او آماده برای این کار شد.

خسرو به «شهر براز» پیغام فرستاد که اردوگاهی را در همان مکانی که در آن استقرار دارد، برپا کند و از طرفی بر شاهین فادوسبان مغرب خشمگین شد و او را نزد خود فراخواند و از فرماندهی لشکر عزل کرد. از سوی دیگر هرقل پسر خویش را به جانشینی خود در قسطنطنیه گمارد و از غیر راهی که «شهربراز» در آن اردو زده بود، عبور کرد تا به سرزمین‌های ارمنستان رسید و بعد از یک سال در نصیبین اطراق کرد.

(۳) و در آن هنگام، خسرو در تفریحگاه سلطنتی به سر می‌برد. و وقتی که خبر ورود هرقل به همراه لشکریانش به نصیبین را شنید، یکی از فرماندهانش به نام «راهزار» را به همراه دوازده هزار نفر به مقابله وی فرستاد و به او دستور داد که در نینوی در نزدیکی شهر موصل و در کناره رودخانه دجله اردو بزند و از عبور رومیان از دجله جلوگیری کند. راهزار دستور خسرو را اجرا کرد و در همان جایی که وی دستور داده بود، اردوگاه زد؛ اما هرقل از ناحیه دیگری از دجله عبور کرد.

(۴) هنگامی که خبررسان‌ها به «راهزار» خبر دادند که هرقل با هفتاد هزار نفر از دجله عبور کرده است، مطمئن شد که توانایی مقابله با آنها را ندارد و برای همین بارها به خسرو نوشت که نیروهای کمکی برای او بفرستد، زیرا او توانایی مقابله با نیروهای زیاد و کارآمد هرقل را ندارد. خسرو نیز در جوابش می‌نوشت که اگر او از مقابله با رومیان عاجز است از بذل خون خود و لشکریانش در راه اطاعت از پادشاه عاجز نیست، برای همین او با لشکریان خود به دل سپاه روم زد و خودش و حدود شش هزار نفر از سربازانش کشته شدند و بقیه شکست خورده و فرار کردند.

این خبر به خسرو رسید و او از تفریحگاه خویش به مدائن آمد و در آن مستقر گردید و خود را آماده جنگ با هرقل کرد. هرقل نیز تا نزدیکی‌های مدائن پیش آمد و سپس به سوی سرزمین روم بازگشت. «۲»

---

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۱). تاریخ مختصر الدول، ص ۹۲.

(۲). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۸۲- ۱۸۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲۷

(۱) روایت طبری از کلبی مطلب را این گونه نقل می‌کند: او از راهی که «شهر براز» در آن اردوگاه نزده بود به سوی مدائن حرکت کرد و خسرو، شاهین فادوسبان مغرب را هم به خاطر اختلافی که به وجود آمده بود از فرماندهی بر منطقه نصیبین عزل کرد و او در وقتی که هرقل به سوی ایران حرکت کرد تا به ارمنستان رسید و بعد از یک سال نصیبین را به اشغال خود درآورد، در دربار خسرو به سر می‌برد.

(۲) اما مسعودی می‌نویسد: لشکر خسرو به فرماندهی «شهر براز» قسطنطنیه را به محاصره درآورده بود تا این که بین او و خسرو پرویز اختلاف افتاد و هرقل نزد او آمد و او را علیه پرویز تحریک کرد و پس از اتمام محاصره قسطنطنیه؛ هرقل با لشکریان فراوانی از راه خلیج به طرف دریای خزر حرکت کرد و از آنجا به سوی «طرابزنده» و «أبواب لازقه» رفت و در آنجا از حاکمان لان، خزر، سیر، آن جازی، کرزان، أرمن و غیره کمک گرفت، تا این که به سرزمین‌های أران و بیلقان و آذربایجان و ماهات رسید و لشکریانش وارد مملکت عراق شدند و به قتل و غارت و چپاول پرداختند تا این که پرویز حیله‌ای به کار برد که او را از ادامه پیش روی بازداشت و او به سوی قسطنطنیه بازگشت. «۱»

(۳) از این عبارت چنین استنباط می‌شود که گویی هرقل رابطه پرویز و «شهربراز» را به هم زده است و به ملاقات «شهر براز» رفته و او را به خروج از دستورهای پرویز تشویق کرده است و «شهر براز» در مقابل تحرکات هرقل خویشتن‌داری کرده است و او هم بدون دردسر وارد قلمرو فارس‌ها شده و به قتل و غارت پرداخته است.

اما او قبل از آن در مروج الذهب بر خلاف این اظهار نظر کرده و گفته است: سپس رابطه بین پرویز و شهریار به هم خورد و شهریار به پادشاه روم تمایل پیدا کرد و هرقل را متمایل به حرکت به سوی عراق کرد تا این که با هم به منطقه نهروان رسیدند. در آنجا پرویز، اقدام به ارسال نامه‌های متعدّد به وسیله اسقف‌های مستقر در عراق کرد و بین هرقل و شهریار اختلاف انداخت و همین باعث شد که هرقل به قسطنطنیه عقب‌نشینی کند. «۲»

(۴) اما قول اوّل از قول دوم مقبول‌تر است و بسیار بعید است که «شهربراز» یا «شهریار»، خودش هرقل را به سوی عراق راهنمایی کرده باشد و آنچه که در التنبیه و الاشراف آمده، بر آنچه که در مروج الذّهب آمده است ترجیح دارد، زیرا نسخه دومی که موجود و متداول است همان نسخه مربوط به سال ۳۳۲ هجری می‌باشد که در موارد مختلف کتاب به این نکته اشاره کرده است و کتاب التنبیه را در سال ۳۴۵ هجری تألیف کرده که در جاهای مختلف کتاب بدان اشاره نموده است. در همین سال

---

(۱). التنبیه و الاشراف، ص ۱۳۴.

(۲). مروج الذهب، ج ۱، ص ۳۰۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲۸

مسعودی رحلت کرده است و در التنبیه به این نکته اشاره کرده است که به هنگام تألیف آن، بسیاری از عبارت و معانی مروج الذهب را که در سال ۳۳۲ هجری آن را تألیف کرده، تغییر داده است و مطالب بسیاری به آن افزوده است به صورتی که چندین برابر نسخه اولی شده است. «۱» این بدان معنا است که مطالب مروج به وسیله التّنبیه منسوخ شده است و در واقع التنبیه؛ بازنگری و تصحیح مروج می‌باشد.

(۱) ولی قول صحیح همان است که در مروج الذهب آمده است که می‌گوید: هرقل به سوی عراق حرکت کرد تا به نهروان رسید،

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

سپس از ادامه حرکت منصرف شد و به قسطنطنیه بازگشت؛ نه آنچه که از ابن عبری نقل شده و با این کتاب آنها را ناگریز کرده است که در مورد او اختلاف پیدا کنند و به دنبال راه چاره‌ای برای نجات خویش باشند. «۲»

(۲) طبری روایتی را از عکرمه نقل می‌کند که علت اختلاف بین خسرو و «شهر براز» و برادرش «فرّخان» را به تفصیل بازگو می‌کند. او می‌گوید: به خسرو خبر رسید که فرّخان شراب‌خواری کرده و گفته است: هرآینه مرا می‌بیند که بر تخت خسرو نشسته‌ام. برای همین به «شهربراز» نوشت: به محض آن که نامه به تو رسید، سر «فرّخان» را برای من بفرست.

«شهر براز» هم به پرویز نوشت: ای پادشاه! تو هرگز مثل «فرّخان» را نخواهی یافت، اگر هم با او خصومت و دشمنی داری، صرف نظر کن. پرویز دوباره برای من پیام فرستاد که: او در میان فارس‌ها هواداران زیادی دارد، پس هر چه زودتر سرش را برای من بفرست. اما «شهر براز» دوباره برایش نامه فرستاد و پرویز از این اقدام «شهر براز» خشمگین شد و دیگر جوابش را نداد.

(۳) سپس «فرّخان» را حاکم فارس گردانید و به او دستور داد که برادرش «شهربراز» را به قتل برساند.

او به محض این که نامه را خواند، برادرش «شهر براز» را فرا خواند تا گردنش را بزند، اما «شهر براز» به وی گفت: عجله نکن و مهلت بده تا وصیتم را بنویسم. آنگاه درخواست نمود که جعبه‌ای را برایش آوردند که در آن سه صفحه بود و گفت: اینها نامه‌هایی است که خسرو برایم فرستاده بود تا تو را به قتل برسانم و چنین نکردم و تو با یک نامه می‌خواهی گردنم را بزنی؟ «فرّخان» نیز از اطاعت پرویز خودداری کرد و با هم قرار گذاشتند که از دستورهای پرویز سرپیچی کنند. پس «شهربراز» نامه‌ای به سزار روم، هرقل نوشت و گفت: من با تو کاری دارم که با نامه و قاصد نمی‌توانم آن را انجام دهم. پس تو به همراه پنجاه رومی و من هم با پنجاه ایرانی به ملاقات همدیگر می‌آییم.

(۴) پس قیصر به همراه پانصد رومی به سوی وعده‌گاه حرکت کرد و در مسیر راه نیز جاسوسانی را به

---

(۱). التنبیه و الاشراف، ص ۸۴- ۸۵ و ۱۴۹.

(۲). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۸۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۲۹

کار گرفت تا مبادا «شهر براز» قصد توطئه علیه او را داشته باشد؛ اما جاسوسان خبر دادند که «شهر براز» تنها با پنجاه نفر به وعده‌گاه آمده است. آنها به خیمه‌ای از دیبا که برایشان آماده شده بود رفتند و هر کدام تنها یک چاقو به همراه داشتند. پس از دیدار همدیگر، مترجمی خواستند و «شهر براز» شروع به سخن کرد و گفت: کسانی که شهرهای تو را خراب کردند، من و برادرم بودیم که با ابتکار و شجاعت خویش لشکریان تو را عقب می‌راندیم. اما با همه این خدمت‌ها، خسرو نسبت به ما حسادت می‌کند و لذا از من خواسته است که برادرم را به قتل برسانم و من امتناع ورزیده‌ام و سپس به برادرم دستور داده است که مرا به قتل برساند. حال ما از او بیزاری جسته و حاضریم که در کنار تو با او بجنگیم.

(۱) هرقل گفت: قبول کردم و سپس یکی از آنها به دیگری اشاره کرد که این راز باید بین دو نفر باقی بماند و اگر مترجم زنده بماند، ممکن است که آن را فاش کند؛ لذا او را با چاقوهای خودشان به قتل رساندند.

سپس عکرمه می‌گوید: پس خداوند خسرو را هلاک کرد و این خبر در روز حدیبیه به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رسید و آن حضرت و یارانش خوش‌حال شدند. «۱»

هم چنین وی روایت دیگری را از یحیی بن یعمر نقل می‌کند و می‌گوید: خسرو پرویز «شهر براز» را همراه لشکری به شام فرستاد و قیصر روم (هرقل) نیز لشکری را به فرماندهی «قطمه» فرستاد. آنها به مقابل هم رسیدند و پس از درگیری شدید، فارس‌ها بر روم غالب شدند و کفار قریش با شنیدن این خبر خوش‌حال شدند و در مقابل مسلمانان ناراحت شدند که خداوند این آیات را نازل

pdftarikhema.org
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

کرد: «الم غُلِبَتِ الرُّومُ فِی أَدْنَی الْأَرْضِ»؛ الم؛ رومی‌ها در نزدیک این شهر مغلوب شدند.

(۲) «شهر براز» به تدریج در شهرهای آنها پیشرفت می‌کرد و آنها را غارت و چپاول می‌کرد تا به خلیج قسطنطنیه رسید و در همین حال خسرو پرویز هلاک شد. خبر آن به لشکریانش رسید و همین باعث عقب‌نشینی «شهر براز» و نیروهایش شد و لشکریان روم نیز فرصت را غنیمت شمرده و به تعقیب و کشتار آنها پرداختند. «۲»

(۳) دو روایت مذکور از یحیی بن یعمر و روایت قبلی از عکرمه بر این نکته اتفاق نظر دارند که غلبه فارس‌ها بر رومی‌ها در منطقه أذرعات که در کناره‌های سرزمین‌های شام به سمت صحرای عرب واقع شده، رخ داده است و غلبه رومی‌ها بر فارس‌ها به سبب مرگ خسرو پرویز و عقب‌نشینی «شهر براز» و لشکریانش و هجوم رومی‌ها بر آنها اتفاق افتاده است. این خبر در روز حدیبیه به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رسید و او و اصحابش از آن خوش‌حال شدند.

---

(۱). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۸۶ و تفسیر طبری، ج ۲۰، ص ۱۳- ۱۴.

(۲). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۸۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۳۰

(۱) این موافق با آن چیزی است که طبری از کلبی حکایت می‌کند مبنی بر این که بعثت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در بیستمین سال پادشاهی خسرو پرویز بوده است و هجرت آن حضرت در سی و سومین سال سلطنت او بوده است. «۱» و مدت پادشاهی خسرو پرویز ۳۸ سال به طول کشید. «۲»

(۲) اما قولی را که طوسی از ابی سعید خدری «۳» و طبرسی از مقاتل «۴» نقل می‌کند، این است که در روز بدر وقتی مسلمانان بر کفار پیروز شدند، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله خبر داد که رومی‌ها نیز بر فارس‌ها پیروز شده‌اند ... و روز بدر در نیمه سال دوم هجرت واقع شده بود؛ یعنی پنج سال یا پنج سال و شش ماه قبل از مرگ خسرو پرویز و شکست ایرانی‌ها در مقابل رومی‌ها. تا آن تاریخ رومی‌ها هیچ‌گاه بر فارس‌ها غالب نشده بودند و در مقابل، فارس‌ها به طور متوالی بر آنها پیروز شده و سرزمین‌هایشان را اشغال کرده بودند.

(۳) اما درباره آنچه که در زمان خسرو پرویز اتفاق افتاده است، طبری می‌گوید: از جمله این حوادث جنگ قبیله ربیعه با لشکری بود که خسرو پرویز برای سرکوب آنها ارسال کرده بود و در این جنگ که در ذی قار واقع شد، ربیعه پیروز شدند و رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله هنگامی که شنید ربیعه پیروز شده‌اند، فرمود: «این اولین روزی است که عرب‌ها بر عجم‌ها پیروز شده‌اند و این پیروزی به خاطر من بوده است» «۵» چنانچه قبلا گذشت.

(۴) مسعودی می‌نویسد: در زمان پادشاهی خسرو پرویز جنگ ذی قار اتفاق افتاد و این همان جنگی بود که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله درباره آن فرمود: «این اولین روزی است که عرب بر عجم غالب می‌شود و این به خاطر من است» و در روایتی آمده است که این جنگ چند ماه پس از جنگ بدر و بین بکر بن وائل و هامرز، فرماندار خسرو پرویز «۶» اتفاق افتاد و به احتمال بسیار زیاد، خبری که در مورد پیروزی بر فارس به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رسید و او اصحابش را از آن مطلع کرد، همان پیروزی عرب‌ها بر فارس‌ها بوده است، نه پیروزی رومی‌ها بر فارس‌ها.

(۵) اما به واقعه کشکر و أذرعات در میان کتاب‌های تاریخ رومی و فارسی و عربی که در دسترس من می‌باشد، اشاره‌ای جداگانه نشده است و به احتمال زیاد جزء یکی از حملات سه‌گانه: فتح انطاکیه، فتح دمشق و فتح بیت المقدس، می‌باشد و احتمال دارد که یکی از این حمله‌ها تا أذرعات که در أواخر

---

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۱). همان، ص ۱۸۷.

(۲). همان، ج ۲، ص ۲۱۸ و ۲۲۷ و ۲۲۹.

(۳). التبیان، ج ۸، ص ۲۲۸.

(۴). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۶۱.

(۵). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۹۳ و ۲۰۷.

(۶). مروج الذهب، ج ۱، ص ۳۰۷ و تاریخ یعقوبی، ج ۱، ص ۲۱۴- ۲۱۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۳۱

مرزهای اردن به سمت حجاز واقع شده است، گسترش یافته باشد. لکن این با زمان نزول سوره روم که اندکی قبل از هجرت به مدینه نازل شده است، مطابقت ندارد، زیرا حمله اول در سال ۶۱۱ میلادی (ششم بعثت) رخ داده است و به احتمال زیاد این واقعه حد اقل در سال هشتم بعثت که مصادف با ۶۱۷ میلادی می‌باشد، رخ داده است و در این سال حمله فرمانده ایرانی شاهین به کاپادوکیه و کالسدونه اتفاق افتاده است که در ادامه آن به دروازه‌های قسطنطنیه در ساحل دریای بسفر رسیدند. و احتمال دارد که این حمله مطابق با قول شیخ طوسی باشد که گفته است: مقصود از «أدنی الارض» از جهت نزدیکی به دشمن بوده است «۱» و یا آنچه را که طبرسی از مجاهد نقل کرده است مبنی بر این که «أدنی الارض» همان نزدیک‌ترین سرزمین رومی‌ها به مملکت فارس‌ها بوده است. «۲»

(۱) اما آنچه را که طبرسی گفته است مبنی بر این که بیت المقدس در نظر رومیان به منزله کعبه نزد مسلمانان بوده است که فارس‌ها آن را به تصرف درآورده بودند. روایت شده است که آنها بیت المقدس را دوباره پس گرفتند و پادشاه روم به شکرانه این نعمت با پای پیاده به این شهر آمد و تمام مسیر عبور وی را تزیین کردند. «۳»

(۲) قبلا نقل شد که قرآن از مسجد شهر قدس که در کنار «بیت المقدس» قرار دارد به مسجد الاقصی تعبیر می‌کند و برای ما دشوار است که قبول کنیم مسجد، أقصی است و محل جنگ و واقعه، أدنی است که در «أدنی الارض» بدان اشاره شده است و قابل قبول نیست که این سرزمین أدنی (نزدیک) و مسجد أقصی (دور) باشد. از سوی دیگر در تاریخ نقل شده رومی‌ها بیت المقدس را در زمان پادشاهی خسرو پرویز و هرقل که معاصر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بوده‌اند، پس گرفته‌اند.

(۳) از جمله روایت‌هایی که تأکید می‌کند بر این که پیروزی رومی‌ها بر فارس مدت‌ها پس از جنگ بدر بوده، روایتی است که طبرسی در مجمع البیان نقل می‌کند مبنی بر این که وقتی ابو بکر می‌خواست به مدینه هجرت کند، ابیّ بن خلف مانع از مهاجرت وی شد تا این که پسرش عبد الله بن ابی بکر را به عنوان کفیل پدرش گرو گرفت. سپس ابیّ در جنگ احد به دست رسول الله صلّی اللّه علیه و آله زخمی شد و با همان جراحت به مکه بازگشت و به هلاکت رسید و آنگاه از شعبی روایت می‌کند که: آن مدت معین شده (نه سال) بین ابو بکر و ابیّ بن خلف تمام نشده بود که رومی‌ها غلبه پیدا کردند و به دنبال آن ابو بکر مبلغ شرط را از ورثه ابیّ گرفت و نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله آورد و آنگاه همه آن را صدقه داد. «۴»

---

(۱). التبیان، ج ۸، ص ۲۲۹.

(۲). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۶۰ و منظور از جزیره شهر موصل است.

(۳). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۶۰- ۴۶۱.

(۴). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۶۱- ۴۶۲ و الکشاف، ج ۳، ص ۲۱۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۳۲

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۱)

سوره هشتاد و پنجم: عنکبوت

«الم أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ» «۱»؛ الم؛ آیا مردم را گمان این است که چون بگویند «ایمان آوردیم» رها می‌شوند و دیگر آزمایش نمی‌شوند؟ ما پیشینیان را آزمودیم تا خدا را راستگویان و دروغگویان را معلوم کند.

(۲) طبرسی در مجمع البیان از شعبی نقل می‌کند که: آیه در مورد مردمی نازل شد که از مکه خارج شده بودند تا به مدینه هجرت کنند و در این حال عده‌ای از مشرکان در پی آنها آمده بودند و آنها را اذیت می‌کردند و در نتیجه عده‌ای نجات یافتند و عده‌ای به شهادت رسیدند. از ابن عباس نقل شده است که منظور از «الناس»، کسانی هستند که در مکه ایمان آوردند از قبیل: عمار بن یاسر و ولید بن مغیره مخزومی و عیاش بن ابی ربیعه مخزومی و سلمهٔ بن هشام مخزومی و از ابن جریح نقل شده است که آیه در شأن عمار بن یاسر نازل شده است که در راه خدا بسیار شکنجه می‌شد. «۲»

شاید که این مصداق همان چیزی است که کشی در کتاب رجال خویش از لیث ابن سعد از عمر غلام بنی غفره نقل می‌کند که گفت: عمار به همراه عده‌ای محبوس و شکنجه شد و سپس آزاد شد و نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رفت. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هرآینه ابو یقظان رستگار شد! اما عمار با ناراحتی گفت: او رستگار نشد و نتوانست که خویشتن‌داری کند؛ زیرا آن قدر او را اذیت کردند تا مجبور شد به تو فحش و ناسزا بگوید. «۳»

(۳) آنچه را که سیوطی از ابن عباس نقل کرده، چنین است: هنگامی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله تصمیم گرفت به مدینه هجرت کند به اصحابش فرمود: که شما پیش از من حرکت کنید؛ اما بلال و خبّاب و عمار به دست مشرکان گرفتار شدند و در این میان عمار از روی تقیّه سخنانی را که مشرکان می‌خواستند، بر زبان آورد و همین باعث خوش‌حالی‌شان شد و او را آزاد کردند. «۴»

(۴) اخبار مذکور با زمان قبل از هجرت متناسب است و ارتباطی با آنچه که در مرتبه اول و به هنگام نزول سوره نحل در اواخر ایام محاصره شعب اتّفاق افتاد، ندارد؛ در آنجا که مشرکان قریش، او و پدر و مادرش را شکنجه کردند و والدین او را به شهادت رساندند و او از روی تقیه درخواست‌های مشرکان را به زبان آورد و آزاد شد. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در آن روز به او فرمود: «اگر دوباره چنین

---

(۱). عنکبوت (۲۹)، ۱- ۲.

(۲). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۲۷.

(۳). رجال کشی، ص ۳۵.

(۴). الدر المنثور، ج ۴، ص ۱۳۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۳۳

درخواست‌هایی از تو کردند، آنها را تکرار کن» که اشاره به تکرار آن در همین زمان قبل از هجرت داشته و قضیه به همان صورت که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله چند سال قبل بدان اشاره کرده بود، اتفاق افتاد.

(۱) بنابراین آنچه در خبر به نقل از ابن عباس آمده است که: «ابو جهل عمار را اسیر کرد و شکم مادرش را از هم درید.» و آنچه در آخر خبر آمده است که: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در مدینه بر چشم‌هایش دست می‌کشید و می‌فرمود: «اگر دوباره چنین درخواست‌هایی از تو کردند، آنها را تکرار کن.» خلط احادیث و توهّم است؛ زیرا چگونه ممکن است که رسول الله صلّی اللّه علیه

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

و آله این مطلب را بعد از هجرت در مدینه به وی بگوید در حالی که مشرکان برای شکنجه عمار به وی دسترسی ندارند؟!

(۲) هم چنین آنچه که در آخر خبر کشی از ابن سعد آمده است که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «اگر دوباره چنین درخواستی از تو کردند، بیش از گذشته آنها را تکرار کن»؛ خلط احادیث است؛ زیرا چگونه ممکن است که مشرکان چنین درخواستی از عمار داشته باشند در حالی که مطابق مفاد خبر آن حضرت و عمار به مدینه هجرت کرده بودند؟!

چنان که آنچه در آخر خبر سیوطی آمده است مبنی بر این که: «سپس بلال و خباب و عمار را رها کردند و آنها نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رفتند و جریان را بازگو کردند ... و این آیات نازل شد: «إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ»؛ مگر کسی که مجبور شود، در حالی که در دل ایمان محکمی دارد؛ با آنچه که در مرتبه اول درباره عمار نازل شد، خلط شده است. و همین موجب استثنای بدون دلیل این آیات از سوره نحل مکی می‌شود، چنان که هنگام صحبت درباره آیات سوره نحل به این مطلب اشاره کردیم.

(۳) هم چنین در این سوره آمده است: «وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ حُسْناً وَ إِنْ جاهَداكَ لِتُشْرِكَ بِي ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذابِ اللَّهِ وَ لَئِنْ جاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَ وَ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِما فِي صُدُورِ الْعالَمِينَ وَ لَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْمُنافِقِينَ» «۱»؛ انسان را به نیکی کردن به پدر و مادر سفارش کردیم و اگر آن دو سعی کردند چیزی را که به آن واقف نیستی شریک من قرار دهی، اطاعت نکن، بازگشت شما به سوی من است و شما را از کردارتان آگاه خواهم کرد و مؤمنان صالح را در زمره شایستگان قرار دادیم. بعضی از مردم گویند به خدا ایمان آوردیم و چون در راه خدا مورد آزار قرار گیرند، فتنه مردم را مانند عذاب خدا می‌پندارند و اگر مردی از جانب پروردگارت برسد، می‌گویند: ما نیز با شما بوده‌ایم، آیا خداوند به آنچه در دل‌های مؤمنان می‌گذرد آگاه‌تر نیست، البته خدا مؤمنان و منافقان را می‌شناسند.

---

(۱). عنکبوت (۲۹)، ۸- ۱۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۳۴

(۱) سیوطی در الدر المنثور از سعد بن ابی وقاص نقل می‌کند که گفت: مادرم به من می‌گفت: هیچ غذا و آبی نمی‌خورم تا به محمد کافر شوی و مدت‌ها از خوردن و آشامیدن امتناع کرد تا این که نازل شد:

«وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ حُسْناً»

(۲) طبرسی در مجمع البیان از کلبی نقل می‌کند که: آیه «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ» در مورد عیّاش بن ابی ربیعه مخزومی نازل شد و علت آن هم این بود که او مسلمان شد و از ترس خانواده‌اش قبل از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مدینه مهاجرت کرد به همین خاطر مادرش، اسماء دختر مخزمه تمیمی قسم خورد که از خوردن و آشامیدن و شستن سر و به خانه رفتن امتناع خواهد ورزید، تا پسرش از مدینه برگردد.

وقتی که فرزندانش ابو جهل بن هشام و حرث بن هشام این منظره را دیدند، برای بازگرداندن برادر خویش به سوی مدینه حرکت کردند و وقتی او را دیدند، قضیه بی‌تابی مادرش را نقل کردند. آنها آن قدر اصرار کردند تا این که او از آنها قول و پیمان گرفت که او را از دینش برنگردانند. اما با وجودی که آنها قول داده بودند به محض این که با برادران خویش به خارج از مدینه رسیدند، دست‌هایش را بستند و آن قدر با شلاق او را زدند که از دین محمد برائت جست و کلمات زشتی را بر زبان آورد و به دنبال آن آیه نازل شد. «۱»

(۳) بنابراین آیه از بازگشت وی به هنگام حصول نصرت الهی در مورد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و اصحابش خبر می‌دهد. هم

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

چنین آیه این مسأله را بعید نمی‌داند که او را در باطن مؤمن بوده است و خداوند به ایمان افراد آگاه‌تر است و این چنین هم بوده است. این را به صورت کامل طبرسی از کلبی این گونه نقل کرده است: هنگامی که نبی اکرم و مؤمنان به مدینه هجرت کردند، عیاش نیز به مدینه هجرت کرد و مسلمان خوبی شد و از آنجا که برادرش حرث به خاطر قبول اسلام، او را بسیار اذیت کرده بود، قسم خورده بود که اگر به برادرش حرث در خارج از حرم دست یابد، او را به قتل برساند. در همین ایام حرث اسلام آورد و به مدینه هجرت کرد اما عیاش از این قضیه آگاهی نداشت و در یکی از روزها او را در محله قبا دید و فورا گردنش را زد، ولی وقتی که از اسلام وی آگاه شد، گریست و آیه استرجاع را قرائت کرد و به همین مناسبت این آیه نازل شد: «وَ ما کانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ یَقْتُلَ مُؤْمِناً إِلَّا خَطَأً» «۲»؛ سزاوار نیست که مؤمنی، مؤمن دیگر را به قتل برساند، مگر آن که از روی خطا باشد.

(۴) در واقع این آیه از ایمان این دو برادر خبر می‌دهد و بنابراین احتمال دارد که منظور از منافقین در آیه، همان سعد بن ابی وقاص باشد که بعد از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به سرنوشت بدی دچار شد.

بعد از این آیه خداوند می‌فرماید: «وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِیلَنا وَ لْنَحْمِلْ خَطایاکُمْ

---

(۱). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۲۹.

(۲). همان، ص ۴۲۹- ۴۳۰.

وَ ما هُمْ بِحامِلِینَ مِنْ خَطایاهُمْ مِنْ شَیْءٍ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ وَ لَیَحْمِلُنَّ أَثْقالَهُمْ وَ أَثْقالًا مَعَ أَثْقالِهِمْ وَ لَیُسْئَلُنَّ یَوْمَ الْقِیامَةِ عَمَّا کانُوا یَفْتَرُونَ» «۱»؛ کافران به مؤمنان گفتند: «از ما پیروی کنید. گناهانتان بر گردن ما.»

آنها دروغ می گویند، هرگز بار گناهان کسی را بر گردن نخواهند گرفت، بلکه بار سنگین گناهان خود و بار گران دیگران بر دوش آنها خواهد بود و در روز قیامت به خاطر دروغهایی که به هم می‌بافتند بازخواست خواهند شد.

(۱) قمی در تفسیر آن می‌نویسد: کفار به مؤمنان می گفتند: با ما باشید، زیرا چیزی که از آن می‌ترسید، پوچ و باطل است و بر فرض که حقیقت داشته باشد، ما گناهان شما را تحمل می کنیم و در این صورت خداوند آنها را دو مرتبه عذاب می کند: یک مرتبه به خاطر گناهان خودشان و یک مرتبه به خاطر گناهان دیگران. «۲»

هم چنین خداوند در این سوره می‌فرماید: «یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِی واسِعَةٌ فَإِیَّایَ فَاعْبُدُونِ» «۳»؛ ای بندگانی که ایمان آورده‌اید، همانا سرزمین من گسترده است و برای عبادت من در آن مهاجرت کنید.

(۲) طبرسی در مجمع البیان از مقاتل و کلبی نقل می کند که گفتند: این آیه در مورد مؤمنان مستضعف نازل شده است که در مکه زندگی می کردند و با این آیه مأمور شدند که به مدینه مهاجرت کنند. «۴»

و از جمله می‌فرماید: «وَ کَأَیِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لا تَحْمِلُ رِزْقَها. اللَّهُ یَرْزُقُها وَ إِیَّاکُمْ وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ» «۵»؛ چه بسیار جنبندگانی که نمی‌توانند روزی خود را برگیرند و خداوند آنها و شما را روزی می‌دهد و او شنوای داناست.

(۳) طبرسی در مجمع البیان از مقاتل و کلبی نقل می کند که گفتند: این آیه در مورد گروهی نازل شد که مورد اذیت و آزار مشرکان واقع می‌شدند، برای همین مأمور به هجرت از مکه شدند، لکن گفتند:

چگونه به مدینه هجرت کنیم، در حالی که در آنجا مسکن و زاد و توشه‌ای نداریم و اگر به آنجا برویم، چه کسی به ما آب و غذا می‌دهد؟ که در جواب آنها این آیه نازل شد. «۶»

در خاتمه سوره، مسلمانان را به صبر و جهاد توصیه می کند و می‌فرماید: «وَ الَّذِینَ جاهَدُوا فِینا تاریخ تحقیقی اسلام ج۲ ۱۳۵ سوره هشتاد و پنجم: عنکبوت ..... ص : ۱۳۲

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۱). عنکبوت (۲۹)، ۱۲- ۱۲.

(۲). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۱۴۹. و سیوطی در الدر المنثور از محمد بن حنفیه نقل می‌کند که گفت: ابو جهل و بزرگان قریش به کسانی که اسلام می‌آورند، می‌گفتند: محمد شراب و زنا را تحریم می‌کند، پس دست از اسلام بردارید و مطمئن باشید که ما گناهان شما را بر گردن می‌گیریم که به دنبال آن این آیه را نازل شد.

(۳). عنکبوت (۲۹)، ۵۶.

(۴). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۵۵.

(۵). عنکبوت (۲۹)، ۶۰.

(۶). مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۵۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۳۶

لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنا وَ إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ»؛ کسانی را که در راه ما مجاهدت کنند به راه‌های خویش راهنمایی خواهیم کرد و خداوند با نیکوکاران است.

(۱) در اینجا خبرهایی که از ابن عباس در مورد آخرین سوره‌ای که قبل از هجرت نازل شده، مختلف است؛ یعنی در همان حال که طبرسی در مجمع البیان از حاکم حسکانی از عطاء از ابن عباس نقل کرده است، آخرین سوره‌ای که بعد از عنکبوت و قبل از هجرت نازل شده، مطفّفین بوده است. «۱»

و زرکشی در البرهان و سیوطی در الاتقان «۲» و ابن ندیم در الفهرست از محمد بن بشیر انصاری همین مطلب را نقل می‌کنند، لکن وی اضافه می‌کند که گفته می‌شود: این سوره مدنی است. «۳» و سیوطی در الاتقان خبری را از ابن عباس و خبر دیگری را از بیهقی از عکرمهٔ از ابن عباس نقل می‌کند که این دو خبر در ترتیب سوره‌ها اختلاف دارند؛ اما بر این که سوره مطففین، سوره‌ای مدنی است اتفاق نظر دارند، بر خلاف خبر سابق که آن را مکی می‌دانست. «۴» (۲) طبرسی در مجمع البیان این قول را از حسن بصری و ضحاک «۵» نقل کرده و اضافه می‌کند که عکرمه از ابن عباس سبب نزول آن را چنین دانسته است: هنگامی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به مدینه آمد، مردم آنجا بسیار کم‌فروشی می‌کردند و برای همین خداوند فرمود: «وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ»؛ وای بر کم‌فروشان، از آن به بعد بود که مردم مدینه کم‌فروشی را کنار گذاشتند. و از سدّی روایت کرده است که: وقتی رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به مدینه آمد، مردی به نام ابو جهینه در آنجا زندگی می‌کرد که دو پیمانه متفاوت داشت که با یکی جنس می‌خرید و با یکی می‌فروخت، برای همین آیات این سوره نازل شد، «۶» بلکه در روایت ابی جارود در تفسیر قمی آمده است که امام باقر علیه السّلام فرمود: وقتی نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شد، مردم مدینه بسیار کم‌فروشی می‌کردند و پس از این که این آیات نازل شد، «۷» آنها دست از این کار خویش برداشتند و این معنای همان روایتی است که عکرمه از ابن عباس نقل کرده و ما آن را اختیار کرده‌ایم.

(۳) بنابراین آخرین سوره‌ای که در مکه نازل شده، همان عنکبوت بوده است که در آن مسلمانان مأمور به هجرت شده‌اند و پس از نزول این سوره، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به اصحابش دستور داد که به صورت انفرادی و جمعی به مدینه هجرت کنند و خودش بعدا به آنها پیوست.

(۱). مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۶۱۳.

(۲). الاتقان، ج ۱، ص ۱۱ به نقل از ابن ضریس که در قرن پنجم می‌زیسته است.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

(۳). الفهرست، ص ۳۷.

(۴). الاتقان، ج ۱، ص ۱۰.

(۵). مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۶۸۵.

(۶). همان، ص ۶۸۷.

(۷). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۴۱۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۳۷

(۱)

فصل چهارم بیعت عقبه و انتشار اسلام در مدینه

اشاره

(۲)

بیعت عقبه

قمی در تفسیرش می‌نویسد: «هنگامی که أوسی‌ها و خزرجی‌ها به مکه آمدند، اکثرا مشرک بودند و دین جاهلیت خویش را داشتند و در میان آنها عبد الله بن ابیّ بن سلول هم حضور داشت. در این حال رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در منزل عبد المطّلب (در منی در ایام موسم حج) اقامت داشت و علی علیه السّلام و حمزه و عبّاس نیز با وی بودند. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نزد أوس و خزرج رفت و فرمود: آیا از من مواظبت می‌کنید تا بتوانم مقداری از آیات قرآن را برای شما بخوانم و در مقابل، خداوند بهشت را به شما ارزانی خواهد کرد؟ گفتند: بله از تو حمایت خواهیم کرد و تو هر چه که می‌خواهی بر ما عرضه کن. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: قرار ما در عقبه در شب وسطی از شب‌های تشریق و با هم در خانه عبد المطّلب در عقبه گرد هم خواهیم آمد و کسانی که خواب هستند را آگاه نسازید که کجا می‌روید. آنها پس از اتمام حج خود به منی بازگشتند و از میان آنها هفتاد نفر از أوسی‌ها و خزرجی‌ها نزد آن حضرت در خانه عبد المطّلب آمدند. پس از آن که همه جمع شدند، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به آنها فرمود: آیا از من مواظبت می‌کنید تا بتوانم کتاب خدایتان را بر شما بخوانم و شما به واسطه ثواب آن مستحق بهشت خداوند گردید؟ اسعد بن زراره و براء بن معرور و عبد الله بن حرام «۱» گفتند: بله، هر شرطی که می‌خواهی بگذار.

(۳) پس رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: آیا شرط می‌کنید که همان گونه که از خود و خانواده خود محافظت می‌کنید، از من و خانواده‌ام محافظت کنید؟ گفتند: اگر چنین کنیم در مقابل به چه چیزی دست می‌یابیم؟ فرمود: در دنیا بر تمام عرب حاکم خواهید شد و عجم‌ها زیر سیطره شما قرار خواهند گرفت و در بهشت از پادشاهان خواهید بود. گفتند: قبول کردیم.

(۴) پس از آن عباس بن نضله أوسی بلند شد و گفت: ای جماعت أوس و خزرج، آیا می‌دانید که به چه

---

(۱). پدر جابر بن عبد الله انصاری که در احد به شهادت رسید.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۳۸

کاری اقدام کرده‌اید؟ هرآینه به جنگ با سرخ و سفید و به جنگ با پادشاهان دنیا برخاسته‌اید. پس اگر می‌دانید که با دچار شدن به مصیبت، او را تنها می‌گذارید و عهد و پیمان خویش را می‌شکنید، او را اغوا نکنید، زیرا رسول الله صلّی اللّه علیه و آله با وجودی

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

که قریش با او مخالفت می‌کنند، با عزت و سربلندی زندگی می‌کند.

(۱) در این حال عبد الله بن حرام و أسعد بن زراره و ابو هیثم بن تیهان به وی گفتند: تو را چه به حرف زدن؟ سپس گفتند: یا رسول الله! خون ما خون شما و جان ما جان شما است و شما هر شرطی که می‌خواهی بگذار.

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: حال دوازده نفر از میان خویش انتخاب کنید که به عنوان نماینده شما با من بیعت کنند، چنان که موسی علیه السّلام دوازده نفر را از میان بنی اسرائیل برگزید. گفتند: هر کسی را می‌خواهی انتخاب کن.

پس جبرئیل علیه السّلام به آنها اشاره کرد و گفت: این نماینده است و این نماینده است و ... تا این که نه نفر را از خزرج انتخاب کرد که عبارت بودند از: اسعد بن زراره و براء بن معرور، عبد الله بن حرام، رافع بن مالک، سعد بن عباده، منذر بن عمر، عبد الله بن رواحه، سعد بن ربیع و عبادهٔ بن صامت. سه نفر را از أوسی‌ها انتخاب کرد که عبارت بودند از: ابو هثیم بن تیهان یمنی، هم پیمان بنی عمرو بن عوف و اسید بن حضیر و سعد بن خیثمه.

(۲) پس از آن که آنها اجتماع کردند و با رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بیعت کردند، ابلیس فریاد کشید: ای جماعت قریش و عرب! این محمد و عده‌ای از اوسی‌ها و خزرجی‌ها هستند که در این گردنه با هم پیمان می‌بندند که به جنگ با شما برخیزید. به این ترتیب اهل منی صدای او را شنیدند و قریشی‌ها سلاح‌های خویش را برداشتند و به سوی گردنه عقبه شتافتند.

از سوی دیگر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فریاد ابلیس را شنید و برای همین به انصار فرمود: متفرق شوید. آنها گفتند: یا رسول الله صلّی اللّه علیه و آله: اگر اجازه دهید که با سلاح به استقبال آنها برویم، چنین خواهیم کرد.

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: مأمور به این دستور نشده‌ام و خداوند اجازه جهاد با آنان را نداده است.

گفتند: پس ای رسول الله صلّی اللّه علیه و آله شما هم با ما خارج شوید.

فرمود: منتظر امر الهی در مورد هجرت هستم و متفرق شدند.

(۳) در این حال حمزه و علی علیه السّلام حرکت کردند و حمزه با شمشیر برهنه جلوی گردنه ایستاد و وقتی که قریشی‌ها آمدند، حمزه را دیدند و به همدیگر گفتند: این که فقط حمزه است که برای جنگ با او آمده‌اید؟

حمزه نیز گفت: ما اجتماعی نداشته‌ایم و اینجا کسی نیست و به خدا قسم که هر کس بخواهد از این گردنه عقبه بگذرد، گردنش را می‌زنم! پس آنها برگشتند و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نیز به مکه بازگشت.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۳۹

(۱) اوس و خزرجی‌های مشرک که در میان آنها عبد الله بن ابیّ بن سلول نیز بود، از جلسه شبانه مسلمانان مطّلع نشدند و فردای آن روز، هنگامی که قریشی‌ها نزد آنها رفتند و گفتند: به ما خبر رسیده است که قوم تو با محمد پیمان بسته‌اند که به جنگ ما بیایند! عبد الله برای آنها قسم خورد که آنها چنین کاری نکرده‌اند و او هیچ اطلاعی در این مورد ندارد و آنها هم او را تصدیق کردند.

(۲) این قضیه را قمی در تفسیر خود ذکر کرده است و «طبرسی» آن را از او در إعلام الوری و قطب راوندی در قصص الانبیاء نقل کرده‌اند، ولی شاگرد وی، ابن شهر آشوب آن را در مناقب آل ابی طالب نقل نکرده، بلکه گفته است: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در ایام موسم حج خودش را به قبایل عرب عرضه می‌کرد تا این که در روزی با یک گروه شش نفره از خزرجی‌ها برخورد کرد و به آنها فرمود: آیا نمی‌نشینید تا مقداری برای شما صحبت کنم؟ گفتند: چرا، پس نشستند و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله آنها را به پرستش خدا دعوت کرد و اسلام را به آنها عرضه کرد و مقداری از قرآن را برای آنها قرائت کرد.

(۳) پس از آن بعضی از آنها به همدیگر می‌گفتند: به خدا قسم که این همان پیامبری است که یهود وعده ظهور وی را می‌دادند پس مواظب باشید که دیگران در بیعت با وی از شما سبقت نگیرند، لذا او را تصدیق کردند و اسلام را قبول کردند و گفتند: ما در حالی قوم خویش را ترک کردیم که هیچ قوم و قبیله‌ای مثل آنها به اختلاف، تفرقه و عداوت مبتلا نبوده است و امیدواریم که خدا

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

به واسطه وجود شما این تفرقه و اختلاف را به وحدت و همدلی تبدیل کند. و ما هم پیش آنها خواهیم رفت و آنها را به اسلام دعوت خواهیم کرد و اگر خداوند به واسطه شما، بین آنها دوستی و همدلی ایجاد کند، در این صورت کسی از شما در میانشان عزیزتر نخواهد بود. آنگاه از رسول الله صلّی اللّه علیه و آله جدا شدند و به سوی شهر خود بازگشتند، در حالی که ایمان آورده بودند و نبوّت رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را تصدیق کرده بودند.

(۴) پس از آن که موسم حج سال آینده فرا رسید، دوازده نفر از انصار به ملاقات رسول الله صلّی اللّه علیه و آله آمدند و با او «بیعت نساء» «۱» را به جای آوردند و آن حضرت مصعب بن عمیر بن هاشم را به همراه آنها فرستاد و او نیز برای آنها نماز می‌خواند و قرآن قرائت می‌کرد، به طوری که به «مقرئ» یعنی آموزگار قرآن معروف شد و پس از مدتی هیچ خانه‌ای در مدینه نبود مگر این که در آن زن یا مرد مسلمانی وجود داشت.

در موسم حج سال آینده جمعی از انصار به همراه حاجیان قوم خویش راهی مکه شدند و یکی از شب‌های ایام تشریق در عقبه گرد هم آمدند و تعدادشان ۷۳ مرد و دو زن بود.

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در میان ایشان ایستاد و فرمود: با شما بر سر اسلام بیعت می‌کنم.

---

(۱). بعدها مسلمانان بیعت نساء را برای بیعتی که در آیه دوازدهم سوره ممتحنه آمده است به کار می‌بردند و قبلا منظور از بیعت نساء بیعتی بود که در آن بر سر جنگ بیعت کردند و در مقابل «بیعت حرب» قرار داشت و سوره ممتحنه پس از صلح حدیبیه نازل شده و لذا نام‌گذاری بیعت نساء بعد از صلح حدیبیه بوده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴۰

(۱) بعضی از آنها گفتند: ای رسول خدا! می‌خواهیم که برای ما توضیح دهی تا بدانیم که چه وظایفی در مقابل خدا داریم و خدا چه کارهایی برای ما انجام می‌دهد؟ آن حضرت فرمود: اما حقوقی که خداوند بر شما دارد این است که: او را بپرستید و چیزی را شریک او قرار ندهید و حقی که من بر گردن شما دارم، این است که: باید مرا همانند زنان و فرزندانتان مورد حمایت قرار دهید و بر داغ شمشیر و از دست دادن عزیزان خویش صبر داشته باشید. «۱»

گفتند: اگر چنین کنیم خداوند در مقابل به ما چه می‌دهد؟

فرمود: در دنیا شما را بر دشمنان غالب می‌کند و در آخرت رضوان و بهشت را به شما ارزانی می‌کند.

پس ابو هیثم بن تیهان گفت: بین ما و بعضی از قریشیان پیمان‌هایی است و آیا امید داری که پس از آن که ما این پیمان را شکستیم یا آنها این پیمان‌ها را شکستند و خداوند تو را غالب و پیروز کرد، به سوی قوم خویش بازگردی و ما را تنها بگذاری؟

(۲) رسول الله صلّی اللّه علیه و آله تبسمی کرد و سپس فرمود: بلکه خون من، خون شما و خرابی خانه‌ام، خرابی خانه شما است و من با کسانی که با شما بجنگند، می‌جنگم و با کسانی که با شما صلح کنند، صلح می‌کنم.

سپس براء بن معرور دست آن حضرت را گرفت و گفت: قسم به کسی که تو را مبعوث کرده است، ما از تو همانند جان و مال خویش محافظت می‌کنیم. پس با ما بیعت کن و بدان که ما اهل جنگ و شمشیر هستیم و آن را از پدرانمان به ارث برده‌ایم.

سپس رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: دوازده نفر از میان خویش انتخاب کنید تا با من بیعت کنند و آنها دوازده نفر را انتخاب کردند.

پس به آنها فرمود: من همانند بیعت عیسی بن مریم با حواریین با شما بیعت می‌کنم مبنی بر این که از من همانند زن و فرزندانتان حمایت و محافظت کنید و آنها با همین شرط با وی بیعت کردند.

(۳) پس شیطان در گردنه عقبه فریاد زد: ای اهل منی! آیا از پیمان محمد صلّی اللّه علیه و آله و عده‌ای از جوانان آگاه هستید؟!

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

آنها با هم قرار گذاشته‌اند که با شما بجنگند. این خبر شایع شد و عده‌ای از قریش از چادرهای خویش خارج شدند، اما به کسی دست نیافتند مگر سعد بن عباده و منذر بن عمرو. در این میان منذر فرار کرد و آنها توانستند سعد را دستگیر کنند. سپس او را با طناب بستند و به مکه آوردند و شروع به کتک زدن وی کردند.

این خبر به جبیر بن مطعم و حارث بن حرب بن امیه (برادر ابی سفیان، صخر بن حرب) رسید و آنها آمدند و او را آزاد کردند. «۲»

---

(۱). این بدان معنا است که معنای بیعت نساء تغییر کرده و در اینجا به معنای جنگ به کار رفته است.

(۲). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ۱۸۱- ۱۸۲ و این مختصر خبر ابن اسحاق در سیره می‌باشد.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴۱

(۱) این مطلبی است که ابن شهر آشوب در فصل هجرت ذکر کرده و در فصل سابق در مورد احوال و تاریخ نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله گفته است: «محاصره در شعب ابی طالب چهار سال طول کشید و قبل از آن گفته است: ابو طالب نه سال و هشت ماه پس از نبوت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله وفات کرد و این در حالی بود که دو ماه از اتمام محاصره شعب می گذشت و خدیجه شش ماه پس از ابو طالب رحلت کرد و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله سه ماه در مکه اقامت کرد و سپس به اصحابش دستور داد که به حبشه هجرت کنند (!) و لذا گروهی از اصحاب آن حضرت به همراه خانواده‌هایشان به حبشه هجرت کردند و این در سال پنجم بعثت بوده است (!) و می‌نویسد: پس از آن که ابو طالب رحلت کرد، آن حضرت به طائف سفر کرد و یک ماه در آنجا اقامت نمود، سپس به مکه مراجعت کرد و یک سال و شش ماه در پناه مطعم بن عدیّ زندگی کرد.

(۲) سپس خلاصه خبر بیعت عقبه اول و دوم و نام‌های افراد را ذکر می کند و می‌نویسد:

بیعت عقبه اول در منی بوده و در این جلسه پنج نفر از خزرجی‌ها و یک نفر از أوسی‌ها دور از چشم قوم و قبیله خویش با آن حضرت «بیعت نساء» را منعقد کردند و آنها عبارت بودند از: جابر بن عبد الله «۱»، قطبة بن عامر بن حرام، عوف بن حارث، حارثة بن ثعلبة «۲» مرثد بن اسد و ابو امامة ثعلبة بن عمرو که به وی أسعد بن زراره می گفتند.

در سال بعدی که عقبه دوم منعقد شد، شش نفر دیگر مسلمان شدند و با آن حضرت بیعت کردند که عبارت بودند از: ابو الهیثم بن تیهان، عبادة بن صامت، ذکوان بن عبد الله، نافع بن مالک بن عجلان، عباس بن عبادة بن نضلة و هم پیمان با او، یزید بن ثعلبه و گفته می‌شود که: مسعود بن حارث و عویم بن ساعده نیز از هم‌پیمانان آنها بوده‌اند.

سپس نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله پسر عمویش (در نسخه این گونه آمده است) مصعب بن (عمیر) بن هاشم را به همراه آنها فرستاد و او در منزل أسعد بن زراره سکونت کرد و مردم به دیدار وی می‌آمدند و اسلام را قبول می کردند.

(۳) و در سال بعدی «بیعت جنگ» منعقد شد و قضیه به این صورت بود که هفتاد مرد و زن از أوس و خزرج، دوازده نفر نماینده از میان خویش برگزیدند که با نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بیعت کنند و نه نفر از آنها خزرجی بودند که عبارت بودند از: أسعد بن زراره، جابر بن عبد الله انصاری «۳»، براء بن معرور، عبد الله

---

(۱). جابر در میان کسانی که در بیعت عقبه شرکت داشته‌اند، نبوده است؛ بلکه پدرش عبد الله بن عامر بن حرام در آن حضور داشته است و جابر همان است که در روز اربعین امام حسین صلّی اللّه علیه و آله به زیارت آن حضرت رفت.

(۲). این اسم نیز در شش نفر اول و یا دوم به چشم نمی‌خورد، بلکه او جدّ اوس و خزرج به شمار می‌رفته است، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۰.

(۳). کشی در کتاب رجال خود از امام باقر علیه السّلام روایت می کند که فرمود: عبد الله، پدر جابر هم در بیعت هفتاد نفره و هم در

pdftarikhema.org
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

بیعت دوازده نفره شرکت داشت؛ اما جابر تنها در بیعت هفتاد نفره شرکت داشت؛ رجال کشی، ص ۴۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴۲

بن عمرو بن حرام، سعد بن عبادهٔ، منذر بن عمرو، عبد الله بن رواحهٔ، سعد بن ربیع، و عبادهٔ بن صامت.

و سه نفر أوسی بودند که عبارت بودند از: ابو هیثم بن تیهان، اسید بن حضیر و سعد بن خثیمه.» «۱»

(۱) ظاهر عبارت وی- چنان که مشاهده می‌شود- این مطلب را می‌رساند که سه بیعت متوالی در سه سال منعقد شده است و سند خبر را در اینجا و در فصل هجرت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله ذکر نمی‌کند و از سیره ابن هشام یا ابن اسحاق به هنگام ذکر طرق حدیث‌هایش به کتاب‌های عامه در مقدمه کتاب، نامی نمی‌برد. بلکه طریقه خویش به مغازی «۲» را ذکر می‌کند، با این وجود احتمال می‌دهم که خبرش را از سیره ابن هشام خلاصه کرده است، چنان که در سیره ابن هشام با اندک تفاوتی آمده است:

(۲) ابن اسحاق با خبر اسلام آوردن انصار مطلب را شروع می‌کند و سپس نقل می‌کند که رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله خودش را بر عرب‌ها عرضه کرد که در این میان با شش نفر از خزرجی‌ها در عقبه دیدار کرد و آنها به دعوت وی جواب مثبت دادند و اسلام آوردند ... سپس در حالی که ایمان آورده بودند و نبوت آن حضرت را تصدیق نموده بودند، به وطن خویش بازگشتند و آنگاه اسامی یکایک آنها را می‌شمارد. و چیزی از بیعت ذکر نمی‌کند و آن را «بیعت نساء» و یا «عقبه اول» نمی‌نامد، در حالی که ابن شهر آشوب آنها را بیعت عقبه اول و بیعت نساء می‌نامد. وی عقبه اول را که شش نفر به تعداد افراد اضافه شده بود و در مجموع دوازده نفر شده بودند و مصعب بن عمیر به همراه آنها فرستاده شد عقبه دوم می‌نامد و عقبه دوم را که تعداد افراد آن ۷۳ مرد و دو زن بودند، بیعت جنگ می‌نامد و این چنین هم بوده است. لکن ابن شهر آشوب آن را بیعت سوم در سال بعدی، یعنی سال سوم قرار می‌دهد و شاید که منشأ شبهه این بوده است که ابن اسحاق یا ابن هشام دیدار اول را نام‌گذاری نمی‌کنند «۳» و دیدار دوم را عقبه اوّل «۴» و دیدار سوم را عقبه دوم می‌نامند. «۵»

سپس شروط این بیعت را به عنوان: شروط بیعت در عقبه اخیر یاد می‌کند و ابن اسحاق می‌نویسد: و این بیعت، بیعت جنگ بود «۶» و شاید که او گمان کرده است که بیعت اخیر؛ یعنی بیعت جنگ، غیر از بیعت عقبه دوم و بلکه عقبه سوم بوده است.

(۳) ابن اسحاق خبر اوّل در مورد دیدار اول نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله با شش نفر از خزرجی‌ها را از عاصم بن

---

(۱). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۷۴- ۱۷۵ و این خلاصه خبر ابن اسحاق در سیره است، ج ۲، ص ۷۳- ۷۵ و ۸۱- ۸۷.

(۲). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۰.

(۳). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۷۰.

(۴). همان، ص ۷۳.

(۵). همان، ص ۸۱.

(۶). همان، ص ۹۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴۳

عمر بن قتادهٔ از شیوخ قوم خویش نقل می‌کند. «۱» و خبر عقبه اوّل را از عبادهٔ بن صامت به سه واسطه نقل می‌نماید. «۲» و به طریق دیگری از همین شخص به دو سند نقل می‌کند. «۳» و خبر عقبه دوم را از کعب نقل می‌کند. «۴» و خبر دستگیری سعد بن عباده را از عبد الله بن ابی بکر از خود سعد نقل می‌کند. «۵»

قول او چنین توهمی را ایجاد می‌کند که: بیعت اول همان بیعت نساء بوده است و این بدان خاطر بوده که خداوند اذن به جنگ را به رسولش نداده بوده است. و پس از آن که خداوند اذن جنگ را به آن حضرت داد، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بیعت جنگ را با

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

آنها منعقد کرد. «۶»

(۱) خلاصه سخن این که وی می‌نویسد: به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله قبل از بیعت عقبه اذن به جنگ و حلال شمردن خون‌ها داده نشده بود ... تا این که قریشی‌ها نسبت به خداوند راه سرکشی و طغیان را در پیش گرفتند ... آنگاه خداوند به رسول خویش اجازه جنگ و جهاد و یاری مظلومان را صادر کرد ... و از عروة بن زبیر و علمای دیگر برایم نقل شده است که: اولین آیه‌ای که اذن جهاد و حلال شمردن خون مشرکان و کسانی که به ظلم و تعدی نسبت به مسلمانان می‌پرداختند، را صادر کرده است، آیه سی و نهم سوره حج می‌باشد که خداوند می‌فرماید: «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» «۷»؛ به کسانی که جنگ بر آنان تحمیل شده، رخصت [جهاد] داده شده، چرا که مورد ظلم قرار گرفته‌اند و البته خداوند، بر پیروزی آنها سخت، تواناست.

پس از آن که خداوند اذن جهاد را صادر کرد این گروه از انصار «۸» با وی بیعت جنگ را منعقد کردند، قول ابن اسحاق این توهم را ایجاد می‌کند که: اذن به جنگ با این آیه و قبل از بیعت جنگ در عقبه دوم، قبل از هجرت صادر شده است، از این رو نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله با آنها بیعت جنگ را منعقد کرد.

(۲) آنچه که ابن اسحاق از معبد بن کعب از برادرش عبد الله بن کعب از پدرش کعب بن مالک نقل می‌کند، این مطلب را رد می‌کند، او می‌نویسد: عباس بن عبادة بن نضله به آن حضرت عرض کرد: اگر اجازه بدهی با شمشیرهایمان با اهل منی روبرو می‌شویم؟! اما آن حضرت فرمود: مأمور به این کار نشده‌ایم و شما به کاروان‌های خویش بازگردید. «۹»

---

(۱). همان، ص ۷۰.

(۲). همان، ص ۷۵.

(۳). همان، ص ۷۶.

(۴). همان، ص ۸۱.

(۵). همان، ص ۹۲.

(۶). همان، ص ۹۷.

(۷). حج (۲۲)، ۳۹.

(۸). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۱۱۰- ۱۱۱.

(۹). همان، ص ۹۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴۴

(۱) آیه سوره حج در سوره‌ای است که در ترتیب نزول، در شماره بیش از صد قرار دارد؛ یعنی بعد از آن که بیست سوره بعد از هجرت نازل شد، این سوره نازل شده است! و این چیزی است که تناسبی با نزول آن حتی قبل از واقعه بدر ندارد که در نیمه سال دوم هجری به وقوع پیوست بلکه مناسب این است که این آیه بعد از سال‌ها از هجرت نازل شده باشد و علت اذن را هم بیان می‌کند. و هیچ دلیلی ندارد که قبل از هجرت و آن هم قبل از بیعت عقبه دوم نازل شده باشد، چنان که ظاهر گفتار ابن اسحاق آن را تداعی می‌کند، اما در اینجا بعضی از احادیث به علّت نامعلومی با هم اختلاط پیدا کرده‌اند. البته از بیعت حرب فهمیده می‌شود که در آینده جنگی در خواهد گرفت و ابن اسحاق روایتی را از عروة بن زبیر و غیره در مورد اولین آیه‌ای که در مورد اذن به جهاد نازل شده است، نقل می‌کند و سپس به نقل روایت به صورت جمله معترضه می‌پردازد و مثل این قضیه، در کتاب‌های قدیمی، بسیار اتفاق افتاده است.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

(۲)

انتشار اسلام در مدینه

قمی در تفسیرش آورده است: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به همراه دوازده نفر از برگزیدگان در بیعت عقبه اول، مصعب بن عمیر بن هاشم را فرستاد که برای آنها نماز بخواند. مصعب برای آنها نماز می‌خواند و قرآن قرائت می‌کرد، به طوری که در میان آنها به مقری، یعنی آموزگار قرآن مشهور شده بود و هیچ خانه‌ای در مدینه باقی نمانده بود، مگر این که مرد یا زنی از آن مسلمان شده بود.

(۳) در تعبیرات ابن شهر آشوب در مناقب آمده بود که: سپس نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله مصعب بن عمیر بن هاشم را به همراه انصار فرستاد و او در منزل اسعد بن زراره سکونت کرد و مردم مدینه اطراف وی جمع شدند و اکثرا مسلمان می‌شدند.

اما سؤال این است که چرا در منزل اسعد بن زراره سکونت کرد؟ در اخبار مربوط به محاصره بنی هاشم در شعب ابی طالب از طبرسی در إعلام الوری نقل شد که علی بن ابراهیم قمی می گوید: بین أوس و خزرج جنگی برافروخته شده بود که سال‌های طولانی ادامه یافته بود؛ به گونه‌ای که آنها شبانه روز سلاح خویش را به همراه خویش حمل می‌کردند و آخرین جنگی که در میان آنها به وقوع پیوسته بود، جنگ «یوم بعاث» بود که در آن أوسی‌ها بر خزرجی‌ها پیروز شدند.

(۴) عبد الله بن ابی از اشراف قبیله خزرج بود، لکن در جنگ «یوم بعاث» با قبیله خویش همراهی نکرد و اعلام کرد که این ستم بر قبیله اوس می‌باشد و من در ستمکاری همکاری نمی‌کنم. برای همین اوس و خزرج توافق کردند که او را به سبب شرافت و سخاوتش، بر خویش حاکم کنند و حتی تاجی برایش تهیه کردند که برای تکمیل آن به مرواریدی نیاز داشتند که به دنبال آن می گشتند ...

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴۵

(۱) اسعد بن زراره خزرجی از بنی نجار بود که از دایی‌های رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله به شمار می‌رفتند و وی رفیق عتبهٔ بن ربیعه مخزومی بود. او به همراه ذکوان برای انجام عمره رجب به سوی مکه رفتند و می‌خواستند که هم‌پیمانانی را علیه اوسی‌ها برای خویش دست و پا کنند. پس از آن که اسعد بن زرارهٔ بر عتبه در مکه وارد شد، به وی گفت: بین ما و قبیله اوس جنگی در گرفته است و حال ما آمده‌ایم که با شما علیه آنان هم پیمان شویم.

عتبه گفت: شهر ما از شهر شما دور است و برای ما یک گرفتاری پیش آمده که خواب را از چشم ما ربوده است! اسعد گفت: گرفتاری کدام است، در حالی که شما در حرم و در امنیت زندگی می کنید؟!

عتبه گفت: مردی در میان ما ظاهر شده است که ادعا می کند رسول خدا است و خواب ما را آشفته کرده و الهه‌های ما را مورد سب و ناسزا قرار داده و جوانان ما را فاسد کرده و جمع ما را پریشان نموده است.

اسعد گفت: او کیست؟ گفت: فرزند عبد المطّلب است که از طبقه شریف مردم و از خانواده‌ای بزرگوار است.

(۲) از سوی دیگر اسعد و ذکوان و تمام اوس و خزرج به طور مکرر از یهودیان نضیر و قریظه و قینقاع که در کنارشان زندگی می کردند، شنیده بودند که این زمان، دوران ظهور پیامبری از مکه است که به مدینه مهاجرت می کند و ما به همکاری او به جنگ با شما عرب‌ها می‌پردازیم! هنگامی که اسعد این خبر را از عتبه شنید، دلش گواهی داد که این همان موعود یهودی‌ها است. پس پرسید: او را کجا می‌توان دید؟ گفت: در حجر اسماعیل نشسته است و آنها به جز در ایام موسم حج از شعب ابو طالب بیرون نمی‌آیند. مواظب باش که با او هم سخن نشوی و به سخنانش گوش فرا ندهی، زیرا با کلامش تو را افسون می کند.

اسعد گفت: من می‌خواهم عمره به جای آورم و به ناچار باید کعبه را طواف کنم؟

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

گفت: مقداری پنبه در گوش‌هایت بگذار.

(۳) پس اسعد مقداری پنبه در گوش‌هایش گذاشت و مشغول طواف شد و در این حال رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به همراه عده‌ای از بنی هاشم در حجر اسماعیل نشسته بود. پس اسعد نگاهی گذرا به وی کرد و از کنارش رد شد؛ اما در شوط دوم به خودش گفت: گمان نمی‌کنم کسی از من احمق‌تر باشد! آیا سزاوار است که چنین حادثه‌ای در مکه رخ داده باشد و من از آن بی‌خبر بمانم و نتوانم پس از بازگشت به میان شهر و قبیله‌ام، آنها را آگاه سازم؟! برای همین پنبه را از گوش‌هایش درآورد و دور انداخت و نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رفت و گفت: أنعم صباحا! (صبح بخیر)! رسول الله صلّی اللّه علیه و آله سرش را بالا آورد و فرمود: هرآینه خداوند چیزی بهتر از این را برای ما برگزیده است که تحیّت اهل بهشت است: السلام علیکم. اسعد

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴۶

گفت: به تازگی دعوت تو را شنیده‌ام. تو مردم را به سوی چه چیزی دعوت می‌کنی ای محمد؟ فرمود:

به این که شهادت دهند و بگویند لا اله الا الله و محمد رسول الله و شما را دعوت می‌کنم به این که: «أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ مِنْ إِمْلاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ وَ لا تَقْرَبُوا الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزانَ بِالْقِسْطِ لا نُكَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها وَ إِذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى وَ بِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» «۱»؛ چیزی را شریک خدا قرار ندهید، به پدر و مادر نیکی کنید، فرزندان خود را از بیم فقر نکشید، ما شما و آنها را روزی خواهیم داد و گرد کارهای زشت، چه پنهان و چه آشکار، نگردید و کسی را که خدا کشتن وی را حرام کرده است- جز به حق نکشید. این است آنچه خداوند شما را به آن سفارش کرده است تا بیندیشید. به مال یتیم جز به نحو احسن نزدیک نشوید تا به سن بلوغ برسد و حق پیمانه و وزن را به عدالت ادا کنید، ما هیچ کس را جز به اندازه توانش تکلیف نمی‌کنیم. هرگاه سخن گویید عدالت را رعایت کنید. حتی اگر علیه نزدیکان بوده باشد. این چیزی است که خدا شما را به آن سفارش می‌کند تا متذکر شوید.

(۱) پس از آن که اسعد این کلمات را شنید، گفت: اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و انّک رسول الله. ای رسول خدا جانم و پدر و مادرم به فدایت، من از اهل یثرب و خزرجی هستم و بین ما و برادران اوسی جدایی و جنگ در گرفته است و اگر خدا به واسطه تو این اختلاف و جدایی را به وحدت و همدلی تبدیل کند، گمان نمی‌کنم که کسی از تو عزیزتر باشد. من همسفری دارم که اگر اسلام را قبول کند، امیدوارم که خداوند کار ما را سامان دهد. ای رسول خدا، به خدا قسم که ما از یهود، خبر ظهور تو را می‌شنیدیم. آنها به ظهور تو بشارت می‌دادند و صفات تو را بیان می‌کردند.

امیدوارم که به شهر ما هجرت کنی و نزد ما اقامت نمایی؛ زیرا که یهودیان ما را به این مطلب خبر داده‌اند. خدا را سپاس می‌گویم که توفیق دیدار تو را به من عنایت کرد و به خدا قسم که من نیامده بودم، مگر برای این که هم‌پیمانانی علیه اوسی‌ها پیدا کنم و خداوند بهتر از آن را به من عنایت کرد.

(۲) سپس نزد ذکوان رفت و گفت: این رسول خدا است که یهودیان ظهور وی را به ما بشارت می‌دادند و صفاتش را بیان می‌کردند، پس بیا و مسلمان شو. ذکوان هم اسلام را پذیرفت. سپس گفتند: ای رسول الله، مردی را همراه ما بفرست که به ما قرآن بیاموزد و مردم را به امر تو دعوت کند. در این زمان

---

(۱). انعام (۶)، ۱۵۱- ۱۵۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴۷

مصعب بن عمیر بن هاشم، جوانی نو رسیده بود که به راحتی نزد والدین خود زندگی کرده بود و آنها او را برتر از تمام فرزندان

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

خویش می‌دیدند؛ اما پس از آن که اسلام آورد او را مورد اذیت و آزار قرار داده و از خود طرد کردند. او از مکه خارج نشد، بلکه همراه رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به شعب رفت و فشارهای بیش از حد چهره او را دگرگون و جسمش را ناتوان کرده بود. او به علت مصاحبت با نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله مقدار زیادی از قرآن را حفظ کرده بود و برای همین رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به وی دستور داد که همراه اسعد به مدینه برود و او هم رفت و در منزل اسعد بن زراره سکونت کرد و هر روز به همراه وی به میان مجالس خزرجی‌ها می‌رفت و آنها را به اسلام دعوت می‌کرد و از هر خانواده‌ای، یک یا چند نفر از جوانان دعوتش را می‌پذیرفتند.

(۱) پس از مدتی اسعد به مصعب گفت: دایی من سعد بن معاذ از بزرگان اوس به شمار می‌رود و او مردی عاقل و شریف است که بنی عمرو بن عوف از وی حرف شنوی دارند. اگر او اسلام بیاورد، مشکل ما حل است، بنابراین بیا به محله ایشان برویم. پس مصعب و اسعد به محله سعد بن معاذ رفتند و خبر آن به سعد رسید. او به اسید بن حضیر که از اشراف بود، گفت: خبردار شده‌ام که ابا امامهٔ، اسعد بن زراره با این جوان قریشی به محله ما آمده است تا جوانان ما را فاسد کند، نزد او برو و او را از این کار نهی کن.

اسید بن حضیر به سوی آنجا حرکت کرد و وقتی که نگاه أسعد به وی افتاد، به مصعب بن عمیر گفت: این شخص مرد شریفی است و امید است که اگر اسلام را بپذیرد، مشکل ما حل شود با او با جدیّت و اخلاص برخورد کن.

پس از آن که اسید به نزدیک آنها رسید، گفت: ای ابا امامه، دایی‌ات می گوید: به محلّه ما نیا و جوانان ما را فاسد نکن و خودت را از أوس دور نگه دار!

(۲) مصعب گفت: آیا نمی‌نشینی تا امری را به تو عرضه کنیم که اگر دوست داشتی آن را بپذیری و اگر از آن کراهت داشتی، ما از شما آنچه اکراهت داشته باشی دور خواهیم کرد. اسید نشست و مصعب نیز سوره‌ای از قرآن را بر وی قرائت کرد. اسید گفت: چگونه داخل این دین می‌شوید؟ گفت: غسل می کنیم و دو لباس پاک می‌پوشیم و شهادتین را می گوییم و دو رکعت نماز می‌خوانیم.

اسید با همان لباس‌هایش خود را به چاه آب انداخت و سپس خارج شد و لباس‌هایش را فشرد و سپس گفت: دینت را بر من عرضه کن. مصعب گفت که بگوید: لا اله الا الله و محمد رسول الله. اسید هم شهادتین را گفت و سپس دو رکعت نماز خواند. آنگاه به ابا امامه گفت: من همین الان دایی‌ات را به سوی تو می‌فرستم و حیله‌ای به کار می‌بندم که فورا پیش شما بیاید!

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴۸

اسید به سوی سعد بن معاذ بازگشت و وقتی که نگاه سعد به وی افتاد، گفت: قسم می‌خورم که اسید با حالتی دگرگون برگشته است. «۱»

(۱) وقتی اسید به کنار جمع آنها رسید؛ معاذ به وی گفت: چه کردی؟ گفت: با این دو نفر صحبت کردم و به خدا قسم که هیچ بدی در آنها ندیدم و وقتی که آنها را نهی کردم، گفتند که هر کاری بخواهی انجام می‌دهیم. خبردار شده‌ام که بنی حارثه تصمیم گرفته‌اند که اسعد بن زراره را به قتل برسانند؛ زیرا فهمیده‌اند که او خواهرزاده‌ات می‌باشد و بدین ترتیب می‌خواهند تو را خوار کنند!

سعد با شنیدن این خبر خشمگین شد و از خوف آنچه که از بنی حارثه شنیده بود، سلاح را از اسید گرفت و گفت: به خدا قسم که هیچ وقت کاری را درست انجام ندادی! و سپس به سوی محل مصعب و اسعد حرکت کرد.

هنگامی که اسعد او را دید، به مصعب گفت: ای مصعب! به خدا قسم کسی به سوی تو می‌آید که اگر مسلمان شود، تمام افراد قوم و قبیله‌اش از او پیروی می کنند و به جز چند نفر همه مسلمان می‌شوند!

(۲) وقتی سعد بن معاذ آنها را دید که با اطمینان نشسته‌اند، فهمید که اسید می‌خواسته است که با این طریق او را مجبور کند که با آنها هم کلام شود. برای همین با شمشیر بالای سر آنها رفت و گفت: ای ابا امامه، به خدا قسم که اگر از قوم من نبودی، با تو رفتار

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

دیگری داشتم! آیا در محله ما کارهایی را انجام می‌دهی که مورد پسند ما نیست؟!

مصعب به وی گفت: آیا نمی‌نشینی که کلام ما را بشنوی؟ اگر مورد پسند و رضایت تو بود که می‌پذیری و اگر نپذیرفتی ما به دنبال کار خویش می‌رویم.

(۳) سعد گفت: حرف منصفانه‌ای زدی. سپس سلاح را به کنار انداخت و نشست. مصعب اسلام را به وی عرضه کرد «۲» و سوره فصلت را برای او قرائت کرد: «حم تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» «۳»؛ حم، این کتابی است که از سوی خداوند بخشنده و مهربان نازل شده است. هنگامی که سعد این سخنان را شنید، قاصدی را به منزل خود فرستاد تا دو لباس پاک بیاورد و آنگاه غسل کرد و شهادتین را گفت و دو رکعت نماز به جای آورد. سپس بلند شد و دست مصعب را گرفت و او را به محله خود برد و گفت:

دعوت خویش را آشکار کن و از هیچ کس ترسی نداشته باش.

سپس در میان بنی عمرو بن عوف رفت و با صدای بلند گفت: ای بنی عمرو بن عوف هیچ مرد و زن

---

(۱). اعلام الوری، ص ۱۳۶- ۱۴۰ و این در تفسیر قمی نیامده است.

(۲). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۷۸.

(۳). فصّلت (۴۱)، ۱- ۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۴۹

و کوچک و بزرگ و پیر و جوان شما در منزل باقی نماند و همگی خارج شوید؛ زیرا امروز، وقت در منزل ماندن و مخفی کاری نیست.

پس از آن که همه آنها اجتماع کردند، گفت: موقعیت من در میان شما چگونه است؟ گفتند: تو بزرگ ما هستی که از تو اطاعت می‌کنیم و هیچ‌گاه از تو سرپیچی نمی‌کنیم و حال هر چه می‌خواهی، دستور بده.

(۱) سعد گفت: صحبت کردن هر کدام از شما با من حرام است، مگر این که شهادت دهد به این که: لا اله الا الله و محمد رسول الله. و خدا را شکر می‌کنیم که منت بر سر ما گذاشت و ما را چنین توفیقی عنایت فرمود و این همان واقعه‌ای است که یهودیان ما را بدان خبر می‌دادند.

پس از آن هیچ خانه‌ای در بنی عمرو بن عوف باقی نماند، مگر این که مرد یا زنی از آن مسلمان شده بود و بدین ترتیب اسلام در مدینه شایع شد و اشراف و بزرگان أوس و خزرج به اسلام گرویدند و این به خاطر پیش‌گویی‌های یهودیان مدینه بود.

آنگاه مصعب نامه‌ای به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نوشت و گفت که اوس و خزرج اسلام را قبول کرده‌اند.

وقتی نامه به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رسید، به اصحابش دستور داد که به مدینه مهاجرت کنند و یاران وی به تدریج به مدینه می‌رفتند و انصار آنها را در منازل خویش جای می‌دادند و آنها را یاری می‌کردند. «۱»

(۲) ابن سیرین (متوفای ۱۱۰ ه ق) نقل می‌کند که: انصار نزد اسعد بن زراره اجتماع کردند و گفتند:

یهودیان در روز شنبه و نصاری در روز یکشنبه گرد هم جمع می‌شوند و ما هم می‌خواهیم در یکی از روزهای هفته گرد هم آییم و خدا را یاد کنیم و او را سپاس بگذاریم؛ بنابراین روز عروبه را (که همان اسم جمعه در جاهلیت بود) برای این کار انتخاب و همگی بر سر این مطلب موافقت کردند و آنگاه در آن روز معین نزد اسعد جمع شدند و او هم برای پذیرایی از آنها گوسفندی را ذبح کرد. سپس سخنانی را ایراد کرد و بر ایشان نماز خواند و آنگاه با هم ناهار خوردند و آن قدر آنجا ماندند تا شام را هم با باقیمانده همان گوسفند صرف کردند و سپس پراکنده شدند. این بدان خاطر بود که هنوز تعداد مسلمانان کم بود و آن روز را هم به خاطر جمع شدن در منزل اسعد بن زراره، جمعه نامیدند. این اوّلین جمعی بود که به خاطر اسلام تشکیل شده بود. «۲» آنها نماز ظهر را به

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

امامت اسعد بن زراره به

---

(۱). اعلام الوری، ص ۱۳۶- ۱۴۱ و این خبر را قبلا در ضمن اخبار مربوط به محاصره شعب ابی طالب نقل کردیم و در اینجا آن را دوباره آورده‌ایم تا نقش اسعد بن زراره خزرجی و سعد بن معاذ أوسی در انتشار اسلام در مدینه را بازگو نماییم.

و این خبر در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۷۷- ۸۰ با اختلاف اندکی در الفاظ آمده است.

(۲). مجمع البیان، ۱۰، ص ۴۳۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۵۰

صورت دسته جمعی خواندند و این قبل از تشریف آوردن رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و تشریع نماز جمعه و خطبه‌های قبل از آن بود.

(۱) ابن اسحاق با سندی از کعب بن مالک انصاری نقل می‌کند که گفت: اسعد بن زراره اوّلین کسی بود که ما را در مدینه جمع کرد و ما، در کوی (بنی) نبیت در زمین‌های بنی بیاضه در نقیع که بدان «نقیع الخضمات» گفته می‌شد، گرد هم آمدیم و در حدود چهل مرد بودیم. «۱» شاید که این واقعه پس از رجوع مصعب به مکه و قبل از بیعت عقبه دوّم بوده است. «۲»

(۲)

جهت قبله

ابن اسحاق می‌نویسد: پس از بیعت عقبه اول و هنگامی که انصار می‌خواستند به مدینه بازگردند، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله مصعب بن عمیر بن هاشم را همراه آنها فرستاد و به او دستور داد که برای آنها قرآن بخواند و اسلام و احکام دین را به آنها بیاموزد ... او بر ایشان نماز می‌خواند «۳» و حضرت درباره قبله چیزی نگفت. سپس از معبد بن کعب از برادرش عبد الله بن کعب از پدرش کعب بن مالک خزرجی روایت می‌کند که گفت: ما شاهد بودیم که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله جز به طرف شام نماز نمی‌خواند، برای همین به هنگام فرا رسیدن وقت نماز به سوی شام (یعنی قدس) نماز می‌خواندیم ... تا این که روزی به همراه حاجیان قوم خویش راهی مکه شدیم و در این میان، سید و بزرگ قوم ما؛ براء بن معرور گفت: ای دوستان، من به چیزی معتقد شده‌ام و نمی‌دانم که شما هم با من موافقت می‌کنید یا خیر؟ گفتیم: چه عقیده‌ای؟ گفت:

معتقد شده‌ام که این بنا (کعبه) را پشت سر خود قرار ندهم، بلکه به سوی آن نماز بخوانم. گفتیم: به خدا قسم ما ندیده‌ایم که پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله جز به سوی شام نماز بخواند و ما نمی‌خواهیم با او در این امر مخالفت کرده باشیم. برای همین به هنگام نماز ما به سوی شام نماز می‌خواندیم و او به سوی کعبه و ما بر او ایراد می‌گرفتیم؛ ولی او هم چنان بر کار خویش اصرار می‌ورزید و می‌گفت: من فقط به سوی کعبه نماز می‌خوانم تا این که به مکه رسیدیم.

(۳) در آنجا به من گفت: ای برادرزاده‌ام، از این که در طول این سفر بر خلاف شما رفتار کرده و به سوی کعبه نماز خوانده‌ام، ناراحت هستم، پس بیا نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برویم تا درباره کاری که کرده‌ام از او سؤال کنیم.

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۷۷.

(۲). همان، ص ۸۱.

(۳). همان، ص ۷۶- ۷۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۵۱

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۱) در آن روزگار عباس بن عبد المطّلب، عموی پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله به عنوان تاجر به مدینه می‌آمد و برای همین او را می‌شناختیم، اما رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را نمی‌شناختیم و تا آن زمان او را ندیده بودیم. برای همین برای ملاقات عباس از منزل خارج شدیم و در راه به مردی برخوردیم. از او در مورد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله سؤال کردیم. گفت: آیا او را می‌شناسید؟ گفتیم: نه. گفت: آیا عمویش عباس را می‌شناسید؟

گفتیم: بله. گفت: هنگامی که وارد مسجد شدید، او را می‌بینید که در کنار عباس نشسته است.

پس وارد مسجد شدیم و دیدیم که عباس نشسته و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله هم در کنارش نشسته است. به آنها سلام کردیم و نشستیم. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به عباس فرمود: ای أبو الفضل، آیا این دو مرد را می‌شناسی؟ گفت: بله، این براء بن معرور و از بزرگان قوم خویش است و این کعب بن مالک می‌باشد.

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: کعب شاعر؟ عباس گفت: بله.

پس براء بن معرور گفت: ای رسول الله، همانا خداوند مرا به اسلام هدایت کرده است. وقتی که برای این سفر حج از مدینه خارج شدم، تصمیم گرفتم که این خانه (کعبه) را پشت سر خویش قرار ندهم؛ برای همین با وجود مخالفت همسفرانم، به سوی کعبه نماز می‌خواندم و همین باعث شده که در وجدانم کمی ناراحت باشم. حال نظر شما چیست یا رسول الله؟

آن حضرت فرمود: هرآینه قبله‌ای خواهیم داشت اگر صبر کنی و پس از آن براء به قبله رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بازگشت و با ما به سوی شام نماز می‌خواند. «۱»

(۲)

نقش عباس بن عبد المطلب

چنان که ابن اسحاق در روایت سابق از معبد بن کعب از برادرش عبد الله بن کعب از پدرش کعب بن مالک خزرجی نقل می‌کند: عباس در ایام موسم حج در کنار رسول الله صلّی اللّه علیه و آله می‌نشست و مردم را به وی معرفی می‌کرد ... و روایت را همچنان ادامه می‌دهد و از او روایت می‌کند که: آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به همراه عباس بن عبد المطّلب در عقبه دوم به میان ما آمد و در آن هنگام عباس بر دین قوم خویش بود؛

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ۸۱- ۸۲. با حفظ این مطلب باید گفت که بر طبق آنچه گذشت، براء بن معرور انصاری تمیمی یکی از برگزیده‌شدگان دوازده‌گانه در بیعت عقبه دوم بود و او اوّلین کسی بود که با نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بیعت کرد و در این صورت اگر این خبر صحیح باشد، باید که برخورد نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله با وی را حمل بر تجاهل نزد عباس کرد، زیرا عباس به بیعت وی با نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله آگاه نبود. در کافی از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و مسلمانان به سوی بیت المقدس نماز می‌خواندند و براء بن معرور در مدینه زندگی می‌کرد که هنگامه وفاتش رسید. (در ماه صفر و یک ماه قبل از هجرت) و او وصیت کرد که به هنگام دفن صورتش را به سوی رسول الله صلّی اللّه علیه و آله؛ یعنی به سوی قبله قرار دهند و همین به صورت سنت درآمد و مثل همین روایت را مرحوم صدوق در الخصال، ج ۱، ص ۱۹۲ از قمی به نقل از امام صادق علیه السّلام نقل کرده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۵۲

اما دوست داشت که در کارها با برادرزاده‌اش همکاری و او را تأیید کند. هنگامی که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نشست، اوّلین کسی که شروع به صحبت کرد، عباس بن عبد المطّلب بود که گفت: ای جماعت خزرج، همانا مقام و جایگاه محمد را در میان ما

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

می‌دانید و ما او را از گزند قریش که هم عقیده ما هستند، حفظ کرده‌ایم و می‌دانید که او با عزّت و امنیت در شهر خویش زندگی می‌کند (؟!) و او ابا دارد که به شما بپیوندد پس اگر خود را قادر می‌بینید که می‌توانید به عهد خویش وفا کنید و او را از مخالفانش محافظت کنید؛ با او دست بیعت بدهید و به شهر خویش ببرید و اگر احتمال می‌دهید که او را رها می‌کنید و تنها می‌گذارید، از همین حالا او را واگذارید، زیرا او با عزت و سربلندی در میان قوم و سرزمین خویش زندگی می‌کند (؟!)

ما به او گفتیم: آنچه را که گفتی شنیدیم. حال ای رسول خدا، سخن بگو و آنچه را که برای خود و خدایت می‌خواهی و دوست داری شرط کن.

(۱) پس رسول الله صلّی اللّه علیه و آله شروع به صحبت کرد و مقداری قرآن خواند و همگی را به سوی خدا دعوت کرد و همه را به اسلام ترغیب نمود و سپس گفت: به این شرط با شما بیعت می‌کنم که از من همانند زن و فرزندانتان حمایت و محافظت کنید.

سپس از عاصم بن عمر بن قتاده از شیوخ قومش نقل می‌کند که گفتند: هنگامی که انصار برای بیعت با رسول الله صلّی اللّه علیه و آله مصمّم شدند، عباس بن عبادهٔ بن نضله انصاری گفت: ای جماعت خزرج، آیا می‌دانید که بر سر چه با این مرد بیعت می‌کنید؟ گفتند: بله. گفت: شما با او بیعت می‌کنید که با مردم سرخ و سیاه بجنگید و اگر احتمال می‌دهید که با از دست دادن اموال و اشراف و عزیزان خود، او را تنها می‌گذارید از همین الان او را واگذارید، زیرا اگر چنین کنید به خدا قسم که در دنیا و آخرت حقیر و زبون خواهید بود و اگر می‌دانید که شما به عهد خویش وفا می‌کنید و بر از دست دادن اموال و عزیزان و اشراف خود، صبر پیشه می‌سازید، پس با او بیعت کنید. زیرا- به خدا قسم- خیر دنیا و آخرت در همین است.

(۲) انصار گفتند: ما بر مصیبت اموال و اشراف و اولاد صبر می‌کنیم، ولی ای رسول الله، در مقابل این صبر و وفای به عهد چه چیزی را به ما می‌دهی؟ فرمود: بهشت. گفتند: پس دست خود را باز کن و آن حضرت دست خویش را باز کرد و با او بیعت کردند.

(۳) ابن اسحاق در ادامه می‌نویسد: عباس آن سخنان را نگفت مگر به جهت این که عهد و میثاقی جدی از انصار بگیرد. «۱» و سپس خبر را به همین صورت از عبد الله بن ابی بکر نقل می‌کند که او در آخر خبر گفته است: عباس آن سخنان را گفت تا افراد را در آن شب به مدت بیشتری نگاه دارد، به این امید که عبد الله بن

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ۸۸- ۸۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۵۳

أبیّ بن سلول هم در جمعشان حاضر شود؛ زیرا او برای محکم کاری بسیار مفید بود. «۱» گویی که ابن اسحاق متوجه اختلاف دو قول شده است و برای همین گفته است: خداوند آگاه‌تر است که کدام یک بوده است.

(۱) پس اگر این دو قول، اختلافی در اراده عباس بن عباده به وجود آورده است که آیا وی با این سخن خویش تصمیم داشته است که مجلس را به تأخیر بیندازد تا عبد الله بن ابیّ بن سلول در آن حاضر شود، باید گفت که هیچ اختلافی در این نیست که وی این را گفته است تا بیعت با رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله را محکم کاری کند و حال فرقی نمی‌کند که در ضمن آن حضور ابن سلول را هم اراده کرده باشد یا خیر؟ و با حفظ این مطلب باید گفت که قول ابی بن بکر دلالت می‌کند بر این که درخواست رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از آنها برای برقراری «بیعت جنگ» یک درخواست معین شده از قبل نبوده، بلکه به طور اتفاقی و ناگهانی این جمع بر آن تصمیم گرفتند.

(۲) سخنان عباس بن عباده با سخنان عباس بن عبد المطّلب بسیار به هم شبیه است و هر دوی آنها با این سخن خویش می‌خواسته‌اند که بیعت او را استحکام بخشند. برای همین یکی می‌گوید: اگر می‌بینید که او را در آینده رها می‌کنید و تنها می‌گذارید، از همین حالا او را واگذارید، و دیگری می‌گوید: اگر می‌بینید که شما اگر ... از همین حالا او را رها کنید. و هر کدام از گفتارهای این دو

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

مرد در دو روایت نقل شده است و به صورت روایت واحدی ذکر نشده است و آیا در این صورت این روایت از هر دو یا یکی از آنها نقل شده است؟ و آیا این یک نفر عباس بن عباده یا عباس بن عبد المطّلب بوده است؟

آیا آنچه که از عباس روایت شده، مبنی بر این که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله با عزت و سربلندی در میان قوم خویش زندگی می‌کند، صحیح است؟ و آیا او را از قوم خویش که عقیده‌ای مثل او دارند، محافظت کرده؟ چنان که در نص آمده است؟ و آیا صحیح است که آن حضرت از اقدام به هر کاری، مگر پناه بردن به خزرجی‌ها و ملحق شدن به آنها امتناع ورزیده است؟ و آیا هجرت وی به مدینه از همان زمان بیعت عقبه دوم آشکار شده بود؟! یا چنان که ابن اسحاق می‌گوید: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در مکه اقامت کرده بود و منتظر اذن الهی در خروج از مکه به مدینه بود. «۲»

(۳) یا این که باید بگوییم، روایت صحیح همان روایت عاصم بن عمر بن قتاده از شیوخ قومش و روایت عبد الله بن ابی بکر می‌باشد و متکلم در هنگام بیعت عباس بن عباده بوده است، نه عباس بن عبد المطّلب، آن چنان که روایت معبد بن کعب می‌گوید. البته نباید فراموش کنیم که سیره ابن اسحاق، خلاصه‌شده کتاب تاریخ بزرگی است که به امر منصور برای مهدی بن منصور عباسی نوشته شده است. «۳»

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۸۹.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۱۱.

(۳). مقدمه سیره ابن هشام، ج ۱، ص ط و ی و یعقوبی- از غلامان بنی عباس- بر آن می‌افزاید و می‌گوید: عباس به نبی

(۱)

قصه بت عمرو بن جموح

از جمله قصه‌هایی که در اخبار اسلامی در مورد انصار نقل گردیده، قصه معاذ بن عمرو بن جموح با بت پدرش، عمرو بن جموح می‌باشد. گفته‌اند که اشراف مدینه، بت‌هایی برای خویش در نظر می‌گرفتند و آنها را دائما تطهیر کرده و مورد تعظیم قرار می‌دادند. عمرو بن جموح یکی از بزرگان بنی سلمه و از اشراف آنها بود. او بتی از چوب را در منزلش داشت که او را مناۀ (یعنی الهه‌ای که آرزو دارد خون‌های قربانی در پایش ریخته شود) می‌نامید. فرزند او، معاذ بن عمرو بن جموح از کسانی بود که در عقبه شرکت کرده و با رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله بیعت کرده بود. برای همین او و رفقایش شبانه به سراغ بت عمرو بن جموح می‌رفتند و آن را برداشته و در یکی از گودال‌های توالت بنی سلمه می‌انداختند و مقداری کثافت را هم به سرش می‌مالیدند! (۲) هنگام صبح عمرو بن جموح به دنبال بت گمشده خویش می‌گشت و پس از آن که آن را پیدا می‌کرد، آن را می‌شست و تطهیر می‌کرد و بدان عطر می‌مالید و سر جای اولش می‌گذاشت! دوباره که شب فرا می‌رسید، پسر عمرو بن جموح و رفقایش، کار خود را تکرار می‌کردند و او هم همان کار سابق را تکرار می‌کرد؛ تا این که یک روز پس از تطهیر و خوشبو کردن بت، شمشیرش را به گردن او آویخت و گفت: اگر در تو خیری است، پس با شمشیر از خودت دفاع کن! هنگامی که شب فرا رسید و عمرو خوابید، آنها آمدند و شمشیر را از گردن وی برداشتند و او را در گودال یکی از توالت‌های بنی سلمه انداختند و سپس سگ مرده‌ای را پیدا کردند و با طناب او را به گردن بت بستند! فردای آن روز وقتی که عمرو بن جموح به دنبال بت خویش رفت، او را دید که در گودال توالت افتاده و سگ مرده‌ای هم با طناب به گردنش بسته شده است! وقتی که این منظره را دید، رو به بت خود کرد و گفت:

و اللّه لو کنت الها لم تکن‌انت و کلب وسط بئر فی قرن

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

افّ لمقاک الها مستدن‌الآن فتّشناک عن سوء الغبن به خدا سوگند که اگر الهه بودی، هیچ‌گاه تو و یک سگ وسط چاهی به هم بسته نمی‌شدید.

اف بر این که بخواهیم تو را به عنوان الهه برآورنده حاجت‌ها بدانیم و الان از خسران عبادت تو آگاه شدیم.

پس از آن، عدّه‌ای از افراد که مسلمان شده بودند، با وی صحبت کردند و او به لطف خدا اسلام آورد و از مسلمانان خوب شد.

اکرم صلّی اللّه علیه و آله گفت: پدر و مادرم به فدایت، اجازه دهید که عهد از آنها بگیرم. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به وی اجازه داد و او از آنها عهد و میثاق گرفت «تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۱».

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۵۵

(۱)

فصل پنجم هجرت مسلمانان به مدینه

اشاره

(۲)

اجازه رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برای هجرت به مدینه

ابن شهر آشوب می‌نویسد: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله تنها به دعا و صبر بر آزار و اذیت‌ها و چشم‌پوشی از جهالت مشرکان مأمور شده بود و بدین ترتیب، آزار و اذیت قریش نسبت به مسلمانان بسیار زیاد شده بود و هنگامی که طغیان‌گری آنها اوج گرفت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله دستور هجرت را صادر کرد و فرمود: خداوند سرزمینی را برای شما در نظر گرفته است که در آن با برادری و آرامش زندگی می‌کنید. به تدریج مسلمانان به مدینه هجرت کردند تا جایی که فقط علی علیه السّلام و ابو بکر در کنار آن حضرت باقی مانده بودند. «۱»

(۳) محمد بن اسحاق می‌گوید: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله تا قبل از بیعت عقبه اجازه جنگ نداشت و ریختن خون کسی برایش حلال نشده بود «۲» و تنها مأمور به دعا و صبر بر اذیت‌ها و چشم‌پوشی از جهالت‌ها شده بود. قریش مسلمانان را تحت فشار قرار می‌دادند تا آنها را از دین یا سرزمینشان جدا کنند، بنابراین آنها یا باید دست از دین خویش برمی‌داشتند و یا مورد اذیت و شکنجه مشرکان قرار می‌گرفتند و یا از سرزمین خویش به سوی حبشه یا مدینه یا جای دیگر فرار می‌کردند.

(۴) هنگامی که قریش راه طغیان بر خدای عز و جل را پیش گرفتند و بر خلاف خواسته الهی که خواهان کرامت آنها بود، گام برداشتند و پیامبر خدا را تکذیب کردند و مسلمانانی که خدا را عبادت می‌کردند و پیامبرش را تصدیق می‌نمودند، مورد اذیت و آزار قرار دادند و آنها را از خانه و کاشانه خویش آواره کردند، خداوند عزّ و جل به پیامبرش در هنگام بیعت گرفتن، اجازه داد که برای جنگ و همکاری در مبارزه با ظلم و طغیان‌گری از انصار بیعت بگیرد.

پس از آن که خداوند اجازه داد که پیامبر برای همکاری در جنگ از انصار بیعت بگیرد و عده‌ای از انصار با همین قرار با وی بیعت کردند و به تدریج عده‌ای از یاران پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به مدینه پناه بردند، آن

---

(۱). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۸۲ و نگاه کنید به الطبقات الکبری ج ۱، ص ۲۲۶.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۲). در بیعت عقبه در مورد این موضوع صحبت شد.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۵۶

حضرت به بقیه مسلمانانی که در مکه بودند، دستور داد که به مدینه هجرت کنند و به برادران انصار خویش بپیوندند و به آنها فرمود: همانا خداوند برای شما برادران و سرزمینی را قرار داد که در آن آرامش می‌یابید.

به دنبال آن، مسلمانان گروه گروه و به تدریج از مکه خارج شدند و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در مکه باقی ماند و منتظر اذن الهی برای هجرت ماند. در این میان اولین کسی که به مدینه هجرت کرد، ابو سلمه، عبد الله بن عبد الأسد مخزومی بود که بعد از بازگشت از حبشه روانه مدینه شده بود، زیرا شنیده بود که عده‌ای از انصار، اسلام آورده‌اند و هجرت وی یک سال قبل از بیعت عقبه صورت گرفته بود. «۱»

(۱)

مهاجران بعد از أبی سلمه

پس از ابی سلمه، عامر بن ربیعه به همراه همسرش لیلی دختر ابی حثمهٔ وارد مدینه شد و سپس عبد الله بن جحش با خانواده‌اش و برادرش عبد بن جحش که شاعری نابینا بود وارد مدینه شدند. او داماد ابو سفیان بود و آنها از هم‌پیمانان بنی امیّهٔ به شمار می‌رفتند و او در این مورد شعری را سروده بود.

سپس عمر بن خطّاب و عیّاش ابی ربیعه مخزومی از مکه خارج شدند و ابن اسحاق از نافع، آزادشده عبد الله بن عمر از وی، از پدرش نقل می‌کند که گفت: هنگامی که من و عیاش بن ابی ربیعه و هشام بن عاص وائل سهمی می‌خواستیم از مکه خارج شویم، بر سر درخت‌های تناضب، بالاتر از منزلگاه سرف (به فاصله شش میل از مکه) قرار گذاشتیم و گفتیم: هر کس که نیامد، دلیل بر این است که گرفتار شده است و رفقایش باید که بروند. در سر وقت قرار، من و عیّاش بن ابی ربیعه زیر درخت‌های تناضب حاضر شدیم و هشام گرفتار شد و نیامد. هنگامی که به مدینه رسیدیم نزد بنی عمرو بن عوف در قباء منزل کردیم.

(۲) عیّاش بن ابی ربیعه مخزومی، پسر عموی ابو جهل بن هشام مخزومی و بلکه، برادر مادری وی بود، برای همین ابو جهل و برادرش حارث به دنبال وی به مدینه آمدند و به او گفتند: مادرت نذر کرده است که به موهایش شانه نزند و به سایه نرود تا وقتی که تو را ببیند! من به او گفتم: ای عیّاش، به خدا قسم که اینها قصد فتنه و برگرداندن تو از دینت را دارند، پس از آنها دوری کن؛ اما او گفت: می‌روم تا هم، قسم مادرم را جبران کنم و هم این که اموالی را که در آنجا دارم، تحصیل کنم و هر چه اصرار کردم قبول نکرد و با آنها رفت.

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۱۱۰- ۱۱۱. با مقایسه عبارت ابن شهر آشوب و ابن اسحاق روشن می‌شود که سخنان ابن شهر آشوب، خلاصه‌شده کلام ابن اسحاق است که بدون سند بیان کرده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۵۷

آنها با هم حرکت کردند تا این که در میانه راه، ابو جهل گفت: به خدا قسم که این شتر مرا خسته کرده است اگر ممکن است، مدتی شتر مادهات را به من بده. پس هر دو شترهایشان را خواباندند تا با هم معاوضه کنند، اما همین که پای عیّاش به زمین رسید، به او حمله کردند و او را کتک زدند و با دست و پای بسته وارد مکه کردند و بدین ترتیب گرفتار شد.

(۱) هنگامی که عمر بن خطاب وارد مدینه شد، به منزل رفاعهٔ بن عبد المنذر از طایفه بنی عمرو بن عوف در قباء رفت و سپس خانواده و اقوامش که عبارت بودند از: برادرش زید بن خطّاب و دامادش خنیس بن خذافهٔ سهمی و سپس هم‌پیمانانشان؛ واقد بن

pdftarikhema.org
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

عبد الله تمیمی و خوّنی بن ابی خولّی و برادرش مالک و سعید بن زید و إیاس بن بکیر و برادرانش عاقل و عامر و خالد به آنها پیوستند و عثمان بن عفّان بر أوس بن ثابت برادر حسّان بن ثابت از بنی نجّار وارد شد.

(۲) عبد الرّحمن بن عوف هجرت کرد و در منزل سعد بن ربیع خزرجی وارد شد و صهیب بن سنان (رومی) هجرت کرد و ابن هشام از ابی عثمان نهدی روایت می‌کند که گفت: هنگامی که صهیب تصمیم به هجرت گرفت، کفار قریش به وی گفتند: وقتی که پیش ما آمدی فقیر و بینوا بودی و پیش ما ثروتمند شدی و به این مال و منال دست یافتی و حال می‌خواهی که خودت بروی و مالت را هم ببری؟! به خدا قسم که چنین چیزی امکان ندارد؟! صهیب گفت: اگر اموالم را به شما بدهم، به من اجازه خروج می‌دهید؟ گفتند: بله. گفت: اموال خویش را به شما دادم و سپس هجرت کرد و بر خبیب بن أساف خزرجی در سنخ وارد شد و طلحهٔ بن عبید الله نیز با وی بود. وقتی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از جریان صهیب خبردار شد، فرمود: هرآینه صهیب سود برد! صهیب سود برد!

(۳) زبیر بن عوّام بر منذر بن محمد از بنی جحجبی در عصبه وارد شد و ابن سبره نیز با وی بود و مصعب بن عمیر بن هاشم (این دفعه) بر سعد بن معاذ وارد شد.

کسانی که از بنی عبد المطّلب مهاجرت کردند، عبارت بودند از: حمزهٔ بن عبد المطّلب که بر أسعد بن زرارهٔ وارد شد (جای قبلی مصعب) و آزادکرده‌های رسول الله صلّی اللّه علیه و آله زید بن حارثه، ابو کبشه و أنسهٔ و هم‌پیمانان حمزهٔ: ابو مرثد غنوی و پسرش مرثد بر کلثوم بن هدم از بنی عمرو بن عوف در قباء یا سعد بن خیثمهٔ وارد شدند؛ چون او مجرّد بود و مجرّدها نزد وی اقامت می‌کردند.

(۴) از بنی مطبّ: مسطح بن اثاثهٔ بن عبّاد بن مطّلب و فرزندان حارث بن مطّلب: عبیده و برادرانش طفیل و حصین مهاجرت کردند و سویبط بن سعد از بنی عبد الدّار و طلیب بن عمیر و خبّاب (بن الأرت) آزاد کرده عتبهٔ بن غزوان به همراه ایشان بودند که بر عبد الله بن سلمه در قباء وارد شدند. و آزاد کننده خبّاب؛ عتبهٔ بن غزوان و ابو حذیفهٔ، عتبهٔ بن ربیعهٔ و سالم آزاد کرده او بر عبّاد بن بشر از

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۵۸

بنی اسهل وارد شدند و در مکه هیچ یک از مهاجران که محبوس یا گرفتار نشده بودند، باقی نماندند، مگر علی بن ابی طالب و ابو بکر بن أبی قحافهٔ و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله که بعد از هجرت اصحابش در مکه باقی مانده و منتظر بود که اجازه هجرت از سوی خداوند صادر شود. «۱»

(۱) از اینجا فهمیده می‌شود که عبیدهٔ بن حارث بن عبد المطّلب و برادرانش و آزادکرده‌های رسول الله صلّی اللّه علیه و آله: زید بن حارثه و ابا کبشه و أنسه مهاجرت کرده بودند و شاید که این هجرت قبل از بیعت عقبه اول بوده است تا چه رسد به عقبه دوم و برای همین هیچ ذکر و نامی از آنها در این بیعت نیست؛ بلکه ابن اسحاق روایت کرده است که عباس در هنگام بیعت حاضر شد تا در حالی که بر دین مشرکان بود، برای پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله قول و قرار شدید و محکم بگیرد، که در این باره سخن گفتیم.

(۲) از ابن عباس نقل شده است که گفت: پدرم و مادرم از مردان و زنان مستضعف بودند و من نیز از مستضعفین بودم، زیرا طفلی کوچک بودم و منظور وی از مستضعفین، اشاره به قول خداوند است که می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِینَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ قالُوا فِیمَ کُنْتُمْ قالُوا کُنَّا مُسْتَضْعَفِینَ فِی الْأَرْضِ قالُوا أَ لَمْ تَکُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَهً فَتُهاجِرُوا فِیها فَأُولئِکَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ ساءَتْ مَصِیراً إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِینَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ لا یَسْتَطِیعُونَ حِیلَهً وَ لا یَهْتَدُونَ سَبِیلًا فَأُولئِکَ عَسَی اللَّهُ أَنْ یَعْفُوَ عَنْهُمْ وَ کانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُوراً»؛ کسانی که بر خویشتن ستمکار بوده‌اند، [وقتی] فرشتگان جانشان را می‌گیرند، می‌گویند: «در چه [حال] بوده‌اید؟» پاسخ می‌دهند: «ما در زمین از مستضعفان بودیم» می‌گویند: «مگر زمین خدا وسیع نبود تا در آن مهاجرت کنید؟» پس آنان جایگاهشان

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

دوزخ است، و [دوزخ] بـد سـرانجامی است. مگر آن مردان و زنان و کودکان فرو دستی که چاره‌جویی نتواننـد و راهی نیابنـد. پس آنان [که فی الجمله عذری دارند] باشد که خدا از ایشان درگذرد که خدا همواره خطابخش و آمرزنده است.

البته اگر سـخنان وی در مورد خودش و مادرش درست باشد، در مورد پدرش صحیح نیست و خداوند نسبت به عبد المطلب آگاه‌تر است!

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۱۱۸- ۱۲۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۵۹

(۱)

فصل ششم توطئه برای قتل نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله

اشاره

(۲)

شورای دار الندوه

عیاشـی در تفسـیرش از زراره و حمران و محمـد بن مسـلم از امـام بـاقر یـا صادق علیها السّـلام نقل می‌کنـد که فرمودنـد: قریشـی‌ها جلسه‌ای برقرار کردنـد و سـپس از هر طایفه‌ای، افرادی انتخاب شدنـد تا در مورد رسول الله صـلّی اللّه علیه و آله تصـمیم بگیرند. در این حال پیرمردی جلوی در ایسـتاده بود و هنگامی که می‌خواسـتند داخل دار النـدوه شوند، گفت: مرا هم به داخل ببرید، گفتند: تو که هستی ای پیرمرد؟ گفت: من پیرمردی از مضر هستم و نظری دارم که شما را به آن راهنمایی می‌کنم.

پس همگی وارد شدنـد و نشسـتند و به مشاوره پرداختنـد، در حالی که پیرمرد هم نشسـته بود. پس از بحث و نظر قرار گذاشـتند که رسول الله را اخراج کنند.

او گفت: این رأی خوبی نیست، اگر او را اخراج کنید، افرادی را جمع می‌کند و به جنگ با شما می‌پردازد.

گفتند: راست می‌گویی، این رأی خوبی نیست. برای همین با هم مشورت کردند و قرار گذاشتند که وی را حبس کنند.

او گفت: این رأی خوبی نیست، اگر چنین کنید، از آنجا که محمد صـلّی اللّه علیه و آله مردی شیرین زبان است، فرزندان و بردگان شما را به تدریج فاسد می‌کند، و اگر برادر و فرزند و همسر شما را فاسد کند حبس وی چه فایده‌ای خواهد داشت؟!

سپس با هم مشورت کردند و تصمیم گرفتند که وی را به قتل برسانند و برای این کار جوانانی را از هر یک از طوایف انتخاب کنند که با شمشیر آن حضرت را بکشند. «۱»

(۳) و صدوق در الخصال از جابر جعفی از امام باقر علیه السّلام از امام علی علیه السّلام نقل می‌کند که فرمود:

قریشـی‌ها دائما برای کشـتن نبی اکرم صـلّی اللّه علیه و آله نقشه می‌کشـیدند تا این که در یوم الدار در دار الندوه به نتیجه رسیدند و همگی تصمیم گرفتند که از هر یک از طوایف قریش، جوانی را انتخاب کنند و همه آنها به

---

(۱). تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۵۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۶۰

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

صورت دسته جمعی بر سر نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بریزند و او را در بستر خواب به قتل برسانند و آنگاه هر طایفه‌ای از فرد خویش حمایت کند و او را تحویل ندهند تا به این ترتیب خون پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به هدر برود. «۱»

(۱) قمی در تفسیرش می‌نویسد: قریش در دار الندوه اجتماع کردند و قرار این گونه بود که اگر کسی کمتر از چهل سال داشت، حق نداشت وارد دار الندوه شود؛ بنابراین چهل نفر از پیرمردان قریش وارد دار الندوه شدند.

در این میان، ابلیس با چهره پیرمردی ظاهر شد که نگهبانان به وی گفتند: تو کیستی؟ او گفت: من پیرمردی از اهالی نجد هستم. «۲» من در این زمینه پیشنهاد بسیار خوبی دارم و هنگامی که از اجتماع شما در مورد این مرد آگاه شدم، آمدم تا رأی و نظر خود را برای شما بیان کنم. نگهبانان گفتند: برو داخل و ابلیس وارد جلسه شد.

(۲) پس از شروع جلسه، ابو جهل گفت: ای جماعت قریش، شما می‌دانید که هیچ قبیله‌ای از قریش، عزیزتر از ما نیست. ما اهل الله هستیم که هر ساله اعراب دو مرتبه به سوی ما می‌آیند و ما را در مورد احترام قرار می‌دهند. ما در حرم امن الهی هستیم و برای همین هیچ کس به ما طمع نمی‌کند. ما همیشه این گونه بوده‌ایم تا این که محمد بن عبد الله در میان ما ظهور کرد. در ابتدا به علت امانت‌داری و صداقت و درست‌کاری‌اش او را «امین» می‌نامیدیم و وقتی اکرام و احترام ما را دید، ادّعا کرد که او رسول خداست و اخبار آسمانی بر وی نازل می‌شود و با این کار خویش، خواب ما را پریشان کرد و خدایان ما را مورد بی‌احترامی قرار داد و جماعت ما را متفرق کرد و گمان کرد که هر یک از گذشتگان ما که فوت کرده‌اند، در آتش می‌سوزند، و این بزرگ‌ترین اهانتی بود که به ما کرد و با این توضیحات من پیشنهادی درباره وی دارم.

(۳) گفتند: پیشنهاد تو چیست؟ گفت: فردی را از میان خویش برای کشتن محمد انتخاب کنیم و اگر بنی هاشم خون بهای او را طلب کردند، ده برابر به آنها خون بها بدهیم.

خبیث گفت: این پیشنهاد نادرست است! گفتند: چرا؟ گفت: زیرا قاتل محمد صلّی اللّه علیه و آله در هر صورت به قتل می‌رسد و در این صورت کدام یک از شما حاضر است که محمد را به قتل برساند؟ اگر کسی محمد را به قتل برساند بنی هاشم و هم‌پیمانان آنها از خزاعه به خود می‌آیند و بنی هاشم راضی

---

(۱). الخصال، ص ۳۶۷.

(۲). سهیلی در الروض الأنف از بعضی از اهل سیرهٔ نقل می‌کند که قریش گفتند: هیچ یک از اهل تهامه را به مجلس مشاوره راه ندهید؛ زیرا آنها طرفدار محمد صلّی اللّه علیه و آله هستند. و برای همین ابلیس در قیافه یک پیرمرد از اهالی نجد بر آنها ظاهر شد و این خبر در حاشیه سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۲۴ از وی نقل گردیده است و در آنجا از قول ابن عباس روایت شده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۶۱

نمی‌شوند که قاتل محمد بر روی زمین راه برود و در آن صورت جنگ‌ها بین شما در می‌گیرد و هر دو طرف ضعیف و فانی می‌شوید.

(۱) شخص دیگری گفت: من نظر دیگری دارم. گفتند: آن را بیان کن. گفت: او را در خانه‌ای زندان می‌کنیم و آب و غذا هم به وی می‌دهیم. او آن قدر در آن خانه بماند تا قابض الروح به سراغش بیاید و جانش را بگیرد؛ چنان که زهیر و نابغه و امرؤ القیس به همین صورت مردند.

ابلیس گفت: این رأی و نظر بدتر از اولی است! گفتند: چرا؟ گفت: زیرا بنی هاشم به این کار راضی نمی‌شوند و هنگامی که موسمی از موسم‌های عرب فرا برسد، آنها از دیگران درخواست کمک می‌کنند و با همکاری آنها محمد را آزاد می‌کنند.

شخص دیگری گفت: رأی من این است که او را از شهر خویش اخراج کنیم و با خیال آسوده به پرستش خدایان خویش بپردازیم.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

(۲) ابلیس گفت: این رأی از همه بدتر است! گفتند: چرا؟ گفت: زیرا شما با این کار فصیح‌ترین و سخنورترین و زیباروی‌ترین فرد را به میان قبایل عرب می‌فرستید و او با زبان شیرین خود، آنها را افسون می‌کند و چیزی نمی‌گذرد که آنها را سواره و پیاده علیه شما به جنگ می‌فرستد.

آنها که دیگر حیران مانده بودند به ابلیس گفتند: نظر شما در این باره چیست ای پیر مرد؟ گفت: تنها یک راه وجود دارد. گفتند: آن چیست؟ گفت: از هر طایفه قریش و حتی از بنی هاشم فردی انتخاب می‌شوند، آنگاه هر کدام چاقو یا شمشیری در دست می‌گیرند و هر یک ضربه‌ای بر او وارد می‌کنند تا به هلاکت برسد و خونش در میان قریش متفرق شود. به این ترتیب بنی هاشم نمی‌توانند به خون خواهی از وی برخیزند؛ زیرا طایفه‌های مختلف قریش در آن شریک هستند و اگر از شما درخواست کردند، سه برابر خون بهای معمولی به آنها بدهید. آنها گفتند: بلکه ده برابر خون‌بهای معمولی به وی می‌دهیم.

سپس گفتند: رأی همان رأی و نظر پیرمرد نجدی است و پس از این مجلس جبرئیل بر رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله نازل شد و او را از واقعه مطلع کرد. «۱»

(۳) شیخ طوسی در أمالی با سندی از ابی عبیدهٔ بن محمد بن عمّار بن یاسر، حدیثی را در مورد خوابیدن حضرت علی علیه السّلام در جای خواب رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و هجرت آن حضرت به مدینه روایت کرده است که اول آن از سنان بن سنان از هند بن أبی هاله، دختر خوانده رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از خدیجه است و سایر آن از پدرش محمد بن عمار از پدرش عمار یاسر و از عبید الله بن رافع از پدرش ابی رافع، غلام

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۷۳- ۲۷۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۶۲

رسول الله، می‌باشد که گفتند: بزرگان و اشراف قریش در دار الندوه جلسه تشکیل دادند تا در مورد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله تصمیم بگیرند و این قضیه را بین خودشان مخفی نگه داشتند.

(۱) بعضی از آنها- که عاص بن وائل بیهقی و امیهٔ بن ابی خلف جمحی بودند- گفتند: برای او زندانی بنا می‌کنیم و او را در آن محبوس می‌کنیم و نمی‌گذاریم که هیچ جوانی با وی ارتباط برقرار کند و او با کمال آرامش و راحتی در آنجا می‌ماند تا قابض الارواح، روح او را قبض کند.

ابو سفیان و عتبه و شیبه، فرزندان ربیعه گفتند: نظر ما این است که شتر سرکشی را انتخاب کنیم و محمد را محکم بر پشت آن ببندیم و آن شتر را با نوک نیزه زخمی می‌کنیم و آنگاه به احتمال زیاد شتر او را به منطقه دوری می‌برد و او را بین کوهپایه‌ها قطعه‌قطعه می‌کند.

(۲) اما رئیس جلسه گفت: شما با اجرای این نظر هیچ سودی نمی‌برید، زیرا ممکن است شتر او را سالم نگه داشته و به بعضی از دوستدارانش برساند که در این صورت او با بیان بلیغ و شیرین خود، دل آنها را به دست می‌آورد و آنگاه قبایل عرب، یکی پس از دیگری طرفدار او می‌شوند و دسته دسته برای جنگ علیه شما قیام می‌کنند و آنگاه شما همانند اقوام گذشته هلاک می‌شوید. پس پیشنهادهای دیگر را بگویید:

ابو جهل گفت: رأی من این است که از میان طایفه‌های ده‌گانه قریش، افرادی را انتخاب کنید و آنها را با خنجرهای تیزی مسلح کنید، وقتی که شب فرا رسید این ده نفر در منزل ابی کبشه بیتوته کنند و با هم برای قتل محمد اقدام کنند. در این صورت خون محمد صلّی اللّه علیه و آله به گردن تمام طایفه‌های قریش قرار می‌گیرد و بنی هاشم و بنی عبد المطّلب نمی‌توانند با تمام آنها درگیر شوند و لذا به گرفتن خون بها راضی می‌شوند.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

در این هنگام رئیس جلسه آنها گفت: رأی درست را گفتی ای ابا الحکم. سپس رو به دیگران کرد و گفت: این رأی درست است و آن را عوض نکنید و زبان‌هایتان را نگه دارید تا این امر مخفی بماند و سپس همگی پراکنده شوید، آنگاه جبرئیل نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله را از این قضیه باخبر کرد. «۱»

(۳)

خوابیدن علی علیه السّلام در جای پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله

وی در ادامه می‌گوید: هنگامی که جبرئیل نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله را از این قضیه باخبر کرد و به او دستور هجرت را صادر کرد، آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله علی را فراخواند و به او گفت: ای علی، جبرئیل بر من نازل شده و به من خبر داده است که قریش برای کشتن من جلسه تشکیل داده و نقشه‌ای ریخته‌اند. خداوند به من دستور داده است که به شهر اقوام خودم هجرت کنم و برای این کار همین امشب باید به غار ثور بروم و خداوند به من فرمان داده که به تو بگویم در جای من بخوابی تا گمان کنند که من در جای خوابم هستم. حال چه می‌کنی؟

---

(۱). أمالی شیخ طوسی، ص ۴۶۳- ۴۶۵، حدیث ۳۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۶۳

(۱) علی علیه السّلام فرمود: اگر در جای خواب شما بخوابم، سالم می‌مانید؟ فرمود: بله. علی علیه السّلام از روی خوش‌حالی تبسّمی کرد و به خاطر شکرگزاری از خبری که شنیده بود، به سجده بر زمین افتاد و او اوّلین کسی بود که سجده شکر به جای آورد و اولین نفر بعد از رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بود که گونه‌اش را به علامت شکرگزاری بر خاک گذاشت.

هنگامی که سرش را بالا آورد، به او عرض کرد: به آنچه که مأمور شده‌ای بپرداز، ای کسی که چشم و گوش و پاره‌های قلبم فدای تو باد و به آنچه که می‌خواهی به من دستور بده ... و هیچ توفیقی برای من نیست، مگر به کمک خداوند متعال. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: در جای من بخواب و پارچه حضرمی مرا به روی خود بینداز. ای علی، خداوند اولیای خویش را به اندازه ایمان و منزلت دینی آنها امتحان می‌کند و کسانی که بیشتر از همه به بلا و گرفتاری مبتلا می‌شوند، انبیای الهی هستند و سپس کسانی که به آنها نزدیک‌تر می‌باشند. ای عموزاده، هرآینه خداوند تو را درباره من آن گونه امتحان کرده است که ابراهیم خلیل و اسماعیل ذبیح را امتحان کرد. پس صبر پیشه کن و بدان که رحمت خداوند به احسان کنندگان نزدیک است. سپس نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله او را در بغل گرفت و از شوق به گریه افتاد و علی علیه السّلام از فراق رسول الله صلّی اللّه علیه و آله گریه جانکاهی کرد. «۱»

(۲)

هجرت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مدینه

در ادامه می‌گوید: قرار شد که ابو بکر بن ابی قحافه «۲» و هند بن ابی هاله، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را در این سفر

---

(۱). همان.

(۲). عیاشی در تفسیر خود (ج ۱، ص ۱۰۱) از ابن عباس نقل می‌کند که: ابو بکر به جایگاه علی علیه السّلام آمد و علی علیه السّلام را دید که آنجا خوابیده است در ابتدا گمان کرد که شخص خوابیده، نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله است، وقتی که فهمید او علی علیه السّلام است، گفت: پیامبر کجاست؟ علی علیه السّلام فرمود: همانا نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به سوی بئر میمونه رفته است

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

و برو به او برس. ابو بکر حرکت کرد تا به همراه نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به داخل غار رفت.

طبری در تاریخ خود (ج ۲، ص ۳۴۷) با اشاره به این مطلب می‌نویسد: بعضی مدّعی‌اند که: أبو بکر نزد علی علیه السّلام آمد تا در مورد نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله سؤال کند و علی علیه السّلام او را راهنمایی کرد و فرمود: او به غار ثور رفته است. اگر با او کار داری خود را به او برسان. ابو بکر با سرعت خود را به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله رسانید و در ابتدا که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله صدای زنگ (مرکب) أبو بکر را شنید؛ گمان کرد که او از مشرکان است، برای همین به سرعت خود افزود و برای همین بند کفش وی پاره شد و انگشت شصت وی به سنگی خورد و مجروح شد. وی همین طور تلاش می‌کرد که ابو بکر ترسید رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به مشقت بیفتد، برای همین با صدای بلند صحبت کرد تا اینکه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را شناخت و ایستاد. ابو بکر به او رسید و آنگاه با هم حرکت کردند و پای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله همین طور خون‌ریزی می‌کرد تا نزدیکی صبح به غار رسیدند و به داخل آن رفتند.

از سوی دیگر گروهی که برای قتل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله کمین کرده بودند، داخل منزل شدند و علی علیه السّلام از جایش

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۶۴

همراهی کنند، برای همین آن حضرت به آنها دستور داد که در سر راه غار منتظر بمانند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در جایگاه خویش باقی ماند تا سفارش‌های لازم را به علی علیه السّلام بکند و او را به صبر دعوت کند. او نماز مغرب و عشا را در منزل به جای آورد. سپس در تاریکی اول شب از منزل خارج شد.

جاسوسانی از قریش، منزل را محاصره کرده بودند و منتظر بودند که نیمه شب فرا برسد و مردم به خواب بروند، تا نقشه خویش را اجرا کنند. آن حضرت به هنگام خروج از منزل این آیه را خواند: «وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ» «۱».

(۱) پس از آن، مشتی خاک برگرفت و به طرف مشرکان پاشید. به این ترتیب آن افراد متوجه عبور او نشدند. آن حضرت سپس نزد هند و ابو بکر آمد و آنها هم با او حرکت کردند تا به غار رسیدند. سپس هند به دستور رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به مکه بازگشت و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و ابو بکر به داخل غار رفتند.

(۲) پس از آن که پرده شب بر همه جا گسترانیده شد و سکوت همه جا را فرا گرفت، گروه قریشی به سوی علی علیه السّلام رفتند و چون شکی نداشتند که او رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله است، با سنگ به سر و روی او می‌زدند تا این که هنگامه طلوع فجر فرا رسید و آنها ترسیدند که رسوا شوند، برای همین به صورت دسته جمعی بر وی حمله‌ور شدند. در آن زمان خانه‌های مکه دارای در ورودی نبود و تنها پارچه‌ای بر ورودی آن آویزان بود. علی وقتی آنها را مشاهده کرد که شمشیرهایشان را کشیده‌اند و به سوی وی

برخاست. آنها وقتی که نزدیک وی رسیدند، او را شناختند و گفتند: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله کجاست؟ فرمود: نمی‌دانم، مگر او را به من سپرده بودید؟ به او گفته بودید که خارج شود و او هم خارج شده است. آنها بر سرش فریاد کشیدند و او را کتک زدند و به مسجد بردند و مدتی او را در آنجا نگه داشتند و سپس او را آزاد کردند.

خبر بازداشت او در روایتی که سید رضی آن را در الخصائص، ص ۵۸، از علی علیه السّلام نقل کرده، آمده است. در آنجا آمده است که علی علیه السّلام فرمود: در جایگاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خوابیده بودم و رواندازی بر روی خویش کشیده بودم که ناگهان گروهی از قریشیان که هر کدام سلاحی در دست داشتند، وارد اتاق شدند. آنها ندیده بودند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از چه جایی خارج شده است و برای همین مرا در میان گرفته بودند و با هر چه که در دستشان بود مورد ضرب و شتم قرار دادند، به گونه‌ای که تمام بدنم کبود و متورم شد، سپس مرا با خود به بردند تا به قتل برسانند، اما بعضی از آنها گفتند: او را امشب

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

به قتل نرسانید، بلکه او را نگه دارید و در حال حاضر به دنبال محمد بگردید. پس مرا با زنجیر بستند و در خانه‌ای نزدیک مسجد الحرام زندانی کردند و در منزل را با قفل بستند.

من در همان حالتی که با غل و زنجیر بسته شده بودم، شنیدم صدایی از داخل خانه می‌گوید: یا علی! پس دردی را که احساس می‌کردم، آرام شد و ورم‌هایی که در بدنم بود، ناپدید گردید، سپس صدای دیگری را شنیدم که می‌گوید: یا علی؛ که در این حال زنجیری که با آن بسته شده بودم، از هم پاره شد. سپس دوباره شنیدم که صدایی می‌گوید: یا علی! که پس از آن قفل در شکسته شد و در بازشد. من برخاستم و از منزل خارج شدم و دیدم که آنها پیرمردی را نگهبان قرار داده‌اند که مشغول چرت زدن است. پس از منزل بیرون آمدم و پیرمرد هم نفهمید. حلیة الابرار، ج ۱، ۹۷ و از الخرائج، ص ۱۴۳ حدیث ۲۳۱ و از او در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۷۶.

(۱). یس (۳۶)، ۹ از سوره‌های مکی و چهل و یکمین سوره نازل شده می‌باشد، التمهید، ج ۱، ص ۱۰۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۶۵

می‌آیند و در پیشاپیش آنها خالد بن ولید بن مغیره قرار دارد، شجاعت به خرج داد و با ترفندی شمشیر خالد را از دستش گرفت و در این حال خالد به خود می‌پیچید و شتروار نعره می‌کشید. بقیه افراد هنوز بر پله‌های خانه بودند که علی علیه السّلام با شمشیر خالد به سراغ آنها رفت و آنها همانند گله گوسفند از مقابلش گریختند و به پشت بام فرار کردند. هنگامی که با دقت به وی نگاه کردند، فهمیدند که او علی علیه السّلام است.

گفتند: تو علی هستی؟ فرمود: بله، من علی هستم. گفتند: ما با تو کاری نداریم، ولی بگو که محمد کجاست؟ فرمود: من اطلاعی از وی ندارم. پس قریشیان با دقت و با چشم‌های تیزبین سوار مرکب‌های خود شدند و به جست و جوی رسول الله صلّی اللّه علیه و آله پرداختند. «۱»

(۱) قمی در تفسیرش می‌نویسد: پس از آن که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله خوابید، گروه قریش آمدند تا به خانه‌اش حمله‌ور شوند، اما ابو لهب گفت: اجازه نمی‌دهم که شبانه داخل خانه شوید؛ زیرا زنان و بچه‌ها در آن هستند و می‌ترسیم که خطری متوجه آنها گردد، بنابراین به مواظبت و حفاظت از اطراف خانه وی می‌پردازیم و هنگام صبح داخل خانه می‌شویم، برای همین اطراف جایگاه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خوابیدند.

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که بستر وی را پهن کردند، سپس به علی علیه السّلام فرمود: خودت را فدای من کن. علی علیه السّلام فرمود: بله یا رسول الله. فرمود: در جای خواب من بخواب و برد مرا به روی خود بینداز، علی در جای رسول الله صلّی اللّه علیه و آله خوابید و برد او را روی خود کشید.

جبرئیل نازل شد و دست رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را گرفت و او را از میان قریش که در خواب بودند، عبور داد و آن حضرت می‌خواند: «وَ جَعَلْنا مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَیْناهُمْ فَهُمْ لا یُبْصِرُونَ». آنگاه جبرئیل به وی فرمود: به سوی غار ثور حرکت کن و این کوهی در طریق منی بود که قله آن همانند شاخ‌های گاو بود و داخل غار گردید. «۲»

(۲) شیخ طوسی در امالی با سندی از واقدی از ابن عباس روایت می‌کند که: مشرکان در دار الندوه جلسه‌ای تشکیل دادند تا در مورد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله؛ با هم مشورت کنند و جبرئیل خبر آن را به اطلاع رسول الله صلّی اللّه علیه و آله رسانید و به وی دستور داد که در آن شب در جایگاه خود نخوابد. برای همین وقتی که هنگامه خواب فرا رسید، آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام دستور داد که در جایگاه وی بخوابد. علی علیه السّلام در آنجا خوابید و برد یمانی سبزی را که مخصوص رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بود، بر خود کشید و شمشیری را هم در کنار خود گذاشت. پس از آن که گروه قریشی در اطراف خانه جمع شدند و مراقب خانه بودند،

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۱). امالی شیخ طوسی، ص ۴۶۶- ۴۶۷، حدیث ۳۵ و از او در بحار الانوار، ج ۱۹، ۵۸- ۶۳ و حلیة الابرار، ص ۸۳- ۹۰.

(۲). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۷۵- ۲۷۶ و طبرسی هم اعلام الوری، ص ۶۱- ۶۳ آن را نقل کرده است و قطب راوندی هم در قصص الانبیاء، ص ۳۳۵- ۳۳۷ بدان اشاره کرده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۶۶

آن حضرت از منزل خارج گردید، در حالی که بیست و پنج نفر از آنها جلوی در نشسته بودند. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله مشتی از خاک بطحاء را برداشت و بر آنها پاشید و سوره یس را قرائت کرد: «یس وَ الْقُرْآنِ الْحَکِیمِ» تا به این آیه رسید: «فَأَغْشَیْناهُمْ فَهُمْ لا- یُبْصِرُونَ». سپس رفت. پس از مدت‌ها عابری که از آنجا می گذشت، از آنها سؤال کرد: منتظر چه کسی هستید؟ گفتند: محمد. گفت: به خدا قسم که زیانکارید. او از میان شما گریخته است! و بر سر تمام شما خاک پاشیده است، آنها گفتند: به خدا قسم که ما او را ندیده‌ایم! «۱»

(۱) حبری در کتاب ما نزل من القرآن فی اهل البیت، آیاتی از قرآن کریم که در مورد اهل بیت نازل شده را آورده است. وی با سندی از ابن عباس روایت کرده است: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به سوی غار حرکت کرد، علی علیه السّلام را به جای خود خواباند و برد یمانی خود را بر او کشید. قریش، گروه گروه به خانه ریختند و می‌خواستند محمد صلّی اللّه علیه و آله را به قتل برسانند، و برای همین به او ضربه زدند و دیدند که از درد ناله می کشد و وقتی که پارچه را کنار زدند، دیدند که او علی علیه السّلام است. گفتند: تویی که خوابیده‌ای؟ اگر محمد می‌بود، از درد ناله نمی کشید. حقیقتا ما نفهمیدیم که تو هستی. «۲»

(۲) شیخ طوسی در أمالی با سندی از حسن بصری از أنس بن مالک نقل کرده که: وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به همراه ابو بکر متوجه غار شد، به علی علیه السّلام دستور داد که در جایش بخوابد و برد او را روی خود بیندازد. علی علیه السّلام که خودش را آماده مرگ کرده بود، در جای آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله خوابید و گروهی از قریشی‌ها که تصمیم به قتل نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله گرفته بودند، وقتی که می‌خواستند شمشیرهایشان را بر آن حضرت بزنند، دچار تردید شدند که آیا او محمد است، یا خیر؟ پس او را بیدار کردند و دیدند که او علی علیه السّلام است و برای همین رهایش کردند و برای یافتن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دست به کار شدند. «۳»

(۱). امالی شیخ طوسی، ج ۲، ص ۶۰ و از او در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۵۳، ۵۴ و ابن اسحاق از محمد بن کعب قرظی، ج ۲، ص ۱۲۷.

(۲). ما نزل من القرآن فی اهل البیت علیهم السّلام، ص ۴۷، و آن را عیاشی ج ۱، ص ۱۰۱ و فرات در ص ۹ و برهان در ج ۱، ص ۲۰۷ روایت کرده‌اند و طبرسی خلاصه آن را در اعلام الوری، ص ۱۹۰ آورده است. این دو خبر از ابن عباس نقل شده و در آنها مطلبی که ابن اسحاق در سیره‌اش به روایت ابن هشام از ابن عباس نقل کرده است، نیامده که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود: در جای من بخواب و این برد حضرمی سبز رنگ مرا به روی خویش بینداز و بخواب و بدان که در این صورت ضرری از آنها به تو نمی‌رسد. سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۱۲۷- ۱۲۶. بلکه در روایت شیخ طوسی از: عمار بن یاسر و ابی رافع و هند بن ابی هاله خواهد آمد که: رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله این سخن را بعد از پایان کار و هنگام ملاقات در غار به وی گفت: بلکه از حسن بصری از أنس بن مالک روایت کرده است که: علی علیه السّلام در آن شب، خودش را برای مرگ آماده کرد و در جای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خوابید. ولی غیر شیعه خبر ابن اسحاق را ساخته‌اند تا ایثار و فداکاری شوهر زهرا علیها السّلام را کم رنگ کنند.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۳). امالی شیخ طوسی، ص ۴۴۶، حدیث ۴ و بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۵۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۶۷

(۱) قمی در تفسیر خود می‌نویسد: وقتی نزدیکی‌های صبح، گروه قریش به اتاق پیامبر آمده و به سوی جای خواب آن حضرت رفتند، ناگهان علی علیه السّلام از جای خود برخاست و گفت: چه کار دارید؟ گفتند:

محمد کجاست؟ گفت: مگر او را به من سپرده بودید؟ مگر نگفته بودید که می‌خواهید او را از شهر خود اخراج کنید؟! او با پای خود از شهر شما خارج شده است. آنها متوجه ابو لهب شدند و او را کتک زدند و گفتند: از سر شب تا به حال ما را فریب می‌دادی.

در میان آنها مردی بود که به وی «ابو کرز» می گفتند و رد پای افراد را شناسایی می کرد. به او گفتند:

ای ابو کرز عجله کن! او جلوی اتاق پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله آمد و گفت: این، جای پای محمد صلّی اللّه علیه و آله است و به خدا قسم که عین جای پای در مقام ابراهیم است. این هم جای پای پسر ابی قحافه یا پدرش می‌باشد.

جای پاها را ردیابی کردند تا به جلوی غار رسیدند، سپس گفت: از اینجا عبور نکرده‌اند یا این است که به آسمان عروج کرده‌اند و یا در زمین فرو رفته‌اند!

خداوند عنکبوتی را مأمور کرده بود و تارهایی را جلوی در غار تنیده بود ... و خداوند آنها را از دسترسی به رسول خود منصرف کرد و متفرق شدند. «۱»

(۲) طبرسی در اعلام الوری می‌نویسد: قریشی‌ها برای یافتن رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از مکه خارج شدند، اما خداوند چشم‌های آنها را کور کرد و با وجودی که او جلوی چشمانشان بود، آنها را از دسترسی به وی مأیوس کرد، در حالی که از تیزبین‌ترین افراد عرب بودند و خداوند عنکبوت را مأمور کرد که بر در غار، تار بتند و آنها را از جست و جوی بیشتر مأیوس کند. و خداوند دو کبوتر وحشی را مأمور کرد که جلوی غار بخوابند. «۲»

(۳) گروهی از قریش که نیزه‌ها و شمشیرها و خنجرهای خود را در دست داشتند به طرف غار آمدند تا جایی که به چهل ذرعی (بیست متری) غار رسیدند و یکی از آنها جلو رفت تا ببیند که در غار چه خبر است. ولی زود برگشت. یاران وی به او گفتند: تو را چه شده است که در غار نگاه نمی کنی؟ گفت:

کبوتری را جلوی غار دیدم که خوابیده است و برای همین فهمیدم که کسی در آن نیست. نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله آنچه را که وی گفت، شنید. آنگاه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله دست به دعا برداشت و علیه‌شان نفرین کرد و آنها راه مکه را در پیش گرفتند. «۳»

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۷۳- ۲۷۶ و طبرسی آن را در اعلام الوری، ص ۶۱- ۶۳ و قطب راوندی آن را در قصص الانبیاء، ص ۳۳۵- ۳۳۷ و در الخرائج و الجرائح، ج ۱، ص ۴۴ حدیث ۲۳۱ نقل کرده و آن مرد را «ابا کریز» نام برده است.

(۲). ابن شهر آشوب در مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۲۸ از زید بن مالک و مغیره بن شعبه نقل نموده است.

(۳). ابن شهر آشوب آن را از زهری در مناقب آل ابی طالب (ج ۱، ص ۱۲۸) آورده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۶۸

سید حمیری در قصیده معروف مزهّبه به این مطلب این گونه اشاره می کند:

حتی اذا قصدوا لباب مغارةألفوا علیه نسیج غزل العنکب

صنع الا له له، فقال فریقهم‌ما فی المغار لطالب من مطلب

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

میلوا و صدّهم المليك و من يردعنه الدفاع مليكه، لم يعطب «۱» رفتند تا جلوی غار رسیدند و دیدند که عنکبوتی جلوی غار را با تارهایش تنیده است. خدا این وضع را برای او ساخته بود و برای همین یکی از آنها گفت: در این غار کسی وجود ندارد، از اینجا بروید. خداوند آنها را برگردانید و هر کسی که خدا بخواهد از او دفاع کند هیچ‌گاه هلاک نمی‌شود.

(۱) علی علیه السّلام صبر کرد تا شب آینده فرا رسید. او همراه هند بن ابی هاله حرکت کرد تا نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در غار رفتند و در آنجا آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به هند دستور داد که برای وی و همراهش دو شتر خریداری کند، اما ابو بکر گفت: ای پیامبر خدا، برای خود و شما دو مرکب آماده کرده‌ام که با آنها تا مدینه سفر می‌کنیم. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: من هر دو و حتی یکی از آنها را قبول نمی‌کنم، مگر آن که بهای آنها را بپردازم، ابو بکر گفت: اختیار با شماست و او به علی علیه السّلام دستور داد که بهای شترها را بپردازد «۲» و سپس به او سفارش کرد که امانت‌ها را رد کند و تعهدات او را بپردازد.

(۲) قریش در زمان جاهلیت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله را «امین» می‌نامیدند، برای همین اموال و دارایی‌های خود را نزد وی به امانت می‌گذاشتند. هم چنین افرادی که در هنگام موسم حج وارد مکه می‌شدند، دارایی‌های خود را به او می‌سپردند و این کار پس از نبوّت آن حضرت هم ادامه داشت. برای همین به علی علیه السّلام دستور داد که در مکه بماند و صبح و شام در ابطح فریاد بزند: هر کسی که نزد محمد صلّی اللّه علیه و آله امانت یا ودیعه‌ای دارد، بیاید و آن را پس بگیرد. سپس به علی علیه السّلام فرمود: آنها هیچ آسیبی به تو نخواهند رسانید و تو با صدای بلند و در میان جمع امانت‌های مردم را به آنها تحویل بده و بدان که من دخترم را به تو می‌سپارم و هر دوی شما را به خدا می‌سپارم و او نگهدار شما است.

(۳) سپس به او دستور داد که مرکب‌هایی را برای خود و فواطم و کسانی از بنی هاشم که قصد هجرت به مدینه دارند، خریداری کند و فرمود: پس از آن که این کارها را انجام دادی، آماده هجرت به سوی خدا و رسولش باش و پس از آن که نامه من به تو رسید بی‌درنگ حرکت کن. سپس به مدت سه روز در غار مکث کرد و آنگاه به سوی مدینه حرکت کرد. «۳»

---

(۱). اعلام الوری، ص ۲۵.

(۲). ابن اسحاق نیز چیزی به همین معنا را نقل کرده، چنان که در سیره (۲: ۱۳۱) آمده است.

(۳). امالی شیخ طوسی، ص ۴۶۷- ۴۶۸، چنان که در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۶۳ و حلیهٔ الابرار، ص ۹۰ آمده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۶۹

(۱) طبرسی می‌نویسد: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله علی علیه السّلام را در مکه جانشین خود نمود تا خانواده او را همراه خویش به مدینه ببرد و به او دستور داد که امانت‌هایش را بپردازد و به سفارش‌هایش عمل کند.

علی علیه السّلام تمام امانت‌های او را به صاحبانش رد کرد. «۱»

(۲) ابن شهر آشوب می‌نویسد: رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله علی علیه السّلام را جانشین خود برای ردّ امانت‌ها در مکه قرار داد، زیرا او امین مردم مکه بود ... علی هم با صدای بلند اعلام کرد: ای مردم، آیا کسی هست که امانتی به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله سپرده باشد؟ آیا کسی هست که سفارشی به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله داشته باشد؟ آیا کسی هست که عهد و پیمانی با رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بسته باشد؟ هنگامی که امانت‌ها را پرداخت به رسول الله صلّی اللّه علیه و آله ملحق شد. «۲»

(۳) لکن طبرسی در اعلام الوری علاوه بر آنچه که قمی در تفسیرش نقل کرده، می‌افزاید:

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از غار خارج شد و در آنجا چوپانی را دید که گوسفندان قریش را می‌چراند و به او اریقط گفته می‌شد. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله او را فراخواند و فرمود: ای پسر اریقط، آیا از تو بر خون من امان داشته باشم؟ گفت: من از تو محافظت و نگهداری می‌کنم و جای تو را به کسی نشان نمی‌دهم.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

قصد کجا را داری ای محمد؟ فرمود: یثرب، گفت: به خدا قسم که راهی را به تو نشان می‌دهم که هیچ کس تو را پیدا نکند ... پس رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: علی را پیدا کن و به او بشارت بده که خداوند به من اجازه هجرت داده است و بگو که مرکب و زاد و توشه راه را فراهم کند.

ابو بکر به او گفت: دخترم أسماء را پیدا کن و به او بگو: که دو مرکب و زاد و توشه را برای من فراهم کند و به عامر بن فهیره که از غلامان ابو بکر بود- که مسلمان شده بود- بگو که زاد و توشه و مرکب‌ها را برای ما بیاورد.

پس ابن اریقط نزد علی علیه السّلام آمد و این خبر را به او داد و علی بن ابی طالب علیه السّلام زاد و توشه و مرکب را برای رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرستاد و ابن فهیره نیز زاد و توشه و دو مرکب برای آنها فرستاد. «۳»

(۴) اما طبرسی در ذکر مقامات علی علیه السّلام مجدّدا خلاصه خبر ابن ابی رافع را از علی بن ابراهیم بن هاشم نقل می‌کند که گفت: علی علیه السّلام در هنگامی که پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله در غار به سر می‌برد، مسئولیت تهیه آب و غذای آنها را بر عهده داشت و او سه مرکب را برای نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و ابو بکر و راهنمای آنها تهیه کرد. «۴»

---

(۱). اعلام الوری، ص ۳۷۴- ۳۷۵.

(۲). مناقب آل ابی طالب، ج ۲، ص ۵۷.

(۳). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۴۸.

(۴). همان، ص ۳۷۴- ۳۷۵، به نقل از قمی و ما آن را در تفسیرش نیافتیم.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷۰

(۱) ابن شهر آشوب به نقل از ثعلبی در تفسیرش و ابن عقبه در کتاب ملحمه و ابی السعادت در فضائل العشرة و غزّالی در احیاء العلوم و کیمیای سعادت با روایت از ابی یقظان (عمار بن یاسر) و از طریق خاصه، از ابن بابویه و ابن شاذان و کلینی و طوسی و ابن عقده و ابن فیاض و عبدلی و صفوانی و ثقفی با سندهایشان از ابن عباس و ابی رافع و هند بن ابی هاله از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نقل می‌کنند که فرمود: خداوند به جبرئیل و میکائیل وحی فرمود که من بین شما برادری ایجاد کردم و عمر یکی از شما را طولانی‌تر از عمر دیگری قرار دادم. حال کدام یک از شما حاضر است که خود را فدای برادرش کند؟ هر دوی آنها را از مرگ کراهت داشتند.

پس خداوند به آنها وحی کرد: آیا مثل ولی من، علی بن ابی طالب نیستند که بین او و پیامبرم، محمد صلّی اللّه علیه و آله برادری برقرار کردم و علی جان خویش را فدای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نمود؟ او در جای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خوابیده است تا آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله جان سالم به در ببرد، حال به زمین بروید و او را از دشمنان در امان نگه دارید.

پس جبرئیل به زمین هبوط کرد و بالای سر آن حضرت و میکائیل پایین آن حضرت نشستند و در این حال جبرئیل می‌گفت: به به! چه کسی مثل تو است ای پسر ابو طالب، به خدا قسم که ملائکه به تو افتخار می‌کنند!

خداوند در شأن علی علیه السّلام این آیه را نازل کرد: «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ» «۱»؛ و از میان مردم کسانی هستند که جان خویش را برای کسب رضای خداوند، فدا می‌کنند.

(۲)

منزلگاه‌های بین راه

طبرسی در اعلام الوری در تکمله خبر علی بن ابراهیم قمی می‌نویسد: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله از غار خارج شد و ابن اریقط

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

او را از میان کوه‌ها به راه نخله راهنمایی کرد و جز به مقدار کمی به مسیر اصلی بازنگشتند. «۲»

---

(۱). مناقب آل ابی طالب، ج ۲، ص ۶۴- ۶۵ و کلینی در الروضهٔ، ص ۱۱۹ و شیخ طوسی در امالی، ص ۴۶۹ و کراجکی در کنز الفوائد از خطیب خوارزمی و در تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۹، آمده است و آیه از سوره بقره آیه ۲۰۷ است.

(۲). ابن اسحاق این مطلب را در سیره‌اش نقل کرده و اضافه کرده است: سپس آنها را از خرّاز عبور داد و سپس از ثنیّهٔ المرّهٔ، مدلجهٔ لقف بعد، مدلجهٔ مجاج، مرجح، ذی الغضوین یا العضوین، وادی ذی کثر، جدا جد از راه أجرد، ذا سلم از راه مدلجهٔ تعهن، قلعه عبابید، الفاجّهٔ یا القاحه، العرج و سپس گردنه العائر یا عاشر گذشتند تا به وادی رئم رسیدند. آنگاه راهنما آنها را به قباء در میان بنی عمرو بن عوف برد و این در دوشنبه، دوازدهم ربیع الاول به هنگام ظهر اتفاق افتاد. (سیره ابن اسحاق، ج ۲، ص ۱۳۶) در کتاب اطلس تاریخ اسلام، ص ۶۹ نقشه ۳۹ همین مسیر با قیاس با راه اصلی ترسیم شده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷۱

(۱) در راه در منزل امّ معبد توقّف کردند. «۱» او زن مریضی بود که بیرون خیمه نشسته بود. آنها از او درخواست کردند که مقداری خرما و گوشت به آنها بفروشد، ولی فهمیدند که چیزی پیش او یافت نمی‌شود و از سوی دیگر آنها بسیار خسته و گرسنه شده بودند، ام معبد گفت: اگر چیزی می‌داشتیم از شما دریغ نمی‌کردیم. در این حال رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به پشت خیمه نگاه کرد و گفت: این گوسفند مال کیست ای ام معبد؟ گفت: این گوسفندی است که از گله بازمانده است. فرمود: آیا شیر دارد؟ گفت: او ضعیف‌تر از آن است. فرمود: آیا اجازه می‌دهی که آن را بدوشم؟ گفت: بله، پدر و مادرم به فدایت، اگر می‌بینی که شیر دارد، آن را بدوش. پس رسول الله صلّی اللّه علیه و آله گوسفند را گرفت و دست بر پستان‌هایش گذاشت و نام خدا را بر زبان آورد و گفت: خدایا این گوسفند را برکت ده. ناگهان پستان‌هایش پر از شیر و لبریز شد! آن حضرت تقاضا کرد که ظرفی بیاورند و در آن شیر دوشید تا پر شد و آن را به همراهان داد تا بنوشند و همگی آن قدر نوشیدند تا سیراب شدند و او در آخر از آن شیر نوشید و فرمود: ساقی هر قومی باید که بعد از همه بنوشد. و سپس بار دیگر همگی از شیر نوشیدند تا سیراب شدند و حرکت کردند.

اندکی بعد از آن، ابو معبد به همراه بزهایش که گرسنه و ضعیف بودند، برگشت در حالی که پستان‌های آنها را دارای کمی شیر شده بود. او وقتی که شیر را دید، گفت: این شیر را از کجا آورده‌اید در حالی که گوسفندها خشک هستند و شیری هم در خانه نبوده است؟ ام معبد گفت: مردی مبارک که چنین خصوصیاتی داشت از اینجا عبور کرد و چنین کارهایی را انجام داد. «۲»

(۲) کلینی در روضه کافی با سندی از امام صادق علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: قریش برای کسی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را پیدا کند، صد شتر جایزه تعیین کرده بودند و سراقهٔ بن مالک بن جعشم از جمله کسانی بود که برای یافتن رسول الله صلّی اللّه علیه و آله اقدام کرده بود و او را در میان راه پیدا کرد. رسول الله صلّی اللّه علیه و آله دست به دعا برداشت و فرمود: خدایا شرّ سراقه را کفایت کن. به ناگاه دست و پای اسب وی در شن فرو رفت و اسب زمین‌گیر شد. او گفت: ای محمد، می‌دانم که آنچه باعث زمین‌گیر شدن اسبم شده، نفرین تو بوده است، پس از خدا بخواه که اسب مرا نجات دهد، و به جانم سوگند که اگر خیر من به شما نرسد، شرّ من به شما نخواهد رسید. پس رسول الله صلّی اللّه علیه و آله دعا کرد و خداوند عزّ و جل اسب او را نجات داد، اما او بازهم برای دستگیری آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله اقدام کرد، تا سه مرتبه این قضیه تکرار شد و هر مرتبه

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۴۹.

(۲). اعلام الوری، ج ۱، ص ۷۶ و الخرائج، ج ۱، ص ۱۴۶- ۱۴۷ حدیث ۲۳۴ و در آن مانده است که او به قصد دیدار رسول الله

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

صلّی اللّه علیه و آله حرکت کرد و خودش و خانواده‌اش ایمان آوردند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷۲

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نفرین می‌کرد و اسب سراقهٔ زمین‌گیر می‌شد و پس از آن که در مرتبه سوم رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برای نجات یافتن اسب او دعا کرد، او گفت: ای رسول خدا، این شتر به همراه غلامی که بر آن سوار شده است را در اختیار تو می‌گذارم تا اگر به مرکب یا شتر احتیاج پیدا کردی، از آن استفاده کنی و من برمی‌گردم و از تعقیب تو دست برمی‌دارم. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: من احتیاجی به غلام و شتر تو ندارم. «۱»

(۱) طبرسی در اعلام الوری بدون نقل روایتی گفته است: در حالی که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به سمت مدینه حرکت می‌کرد، سراقهٔ بن جعشم مدلجی به تعقیب او پرداخت و امید داشت که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله را دستگیر کند تا بدین وسیله از قریش جایزه بگیرد. تا این که فرصت خوبی برایش فراهم شد و پیش خود گمان کرد که حتما موفق خواهد شد، اما در همین حال اسب وی زمین‌گیر شد و خودش و اسبش در رمل‌های صحرا فرو رفتند. این حادثه در منطقه‌ای صاف و خشک رخ داد و او فهمید که این بلا از آسمان بر وی نازل شده است، برای همین فریاد زد: ای محمد، از خدایت بخواه که اسب مرا آزاد کند و من خدا را شاهد می‌گیرم که هیچ کس را از مکان و طریق تو آگاه نکنم.

(۲) رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برای نجات وی دعا کرد و اسب او از میان رمل‌ها بیرون جهید و گویی که نشاط تازه‌ای یافت و چون مرد باهوشی بود، فهمید که به زودی کار پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بالا می‌گیرد، برای همین به آن حضرت گفت: امان نامه‌ای برای من بنویس، و آن حضرت برای او نوشت و حرکت کرد. «۲» فردای آن روز گروهی از قریشیان او را دیدند و گفتند: ای سراقه، آیا محمد را ندیدی؟ گفت: خبر یافته‌ام که از میان شما رفته است و من تمام این ناحیه را جست و جو کرده‌ام و کسی را ندیده‌ام. شما هم برگردید و بدانید که همین جست و جوهای من کافی است. «۳» در این حال ابو جهل اشعاری در مورد سراقه گفت که سراقه هم این گونه جواب او را داد:

ای ابو جهل، به خدا قسم که اگر می‌دیدی که چگونه اسبم در شن زارها فرو رفته است یقین پیدا می‌کردی و تردیدی نداشتی که محمد پیامبری از سوی خداست که با دلیل و برهان آمده است و کسی نمی‌تواند در مقابل او مقاومت کند.

بر تو باد که مردم را از اذیت و آزار وی بر حذر داری، زیرا من می‌بینم که به زودی نشانه‌ها و آثار کار او هویدا خواهد شد. «۴»

---

(۱). روضه کافی، ص ۲۱۹ و بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۸۸ و ج ۱۷، ص ۳۷۸ به نقل از روضه و خلاصه خبر در قرب الاسناد، ص ۲۴۸ حدیث ۱۲۲۱ از امام کاظم علیه السّلام آمده است.

(۲). اعلام الوری، ج ۱، ص ۷۷- ۷۸.

(۳). همان، ج ۱، ص ۱۲۹.

(۴). همان، ص ۷۸ به نقل از محمد بن اسحاق و این حدیث در سیره‌اش بنا به روایت ابن هشام وجود ندارد و برای همین

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷۳

(۱) قطب راوندی در الخرائج و الجرائح آن را همین طور نقل کرده و گفته است: هنگامی که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و همراهانش در آن شب خارج شدند، فردای آن روز به منطقه سراقهٔ بن جعشم رسیدند، وقتی که سراقه نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله را دید، پیش خود گفت: می‌خواهم مقام و منزلتی در میان قریش پیدا کنم، برای همین سوار اسب خود شد و به سوی محمد صلّی اللّه علیه و آله حرکت کرد. همراهان آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله گفتند: این شیطان ما را تعقیب می‌کند! و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله فرمود: همانا خداوند ما را از شرّ او کفایت می‌کند. برای همین وقتی که سراقه به نزدیکی آنها رسید، رسول الله صلّی اللّه

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

علیه و آله فرمود: خدایا او را درمانده کن! فورا اسب سراقه در شن زار فرو رفت و او فریاد زد: ای محمّد، اسب مرا نجات بده که در آن صورت کار بدی انجام نخواهم داد. او فهمید که گرفتاری‌اش به سبب دعای محمد صلّی اللّه علیه و آله بوده است و رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله دعا کرد که: خدایا اگر راست می‌گوید او را نجات بده و فی الحال اسب او از جا جهید. آنگاه او گفت: ای ابو القاسم، چارپایان و غلامان مرا با خود ببر و شلاق مرا نیز بردار. من تو را حاکم بر اموال خویش قرار دادم تا هر چه می‌خواهی برداری. آن حضرت فرمود: افرادی از قریش را که در طلب ما هستند منحرف کن. سراقه از آنجا رفت و در راه به جماعتی از قریش برخورد کرد که در تعقیب رسول الله صلّی اللّه علیه و آله بودند. او به آنها گفت: این راه را رها کنید؛ زیرا هیچ کس از آن نگذشته است و اگر من کسی را ببینم، او را به شما معرفی می‌کنم. شما بروید و راه‌های یمن و طائف را جست و جو کنید. «۱»

(۲)

هجرت علی علیه السّلام به همراه فواطم

در خبری از أمالی شیخ طوسی گذشت که علی علیه السّلام صبر کرد تا مقداری از شب آینده سپری شد و سپس به همراه هند بن ابی هاله حرکت کرد تا نزد رسول الله صلّی اللّه علیه و آله در غار رسیدند. در آنجا نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به وی دستور داد که برای خود و فاطمه‌ها و افرادی از بنی هاشم که قصد هجرت به مدینه را دارند، مرکب تهیه کند و در آخر گفت: پس از آن که تمام کارها را انجام دادی آماده هجرت باش و به محض این که نامه من به تو رسید، حرکت کن و لحظه‌ای درنگ نکن. تا این که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نامه‌ای به علی علیه السّلام نوشت و به او دستور داد که حرکت کند و معطل نماند و این نامه را ابو واقد لیثی به علی علیه السّلام رسانید.

محققان آن را در حاشیه سیره (ج ۲، ص ۱۳۵) از کتاب الروض الأنف سهیلی نقل کرده‌اند و طبرسی آن را از سهیلی از دلایل النبوه بیهقی (ج ۲، ص ۴۸۹) نقل کرده است. بقیه خبر سراقهٔ از ابن اسحاق چنین است: رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نوشته‌ای برای من بر روی استخوانی یا رقعه‌ای یا سفالی نوشت و به من داد. من هم آن را گرفتم و برگشتم و آن را نگهداری کردم تا آن حضرت مکه را فتح کرد و از جنگ‌های حنین و طائف فارغ شد آنگاه من در جعرانه به خدمت او رفتم و اسلام آوردم و به سوی قوم خویش بازگشتم. سیره ابن اسحاق ج ۲، ص ۶۳۵ و دو بیت اول را یعقوبی (ج ۲، ص ۴۰) آورده است.

(۱). الخرائج و الجرائح، ج ۱، ص ۱۴۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷۴

پس از آن که نامه رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام رسید، آماده هجرت شد و به همه مؤمنانی که در فشار و سختی بودند، اعلام کرد که شب هنگام به طور مخفیانه به وادی ذی طوی بیایند. «۱»

(۱) ابن شهر آشوب در مناقب از بکری و طبرانی و نجدی و واقدی نقل می‌کند: هنگامی که علی علیه السّلام تصمیم به هجرت گرفت، عباس به او گفت: محمد صلّی اللّه علیه و آله به طور مخفیانه خارج شد، ولی با این حال قریش به شدت به تعقیب وی پرداختند و تو به صورت آشکارا خارج می‌شوی و به همراه خویش مال و اثاثیه و زنان و مردان را می‌بری؟! چگونه با این حال می‌خواهی از میان قبایل قریش عبور کنی؟! به نظر ما باید که در پناه خزاعه اقدام به حرکت کنی اما علی علیه السّلام فرمود: همانا مرگ یک شربت گوارایی است که گریزی از آن نیست و باید برای رفتن آماده شد، همانا فرزند آمنه و پیامبر خدا، محمد مردی راستگو است که از سوی جبرئیل سخن می‌گوید، ایشان به من فرموده است: ای علی حرکت کن و ترسی از کسی نداشته باش؛ زیرا که خداوند آنها را از مکر و حیله‌باز بازمی‌دارد. همانا به خداوند و احمد اعتماد دارم و راه او همان راه من است.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۲) گفته‌اند که مطلع غلام حنظله بن ابی سفیان شبانه در مسیر آن حضرت کمین کرد و هنگامی که او را دید، شمشیرش را کشید و به او حمله ور شد. علی فریادی کشید و مطلع از ترس با صورت بر زمین افتاد و علی علیه السّلام بر او شمشیر کشید. به هنگام صبح آن حضرت علیه السّلام متوجه مدینه شد و هنگامی که به نزدیکی‌های ضجنان رسیدند، هشت نفر از سواره‌های قریش آنها را دیدند. «۲»

علی علیه السّلام به همراه فاطمه، دختر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و مادرش فاطمه بنت اسد بن هاشم و فاطمه دختر زبیر بن عبد المطّلب و گفته شده است که ضباعه از مکه خارج شد و ایمن بن ام أیمن، غلام رسول الله صلّی اللّه علیه و آله و ابو واقد فرستاده رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نیز به همراه او بودند. ابو واقد با عجله شترها را می‌راند و بر آنها سخت می گرفت که علی علیه السّلام به او فرمود: ای ابو واقد با زنان مدارا کن! زیرا آنها توانا نیستند. او گفت: می‌ترسم که تعقیب کنندگان به ما برسند؛ اما علی علیه السّلام فرمود: تو را از این کار بازمی‌دارم و بدان که رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به من فرمود: ای علی، آنها نمی‌توانند ضرری به تو برسانند. پس از آن علی علیه السّلام شترها را با رفق و مدارا می‌راند و می‌خواند:

و لیس الا اللّه فارفع ضنّکایکفیک ربّ الناس ما أهمّکا کسی به جز خداوند نیست، اعتماد خود را به او بالا ببر که پروردگار مردم آنچه موجب همّ و غمّ تو شده را کفایت می کند.

---

(۱). امالی شیخ طوسی، ص ۴۶۹- ۴۷۰ و از او در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۶۴.

(۲). مناقب آل ابی طالب، ج ۲، ص ۵۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷۵

(۱) هنگامی که به منطقه ضجنان رسیدند، هفت نفر از تعقیب کنندگان قریش که مسلّح بوده و صورت‌هایشان را پوشانده بودند، به آنها رسیدند و هشتمین نفر آنها آزاد کرده حارث بن امیّه بود که جناح نامیده می‌شد. در این حال علی علیه السّلام به سوی أیمن و أبی واقد رفت و فرمود: شترها را بخوابانید و آنها را ببندید و جلو رفت تا زن‌ها را پیاده کند.

سپس شمشیرش را کشید و به سوی سواره‌های قریشی رفت. آنها هم جلو آمدند و گفتند: ای حیله گر! آیا گمان کرده‌ای که می‌توانی به همراه این زنان از دست ما خلاصی یابی؟ برگرد ای بی‌پدر! او فرمود: اگر برنگردم، چه می کنید؟ گفتند: باید حتما خودت با بینی به خاک کشیده شده برگردی وگرنه ما با سرت برمی گردیم و چه قدر نابودی تو بر ما سبک و آسان است.

سواره‌ها به زنان و اثاثیه نزدیک‌تر شدند تا آنها را غارت کنند، اما علی علیه السّلام بین آنها و زنان و اثاثیه مانع شد. در این هنگام جناح شمشیری را حواله علی علیه السّلام کرد و آن حضرت جا خالی داد و فورا ضربه‌ای را بر شانه‌اش زد که او را دونیم کرد و شمشیر به زین اسب رسید و علی علیه السّلام با پای پیاده آن چنان حمله می کرد که گویی بر اسب نشسته است و با شمشیرش به آنها ضربه می‌زد و چنین رجز می‌خواند:

خلّوا سبیل الجاهد المجاهدآلیت لا أعبد غیر الواحد راه این کوششگر مجاهد را باز بگذارید که من قسم خورده‌ام که غیر از خدای یکتا را نپرستم.

(۲) آنها از مقابل وی پراکنده و متفرق شدند و گفتند: ای پسر ابو طالب! خودت را از ما نگهدار! او فرمود: من باید به سوی عموزاده‌ام در یثرب بروم پس هر کسی خوشش بیاید از این که گوشت‌هایش را پاره پاره کنم و خونش را بریزم، به تعقیب من بپردازد یا به من نزدیک شود. سپس به کنار همراهانش: ایمن و ابی واقد رفت و به آنها گفت: شترها را آماده کنید.

(۳) سپس به صورت آشکار و بدون هیچ گونه مخفی کاری به مسیر خویش ادامه داد تا به ضجنان رسید و در آنجا یک شبانه روز توقف کرد و در این مدت، عده‌ای از مؤمنان ناتوان که در میان آنها ام ایمن کنیز رسول الله صلّی اللّه علیه و آله نیز بود، به وی

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

ملحق شدند. او آن شب را به همراه فاطمه‌ها: فاطمه بنت اسد- رضی الله عنها- و فاطمه دختر رسول الله صلّی اللّه علیه و آله، و فاطمه دختر زبیر، شب‌زنده‌داری کردند و نماز خواندند و خدا را در قیام و قعود و در همه حال یاد کردند و همین کار را ادامه دادند تا فجر طلوع کرد و علی علیه السّلام نماز را به جماعت برای آنها برگزار کرد. سپس حرکت خود را منزل به منزل ادامه دادند و هیچ‌گاه از یاد خدا غافل نشد و فواطم و دیگر همراهان نیز همین گونه بودند تا به مدینه رسیدند و قبل از ورود آنها به مدینه آیاتی در شأن آنها نازل شده و پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله آنها را تلاوت کرد: «إِنَّ فِی خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلافِ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ لَآیاتٍ لِأُولِی الْأَلْبابِ

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷۶

الَّذِینَ یَذْکُرُونَ اللَّهَ قِیاماً وَ قُعُوداً وَ عَلی جُنُوبِهِمْ وَ یَتَفَکَّرُونَ فِی خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ رَبَّنا ما خَلَقْتَ هذا باطِلًا سُبْحانَکَ فَقِنا عَذابَ النَّارِ. رَبَّنا إِنَّکَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَیْتَهُ وَ ما لِلظَّالِمِینَ مِنْ أَنْصارٍ. رَبَّنا إِنَّنا سَمِعْنا مُنادِیاً یُنادِی لِلْإِیمانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّکُمْ فَآمَنَّا رَبَّنا فَاغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا وَ کَفِّرْ عَنَّا سَیِّئاتِنا وَ تَوَفَّنا مَعَ الْأَبْرارِ. رَبَّنا وَ آتِنا ما وَعَدْتَنا عَلی رُسُلِکَ وَ لا تُخْزِنا یَوْمَ الْقِیامَةِ إِنَّکَ لا تُخْلِفُ الْمِیعادَ. فَاسْتَجابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّی لا أُضِیعُ عَمَلَ عامِلٍ مِنْکُمْ مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی بَعْضُکُمْ مِنْ بَعْضٍ»؛ مسلما در آفرینش آسمان‌ها و زمین و رفت و آمد شب و روز عبرتی است برای خردمندان. آنان که ایستاده و نشسته و به پهلو خفته خدا را یاد می‌کنند و در آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند. پروردگارا! این جهان را بیهوده نیافریده‌ای، تو منزهی، ما را از عذاب آتش نگه دار، پروردگارا! ما ندای منادی توحید را شنیدیم که دعوت می‌کرد: «به پروردگارتان ایمان آورید!» و ما ایمان آوردیم. پروردگارا! آنچه را از طریق پیامبران به ما وعده فرمودی به ما مرحمت فرما و ما را در روز رستاخیز رسوا نکن، زیرا تو هیچ‌گاه از وعده خود تخلف نمی‌کنی. و خداوند درخواست آنها را پذیرفت. من کار هیچ کس را، خواه زن باشد یا مرد، تباه نخواهم کرد و همه از یکدیگرند.

(۱) در این آیات منظور از ذکر حضرت علی علیه السّلام است و منظور از انثی، فواطم هستند و علی علیه السّلام از فواطم و آنها از علی علیه السّلام هستند. در ادامه آمده است: «فَالَّذِینَ هاجَرُوا وَ أُخْرِجُوا مِنْ دِیارِهِمْ وَ أُوذُوا فِی سَبِیلِی وَ قاتَلُوا وَ قُتِلُوا لَأُکَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ وَ لَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ ثَواباً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوابِ»؛ من گناهان مهاجران و آنان را که از خانه‌های خود رانده شدند و در راه من آزار دیدند و جنگ کردند و کشته شدند می‌بخشم و آنها را به درون باغ‌هایی که جویبارها در آن روان است می‌برم.

(۲) رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به علی صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ای علی، تو اوّلین نفر از این امّت هستی که به خدا و رسولش ایمان آوردی و اولین کسی هستی که به سوی خدا و رسولش هجرت کردی و آخرین کسی هستی که از رسول خدا (جدا می‌شوی) قسم به آن که جانم در دست اوست، هیچ مؤمنی تو را دوست ندارد، مگر کسی که خداوند قلب او را برای ایمان امتحان کرده باشد و کسی به جز منافق یا کافر با تو دشمنی نمی‌ورزد.

عبید الله بن ابی رافع می‌گوید: علی بن ابی طالب خوابیدن خود در جای پیامبر در لیلة المبیت و پناه بردن نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله را به غار این گونه یادآور می‌شد:

جان فدای کسی شدم که بهترین کسی است که بر روی ریگ‌های زمین پا نهاده است، و بهترین کسی است که بر بیت العتیق و حجر اسماعیل طواف کرده باشد.

آن شب را در جایی گذراندم که چشم انتظار بودم کسی مرا اسیر یا پاره پاره کند، در حالی که من

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷۷

خود را آماده قتل و حبس نموده بودم و رسول الله صلّی اللّه علیه و آله به طور مخفیانه و در پناه خدای متعال و در کمال امنیت و آرامش در غار به سر می‌برد. «۱»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

او سه روز در غار اقامت کرد و سپس بارهای سفر را بست و در میان شن‌زارها به سوی مدینه حرکت کرد.

(۱) شیخ طوسی در مصباح می‌نویسد: اولین شب ماه ربیع الاوّل، علی علیه السّلام در جای خواب نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بوده است (لیلهٔ المبیت) و هنگامی که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله از مکه هجرت کرد، شب پنج شنبه بود و چهار شب پس از آن از غار بیرون آمد و به سوی مدینه حرکت کرد. «۲»

شیخ طوسی اگر چه این خبر را به سند خاصی استناد نداده است اما احتمال دارد که او آن را از کلینی در روضهٔ الکافی با سندی از علی بن الحسین علیه السّلام نقل کرده باشد که فرمود: خروج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از مکه در اولین روز ماه ربیع الاول سال سیزدهم بعثت، در روز پنج شنبه رخ داد و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در شب دوازدهم ربیع الاول به هنگام زوال ظهر به مدینه رسید و نماز ظهر را به صورت دو رکعتی به جای آورد. «۳»

تجدید بنای کعبه و نصب حجر الاسود

در تفسیر قمی به نقل از امام صادق علیه السّلام درباره تجدید بنای کعبه نقل شد که آن حضرت کعبه را تا نه ذرع (چهار و نیم متر) بالا برد. «۴»

در کافی نیز از آن حضرت علیه السّلام نقل شده است که کعبه در زمان ابراهیم علیه السّلام نه ذرع بود و دو در داشت. «۵» در روایتی دیگر آمده است: ارتفاع کعبه بدون دورچینی بام آن، نه ذرع بود. «۶» در روایت

---

(۱). امالی شیخ طوسی، ص ۴۶۴، حدیث ۳۵ و از او در حلیهٔ الابرار، ج ۱، ص ۹۱ و بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۶۶- ۶۷ و منظور از این که علی علیه السّلام نخستین مهاجر به سوی خدا و رسولش بوده است، نخستین عددی نیست؛ چنان که خداوند می‌فرماید: «وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ»؛ یعنی از حیث نیّت و بصیرت و اقدام، آن حضرت استعداد و آمادگی کامل برای پذیرش هجرت داشت و شاید که قول خداوند متعال که می‌فرماید: «قاتَلُوا» کنایه از مقاومت علی علیه السّلام در مقابل مشرکان باشد که به دفاع از فواطم پرداخته بود و قول خداوند متعال که می‌فرماید: «وَ قُتِلُوا»؛ کنایه از افرادی باشد که مظلومانه به شهادت رسیدند از قبیل: یاسر و سمیّه.

(۲). مصباح المتهجد: اولین اعمال ماه ربیع الاول.

(۳). روضهٔ کافی، ص ۲۸۰ و از او در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۱۱۵.

(۴). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۶۲.

(۵). فروع کافی، ج ۴، ص ۲۰۷، باب ۷، حدیث ۷.

(۶). همان، حدیث ۸ و در الفقیه، ج ۲، ص ۲۴۷، باب ۱۴، حدیث ۲۳۱۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷۸

دیگری آمده است: ارتفاع بنایی که ابراهیم ساخته بود، نه ذرع و طول آن سی ذرع و عرض آن بیست و دو ذرع بود.

در همین خبر و با تعبیر دیگری آمده است: چون که دیوار کعبه کوتاه بود، سیلی از بالای مکه آمد و در کعبه نفوذ کرد و دیوارهایش را خراب کرد. «۱» در نتیجه یک آهوی طلایی، از هدایای کعبه ربوده شد «۲» و برای همین قریشیان تصمیم گرفتند که کعبه را ویران کنند و آن را دوباره بسازند.

در همین زمان پادشاه روم یک کشتی پر از چوب‌های ساختمانی و زیور آلات برای ساختن کلیسایی در حبشه فرستاده بود که طوفان این کشتی را به ساحل جزیرهٔ العرب کشاند و در آنجا به گل نشسته بود. وقتی که قریشیان از این جریان مطلع شدند، به سوی آن رفته و هر چیزی را که به درد ساختن کعبه می‌خورد؛ خریدند و به مکه بازگشتند.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

آنگاه شروع به خراب کردن کعبه نمودند و سنگ‌های آن را به کنار نهادند تا به سنگ‌های پایه که ابراهیم علیه السّلام آنها را نهاده بود؛ رسیدند. چون درصدد افزایش مساحت کعبه بودند؛ می‌خواستند که سنگ‌های پایه را جابه‌جا کنند؛ امّا ناگهان زمین به لرزه درآمد و تاریکی همه جا را فرا گرفت؛ برای همین از این کار منصرف شدند ... و این سی سال قبل از بعثت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله بوده است. «۳»

از امام صادق علیه السّلام نقل شده است که وقتی قریشیان کعبه را خراب کردند و می‌خواستند دوباره آن را بسازند، ترس و دلهره آنها را فرا گرفت تا این که شخصی «۴» گفت: هر یک از شما، پاکیزه‌ترین اموال خویش را برای ساختمان کعبه بیاورد، اموالی که از راه حرام و از راه گسستن پیوندهای خانوادگی به دست نیامده باشد و آنها نیز چنین کردند. «۵»

---

(۱). سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۲۰۴- ۲۰۵. وی می‌نویسد: سنگ‌های کعبه روی هم چیده شده بود و بدون ملاط مانده بود.

(۲). ابن اسحاق در سیره، ج ۱، ص ۲۰۵ می‌نویسد: در نتیجه دست دزد را بریدند. و این نشان می‌دهد که بریدن دست دزد از احکام باقیمانده از ادیان گذشته بوده است.

(۳). فروع کافی، ج ۴، ص ۲۱۷ باب ۹ حدیث ۴. ابتدای آن بدون سند در الفقیه، ج ۲، ص ۱۹۴، باب ۶۱، حدیث ۲۱۲۰ آمده است و در علل الشرائع، ج ۲، ص ۱۵۷، باب ۲۰۲، حدیث ۱ با سندی از امام صادق علیه السّلام نقل شده است. امّا اگر تجدید بنای کعبه سی سال قبل از بعثت باشد در این صورت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در آن هنگام حدود ده سال داشته است و این با روایات دیگر منافات دارد؛ لذا به احتمال زیاد در اصل خبر، سی سال قبل از هجرت آمده است؛ ولی تصحیف یا تحریف شده است که در این صورت سنّ آن حضرت در آن هنگام بیست سال و اندی خواهد بود که با نقل یعقوبی ج ۳، ص ۱۹ هم مطابق است که سن آن حضرت را بیست و پنج سال دانسته است نه با نقل ابن اسحاق، ج ۱، ص ۲۰۴ که آن حضرت را سی و پنج‌ساله دانسته است.

(۴). ابن اسحاق در سیره ج ۱، ص ۲۰۵- ۲۰۶ از عبد اللّه بن صفوان نقل کرده که این شخص ابو وهب بن عمرو مخزومی بوده است و می‌نویسد که مردم آن را به ولید بن مغیره مخزومی نسبت داده‌اند. یعقوبی ج ۲، ص ۱۹ آن را به ابو طالب نسبت داده است که اگر چنین بود، امام صادق آن را نقل می‌کرد.

(۵). فروع کافی، ج ۴، ص ۲۱۷، باب ۹، حدیث ۳. و در الفقیه، ج ۲، ص ۲۴۷، باب ۶۴، حدیث ۲۳۲۰ آمده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۷۹

در ساختن کعبه طایفه‌های بنی سهم، بنی مخزوم، بنی عبد شمس و بنی أسد بن عبد العزّی شرکت داشتند. هر کدام از اینها فاصله میان دو رکن را بالا می‌بردند و بنی هاشم در میان کسانی بودند که مسئول بالا بردن دیوار ما بین رکن شامی و حجر الاسود بودند و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله هم در این کار شرکت داشت و سهم او از در کعبه تا نیمه میان دو رکن یمانی و حجر الاسود بود. «۱»

پس از آن که وقت نصب حجر الاسود فرا رسید هر کدام می‌خواستند که این افتخار نصیب طایفه خودشان شود و نزدیک بود که شرّ عظیمی بپا شود تا این که به توافق رسیدند که اوّلین فردی که از در مسجد وارد می‌شود داور خویش قرار دهند. «۲»

ناگهان پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله از در بنی شیبه وارد شد و همگی گفتند: محمد امین آمد و او را به داوری دعوت کردند. او عبایش را که از پارچه خز بود، پهن کرد و حجر الاسود را در آن گذاشت و فرمود: از هر طایفه قریش یک نفر به پیش آید. از بنی عبد شمس، عتبهٔ بن ربیعه و از بنی اسد بن عبد العزی، أسود بن مطلب و از بنی مخزوم، ابو حذیفهٔ بن مغیره و از بنی سهم، قیس بن عدی پیش آمدند.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که هر کدام یک گوشه عبا را بگیرند و سنگ را بالا بیاورند، آنگاه آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله با دستان مبارکش حجر الاسود را از میان عبا برداشت و در جایگاهش مستقر کرد و این افتخاری بود که خداوند نصیب او

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

کرد. و پس از اتمام ساختمان کعبه، آن را با پرده‌هایی پوشاندند. «۳»

---

(۱). فروع کافی، ج ۴، ص ۲۱۹ و الفقیه، ج ۲، ص ۲۴۸.

(۲). فروع کافی، ج ۴، ص ۲۱۷ و الفقیه، ج ۲، ص ۲۴۷ به نقل از امام صادق علیه السّلام.

(۳). فروع کافی، ج ۴، ص ۲۱۷، باب ۹، حدیث ۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۸۱

(۱)

مهم‌ترین حوادث سال اول هجری

اشاره

(۲)

ورود نبی اکرم به قباء

مرحوم کلینی در روضه کافی با سندی از سعید بن مسیّب از علی بن الحسین علیه السّلام نقل می‌کند که (آن حضرت در مسجد الرسول مدینه) فرمود: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در دوازدهم ماه ربیع الاول و به هنگام ظهر به مدینه رسید و در قباء فرود آمد و نماز ظهر را به دو رکعت و نماز عصر را نیز دو رکعتی به جای آورد. در آنجا نزد (بنی) عمرو بن عوف مهمان شد و کمی بیشتر از ده روز پیش آنان اقامت کرد.

آنها به آن حضرت گفتند: آیا نزد ما ساکن می‌شوی تا منزلی را برای شما تهیه کنیم؟ فرمود: نه. من منتظر رسیدن علی بن ابی ابی طالب هستم؛ زیرا به او گفته‌ام که به من ملحق شود و من منزلی را برای اقامت اختیار نمی‌کنم تا علی علیه السّلام بیاید و ان شاء اللّه به سرعت خواهد آمد.

ابو بکر به آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله گفت: بیا تا به مدینه برویم، زیرا مردم با ورود شما بسیار خوش‌حال خواهند شد و آنها انتظار قدوم شما را می‌کشند. پس بیا تا به سوی مدینه حرکت کنیم و در اینجا منتظر علی علیه السّلام نمانید؛ زیرا گمان نمی‌کنم که تا یک ماه دیگر بیاید!

(۳) رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: من حرکت نمی‌کنم تا عموزاده و برادرم و محبوب‌ترین فرد اهل بیتم به من ملحق شود؛ زیرا او با جان خود مرا از دست مشرکان حمایت و حفاظت نمود.

در این حال ابو بکر خشمگین شد و روی ترش کرد و به خاطر همین مطلب به علی علیه السّلام حسادت ورزید و این اوّلین اظهار دشمنی وی نسبت به علی علیه السّلام بود که نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آشکار گردید و اوّلین مخالفت با رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بود که اظهار شد؛ زیرا ابو بکر حرکت کرد و به مدینه رفت و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در قباء به انتظار علی علیه السّلام باقی ماند. «۱»

---

(۱). روضه کافی، ص ۲۸۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۸۲

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

(۱)

اسلام آوردن سلمان

طبرسی در اعلام الوری روایت می‌کند که: بعضی از اهل کتاب به سلمان فارسی در مورد دین حنیف اطلاعاتی را داده بودند برای همین او از شهر خویش در سرزمین فارس خارج شده بود و به دنبال این دین می‌گشت. در سفر خویش به راهبی از راهبان نصرانی در شام برخورد کرد و با او رفیق شد. پس از مدتی از او درباره این موضوع سؤال کرد. راهب گفت: در مکه به دنبال آن بگرد؛ زیرا در آنجا مبعوث می‌شود و سپس در مدینه به دنبال وی باش؛ زیرا بدان جا مهاجرت می‌کند.

سلمان آهنگ مکه کرد، ولی در راه، بعضی از اعراب وی را اسیر کردند و در مدینه به یک مرد یهودی فروختند. سلمان در نخلستان وی کار می‌کرد. او روزی در نخلستان مشغول کار بود که مردی یهودی نزد ارباب وی آمد و گفت: ای ابا فلان، آیا شنیده‌ای که پیامبر مسلمانان بر آنها وارد شده است؟

(۲) سلمان گفت: فدای تو شوم، چه می‌گویی؟!

ارباب وی گفت: سؤال از این موضوع به تو چه مربوط است؟ برو سراغ کارت ... و پس از آن سلمان یک طبق از خرمای نخلستان را برداشت و آن را نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله برد. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به وی فرمود: این چیست؟

گفت: صدقه است؛ زیرا با خبر شده‌ایم که شما افراد غریبی هستید که به این شهر آمده‌اید. برای همین دوست داشتم که از صدقه ما بخوری. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به اصحابش فرمود: با نام خدا از این خرما بخورید.

سلمان با انگشت خود محاسبه کرد و به فارسی گفت: «این یکی». سپس طبق دیگری از خرما را آورد. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: این چیست؟ گفت: دیدم که از صدقه نمی‌خورید؟ برای همین این خرما را آوردم که هدیه است و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله از آن خورد. و سلمان با انگشت‌هایش محاسبه کرد و گفت:

«این دو تا». سپس به پشت آن حضرت رفت (از او درخواست که لباسش را از روی کتفش کنار بزند) و آن حضرت لباس را از کتف خود کنار زد و سلمان مهر نبوت را با شانه‌اش دید و نزدیک‌تر رفت و آن را بوسید و اسلام آورد. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: تو که هستی؟ گفت: مردی از اهالی فارس هستم- و سرنوشت طولانی خود را بازگفت. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: بشارت باد بر تو و صبر پیشه کن و بدان که به زودی از دست این یهودی خلاص می‌شوی. «۱»

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۵۱- ۱۵۲. ابن اسحاق این خبر را در سیره‌اش، ج ۱، ص ۸۷- ۹۳ و ابن هشام از او در سیره‌اش، ج ۱، ۲۲۸- ۲۳۶ نقل کرده‌اند. سندی از عبد اللّه بن عباس و طبرسی خلاصه آن را با اختلاف کمی در الفاظ نقل کرده است.

و صدوق در إکمال الدین، ص ۱۵۹- ۱۶۴. خبری را از امام کاظم علیه السّلام در مورد اسلام آوردن سلمان نقل کرده که اختلافی در معانی هم دارد. من تاریخ معیّنی برای اسلام آوردن سلمان و مکان آن نیافتم و معلوم نشد که اسلام آوردن وی در قباء یا

(۱)

اسلام آوردن عبد اللّه بن سلام

ابن اسحاق در مورد اسلام آوردن عبد اللّه بن سلام (از بعضی از خویشاوندان او) حدیثی را از او نقل کرده که شبیه اسلام آوردن سلمان است. او می‌گوید: هنگامی که خبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را شنیدم و اسم و صفات و زمانی را که ظهور کرده بود

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

شناختم؛ فهمیدم همان پیامبری که ما منتظر ظهور او بودیم؛ مبعوث شده است؛ امّا من این راز را مخفی نگاه می‌داشتم و ساکت بودم تا این که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به مدینه آمد. «۱»

پس از آن که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به قباء در میان بنی عمرو بن عوف وارد شد، من در میان نخلستان خود مشغول کار بودم که مردی آمد و خبر ورود پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را به من داد. در این حال عمه من خالده نزد من نشسته بود. وقتی که خبر ورود پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را شنیدم، تکبیر گفتم. عمه‌ام که صدای تکبیر مرا شنیده بود، گفت: خدا تو را ناامید کند! به خدا سوگند که اگر خبر ورود موسی بن عمران علیه السّلام را می‌شنیدم، به اندازه تو خوش‌حالی نمی‌کردم. گفتم: به خدا سوگند که او برادر موسی بن عمران علیه السّلام و بر دین او است و بر همان چیزی مبعوث شده است که موسی علیه السّلام برانگیخته شد. گفت: آیا او همان پیامبری است که به ما خبر می‌دادند که در آخر الزّمان ظهور می‌کند؟ گفتم: بله.

(۲) سپس نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رفتم و اسلام آوردم، آنگاه پیش خانواده‌ام برگشتم و به آنها پیشنهاد دادم که اسلام بیاورند و همگی اسلام آوردند و عمه‌ام خالدهٔ دختر حارث هم اسلام آورد و من اسلام آوردن خویش را از یهودیان مخفی نگاه می‌داشتم.

سپس نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمدم و گفتم: دوست دارم که مرا در خانه‌ات مخفی کنی و آنگاه یهودیان را جمع کرده و درباره من از آنها سؤال کنی؛ زیرا آنها اگر بفهمند که من اسلام آورده‌ام، مرا مورد سرزنش و بهتان قرار می‌دهند.

پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مرا در یکی از اتاق‌های خانه‌اش مخفی کرد و به دنبال یهودیان فرستاد که

بعد از ورود آن حضرت در مدینه بوده است، لکن چنین به نظر می‌رسد که اسلام وی در همان ابتدا بوده است و خبر اسلام آوردن او شبیه اسلام آوردن عبد الله بن سلام می‌باشد.

(۱). طبرسی در مجمع البیان از قاضی در تفسیرش نقل می‌کند که: عبد الله بن سلام نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مکه رفت و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: تو را به خدا قسم آیا بشارت به ظهور مرا در تورات یافته‌ای؟ گفت: خدای خود را برای من توصیف کن. پس سوره توحید نازل شد و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله آن را قرائت کرد و همین سبب اسلام آوردن وی شد؛ الا این که او اسلام خویش را مخفی نگاه می‌داشت تا پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به مدینه هجرت کرد و آنگاه وی اسلام خود را آشکار کرد؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۸۵۹ و ابن اسحاق می‌نویسد: عبد الله بن سلام یکی از عالم‌ترین أحبار بنی قینقاع بود که اسم اصلی‌اش حصین بن سلام بود و هنگام که مسلمان شد، رسول الله صلّی اللّه علیه و آله او را عبد الله نامید؛ سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۶۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۸۴

بیایند. آنها آمدند و آن حضرت فرمود: حصین بن سلام در میان شما چگونه شخصی است؟ گفتند: او سرور و سرورزاده ما است و از أحبار و عالمان ما به شمار می‌رود.

در این حال من از اتاق خارج شدم و به آنها گفتم: ای گروه یهود، از خدا بترسید و به آنچه که شما را بدان دعوت می‌کند، ایمان آورید. به خدا سوگند شما می‌دانید که او رسول خدا است و من به او ایمان آورده و او را تصدیق می‌کنم و او را می‌شناسم.

امّا آنها گفتند: دروغ می‌گویی و علیه من قیام کردند!

من به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفتم: ای رسول خدا، آیا به شما خبر ندادم که اینها اهل خدعه و نیرنگ می‌باشند! «۱»

(۱) سپس حدیثی را در مورد شهادت صفیه دختر حیّ بن اخطب از بنی نضیر- که بعدها به ازدواج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله درآمد- نقل می‌کند که در آن او شهادت می‌دهد که پدر و عمویش پیامبر را می‌شناختند؛ ولی با او دشمنی می‌کردند. او می‌گوید:

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

من محبوب‌ترین فرزندان پدرم نزد وی بودم و همین طور نزد عمویم، ابو یاسر ... و هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شدند و در قباء در میان بنی عمرو بن عوف اقامت کردند، فردای آن روز پدرم حیّ بن أخطب و عمویم ابو یاسر، برای دیدار وی صبحدم حرکت کردند و هنگام غروب خورشید برگشتند. آنها بسیار خسته و کوفته بودند و به سختی راه می‌رفتند و برای همین هیچ کدام متوجه حضور من نشدند.

در همین حال شنیدم که عمویم، ابو یاسر به پدرم حیّ ابن اخطب می‌گوید: آیا او خودش بود؟

گفت: آری به خدا قسم. گفت: آیا او را می‌شناسی و تأیید می‌کنی؟ گفت: بله. گفت: او را در دل خود چگونه می‌یابی؟ گفت: به خدا قسم تا زنده باشم دشمنی او را به دل خواهم داشت. «۲»

(۲)

پایه‌گذاری مسجد قباء

اختلافی در اخبار سیره نبوی نیست که رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله در قباء اقامت نمود تا علی علیه السّلام به او ملحق شد.

و دیار بکری و سمهودی نقل کرده‌اند که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام دستور داد که محدوده مسجد قباء را مشخص کند.

گفته‌اند که زمین مسجد قباء مال زنی به نام لیّهٔ بود که چارپایان را در آن می‌بستند. «۳»

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۶۳- ۱۶۴.

(۲). همان، ص ۱۶۵- ۱۶۶.

(۳). ابن شبّهٔ، تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۵۴. و برای همین منافقان نماز خواندن در آن را مکروه می‌شمردند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۸۵

(۱) سهیلی می‌گوید: عمار به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله پیشنهاد کرد که مسجد قباء را بنا کنند و سنگ‌های لازم برای ساختن آن را جمع‌آوری کرد، «۱» برای همین شعبی می‌گوید: اوّلین کسی که مسجدی را بنا نهاد، عمار بن یاسر بوده است. «۲»

دیار بکری و سمهودی می‌نویسند: پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله به ابو بکر دستور داد که بر شتری سوار شود و با آن دور بزند تا محدوده مسجد مشخص شود و او اقدام به این کار نکرد! سپس به عمر دستور داد و او نیز اقدام نکرد! سپس به علی علیه السّلام دستور داد و آن حضرت سوار شتر شد و محدوده مسجد را مشخص کرد. و آنگاه مسجد بر اساس همان محدوده ساخته شد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود که ناقه‌اش به این کار مأمور است. «۳» پس از آن که مسجد بنیان‌گذاری شد، عمار ساخت آن را به اتمام رسانید. «۴»

و بزّار روایت می‌کند: ابن ابی أوفی نقل می‌کرد که ما سنگ‌های مسجدی را که بر اساس تقوا بنیان‌گذاری شد دو تا دو تا در روز حمل می‌کردیم و همسر و بچه‌هایش شبانه برای ساختن آن سنگ حمل می‌کردند. «۵»

(۲) کلینی در فروع کافی با سندی از امام صادق علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: مسجدی که بر اساس تقوا بنیان‌گذاری شد و خداوند هم درباره آن فرموده است:

«لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ»؛ «۶»

همان مسجد قباء می‌باشد. «۷» از آن حضرت روایت شده است: از قباء شروع کن و در آن نماز به جای آور؛ زیرا اوّلین مسجدی است که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در این عرصه در آن نماز خوانده است. «۸»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

عیاشی در کتاب تفسیر خود از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند که از آن حضرت سؤال شد: آیا نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در مسجد قباء نماز می‌خواند؟ فرمود: بله و در آن هنگام در منزل سعد بن خیثمهٔ انصاری اقامت داشت. «۹»

(۳) در اینجا امام علیه السّلام با اشاره به اقامت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در منزل سعد بن خیثمه این نکته را بیان می‌کند

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۴۳، که در حاشیه از الروض الانف نقل گردیده است.

(۲). همان، ج ۲، ص ۱۴۳ و طبقات ابن سعد ج ۳، ص ۱۷۸ و تاریخ ابن کثیر، ج ۷، ص ۳۱۱.

(۳). تاریخ الخمیس، ج ۱، ص ۳۳۸ و وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۲۵۱.

(۴). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۴۳، از حاشیه الروض الانف.

(۵). حیاهٔ الصحابهٔ، ج ۳، ص ۱۱۲ به نقل از مجمع الزوائد هیثمی، ج ۲، ص ۱۰.

(۶). توبه (۵)، ۱۰۸.

(۷). فروع کافی، ج ۱، ص ۸۱؛ بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۱۲۰.

(۸). همان، ص ج ۱، ۳۱۸، چنان که در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۱۲۰ آمده است.

(۹). تفسیر عیاشی ۲: ۱۱۲- ۱۱۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۸۶

که این اقامت در جنب مسجد بوده است و همین باعث شده است که عده‌ای دچار توهم شوند و بنای مسجد را به سعد بن خیثمه نسبت دهند. «۱»

ابن اسحاق می‌نویسد: شنیده‌ایم که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نزد کلثوم بن هدم اقامت کرد و می‌گویند: وقتی از منزل کلثوم بن هدم خارج شد، برای ملاقات با مردم در منزل سعد بن خیثمه اقامت کرد و این بدان خاطر بود که وی مجرّد بوده و اهل و عیال نداشت. برای همین مهاجران مجردی که وارد مدینه می‌شدند، در منزل وی اقامت می‌کردند و به خانه سعد؛ «بیت الأعزاب»؛ خانه مجردها می‌گفتند. «۲»

(۱)

اوّلین نماز جمعه و اوّلین خطبه

کلینی در فروع کافی با سندی از سعید بن مسیّب از علی بن ابی الحسین علیه السّلام (که در مسجد الرسول مدینه حضور داشت) نقل می‌کند: وقتی علی علیه السّلام وارد شد، نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در خانه (بنی) عمرو بن عوف حضور داشت، علی علیه السّلام هم به او پیوست. سپس به همراه علی علیه السّلام در هنگام طلوع روز جمعه، نزد بنی سالم بن عوف رفت و برای آنها مسجدی را مشخص کرد و قبله آن را (به سمت بیت المقدس) معین نمود و دو رکعت نماز جمعه را در آنجا خواند و دو خطبه ایراد کرد. «۳» امّا خطبه‌ها را نقل نکرده است.

(۲) طبری در کتاب تاریخ خود با سندی از سعید بن عبد الرحمن جمعی نقل می‌کند که آنچه از خطبه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله که در اوّلین جمعه‌ای که در بنی سالم بن عوف در مدینه ایراد کرده، به وی رسیده است این چنین است:

حمد و سپاس مخصوص خداوندگار است. او را سپاس می‌گویم و از او یاری می‌طلبم و از او طلب بخشش و هدایت می‌کنم. به او ایمان داشته و کفر نمی‌ورزم و کافران را دشمن می‌دارم. همانا محمد بنده و رسول او است که او را برای هدایت و راهنمایی به سوی نور و موعظه کردن فرستاده است؛ در عصری که از زمان بعثت پیامبران مدت‌ها گذشته و علم نایاب شده و مردم به گمراهی

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

کشیده شده‌اند و قیامت نزدیک شده و عمرها کوتاه گشته است. هر کسی که از خدا و رسولش اطاعت کند، هر

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۳۸ و تنها یعقوبی به صورت انفرادی نقل کرده است که: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در منزل کلثوم بن هدم اقامت کرد و هنوز چند روزی از حضور وی در منزل وی نگذشته بود که کلثوم فوت کرد. آنگاه آن حضرت به منزل سعد بن خیثمه منتقل شد و چند روزی آنجا باقی ماند. سپس دیوانگان بنی عمرو بن عوف و منافقان آنها شبانه بر آن حضرت سنگ پرتاب می‌کردند. آن حضرت سؤال کرد: این سنگ‌پرانی چیست؟ و آنگاه سوار مرکب خود شد و از آنجا رفت. «تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۴۱».

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۳۸.

(۳). روضهٔ الکافی، ص ۳۳۸- ۳۴۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۸۷

آینه هدایت و رستگار شده و هر کسی که مخالفت بورزد، بدبخت و زیانکار شده و به گمراهی آشکار مبتلا شده است.

(۱) شما را به تقوای الهی امر می‌کنم و بدانید که بهترین چیزی که مسلمانان به همدیگر سفارش می‌کنند، این است که همدیگر را به آخرت تشویق کنند و به تقوا سفارش نمایند. از آنچه که خدا شما را از آن برحذر داشته است، بر حذر باشید و بدانید که تقوای الهی برای کسی که بدان پایبند باشد بهترین یاور برای دست یابی به خواسته‌های آخرت است و کسی که بین خود و خدا را در پنهان و آشکار اصلاح کند و در همه کارها نیت الهی داشته باشد، در این صورت در دنیا به خوبی از وی یاد می‌شود و این اعمال ذخیره‌ای برای بعد از مرگ وی می‌باشد که در آن هنگام بدان‌ها نیازمند است و اگر غیر از این باشد آرزو می‌کند که ای کاش بین او و اعمالش فاصله زیادی باشد. «... أَمَداً بَعِیداً وَ یُحَذِّرُکُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ» «۱»؛ ... فاصله‌ای دور و خداوند شما را از نافرمانی خویش بر حذر می‌دارد و خداوند نسبت به بندگانش مهربان است.

(۲) و کسی که سخن خودش را تصدیق کرده و به وعده‌اش عمل کرده است، هیچ خلافی در وعده و وعیدش نیست؛ می‌گوید: «ما یُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَیَّ وَ ما أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ»؛ «۲» احکام و وعده عذاب نزد من تغییر نمی‌کند و من به بندگانم هیچ ظلمی روا نمی‌دارم.

از خدا در آشکار و پنهان در مورد امر دنیا و آخرت خویش بترسید؛ زیرا «... مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ یُکَفِّرْ عَنْهُ سَیِّئاتِهِ وَ یُعْظِمْ لَهُ أَجْراً»؛ «۳» هر کسی که از خدا بترسد، خداوند از گناهانش می‌گذرد و اجر عظیمی به وی می‌دهد. و هر کسی که تقوای خداوند داشته باشد «... فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظِیماً»؛ «۴» به رستگاری عظیمی دست یافته است. بدانید که تقوای الهی خشم و غضب خدا را فرو می‌نشاند و از ابتلاء به عذاب خدا جلوگیری می‌کند و تقوای الهی صورت‌ها را نورانی می‌کند و باعث رضایت خداوند و ترفیع درجات می‌گردد.

(۳) بهره خویش را از دنیا برگیرید و افراط و تفریط نکنید؛ زیرا خداوند کتاب خودش را بر شما نازل کرده و راه خودش را به شما نشان داده تا بداند «... الَّذِینَ صَدَقُوا وَ لَیَعْلَمَنَّ الْکاذِبِینَ»؛ «۵» چه کسانی راستگو و چه کسانی دروغگو هستند. پس به همدیگر احسان کنید؛ چنان که خداوند به شما احسان کرده

---

(۱). آل عمران (۳)، ۳۰.

(۲). ق (۵۰)، ۲۹.

(۳). الطلاق (۶۵)، ۵.

(۴). احزاب (۳۳)، ۷۱.

(۵). عنکبوت (۲۹)، ۳.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۸۸

است و با دشمنانش دشمنی کنید و در راه خدا جهاد کنید؛ «... حَقَّ جِهادِهِ هُوَ اجْتَباکُمْ» «۱» «... هُوَ سَمَّاکُمُ الْمُسْلِمِینَ ...» «۲» «... لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ» «۳» «لا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ»؛ «۴»

حق جهاد را ادا کنید که خدا شما را اختیار کرده است و شما را مسلمانان نامیده است تا از روی بیّنه و دلیل هر کسی که می‌خواهد راه هلاکت یا راه رستگاری را پیش گیرد. و هیچ دگرگونی و قوتی نیست مگر به کمک خداوند متعال.

(۱) پس خدا را زیاد یاد کنید و برای فردای قیامت تلاش کنید و بدانید که اگر کسی بین خود و خدا را اصلاح کند، خدا او را در مورد آنچه که بین او و مردم است، کفایت می‌کند؛ و این بدان خاطر است که خدا بر مردم حکمرانی می‌کند و آنها تسلط و سیطره‌ای ندارند. و خداست که مالک همه چیز است و مردم بر خدا حکومت و تسلطی ندارند. خداوند بلند مرتبه است و هیچ قوت و نیرویی نیست مگر به خداوند بزرگ و بلند مرتبه. «۵»

چنان که می‌بینید تنها همین یک خطبه نقل شده و به علاوه در آن به آیاتی استشهاد شده که بعدا نازل شده است. لکن ابن اسحاق دو خطبه مذکور را از ابی سلمهٔ بن عبد الرحمن نقل می‌کند که چنین است: آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در میان مردم ایستاد و پس از حمد و ثنای خداوند فرمود:

(۲) «و اما بعد، ای مردم از دنیای خود، برای آخرت خویش زاد و توشه پیش بفرستید. به خدا قسم می‌دانید که گاهی می‌شود یکی از شما ناگاه بی‌هوش می‌گردد و می‌میرد و گوسفندان خود را بدون چوپان رها می‌کند. سپس خدایش بدون هیچ درنگ و پرده‌داری از او سؤال می‌کند: آیا رسول من نیامد که تو را ارشاد و تبلیغ کند؟ و آیا به تو مال ندادم و به تو بخشش نکردم پس چه چیز برای خود پیش فرستادی؟ در این حال به راست و چپ خود می‌نگرد و چیزی نمی‌بیند، سپس به جلوی خود می‌نگرد و چیزی غیر از جهنم را مشاهده نمی‌کند. پس هر کس که می‌تواند صورت خود را از آتش جهنم و لو با شقّه‌ای از خرما نجات بخشد، باید چنین کند و اگر آن را هم ندارد با سخنانی زیبا با دیگران برخورد کند، در مقابل آن ده برابر و حتی هفتصد برابر پاداش می‌بینند.

و السلام علیکم و رحمهٔ اللّه و برکاته.»

---

(۱). حج (۲۲)، ۷۸.

(۲). حج (۲۲)، ۷۸؛ الا این که ضمیر در آن به ابراهیم برمی‌گردد.

(۳). انفال (۸)، ۴۲.

(۴). کهف (۱۸)، ۳۹؛ غیر از این آیه، آیات سوره‌های: ق، قصص و عنکبوت مدنی هستند که قبل از این زمان نازل شده‌اند و این مطلبی است که در صحت این خبر خدشه وارد می‌کند.

(۵). الطبری، ج ۲، ص ۳۹۴- ۳۹۵ و طبرسی هم آن را در مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۳۲ بدون سند بیان کرده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۸۹

(۱) سپس بار دیگر خطبه خواند و فرمود:

«به درستی که حمد و سپاس مخصوص پروردگار است. او را حمد و سپاس می‌گویم و از او یاری می‌خواهم. و از شرور نفس‌ها و گناهان اعمال خود به خدا پناه می‌بریم.

هر کسی که خدا او را هدایت کند، گمراه نمی‌شود و هر کسی که خدا او را گمراه کند، هدایت نمی‌شود. من شهادت می‌دهم به این که لا اله الا اللّه وحده لا شریک له. همانا بهترین سخن، کتاب خدای تبارک و تعالی است که هر کس که خدا آن را در دل او زینت دهد، رستگار شده است و او را پس از کفر وارد اسلام کرده و او است که آن را بر سخنان مردم برگزیده است. این کتاب

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

بهترین و بلیغ‌ترین سخنان است. دوست بدارید آنچه را که خدا دوست دارد. با تمام دل خود خدا را دوست داشته باشید و از کلام خداوند و ذکر او خسته نشوید و مواظب باشید که دل‌هایتان سخت نشود. همانا قرآن از تمام آنچه که خداوند آفریده است، برتر و بالاتر می‌باشد و خداوند آن را از بهترین و برگزیده تمام مخلوقات دانسته است. قرآن صالح‌ترین سخن است که تمام حلال و حرام‌های مردم در آن آمده است. ای مردم، خدا را عبادت کنید و چیزی را شریک او قرار ندهید. از خدا آن گونه که شایسته است بترسید و با خداوند در سخنان شایسته‌ای که بر زبان خود می‌رانید با صداقت و راستی باشید، و با یکدیگر در راه او دوستی کنید. و خداوند از این که عهد و پیمانش شکسته شود، خشمگین می گردد. و السلام علیکم». «۱»

در این روایت ابن اسحاق، آنچه که در روایت اول طبری آمده بود، وجود ندارد. در آنجا به آیات مدنی بسیاری استشهاد شده بود که در زمان‌های بعد نازل شده است که همین روایت اول (طبری) را تضعیف می کند؛ اما روایت دوم ابن اسحاق چنین نیست.

(۲) در ادامه خبر کلینی در روضه کافی از سعید بن مسیب از علی بن الحسین علیه السّلام آمده است که: سپس (بعد از ظهر) همان روز سوار بر ناقه‌اش شد که با آن تا قباء آمده بود و به سوی مدینه حرکت کرد و علی علیه السّلام نیز به همراه وی بود و لحظه‌ای از او جدا نمی‌شد و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از هیچ محلّه‌ای از محلّه‌های انصار عبور نمی کرد، مگر این که از او درخواست می کردند که در محلّه آنها ساکن شود و پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله به آنها می گفت: راه ناقه را باز بگذارید؛ زیرا او مأمور است. پس ناقه حرکت می کرد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله افسار آن را رها کرده بود، تا این که به این جایی رسید که می‌بینی (و با دست خود به در مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اشاره کرد که در آنجا بر جنازه‌ها نماز خوانده می‌شد) و آنگاه ایستاد و سپس

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۴۶- ۱۴۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹۰

بر زمین زانو زد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از آن پیاده شد و ابو ایوب جلو رفت و اثاثیه آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله را به منزل خود برد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به منزل وی رفت و علی علیه السّلام نیز به همراه او بود تا وقتی که مسجد الرسول و خانه‌های آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله و منزل علی علیه السّلام ساخته شد و آنها به منازل خود نقل مکان کردند. «۱»

(۱)

سایر اخبار در مورد ورود رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله

طبرسی در إعلام الوری از ابن شهاب زهری نقل می کند که گفت: عده‌ای از مهاجرین قبل از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بر (بنی) عمرو بن عوف وارد شده و در خانه‌های آنها ساکن شده بودند ... هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به سوی مدینه آمد و به ذو الحلیفه رسید، از راهی که منتهی به بنی عمرو بن عوف می‌شود سؤال کرد و او را راهنمایی کردند تا بدان جا رسید. در آنجا بنی عمرو بن عوف در اطرافش جمع شدند و خوش‌حالی کردند و او در منزل پیرمردی صالح به نام کلثوم بن هدم که نابینا بود، اقامت کرد و بنی عمرو بن عوف از طایفه أوس بودند و برای همین رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وقتی به چهره‌های آنها نگاه کرد، هیچ فردی از خزرج را ندید و این به خاطر جنگ‌ها و دشمنی میان آنها بود. «۲»

---

(۱). روضة الکافی، ص ۲۸.

(۲). در این باره طبرسی می گوید: روایت شده است که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به هنگامی که وارد مدینه شد. زنان و بچه‌ها

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

به دورش جمع شدند و خواندند:

طلع البدر علینا من ثنیّات الوادع‌وجب الشّکر علینا ما دعا لله داع ماه بدر از منطقه ثنیات الوداع بر ما طلوع کرد و شکرگزاری بر ما لازم است تا دعوت کننده‌ای به سوی خدا دعوت کند. تاریخ تحقیقی اسلام ج۲ ۱۹۰ سایر اخبار در مورد ورود رسول اکرم صلی الله علیه و آله ..... ص : ۱۹۰

سپس به بیان اخبار مربوط به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در قباء می‌پردازد، در حالی که این خبر در مورد زنان مدینه است و او آن را با اخبار قباء مخلوط کرده است و سیره ابن هشام و سیره ابن اسحاق و تواریخ یعقوبی و طبری، و مسعودی خالی از این خبر می‌باشد و شاید اوّلین کسی که آن را نقل کرده، بیهقی (وفات ۴۵۸) در دلائل النبوة، ج ۲، ص ۲۳۳ و سپس ابن حجر (وفات ۸۵۲) در فتح الباری، ج ۷، ص ۲۰۴ و سپس سمهودی (وفات ۹۱۱) در وفاء الوفاء، ج ۴، ص ۱۱۷۲ و سپس دیار بکری (وفات ۹۸۲) در تاریخ الخمیس، ج ۱، ص ۳۴۱ و سپس حلبی (وفات ۱۰۴۴) در سیره‌اش، ج ۲، ص ۵۴ می‌باشد.

و سمهودی آن را نقل کرده و گفته است: ذکری از ثنیّة الوداع را در هیچ کدام از مسیرهای منتهی به مکه ندیدم، و یاقوت حموی (وفات ۶۲۶) در معجم البلدان، ج ۲، ص ۸۵ می‌نویسد: الثنیة: به هر گردنه‌ای می‌گویند که در کوه‌ها از آن عبور می‌کنند. و ثنیة الوداع به فتح واو- گردنه‌ای مشرف بر مدینه می‌باشد که هر کس که می‌خواهد به مکه برود، از آن می‌گذرد و به خاطر وداع با مسافران در آنجا آن را، ثنیة الوداع گویند. در مراصد الاطلاع، ج ۱، ص ۳۰۱ نیز همین مطلب آمده است.

سمهودی با رد این نظر می‌نویسد: ثنیات الوداع از جهت مکه نیست و کسی که از طرف مکه وارد مدینه می‌شود، آن را نمی‌بیند و از آن نمی‌گذرد، مگر آن که کسی بخواهد به طرف شام برود؛ زیرا در جهت شام قرار دارد. و ظاهرا مستند کسانی که آن را از جهت مکه قرار داده‌اند همان سخنان زنانی است که این اشعار را به هنگام ورود آن حضرت می‌خواندند و خانه‌های بنی ساعده در جهت شام قرار دارد و شاید که آن حضرت از همین جهت وارد مدینه شده است.

لکن کسانی که این خبر را روایت کرده‌اند، گفته‌اند: سپس به سمت راست متمایل شد تا در قباء اقامت نمود. در این

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹۱

(۱) و هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نماز مغرب و عشاء را به جای آورد، أسعد بن زراره در حالی که صورت خود را پوشانده بود، بر آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله وارد شد و سلام نمود و گفت: یا رسول اللّه، به خود گمان نداشتم که خبر ورود شما را بشنوم و از دیدار شما بمانم، الّا این که بین ما و برادران ما از قبیله أوس کدورت‌هایی هست که خودتان می‌دانید. برای همین کراهت داشتم که در میان آنها بیایم؛ امّا بالاخره صبرم لبریز شد و نتوانستم به دیدار شما نیایم!

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به اوس گفت: کدام یک از شما به او امان می‌دهد؟

گفتند: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله أمان ما در امان دادن شما است، به او امان دهید.

فرمود: خیر، بلکه بعضی از شما باید به او امان دهید. در این حال عویم بن ساعده و سعد بن خیثمه گفتند: ما به او أمان می‌دهیم و پس از آن أسعد نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رفت و آمد می‌کرد و پشت سر آن حضرت نماز می‌خواند.

پس از آن شب، ابو بکر از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله جدا شد و وارد مدینه گردید و نزد بعضی از انصار اقامت کرد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در قباء نزد کلثوم بن هدم باقی ماند.

(۲) سپس ابو بکر نزد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آمد و گفت: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، به مدینه وارد شوید؛ زیرا مردم مدینه مشتاق دیدار شما هستند. آن حضرت فرمود: من اینجا را ترک نخواهم کرد تا برادرم علی علیه السّلام به من بپیوندد.

ابو بکر گفت: گمان نمی‌کنم که علی علیه السّلام به این زودی بیاید! رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بلکه به زودی خواهد آمد، ان شاء الله. آنگاه پانزده روز منتظر ماند تا علی علیه السّلام وارد شد.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

بعد از ورود علی علیه السّلام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یک یا دو روز دیگر در قباء ماند و سپس سوار مرکب خود شد تا حرکت کند، در این بین بنی عمرو بن عوف در اطراف وی جمع شدند و گفتند: یا رسول اللّه، نزد ما بمان؛ زیرا ما اهل سعی و تلاش و شمشیر و سپر می‌باشیم! امّا آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ناقه را آزاد بگذارید؛ زیرا مأمور است.

صورت آیا قبل از اقامت در قباء از بنی ساعده گذشته است؟! این مطلب خیلی بعید به نظر می‌رسد.

و ابن شبّه در تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۲۶۹ با سندی از جابر بن عبد الله انصاری نقل می‌کند که: این منطقه ثنیّة الوداع نامیده شد؛ زیرا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از سمت خیبر وارد شد و به همراه وی مسلمانانی بودند که زنان صیغه‌ای (موقّت) به همراه داشتند و در آنجا آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به آنها فرمود: زنان متعه را کنار بگذارید و آنها را به محل خودشان بفرستید و برای همین آنجا محل ثنیّة الوداع نام‌گذاری شد؛ زیرا مسلمانان با زنان متعه‌ای خود خداحافظی کردند. این مطلب در وفاء الوفاء، ج ۲، ۲۷۵ و خلاصه آن در ص ۳۶۱ آمده است. بنابراین ثنیات الوداع از سمت مکه نیست و در وقت هجرت منطقه‌ای به این اسم وجود نداشته است و امروز بدان منطقه کشک یوسف پاشا العثمانی گفته می‌شود؛ زیرا وی منطقه ثنیه را در سال ۱۹۱۴ هموار نمود؛ چنان که در حاشیه تاریخ مدینه آمده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹۲

(۱) خبر حرکت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به سایر افراد أوس و خزرج رسید، برای همین سلاح‌های خود را برداشتند و اطراف ناقه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حلقه حفاظتی تشکیل دادند و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله از کنار هیچ طایفه‌ای از انصار نمی‌گذاشت؛ الّا این که جلوی ناقه‌اش را می‌گرفتند و از او درخواست می‌کردند که نزد آنها اقامت کند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله می‌فرمود: راه ناقه را باز بگذارید زیرا مأمور است.

خروج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از قباء در روز جمعه صورت گرفت و هنگام ظهر به میان بنی سالم رسید، آنان به استقبال وی رفتند و گفتند: ای رسول اللّه به میان اهل سعی و تلاش و شمشیر و سپر خوش آمدی! و آنها قبل از ورود رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مسجدی را بنا کرده بودند و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله نماز ظهر را همراه آنها به سمت بیت المقدس به جای آورد و برایشان سخنرانی کرد و تعداد حاضران صد مرد بود، و این اوّلین مسجدی بود که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله روز جمعه در آن سخنرانی کرد. «۱»

(۲) سپس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سوار شتر شد و افسار آن را رها کرد. این شتر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را به سوی عبد الله بن أبیّ بن سلول برد. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله احتمال می‌داد که ابن أبیّ او را دعوت به نزول خواهد کرد، برای همین توقف کرد و در اثر ازدحام جمعیت گرد و خاک بلند شده بود که ابن أبیّ آستین خود را جلوی بینی‌اش گرفت و گفت: ای مرد، به همان جایی برگرد که تو را فریب داده و اغوایت کردند و تو را به اینجا آوردند و نزد آنها اقامت کن و به خانه‌های ما میا!

سعد بن عباده گفت: ای رسول خدا، از گفته‌های این شخص ناراحت نشو، زیرا ما تصمیم گرفته بودیم که او را شاه خویش قرار دهیم و حال وی می‌بینند که تو این منصب را از او گرفته‌ای. ای رسول اللّه، به منزل من بیا، که نه در میان خزرج و نه در میان اوس کسی دیگری نیست که دهانه چاه (و آب) او بیشتر از من باشد، و ما أهل پایداری و نگهبانی هستیم، پس از اینجا گذر مکن.

(۳) آن حضرت افسار شترش را رها کرد و شتر آن قدر راه رفت تا در جایی که در حال حاضر درب مسجد در آن واقع شده است، زانو بر زمین زد. آنجا قطعه زمینی از دو طفل یتیم از قبیله خزرج بود که به نام سهل و سهیل، و زیر نظر اسعد بن زراره بودند. محل خوابیدن شتر جلوی در خانه ابو ایّوب خالد بن یزید بود و پس از آن که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از ناقه‌اش پیاده شد، مردم اطراف او را گرفتند و هر کسی درخواست می‌کرد که به منزل او برود. مادر ابو ایّوب پیشدستی کرد و اثاثیه رسول اللّه صلّی اللّه

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

علیه و آله را به منزل برد و از آنجا که درخواست‌های مردم زیاد بود، فرمود: اثاثیه‌ام کجاست؟ گفتند مادر ابو ایوب آن را به منزل خود برده است. آنگاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: مرد باید همراه اثاثیه‌اش باشد و در این حال اسعد بن زراره افسار ناقه را گرفت و آن را جلوی خانه ابو ایّوب برد.

---

(۱). این در حالی است که در خبر کلینی از علی بن الحسین علیه السّلام گذشت که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله مسجد را برای آنها مشخص و قبله را نصب کرد و در روز جمعه بر ایشان نماز خواند و دو خطبه ایراد کرد که خطبه‌ها را ذکر کردیم.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹۳

(۱) ابو ایوب در طبقه پایین منزل خود سکونت داشت و در طبقه دوم منزل وی هم اتاقی وجود داشت.

او کراهت داشت که بالاتر از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله باشد، برای همین گفت: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، پدر و مادرم فدای شما باد. آیا طبقه بالا- برای شما خوب است یا طبقه پایین؟ پیامبر فرمود: برای کسانی که به زیارت ما می‌آیند، طبقه بالا مناسب‌تر است. هر صبح و شام أسعد بن زراره و سعد بن خیثمه «۱» و منذر بن عمرو و سعد بن ربیع و اسید بن حضیر به ترتیب غذای آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله را تهیه می‌کردند.

ابو امامه، اسعد بن زراره هر روز نهار آن حضرت را در ظرفی که مقداری گوشت بر آن نهاده شده بود، می‌فرستاد و تمام کسانی که نزد آن حضرت می‌آمدند. از آن می‌خوردند و سیر می‌شدند و در آخر ظرف غذا به همان صورت اول بازگردانده می‌شد و سعد بن عباده برای حضرت شام می‌فرستاد که تمام کسانی که نزد آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله بودند از آن می‌خوردند و سیر می‌شدند و در آخر، ظرف به صورت دست نخورده بازگردانده می‌شد. روزی آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله از نماز فارغ شده بود که اسید بن حضیر یک قابلمه غذا را خودش برای آن حضرت آورد. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از او سؤال کرد: آیا این را خودت آورده‌ای؟ گفت: بله، یا رسول اللّه، زیرا کسی را نیافتم که ظرف غذا را برای شما بیاورد.

حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خداوند به خانواده شما برکت بدهد. «۲»

---

(۱). ظاهرا در اینجا سهوی رخ داده است؛ زیرا سعد بن خیثمه انصاری از افراد بنی عمرو بن عوف در قباء بود و چنان که گفته شد به صورت مجرّد زندگی می‌کرد و شاید که وی در قباء متکفل رسیدگی به آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله بوده است نه در مدینه.

(۲) در اینجا نیز طبرسی از دلائل النبوة بیهقی به نقل از أنس بن مالک روایت کرده است که وقتی ناقه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله جلوی خانه ابو ایّوب و در همسایگی اسعد بن زراره که از بنی نجار بود زانو بر زمین زد، زنان آنها خارج شدند و در حالی که دف می‌زدند، می‌خواندند:

نحن جوار من بنی النجاریا حبّذا محمد من جار ما زنان بنی نجار هستیم و محمد چه همسایه خوبی است برای ما!

در این حال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به میان آنها آمد و فرمود: آیا مرا دوست دارید؟! گفتند: بله. به خدا قسم ای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله. پس آن حضرت نیز سه مرتبه فرمود: من نیز شما را دوست می‌دارم.

این خبر در دلائل النبوة، ج ۲، ص ۲۳۴ آمده و او اوّلین کسی است که آن را روایت می‌کند و ابن اسحاق و ابن هشام و یعقوبی و طبری، و مسعودی آن را روایت نکرده‌اند.

در اینجا باید به این نکته اشاره کنیم که بیهقی اوّلین کسی است که خبر شعر زنان مدینه به هنگام استقبال از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را نقل کرده است و در اینجا هم باید بگوییم که مستند هر دو درست نیست. علّامه حلی رحمه اللّه در کتاب نهج الحق و کشف الصدق نوشته است: اهل سنت درباره آن حضرت روایت کرده‌اند که وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شد،

pdftarikhema.org
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

زنـان مـدینه در حـالی که از خوش‌حـالی به خاطر ورود آن حضـرت دف می‌زدنـد، او با تکان دادن آستین خود با آنان می‌رقصـید! سپس در تعلیقـه بر آن نوشـته اسـت: آیـا چنین عملی از یـک رئیس یـا کسـی که کمی وقـار و ابّهت دارد صـادر می‌شـود؟ از چنین مزخرفـاتی بـه خـدا پنـاه می‌بریـم! اگر چنیـن عملی به یکی از راویـان این احـادیث نسـبت داده شـود، آنهـا بـا سبّ و شـتم به مقـابله برمی‌خیزنـد و از آن تـبرّی می‌جوینـد؛ امـا چگونه است که نسـبت دادن چنین مزخرفـاتی را به نـبی اکرم صـلّی اللّه علیه و آله جـایز می‌شمارند که از تمامی آنها منزه است؟! (نهج الحق و کشف الصدق، ص ۱۵۱ و دلائل الصدق، ج ۱، ص ۳۸۹).

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹۴

(۱)

ساخت مسجد النّبی

از علی بن ابراهیم قمی نقل شـده است: آن حضـرت صـلّی اللّه علیه و آله همراه اصـحابش در مکان وسـیعی که محلّ خشک کردن خرما بود، نماز می‌خواندند. آنگاه رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله به اسعد بن زراره فرمود: این مکان را از صاحبانش خریداری کن و او آن را به ده دینـار خریـد. در این زمین مردابی وجـود داشت که رسـول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله دسـتور داد آب آن را به جـای دیگری روانه کنند و هم چنین از آنها خواست که خشت بزنند و زدند.

آنگاه جای پایه‌های دیوار را کندند. سـپس دسـتور داد که سـنگ بیاورند. آنان از سـنگلاخ سـیاهی که در خارج مدینه قرار داشت، سنگ‌هـایی را برای پایه چینی به آنجا حمل کردنـد و خود رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله در این کار شـرکت کرد و سـنگی را در بغل گرفته و حمل می‌کرد که اسید بن خضیر پیش آمد و گفت:

اجازه دهید که من آن را حمل کنم. «۱» رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به وی فرمود: نه، برو سنگ دیگری را بیاور.

به این ترتیب سـنگ‌ها را حمـل کردنـد تـا پـایه دیوار را بـا آن پر کردنـد و پـایه چینی را به اتمام رساندنـد، آنگاه پایین دیوار را دو خشتی و میـانه آن را یـک خشت و نیمه و بالای آن را یک خشتی و به صورت نر و ماده بنا کردنـد تا دیوار به انـدازه یک قامت در صد ذراع به اتمام رسید.

(۲) هم چنین کلینی در فروع کـافی بـا سـندی از عبـد الاـعلی موسـی آل سـام نقـل کرده است که گفت: به امام صادق علیه السّـلام عرض کردم: طول مسجد النبی صلّی اللّه علیه و آله چقدر بوده؟ فرمود: سه هزار و ششصد ذرع شکسته بود. «۲»

خبر سابق از علی بن ابراهیم قمی، ظاهرا چنین می‌رساند که: ساختن دیوارهای سه‌گانه مسـجد در یک زمان صورت گرفته است، در حـالی که کلینی نیز خـبری را از او بـا اسـناد از عبـد اللّه بن سـنان نقـل کرده است که گفت: از امـام صـادق علیه السّـلام شـنیدم که می‌گفت: در ابتـدا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله مسـجد را به صورت (نسـمیط) بنا کرد، سـپس تعـداد مسـلمانان زیاد شد و به آن حضـرت صـلّی اللّه علیه و آله گفتند: ای رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله اگر اجازه دهید، مقداری مسجد را توسعه دهیم و او فرمود: آن را توسـعه دهیـد که آن را به صورت «السـعیده» بنـا کرد. دوبـاره تعـداد مسـلمانان بیشتر شـد و به رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله گفتند: اگر اجازه دهید، مسجد را توسعه دهیم و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: آن را توسعه دهید و آنگاه دیوارهای آن را بـا خشت (ذکر و انثی) بالاـ بردنـد و در ادامه گفته است: (المیط) به دیواری با پهنای دو خشت و «السـعیده» با دیواری به پهنای یک خشت خام و نیم و (الذکر و الانثی) به دیواری به پهنای یک خشت می‌گویند که خشت‌ها به صورت مورّب کنار هم چیده شده‌اند. «۳»

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۵۹، بـا تغییر انـدکی در ترتیب مطالب و قطب راونـدی آن را در قصـص الانبیاء، ص ۳۳۸ نقل کرده

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

است.

(۲). فروع کافی، ج ۱، ص ۸۱ و ۳۱۷ و به نقل از صدوق در من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۷۵ و شیخ طوسی در تهذیب، ج ۱، ص ۳۲۷ و وسائل الشیعهٔ، ج ۳، ص ۵۴۶.

(۳). فروع کافی، ج ۱، ص ۸۱ و شیخ صدوق در معانی الاخبار، ص ۵۱ و شیخ طوسی در تهذیب، ج ۱، ص ۳۲۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹۵

(۱) در ادامه خبر آمده است: سپس گرمای شدید مسلمانان را اذیت می‌کرد، برای همین به آن حضرت فرمودند: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، اگر اجازه بدهید، برای مسجد سقف بنا کنیم و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله اجازه داد و آنگاه با تنه درختان نخل، پایه‌ها را آماده کردند و برگ و لیف‌های نخل و گیاه خوشبوی اذخر را بر روی آن ریختند.

و به همین صورت در آن نماز خواندند تا باران بارید و زمین آن گلی شد. به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفتند:

اگر اجازه دهید، مسجد را مسقف کنیم؛ اما آن حضرت فرمود: نه، سقفی باشد همانند سقف موسی علیه السّلام و سقف مسجد به همین صورت باقی بود تا آن حضرت رحلت کرد.

(۲) ابن شهر آشوب در المناقب می‌نویسد: روایت شده است که اصحاب نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله هر روز برای استقبال آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به بیرون مدینه می‌آمدند و هنگام ظهر پراکنده می‌شدند. تا این که روزی برای استقبال آمدند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به نزدیکی مدینه رسیده بود و اوّلین کسی که او را دید، مردی یهودی بود که فریاد زد: ای بنی قیله، «۱» بزرگ شما آمد.

نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بر کلثوم بن هدم وارد شد و برای دیدار با مردم به منزل سعد بن خیثمه می‌رفت. «۲»

(۳) علی علیه السّلام سه شب در مکه باقی ماند و سپس به سوی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حرکت کرد و به او ملحق شد و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله روزهای دوشنبه و سه شنبه و چهار شنبه و پنج شنبه در قباء باقی ماند و مسجد قباء را بنا نهاد و سپس در روز جمعه آن را ترک کرد و نماز جمعه را در منطقه رانوناء در مسجد به جای آورد و این اوّلین نماز جمعه‌ای بود که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در مدینه اقامه کرد. این منطقه مربوط به بنی سالم بن عوف از قبیله اوس نیز بود، برای همین غسّان بن مالک و عباس بن عباده به همراه افرادی از بنی سالم نزد آن حضرت رفتند و گفتند: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، نزد ما بمان که امکانات و افراد زیادی داریم و به خوبی از تو محافظت می‌کنیم، اما رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: راه ناقه‌ام را باز بگذارید؛ زیرا که مأمور است.

سپس زیاد بن لبید و فروة بن عمرو به همراه مردانی از بنی بیاضه آن حضرت را ملاقات کردند که به درخواست آنها نیز همین جواب را داد.

(۴) سپس سعد بن عباده و منذر بن عمرو به همراه افرادی از بنی ساعده (از قبیله خزرج) به دیدار آن حضرت آمدند و سپس سعد بن ربیع و خارجهٔ بن زید و عبد اللّه بن رواحه به همراه افرادی از بنی الحارث بن خزرج به ملاقات آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله آمدند و درخواست اقامت در میان طایفه خود را کردند که همین جواب را شنیدند.

---

(۱). مادر اوس و خزرج.

(۲). در این مورد توضیح دادیم که این خبر را تنها یعقوبی (ج ۲، ص ۴۱) نقل کرده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹۶

(۱) ناقه همین طور پیش رفت تا به منزل‌های بنی النجار رسید و جلوی قطعه زمینی که مربوط به دو کودک یتیم بود، توقف کرد و

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

زانو بر زمین زد. امّا نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله مکث کرد و پیاده نشد و شتر برخاست و مسافت کمی را طی کرد آنگاه نگاهی به پشت خود کرد و سپس برگشت و در همان جای اول زانو بر زمین زد و سپس پاها را بر زمین خوابانده و گردنش را خوابانید. پس از این حالت، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از آن پیاده شد و ابو ایّوب اثاثیه آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله را به منزل خود منتقل کرد و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در خانه ابو ایوب اقامت کرد.

(۲) رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله درباره قطعه زمین سؤال کرد که به وی اطلاع دادند: این قطعه زمین مربوط به دو کودک یتیم از معاذ بن عفراء به نام‌های سهل و سهیل می‌باشد. معاذ آنها را راضی کرد و زمین را خریداری نمود و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستور دادند که در آنجا مسجدی را بنا کنند و خود رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نیز در ساختن مسجد همکاری می‌کرد. و مهاجران و انصار در کنار هم کار می‌کردند و در این حال بعضی از آنها به بعضی دیگر می‌گفتند:

لئن قعدنا و النّبی یعمل‌لذاک منّا العمل المضلّ اگر ما بنشینیم در حالی که رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله کار می‌کند، در این صورت کار ما گمراهی خواهد بود.

نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در جواب فرمودند:

لا عیش الا عیش الآخرةاللهم ارحم الانصار و المهاجرة هیچ عیشی بهتر از عیش آخرت نیست، خدایا انصار و مهاجرین را رحمت کن.

و علی علیه السّلام می‌فرمود:

لا یستوی من یعمل المساجدایدأب فیها قائما و قاعدا و من یری عن الغبار حائدا به درستی کسانی که برای مساجد کار می‌کنند و در آن به عبادت می‌پردازند با کسانی که از گرد و غبار کار کردن پرهیز می‌کنند، مساوی نیستند.

بعد از آن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اتاق‌هایش را ساخت «۱» و از منزل ابو ایوب بدان جا منتقل گردید. مدت اقامت آن حضرت نزد ابو ایوب از ماه ربیع الاول تا ماه صفر سال آینده طول کشید. «۲»

---

(۱). چنان که در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۴۳ و وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۴۲۶ به نقل از ذهبی آمده است که: آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در ابتدا منزل سودة را بنا کرد و سپس اتاق عایشه و اتاق‌های همسران دیگر خود را بعدها بنا کرد.

(۲). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۸۴- ۱۸۶. چنین به نظر می‌رسد که این همان خبر سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۳۸- ۱۴۲؛ بدون مدت اقامت آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در منزل ابو ایوب باشد و گفته شده است که هفت ماه و به قولی یک ماه

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹۷

(۱)

وفات اسعد بن زراره و اقامه نماز میّت

ابن اسحاق می‌نویسد: در آن ماه، ابو امامه، اسعد بن زراره در اثر سیاه سرفه وفات یافت و این زمانی بود که در حال ساختن مسجد بودند.

سپس از ابن حرم از نوه اسعد بن زراره: یحیی بن عبد الله بن عبد الرحمن ابن اسعد بن زراره روایت می‌کند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: مرگ ابو امامه مرگ بدی بود چرا که یهودیان و منافقان عرب خواهند گفت که اگر او پیامبر می‌بود، ابو امامه را از مردن نجات می‌داد در حالی که من نه برای خودم و نه رفیق خودم در برابر پروردگارم اختیاری ندارم. «۱»

این اوّلین باری است که ذکری از منافقین در مدینه به میان می‌آید.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

و نمیری بصری از واقدی با سندی از محمد بن عبد الرحمن بن اسعد بن زراره (از پدرش) نقل می‌کند که گفت: اسعد بن زراره اوّلین مرد انصاری بود که در مدینه وفات کرد و در بقیع دفن شد و قبل از آن بر جنازه‌ها نماز میت نمی‌خواندند. «۲»

(۲) ظاهرا این دو خبر دو عنوان اوّل را برای أسعد بن زراره جمع کرده است؛ یعنی وی اوّلین کسی است که نماز میّت بر او خوانده شده است و اوّلین کسی است که در بقیع دفن شده است.

این در حالی است که نمیری بصری خبری را روایت کرده که حاکم حسکانی با سندی از ابی سعید خدری آن را نقل کرده و گفته است: ابتدا که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شد، وقتی میتی در حال احتضار قرار می‌گرفت، به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اطلاع می‌دادیم و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله حاضر می‌شد و برای او طلب استغفار می‌کرد و صبر می‌کرد تا میّت قبض روح شود و برود و چه بسا که حضور رسول بسیار طول می‌کشید و ما می‌ترسیدیم که برای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مشقت‌آور باشد؛ لذا به همدیگر گفتیم: اگر صبر کنیم تا میّت قبض روح شود و آنگاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را جهت حضور مطلع کنیم، او کمتر به مشقّت می‌افتد. برای همین پس از آن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را بعد از قبض روح میّت مطلع می‌کردیم. پس از مدتی دوباره گفتیم که اگر جنازه‌ها را نزد آن حضرت ببریم، او کمتر به زحمت می‌افتد؛ لذا برای راحتی آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله جنازه‌ها را پشت در خانه آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله می‌بردیم. «۳»

طول کشیده است؛ چنان که در وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۲۶۵ و سیره حلبیهٔ، ج ۲، ص ۶۴ آمده است و قول وسط مطمئن‌تر است چنان که خواهد آمد.

(۱). ابن هشام، ج ۲، ص ۱۵۳.

(۲). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۹۶.

(۳). از زهری روایت کرده است که وقتی کسی وفات می‌کرد، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حضور می‌یافت و بر او نماز می‌خواند و

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹۸

(۱)

یثرب یا طیبه

نمیری بصری (متوفای ۲۶۲) با سندی از عبد الله بن جعفر نقل کرده است: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مدینه را «طیبه» نامید؛ اما این نام‌گذاری چه وقت بوده است؟

وی با سندی از أبی قتاده انصاری و سهل بن سعد ساعدی نقل کرده است که وقتی ما از غزوه تبوک برمی‌گشتیم، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: این، شهر طیبه‌ای است که خدا مرا در آن جای داد. «۱» برای همین اسم شهر از یثرب به طیبه تغییر کرده، و این تغییر در اوایل هجرت نبوده است.

(۲)

چاه‌ها و سیلاب‌های مدینه

نمیری بصری، شانزده چاه را ذکر می‌کند که عبارتند از:

الأعواف: همان چاهی است که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله آن را بعدا خرید و در آن وضو گرفت تا این که آبش زیاد شد،

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

آنگاه آن را صدقه جاریه برای عموم قرار داد. «۲»

الأغرس: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در آن وضو گرفت و باقیمانده آب وضوی خود را در آن ریخت. این چاه در نیم میلی مسجد قباء از جهت شمال شرقی قرار داشت. «۳»

چاه أنس یا البرود و مقصود أنس بن مالك انصاری بوده است که می‌گفت: در خانه من چاهی قرار داشت که در جاهلیت «البرود» نامیده می‌شد. «۴»

(۳) بضاعه: چاهی گوارا بود که در وسط خانه‌های بنی ساعده بود و از آن چاه برای نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله آب آشامیدنی می‌بردند و گفته شده است که از آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله سؤال شد: گاهی پارچه‌های عادت زنان و یا سگ در آن انداخته می‌شود، در این صورت حکم آن چیست؟ آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله جواب داد: آب چاه پاك است و چیزی آن را نجس نمی‌کند. «۵»

هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مسن‌تر شد و بردن او برای نماز خواندن بر میّت برایش سنگین بود، مؤمنان جنازه‌های خود را به جایگاه جنازه‌ها در نزدیکی خانه آن حضرت می‌آوردند تا بر آنها نماز بخواند. و روایت کرده است که در جایگاه جنازه‌ها در نزدیك خانه آن حضرت، دو درخت نخل وجود داشت که جنازه‌ها را نزدیك آن می‌گذاشتند و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بر آنها نماز می‌خواند تا این که وقتی عمر بن عبد العزیز تصمیم به توسعه مسجد گرفت، آن دو درخت را از بنی النجار خرید و آنها را قطع کرد. تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۳- ۵.

(۱). تاریخ مدینه، ج ۱ ص ۱۶۳- ۱۶۴.

(۲). همان، ص ۱۵۹.

(۳). همان، ص ۱۶۱.

(۴). تاریخ مدینه، ص ۱۶۰.

(۵). همان، ص ۱۵۶- ۱۵۷ و مراصد الاطلاع، ج ۱، ص ۱۴۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۱۹۹

البر یومه: که مال بنی الحارث بن خزرج بود. «۱»

الجاسوم: که مال هیثم بن تیهان بود و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از آن آب نوشید. «۲»

(۱) الحاء: که در باغ ابی طلحه انصاری که در جهت قبله از سوی شرق (آن هنگام که قبله به سوی شام بود.) قرار داشت و آب آن گوارا بود و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در این باغ داخل شد و از آب چاه نوشید و آنگاه ابو طلحه آن را صدقه قرار داد (یا آن که به آن حضرت هدیه کرد). و هنگامی که حسّان ثابت، غلام خودش صفوان بن معطّل را آزاد کرد، نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله چاه الحاء را به عنوان هدیه متقابل به او عطا کرد. «۳»

الحضیر در الحرّانیه: هنگامی که سیل مهزوز طغیان می‌کرد و می‌ترسیدند که به مدینه آسیب برساند، آن را به سوی حضیر هدایت می‌کردند و در آن می‌ریخت و هم چنین آب‌های مذینیب در آن می‌ریخت. «۴»

چاه رومه: رومه همان سرزمینی بود که مشرکان در سال جنگ خندق در آنجا اردو زدند و بین الجرف و رعانه قرار داشت. اخبار مربوط به این چاه مختلف است: بعضی می‌گویند که این چاه مال یک یهودی یا مردی از مزینهٔ یا بنی غفار بوده که هر مشك آبش را برابر یک کف دست طعام می‌فروخت، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به وی فرمود: آن را در عوض یک چشمه در بهشت به من بفروش. او گفت: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من و خانواده‌ام غیر از چاه، چیز دیگری نداریم و لذا نمی‌توانم چنین کاری

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

بکنم.

(۲) گفته‌اند: این خبر به گوش عثمان بن عفّان رسید و آن را در مقابل سی و پنج هزار دینار خرید و بر مسلمانان وقف کرد. و گفته‌اند آن را به چهل هزار (درهم) خرید و گفته‌اند که عثمان در زمان خلافت خود آن را به سی هزار درهم از بیت المال خرید و وقف مسلمانان کرد. «۵» و همین أولی‌تر است.

چاه ذرع یا چاه بنی حطمه: که در کنار مسجدشان قرار داشت و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از آن وضو گرفت و آب دهان مبارک خود را در آن ریخت. «۶»

(۳) سقیاء: که در حسیکه قرار داشت و حسیکه نام منطقه‌ای در مدینه، در اطراف کوه ذباب بوده است که منازل یهودیان از ناحیه ابن ماقیه تا نزدیکی‌های الجرف در آن قرار داشته است و اسم زمین‌های سقیاء: الفلج یا الفلجان بوده است و چاه آن سقیاء نام داشته و مال ذکوان بن عبد قیس زرقی بوده است که سعد بن ابی وقاص بعدا آن را با دو شتر خرید و آب گوارایی داشت که جهت نوشیدن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از آن استفاده می‌شد. «۷»

---

(۱). تاریخ مدینه، ص ۱۶۹.

(۲). همان، ص ۱۶۰.

(۳). همان، ۱۵۷- ۱۵۸.

(۴). همان، ص ۱۶۹.

(۵). همان، ص ۱۵۳- ۱۵۴.

(۶). همان، ص ۱۶۱.

(۷). همان، ص ۱۵۷- ۱۵۸ و حاشیه آن.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰۰

(۱) العیتیّة: که در کنار غار بنی حرام قرار داشت و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله با آب آن وضو گرفت و در آن غار هم داخل شد. «۱»

الغرس: که در خانه سعد بن خیثمه در قباء قرار داشت و در کنار آن سنگ بزرگی به نام مهراس وجود داشت که حوض بزرگ کنده کاری شده‌ای بود که کسی قادر به حرکت دادن آن نبود. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله با این آب وضو گرفت و غسل کرد و از آن نوشید؛ چنان که از ابی جعفر، امام باقر علیه السّلام نقل شده است. «۲»

چاه مدری: این چاه در مسیر سیل مهزوز به مسجد النبی حفر شده بود و در زمان خلافت عثمان در کنار آن خاکریزی را ایجاد کرده بودند تا از ورود سیل به مدینه و مسجد جلوگیری کند. «۳»

الیسیره: که مال بنی امیه از انصار (نه مهاجرین) بود و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از آن وضو گرفت و آب دهان مبارک را در آن انداخت تا چاه با برکتی بشود و آن را «الیسیره» نامید. «۴»

(۲) الهجیر: چاهی بود که در حرّة و در بالای قصر ابن ماه قرار داشت. «۵»

مدینه دارای سه چشمه به نام‌های: بطحان، عقیق و القناة بود. بطحان، منطقه متوسطی در میان خانه‌های مدینه بود و سیل آن از ذی الجدر سرچشمه می‌گرفت که جایگاهی در حرّه یمانیه بود و در منطقه شرقی ابن زبیر و جفاف و مرقبة و بنی حجر و بنی کلب و الحساة می‌ریخت تا به فضای بنی خطمة و أغرس می‌رسید، سپس از پل می‌گذشت تا این که در دشت‌ها پخش می‌شد.

ظاهرا این سیل مفید بوده و ضرری نداشته است؛ لذا نمیری بصری با سندی از عایشه از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نقل می‌کند

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

که فرمود: همانا بطحان نهری از نهرهای بهشتی است. «۶»

(۳) سیل دیگری در همین منطقه جاری می‌شده است که «رانونا» نامیده می‌شده است و از کوه‌های یمانی عیر و از حرس در شرق حرّه سرچشمه می‌گرفته است و سپس در صریحه جاری می‌شده و در جوی‌های مختلف جریان می‌یافته است و آنگاه در نیزارها می‌ریخته و از سمت راست قباء می‌گذشته است.

سپس داخل غوساء و سپس وادی ذی خصب می‌شده است و بعد به ذی صلب نزدیک می‌شده است. در آنجا در سراة می‌ریخته و در قعر برکه جاری می‌شده است. در آنجا دو قسمت می‌شده که یک قسمت آن از چاه جشم عبور می‌کرده و در سکة الخلیج می‌ریخته و سرانجام در وادی بطحان پخش می‌شده است. «۷»

---

(۱). همان، ص ۱۶۰.

(۲). همان، ص ۱۶۲.

(۳). همان، ص ۱۶۹.

(۴). همان، ص ۱۶۱.

(۵). همان، ص ۱۶۷- ۱۶۸.

(۶). همان.

(۷). همان، ص ۱۶۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰۱

(۱) امّا سیل وادی العقیق از مکانی به نام بطاویح سرچشمه می‌گرفته است که بخشی از حره بوده و از غرب شطای به حساب می‌آمده است و سپس تمام آن در نقیع می‌ریخته و این سیل چهار برد (۱۶ فرسنگ- ۸۰ کم) فاصله داشته است و از آنجا در برکه یلبن و برام می‌ریخته است. و تمام آب‌های وادی بقاع به آن اضافه می‌شده و آب‌های نقعاء هم بدان می‌پیوسته و آنگاه همه اینها در جایی به نام بقع به هم می‌پیوسته است. سپس سیل طول مسیر خود را سیراب می‌کرده و در مزادتین می‌ریخته است و از آنجا برای آبیاری مورد استفاده قرار می‌گرفته است. سپس تمام این آب‌ها در وادی ابر در پایین حلیفة علیا جمع می‌شده‌اند. سپس در أتمه و الجام سرازیر می‌شده‌اند و آنگاه در وادی حمرا جاری می‌شده و آنجا را سیراب می‌کرده است و سپس به ثنیّة الشرید سرازیر می‌شده و این سیل مبارکی بوده است.

(۲)

بازارهای مدینه در زمان جاهلیت و اسلام

نمیری بصری از ابی غسّان روایت می‌کند که در زمان جاهلیت بازاری در زباله- در ناحیه‌ای که یثرب نامیده می‌شده- وجود داشته است و بازاری هم در روی پلی در محلّه بنی قینقاع و بازار دیگری در صفاصف و عصبه (در غرب قباء) و بازاری در کوچه‌های ابن جبین وجود داشته که بدان مزاحم گفته می‌شده است و در زمان جاهلیت و اوایل اسلام برپا می‌شده است. «۱»

(۳) شافعی در الام از امام صادق علیه السّلام روایت می‌کند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در حالی که در روز جمعه خطبه می‌خواند، مردم در بازاری به نام بطحاء مشغول دادوستد بودند و بنی سلیم، اسب و شتر و گوسفند و روغن را برای فروش بدان جا می‌آوردند و شاید این همان بازاری است که نمیری بصری از عایشه نقل می‌کند که بدان بازار اسب می‌گفتند.

از عطاء بن یسار نقل می‌کند که: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله تصمیم گرفت که بازاری برای مدینه برپا کند، به سوی

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

بازار بنی قینقاع (در روی پل) رفت؛ سپس به سوی بازار مدینه بازگشت و پایش را در آنجا بر زمین زد و فرمود: این بازار شما است که در آن بر کسی سخت‌گیری و باج گرفته نمی‌شود. «۲»

(۴)

خانه‌های اطراف مسجد

در اطراف مسجد خانه‌هایی ساخته شد که عبد الرحمن بن عوف صاحب خانه‌های متعددی در آنجا بود که از جمله آنها خانه‌ای بود که به آن «الدار الکبری» می‌گفتند و علّت تسمیه آن این بود که اوّلین خانه‌ای بود که یکی از مهاجران در مدینه ساخته بود.

---

(۱). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۳۰۶.

(۲). همان، ص ۳۰۴- ۳۰۶ و در حاشیه آن.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰۲

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خود در بنای آن همکاری کرده بود چون عبد الرحمن از مهمانان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در آن پذیرایی می‌کرد و برای همین «دار الضیفان- میهمان خانه» نامیده می‌شد و در زمان نمیری بصری (متوفای ۲۶۲ ه) این خانه در اختیار فرزندان عبد الرحمن بوده است.

(۱) از جمله این خانه‌ها «دار القضاء» بوده و علّت تسمیه آن این بوده است که عبد الرحمن بن عوف در شب‌های شورای عمر در آنجا تحصن کرده بود تا کار شورا فیصله یابد و فرزندان عبد الرحمن آن را به معاویهٔ بن ابی سفیان فروختند. در این خانه دیوان‌ها و محل نگهداری بیت المال قرار داشت و ابو العباس، سفاح نخستین خلیفه عباسی آن را تخریب کرد و آن را به مسجد ملحق کرد و امروزه (عهد نمیری بصری) هم این چنین است.

از جمله آنها خانه‌ای بود که عبد الرحمن بن عوف آن را بعدها به عبد الله بن مکمّل بن عوف (برادرزاده‌اش) هدیه کرد و آل مکمّل آن را به مهدی عبّاسی فروختند و این خانه در اختیار بعضی از فرزندانش بود تا این که به مسجد ضمیمه شد.

(۲) از جمله این خانه‌ها، خانه‌ای بود که عبد الرحمن بن عوف، ملیکه دختر سنان المریه را در آن ساکن کرد. این زن در زمان خلافت ابو بکر وارد مدینه شد و او گفت: چه کسی این زن را منزل می‌دهد و عبد الرحمن او را به آن منزل برد و لذا به «دار ملیکه» مشهور شد. سپس سهیل بن عبد الرحمن بن عوف آن را به عبد الله بن جعفر فروخت و او آن را به معاویهٔ بن ابی سفیان فروخت و هنگامی که مهدی عباسی به حکومت رسید، آن را ضمیمه مسجد کرده به این سه خانه «القرائن» می‌گفتند و اینها به مرور زمان ضمیمه مسجد شدند. «۱»

(۳) نمیری بصری با سندی از یحیی بن جعدهٔ نقل می‌کند که گفت: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شد، خانه‌هایی را برای مردم بنا کرد. «۲» سپس نمیری بصری می‌نویسد: شخصی به من خبر داده است که از جمله این خانه‌ها، خانه نعیم بن عبد الله نحّام از بنی عدی بوده است که در آن در زاویه «دار القضاء» قرار داشته است و این خانه به عنوان صدقه «۳» در دست فرزندانش قرار داشته و در غرب مسجد و در جنب خانه ابن مکمل قرار داشته است و راه بین آنها به اندازه شش ذرع بوده است.

---

(۱). همان، ص ۲۳۲- ۲۳۵.

(۲). همان، ص ۲۴۲.

(۳). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۲۴۷ و این در حالی است که ابن حجر در الاصابهٔ، ج ۳، ص ۵۳۸ می‌نویسد: عمر بن شبه در مورد اخبار

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

مدینه از ابی عبید الله مدنی نقل می‌کند که: مروان خانه را از النحام به سیصد درهم خرید و آن را به خانه خودش ضمیمه کرد و منظور از النحام در اینجا ابراهیم بن نعیم است و این با آن چه ما پیش از این از همین کتاب نقل کردیم هماهنگ نیست؟!

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰۳

(۱) در کنار خانه النّحام؛ خانه‌هایی قرار داشته که از جمله آنها خانه حسّان بن ثابت بوده که «الفارع» نامیده می‌شده است و خانه‌ای که در آن منزل عاتکه، دختر یزید بن معاویه قرار داشت و در اختیار جعفر بن یحیی برمکی قرار گرفت؛ ولی بعدها از او پس گرفته شد. در کنار آن خانه‌ای قرار داشت که مال سکینه، دختر حسین بن علی علیها السّلام بود که بعدها در ملکیّت نصیر (صاحب مصلی) یا معین، از غلامان مهدی عباسی قرار گرفت.

(۲) در کنار آن، خانه کوچه‌ای قرار داشت که شش ذرع بود و در جنب این کوچه خانه‌ای قرار داشت که مال عبد الله بن جعفر بن ابی طالب رضی اللّه عنه بود و این همان خانه‌ای است که در ملکیّت منیره، آزاد کرده مادر هادی عبّاس قرار گرفت. «۱» سپس یحیی بن خالد برمکی آن را تصاحب کرد که بعدها از وی مصادره شد. «۲»

در کنار آن حشّی قرار داشت (درخت‌های خرمایی که احتیاج به آبیاری ندارد) که مال طلحهٔ بن ابی طلحه انصاری بود و سپس در اختیار برمکیان قرار گرفت و بعدها از آنها مصادره شد و امروزه خشک شده است و در کنار آن کوچه‌ای به طول پنج ذرع قرار داشت که در جنب آن خانه‌هایی قرار داشت که مال حباب، غلام عتبه بن غزوان بود که در اختیار خالصه، از غلامان خلیفه عباسی قرار گرفت و او آنها را به فرزندان حرملهٔ الأسود فنّری، از غلامان هارون الرشید فروخت.

در کنار آن، خانه ابی مغیث بن مغیرهٔ بن حمید بن عبد الرحمن بن عوف قرار داشت که آن را وقف کرد که در دست بنی عذیر باشد و در کنار آن باقیمانده خانه عبد الله بن مسعود رضی اللّه عنه قرار داشت که در اختیار جعفر بن یحیی برمکی قرار گرفت و بعدها از وی مصادره شد (این تمام مطلب در مورد قسمت غربی مسجد بود).

(۳) و اما از طرف شرق: خانه‌ای قرار داشت که عبید الله بن الحسین بن علی بن الحسین بن علی ابن ابی طالب علیها السّلام آن را خرید و در این معامله موسی بن ابراهیم مخذومی هم با او شریک شد و عبید الله احتمال داد که هدف موسی از این معامله، رسیدن به سود است، برای همین آن را رها کرد.

در کنار آن، خانه عمرو بن عاص و سپس خانه خالد بن ولید و سپس خانه جبلهٔ بن عمر ساعدی قرار داشت که در اختیار سعید بن خالد بن عمر بن عثمان و سپس در اختیار اسماء دختر حسین بن عبد الله بن عبید الله بن عباسی قرار گرفت.

در کنار آن، خانه ریطهٔ دختر ابی العباس قرار داشت که امروزه مال فرزندانش است. سپس کوچه‌ای به اندازه پنج ذرع بین آن و خانه عثمان بن عفان قرار داشته و بعد از آن عثمان و بعد از آن

---

(۱). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۲۵۸.

(۲). همان، ص ۲۳۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰۴

خانه ابو ایوب انصاری قرار داشته که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به هنگام ورود به مدینه در آن اقامت کرد و مغیرهٔ بن عبد الرحمن مخزومی آن را از او خرید و در آن چاهی حفر کرد که آب مورد نیاز مسجد از آن تأمین می‌شد.

(۱) در کنار آن، خانه حارثهٔ بن نعمان انصاری قرار داشت که بعدها در اختیار امام صادق علیه السّلام قرار گرفت. بین این خانه و منزل ابراهیم بن هشام مخزومی کوچه‌ای قرار داشت و بعدها این منزل در اختیار ابی مسلم از غلامان عباسیان قرار گرفت و در کنار آن منزل عامر بن عبد الله بن زبیر بن عوام و سپس منزل عبد الله بن عمر بن خطاب عدوی قرار داشت. «۱»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۲) این تمام خانه‌هایی بود که نمیری بصری در کتاب خود، اخبار المدینه، تحت عنوان: «خانه‌هایی که امروزه در کوچه‌های اطراف مسجد النبی قرار دارند.» آورده است و برای همین ذکری از خانه‌های بنی هاشم، به جز خانه‌های عبد الله بن جعفر و سکینه و امام صادق علیه السّلام به میان نیاورده و گفته است که عبد الله آن را از سهیل بن عبد الرحمن بن عوف خریداری کرده است و امام صادق علیه السّلام خانه خود را از حارثة بن نعمان انصاری خریده است و عبید الله بن حسین بن علی بن حسین علیه السّلام نیز خانه‌ای داشته که آن را خریده است و نگفته که در آنجا علی علیه السّلام خانه‌ای در کنار مسجد داشته است و بلکه نقل کرده است که عثمان بن عفان و ابو بکر خانه‌هایی داشتند. وی به هنگامی که خانه‌های بنی تیم را ذکر می‌کند، می‌نویسد: ابو بکر خانه‌ای را در قبال خانه کوچک عثمان در کوچه بقیع گرفت و خانه دیگری را هم در کنار مسجد تهیه کرد و این همان خانه‌ای بود که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مورد آن فرموده بودند: «تمام درهای رو به مسجد را ببندید، مگر در أبو بکر را.» «۲»

(۳) هم از او گذشت که بنا به روایتی «دار القضاء» از خانه‌های مربوط به عبد الرحمن بن عوف بوده است و لکن در ادامه گفته است: از تعداد زیادی شنیده‌ام که «رحبة القضاء» مال عمر بن خطاب بوده است و این خانه از آن جهت «رحبة القضاء» نامیده شده است که عمر وصیت کرده بود که پس از وفاتش، آن خانه برای ادای وام‌های او فروخته شود و بدین خاطر «رحبة القضاء» نامیده شد و هنگامی که معاویه به حکومت رسید، آن را خرید و در سال ۱۳۵ هجری والی مدینه، زیاد بن عبید الله آن را خراب کرد و ضمیمه صحن مسجد قرار داد و هزینه خرید و تخریب آن را بر بازاریان قسطبندی کرد که به هر کدام چهار دانق (هر دانقی یک ششم درهم) رسید.

---

(۱). همان، ص ۲۶- ۲۵۶.

(۲). همان، ص ۲۴۲ و مصحح آن به نقل از النهایه فی غریب الحدیث و الروایه از ابن اثیر، ج ۲، ص ۸۶ در پاورقی آن گفته است که روایت چنین است: مگر خوخه علی را. و الخوخة در کوچکی شبیه پنجره است که بین دو خانه نصب می‌شود.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰۵

(۱) سپس نمیری بصری محله‌های مهاجرین را ذکر می‌کند و از جمله خانه جهینه بن زید و خانه مصطلق بن سعد و کعب بن عمرو و سه خانه مربوط به بنی أفصی و سه خانه مربوط به بنی قیس بن عیلان را می‌شمارد که دوازده خانواده در آنها زندگی می‌کرده‌اند و از میان قریش، ابتدا بنی اسد بن عبد العزی؛ یعنی زبیر بن عوّام و برادرش عبد الرحمن بن عوّام و حکیم بن خرام و نوف بن عدی و هبّار بن أسود و ذؤیب بن حبیب را ذکر می‌کند. و خانه طلیب بن کثیر از عبد قصی و خانه عمرو بن عاص از بنی لهم و دو خانه مربوط به بنی محارب بن فهر و سه خانه مربوط به بنی جمع و چهار خانه مربوط به بنی تیم را نقل می‌کند که عبارتند از: ابو بکر و دخترش اسماء و طلحة بن عبید الله و هم پیمان آنها، صهیب رومی.

(۲) شش خانه مربوط به بنی عامر بن لؤی را ذکر می‌کند که از جمله آنها خانه عبد الله بن ابی سرح است (که از مهاجران اوّلیه نبوده است) و هشت خانه مربوط به بنی عدیّ بن کعب را ذکر می‌کند که از جمله آنها خانه عمر و پسرش عبد الله بن عمر می‌باشند و هشت خانه مربوط به بنی مخزوم را ذکر می‌کند که از جمله آنها منزل أرقم بن ابی الأرقم و خالد بن ولید (بعد از فتح مکه) و خانه هم پیمان آنها، عمار بن یاسر است که عمر آن را بعد از مراجعت وی از شام برای او بنا کرد و اصل آن را امّ سلمه، همسر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به وی بخشیده بود و در حال حاضر این خانه در اختیار بعضی از فرزندانش می‌باشد و برخی از آن را فروخته‌اند که در اختیار فضل بن یحیی برمکی قرار گرفته است و قبل از این، عمار خانه‌ای داشت که در ضلع غربی (به سوی یمن) قرار داشت و به مسجد ضمیمه شد.

خانه‌ای را هم برای هم پیمان آنها؛ خراش بن امیه کلبی ذکر می‌کند و می‌گوید: این خانه در کوچه (صفّارین- مسگران) قرار

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

داشت و در آن در بازار (خبّازان- نانوایان) باز می‌شد و او آن را وقف اولاد خودش کرده بود. «۱»

(۳) در مورد خانه‌های بنی زهره، پنج خانه را ذکر می‌کند که مال عبد الرحمن بن عوف زهری بوده است که عبارت بودند از: «دار ملیکه» و «دار القضاء» و «الدار الذّمیمه» و «دار الضیقان الکبری- میهمان خانه بزرگ» و خانه‌ای که فرزندش سهیل به عبد اللّه بن جعفر فروخت و او آن را به معاویه فروخت و در اختیار منیره قرار گرفت و سپس مال یحیی برمکی شد و آنگاه از وی مصادره شد. گفته است که سه عدد از این خانه‌ها «القرائن» و «الجنابذ» نامیده می‌شد که ضمیمه مسجد گردید.

برادرش، عبد الله بن عوف در آنجا خانه‌ای تهیه کرد که به عنوان وقف بر فرزندانش باقی مانده، و گفته است که سعد بن ابی وقّاص زهری خانه‌ای را در مصلّی و در کنار کوچه حمّارین برای خود تهیه کرد در حالی که دو خانه دیگر در محلّه بقال داشت.

---

(۱). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۲۴۳- ۲۴۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰۶

(۱) ابی رافع قبطی منزلی در نزدیکی آنجا داشت که سعد خواستار خرید آن از او شد و ابی رافع پانصد دینار در مقابل آن می‌خواست و سعد می‌گفت که: به خدا قسم که بیش از چهار هزار درهم منجّمه (یعنی مقسّطه- قسطی) نمی‌دهم و ابی رافع هم قبول کرد و با همین مبلغ خانه را به وی فروخت و سعد آن را وقف ذرّیه خودش کرد و هم چنین خانه دیگری را در البلاط در مقابل خانه ابراهیم بن هشام مخزومی خریداری کرد. هنگامی که وی از عراق بازگشت و عمر اموال وی را به همراه اموال عمّالش نیم به نیم می‌کرد، همین خانه را هم تقسیم کرد و نصف آن را به زنی به نام «جبّی» بخشید که مادر رضاعی عمر بود و این خانه در دست همین زن بود تا این که وی متوجه شکافی در سقف آن شد و گفت: به خدا قسم که دیگر در این خانه سکونت نمی‌کنم و آن خانه را ترک کرد و آن را به بعضی از فرزندان عمر بن خطاب فروخت و این خانه تا به امروز در دست آنها است. نصف دیگر را سعد در مقابل دوازده هزار درهم به عثمان بن عفّان فروخت که بعدها در دست عمرو بن عثمان قرار گرفت. از سوی دیگر برادرانش؛ عامر بن ابی وقّاص و عتبهٔ بن ابی وقاص خانه‌اش را در البلاط تصرف کردند و همین طور در دست آنها بود تا این که الربیع، پرده دار منصور آن را از فرزندان عتبه در مقابل چند درهم خرید.

(۲) دو منزل دیگر را برای عبد الرحمن بن ازهر و مخرمهٔ بن نوفل ذکر می‌کند که در زاویه مسجد و در جنب مناره شرقی (به سوی یمن) قرار داشته است و مهدی عباسی بعضی از آنها را خرید و به حیاط مسجد اضافه کرد و بقیه در اختیار برمکیان قرار گرفت و بعدها مصادره شد.

وی گفته است که مقداد بن عمرو بهرائی (ابن الاسود الکندی)، از هم‌پیمانان بنی مخزوم دو خانه برای خود تهیه کرد که در اختیار نوه دختری‌اش از وهب بن عبد اللّه اسدی قرار گرفت و آنها یکی از خانه‌ها را به یزید بن عبد الملک فروختند و دیگری در دست آنها در بنی جدیله بود که بدان خانه مقداد می‌گفتند «۱».

(۳) ابن اسحاق می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در خانه ابو ایوب انصاری اقامت کرد تا این که مسجد و خانه‌های آن حضرت را ساختند و آنگاه به خانه خودش نقل مکان کرد «۲». در اینجا ابن اسحاق به مدت اقامت آن حضرت در منزل ابو ایوب اشاره‌ای نکرده است. از ابن شهر آشوب در مناقب نقل شد که وی گفت: مدّت ماندن آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله نزد ابو ایوب از ماه ربیع الاول تا ماه صفر سال آینده بود «۳» و گفته شده است که به مدت هفت ماه و به قولی به مدت یک ماه این اقامت طول کشید «۴».

---

(۱). همان، ص ۲۲۲- ۲۴۱.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۴۳.

(۳). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۸۶.

(۴). وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۲۶۵ و سیره الجلیلهٔ، ج ۲، ص ۶۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰۷

(۱) در وفاء الوفاء سمهودی آمده است که: شمس ذهبی استظهار کرده است که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در ابتدا منزل سوده را بنا کرد و سپس به خانه‌ای برای عایشه احتیاج پیدا کرد و آن را هم ساخت و سپس خانه‌های دیگر را در اوقات مختلف بنا کرد. «۱»

ذکر خواهد شد که عایشه در ماه شوال که مصادف با هشتمین ماه هجرت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بود، به مدینه هجرت کرد و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله او را در مکه عقد کرده بود و هم چنین با سوده ازدواج کرده بود.

عایشه به همراه برادرش عبد اللّه و مادرش ام رومان از مکه خارج شد و طلحهٔ بن عبید اللّه قیمی نیز به همراه آنان بود و بعدا عبد اللّه بن اریقط هم به آنها پیوست، زیرا از مدینه به سوی آنها آمده بود تا محل استقرار پدرشان را در مدینه به اطلاع آنها برساند. «۲»

(۲) اما علی علیه السّلام به همراه مادرش فاطمه بنت اسد و فاطمه دختر پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله از مکه خارج شد در مورد سایر دختران پیامبر اکرم (ص) باید گفت که: زینب به همراه شوهرش ابی العاص بن ربیع و رقیه به همراه همسرش عثمان، به حبشه هجرت کرده بودند و اما ام کلثوم به وسیله همسرش عکرمهٔ طلاق داده شده بود و در اینجا ذکر نکرده است که آیا او به حبشه هجرت کرده بود و یا به همراه خواهرش فاطمه به مدینه هجرت کرد لکن گفته‌اند: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ابو رافع قبطی و زید بن حارثه کلبی را به مکه فرستاد تا همسرش سوده دختر زمعه و سایر دخترانش را به مدینه بیاورند «۳» که او تنها همان ام کلثوم بوده است و چنین به نظر می‌رسد که این اقدام قبل از دخول عایشه بوده است؛ زیرا نقل شد که اوّلین خانه را برای سوده بنا کرد و سپس خانه‌ای را برای عایشه تهیه کرد و ظاهرا این اقدام در ماه هفتم؛ یعنی ماه رمضان رخ داده و ازدواج با عایشه در ماه هشتم یعنی شوال انجام گرفته است؛ بنابراین مدت اقامت آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در منزل ابو ایوب هفت ماه بوده است که در این مدت مسجد و خانه‌اش را بنا کرده است.

(۳)

تشریع اذان اعلام

گفته‌اند که در سال اول هجری اذان تشریع شد و محمد بن اسحاق با سند خود از عبد اللّه بن زید نقل می‌کند: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شد، مردم به وقت نماز، بدون هیچ گونه اعلامی، به دور آن حضرت جمع می‌شدند و یهودیان به وسیله بوق «۴» هم‌کیشان خود را برای نماز فرا می‌خواندند و لذا

---

(۱). وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۴۶۲.

(۲). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۰۰ و کازرونی به نقل از او در المنتقی و به نقل از او در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۱۲۹ آورده‌اند.

(۳). همان.

(۴). بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۱۳۱ به نقل از المنتقی کازرونی.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰۸

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نیز خواست بوقی شبیه بوق یهود برای مسلمانان تهیه کند، اما از آن خوشش نیامد، برای همین دستور

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

داد که ناقوسی را تهیه کنند تا به وسیله آن مردم را به نماز دعوت کنند.

(۱) در این میان از عبد الله بن زید روایت کرده‌اند که به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد: در رؤیا دیدم مردی از مقابل من گذشت او دو پیراهن سبز بر تن داشت و ناقوسی را بر دوش خود حمل می‌کرد. به او گفتم: ای بنده خدا آیا این ناقوس را نمی‌فروشی؟ گفت: می‌خواهی آن را چه کنی؟ گفتم:

می‌خواهیم که با آن وقت نماز را اعلام کنیم. گفت: آیا به تو چیزی را یاد ندهم که بهتر از ناقوس باشد؟

گفتم: آن چیست؟ و در این حال فصول نماز را بازگو کرد (و در آن فصل «حیّ علی خیر العمل» نیست).

به نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمده و این خواب را برای او گفتم. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ان شاء اللّه که این رؤیای صادقه‌ای است، برخیز و این فصول را به بلال بیاموز تا آنها را با صدای بلند بگوید، زیرا او صدای بهتری دارد «۱».

(۲) در این زمینه احادیثی به وسیله اهل سنت نقل شده است که می‌گوید این رؤیا به وسیله چهارده نفر از صحابه دیده شده است: چنان که در شرح التنبیه جبیلی آمده است: روایت کرده‌اند که افرادی که در آن شب رؤیا را دیده‌اند، هفده نفر از انصار و یک نفر از مهاجرین بوده‌اند که این یک نفر عمر بوده است. هم چنین روایت کرده‌اند که بلال نیز از کسانی بوده است که رؤیای مربوط به اذان را دیده است و در این زمینه تناقض‌های عجیب و غریبی وجود دارد که جبیلی آنها را آورده و سعی کرده است که آنها را به نحوی جمع کند، امّا سعی بیهوده‌ای نموده است!

جالب این است که بخاری و مسلم، نقل این رؤیا را به طور کلی رها کرده‌اند و آن را در صحیح‌های خود نیاورده‌اند، نه از ابن زید و نه از ابن خطّاب و نه از دیگران و این به خاطر عدم صحت و نادرستی این روایت‌ها در نظر آنان بوده است.

(۳) البته آنها در کتاب‌های صحیح خود در مورد تشریع اذان، روایتی را از ابن عمر آورده‌اند که او گفت: پس از آن که مسلمانان وارد مدینه شدند، خود به خود جمع می‌شدند و نماز برگزار می‌کردند و کسی آنها را صدا نمی‌زد. تا این که روزی در این مورد با هم صحبت کردند و بعضی پیشنهاد دادند که ناقوسی همانند ناقوس نصرانیان تهیه کنند و بعضی دیگر گفتند: بوقی همانند بوق یهودیان تهیه نمایند که در این حال عمر گفت: آیا کسی را انتخاب نمی‌کنید که مردم را برای نماز صدا بزند؟ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ای بلال، برخیز و مردم را برای نماز صدا بزن و بلال صدا زد «۲».

---

(۱). النص و الاجتهاد، ص ۲۳۰- ۲۳۱ به نقل از صحیح مسلم، کتاب الصلاة، با الاذان.

(۲). همان.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۰۹

(۱) متّقی هندی در کنز العمال روایت کرده است که آنها مذاکره مربوط به اذان را نزد امام حسن علیه السّلام انجام داده و رؤیای ابن زید را ذکر کردند و او گفت: شأن اذان بالاتر از این می‌باشد؛ جبرئیل در آسمان‌ها اذان گفت و آن را به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آموخت «۱».

(۲) قاضی نعمان مصری از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: از حسین بن علی علیه السّلام در مورد گفته‌های مردم درباره اذان سؤال شد که آیا سبب تشریع اذان رؤیایی بوده است که عبد اللّه بن زید در خواب دیده و آن را به اطلاع پیامبر صلّی اللّه علیه و آله رسانده و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله دستور به اذان داده است؟ امام علیه السّلام ناراحت شد و فرمود: اذان به منزله چهره دینتان می‌باشد و وحی بر پیامبرتان نازل می‌شده و شما گمان می‌کنید که او اذان را از عبد اللّه بن زید فرا گرفته است؟! بلکه از پدرم علی بن ابی طالب علیه السّلام شنیدم که می‌گفت: خداوند به هنگامی که رسول خود را به معراج برد، ملکی را بر او نازل کرد که تا آن هنگام و بعد از آن ملکی مثل آن را ندیده بود. آن ملک اذان و اقامه را به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

تعلیم داد و آنگاه جبرئیل به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ای محمد، این گونه برای نماز اذان بگو «۲».

(۳) حلبی در سیره‌اش از ابی العلاء نقل می‌کند که گفت: به محمد بن حنفیه گفتم: ما می‌گوییم که تشریع اذان به واسطه رؤیایی بود که یکی از انصار در خواب آن را مشاهده کرده؛ شما چه می‌گویید؟ در این حال ابن حنفیه بسیار ناراحت شد و گفت: یکی از پایه‌ها و نشانه‌های دینتان را دست کم گرفته و گمان کرده‌اید که به واسطه رؤیای یکی از انصار تشریع شده است و معلوم نیست که رؤیای این مرد صادقه و یا از خواب‌های آشفته باشد؟! گفتم این حدیث در میان مردم مشهور است! گفت: به خدا قسم که این باطل است. همانا پدرم مرا با خبر کرد که: جبرئیل در شب معراج در بیت المقدس أذان و إقامه گفت و دوباره هنگامی که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله را به آسمان می‌برد، اذان گفت. «۳»

(۴) عیاشی در تفسیر خود از عبد الصمد بن بشیر روایت می‌کند که نزد ابی عبد اللّه علیه السّلام در مورد تشریع اذان گفت‌وگو شد و گفته شد که مردی از انصار، اذان را در خواب دید و آن را برای نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله تعریف کرد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به وی دستور داد که آن را به بلال بیاموزد. در این حال ابی عبد اللّه علیه السّلام فرمود: دروغ می‌گویند. به درستی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در سایه کعبه خوابیده بود که جبرئیل بر او نازل شد و در این حال ظرفی به همراه داشت که آب بهشتی در آن بود. او پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله را بیدار کرد و به

---

(۱). به نقل از کنز العمال، ج ۶، ص ۲۷۷.

(۲). دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۱۴۲ و از او در مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۱۷ و مثل همین در الجعفریات، ص ۴۲.

(۳). سیره حلبیه، ج ۲، ص ۹۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱۰

او دستور داد که با آن وضو بگیرد. سپس آن را در محلی قرار داد که در آن هزاران هزار نور وجود داشت. سپس آن را به آسمان برد تا به درهای آسمان رسید ... سپس خداوند به جبرئیل دستور داد و او هم فریاد زد: اللّه اکبر، اللّه اکبر ... و به این ترتیب اذان و اقامه را به اتمام رسانید و آنگاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در جلو قرار گرفت و با هم نماز خواندند و این چگونگی شروع أذان بود. «۱»

(۱) امّا این بدان معنا نیست که تشریع أذان و إعلام از هنگام رجوع نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله از معراج در مکه بوده است، بلکه بر طبق آنچه که کلینی با سندی از امام صادق صلّی اللّه علیه و آله روایت کرده، در مدینه بوده است. امام صادق علیه السّلام می‌فرماید: جبرئیل برای نازل کردن اذان هبوط کرد و در این حال سر نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در دامن علی علیه السّلام قرار داشت و در خواب بود. جبرئیل اذان و اقامه را گفت و رفت و هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بیدار شد به علی علیه السّلام فرمود: ای علی، آیا شنیدی؟ عرض کرد: بله یا رسول اللّه. فرمود:

آیا آن را حفظ کردی؟ عرض کرد: بله. فرمود: بلال را نزد خود بخوان و آن را به او بیاموز. علی علیه السّلام بلال را فرا خواند و به او تعلیم داد. «۲»

(۲) مرحوم کلینی با سندی دیگری از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به بلال فرمود: ای بلال، هنگامی که وقت نماز فرا رسید بر بالای دیوار مسجد برو و با صدای بلند اذان بگو. و در آن هنگام بلندی دیوار مسجد به اندازه قامت یک شخص بود. «۳»

این اقتضا می‌کند که اذان پس از بنای مسجد تشریع شده باشد و پیش از این گذشت که ما ترجیح می‌دهیم که ساختن مسجد هفت ماه پس از هجرت، یعنی در ماه مبارک رمضان سال اول هجری بوده است.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۳) ابن اسحاق در خصوص اذان صبح از عروه بن زبیر از زنی از بنی النجار نقل می‌کند که گفت: خانه من بلندترین خانه در اطراف مسجد بود و بلال به پشت بام خانه‌ام می‌آمد و به انتظار طلوع فجر می‌نشست و هنگامی که فجر طلوع می‌کرد، اذان می‌گفت. «۴»

(۴) یعقوبی می‌نویسد: در ابتدا بلال اذان می‌گفت و سپس ابن ام مکتوم نیز با او اذان می‌گفت و هر کدام که زودتر متوجه دخول وقت می‌شدند، اذان می‌گفتند و در هنگام نماز یکی از آنها اقامه می‌گفتند. از واقدی نقل می‌کند که پس از آن که بلال اذان می‌گفت، جلوی خانه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله می‌ایستاد و می‌گفت:

الصلاة یا رسول اللّه، حیّ علی الصلاة، حی علی الفلاح. «۵»

---

(۱). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۵۷.

(۲). فروع کافی، ج ۱، ص ۸۳ و من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۵۷ و التهذیب، ج ۱، ص ۲۱۵.

(۳). فروع کافی، ج ۱، ص ۸۴ و التهذیب، ج ۱، ص ۱۵۰.

(۴). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۵۶ با اندکی تصرف.

(۵). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۴۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱۱

(۱)

برقراری پیمان برادری میان انصار و مهاجران

شیخ طوسی در أمالی با سندی از سعد از پدرش حذیفه بن یمان نقل می‌کند که گفت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله میان مهاجران و انصار پیمان برادری دینی بست.

آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله میان دو فردی که با هم متناسب بودند، پیمان برادری می‌بست و خودش دست علی بن ابی طالب علیه السّلام را گرفت و فرمود: این هم برادر من است. در ادامه حذیفه می‌گوید: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله که سیّد المرسلین و امام المتقین و رسول ربّ العالمین بود و هیچ نظیر و شبیهی در میان مردم نداشت، با علی ابن ابی طالب برادر بود. «۱»

(۲) به نظر می‌رسد این خبر سعد بن حذیفه همان روایتی است که ابن اسحاق بدان اشاره کرده، در آنجا که گفته است: «به ما خبر رسیده است که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: پناه می‌بریم به خدا از این که به وی چیزی را نسبت دهیم که نفرموده است. برای خدا، دو نفر دو نفر با هم پیمان برادری ببندید و سپس خودش دست علی علیه السّلام را گرفت و فرمود: این هم برادر من است. پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله که سیّد المرسلین و امام المتقین و رسول ربّ العالمین بود که هیچ شبیه و نظیری نداشت، علی بن ابی طالب را به عنوان برادر خود برگزید.

(۳) در ادامه اضافه می‌کند که: حمزة بن عبد المطّلب شیر خدا و رسولش و عموی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و زید بن حارثه، آزاد کرده رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با هم برادر بودند و در روز احد که جنگ شروع شد و حمزه احتمال داد که حادثه‌ای برایش پیش آید، به زید وصیت کرد. و جعفر بن ابی طالب، «۲» ذو الجناحین الطّیار فی الجنّة (صاحب دو بالی ک به وسیله آنها در بهشت پرواز می‌کند) و معاذ بن جبل با هم برادر بودند و ابو بکر صدّیق ابن أبی قحافه با خارجة بن زهیر خزرجی و عمر بن خطاب با عبان بن مالک خزرجی و عثمان بن عفّان با أوس بن ثابت بن منذر خزرجی و زبیر بن عوّام با سلمة بن سلامة و طلحة بن عبید اللّه با کعب بن مالک و عبد الرحمن بن عوف با سعد بن ربیع خزرجی و ابو عبیدة بن الجرّاح با سعد بن معاذ و مصعب بن عمیر بن

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

هاشم مخزومی با ابو ایوب انصاری خزرجی و عمار بن یاسر هم پیمان بنی مخزوم با حذیفه بن یمان از هم‌پیمانان خزرج و ابو ذر غفاری با منذر بن عمرو خزرجی و سلمان فارسی با ابو الدرداء عویمر و بلال، مؤذّن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله با ابو رویحه خثعمی عقد برادری بستند.

اینها کسانی بودند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بین آنها عقد برادری بسته و نام‌هایشان برای ما نقل شده است. «۳»

---

(۱). امالی شیخ طوسی، ص ۵۸۷ و از او در بحار الانوار، ج ۳۸، ص ۳۳۳ و ابن طاووس در الطرائف، ص ۲۸ آن را به نقل از مناقب ابن مغازلی، ص ۴۲ آورده است، چنان که در بحار الانوار، ج ۳۸، ص ۳۴۶ بدان اشاره شده است.

(۲). اگر گفته شود این پیمان پس از بازگشت جعفر از هجرت حبشه پس از فتح خیبر و در سال هفتم هجرت بوده است، در این صورت با وجود حمزه که در جنگ احد در نیمه سال سوم هجرت شهید شده است سازگار نخواهد بود!

(۳). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۵۱- ۱۵۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱۲

(۱) مقریزی در إمتاع الأسماع از ابن الجوزی نقل کرده است: از تمام کسانی را که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بین آنها پیمان برادری بسته بود آمارگیری کردم که ۱۸۶ نفر بودند. و گفته شده است که: ۹۰ نفر بوده‌اند که ۴۵ نفر از انصار و ۴۵ نفر از مهاجرین را شامل می‌شده است. گفته شده است که پنجاه نفر از هر طرف با هم پیمان برادری بسته بودند. و بنابر قولی هیچ کدام از مهاجرین باقی نمانده بودند، مگر این که با یکی از انصار پیمان برادری بسته بودند. پیمان برادری بین مهاجرین و انصار پنج ماه پس از ورود آن حضرت و بنا بر قولی هفت ماه پس از آن صورت گرفت و بعد از جنگ بدر ارث بردن به واسطه این برادری نسخ شد. «۱»

ابن شهر آشوب از تاریخ نسوی نقل کرده است که این کار هشت ماه پس از ورود آن حضرت به مدینه صورت گرفته است. «۲»

(۲) امّا ابن اسحاق نام ۳۸ نفر را ذکر کرده است که ۲۱ نفر از آنها از مهاجران و هفت نفر از انصار هستند (زیرا نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله با علی علیه السّلام و حمزهٔ با زید بن حارثه پیمان برادری بسته بودند) و سپس گفته است: «اینها کسانی هستند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بین آنها پیمان برادری برقرار کرده و نامشان برای ما نقل شده است». اما شاید که افراد دیگری هم برای او نقل شده و او آنها را ذکر نکرده باشد.

(۳) امّا ابن حبیب در المحبّر، ۸۶ نفر را به این تعداد افزوده است که در مجموع ۱۴۰ نفر شده‌اند که از جمله آنها: حصین بن حارث بن مطّلب با رافع بن عنجده و طفیل بن حارث بن مطّلب با منذر بن محمد بن عقبه و عبیده بن حارث بن مطّلب با عمیر بن حمّام سلمی بوده‌اند که عبیده در بدر شهید شد و برای همین گفتند: پیمان برادری قبل از بدر بوده است و بعد از آن، پیمان برادری دیگری برقرار نشده، چنان که در المحبّر آمده است. «۳»

(۴) امّا رسول الله صلّی اللّه علیه و آله دو مرتبه میان اصحابش پیمان برادری ایجاد کرد که اوّلی در مکه بود و در طیّ آن بین گروهی از مهاجران پیمان برادری اجرا کرد و ابن حبیب در المحبّر می‌نویسد: در مکه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بین خود و علی علیه السّلام پیمان برادری بست و حمزهٔ بن عبد المطّلب را با زید بن حارثه و ابو بکر را با عمر و عثمان بن عفان را با عبد الرحمن بن عوف و زبیر بن عوام را با عبد اللّه بن مسعود و عبیدهٔ بن

---

(۱). امتاع الاسماء مقریزی، ص ۳۴. وی حدیثی را از ابن عباس از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله روایت کرده است که به علی علیه السّلام فرمود: تو برادر و صاحب من هستی؛ چنان که احمد در مسند، ج ۱، ص ۲۳۰ و ابن عبد البرّ در الاستیعاب، ج ۲، ص ۴۶۰ و

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

متقی هندی در کنز العمال، ج ۶، ص ۳۹۱ آن را آورده‌اند و در الغدیر، ج ۳، ص ۱۱۶ هم آمده است.

(۲). المناقب، ج ۱، ص ۱۵۱.

(۳). المحبّر، ص ۷۰- ۷۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱۳

حارث المطّلب را با بلال و مصعب بن عمیر را با سعد بن ابی وقاص و ابی عبیدهٔ بن جرّاح را با سالم، آزاد کرده ابی حذیفه و سعید بن زید را با طلحه بن عبید اللّه برادر نمود. و از این که مصعب بن عمیر را هم نام برده، دانسته می‌شود که این پیمان برادری پیش از فرستادن او به سوی مدینه، یعنی تقریبا یک سال قبل از هجرت بوده است.

(۱) ابن سید الناس تصریح کرده است که این پیمان برادری پیش از هجرت بوده است، «۱» چنان که این مطلب در السیرهٔ الحلبیهٔ هم آمده است. «۲» همین ظاهر روایت حاکم حسکانی نیشابوری در المستدرک علی الصحیحین می‌باشد. «۳»

(۲) ابن سعد در الطبقات «۴» و سهیلی در الروض الأنف و کازرونی در المنتقی مطالبی را نوشته که خلاصه آن چنین است: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شد، بین مهاجران و انصار پیمان برادری بست که بر اساس آن در حقوق مساوی بودند و اموال را با هم نصف می‌کردند و پس از مرگ، از همدیگر ارث می‌بردند و البته خویشاوندان این چنین نبودند تا این که جنگ بدر پیش آمد و خداوند در سوره انفال فرمود: «وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ»؛ بر طبق کتاب خدا خویشان نسبت به یکدیگر [در ارث بردن] أولی هستند.

بدین ترتیب این آیه پیمان برادری را نسخ کرد و هر انسانی به خویشاوندی خویش برگشت و ارحام وی از او ارث می‌بردند.

(۳) سهیلی می‌نویسد: هنگامی که اسلام عزیز شد و مسلمانان قدرتمند شدند و ترس و وحشت از بین رفت، خداوند فرمود: «وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ»؛ یعنی در میراث اوّلی هستند و آنگاه تمام مؤمنان را با هم برادر قرار داد و فرمود: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ»؛ یعنی مؤمنان در دوست داشتن همدیگر همانند برادر هستند و این بدان معنا است که پیمان برادری پیش از این آیه بوده است و پس از آن اخوّت همگانی برقرار شد.

---

(۱). السیرهٔ لابن سید الناس، ج ۱، ص ۲۰۰- ۲۰۳. چنان که در الغدیر، ج ۳، ص ۱۱۴ هم آمده است و علامه امینی تعدادی از اخبار مربوط به پیمان برادری بین نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام را از أهل سنت نقل کرده است (ج ۳، ص ۱۱۱- ۱۲۵) و مرحوم مجلسی در بحار الانوار، ج ۳۸، ص ۳۳۰ از اهل سنت و شیعه روایاتی را در این مورد آورده است و ابن عساکر بیست خبر را با سندهای آن از صفحه ۱۴۱- ۱۶۱ نقل کرده و محقق محمودی مصادر دیگری برای این اخبار جمع‌آوری کرده است که از صفحه ۱۱۷ تا ۱۳۳ در قسم اول از ترجمه الامام علی علیه السّلام از تاریخ دمشق تألیف ابن عساکر آمده است.

(۲). سیره حلبیهٔ، ج ۲، ص ۲۳- ۱۰۲.

(۳). مستدرک الحاکم، ج ۳، ص ۴.

(۴). الطبقات، ج ۱، ص ۲۴۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱۴

(۱)

اوّلین سریّه در مدینه

واقدی روایت می‌کند که کاروانی از قریش از شام به سوی مکه در حال حرکت بود. و این در ماه رمضان و مصادف با هفتمین ماه

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

مهاجرت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مدینه بود. در این کاروان ابو جهل (بن هشام) به همراه سیصد سواره از اهل مکه حضور داشتند. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله پرچم (سفیدی) را برای حمزهٔ بن عبد المطلب بست (و این اوّلین پرچمی بود که آن حضرت پس از ورود به مدینه می‌بست و آن را ابو مرثد الغنوی حمل می کرد). «۱»

و او را به همراه سی نفر سواره که پانزده نفر از مهاجرین و پانزده نفر از انصار بودند به سوی کاروان قریش فرستاد.

آنها به ساحل دریا و در آنجا به مقابل همدیگر رسیده و برای جنگ صف‌آرایی کردند. در این میان مجدیّ بن عمرو که هم پیمان هر دو طرف بود بین آنها رفت و آمد می کرد تا پس از مذاکرات فراوان از جنگ منصرف شدند و حمزه به همراه یارانش به مدینه بازگشت.

(۲) سپس واقدی روایت می کند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله هیچ یک از انصار را به جایی نفرستاد تا این که بدر فرا رسید و خودش می گوید که همین درست است. «۲» ابن اسحاق می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حمزه را از ناحیه العیص به کناره دریا فرستاد و آنها سی نفر سواره از مهاجرین بودند که حتی یک نفر از انصار به همراهشان نبود. آنها در همان ساحل با ابو جهل بن هشام به همراه سیصد سواره از اهل مکه برخورد کردند و مجدیّ بن عمرو جهنی رابط بین آنها بود که واسطه شد و از بروز جنگ جلوگیری نمود. «۳» ابن اسحاق نگفته که او هم پیمان آنها بوده و شاید که همین صحیح است؛ زیرا هیچ پیمانی با آنها نبسته بود و همین طور در روایت طبری از واقدی نیامده که مجدیّ هم پیمان آنها بوده است.

(۳)

سریّه عبیده بن حارث

واقدی در روایتی می گوید: بعد از آن، نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در ماه شوال که مصادف با اول هشتمین ماه ورود آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله بود، پرچمی برای عبیدهٔ بن حارث بست و او را به منطقه رابغ- که در ده میلی از جحفه به سوی قدید واقع شده بود- گسیل داشت و عبیده به همراه شصت سواره که همگی از قریش

---

(۱). طبری، ج ۲، ص ۴۰۲ به نقل از واقدی و در مغازی نیامده است و یعقوبی از او نقل کرده است که ابو مرثد هم پیمان حمزه بوده است، ج ۲، ص ۷۰.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۹- ۱۰.

(۳). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۴۵ و تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۶۹ و در ج ۲، ص ۴۴ هم به این مطلب اشاره کرده است. و در التنبیه و الاشراف، ص ۲۰۰ طبرسی در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۲ که آن را بدون سند نقل کرده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱۵

بودند، حرکت کردند تا در کنار آبی به نام أحیاء در منطقه رابغ به ابو سفیان بن حرب و کاروانش برخورد کردند و با وجودی که ابو سفیان به همراه دویست نفر در کاروان بودند، شمشیرهایشان را نکشیدند و آماده جنگ نشدند ...

(۱) امّا با این حال، سعد بن ابی وقاص جلو رفت و تیردان خود را بر زمین گذارد و در حالی که یارانش از او محافظت می کردند، شروع به تیراندازی کرد و تمام بیست تیری را که در تیردان داشت پرتاب کرد و با هر تیری یک انسان یا حیوان را مجروح کرد؛ ولی با این حال آنها شمشیرهایشان را نکشیدند و برای جنگ آماده نشدند، بلکه عقب‌نشینی کرده و فرار کردند. در این حال سعد به عبیده گفت: اگر آنها را تعقیب کنیم، می‌توانیم به آنها دست یابیم؛ زیرا آنها با حالت ترس فرار کرده‌اند؛ اما عبیده آنها را تعقیب نکرد، بلکه دستور داد که به مدینه بازگردند. «۱»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۲) ابن اسحاق می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عبیدهٔ بن حارث بن عبد المطلب بن عبد مناف را همراه با شصت سواره از مهاجرین فرستاد تا آنها به آبی در حجاز که در پایین ثنیّهٔ المرهٔ واقع شده است، رسیدند و در آنجا سعد بن ابی وقّاص تیری را پرتاب کرد و این اوّلین تیری بود که در اسلام پرتاب شد؛ اما هر دو گروه از همدیگر دست کشیدند و جنگی رخ نداد. «۲»

مقداد بن عمر از هم‌پیمانان بنی زهره و عتبهٔ بن غزوان مازنی از هم‌پیمانان بنی نوفل جزء مسلمانان مکه بودند که همراه کاروان قریش خارج شده بودند تا به مسلمانان برسند و در آنجا فرار کرده و به مسلمانان پیوستند.

بعضی از مردم می‌گویند که پرچم حمزه اوّلین پرچمی بود که در اسلام برای یکی از مسلمانان به وسیله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بسته شد و لکن از آنجا که ارسال حمزه و عبیده با هم صورت گرفت بر مردم مشتبه شد که اوّلین پرچم برای چه کسی بسته شد. «۳»

(۳)

ساختن دو اتاق برای سوده و عایشه

از سمهودی به نقل از ذهبی نقل شد که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در ابتدا اتاق سوده را بنا کرد و هنگامی که احتیاج به اتاق عایشه پیدا کرد، آن را هم بنا کرد و همین طور بر حسب احتیاج سایر اتاق‌ها را در اوقات مختلف بنا کرد. «۴»

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۰- ۱۱ با اندکی تصرّف و هم چنین در روایت طبری، از او در ج ۲، ص ۴۰۲ و التنبیه و الاشراف، ص ۲۰۱.

(۲). طبری، در اعلام الوری، ج ۱، ص ۶۲ آن را بدان سند نقل کرده است.

(۳). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۴۱- ۲۴۲ با اندکی تصرف، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۶۹ عین عبارت ابن اسحاق را آورده است.

(۴). وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۴۶۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱۶

گفتنی است که ازدواج با عایشه در ماه شوال و مصادف با هشتمین ماه هجرت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مدینه صورت گرفت، بنابراین فرستادن ابی رافع قبطی و زید بن حارثه شیبانی به مکه برای آوردن سوده دختر زمعهٔ بن قیس به مدینه قبل از ازدواج با عایشه در مدینه بوده است.

(۱) عبد اللّه بن اریقط از مدینه به مکه بازگشت و به عبد اللّه بن ابی بکر در مورد اقامتگاه پدرش در سنح مدینه خبر داد و عبد اللّه به همراه خانواده پدرش که در میان آنها عایشه هم بود به سوی مدینه حرکت کرد و طلحهٔ بن عبد اللّه تیمی هم در راه به آنها ملحق شد. «۱»

عایشه هم در این باره گفت: ابو بکر در میان بنی الحارث بن خزرج در سنح اقامت کرده بود و ما به او پیوستیم. من در منزل بودم که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد منزل ما شد و عدّه‌ای از زنان و مردان انصار نیز گرد آمدند. در این حال من تاب بازی می‌کردم و مرا هل می‌دادند که مادرم نزد من آمد و مقداری آب بر صورتم ریخت و موهایم را مرتب کرد و در حالی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بر تختی در خانه ما نشسته بود، مادرم مرا برد و جلوی در اتاق مرا نگاه داشت و آنگاه مرا به داخل اتاق برده و در گوشه‌ای نشانید و سپس به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: این عیال شما است، خداوند او را برای شما و شما را برای او مبارک قرار دهد.

زنان و مردان همگی از جا برخاستند و رفتند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در خانه‌ام بر من وارد شد و در آن حال من نه‌ساله

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

بودم! و شتری و گوسفندی برایم قربانی نکردند تا این که سعد بن عباده ظرفی را که همیشه با آن برای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله غذا می‌فرستاد برای ما فرستاد. «۲»

(۲) سپس طبری از کلینی روایت می‌کند که: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سه سال قبل از هجرت عایشه را عقد کرد و در این حال وی هفت‌ساله بود و بعد از هجرت به مدینه و در ماه شوال در حالی که عایشه نه‌ساله بود با او ازدواج نمود. «۳»

(۳)

سریّه خدّار

واقدی می‌گوید که در ماه ذی القعده و در ابتدای هفتمین ماه ورود نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مدینه، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به سعد بن ابی وقّاص فرمود: ای سعد، آماده شو تا به خدّار بروی؛ زیرا کاروانی از قریش به

---

(۱). الطبری، ج ۲، ص ۴۰۰ و المنتقی و از او در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۱۲۹.

(۲). تاریخ طبری، ج ۳، ص ۱۶۳.

(۳). تاریخ طبری، ج ۳، ص ۱۶۴ و ج ۲، ص ۴۰۰ با روایتی از عایشه و نزدیک به همین مضمون در اعلام الوری، ج ۱، ص ۲۷۶ و در التنبیه و الاشراف، ص ۲۰۱ و مروج الذهب، ج ۲، ص ۲۸۸ آمده است، لکن او اضافه کرده است که: «وفات عایشه در سال پنجاه و هشت اتفاق افتاد و او نزدیک به هفتاد سال عمر داشت» و در این صورت عمر او به هنگام ازدواج دوازده‌ساله بوده است نه نه سال و طبیعی است که زن عمر خود را کمتر جلوه دهد!.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱۷

زودی از آنجا گذر خواهد کرد. خدار جزء منطقه جحفه و نزدیک به خمّ «۱» بود. آنگاه پرچم سفیدی برای او بست که مقداد بن عمرو «۲» آن را حمل می‌کرد و سعد به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله قول داد که از خدّار تجاوز نکند.

او به همراه ۲۱ نفر از مهاجران به صورت پیاده حرکت کرد و آنها روزها در محلّی مخفی می‌شدند و شب‌ها حرکت می‌کردند تا این که صبح شب پنجم به خدّار رسیدند؛ ولی دیدند که کاروان آنجا را ترک کرده است، لذا بدون هیچ نتیجه‌ای برگشتند. «۳» و این سومین و آخرین سریّه در سه ماه: رمضان، شوال و ذی القعده بود و پس از آن به واسطه فرا رسیدن ماه‌های حرام؛ ذی الحجّه و محرّم از خروج برای جنگ دست کشیدند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله برای ماه صفر سال دوم خود را برای جنگ آماده می‌کرد.

(۱) اما همین روایت واقدی می‌گوید: این سریه در ماه حرام ذی القعده رخ داده است و آیه:

«یَسْئَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِیهِ قُلْ قِتالٌ فِیهِ کَبِیرٌ وَ صَدٌّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ کُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ»؛ از تو درباره جنگ در ماه حرام می‌پرسند، بگو: جنگ امر گرانی است؛ ولی بازداشتن از راه خدا و کفر ورزیدن به او هتک مسجد الحرام امری سنگین‌تر است.

اگر چه آیه بعد از این حادثه نازل شده است؛ اما لسان آن، ابتدای تشریع و تحریم نیست و خود واقدی در مورد آیه می‌گوید: پس خداوند بیان فرمود که حکم جنگ در ماه حرام همانند سابق است و شهرهای حرام را همانند قبل حرام دانست. «۴»

بنابراین، قول ابن اسحاق که سریه خدار را در جمادی الاولی سال دوم دانسته است، صحیح است. «۵»

(۲)

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

موضع‌گیری یهود و أحبار آنها

ابن اسحاق می‌نویسد: وقتی یهودیان مدینه مشاهده کردند که خداوند رسول خود را از میان عرب‌ها برگزیده است، به او حسودی کردند و او را تکذیب و انکار کرده و به دشمنی با وی پرداختند.

احبار آنها از بنی نضیر عبارت بودند از: حیّ بن اخطب و دو برادرش: جدیّ بن أخطب و ابو یاسر بن أخطب و سلّام بن أبی حقیق و پسرهای برادرش ربیع بن أبی الحقیق: ربیع بن ربیع و کنانهٔ بن ربیع و کعب بن أشرف طائی نبهانی، از هم‌پیمانان بنی نضیر که مادرش از همین قبیله بود و دو هم‌پیمانش:

حجّاج بن عمرو و کردم بن قیس و هم چنین سلّام بن مشکم و عمرو بن حجّاش.

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۱.

(۲). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۰۳ به نقل از واقدی و این در المغازی نیامده است.

(۳). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۱.

(۴). همان، ص ۱۸.

(۵). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۵۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱۸

(۱) و از بنی قریظهٔ عبارت بودند از: زبیر بن باطا بن وهب و عزّال بن شموئیل و کعب بن أسد و شموئیل بن زید و نحام بن زید و وهب بن زید و عدیّ بن زید و جبل بن عمرو بن سکینه و قردم بن کعب و کردم بن زید و ابو نافع و نافع بن ابی نافع و حارث بن عوف و اسامهٔ بن حبیب و رافع بن رمیلهٔ و جبل بن أبی قشیر و وهب بن یهوذا.

و از بنی قینقاع عبارت بودند از: زید بن لصیت و سعد بن حنیف و محمود بن سیحان و عریز بن أبی عزیر و عبد الله بن صیف و مالك بن صیف و سوید بن حارث و رفاعهٔ بن قیس و فتحاص و أشیع و نعمان بن أضا و بحریّ بن عمرو و شأس بن عدی و شأس بن قیس و زید بن حارث و نعمان بن عمرو و سکین بن ابی سکین و عدیّ بن زید و نعمان بن ابی أوفی و محمود بن دحیه و کعب بن راشد و عازر و رافع بن ابی رافع و خالد و أزار بن أزار و رافع بن حارثهٔ و رافع بن حریمله و رافع بن خارجه و مالك بن عوف و رفاعهٔ بن زید، داناترین حبر آنها حصین بن سلام بود که اسلام آورد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را عبد الله نامید. «۱»

(۲)

یهودیان از پیمان با اوس و خزرج تا پیمان با مسلمانان

شیخ طوسی در التبیان و طبرسی از او در مجمع البیان از عکرمه از ابن عباس نقل می‌کند که یهودیان دو دسته بودند: عده‌ای از آنها از طایفه بنی قینقاع بودند که با قبیله خزرج هم پیمان شده بودند و دو طایفه نضیر و قریظه هم با قبیله أوس هم پیمان شده بودند و هنگامی که جنگی میان أوس و خزرج برپا می‌شد بنی قینقاع به حمایت از خزرج و بنی نضیر و بنی قریظه به حمایت از اوس برمی‌خاستند و هر کدام از هم‌پیمانان خویش علیه هم‌کیشان خود حمایت و پشتیبانی می‌کردند تا این که خون‌هایی در میان آنها به دست خودشان بر زمین می‌ریخت. «۲»

این قضیه ادامه داشت تا این که اکثر خزرجی‌ها اسلام را پذیرفتند و أوسی‌ها هم از آنها تبعیّت کردند و دیگر هم‌پیمانی آنها با یهود بی‌معنا شد و شاید همین مسأله آنها را به عکس العملی واداشت که طبرسی آن را در اعلام الوری از علی بن ابراهیم قمی نقل کرده

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

است.

(۳) او می‌نویسد: یهودیان بنی قریظه و بنی نضیر و بنی قینقاع نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمدند و پرسیدند: ای محمد، ما را به چه چیزی دعوت می‌کنی؟ فرمود: به این که شهادت دهید «لا اله الا اللّه و محمد رسول

---

(۱). همان، ص ۱۶۰- ۱۶۲.

(۲). التبیان، ج ۱، ص ۳۳۶ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۰۳ و به همین قول خداوند متعال اشاره کرده است: «ثُمَّ أَنْتُمْ هؤُلاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَ تُخْرِجُونَ فَرِيقاً مِنْكُمْ مِنْ دِيارِهِمْ تَظاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ». (بقره (۲)، ۸۵).

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۱۹

اللّه». شما نام مرا می‌یابید که در تورات هست و آن چیزی که علمای شما گفته‌اند این است که: ظهور من از مکه و مهاجرت من به همین سنگلاخ؛ یعنی مدینه است و یکی از علمای شما که از شام آمده بود به شما گفت که: از خمر و خمیر مغز گندم، به خرمای خشک و سختی اینجا تن دادم، به خاطر این که در این سنگلاخ پیامبری ظاهر می‌شود که بعثت او در مکه و هجرت او به همین جا است و او خاتم و افضل أنبیاء خواهد شد. او بر الاغ سوار می‌شود و لباس خشن می‌پوشد و به مقداری نان خشک اکتفا می‌کند و در چشمانش مقداری سرخی و در بین کتف‌هایش مهر نبوّت وجود دارد. او شمشیرش را بر دوش می‌گذارد و از این که با هر دشمنی روبه‌رو شود، باکی ندارد. او شخصی خنده رو و در عین حال جنگجو است و قلمرو حکومت او تا فرسنگ‌ها را در بر می‌گیرد.

(۱) یهودیان به آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله گفتند: آنچه را که فرمودی شنیده‌ایم و ما آمده‌ایم که با تو در صلح باشیم و با تو و علیه تو نباشیم و به پشتیبانی هیچ کس علیه تو نپردازیم. تو نیز متعرّض ما و هیچ یک از یهودیان نشو و ما منتظر می‌مانیم تا ببینیم که سرانجام تو و قومت چگونه خواهد شد.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به درخواست آنها جواب مثبت داد و عهدنامه‌ای را بین خودشان به امضا رساندند مبنی بر این که به پشتیبانی هیچ یک از دشمنان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یا اصحابش نپردازند و آنها را با دست و زبان و سلاح و حتی کرایه دادن حیوان یاری نکنند و در خفا و آشکار و در شب و روز این چنین باشند و خداوند را بر این قول و قرار خود گواه گرفتند که اگر آنها بر خلاف وعده خویش عمل کردند، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در ریختن خون آنها و اسیر کردن خانواده‌هایشان و به غنیمت بردن دارایی‌شان صاحب اختیار باشد.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله این عهدنامه را با هر کدام از قبیله‌های بنی نضیر و بنی قریظه و بنی قینقاع به امضا رسانید.

(۲) در آن هنگام متولّی امور یهودیان بنی نضیر، حییّ بن أخطب بود. او پس از مذاکره با رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به منزل بازگشت. برادرانش، جدیّ بن أخطب و ابو یاسر بن أخطب از او پرسیدند: چه خبر؟

گفت: او همان کسی است که در تورات نشانه‌هایش را می‌یابیم و علمای ما بدان بشارت داده‌اند و من همیشه با او دشمنی خواهم نمود؛ زیرا نبوّت از ذریّه اسحاق خارج شده و به ذریّه اسماعیل منتقل شده است و ما هیچ‌گاه تابع فرزندان اسماعیل نخواهیم شد! «۱»

متولّی امور بنی قریظه، کعب بن أسد و متولّی امور بنی قینقاع مخیریق بودند. آنها اموال و باغ‌های

---

(۱). مثل همین مطلب در اخبار مربوط به اوایل هجرت در مسجد قباء از ابن اسحاق از صفیه دختر حییّ بن أخطب نقل شد و شاید که وی این مطلب را از او به صورت مکرّر آورده است و الّا بعید است که عهدنامه‌ای در قباء نوشته شده باشد.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲۰

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

بیشتری در اختیار داشتند. مخیریق به اصحابش گفت: اگر می‌دانید که او همان پیامبر برانگیخته‌شده از سوی خداست پس بیایید برویم به او ایمان بیاوریم و از کسانی باشیم که دو کتاب آسمانی را درک کرده‌ایم! امّا بنی قینقاع به این درخواست او پاسخ مثبت ندادند. «۱»

(۱) باید گفت که طبرسی و دیگر راویان، متن عهدنامه نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله با یهودیان را ذکر نکرده‌اند و تنها کلینی در کافی و شیخ طوسی در تهذیب با اسناد از طلحهٔ بن زید از امام صادق علیه السّلام نقل کرده‌اند که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: در کتاب علی علیه السّلام خواندم که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله پیمانی را بین مهاجرین و انصار و کسانی که به آنها ملحق می‌شدند نوشت. «۲» آنگاه کمی بیشتر از سه سطر از عهدنامه را ذکر کرده است.

اما ابن اسحاق این متن را به طور کامل این گونه آورده است: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عهدنامه‌ای را بین مهاجرین و انصار نوشت و یهودیان را هم دعوت کرد و قرار دادی با آنها امضا کرد و دین و اموالشان را به رسمیت شناخت و شروطی را بر آنها معیّن کرد که این چنین است:

بسم الله الرحمن الرحیم این نوشتاری است از محمد پیامبر با مؤمنین و مسلمانان قریش و یثرب و کسانی که از آنها پیروی نمایند و در کنارشان جهاد کنند بر این که: آنها امت واحده در میان مردم هستند و مهاجران قریش دیه مقتول را بین افراد خود تقسیم می‌کنند و برای اسیران خود بر اساس معروف و قسط بین مؤمنین فدیه می‌دهند.

(۲) بنی ساعده، دیه مقتول را بین خودشان تقسیم می‌کنند و هر طایفه‌ای از آنها برای اسیر خود بر اساس معروف و قسط فدیه می‌دهند.

بنی الحارث دیه مقتول را بین خود تقسیم می‌کنند و هر طایفه‌ای از آنها فدیه اسیران خود را بر اساس معروف و قسط بین مؤمنین ادا می‌کنند.

بنی جشم دیه مقتول را بین افراد خود تقسیم می‌کنند و هر طایفه‌ای از آنها فدیه اسیران خود را بر اساس معروف و قسط بین مؤمنین ادا می‌کنند.

بنی نجار دیه مقتول را بین خود تقسیم می‌کنند و دیه اسیر را بر اساس معروف و قسط بین مؤمنین ادا می‌کنند.

بنی عمرو بن عوف دیه مقتول را بین خود تقسیم می‌کنند و هر طایفه‌ای از آنها برای اسیر خویش بر اساس قسط و معروف فدیه را می‌پردازند.

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۵۷- ۱۵۸ از علی بن ابراهیم بن هاشم قمی. ما آن را در تفسیر وی نیافتیم و مثل همین مطلب از ابن اسحاق از صفیه دختر حیّ بن أخطب بعد از خبر اسلام آوردن عبد الله بن سلام در اول هجرت نقل شد.

(۲). اصول کافی، ج ۲، ص ۶۶۶ و فروع کافی، ج ۱، ص ۳۳۶ و التهذیب، ج ۲، ص ۴۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲۱

الاوس دیه مقتول را بین افراد خود تقسیم می‌کنند و هر طایفه‌ای از آنها فدیه اسیر را به طور عادلانه پرداخت می‌کنند.

(۱) مؤمنین شخص عیال‌وار یا بسیار مقروض را تنها نمی‌گذارند و در دادن فدیه یا دیه او را یاری می‌دهند.

مؤمنی با آزاد کرده مؤمن دیگر، بدون اجازه او هم پیمان نمی‌شود.

مؤمنان متّقی علیه کسی که بر آنها ستم ورزد یا در فکر ستم و فساد و ایجاد دشمنی در بین آنها باشد هم دست خواهند بود، اگر چه آن شخص فرزند یکی از آنها باشد.

هیچ‌گاه مؤمنی، مؤمن دیگر را به خون خواهی کافری نمی‌کشد و کافری را علیه مؤمنی یاری نمی‌کند. همانا ذمّه خداوند (در میان

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

مسلمانان) واحد و عام است که کوچک‌تر و کمترین آنها بر عهده همه آنها امان خواهد داد.

مؤمنان موالی یکدیگرند و هر کدام از یهودیان که از ما تبعیت کند، او را یاری و حمایت می‌کنیم و علیه یهودیان ستم نمی‌ورزیم و دشمنانشان را یاری نمی‌کنیم.

(۲) همانا پناه دادن و امان مؤمنان هم کدست است و هیچ مؤمنی به هنگام جنگ در راه خدا به دیگران امان نمی‌دهد، مگر این که گویی از طرف تمام مؤمنان پناه و امان داده است «۱».

«همانا هر جنگجویی که با ما است، بعضی از آنها بعضی دیگر را بر اساس قسط و معروف در بین مسلمانان پشتیبان هستند. به ناموس کسی امان داده نمی‌شود، مگر آن که خانواده او اجازه دهند. همانا حرمت همسایه همانند حرمت خود انسان است در صورتی که باعث ضرر و گناه نگردد و حرمت همسایه بر همسایه همانند حرمت پدر و مادر می‌باشد. «۲»»

همانا مؤمنان به هر مصیبتی که در راه خدا بر آنها وارد می‌شود، همدیگر را پشتیبانی می‌کنند و مؤمنین متقی دارای بهترین و مطمئن‌ترین راه و روش هستند.

همانا به جان و مال مشرکان قریش امان داده نمی‌شود و هیچ مؤمنی به آنها امان نمی‌دهد.

(۳) همانا اگر کسی مؤمنی را بدون سبب قتل برساند و این مسأله با دلایل روشن اثبات شود. در مقابل آن قصاص می‌گردد، مگر در این که ولیّ مقتول رضایت دهد و تمام مؤمنین بر ضد قاتل قیام می‌کنند و همگی باید که برای احقاق حق و قصاص قاتل اقدام و همکاری نمایند.

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۴۷- ۱۴۸.

(۲). این قسمت همان چیزی است که در کافی و تهذیب روایت شده است و ابن اسحاق به صورت متفرق آن را ذکر کرده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲۲

(۱) همانا سزاوار نیست مؤمنی که به آنچه در این عهدنامه آمده است اقرار دارد و به خدا و روز قیامت ایمان دارد؛ بدعت‌گذاری را یاری کند یا به او پناه دهد و همانا آن کسی که به او پناه دهد یا او را یاری کند، مورد لعنت خدا و غضب او در روز قیامت قرار خواهد گرفت و هیچ عذر و بهانه‌ای از او پذیرفته نخواهد شد.

هر اختلافی که در میان شما به وجود آمد، باید به خدا و رسولش حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله مراجعه کنید.

همانا یهودیان بنی عوف امتی در کنار مؤمنان هستند و با این حال یهودیان بر کیش خود و مسلمانان بر کیش خود هستند و جان‌ها و دارایی‌شان محترم است، مگر کسی که ظلم و گناه کند که در این صورت خود و خانواده‌اش را به هلاکت افکنده است.

(۲) یهود بنی نجار و بنی حارث و بنی ساعده و بنی جشم و بنی أوس و بنی ثعلبه همانند یهود بنی عوف هستند، مگر کسی که ظلم کند و مرتکب کار خلاف شود که در این صورت فقط خود و خانواده‌اش را به هلاکت افکنده است و هم چنین جفنه (طایفه‌ای از بنی ثعلبه)، حکم بنی ثعلبه را دارند و هم‌پیمانان بنی ثعلبه نیز همین حکم را دارند.

بنی شطیبه نیز همانند یهود بنی عوف هستند و اقوام و فامیل‌های یهود، حکم همان‌ها را دارند و هیچ کس از تحت سیطره طایفه و خانواده‌اش خارج نیست مگر آن که مرتکب ظلمی شده باشد.

(۳) هر کدام از یهود و مسلمانان بایستی خرج خود را بپردازد و باید به مقابله کسی بپردازد که با این صحیفه مخالفت می‌کند و باید که در بین خود به نیکی و خیرخواهی یکدیگر بپردازند و از فساد و گناه بپرهیزند و هیچ کسی به هم پیمان خود جفا نکند. همه باید به یاری مظلوم بشتابند و مادامی که مؤمنان مشغول جنگ هستند، یهودیان باید به آنها از نظر مالی کمک کنند و سرزمین یثرب به منزله حرم برای امضا کنندگان این صحیفه می‌باشد و بایستی امان دهنده از پناه‌آورنده بمثابه جان خویش محافظت کند، در

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

صورتی که امان دادن باعث ضرر و زیان و فساد نشود و نباید به ناموس کسی بدون اجازه خانواده‌اش پناه داد.

(۴) هر گونه حادثه یا مشاجره‌ای که بین امضا کنندگان این عهدنامه رخ دهد که خوف فساد در آن باشد.

باید از طریق خدای عز و جل و رسول او حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله رفع و رجوع شود و خداوند بر بهترین و نیکوترین مطالبی که در این عهدنامه است گواه است.

به درستی که به قریش و کسانی که آنها را یاری می‌کنند، أمان داده نمی‌شود.

همانا یهودیان و مسلمانان بر ضد کسانی که به یثرب حمله کنند، متحد می‌شوند و اگر به صلحی دعوت شوند، آن را می‌پذیرند و صلح می‌کنند و اگر یهودیان به صلحی دعوت شوند، مسلمانان هم

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲۳

آن را می‌پذیرند، مگر آن که طرف مقابل به جنگ با دین پرداخته باشد که در این صورت بر هر کسی واجب است که به مقابله برخیزد.

(۱) یهودیان أوس- با هم‌پیمانان و خانواده‌هایشان- مشمول بندهای همین عهدنامه می‌باشند و از سوی امضا کنندگان این عهدنامه مورد نیکی قرار می‌گیرند.

هر کار خوب یا بدی که افراد بکنند به خودشان بازمی‌گردد و خداوند بر بهترین و صادق‌ترین مطالب این عهدنامه گواه است و این عهدنامه هیچ حایلی برای ظالم و گنهکار ایجاد نمی‌کند. هر کسی که از مدینه خارج شود در أمان است و هر کسی هم که در آن بماند در امان است، مگر کسی که مرتکب ظلم یا گناهی شود.

خداوند پناه دهنده کسی است که تقوا پیشه کند و نیکوکار باشد، و هم چنین است محمد رسول خدا «۱».

(۲) مرحوم احمدی، این عهدنامه را در کتاب پرارزش مکاتیب الرسول نقل کرده و در حاشیه آن می‌گوید: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله قبل از آن که سید الأنبیاء باشد، سید الحکما است و قبل از آن که قرآن بر وی نازل شود، خداوند به او رشد و کمال را عنایت کرده بود و دلیل این مطلب، همین معاهده جاویدان است که با الفاظی اندک، معنایی گسترده را می‌رساند و خوانندگان گرامی بایستی در شروط و نتایج آن تدبّر نمایند، پس دوباره آن را بنگرید و در تفاصیل آن فکر کنید «۲».

(۳) ما از منطوق و مفهوم این عهدنامه می‌فهمیم که: عرب‌ها در آن روزگار و از جمله قبایل أوس و خزرج و یهودیان مدینه وقتی که دچار جنگی می‌شدند و در ضمن آن همدیگر را اسیر می‌کردند، هر طایفه‌ای به طور دسته جمعی فدیه اسیر را می‌پرداختند تا او را آزاد کنند و اگر قتلی پیش می‌آمد، تمام افراد طایفه به صورت دسته جمعی دیه مقتول را به خانواده‌اش می‌پرداختند و هم چنین می‌فهمیم که انصار أوسی کمتر از انصار خزرجی بوده‌اند و انصار خزرجی از طایفه‌های بنی عوف، بنی ساعده، بنی حارث، بنی حشم و بنی نجار- که آمنه دختر وهب و مادر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله هم از آنها بود و اینها از دایی‌های وی به شمار می‌رفتند و بنی عمرو بن عوف و بنی نبیت و بنی أوس بودند.

(۴) هم چنین می‌فهمیم که بعضی از أوسی‌ها و خزرجی‌ها از طایفه‌های بنی نجار و بنی عوف و بنی حارث و بنی ساعده و بنی حشم و بنی ثعلبه یهودی بودند که بنی جفنه و بنی شطیبه از جمله آنها بودند.

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۴۷- ۱۵۰ و منابع دیگری که مرحوم احمدی در کتاب ارزشمند مکاتیب الرسول، ج ۱، ص ۲۴۱ بازگو کرده است و منابع دیگری که پروفسور محمد حمید اللّه مستوفی در کتاب ارزشمند مجموعة الوثائق السیاسیة آورده و احمدی هم آن را در ج ۱، ص ۲۴۱ نقل کرده است.

(۲). مکاتیب الرسول، ج ۱، ص ۲۶۱- ۲۶۳.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲۴

(۱) هم چنین می‌فهمیم که این عهدنامه مهاجران قریش را بر همان رسوم قبل از اسلام باقی گذارد و آنها مانند گذشته فدیه اسراء و دیه مقتولین را پرداخت می‌کردند و هم چنین اوس و خزرج را نیز بر همان رسوم گذشته باقی گذارد و تغییری در آن ایجاد نشد.

هم چنین می‌فهمیم که قصاص در میان آنها مقرر بوده و این عهدنامه نیز بدان اشاره و اقرار کرده است؛ مگر آن که ولیّ مقتول رضایت دهد، الّا این که قصاص مؤمن در مقابل کافر را استثنا کرده، و قصاص جراحت را نیز مقید کرده است.

(۲) می‌فهمیم که بیّنه به معنای شهادت روشن و آشکار است که عهدنامه آن را در هنگام قتل لازم دانسته است و طبیعی است که بعد از این عهدنامه، بیّنه نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یا کسی که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به عنوان حاکم یا قاضی تعیین می‌کرد، اقامه می‌شد و یا متخاصمین نزد قاضی تحکیم می‌رفتند و بیّنه خود را اقامه می‌کردند و عهدنامه در این مورد ساکت است.

هم چنین می‌فهمیم که جنگ و جهاد در راه خدا جریان داشته و عهدنامه مقرر نموده است که اگر جنگی پیش آمد، طرف‌های معاهده باید به حمایت از همدیگر برخیزند و نبایستی که جمعی از مؤمنین از جنگ و جهاد طفره بروند و بار آن را به دوش دیگران بگذارند. «۱» عهدنامه می‌گوید که حتی ضعیف‌ترین مؤمنان می‌تواند به کافری امان بدهد؛ ولی نمی‌تواند او را- اگر چه فرزندش باشد- علیه مؤمنی یاری کند و نمی‌تواند بدعت‌گذاری را یاری کند و یا به او پناهندگی بدهد.

امّا کفار و مشرکان مدینه و اعرابی که در اطراف مدینه هستند، حق ندارند به یکی از مشرکان قریش أمان بدهند و یا مالشان را حفظ کنند و این کافر باید که به یکی از مؤمنان پناهنده شود «۲».

(۳)

شرایط عهدنامه در مورد یهودیان

۱- اگر کسی با افراد این عهدنامه وارد جنگ شد یا خواست که مدینه را تصرف و ویران کند؛ یهودیان باید به کمک مالی اقدام کنند و هر طایفه‌ای از مردم نیز باید به سهم خویش کمک نمایند.

۲- اگر مسلمانان به صلحی دعوت شدند و آنگاه یهودیان را نیز بدان صلح دعوت کردند، بر آنها لازم است که صلح را بپذیرند.

۳- یهودیان حق ندارند به قریشی‌ها و کسانی که آنها را یاری می‌کنند، پناه دهند.

۴- حق ندارند به ناموس غیر قریشی و کفّار حربی بدون اجازه خانواده‌هایشان پناه دهند.

۵- اگر در چیزی اختلاف پیدا کردند، باید به محمد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رجوع نمایند.

---

(۱). همان.

(۲). همان.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲۵

(۱) و در عهدنامه شروطی به نفع یهودیان آمده بود که عبارت بودند از:

۱- یهودیانی که از ما پیروی کنند، همانند دیگر مسلمانان هستند و مسلمانان باید که با کمک‌های مالی آنها را یاری دهند و از دشمن آنها حمایت نکنند.

۲- یهودیان می‌توانند به غیر قریشی‌ها و کفّار حربی امان دهند به شرطی که با اجازه اهل و خانواده خود پناه‌آورنده باشد.

۳- یهودیان می‌توانند با غیر قریش و کفار حربی مصالحه کنند و مؤمنین هم باید آن را بپذیرند.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

با این عهدنامه دارائی و فرزندان و خانه‌ها و زراعت‌های مسلمانان در امنیت قرار گرفت و خوف این که یهودیان با مشرکان متحد شوند و علیه آنها اقداماتی به عمل آورند، زایل شد. با این عهدنامه فرصتی فراهم شد که در طی آن مسلمانان بتوانند به جنگ با مشرکان بپردازند و اسلام را ترویج کنند.

حفظ امنیّت و حرمت شهر یثرب در ضمن این عهدنامه یا به طور مستقل در پوست مخصوص نوشته شده بود و نزد رافع بن خدیج نگهداری می‌شد و هنگامی که صحبت از حرمت مکه به میان آمد، او آن را به مروان بن حکم عرضه کرد تا حرمت مدینه را هم اثبات کند «۱».

می‌بینیم که در این عهدنامه اسم مدینه همان یثرب است و تغییر نکرده است و این موافق با قول ابی قتادهٔ انصاری و سهل بن سعد ساعدی می‌باشد که قبلاً آن را ذکر کردیم. آنها گفته بودند: وقتی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از غزوه تبوک بازگشت، فرمود: این شهر طیبه‌ای است که خدا مرا در آن ساکن کرده است «۲».

(۲)

یثرب یا مدینه؟

در مورد این دو اسم باید گفت که ابن اسحاق با سندی از عروهٔ بن زبیر از عایشه (این بدان معنا است که این قضیه بعد از ورود عایشه به مدینه و ازدواج با رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بوده است) نقل می‌کند که: وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شد، این شهر یکی از سرزمین‌هایی بود که وبا در آن به شدت شیوع داشت و برای همین تعدادی از اصحاب آن حضرت به تب و لرز وبا مبتلا شدند که از جمله آنها ابو بکر و آزادکرده‌های او: عامر بن فهیره و بلال بودند و این قبل از آن بود که حکم حجاب بر ما نازل شود. پس نزد آنها رفتیم تا شاید به حالشان سودمند باشم. پس به پدرم نزدیک شدم و گفتم: چطوری پدرم؟ گفت:

کلّ امرئ مصبّح فی اهله‌و الموت أدنی من شراک فعله هر مردی در میان خانواده‌اش شب را به صبح می‌رساند در حالی که مرگ از بند کفش‌هایش به او نزدیک‌تر است.

---

(۱). چنان که در مسند احمد، ج ۴، ص ۱۴۱ آمده است.

(۲). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۱۶۳- ۱۶۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲۶

(۱) پیش خودم گفتم: به خدا قسم که پدرم از شدت درد و تب نمی‌داند که چه می‌گوید سپس به عامر بن فهیره نزدیک شدم و گفتم: چطوری ای عامر؟ گفت:

لقد وجدت الموت قبل ذوقهانّ الجبان حتفه من فوقه هرآینه مرگ را پیش از چشیدن آن یافته‌ام، و همانا ترسو مرگش بالای سر او است!

پیش خودم گفتم: به خدا قسم که عامر نمی‌داند چه می‌گوید و در همین حال شنیدم که بلال می‌گوید:

الا لیت شعری هل أبیتنّ لیلةبفخّ و حولی اذخر و جلیل؟! ای کاش می‌دانستم که آیا شبی را در دشتی به صبح می‌آورم در حالی که اطرافم پر از گیاهان خوشبوی اذخر و جلیل باشد؟!

(۲) پس نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بازگشتم و به آن حضرت گفتم: آنها از شدت تب نمی‌دانند که چه می‌گویند و آنچه را که شنیده بودم، برای او بازگو کردم. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «خدایا مدینه را محبوب ما قرار بده همان طوری که

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

مکه را محبوب و مورد علاقه ما قرار دادی و بر شدت این علاقه بیفزای و مال و زراعت آن را برای ما پربرکت بگردان و وبای آن را به سرزمین دیگری منتقل کن «۱».

با دعای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خداوند وبا را از میان برداشت و گویی به همین مناسبت اسم این شهر از یثرب به معنای قطعه‌قطعه وبازده شده به مدینه تغییر کرد تا وبا و تب از آن دور باشد، چنان که اسم آن که متضمن معنای مکروه و ناخوشایند بود از آن برداشته شد.

(۳)

سردسته منافقین

شاید از جمله کسانی که به این بیماری دچار شد و از انصار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به شمار می‌رفت، سعد بن عباده باشد. خبر عروه از عایشه را نقل کردیم مبنی بر این که عایشه از پدرش و آزادکرده‌های او عیادت کرد؛ اما روایتی از او در مورد این که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به ملاقات آنها آمده باشد، ذکر نکرده و لکن از اسامهٔ بن زید روایتی را در مورد عبادت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از سعد بن عباده نقل کرده است. او می‌گوید: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بر الاغی که با لیف خرما زین شده بود و بر روی آن روکشی فدکی انداخته شده بود، سوار شد و مرا هم بر ترک خود سوار کرد و با هم به عیادت سعد بن عباده که بیمار بود، رفتیم در راهی که به سوی سعد می‌رفتیم، از کنار عبد اللّه بن ابیّ بن سلول گذشتیم. او در سایه‌ای نشسته بود و در اطراف او افرادی از قوم خودش و از جمله عبد اللّه بن رواحه به همراه عده‌ای از مسلمانان حلقه زده

---

(۱). همان.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲۷

بودند. (۱) هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را دید، خوش نداشت که از کنار او بگذرد و از مرکب پیاده نشود؛ برای همین پیاده شد و به آنها سلام کرد و کمی نشست. سپس مقداری قرآن تلاوت کرد و به درگاه خداوند دعا کرد و خداوند را به بزرگی یاد نمود و افراد را از عذاب الهی برحذر داشت و آنها را انذار و تبشیر کرد. در طول این مدت ابن ابیّ ساکت بود و صحبت نمی‌کرد، تا وقتی که سخنان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به اتمام رسید، گفت: ای مرد، اگر سخنان تو حق باشد، بهتر از آن وجود ندارد! پس در خانه‌ات بنشین و برای هر کسی که به دیدارت آمد، سخن بگو و هر کسی را که به دیدارت نیامد، با صحبت‌هایت او را خسته نکن و در مجلس او سخنانی را بر زبان نیاور که او خوشش نمی‌آید!

عبد اللّه بن رواحه گفت: بلکه ما می‌خواهیم که مزاحم ما شوی و در مجالس ما و خانه‌هایمان بیایی! و به خدا قسم این چیزی است که ما آن را دوست داریم و خداوند ما را بدان اکرام کرده و بدان هدایت نموده است!

(۲) عبد اللّه بن ابیّ این شعر را خواند:

متی ما یکن مولاک خصمک لا تزل تزلّ و یصرعک الذین تصارع

آنگاه دوست تو دشمن تو باشد هم چنان خوار و ذلیل خواهی شد و کسانی که تو با آنها گلاویز می‌شوی تو را بر زمین خواهند زد.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از آنجا برخاست و در حالی که ناراحتی از چهره‌اش هویدا بود، بر سعد بن عباده وارد شد.

سعد گفت: به خدا قسم- ای رسول اللّه- من در صورتت ناراحتی می‌بینم؛ گویی که سخنان ناروایی را شنیده‌ای؟!

فرمود: بله، همین طور است، سپس آنچه را که ابیّ گفته بود بازگو کرد.

سعد گفت: ای رسول خدا، اعتنایی به او نداشته باش، به خدا قسم که خدا در حالی تو را بر ما فرستاد که ما تاجی را تهیه کرده

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

بودیم که بر سر ابیّ بگذاریم و او چنین می‌پندارد که شما فرمانروایی‌اش را از او برگرفته‌ای «۱».

(۳) ابن اسحاق از عاصم بن عمر بن قتاده نقل می‌کند: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شد، تنها دو نفر به اندازه عبد اللّه بن ابی بن سلول شرف و مقام داشتند و تنها شخصی که از قبیله اوس دارای شرف و مقام مساوی با او بود، ابو حنظله، عمرو بن صیفیّ بود و از آنجا که ابو حنظله نیز عبد اللّه بن ابی را قبول داشت و از طرفی أوسی‌ها حرف او را قبول می‌کردند، ابن ابی مورد اتفاق نظر أوس و خزرج

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۳۶- ۲۳۷، با اندکی تغییر.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲۸

واقع شده بود و لذا تاجی را تهیه کرده بودند تا بر سرش بگذارند و او را حاکم خویش قرار دهند.

(۱) در حالی که آنها تصمیم به چنین کاری داشتند، خداوند رسول خود را به سوی آنها فرستاد و به دنبال آن مردم از ابن ابی روی برگرداندند و اسلام آوردند، لذا ابن ابی دید گویا رسول خدا فرمانروایی را از او گرفته است، ولی از آنجا که تمام افراد قبیله‌اش اسلام آوردند، او هم با اکراه و اجبار اسلام آورد؛ اما هم چنان بر کینه‌توزی و نفاق خویش اصرار می‌ورزید.

اما ابو حنظله- پدر غسیل الملائکه که به ابی عامر معروف بود، هنگامی که مشاهده کرد قومش به اسلام گرویده‌اند- چنان که جعفر بن عبد اللّه روایت کرده است- نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمد و گفت:

این چه دینی است که آورده‌ای؟

فرمود: دین حنیف (پاک) ابراهیم علیه السّلام را آورده‌ام.

ابو حنظله در زمان جاهلیت راهب (ترسا) شده بود و لباس راهبان را پوشیده بود و حتی به وی راهب می‌گفتند، برای همین گفت: من نیز بر کیش پاک هستم!

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: تو بر آن نیستی.

گفت: بله هستم! و تو ای محمد، مطالبی را بر کیش پاک افزوده‌ای که در آن نبوده است!

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: من چنین نکرده‌ام، بلکه کیش (پاک) را مبرّای از هر گونه پیرایه‌ای آورده‌ام.

گفت: هر کس که دروغ می‌گوید خدا او را غریبانه و در تنهایی و به بدترین حالتی بکشد و منظورش رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بود.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله هم در جواب گفت: بله، هر کس که دروغ می‌گوید خدا او را بکشد. سپس ابو حنظله بلند شد و از آنجا رفت و بعد همراه با حدود ده نفر از افراد قبیله‌اش از مدینه به سوی مکه حرکت کرد. «۱»

(۲)

منافقان أوس و خزرج

ابن اسحاق تعدادی از منافقان اوس و خزرج را نام می‌برد که از أوسی‌ها عبارتند: از زویّ بن حارث، جلّاس بن سوید بن صامت و برادرش حارث بن سوید، بجاد بن عثمان، نبتهل بن حارث، عبد اللّه بن نبتهل، ابو حبیبهٔ بن أزعر، ثعلبهٔ بن حاطب، معتّب بن قشیر، عبّاد بن حنیف- برادر سهل بن حنیف-

---

(۱). همان، ج ۲، ص ۲۳۴- ۲۳۵ و پایان آن این گونه است: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مکه را فتح کرد، ابو حنظله

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

به طائف رفت و پس از آن که اهل طائف اسلام آوردند او به شام رفت و وابستگان وی به همراهش نرفتند؛ ولی دو نفر از طائفی‌ها به نام: کنانه بن عبد یالیل ثقفی و علقمهٔ بن علاثهٔ بن کلاب با او همراه شدند و سرانجام او در نهایت تنهایی و غربت و به صورت مطرود در شام از دنیا رفت، آن چنان که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دعا کرده بود.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۲۹

عمرو بن خذام و بحزج، جاریه بن عامر و پسرانش: زید، مجمّع، ودیعه بن ثابت، خذام بن خالد و بشر و رافع، پسران زید و مبع بن قیظی و برادرش أوس بن قیظی، حاطب بن امیّه، بشیر بن ابیرق و هم پیمان او قزمان، ضحّاک بن قیس نیز به نفاق متهم می‌شود که در مجموع ۲۵ مرد بوده‌اند.

(۱) از خزرجی‌ها عبارتند از: رافع بن ودیعه و زید بن عمرو و عمرو بن قیس که صاحب آلهه در جاهلیت بود و قیس بن عمرو بن سهل و جدّ بن قیس و ودیعه و مالک بن ابی قوقل و سوید و داعس که اینها از وابستگان عبد الله بن أبیّ بی‌سلول بودند. «۱»

اینها ده نفر بوده و از منافقان أوس کمتر بودند. آنها در مسجد حاضر می‌شدند و سخنان مسلمانان را می‌شنیدند و کیش آنها را مسخره می‌کردند تا این که روزی جمعی از آنها در مسجد جمع شدند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مشاهده کرد که آنها در گوش همدیگر پچ‌پچ می‌کنند، از این رو، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به اصحاب حاضر در مسجد دستور داد که آنها را به زور از مسجد اخراج کنند.

(۲) آنها شش نفر بودند که چهار نفرشان از بنی نجار از قبیله خزرج (و از وابستگان نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله) به نام‌های: عمرو بن قیس، رافع بن ودیعه، زید بن عمرو و قیس بن عمرو بن سهل بودند و یک نفر به نام زویّ بن حارث از قبیله أوس بود و نفر ششم به نام حارث بن عمرو را معین نکرده است که از کدام قبیله بود. (و ترجیح داده می‌شود که او هم خزرجی باشد).

امّا در مورد زویّ بن حارث باید گفت که یکی از خویشاوندانش از قبیله أوس به سراغ او رفت و به او گفت: شیطان بر تو غلبه کرده است و آنگاه او را به شدت از مسجد اخراج کرد.

در مورد حارث بن عمرو باید گفت که عبد الله بن حارث خزرجی خدری که از بستگان ابی سعید خدری بود، بلند شد و موی سر حارث را چنگ زد و او را به سختی بر زمین کشید تا به بیرون مسجد رسانید و با فریاد به او گفت: دیگر به مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نزدیک نشو، زیرا کثیف و پلید هستی!

(۳) برای اخراج چهار نفر از بنی نجار، سه نفر از همان طایفه به نام‌های: مسعود بن أوس و عمارهٔ بن حزم و ابو ایوب خالد بن یزید انصاری از جای برخاستند. ابو ایوب به سوی عمرو بن قیس- که صاحب آلهه آنها در جاهلیت بود- رفت و پایش را گرفت و او را کشان‌کشان به خارج از مسجد برد و در همین حال او می‌گفت: ای ابو ایوب آیا مرا از محل زباله بنی ثعلبه بیرون می‌کنی!

سپس ابو ایوب متوجه رافع بن ودیعه شد و یک سیلی به صورتش زد و سپس لباسش را گرفت و او را کشان‌کشان به خارج از مسجد برد و در همین حال به او گفت: لعنت بر تو ای منافق خبیث، تو را از مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بیرون می‌کنم.

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۶۶- ۱۷۳. او بسیاری از حوادث مربوط به هر کدام را ذکر کرده است که متعلق به موضع دیگری از تاریخ است که آن را در موضع مناسب ذکر خواهیم کرد.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳۰

(۱) عماره بن حزم به سوی زید بن عمرو رفت که دارای ریش بلندی بود. پس عماره ریش زید را گرفت و او را به شدت به دنبال خود کشید تا از مسجد اخراج کرد و سپس محکم بر سینه‌اش زد و او را نقش بر زمین کرد و گفت: خدا تو را لعنت کند، ای منافق! بدان که آنچه خداوند از عذاب آخرت برای تو مهیا کرده، بسیار شدیدتر از این است و دیگر به مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

آله نزدیک مشو.

ابو محمد مسعود بن أوس به سوی قیس بن عمرو بن سهل رفت که او نوجوانی بیش نبود، برای همین ابو محمد سیلی به پشت گردنش زد و او را از مسجد اخراج کرد. «۱»

(۲)

منافقان یهود

ابن اسحاق می‌نویسد: از جمله یهودیانی که به ظاهر اسلام آوردند؛ ولی منافق بودند و از أحبار یهود به شمار می‌رفتند، از طایفه بنی قینقاع عبارت بودند از: سعد بن حنیف و زید بن لصیت و نعمان أوفی و برادرش عثمان بن أوفی و رافع بن حریمله و رفاعة بن زید و سلسلة بن برهام و کنانة بن صوریا. «۲»

(۳)

نزول سوره بقره

ابن اسحاق می‌نویسد: برای من نقل شده است که ابتدای سوره بقره تا آیه صد «۳» درباره منافقین اوس و خزرج و أحبار یهودی نازل شده است.

آنجا که خداوند می‌فرماید: «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْیَوْمِ الْآخِرِ وَ ما هُمْ بِمُؤْمِنِینَ»؛ و عدّه‌ای از مردم می گویند که به خدا و روز قیامت ایمان آورده‌ایم، در حالی که مؤمن نیستند.

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۷۵- ۱۷۶. چنان که ملاحظه می‌شود رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ابتدا بنی نجار را که از بستگان مادری‌اش بودند از مسجد اخراج کرد و برای اخراج آنها از همان افراد بنی نجار کمک گرفت و این حکمتی بود که با عرف آن روزگار منسجم بود و امروز هم این چنین است.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۷۴- ۱۷۵.

(۳). و آن قول خداوند متعال است که می‌فرماید: «أَ وَ کُلَّما عاهَدُوا عَهْداً نَبَذَهُ فَرِیقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَکْثَرُهُمْ لا یُؤْمِنُونَ» [بقره (۲)، ۱۰۰]؛ آیا هر چه پیمان بستند گروهی از آنها پیمان‌شکنی می کنند؟! آری بیشتر آنها ایمان نمی‌آورند. و بعد از آن می‌فرماید: «وَ لَمَّا جاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِما مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِیقٌ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ کِتابَ اللَّهِ وَراءَ ظُهُورِهِمْ کَأَنَّهُمْ لا یَعْلَمُونَ» [بقره (۲)، ۱۰۱]؛ و هرگاه فرستاده‌ای از جانب خدا به سراغشان آمد که کتابشان را تصدیق می کرد، گروهی از اهل کتاب بدان سان که گویی از آن خبر ندارند، کتاب خدا را پشت سر افکندند.

ظاهر آیات، وحدت سیاق دو آیه است و ابن اسحاق هم چیزی را نقل کرده که مقتضی همین مطلب است و بلکه تا آیه صد و هفتاد صحبت درباره یهود ادامه می‌یابد. و در فتح الباری از عایشه نقل شده است که سوره بقره در هنگامی نازل شد که من نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بودم.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳۱

(۱) منظور، منافقان اوس و خزرج و پیروان آنهایند که: «یُخادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ ما یَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما یَشْعُرُونَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ بِما کانُوا یَکْذِبُونَ وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ لا تُفْسِدُوا فِی الْأَرْضِ قالُوا إِنَّما نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَ لکِنْ لا یَشْعُرُونَ وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ آمِنُوا کَما آمَنَ النَّاسُ قالُوا أَ نُؤْمِنُ کَما آمَنَ السُّفَهاءُ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهاءُ وَ لکِنْ

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

لا يَعْلَمُونَ وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قالُوا آمَنَّا وَ إِذا خَلَوْا إِلى شَياطِينِهِمْ قالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّما نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ. أُولئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدى فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ وَ ما كانُوا مُهْتَدِينَ «۱»»؛ می‌خواهند خدا و مؤمنان را فریب دهند و حال آن که نمی‌دانند که جز خودشان را فریب نمی‌دهند. آنان دل بیمارند و خداوند بر بیماریشان می‌افزاید و به کیفر دروغ‌هایی که می‌گویند، عذاب دردناکی در انتظارشان هست، و چون به آنها گفته می‌شود: در زمین تباهی نکنید، پاسخ می‌دهند: ما اصلاحگریم. آگاه باشید که اینان مفسدند و خودشان نمی‌دانند. و هنگامی که به آنها گفته می‌شود:

چون مردمان ایمان بیاورید، می‌گویند: آیا ما هم مانند کم‌خردان ایمان بیاوریم؟ بدانید که آنها کم خردند و نمی‌دانند. به هنگام برخورد با مؤمنان می‌گویند: ما ایمان آورده‌ایم، و زمانی که با پیشوایان خود خلوت می‌کنند می‌گویند: با شماییم، ما فقط آنها را استهزا می‌کنیم. خداوند آنها را استهزا می‌کند و بر طغیان نگاهشان می‌دارد تا حیران و سرگردان شوند. اینان کسانی هستند که به جای هدایت، خریدار گمراهی شدند و در این معامله سودی نیافتند.

(۲) سپس خداوند ضرب المثلی را ذکر کرده و فرموده است: «مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ ناراً فَلَمَّا أَضاءَتْ ما حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُماتٍ لا يُبْصِرُونَ، صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَرْجِعُونَ. أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّماءِ فِيهِ ظُلُماتٌ وَ رَعْدٌ وَ بَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصابِعَهُمْ فِي آذانِهِمْ مِنَ الصَّواعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَ اللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكافِرِينَ. يَكادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصارَهُمْ، كُلَّما أَضاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَ إِذا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قامُوا وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَ أَبْصارِهِمْ. إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»؛ «۲»

مثل آنها مثل کسانی است که آتشی افروختند و چون اطرافشان را روشن کرد، خداوند روشنایی را از آنان بازگرفت و در تاریکی رهاشان ساخت و چیزی را نمی‌دیدند. آنان کر و لال و کورند و از گمراهی بازنمی‌گردند. یا چون گرفتاران در بارانی سخت که در شب تاریک با رعد و برق از آسمان فرود آید و آنها از ترس مرگ انگشت در گوش گذارند تا صدای صاعقه را نشنوند، خداوند به کافران احاطه دارد. نزدیک باشد روشنایی خیره کننده برق دیدگانشان را برباید، در هر لحظه‌ای که برق

---

(۱). بقره (۲)، ۹- ۱۶.

(۲). بقره (۲)، ۱۷- ۲۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳۲

می‌جهد و راه را برای آنان روشن می‌سازد، پیش می‌روند و هنگامی که خاموش می‌شود، بازمی‌ایستند و اگر خدای می‌خواست، گوش آنها را کر و دیدگاه نشان را کور می‌کرد، که خداوند بر هر چیز قادر است.

(۱) سپس به دو گروه کفار و منافقین اشاره می‌کند و می‌فرماید: «يا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ، الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِراشاً وَ السَّماءَ بِناءً وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ رِزْقاً لَكُمْ فَلا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْداداً وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» «۱»

و آنگاه می‌فرماید: «وَ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلى عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا شُهَداءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ لَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ» «۲»

سپس آنها را از نقض پیمانی که با پیامبر اکرم بسته‌اند برحذر داشته و کیفیت شروع خلقت را بیان می‌کند و درباره مقام و مرتبه آدم علیه السّلام مطالبی را می‌فرماید و رفتار خداوند با وی به هنگامی که از دستور خدا سرپیچی کرد را بازگو می‌کند و از سیاق آیات فهمیده می‌شود که این آیات شأن نزولی داشته است «۳» از جمله این که از آیه ۲۶ بقره فهمیده می‌شود که خداوند در آن می‌فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ لا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا ما بَعُوضَةً فَما فَوْقَها فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ ما ذا

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

أرادَ اللَّهُ بِهذا مَثَلًا يُضِلَّ بِهِ كَثِيراً وَ يَهْدِي بِهِ كَثِيراً»؛ خداوند را از این شرم نیست که به پشه یا بالاتر از آن مثل زند، چرا که مؤمنان می‌دانند آن حقیقتی است از طرف پروردگارشان، اما کافران می‌گویند: مقصود خدا از این مثل چیست؟ بدین سان بسیاری را گمراه و بسیاری را هدایت می‌کند.

(۲) آنها که کافر شده و کفر خویش را آشکار کرده بودند، وقتی آیه ۴۱ سوره عنکبوت مکّی را شنیده بودند که می‌فرماید: «مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِياءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتاً وَ إِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ»؛ مثل کسانی که غیر خدا را به دوستی یا رهبری برگزینند، همچون خانه‌ای است که عنکبوت بسازد، و اگر می‌دانستند سست‌ترین خانه‌ها، خانه عنکبوت است.

(۳) برای همین گفتند که منظور خدا از ذکر عنکبوت و مگس چیست؟ «۴» یا این که می‌گفتند که شأن خدا اجّل از این است که چنین مثال‌های بزند «۵» و خداوند با این آیه از سوره بقره جوابشان را داده است.

---

(۱). بقره (۲)، ۲۲.

(۲). همان، ۲۳- ۲۴.

(۳). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۷۷- ۱۸۱.

(۴). التبیان، ج ۱، ص ۱۱ به نقل از قتاده. گمان می‌کنم که اضافه کردن ذباب (مگس) به عنکبوت از خطای راویان باشد، زیرا ذباب در سوره حج که مدنی است و بسیار متأخّر از بقره است، ذکر می‌شود.

(۵). التبیان، ج ۱، ص ۱۱ به نقل از ابن عباس و ابن مسعود.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳۳

(۱) و از جمله اسباب نزول این است که یهودیان از روی جهل گمان می‌کردند که اگر اقرار به رسالت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله نمایند، این اقرار گردن‌گیر آنان خواهد شد اما می‌توانند منکر شوند و او را انکار کنند، و برای همین یکدیگر را به انکار نبوت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله سفارش می‌کردند و می‌گفتند که پیش مسلمانان از حقانیت رسول اللّه و مسلمین سخن نگویید و این در حالی بود که آنها قبل از دیگران به ظهور وی مژده می‌دادند و فخر می‌فروختند و گویی همین دلیل محکمی علیه خودشان گردیده بود و گمان می‌کردند که اگر دیگر در این باره صحبت نکنند، علمشان به رسالت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله حجتی علیه خودشان نخواهد بود! و خداوند آنها را مورد عتاب قرار داده، فرمود:

«وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قالُوا: آمَنَّا وَ إِذا خَلا بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ قالُوا: أَ تُحَدِّثُونَهُمْ بِما فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ؟! أَ فَلا تَعْقِلُونَ!، أَ وَ لا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعْلِنُونَ» «۱»؛ هنگام برخورد با مؤمنان می‌گویند: «ما نیز ایمان آوردیم»، ولی در خلوت با یکدیگر می‌گویند: «چرا گفته‌های خدا را برای مسلمانان بازگو می‌کنید تا در پیشگاه خدا به آن سخنان بر شما حجّت آورند؟!، آیا نمی‌اندیشید؟! مگر آنها نمی‌دانند خداوند از هر چه پنهان و آشکار می‌دارند، خبر دارد؟

(۲) شیخ طوسی در «التبیان» از امام باقر علیه السّلام نقل می‌کند: «طایفه‌ای از یهود، معاند و دروغگو نبودند و به هنگام ملاقات با مسلمانان برای آنها صفات محمد صلّی اللّه علیه و آله را که در تورات آمده بود بازگو می‌کردند تا این که بزرگانشان آنها را از این کار بازداشته و گفتند: آنها را از آنچه خداوند در تورات در مورد صفات محمد صلّی اللّه علیه و آله فرموده است، با خبر مکنید تا با شما نزد پروردگارتان محاجّه کنند، که در شأن آن آیه قبلی نازل شد. «۲»

(۳) عیّاشی در تفسیر خود از امام صادق علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: یهودیان در کتاب‌های خویش می‌یافتند که: محل هجرت محمد صلّی اللّه علیه و آله ما بین کوه احد و عیر (کوهی در مدینه) است، و لذا به جست و جوی آن پرداختند تا به کوهی

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

که حداد نامیده می‌شد، رسیدند (و در اطراف آن فدک و خیبر و تیماء قرار داشت) و پیش خود گفتند حداد و احد مساوی و یکی هستند، لذا در فدک و خیبر و تیماء (که ده منزلگاه تا مدینه فاصله دارد) ساکن شدند.

(۴) تا این که یک اعرابی به نام قیس از کنار یهودیانی که در تیماء ساکن بودند، گذشت و در ضمن صحبت‌هایش به آنها گفت که من شما را به ما بین احد و عیر راهنمایی می‌کنم. برای همین شتر او را کرایه کردند و با هم حرکت کردند، وقتی که به سرزمین مدینه رسیدند، به آنها گفت: آن یکی کوه عیر

---

(۱). بقره (۲)، ۷۶- ۷۷ و خبر در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۸۵ آمده است.

(۲). التبیان ۱: ۳۱۶ و طبرسی آن را در مجمع البیان ۱: ۲۸۶ نقل کرده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳۴

و این یکی هم کوه احد است. آنها هم از شترش پیاده شدند و گفتند: به خواسته خود رسیدیم و احتیاجی به شتر تو نداریم و حال به دنبال کارت برو.

(۱) سپس به هم‌کیشان خود که در فدک و خیبر بودند نوشتند: ما محل مورد نظر را پیدا کردیم و شما هم به سوی ما بیایید. آنها هم در جواب نوشتند: ما در اینجا مستقر شده‌ایم و اموالی را فراهم کرده‌ایم و به شما نیز نزدیک هستیم و اگر پیامبر موعود صلّی اللّه علیه و آله ظهور کرد به سرعت به سوی شما می‌آییم.

پس از آن که یهودیان در مدینه صاحب دارایی فراوانی شدند و این خبر به تبّع حمیری رسید، به آنها حمله کرد و آنها نیز به قلعه‌های خویش پناه بردند و او آنان را محاصره کرد. در همان ایام محاصره، یهودیان نسبت به ضعفای سپاه تبّع رحم می‌کردند و شبانه برایشان خرمای خشک و جو پرتاب می‌کردند. این خبر به تبّع رسید و او دست از محاصره کشید و به آنها أمان داد، آنان نیز از قلعه‌های خویش خارج شدند و نزد او رفتند.

او هم أوس و خزرج را در میانشان باقی گذارد و رفت. وقتی که تعداد افراد أوس و خزرج زیاد شد، به دارایی یهود دستبرد می‌زدند و یهودیان برای ترساندن آنها می‌گفتند: اگر محمد ظهور کند، به کمک او شما را از سرزمین خودمان اخراج می‌کنیم. «۱»

(۲) قمی در تفسیر خود با سندی از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند که فرموده: قبل از ظهور نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله یهودیان به اعراب می‌گفتند: ای اعراب، الان عصری است که در آن پیامبری از مکه ظهور می‌کند و به این شهر (یثرب) هجرت می‌کند و او خاتم الانبیاء و بهترین آنها است. در چشمانش لکه سرخ رنگ و در بین کتف‌هایش مهر پیامبری هست و او لباس خشن می‌پوشد و به مقداری نان خشک و خرما قناعت می‌کند.

او بر الاغ برهنه سوار می‌شود و در عین این که خنده رو است، جنگجو و کشنده است و همیشه شمشیرش را بر دوش خود می‌گذارد و از رویارویی با هیچ کس نمی‌ترسد. سیطره حکومت او تا جاهای دور گسترش می‌یابد و خدا به وسیله او شما را هلاک می‌کند، آن چنان که قوم عاد را هلاک کرد.

هنگامی که خداوند پیامبرش را با این صفات مبعوث کرد، نسبت به او حسادت کردند و چنان که خداوند می‌فرماید، او را تکذیب کردند. «۲»

(۳) از جمله اسباب نزول این است که یهودیان دو فرقه بودند: طایفه‌ای از آنها بنی قینقاع بودند که هم پیمان خزرج بودند و دو طایفه بنی نضیر و بنی قریظه هم پیمان أوس بودند و اگر بین أوس و خزرج جنگی رخ می‌داد، بنی قینقاع به حمایت از خزرج و بنی نضیر و بنی قریظه به حمایت از أوس

---

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۱). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۴۹- ۵۰.

(۲). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳۵

می‌پرداختند و به این ترتیب خون‌های هر دو طرف به دست خودشان ریخته می‌شد و پس از آن که جنگ به اتمام می‌رسید، بر طبق دستور تورات برای آزاد کردن اسرایشان فدیه پرداخت می‌کردند، به این ترتیب که بنی قینقاع برای آزادی اسرای خود به أوس فدیه پرداخت می‌کردند و بنی نضیر و بنی قریظه برای آزادی اسرای خود به خزرج فدیه پرداخت می‌کردند و از خون‌هایی که ریخته شده بود، صرف نظر می‌کردند و خداوند همین مسأله را به آنها یادآوری می‌کند و می‌فرماید:

«وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ لا تَسْفِكُونَ دِماءَكُمْ وَ لا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ثُمَّ أَنْتُمْ هؤُلاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَ تُخْرِجُونَ فَرِيقاً مِنْكُمْ مِنْ دِيارِهِمْ تَظاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ إِنْ يَأْتُوكُمْ أُسارى تُفادُوهُمْ وَ هُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْراجُهُمْ أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَما جَزاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يُرَدُّونَ إِلى أَشَدِّ الْعَذابِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ أُولئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَياةَ الدُّنْيا بِالْآخِرَةِ فَلا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ» «۱»

و (به یاد آورید) هنگامی که از شما پیمان گرفتیم که خون یکدیگر را نریزید و یکدیگر را از خانه و کاشانه خود نرانید، شما پذیرفتید و بر آن اقرار دارید، سپس این شما هستید که یکدیگر را می‌کشید و گروهی را از خانه و کاشانه‌شان آواره می‌کنید و بر گناه و تجاوز پشتیبان یکدیگرید و چنانچه عده‌ای از آنها به صورت اسیر نزد شما آیند (برای آزادی‌یشان) فدیه می‌طلبید. در حالی که بیرون کردن آنها بر شما حرام شده بود، آیا به بخشی از کتاب (الهی) ایمان می‌آورید و به بخشی از آن کافر می‌شوید؟ کیفر کسی که این کار را انجام دهد، جز خواری در زندگی دنیا چه خواهد بود؟ و در قیامت به سخت‌ترین عذاب گرفتار خواهد شد، و خداوند از اعمال شما غافل نیست. اینان همان کسانند که آخرت را به زندگی دنیا فروختند و در عذابشان تخفیفی داده نمی‌شود و کسی آنها را یاری نخواهد کرد.

(۱) سپس قرآن کریم بار دیگر ادعای یهودیان در مورد کمک گرفتن از پیامبر موعود برای مبارزه با کفار را بازگو کرده و می‌فرماید:

«وَ لَمَّا جاءَهُمْ كِتابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِما مَعَهُمْ وَ كانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جاءَهُمْ ما عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكافِرِينَ، ... فَباؤُ بِغَضَبٍ عَلى غَضَبٍ وَ لِلْكافِرِينَ عَذابٌ مُهِينٌ» «۲»؛ چون کتابی از طرف خدا بر ایشان آمد که کتاب خودشان را تصدیق می‌کرد، با این که از پیش به ظهور

---

(۱). بقره (۲)، ۸۴- ۸۶ و خبر در التبیان، ج ۱، ص ۳۳۶ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۰۳ به نقل از عکرمهٔ از ابن عباس و در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۸۸.

(۲). بقره (۲)، ۸۹- ۹۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳۶

او بر کافران امید پیروزی داشتند، هنگامی که آمد و او را شناختند، انکارش کردند، پس لعنت خدا بر کافران باد ... پس به خشمی از پی خشم دیگر گرفتار شدند و این برای کافران عذابی خوارکننده است.

(۱) شیخ طوسی در التبیان به نقل از ابن عباس نقل می‌کند که معاذ بن جبل و بشر بن براء بن معرور به یهودیان گفتند: از خدا بترسید و اسلام بیاورید، مگر شما از قبل نمی‌گفتید که پیامبری ظهور می‌کند و شما به کمک او با ما که مشرک بودیم مبارزه می‌کنید. سلّام بن مشکم، که از بنی نضیر بود، به آنها گفت: آنچه را که ما آن را می‌شناختیم و شما را از آن باخبر می‌ساختیم غیر

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

از این بود و برای همین خداوند این آیات را نازل کرد. «۱»

و از دیگر اسباب نزول آیات، همان است که خداوند بدان اشاره کرده و می‌فرماید: «قُلْ مَنْ كانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلى قَلْبِكَ»؛ به آن کسی که دشمن جبرئیل باشد بگو او به فرمان خدا قرآن را بر قلب تو فرود آورد.

(۲) علامه طباطبائی رحمه اللّه می‌فرماید: سیاق آیات این را می‌رساند که در جواب سخنان یهودیان نازل شده است؛ زیرا آنان از ایمان به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خودداری می‌کردند و بهانه‌شان هم این بود که آنها دشمن جبرئیل هستند که وحی را نازل می‌کند. «۲»

---

(۱). التبیان، ج ۱، ص ۳۴۵ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۱۰ و در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۹۶.

(۲). المیزان، ج ۱، ص ۲۲۹ و شیخ طوسی رحمه اللّه در التبیان آن را روایت کرده و طبرسی رحمه اللّه در مجمع البیان از ابن عباس نیز آن را نقل نموده و در الاحتجاج از امام حسن عسکری علیه السّلام نقل می‌کند که: علّت نزول آیه این بوده است که وقتی نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شد، ابن صوریا و گروهی از ساکنان فدک نزد وی آمدند و سؤال کردند: در مورد خواب پیغمبر آخر الزمان خبرهایی به ما رسیده است، به ما بگو که خواب تو چگونه است؟

او فرمود: چشمان من می‌خوابد و قلبم بیدار می‌ماند.

گفتند: درست می‌گویی ای محمد، حال بگو که فرزند از مرد یا زن به وجود می‌آید؟

فرمود: استخوان‌ها و عصب و رگ‌ها از مرد و گوشت و خون و ناخن‌ها و مو از زن به وجود می‌آیند.

گفتند: درست می‌گویی، بگو چطور می‌شود که فرزند گاهی شبیه عموهایش می‌شود و هیچ شباهتی به دایی‌هایش ندارد و یا گاهی شبیه دایی‌های خود می‌شود و شباهتی به عموهایش ندارد؟ فرمود: آب هر کدام که غلبه پیدا کند، شباهت به همان طرف ظهور می‌کند. گفتند: درست می‌گویی، حال بگو که خدایت چگونه است؟

(فرمود: هرآینه) خداوند نازل کرده است: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، اللَّهُ الصَّمَدُ، لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً أَحَدٌ»؛ بگو او خدای یگانه است، خدا بی‌نیاز است، نه فرزندی دارد و نه فرزند کسی است، و بی‌أنباز است.

ابن صوریا گفت: یک سؤال دیگر مطرح می‌کنم که اگر درست جواب دادی به تو ایمان می‌آورم و از تو پیروی می‌کنم.

بگو که کدام فرشته وحی خدا را بر تو نازل می‌کند؟

فرمود: جبرئیل.

گفتند: او دشمن ماست که جنگ و سخت‌گیری و فشار را نازل می‌کند و میکائیل صلح و آرامش را نازل می‌کند و اگر میکائیل وحی خدا را بر تو نازل می‌کرد، به او ایمان می‌آوریم و پس از آن بود که خدا این آیه را نازل کرد.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳۷

(۱) و قمی این خبر را به اختصار در تفسیرش این چنین آورده است: این آیه در مورد یهودیانی نازل شده است که به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفتند: بعضی از ملائکه دوست ما و برخی دشمن ما هستند.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سؤال کرد: کدام یک دوست و کدام یک دشمن شما است؟

گفتند: جبرئیل دشمن ما است؛ زیرا عذاب را نازل می‌کند و فرشته‌ای که وحی را بر تو نازل می‌کند، اگر میکائیل بود به تو ایمان می‌آوریم؛ زیرا او دوست ما است و جبرئیل فرشته عذاب و میکائیل فرشته رحمت است و پس از این بود که خدا آن آیه را نازل فرمود. «۱»

در آیه نود و نهم آمده است: «وَ لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ آياتٍ بَيِّناتٍ وَ ما يَكْفُرُ بِها إِلَّا الْفاسِقُونَ»؛ مسلما آیات واضحی را بر تو نازل کردیم

pdftarikhema.org
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

و جز افراد فاسق کسی آنها را انکار نمی‌کند.

(۲) شیخ طوسی در التبیان از ابن عباس نقل می‌کند که گفت: ابن صوریا قطرانی «۲» به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: ای محمد، چیزی را نیاورده‌ای که آن را بشناسیم و آیه روشنی بر تو نازل نشده است که از تو پیروی کنیم و پس از آن بود که خدا این آیه را نازل کرد. «۳»

در آیه صد آمده است: «أَ وَ کُلَّما عاهَدُوا عَهْداً نَبَذَهُ فَرِیقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَکْثَرُهُمْ لا یُؤْمِنُونَ»؛ آیا بعد از هر پیمان بستنی، گروهی از آنها پیمان‌شکنی می‌کنند؟ آری بیشتر آنها ایمان نمی‌آورند. ابن اسحاق می‌نویسد: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به پیامبری مبعوث شد و بعد به مدینه هجرت کرد و عهد و میثاق‌هایی که خداوند از یهود گرفته را به یادشان آورد، مالک بن ضیف گفت: به خدا قسم که در مورد محمد هیچ عهد و میثاقی از ما گرفته نشده است و پس از آن خداوند این آیه را نازل کرد. «۴»

(۳) از جمله اسباب نزول این آیات از سوره بقره، آنجا است که خداوند متعال بدان اشاره نموده و

چنان که در التبیان، ج ۱، ص ۳۶۳ و از او در مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۲۵ از ابن عباس و در الاحتجاج، ج ۱، ص ۴۶- ۴۸ از امام حسن عسکری علیه السّلام به این مطلب اشاره شده و در آن آمده است که خداوند «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» را نازل کرد، در حالی که این سوره مکی است و در همان اوایل بعثت نازل شده است و در آخر خبر آمده است که: خداوند این آیه را نازل کرد و این در حالی است که از ابن اسحاق نقل کردیم که: برای من نقل شده است که از ابتدای سوره بقره تا صد آیه آن در مورد منافقین نازل شده است و این آیه قبل از آیه صدم قرار دارد و معنای آن این است که تمام این آیات بعد از حوادثی که بدانها اشاره شد، به صورت دفعی نازل شده، نه این که یکی یکی نازل شده باشد. تاریخ تحقیقی اسلام ج۲ ۲۳۷ نزول سوره بقره ..... ص : ۲۳۰

و ابن اسحاق هم شأن نزولی نزدیک به همین را نقل کرده است (ج ۲، ص ۱۹۱) و لکن در حوادث سال چهارم خبر دیگری از امام باقر علیه السّلام نقل خواهد شد که در مورد دیدار ابن صوریا و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله است و نزدیک به همین مضمون می‌باشد.

(۱). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۵۴.

(۲). در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۹۶ آمده است: ابن صوریا الفطیرانی و طبرسی لقب او را حذف کرده است.

(۳). التبیان، ج ۱، ص ۳۶۵ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۲۷ با حذف لقب.

(۴). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۹۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳۸

می‌فرماید: «وَ اتَّبَعُوا ما تَتْلُوا الشَّیاطِینُ عَلی مُلْکِ سُلَیْمانَ وَ ما کَفَرَ سُلَیْمانُ وَ لکِنَّ الشَّیاطِینَ کَفَرُوا یُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ ...» «۱»؛ و از افسونی پیروی کردند که دیوهای عصر سلیمان بر مردم می‌خواندند و سلیمان کافر نبود، بلکه دیوها که به مردم جادو آموختند کافر بودند.

(۱) ثابت نشده است که یهودیان سلیمان را تکفیر می‌کردند، بلکه کفر در این آیه بر حسب سیاق آن به معنای کفر ناشی از سحر است، چنان که در حدیث آمده است: «الساحر کالکافر» و یهودیان سحر را به سلیمان نسبت می‌دادند و علت آن بر طبق آنچه که قمی در تفسیر خود با سندی از امام باقر علیه السّلام نقل کرده، این بوده است که: وقتی سلیمان بن داود از دنیا رفت، ابلیس جادوهایی را وضع کرد و آنها را نوشت و سپس آن را در طوماری پیچیده و در پشت آن نوشت: «این چیزی است که آصف بن برخیا برای پادشاه، سلیمان بن داود نگاشته و از ذخایر و گنج‌های علم به شمار می‌رود». (و در آن) آمده بود: هر کسی که می‌خواهد چنین و چنان بشود، باید کارهای فلان و بهمان را انجام دهد. سپس آن را زیر تخت سلیمان دفن کرد و بعد آن را برای

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

پیروانش آشکار کرد و بر ایشان خواند. کافران می‌گفتند: سلیمان جز با این سحر نمی‌توانست بر ما غلبه پیدا کند و مؤمنان می‌گفتند: بلکه او بنده خدا و پیامبر او بوده است. «۲»

«یهودیان سحر را باعث کفر نمی‌دانستند و بلکه آن را حلال می‌شمردند که سلیمان از آن استفاده می‌کرده و برای همین او را پادشاه دانسته- چنان که در خبر نقل شد- و رسول و پیامبر خدا نمی‌دانستند و حتی عقیده کسانی را که او را پیامبر می‌دانستند، انکار می‌کردند.

(۲) با این اوضاع، خداوند متعال در چند جای قرآن سلیمان را به بزرگی یاد کرده است که بعضی از آنها در سوره‌های مکّی از قبیل أنعام و أنبیاء و نمل و جن می‌باشد که قبل از بقره نازل شده است و در آن آمده است که سلیمان بنده صالح و بلکه پیامبر فرستاده شده از سوی خدا دانسته شده است که خداوند علم و حکمت را بر وی ارزانی داشته و آن چنان حکومتی را به وی عنایت کرده است که به هیچ کس بعد از وی داده نمی‌شود و در این صورت او ساحر نبوده است.» «۳» و با سحر بر دیگران غالب نشده است.

(۳) برای همین، بعضی از احبار یهود- آن چنان که شیخ طوسی از ابن اسحاق نقل کرده است- می‌گفتند: آیا از گفتار محمد تعجب نمی‌کنید که می‌گوید: سلیمان پیامبر بوده است؟! به خدا قسم که او فقط یک ساحر بوده است. «۴» و می‌گوید که از الربیع روایت شده است که: یهودیان از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله درباره سحر سؤال کرده و به بحث و مخاصمه با وی در این مورد پرداختند تا این که خداوند فرمود:

---

(۱). بقره (۲)، ۱۰۲.

(۲). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۵۵ و عیاشی، ج ۱، ص ۵۲ هم آن را نقل کرده است.

(۳). المیزان، ج ۱، ص ۲۳۵.

(۴). التبیان، ج ۱، ص ۳۷۱ و سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۹۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۳۹

«وَ ما کَفَرَ سُلَیْمانُ» «۱»؛ سلیمان به خاطر تبعیت از سحر کافر نشده است؛ «وَ لکِنَّ الشَّیاطِینَ کَفَرُوا»؛ بلکه شیطان‌ها با تبعیت از سحر و عمل بدان کافر شده‌اند «۲».

(۱) از جمله دلایل که از قول خداوند متعال فهمیده می‌شود این است که: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقُولُوا راعِنا وَ قُولُوا انْظُرْنا وَ اسْمَعُوا وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ أَلِیمٌ»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به پیامبر نگویید راعنا، بلکه بگویید انظرنا و از دستورهای او اطاعت کنید و بدانید که عذاب دردناکی برای کافران مهیّا شده است.

گویی که در کلمه «راعنا» مقداری نقض و زشتی و فساد و چیزی شبیه فحش وجود دارد؛ چنان که شیخ طوسی در التبیان از امام باقر علیه السّلام روایت کرده است که: این کلمه در زبان عبرانی فحش به حساب می‌آید و منظور یهودیان نیز همین معنای زشت بوده است و مغربی می‌نویسد: «در این مورد تحقیق کردم و به این نتیجه رسیدم که یهودیان می‌گویند: راعنا- با تفخیم و اشمام نون- که به معنای فاسد و بلا می‌باشد و مسلمانان هم به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله می‌گفتند: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله راعنا؛ یعنی به ما توجه کن تا خواسته خود را به تو بفهمانیم و تو نیز مقصودت را به ما بفهمانی و هنگامی که یهودیان به خاطر این کار زشت خویش مورد ملامت و عتاب قرار گرفتند، گفتند: ما آنچه را که مسلمانان می‌گویند، می‌گوییم، برای همین خداوند مسلمانان را از این کلمه نهی کرد و فرمود که در عوض آن بگویید:

انظرنا؛ یعنی به سوی ما نگاه کن.»

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۲) از جمله اسباب نزول دیگری که از قول خداوند متعال فهمیده می‌شود این است که خداوند می‌فرماید: «ما نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِها نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْها أَوْ مِثْلِها، أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ» «۳»؛ هر آیه‌ای را که منسوخ یا متروک می‌کنیم، بهتر از آن یا مانند آن را بیاوریم، مگر نمی‌دانی که خداوند بر همه چیز قادر است مگر نمی‌دانی که حکومت آسمان‌ها و زمین از آن خدا است و جز خدا برای شما یار و یاوری نیست؟

بر حسب سیاق سابق آیات، گویی از جمله چیزهایی که مورد اعتراض یهودیان قرار می‌گرفت، نسخ بعضی از آیات به وسیله پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بود.

(۳) و در آیه سابق آمده است: «ما يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ وَ لَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ، وَ اللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»؛ کافران اهل کتاب و مشرکان دوست ندارند خیر و برکتی از طرف پروردگار بر شما نازل شود، در حالی که خداوند هر کس را که بخواهد مشمول رحمت خود می‌گرداند؛ فضل خدا بی‌کران است.

---

(۱). التبیان، ج ۱، ص ۳۷ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۳۶.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۹۲ و شیخ طوسی و شیخ طبرسی آن را از قتاده و ابن جبیر از ابن عباس نقل کرده‌اند.

(۳). بقره (۲)، ۱۰۶- ۱۰۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص: ۲۴۰

(۱) شیخ طوسی در التبیان روایت کرده است که منظور خداوند متعال از خیر و رحمت در اینجا نبوّت می‌باشد. «۱»

قبلا گفته شد که یهودیان، نبوت آن حضرت را انکار کردند؛ زیرا نسبت به این که خداوند نبوت را در میان اعراب قرار داده و بر خلاف معهود آن را از بنی اسرائیل که از ذریّه یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم بودند به فرزندان اسماعیل منتقل کرده است، حسادت می‌ورزیدند و آیات سه‌گانه مرتبط با هم می‌گوید: کافران از اهل کتاب (یهودیان) دوست ندارند که خیر و نبوّت در میان شما (بنی اسماعیل) باشد و می‌خواهند که در (بنی اسرائیل) استمرار داشته باشد، در حالی که خداوند به رحمت خویش، نبوّت را در هر جا که بخواهد قرار می‌دهد و هر آیه‌ای که آن را نسخ می‌کنیم، بهتر از آن را می‌آوریم (اگر نبوت را از بنی اسرائیل بر می‌داریم آن را در جای بهتر، یعنی بنی اسماعیل قرار می‌دهیم) و ملک آسمان‌ها و زمین از آن خداست و او بر همه چیز (تکوین و تشریع) توانا است. «۲»

از جمله اسباب و نزولی که از قول خدا فهمیده می‌شود این است که می‌فرماید: «أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْئَلُوا رَسُولَكُمْ كَما سُئِلَ مُوسى مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمانِ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ» «۳»؛ آیا شما می‌خواهید از پیامبرتان همان سؤالی را بکنید که در زمان گذشته از موسی علیه السّلام شد، کسی که کفر را با ایمان عوض کند از راه مستقیم گمراه شده است.

(۲) شیخ طوسی در التبیان از ابن عباس نقل می‌کند که گفت: رافع بن حریمله و وهب بن زید به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفتند: کتابی را از آسمان برای ما بیاور تا آن را بخوانیم یا رودهایی را برای ما پدید آور تا تو را تصدیق نماییم و از تو پیروی کنیم و برای همین خدا این آیه را از نازل کرد. «۴»

(۳) و همین مطلب را قول خداوند متعال در سوره نساء تأیید می‌کند، آنجا که می‌فرماید: «يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتاباً مِنَ السَّماءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسى أَكْبَرَ مِنْ ذلِكَ فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً» «۵»؛ اهل کتاب از تو می‌خواهند از آسمان برای آنها کتابی نازل کنی، آنها از موسی بزرگ‌تر از این را خواستند و گفتند: «خدا را آشکارا به ما نشان بده».

---

(۱). التبیان، ج ۱، ص ۳۹۱ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۴۴.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۲). به بحث نسخ این آیه در: التبیان، ج ۱، ص ۳۹۲- ۳۹۶ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۴۵ و المیزان، ص ۲۴۹- ۲۵۶ نگاه کنید.

(۳). بقره (۲)، ص ۱۰۸.

(۴). التبیان، ج ۱، ص ۴۰۲ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۵۱ و سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۹۷.

(۵). نساء (۴)، ۱۵۳. عجیب است که المیزان که علامه طباطبایی رحمه اللّه در آن روش تفسیر قرآن به وسیله قرآن را برگزیده است، در اینجا دچار تطبیق شده و گفته است: سیاق آیه دلالت می‌کند بر این که بعضی از مسلمانان این درخواست را از او کردند؛ المیزان، ج ۱، ص ۲۵۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۴۱

(۱) از جمله اسباب نزول که از قول خداوند فهمیده می‌شود، این است که می‌فرماید: «وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمانِكُمْ كُفَّاراً حَسَداً مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَ اصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» «۱»؛ بسیاری از اهل کتاب به سبب حسادتی که در دل‌هایشان هست، دوست دارند شما را که ایمان آورده‌اید به کفر بازگردانند، با این که حق برای شان کاملا روشن شده است، از آنها درگذرید و ببخشیدشان تا خدا فرمان خود را نازل کند، خداوند بر همه چیز قادر است.

(۲) شیخ طوسی در التبیان از ابن عباس روایت می‌کند که این افراد: حییّ بن أخطب و ابو یاسر بن أخطب «۲» بوده‌اند و در آیه آمده است که حق برای آنها آشکار شده بود و لذا طبرسی خبر را به صورت کامل‌تر آورده و گفته است: هنگامی که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله وارد مدینه شد، آنها به دیدار او رفتند و پس از آن که خارج شدند، از حییّ سؤال شد: آیا او پیامبر است؟ جواب داد: بله، او همان است. از او سؤال شد که با او چه می‌کنی؟ گفت: تا هنگام مرگ با او دشمنی می‌کنم. «۳» ابن اسحاق هم همین مطلب را ذکر نموده و اضافه کرده است: آنها در دور کردن مردم از اسلام، تا جایی که توانستند تلاش کردند. «۴»

(۳) و از جمله اسباب نزول، از آیات صد و چهارده و صد و پانزده فهمیده می‌شود، که خداوند می‌فرماید:

«وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَ سَعى فِي خَرابِها أُولئِكَ ما كانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوها إِلَّا خائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيا خِزْيٌ وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِيمٌ وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ فَأَيْنَما تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ واسِعٌ عَلِيمٌ.» «۵»؛ ستمکارتر از کسانی که از بردن نام خدا در مساجد جلوگیری می‌کنند و سعی در ویرانی آنها دارند کیست؟ چنین گروهی جز با ترس و وحشت به مساجد وارد نشوند، بهره آنها در این دنیا رسوایی و در آخرت عذاب بزرگی است. خاور و باختر از آن خدا است، به هر طرف رو کنید، رو به سوی خدا دارید که او گشایشگری دانا است.

در بین آیات صد و چهارده و صد و پانزدهم که بعد از آیه صدم سوره بقره قرار دارند و آیات

---

(۱). بقره (۲)، ۱۰۹.

(۲). التبیان، ج ۱، ص ۴۰۵.

(۳). مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۵۳.

(۴). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۹۷.

(۵). بقره (۲)، ۱۱۴- ۱۱۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۴۲

نه‌گانه تحویل قبله که از آیه صد و چهل و دو تا آیه صد و پنجاه را شامل می‌شوند؛ بیست و پنج آیه در معانی دیگر وجود دارد؛ بنابراین بعید است که این آیه در صدد ردّ بر یهودیان باشد که تحویل قبله به کعبه را انکار می‌کردند، چنان که شیخ طوسی در

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

التبیان از ابن عباس آن را نقل کرده است. «۱»

(۱) بعیدتر از آن مطلبی است که آن را از قتاده و ابن زید نقل کرده و گفته است: مسلمانان می‌توانستند به هر سویی که می‌خواهند نماز بخوانند تا این که آیه «فَوَلِّ وَجْهَکَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ» «۲»؛ روی خود را به جانب مسجد الحرام بگردان، نازل شد و آیه قبلی را نسخ کرد و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بیت المقدس را به عنوان قبله خود برگزیده بود، در حالی که خداوند می‌فرماید: «وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِی کُنْتَ عَلَیْها» «۳»؛ قبله‌ای را که به سویش بودی برای همیشه قرار نداده بودیم.

بلکه می‌توان گفت که قول موجّه‌تر همان است که شیخ طوسی نقل کرده است که: این آیه در مورد کسانی نازل شده است که در تاریکی نماز خواندند و پس از صبح شدن فهمیدند که در غیر جهت قبله نماز خوانده‌اند «۴» و شیخ طبرسی هم این قضیه را از جابر این گونه نقل کرده است: من در سریه‌ای که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ما را فرستاده بود، حاضر بودم. در یکی از روزها هوا تاریک شد و ما جهت قبله را گم کردیم؛ ولی چند نفر گفتند: ما قبله را پیدا کردیم و جهت آن به سوی شمال می‌باشد و بدان سو نماز خواندیم امّا بعضی دیگر گفتند که جهت قبله به سوی جنوب می‌باشد.

(۲) هنگام صبح معلوم شد که به سمت غیر قبله نماز خوانده‌ایم. پس از آن که از سفر برگشتیم در مورد این مسأله از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سؤال کردیم و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله سکوت کرد تا این که خداوند این آیه را نازل کرد. «۵»

شاید این حادثه در یکی از سریه‌های اولیه- قبل از تحویل قبله از بیت المقدس- و در مشرق رخ داده که کعبه در سمت جنوب آن قرار دارد، چنان که تفصیل آن خواهد آمد.

اگر این آیه- آن چنان که شیخ طوسی از ابن عباس نقل می‌کند- در ردّ بر یهودیان باشد، به خاطر انکار تحویل قبله به سوی کعبه نبوده است، بلکه به خاطر انکار تحویل قبله از کعبه به سوی بیت المقدس در ابتدای بعثت بوده است و جواب «للّه المشرق و المغرب» به هنگام تحویل قبله به سوی

---

(۱). التبیان، ج ۱، ص ۴۲۵ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۶۳.

(۲). بقره (۲)، ص ۱۴۴- ۱۵۰.

(۳). التبیان، ج ۱، ص ۴۲۵ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۶۳.

(۴). التبیان، ج ۱، ص ۴۳.

(۵). مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۶۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۴۳

کعبه تکرار می‌شود که: «قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ» «۱»؛ و در هر صورت آیه با هر دو قضیه سازگار است و گویی که بین اعتراض یهودیان به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و تحویل قبله یک فاصله زمانی وجود داشته است.

(۱) چنین به نظر می‌رسد که آیه سابق می‌گوید: مشرکان مکه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را از نماز خواندن به سوی کعبه منع می‌کردند و دلیلشان هم این بود که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به سوی بت‌های نصب شده در کعبه و اطراف آن نماز می‌خواند و این کاری ظالمانه بود و آیا شما یهودیان نیز می‌خواهید که چنین کنید و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را از نماز خواندن به سوی بیت المقدس منع کنید؟! و هنگامی که مشرکان مکه مرتکب چنین کار ظالمانه‌ای شدند، به این گرفتاری مبتلا شدند که هیچ‌گاه متوجه ورود به مسجد الحرام در مکه نمی‌شوند، مگر آن که از ترس حمله به کاروان‌های تجاری خویش در خوف به سر می‌بردند و جالب این است که وقتی آنها قصد ورود به مسجد الحرام می‌کردند، ترس از سریه‌های مسلمانان به سراغشان می‌آمد نه به هنگام حرکت از مکه به سوی شام و از سوی دیگر این آیه به طور ضمنی وقوع بعضی از سرایا را امضا می‌کند و این قبل از نزول

mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

قول خداوند متعال بوده است که می‌فرماید: «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا ...» «۲»؛ به جنگجویان ستمدیده در (قتال) اجازه داده شده است.

در سوره حج بوده است که کمی بعد از آیه مورد بحث نازل شده است.

(۲) از جمله اسباب نزول این است که خداوند می‌فرماید:

«وَ قالَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ لَوْ لا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينا آيَةٌ كَذلِكَ قالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآياتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ» «۳»؛ ناآگاهان گفتند: چرا خدا با ما سخن نمی‌گوید و یا معجزه‌ای برای ما نمی‌آورد؟ پیشینیان نیز همین گونه سخن می‌گفتند، فکرهاشان شبیه یکدیگر است، ولی ما آیات را برای اهل یقین بیان کردیم.

(۳) ابن اسحاق می‌نویسد: رافع بن حریمله به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: ای محمد، اگر چنان که می‌گویی رسول خدا هستی، پس به خدا بگو که با ما صحبت کند تا صدای او را بشنویم و به همین دلیل، خداوند آیه فوق را نازل کرد. «۴»

(۴) شیخ طوسی از ابن عباس نقل کرده است که منظور آیه یهودیان هستند «۵» و قول خداوند را نقل

---

(۱). بقره (۲)، ۱۴۲.

(۲). همان، ۱۱۸.

(۳). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۹۸.

(۴). التبیان، ج ۱، ص ۴۳۴ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۷۰.

(۵). بقره: ۷۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۴۴

کردیم که می‌فرماید: «وَ قَدْ كانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ ما عَقَلُوهُ» «۱»؛ عده‌ای از آنها کلام خدا را می‌شنیدند و پس از درک آگاهانه آن را تحریف می‌کردند.

هم چنین در این مورد شیخ طوسی از ابن عباس نقل می‌کند که آنها کسانی بودند که موسی علیه السّلام از میان قوم خویش برگزید. آنها کلام خداوند را شنیدند؛ ولی بدان عمل نکردند و به هنگام بازگشت به میان قوم خویش، کلام الهی را تحریف کرده و بازگو کردند. «۲» بنابراین کسانی که می‌خواستند چیزی نمی‌دانستند و کسانی از یهود که خود را به نادانی می‌زدند، عقل‌ها و قلب‌هایشان از جهت جهالت شبیه هم بود.

(۱) از جمله اسباب نزول که در این سوره بدان اشاره شده این است که خداوند می‌فرماید:

«وَ قالُوا كُونُوا هُوداً أَوْ نَصارى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِيَ مُوسى وَ عِيسى وَ ما أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ، فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ ما آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما هُمْ فِي شِقاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ، صِبْغَةَ اللَّهِ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَ نَحْنُ لَهُ عابِدُونَ قُلْ أَ تُحَاجُّونَنا فِي اللَّهِ وَ هُوَ رَبُّنا وَ رَبُّكُمْ وَ لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ، أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطَ كانُوا هُوداً أَوْ نَصارى قُلْ أَ أَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ، تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَها ما كَسَبَتْ وَ لَكُمْ ما كَسَبْتُمْ وَ لا تُسْئَلُونَ عَمَّا كانُوا يَعْمَلُونَ» «۳»؛ گفتند: به آیین یهود و نصاری درآیید تا هدایت شوید. بگو که آیین یکتاپرستی ابراهیم را پیروی می‌کنیم و او هرگز از مشرکان نبود، بگویید: ما به خدا ایمان داریم و به آنچه بر ما نازل شده و آنچه بر ابراهیم، اسحاق، یعقوب و نوادگان نازل گردیده و نیز آنچه بر موسی و عیسی و بر پیامبران دیگر از طرف پروردگارشان داده شده ایمان آورده‌ایم و بین هیچ یک از پیامبران فرق نمی‌گذاریم و

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

تسلیم امر خدا هستیم. اگر آنها ایمان بیاورند به مانند آنچه شما ایمان آورده‌اید، هدایت یافته‌اند و اگر سرپیچی کنند از حق جدا افتاده‌اند و خدا شرّ آنها را از شما دفع می‌کند و او شنوای بینا است. این رنگ‌آمیزی خدا است و چه رنگ‌آمیزی بهتر از رنگ‌آمیزی خدا است؟

---

(۱). التبیان، ج ۱، ص ۳۱۳ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۲۸۵.

(۲). همان مدرک.

(۳). بقره (۲)، ۱۳۵- ۱۴۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۴۵

و ما پرستندگان او هستیم. بگو: آیا درباره خدا با ما جدل می‌کنید در حالی که او پروردگار ما و شما است، اعمال ما از آن ما و اعمال شما از آن شما است و ما با اخلاص به او ایمان داریم. یا می‌گویید: ابراهیم، اسماعیل، اسحاق، یعقوب و نوادگان، یهودی یا نصرانی بودند. بگو: شما بهتر می‌دانید یا خدا؟ ستمکارتر از کسی که گواهی خدا را نزد خود پنهان کند، کیست؟ خداوند از اعمال شما غافل نیست. آنها امتی بودند که در گذشتند و آنچه کرده‌اند برای خودشان است و آنچه شما کرده‌اید برای خودتان است و شما مسئول اعمال آنها نخواهید بود.

(۱) شیخ طوسی در التبیان از ابن عباس نقل می‌کند که: عبد اللّه بن صوریا که یک چشم او لوچ بوده به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: راه هدایتی غیر از آنچه که ما بر آن هستیم وجود ندارد. پس تو هم از ما پیروی کن تا هدایت شوی. «۱» ابن اسحاق نیز شبیه همین را روایت کرده و در ادامه گفته است: خداوند در این مورد فرمود: «وَ قالُوا کُونُوا هُوداً»؛ گفتند: یهودی شوید. تا آنجا که خداوند می‌فرماید: «تِلْکَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَها ما کَسَبَتْ وَ لَکُمْ ما کَسَبْتُمْ وَ لا تُسْئَلُونَ عَمَّا کانُوا یَعْمَلُونَ»* «۲»؛ آنها امتی بودند که درگذشتند و آنچه کرده‌اند برای خودشان است و آنچه شما کرده‌اید برای خودتان و شما مسئول اعمال آنها نخواهید بود.

(۲) طبرسی در مجمع البیان از شیخ طوسی به نقل از ابن عباس این روایت را ذکر کرده و اضافه کرده است که کعب بن اشرف و مالک بن ضیف و گروهی از یهودیان نیز در کنار ابن صوریا حضور داشتند. «۳» در این گفتار نصاری به یهودیان عطف شده‌اند، بدون این که آنها را به طور جداگانه ذکر کنند و به نظر می‌رسد که این به خاطر پیروی از آیه شریفه بوده است که نصاری و یهود را به هم عطف کرده است و این در حالی است که برای توجیه عطف نصاری در آیه می‌توانستند بگویند: که آنان نیز مثل آنچه را که یهودیان گفتند می‌گویند، و ضرورتی نداشته که قول نصاری همزمان با قول یهود واقع شده باشد.

طبرسی این را به نصارای نجران نسبت داده است، در حالی که آنها مدت‌ها پس از هجرت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله برای مباهله وارد مدینه شدند و حضور دیگری برای آنها نقل نشده است.

(۳) شیخ طوسی در التبیان به مناسبت تسمیه انبیاء از ابن عباس این مطلب را اضافه کرده است که:

---

(۱). التبیان، ج ۱، ص ۴۷۹.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۹۸.

(۳). مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۰۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۴۶

گروهی از یهود (که شاید همان‌هایی باشند که طبرسی آنها را نام برده است) نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمدند و از او در مورد رسولانی که به آنها ایمان دارد سؤال کردند. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: به خدا و آنچه که بر ما نازل کرده و

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

آنچه که بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط و موسی و عیسی علیهم السّلام نازل شده است، ایمان دارم. هنگامی که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله اسم عیسی علیه السّلام را برد، گفتند: ما به عیسی ایمان نداریم و به کسانی که به او ایمان دارند، ایمان نمی‌آوریم! و پس از آن خدا این آیات را درباره آنان نازل کرد. «۱»

شاید که ابن صوریا در اینجا، همان کلمات سابق را گفته باشد و چنین به نظر می‌رسد که این دو قصه در واقع یکی هستند و متعدّد نمی‌باشند.

بررسی اسباب نزول دیگر آیات سوره بقره در ضمن حوادث سال دوم هجرت خواهد آمد.

---

(۱). التبیان، ج ۱، ص ۴۱۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۴۷

(۱)

مهم‌ترین حوادث سال دوم هجری

اشاره

(۲)

اوّلین غزوه مسلمانان؛ غزوه أبواء «۱»

روایت واقدی و روایت کسانی که قبل از وی بوده‌اند، از قبیل ابن اسحاق، اختلافی در این ندارند که غزوه أبواء اوّلین غزوه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بوده است؛ الّا این که ابن اسحاق گفته است: رسول اللّه در شب دوازدهم ربیع الاول وارد مدینه شد و باقیمانده ربیع الاول و ماه‌های ربیع الثانی و جمادی الاولی و جمادی الثانی و رجب و شعبان و رمضان و شوّال و ذی القعده و ذی الحجّه و محرم را در آن گذرانده و در ماه صفر که دوازده ماه از ورودش به مدینه می گذشت، برای جنگ از مدینه خارج شد و به ودّان رفت- که بدان غزوه أبواء می گویند- و هدف وی دسترسی به عدّه‌ای از قریش بود. «۲»

(۳) امّا واقدی می‌نویسد: سپس در ماه صفر که مصادف با یازدهمین ماه ورود آن حضرت به مدینه بود، «۳» برای جنگ خارج شد تا به أبواء رسید و هدف او این بود که متعرض کاروانی از قریش شود؛ ولی به خاطر تاکتیک جنگی با آنها روبه‌رو نشد. (و نامی از ودّان نبرده است). «۴»

در این غزوه، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله با بنی ضمره از کنانه برخورد کرد و رئیس آنها، مخشیّ بن عمرو ضمری «۵» با پیامبر صلح کرد و تعهد کرد که از دشمنان آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله پشتیبانی نکند و در جنگ علیه آن حضرت شرکت نجوید. (و این دومین قرارداد صلح آن حضرت پس از صلح با یهودیان بود) و

---

(۱). أبواء: از جمله روستاهای مدینه است که ۲۳ میل- ۴۶ کیلومتر بعد از جحفه قرار دارد (معجم البلدان ۱: ۹۲).

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۴۱.

(۳). اختلاف دیگر واقدی و ابن اسحاق در به حساب آوردن بقیه ماه ربیع الاول است که واقدی آن را حساب نکرده و ابن اسحاق آن را به حساب آورده است.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۴). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲.

(۵). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۴۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۴۸

پس از پانزده روز دوری از مدینه «۱»، بدان بازگشت و در این غزوه علی علیه السّلام نیز به همراه وی بود «۲» و شاید عهدنامه صلح را نوشت. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله بقیه ماه صفر و ابتدای ماه ربیع الاول را در مدینه ماند. «۳»

(۱)

ازدواج علی علیه السّلام با زهرا علیها السّلام

در تاریخ ازدواج علی و زهرا علیها السّلام اختلاف است و کسی که قدیمی‌ترین تاریخ را نقل کرده، یعقوبی می‌باشد که نوشته است: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دو ماه پس از ورود به مدینه زهرا علیها السّلام را به تزویج علی علیه السّلام در آورد؛ این در حالی بود که گروهی از مهاجرین او را از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خواستگاری کرده بودند و هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را به علی علیه السّلام تزویج کرد، گله گردند و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: من او را تزویج نکردم، بلکه خدا او را به علی تزویج کرد. «۴»

(۲) کلینی در روضه کافی با سندی از سعید بن مسیّب نقل می‌کند که در مورد هجرت گفت: به علی بن حسین علیه السّلام گفتم: چه وقت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فاطمه را به علی علیه السّلام تزویج کرد؟ فرمود: یک سال پس از هجرت به مدینه و در آن هنگام فاطمه نه‌ساله بود. «۵»

این با آنچه که طبری از واقدی با اسناد به امام باقر علیه السّلام روایت می‌کند سازگارتر است. آن حضرت علیه السّلام فرمود: علی بن ابی طالب علیه السّلام در چند شب باقیمانده از ماه صفر تا شروع سال دوم هجری با فاطمه علیها السّلام ازدواج کرد. «۶»

در جای دیگری با همین سند گفتار خویش را تکمیل می‌کند و می‌نویسد: در ماه ذی الحجّه و در آغاز بیست و دومین ماه هجرت، علی بر فاطمه وارد شد. «۷»

با همین سند و نص (در چند شب باقیمانده از ماه صفر) دولابی در الذریهٔ الطاهرهٔ از امام صادق علیه السّلام این مطلب را نقل کرده است. «۸»

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲.

(۲). الارشاد، ۱: ۷۹ به روایت بختری قریشی.

(۳). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۴۱.

(۴). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۴۱.

(۵). روضه کافی، ص ۱۸۰.

(۶). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۱۰.

(۷). همان، ص ۴۸۵.

(۸). الذریهٔ الطاهره، ص ۹۳ و از او در کشف الغمّهٔ، ج ۱، ص ۳۶۴ نقل شده است، ولی صفر به رمضان تصحیف شده است! و از او در بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۹۲ نقل شده است و مضمون آن به نقل از المنتقی در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۱۹۲ آمده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۴۹

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۱) در همین باره مسعودی می‌نویسد: تزویج فاطمه به علی علیها السّلام یک سال پس از هجرت صورت گرفت و گفته شده که در کمتر از این مدت بوده است. «۱» سپس مدت کمتر را ذکر کرده و گفته است: در ماه صفر سال دوم هجری امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السّلام با فاطمه تزویج کرد «۲» و در پایان سال بر فاطمه وارد شد «۳» و سپس ماه آن را مشخص کرده و می‌نویسد: در ماه ذی الحجّه علی بر فاطمه علیها السّلام وارد شد «۴» بدون این که آن را به امام صادق یا باقر علیها السّلام نسبت دهد.

(۲) اصفهانی در مقاتل الطالبیین از واقدی با سندی از امام باقر علیه السّلام همین معنا را نقل کرده و می‌نویسد:

فاطمه علیها السّلام بعد از ورود رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به مدینه و در ماه صفر به تزویج علی علیه السّلام درآمد و بعد از بازگشت از غزوه بدر علی بر فاطمه علیها السّلام وارد شد «۵» و این تصریح می‌کند که ماه صفر سال اول هجری مورد نظر است.

ملاحظه می‌شود که قول اصبهانی و طبری با هم مطابقت دارد و تنها فرقشان این است که اصبهانی با دو واسطه که عبارتند از: ابو بکر بن عبد الله بن ابی سبره از ابن اسحاق بن عبد الله بن ابی فروهٔ مطلب را به امام باقر علیه السّلام از طریق واقدی نسبت می‌دهد و هم چنین طبری می‌گوید: از ابی جعفر و اصبهانی آن را کامل‌تر می‌کند و می‌گوید: از ابی جعفر محمد بن علی.

(۳) دولابی با همین سند از واقدی مطلب را نقل می‌کند، الا این که از امام صادق علیه السّلام آن را روایت می‌کند و در هر حال روایات سه‌گانه در این که تاریخ ازدواج در ماه صفر سال اول هجری بوده است، اتفاق نظر دارند و تنها طبری می‌گوید: چند شب باقیمانده از ماه صفر و می‌گوید: و در ذی الحجهٔ و در ابتدای بیست و دومین ماه هجرت که دو ماه از بازگشت از بدر می‌گذشت، علی بر فاطمه علیها السّلام وارد شد.

چنین به نظر می‌رسد که همین قول صحیح باشد، زیرا یعقوبی هم می‌نویسد: «دو ماه بعد از بازگشت بر او وارد شد.» و شاید که عبارت «از بدر» در جملات وی جا افتاده باشد. «۶»

---

(۱). مروج الذهب، ج ۲، ص ۲۸۲.

(۲). التنبیه و الاشرف، ص ۲۰۲.

(۳). مروج الذهب، ج ۲، ص ۲۸۸.

(۴). التنبیه و الاشراف، ص ۲۰۷ و در مورد روز آن شیخ مفید در مسار الشیعهٔ، ص ۵۳، چاپ قم گفته است: ورود علی بر فاطمه علیها السّلام در اوّلین روز این ماه بوده است و شیخ طوسی هم در مصباح همین را گفته، چنان که در بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۹۲ آمده است.

(۵). مقاتل الطالبیین، ص ۳۰ و اضافه کرده است که فاطمه در آن هنگام هیجده‌ساله بوده است! و در بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۹۲ از الاقبال از حدائق الریاض شیخ مفید آمده است که: زفاف فاطمه در شب پنجشنبه، بیست و یکم محرّم سال دوم هجری بوده است! و آن را به روایتی نسبت نداده است.

(۶). امّا آنچه را که تنها محمد بن سعد، کاتب واقدی از او در الطبقات، و سبط ابن جوزی از او در التذکره، از امام باقر علیه السّلام

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵۰

(۱) بنابراین، آنچه را که در مورد تاریخ ازدواج ترجیح می‌دهیم، همان است که طبری آن را گفته است، یعنی: چند شب باقیمانده از ماه صفر و در مورد تاریخ زفاف، سخن دولابی را با اضافه کردن تعیین روز به کمک مصباح المتهجد ترجیح می‌دهیم که گفته است: در اول ذی الحجّه سال دوم هجری رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فاطمه علیها السّلام را به خانه امیر المؤمنین فرستاد. «۱»

بنابراین فاصله زمان عقد تا عروسی تقریبا ده ماه بوده است و شاید عجله پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله در اجرای صیغه عقد، برای این بوده است که جواب روشنی به خواستگاری‌های مصرّانه داده باشد و عجله نکردن در بر پایی مراسم عروسی برای این بوده است

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

که فاطمه علیها السّلام به ظاهر به رشد و نموّ بیشتری و از لحاظ جسم و قوا به حدّ زنان برسد، اگر چه آن حضرت، سیده زنان و از جهت عقل و جسم و حکمت و درایت، برتر از زنان دیگر و بلکه از هر پلیدی و شر و تقصیری معصوم بوده است.

با وجودی که تاریخ نقل کرده است که علی علیه السّلام برای ادای امانت‌های مردم نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مکّه سه روز ماند و سپس به همراه فاطمه به مدینه هجرت کرد؛ سخنی از محل اقامت فاطمه به میان نیامده است. معلوم نیست که آیا همه آنها و به خصوص فاطمه دختر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و خواهرش ام کلثوم نزد پدرشان به منزل ابی ایّوب وارد شدند یا در جای دیگری اقامت کردند؟

(۲) طبرسی در اعلام الوری از علی بن ابراهیم قمی نقل می‌کند که: وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله منزل‌های خود را بنا می‌کرد، فاطمه نزد او به سر می‌برد. در این هنگام ابو بکر از او خواستگاری کرد و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در جواب فرمود: منتظر امر خدای عز و جلّ هستم. سپس عمر به خواستگاری آمد که همین جواب را به او داد. آنگاه به علی علیه السّلام گفتند: چرا از فاطمه خواستگاری نمی‌کنی؟

فرمود: به خدا قسم که چیزی ندارم به او گفته شد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از تو چیزی نمی‌خواهد.

پس علی علیه السّلام نزد رسول اللّه آمد؛ ولی شرمش آمد که درخواست خود را مطرح کند و بازگشت.

سپس در روز دوم نیز آمد؛ ولی باز شرمش شد و بازگشت.

آنگاه در روز سوم آمد که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از او پرسید: ای علی، آیا خواسته‌ای داری؟

فرمود: بله یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله. فرمود: شاید که برای خواستگاری آمده‌ای؟ فرمود: بله، یا رسول اللّه.

فرمود: آیا چیزی نزد خود داری؟ علی علیه السّلام فرمود: ای رسول اللّه، چیزی جز زره‌ام ندارم. «۲»

نقل می‌کند، این است که: «علی فاطمه علیها السّلام را در ماه رجب سال اول هجری تزویج کرد و بعد از بازگشت از جنگ بدر بر او وارد شد.» و این خبر واحدی است که با آنچه از واقدی از امام باقر علیه السّلام با سندهای مختلف نقل کرده‌اند، مخالف است و موافق با قول عامّه می‌باشد و به خصوص که در ادامه آن آمده است: «در آن هنگام فاطمه هیجده‌ساله بود.» و این مردود است.

(۱). بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۹۲.

(۲). از اینجا دانسته می‌شود که آن حضرت زرهی برای خویش تهیه کرده بود تا در سریّه‌هایی که شروع شده بود، شرکت کند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵۱

پس رسول اللّه فاطمه را با دوازده و نیم أوقیه طلا به وی تزویج کرده و زره‌اش را به وی بازگردانید. «۱»

(۱) این خبر به صورت بی‌سند ذکر گردیده است و از سوی دیگر نگفته است که چه کسی به علی علیه السّلام گفت که چرا از فاطمه خواستگاری نمی‌کنی؟ حال که دولابی در الذریهٔ الطاهره با سندی از حارث (همدانی) از علی علیه السّلام نقل کرده است که: ابو بکر و عمر از فاطمه خواستگاری کردند؛ امّا رسول اللّه آنها را ردّ کرد و پس از آن عمر به من گفت: فاطمه مال تو است، ای علی. آن حضرت فرمود: چیزی غیر از زره ندارم که آن را به رهن می‌گذارم. «۲»

شاید که آن حضرت علیه السّلام زره خود را به عنوان وثیقه جهت قرض گرفتن مبلغ مهریه به رهن گذاشته و بدهکاری خود را بعد از جنگ بدر از سهم غنائم پرداخت کرده و سپس زهرا علیها السّلام را به خانه آورده است.

(۲) اگر چه که در خبر قمی نیامده است که چه کسی به او گفت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله چیزی از تو نمی‌خواهد و چگونه صاحب زره شده بود؛ امّا دولابی با سندی از مجاهد از علی علیه السّلام روایت کرده است که آن حضرت علیه السّلام فرمود: یکی از کلفت‌هایم به من گفت: از فاطمه خواستگاری شده است و حال چه چیز تو را مانع می‌شود که نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

بیایی تا او را به تو تزویج کند؟

گفتم: آیا من چیزی دارم که با آن او را تزویج کنم؟

گفت: تو اگر نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بیایی، او را به تو تزویج می کند.

(۳) به خدا قسم که همین‌طور مرا امیدوار می کرد تا این که بر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد شدم و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آن چنان هیبت و عظمتی داشت که وقتی در مقابلش نشستم، زبانم بند آمد و نتوانستم چیزی بگویم.

آن حضرت فرمود: برای چه امری آمده‌ای؟ آیا خواسته‌ای داری؟ من سکوت کردم. پس فرمود:

شاید آمده‌ای تا از فاطمه خواستگاری کنی؟ گفتم: بله فرمود: آیا چیزی داری که مهریه‌اش کنی؟

گفتم: نه. فرمود: زره‌ای که بر تو پوشاندم چه کرده‌ای؟ گفتم: نزد من است و لکن- قسم به کسی که جانم در دست او است- این زره حطمیه‌ای «۳» است و فقط چهار صد درهم ارزش دارد.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هرآینه او را به تو تزویج کردم و همان زره را بفرست. و صداق فاطمه همین زره بود. «۴»

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۱ و این در تفسیر قمی نیامده است و معنای خبر این است که مهر بر ذمه آن حضرت گذاشته شده بود که می‌بایست بعدا بپردازد.

(۲). الذریهٔ الطاهره، ص ۹۳.

(۳). جزری در النهایه می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود: زره حطمیه‌ای را چه کرده‌ای؟ و بهترین قول این است که این زره منسوب به طایفه‌ای از عبد القیس می‌باشند که زره می‌بافتند.

(۴). الذریهٔ الطاهره، ص ۹۴ و حلبی در مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۳۵ می‌نویسد: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در هنگام تزویج

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵۲

(۱) شاید که علی علیه السّلام زره خویش را فرستاده است تا آن را در مقابل مبلغ مهریه گرو بگذارند، چنان که در خبر سابق بدان اشاره شد. شاید قول آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله که فرمود: «زوّجتکها»، ایجاب عقد بدون مراجعه به فاطمه علیها السّلام نبوده است، بلکه مراجعه آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به فاطمه در خبر دیگری آمده است که دولابی آن را هم با سندی از عطاء بن ابی رباح نقل کرده و گفته است: هنگامی که علی علیه السّلام فاطمه را خواستگاری کرد، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نزد فاطمه رفت و فرمود: علی به خواستگاری تو آمده است. فاطمه سکوت کرد و آنگاه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خارج شد و او را به علی علیه السّلام تزویج کرد. «۱»

فاطمه به علی علیه السّلام خطبه‌ای ایراد کرد که آن را از امام رضا علیه السّلام و یحیی بن معین در أمالی‌اش و ابن بطّهٔ در الانابه به صورت بی‌سند از انس بن مالک نقل کرده‌اند که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «الحمد لله المحمود بنعمته، المعبود بقدرته، المطاع فی سلطانه، المرغوب الیه فیما عنده، الموهوب من عذابه، النافذ امره فی سمائه و ارضه، خلق الخلق بقدرته و میّزهم باحکامه و أعزّهم بدینه و اکرمهم بنبیّه محمد.

انّ اللّه جعل المصاهرهٔ نسبا لاحقا و امرا مفترضا و شبح بها الارحام و الزمها الأنام. قال تعالی: «هُوَ الَّذِی خَلَقَ مِنَ الْماءِ بَشَراً فَجَعَلَهُ نَسَباً وَ صِهْراً» (فرقان (۲۵)، ۵).

ثم انّ اللّه تعالی امرنی أزوّج فاطمهٔ من علی، و قد زوّجتها ایاه علی أربعمائهٔ مثقال فضه (کذا) ان رضیت یا علی.» فقال علی علیه السّلام رضیت یا رسول اللّه.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

«حمد و سپاس مخصوص خداوندی است که نعمت‌هایش را به ما ارزانی داشته و به خاطر قدرتش عبادت می‌شود و به خاطر سلطنتش اطاعت می‌شود و به نعمت‌هایش امید و از عذابش بیم می‌رود. فرمان او در آسمان و زمینش نافذ است و خلایق را به قدرت خویش خلق نموده است و آنها را با تشریع احکامش از دیگران متمایز کرده و آنان را با دینش عزیز کرده و با پیامبرش مورد اکرام قرار داده است.

همانا خداوند ازدواج را برای بقای نسل قرار داده و آن را امری واجب دانست که به وسیله آن ارحام را به هم پیوند داده و همه مردم را بدان ملزم کرده و خداوند می‌فرماید: «او کسی است که بشر را از آب خلق کرد و خویشاوندی و قرابت در میان آنها قرار داد.»

و همانا خداوند به من دستور داده است که فاطمه را به علی تزویج کنم و هرآینه من فاطمه را به چهار صد مثقال نقره (؟) به او تزویج کردم، اگر تو راضی باشی ای علی.»

و علی علیه السّلام فرمود: راضی هستم.

سپس حلبی از ابن مردویه روایت می‌کند که: آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود: برای خود خطبه عقد بخوان و آن حضرت گفت: «حمد و سپاس مخصوص خدایی است که به حامدانش نزدیک و به سؤال‌کنندگانش قریب است و بهشت را به کسانی که متقی باشند، وعده داده است و کسانی که از او نافرمانی می‌کنند را با آتش ترسانیده است. او را به خاطر احسان و نیکی‌های دائمی و قدیمی‌اش سپاس می‌گوییم. سپاس‌گزاری کسی که می‌داند خدا خالق و به وجودآورنده اوست و او را می‌میراند و زنده می‌کند و از او کمک می‌خواهیم و هدایت می‌طلبیم و به او وثوق و توکل و اعتماد می‌کنیم و شهادت می‌دهیم که لا اله الا اللّه وحده لا شریک له، شهادتی که به او می‌رسد و او را راضی می‌کند و اینک محمد صلّی اللّه علیه و آله بنده و رسول اوست و بر او درود می‌فرستیم که مقامش را بالا ببرد و او را باعظمت‌تر کند.

نکاح چیزی است که خدا بر آن دستور داده است و مورد رضایت اوست و این اجتماع ما چیزی است که خدا آن را مقدّر فرمود و بدان اجازه داده است و این رسول خدا است که دخترش فاطمه را در مقابل پانصد درهم (!) به من تزویج کرده است و من راضی هستم.

(۱). الذریهٔ الطاهره، ص ۹۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵۳

(۱) ممکن است خواننده، خواستگاری ابو بکر از فاطمه را که هم زمان با ورود نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بر عایشه- دختر ابو بکر- بوده است، عجیب بداند؛ اما شاید که ابو بکر ورود آن حضرت بر دختر خودش را توجیهی برای خواستگاری خودش از فاطمه علیها السّلام می‌دیده است.

از آنجا که عروسی علی علیه السّلام و فاطمه علیها السّلام ده ماه بعد از عقد و در اول ذی الحجه سال دوم هجری بوده است، بحث در این مورد را به آنجا موکول می‌کنیم.

(۲)

غزوه بواط

قافله‌ای از قریش به همراه یکصد نفر مرد که از جمله آنها امیهٔ بن خلف بود و شامل دو هزار و پانصد شتر می‌شد، از کنار مدینه می‌گذشت و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در ماه ربیع الاول و در ابتدای سیزدهمین ماه ورودش به مدینه به تعقیب آنها پرداخت تا به بواط مدینه که در (دوازده فرسخی) مدینه از سمت ذی خشب قرار دارد رسید، امّا جنگی نکرد و بازگشت. «۱»

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

روایت‌های واقدی و ابن اسحاق نیز اتفاق نظر دارند که شروع این غزوه در ماه ربیع الاول بوده است و در ادامه ابن اسحاق می گوید: سپس آن حضرت به مدینه بازگشت و باقیمانده ماه ربیع الثانی و مقداری از جمادی الاولی را در آن ماند. «۲»

(۳)

اوّلین غزوه بدر (بدر صغری)

واقدی می‌نویسد: یکی از مشرکان قریش بنام کرز بن جابر فهری بر چهارپایان اهل مدینه که در مناطق جمّاء مشغول چرا بودند، دستبرد زد.

رسول الله صلّی اللّه علیه و آله برای دستگیری وی در ماه ربیع الاول که مصادف با آغاز سیزدهمین ماه ورود آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به مدینه بود «۳» به تعقیب وی پرداخت تا به چاه‌های بدر رسید؛ اما او را نیافت. «۴» در این غزوه علی بن ابی طالب علیه السّلام پرچمدار بود و زید بن حارثه جانشین آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در مدینه شده بود. «۵» این در حالی است که ابن اسحاق تاریخ آن را نزدیک به دهم جمادی الثانی می‌داند. «۶»

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۴۸ و طبرسی در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۴ آن را به صورت مختصر آورده است.

(۳). واقدی به همین روش از زبان راویانش تاریخ را بیان می کند تا به ماه پنجاه و سوم؛ یعنی سال پنجم هجری می‌رسد و این دلیل بر آن است که قرار دادی وجود نداشته است که تاریخ را با سال‌های هجری بیان کنند.

(۴). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲.

(۵). طبری، ج ۲، ص ۴۰۷ به نقل از واقدی و در مغازی چاپ شده این مطلب نیامده است.

(۶). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۵۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵۴

(۱)

غزوه ذی العشیره

واقدی می گوید: به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خبر رسید که کاروانی از مکه حرکت کرده و می‌خواهد به سوی شام برود و تمام قریش اموال فراوانی در این کاروان تجارتی دارند. برای همین به همراه صد و پنجاه یا دویست نفر از اصحابش حرکت کرد تا متعرض کاروان شود و این در ماه شانزدهم ورود آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به مدینه بود. آنها از راه نقب بنی دینار به سوی بیوت السقیا (به سمت جحفه) حرکت کردند. «۱»

(۲) ابن اسحاق می‌نویسد: آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در سایه درختی در بطحاء ابن أزهر که بدان ذات الساق گفته می‌شود، فرود آمد و در آنجا نماز گزارد و برای همین مسجدی در آنجا بنا شد و در همان جا غذایی برای حضرت صلّی اللّه علیه و آله آماده شد ... و از آبی که بدان مشترب گفته می‌شود برای نوشیدن استفاده کرد.

سپس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حرکت کرد و سرزمین خلائق را از سمت چپ ترک کرد و به سوی شعبه عبد الله پیش رفت و آنگاه بازهم به سمت چپ متمایل گردید تا این که در یلیل فرود آمد و همگی در آنجا اردو زدند و از چاه ضبّوعهٔ استفاده کردند. آنگاه به سمت فرش حرکت کرد تا به راه صحیرات الیمام رسید و از همان راه مسیر خود را ادامه داد تا در عسیره از مناطق ینبع فرود

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

آمـد. بقیه جمـادی الاـولی و چنـد شب از جمـادی الثـانی را در آنجا اطراق کرد؛ اما با جنگی مواجه نشـد و در آنجا با بنی مدلـج و هم‌پیمانانشان از بنی ضمرهٔ «۲» صلح کرد (و این سوّمین صلح‌نامه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بود).

(۳)

دادن کنیه ابو تراب به علی علیه السّلام

سپس با سـندی از عمار بن یاسـر نقل می‌کند که گفت: من و علی بن ابی طالب در غزوه عشـیرهٔ رفیق بودیم و در یکی از منزلگاه‌ها که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اطراق نمود، افرادی از بنی مدلج را دیدیم که در کنار چاه و نخل‌های خود کار می‌کنند. علی بن ابی طـالب به من گفت: ای ابو یقظـان، آیـا نمی‌آیی که نزد آنهـا برویم تـا ببینیم که چگونه کـار می‌کننـد؟ گفتم: هر طور که شـما بخواهید.

پیش آنها رفتیم و مـدتی مشـغول تماشای کار آنها شدیم و کم کم خواب ما را فرا گرفت، برای همین کنار نخل‌های کوچک رفتیم و بر روی خاک‌های بسیار نرم آنجا خوابیدیم، تا این که پس از مدتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به سراغ ما آمد و با پایش ما را حرکت می‌داد تا ما را بیدار کند و در این حال تمام سر و

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲.

(۲). و این غیر از خبر واقـدی است که گذشت مبنی بر این که آن حضـرت صلّی اللّه علیه و آله با بنی ضـمره از کنانه صـلح کرد و آنها در بواط به سـر می‌برنـد و با بنی مدلـج هم پیمان نبودند؛ اما اینها با بنی مدلج هم پیمان بودند و در ذی العشـیره در منطقه ینبع زندگی می‌کردند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵۵

صورت و بدن ما خاکی شده بود و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به علی فرمود: تو را چه شده است ای أبو تراب؟

زیرا که تمام سر و صورت علی علیه السّلام خاکی شده بود.

(۱) سپس به ما گفت: آیا برای شما در مورد دو مرد که از شقی‌ترین، مردم هستند، سخن نگویم؟

گفتیم: چرا یـا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله. فرمود: یکی از آنها مرد سـرخ چهره ثمود است که شتر حضـرت صالـح را پی کرد و دیگری کسـی است که ضـربه بر این جـای تو می‌زنـد- و دست خود را بر جلوی سـر علی علیه السّـلام گـذاشت- تا این که از خون سرت اینها خونین می‌شود- و به محاسن علی علیه السّلام اشاره کرد. «۱»

سپس به مدینه بازگشت و بقیه جمادی الثانی و رجب و شعبان را در آن گذراند.

---

(۱). سـیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۴۹- ۲۵۰. سپس وی از بعضـی از اهل علم! روایت کرده است که رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله علی علیه السّـلام را ابو تراب نامید؛ زیرا هنگامی که وی با فاطمه در مورد چیزی دعوا کرده بود مقداری خاک برمی‌داشت و بر سـر خود می‌پاشـید! تا این که رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله او را دید که سـر و صورتش خاکی است و برای همین از او سؤال کرد: تو را چه شده است ای ابو تراب؟ (نقل به معنا).

و محقق سیره از سـهیلی در الروض الاـنف نقـل می‌کنـد که گفت: و صـحیح‌تر از آن چیزی است که بخاری در جامع خودش ذکر کرده و گفته است: او در حالی که از دست فاطمه خشـمگین بود، از منزل خارج شد و به مسـجد رفت و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را دیـد که در گوشه‌ای از مسـجد خوابیده و پشت و پهلویش خاکی شده است. پس رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله در حالی

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

که خاک‌های لباس او را پاک می‌کرد، فرمود: برخیز ای ابو تراب.

ما می‌گوییم که صحیح‌ترین این سه حکایت همان است که ابن اسحاق با اسناد از یزید بن محمد بن از پدرش محمد بن خیثم محاربی از عمار بن یاسر نقل کرده است و اما آنچه که به صورت بی‌سند از بعضی از اهل علم! و آنچه که از جامع بخاری نقل شده است در صدد این است که به علی علیه السّلام این تهمت را بزند که بر فاطمه خشمگین و غضبناک بوده و فاطمه علیها السّلام نیز بر وی غضبناک بوده است! و گویی که بخاری و اصحاب وی در صدد این بوده‌اند که آنچه را خودشان در شأن زهرا علیها السّلام و شیخین گفته‌اند را جبران کنند، زیرا که نقل کرده‌اند: فاطمه در حالی وفات کرد که نسبت به شیخین خشمگین بود! و گویی که می‌خواهند بگویند: اگر فاطمه نسبت به شیخین خشمگین بوده است، پس تأمل کنید و این را قبول نکنید. و این در حالی است که خبر اخیر را طبری، در کتاب تاریخ خود با سندی از ابی حازم نقل کرده و کلمات «او در حالی که از دست فاطمه خشمگین بود.» را نیاورده است. طبری می‌نویسد: به سهل سعد (الساعدی) گفته شد: بعضی از امرای مدینه می‌خواهند که بر بالای منبر بروی و علی را دشنام دهی! گفت! چه بگویم؟ گفت: بگویی: أبو تراب. گفت: به خدا قسم که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله این کنیه را به او عطا کرده است.

ابو حازم می‌گوید: قضیه آن چگونه بوده است. ای ابو العباس؟

گفت: علی علیه السّلام بر فاطمه علیها السّلام داخل شد و سپس از نزد او رفت و در حیاط مسجد دراز کشید. سپس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بر فاطمه علیها السّلام داخل شد و از او پرسید: پسر عمویت کجاست؟ گفت: او در مسجد دراز کشیده است.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به مسجد آمد و او را دید که عبایش از دوشش افتاده و خاکی شده است. پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله شروع به تکان دادن خاک از او کرد و می‌گفت: بنشین ای ابو تراب.

سپس سهل گفت: به خدا قسم که کسی جز رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله این کنیه را به او نداده و به خدا قسم که اسمی را بیشتر از این دوست نداشت (طبری، ج ۲، ص ۴۰۹) و حال باید پرسید که کلمات اضافه‌شده «او در حالی که از دست فاطمه علیها السّلام خشمگین بود.» از کجا آمده است؟ مگر از همان جایی که ذکر کردیم.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵۶

(۱)

سریه نخله

واقدی از عبد الله بن حجش نقل می‌کند که گفت: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نماز عشاء را به جای آورد، مرا پیش خود فرا خواند و فرمود: فردا صبح سلاح خود را بردار و بیا، تا تو را به جایی بفرستم.

پس در نماز صبح حاضر شدم در حالی که شمشیر و کمان و تیردان و زره پوستی به همراهم بود. و پس از آن که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نماز صبح را با مردم خواند قبل از او به در خانه‌اش رفتم و گروهی از قریش نیز به همراه من بودند، وقتی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از نماز برگشت، مرا دید که به همراه گروهی از قریش جلوی در خانه‌اش ایستاده‌ایم. پس آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله داخل خانه شد و أبیّ بن کعب را فرا خواند و او هم داخل شد. بعد به او دستور داد که نامه را بر پوست خولانی «۱» بنویسد و آنگاه آن را به من داد و فرمود:

تو را بر این افراد می‌گمارم (به گروهی از قریش اشاره کرد) حرکت کن تا دو شب راه بپیمایی و آنگاه نامه را باز کن و بدانچه که در آن نوشته شده، عمل کن.

گفتم: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، به سوی کدام ناحیه بروم؟

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

فرمود: به سوی نجدیّه حرکت کن و آنگاه به سوی چاه‌های آن برو.

(۲) واقدی می‌گوید: او حرکت کرد تا به چاه ابن ضمیره رسید و آنجا نامه را باز کرد و دید که در آن نوشته است: «بنام خدا و برکات او مسیر خود را ادامه بده و هیچ کدام از اصحابت را به همراهی با خود مجبور نکن و به دستور من با افرادی که از تو تبعیّت می‌کنند حرکت کن تا به منطقه نخله برسی و در آنجا در کمین یک کاروان قریش باش «۲» و ما را از اخبار آنها آگاه کن. «۳»

هنگامی که عبد الله نامه را خواند به آنها گفت: من هیچ یک از شما را مجبور نمی‌کنم و هر یک از شما که شهادت را دوست دارد، «۴» با من حرکت کند و من به دستور رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عمل می‌کنم و هر کس که می‌خواهد برگردد، از همین جا بازگردد.

آنها گفتند: ما گوش به فرمان و مطیع خدا و رسولش و تو هستیم و به هر جا که می‌خواهی با توکل بر خدا حرکت کن.

---

(۱). خولان: چنان که در معجم البلدان، ج ۵، ص ۹۴ آمده است، دو روستا در یمن و شام هستند و أدیم (پوست مخصوص برای نوشتن) از یکی از این روستاها بوده است و این اوّلین باری است که أبیّ بن کعب به عنوان کاتب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در غیر وحی، بعد از هجرت، ذکر شده است.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۳.

(۳). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۵۲.

(۴). این اوّلین باری است که از شهادت سخن به میان آمده است و نشان می‌دهد که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آن را برای مسلمانان توضیح داده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵۷

پس عبد الله به مسیر خود ادامه داد تا به نخله رسید و در آنجا کاروانی از قریش را یافت که عمرو بن حضرمی و حکم بن کیسان مخزومی (آزاد کرده آنها) و عثمان بن عبد الله مخزومی و نوفل بن عبد الله مخزومی همراه آن بودند.

(۱) ابن اسحاق می‌گوید: همراهان عبد الله بن جحش از قریش عبارت بودند از: ابو حذیفهٔ بن عتبهٔ بن ربیعهٔ، عکّاشهٔ بن محصن، عتبهٔ بن غزوان، سعد بن ابی وقّاص، عامر بن ربیع، واقد بن عبد الله، خالد بن بکیر، سهیل بن بیضاء و هیچ کس از انصار با آنها نبود. کاروان قریش که کشمش (مویز) و پوست و مقداری از کالای تجارتی قریش را حمل می‌کرد، از مقابل آنها گذشت. «۱» نظر واقد بن عبد اللّه و عکاشهٔ بن محصن این بود که بر آنها حمله کنند، برای همین عامر بن ربیعه، سر عکاشهٔ را تراشید تا اگر مشرکان او را دیدند؛ گمان کنند که آنها قصد عمره حج را دارند. سپس عکاشه خود را در معرض دید مشرکان قرار داد و آنها برای استراحت توقف کردند، چارپایان خویش را لگام بسته و رها کردند و مشغول تهیه غذا برای خود شدند. «۲»

(۲) ابن اسحاق می‌نویسد: این واقعه در آخرین روز ماه رجب اتفاق افتاد و برای همین بعضی گفته‌اند:

به خدا قسم که اگر اینها را امشب رها کنید، به زودی داخل محدوده حرم می‌شوند و از چنگ شما خارج می‌گردند و اگر با آنها وارد جنگ شوید، آنها هم در ماه حرام به جنگ با شما برمی‌خیزند. «۳»

یکی از آنها گفت: می‌دانیم که امروز حتما از ماه‌های حرام است و جایز نمی‌دانیم که به طمع مال دنیا، حرمت ماه حرام را بشکنید و دیگری گفت: معلوم نیست که امروز از ماه‌های حرام باشد یا نباشد.

در هر حال نظر کسانی که در پی دستیابی به مال دنیا بودند؛ غلبه یافت «۴» و خود را برای هجوم بر آنها آماده کردند و تصمیم گرفتند تا جایی که برایشان امکان دارد، آنها را به قتل برسانند و دارایی‌شان را به غنیمت بگیرند. «۵»

(۳) پس واقد بن عبد اللّه در حالی که تیری به کمان خود گذاشته بود و تیرهایش به خطا نمی‌رفت، به سوی آنها پیش رفت و عمرو

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

بن حضرمی را نشانه گرفت و او را به قتل رسانید. افراد کاروان بر آنها حمله کردند و در این درگیری، نوفل بن عبد اللّه فرار کرد و عثمان بن عبد اللّه و غلام آنها حکم بن کیسان اسیر شده و کاروان را هم تصاحب کردند. «۶»

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۵۳ و مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۶ و در تعداد آنها نقل شده است که دوازده مرد بودند.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۴.

(۳). حرام بودن از جهت رسوم قدیم یا به واسطه سنّت بوده است و خبر در السیره، ج ۲، ص ۲۵۳ آمده است.

(۴). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۴.

(۵). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۵۳.

(۶). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵۸

(۱) سپس عبد الله بن حجش به همراه دو اسیر و کاروان به سوی مدینه حرکت کرد و این قبل از آن بود که خداوند خمس غنائم را مخصوص رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گرداند؛ پس عبد الله به همراهانش گفت: خمس غنائمی که به دست آورده‌ایم مال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله است و آنگاه خمس غنائم را جدا کرد و بقیه را بین یارانش تقسیم کرد.

هنگامی که در مدینه بر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد شدند، آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: من به شما دستور نداده بودم که در ماه حرام جنگ کنید. با شنیدن این سخن از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله متحیّر ماندند و گمان کردند که هلاک شده‌اند و مسلمانان نیز آنها را به خاطر خطایی که مرتکب شده بودند؛ سرزنش می کردند.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آن کاروان و دو اسیر را متوقف کرد و از این که چیزی از آن را بردارد خودداری کرد. «۱» تا این که از جنگ بدر بازگشت و آنگاه آن را همراه با غنائم بدر تقسیم کرد.

طبری و مسعودی می‌نویسند: در ماه شعبان سال دوم هجری روزه ماه رمضان واجب شد. «۲»

(۲)

غزوه بدر کبری

اشاره

قمی در تفسیرش می‌نویسد: جنگ بدر در شانزدهمین ماه ورود پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به مدینه به وقوع پیوست «۳» و علّت آن هم این بود که کاروانی از قریش به سوی شام حرکت کرده بود و (برگشته بود). «۴» این کاروان اموال فراوانی را با خویش حمل می کرد «۵» و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به اصحابش دستور داده بود که از مدینه

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۵۴ و این خبر را قمی در تفسیرش، ج ۱، ص ۷۱- ۷۲ به طور مختصر آورده است و طبری در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۷ و ۷۴ آن را شاید از قمی نقل نموده است و کامل آن این چنین است: تا این که از بدر بازگشت و آن را همراه غنائم بدر تقسیم کرد، مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۸ و ابن اسحاق تصریح کرده است که این واقعه بعد از نزول قرآن در شأن آنچه که در ماه حرام اتفاق افتاده بود؛ رخ داد؛ یعنی نزول آیات نیز پس از جنگ بدر بوده است و برای همین ما در آنجا با تفصیل بیشتری این مطلب را ذکر خواهیم کرد.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۲). تاریخ طبری، ج ۳، ص ۴۱۷ و التنبیه و الاشراف، ص ۲۰۳ و نگفته‌اند که آیات روزه نازل شد.

(۳). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۷۱.

(۴). واقدی می‌گوید: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از بازگشت کاروان از شام آگاه گردید ... طلحهٔ بن عبید الله و سعید بن زید را برای تجسس در مورد کاروان ارسال کرد و این ده روز قبل از خروج آن حضرت از مدینه بود. (ج ۱، ص ۱۹). سپس می‌گوید: در روز یکشنبه دوازدهم ماه رمضان حرکت کرد (ج ۱، ص ۲۱)؛ بنابراین ارسال این دو نفر در دوّم ماه رمضان بوده است.

(۵). واقدی می‌گوید: این کاروان دارای هزار شتر بود و دارایی فراوانی را حمل می‌کرد و هیچ قریشی در مکه باقی نمانده بود، مگر این که یک مثقال یا بیشتر از طلای خود را برای تجارت به کاروان سپرده بود و گفته می‌شد که مال التجاره آن به اندازه پنجاه هزار دینار طلا- بوده و گفته شده است که ده هزار مثقال آن مال بنی عبد مناف و دویست شتر بار و پنج هزار مثقال طلا مربوط به بنی مخزوم و دو هزار مثقال آن مربوط به امیهٔ بن خلف و هزار مثقال مربوط به عامر بن نوفل بود و

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۵۹

خارج شوند تا آن را به غنیمت بگیرند و به آنها اطلاع داده بود که خداوند به او وعده داده است که با یکی از دو طایفه برخورد خواهد کرد یا کاروان و یا جنگجویان، اگر بر آنها پیروز شود، بنابراین به همراه ۳۱۳ نفر از یارانش از مدینه خارج شد. «۱»

بیشترین سرمایه مربوط به خاندان سعید بن عاص می‌شد که یا مال خودشان بود و یا به صورت مضاربه از مردم گرفته بودند که نصف سود را به صاحبانشان برگردانند (ج ۱، ص ۲۷).

(۱). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۶۱. ابن اسحاق تعداد مهاجرانی که در بدر شرکت داشته‌اند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله برای آنها سهم قرار داده است را ۸۳ نفر می‌داند (ج ۲، ص ۳۳۳- ۳۴۲). سپس اسامی انصار را از صفحه ۳۴۲ تا صفحه ۳۶۳ ذکر می‌کند سپس می‌گوید: تمام کسانی که در جنگ بدر شرکت داشته‌اند سهمی بر ایشان معین شده است، در مجموع ۳۱۴ نفر بوده‌اند که ۸۳ نفر از مهاجران و ۶۱ نفر از أوس و ۱۷۰ نفر از خزرج بوده‌اند و در مورد تاریخ آن می‌نویسد که خروج آن حضرت چند شب پس از شروع ماه رمضان بوده است (ج ۲، ص ۳۶۳).

واقدی می‌گوید: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله همراه یاران خویش در روز یکشنبه دوازدهم ماه رمضان حرکت کرد تا به بیوت السقیا در بقع از نقب بنی دینا رسید و بیوت السقیا وصل به مدینه بودند (ج ۱، ص ۲۱) و در ابتدا بقع نامیده می‌شدند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آن را بیوت السقیا نامید (ج ۱، ص ۲۳) و در آنجا از لشکر خودش سان دید و در آنجا مسجدی بنا شد که مسجد السقیا نامیده می‌شود و امروزه در قسمت جنوبی ایستگاه راه آهن عثمانی و در دو کیلومتری مسجد شریف نبوی قرار دارد و امروزه به عنوان حد ترخّص برای افطار به شمار می‌رود.

آنگاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله هشت نفر از افراد را کم سن و سال تشخیص داد و آنها را بازگردانید (ج ۱، ص ۲۱) و به آنها دستور داد که وظیفه آب‌رسانی را به عهده داشته باشند (ج ۱، ص ۲۱). سپس قیس بن عمرو بن زید بن عوف (از بنی عوف و از انصار) را به فرماندهی پیاده نظام گمارد و به او دستور داد که حرکت کند و در بئر ابی عتبه اطراق نماید و افراد خودش را منظم و دسته‌بندی کند. او حرکت کرد و در محل قرار توقف نموده و به مرتب کردن افراد پرداخت و خبر آن را به اطلاع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رسانید. (ج ۱، ص ۲۶) و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله از بیوت السقیا در روز یکشنبه دوازدهم ماه رمضان حرکت کرد و ۳۰۵ نفر همراه او بودند و ۸ نفر بازگشتند که سهمی از غنائم برای آنها هم قرار داد (ج ۱، ص ۲۳) و آنها در مجموع ۳۱۳ نفر بودند. آنگاه در ج ۱، ص ۴۷، خبیب بن یساف را هم به آنها اضافه می‌کند که در این صورت تعداد افراد او نیز مانند ابن

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

اسحاق سیصد و چهارده نفر می‌شود و لکن به هنگام ذکر اسم‌های آنها گفته است: کسانی که در بدر حضور داشته‌اند و کسانی که غایب بوده‌اند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سهمی برای آنها قرار داده است، در مجموع ۳۱۳ نفر بوده‌اند و سپس یکایک آنها را شمرده است (ج ۱، ص ۱۵۲- ۱۷۳).

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در بیوت السقیا نماز به جای آورد و برای اهل مدینه دعا کرد و فرمود: «خدایا همانا بنده و خلیل و پیامبر تو، حضرت ابراهیم برای اهل مکه دعا کرد و من نیز بنده و پیامبر تو، محمد هستم که برای اهل مدینه دعا می‌کنم و از تو می‌خواهم که در اموال و ثمرات آنها برکت قرار دهی. خدایا از تو می‌خواهیم که مدینه را محبوب ما قرار دهی و وبای آن را زایل گردانی. خدایا من این سرزمین را حرم قرار دادم همچنان که خلیل تو، ابراهیم مکه را حرم قرار داد.» (ج ۱، ص ۲۲).

طبری، ج ۳، ص ۴۳۱ و مسعودی در التنبیه و الاشراف، ص ۲۰۴ و ابن شهر آشوب در مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۸۷ می‌گویند: خروج آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در سوم رمضان بوده است و شاید که در اصل سیزدهم رمضان بوده است و مسعودی در التنبیه و الاشراف، ص ۲۰۶ بازگشت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به مدینه را هشت روز مانده به پایان ماه رمضان دانسته است و شاید که همین قول واقدی را ترجیح می‌دهد که تمام مدت رفت و برگشت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله را پنج روز می‌داند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۶۰

(۱) قمی می‌نویسد: ابو سفیان هم در این کاروان حاضر بود. «۱» هنگامی که مطلع شد رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله خارج شده است تا متعرّض کاروان شود، «۲» به شدت ترسید و وقتی که به بهرهٔ (از مناطق مدینه) رسید، ضمضم «۳» را در مقابل ده دینار اجیر کرد و ماده شتر چابکی را در اختیار او گذاشت و گفت: به سوی قریش برو به آنها خبر بده که محمد و جمعی از اهل یثرب خارج شده‌اند تا متعرّض کاروان شوند و شما هر چه زودتر کاروان را دریابید و به او سفارش کرد که بینی ناقه را پاره کند و گوش‌هایش را ببرد تا هنگام ورود به مکه خون از آن جاری باشد و لباسش را از پشت و جلو پاره کند تا نیمه عریان باشد و پس از ورود به مکه بر عکس بنشیند و صورت را به طرف عقب شتر کند و با صدای بلند فریاد بزند: ای آل غالب، طبل جنگ را بزنید، طبل جنگ را بزنید، کاروان را دریابید، کاروان را دریابید، محمد و یاران یثربی خارج شده‌اند تا متعرّض کاروان شوند، هر چه زودتر کاروان را دریابید.

پس ضمضم به سوی مکه حرکت تا بدان رسید و فریاد زد: ای آل غالب، ای آل غالب، طبل جنگ را بزنید ... و مردم مکه به سرعت همدیگر را با خبر کردند و آماده خروج شدند.

(۲) در این هنگام سهیل بن عمرو و صفوان امیّه و ابو البختری بن هشام و بنیه و منبّه، فرزندان حجاج و نوفل بن خویلد برخاستند و گفتند: ای جماعت قریش، به خدا قسم که مصیبتی بزرگ‌تر از این برای شما اتفاق نیفتاده است که محمد صلّی اللّه علیه و آله و اهالی یثرب متعرّض کاروانی شوند که سرمایه‌های شما در آن است! به خدا قسم که هیچ زن و مرد قریشی نیست، مگر این که در این کاروان سهمی دارد و باعث خفّت و خواری است که محمد در اموال شما طمع کند و بین شما و مال التجاره شما جدایی بیندازد، پس هر چه سریع‌تر اموالی را برای تجهیز لشکر بپردازید.

پس از آن صفوان بن امیّه و سهیل بن عمرو، هر یک پانصد دینار برای تجهیز لشکر پرداختند و

---

(۱). در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۸ آمده است که: چهل نفر از تجار قریش همراه کاروان تجارتی از شام بودند و همین مطلب در مجمع البیان، ج ۴، ص ۸۰۲ آمده است و ابن شهر آشوب در مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۸۷ آن را ذکر کرده و گفته است: ۴۰ یا ۷۰ نفر.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۲). واقدی (ج ۱، ص ۲۸) از عبد الله بن جعفر از ابی عون غلام مسوار از محرمة بن نوفل نقل می‌کند که گفت: مردی از اهالی جذام در شام ما را دید و گفت: محمد از یثرب خارج شده و منتظر بازگشت ما می‌باشد و با ساکنان میانه راه نیز پیمان بسته و با آنها صلح کرده است و از عمر بن عاص نقل می‌کند که: هنگام بازگشت از غزوه شام و در منطقه معان که در دو منزلی أذرعات قرار دارد در زرقاء آنها را ملاقات کرد و گفت: محمد و یارانش برای تعرض به شما یک ماه منتظر ماندند و سپس به یثرب بازگشتند.

(۳). ضمضم خزاعی (این چنین آمده است) و در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۵۸ آمده است که وی ابن عمرو غفاری بوده است و در واقدی ج ۱، ص ۲۸ و در یعقوبی، ج ۲، ص ۴۵ و تاریخ طبری و مسعودی و مناقب ابن شهر آشوب، ج ۱، ص ۱۸۷ نیز همین طور آمده است و در واقدی از عمرو بن عاص آمده است: آنها ضمضم را از معان أردن و گفته شده است که از تبوک فرستادند. (ج ۱، ص ۲۸).

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۶۱

هیچ یک از بزرگان و ثروتمندان مکه باقی نماندند، مگر این که اموالی را برای تجهیز لشکر پرداختند و هر چهارپایی که در اختیار داشتند، به کار گرفتند و همراه خودشان زنان آوازخوانی را بردند که دفّ و ساز بزنند، در حالی که خودشان هم شراب می‌نوشیدند. «۱»

(۱) خروج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله همراه با ۳۱۳ نفر خارج شد «۲» و در لشکر او دو اسب وجود داشت که یکی برای زبیر بن عوّام و دیگری برای مقداد بن عمرو بود و هفتاد شتر داشتند «۳» که به ترتیب بر آنها سوار می‌شدند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و علی بن ابی طالب و مرثد بن ابی مرثد غنوی به ترتیب بر شتر مرثد سوار می‌شدند. «۴»

(۲) افطار روزه و شکسته شدن نماز واقدی می‌گوید: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به همراه افرادش خارج شد تا به بیوت السقیا- که امروز به مدینه وصل شده است- رسید و سپس از أشجعی روایت می‌کند که در روز یکشنبه، مصادف با دوازدهم ماه رمضان، نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به اصحابش دستور داد که با آب چاه افطار کنند و خودش هم از آن نوشید.

از عمرو بن ابی عمرو روایت می‌کند که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله اوّلین کسی بود که در آن روز آب نوشید، «۵»

---

(۱). کلینی در روضه کافی با سندی از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند که فرمود: هنگامی که قریشیان به سوی بدر حرکت کردند، بنی عبد المطلب را که در میان آنها طالب بن ابی طالب نیز بود، با خود همراه ساختند، ولی او از مرکب خود پیاده شد و این رجز را می‌خواند:

یا ربّ إمّا خرجوا بطالب‌فی مقنب من هذه المقانب

فی منقب المغالب المحارب‌فاجعلهم المغلوب غیر الغالب

و اجعلهم المسلوب غیر السالب.

خدایا اگر اینها طالب را به زور به همراه خود می‌برند و در گروهی از جنگجویان درنده و غالب قرار داده‌اند. پس ای خدا آنها را مغلوب کن و غالب قرار نده و آنها را اسیر کن و اسیرکننده قرار نده

برای همین آنها او را بازگرداندند، روضه کافی، ص ۳۰۷ و طبقات ابن سعد، ج ۱، ص ۱۲۱.

(۲). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۵۷.

(۳). و در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۸ آمده است که هشتاد شتر داشته‌اند.

(۴). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۶۲. واقدی می‌گوید: سپس راه مکیمن را از ناحیه عقیق پیمود تا از بطحاء بن ازهر گذشت و داخل

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

منطقه ملل و تربان که بین حفیره و ملل واقع شده است، گردید و در آنجا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آهویی را به سعد بن ابی وقاص که ماهرترین تیرانداز بود نشان داد که فرمود که او را بزند و او هم تیری به گلوگاهش زد و آنگاه به دنبالش دوید و دید که هنوز رمق دارد، پس او را تذکیه کرد و تقسیم نمود (ج ۱، ص ۲۶- ۲۷). و این اوّلین جایی است که اسمی از تذکیه در اسلام برده می‌شود.

(۵) مغازی واقدی، ج ۱، ص ۲۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۶۲

یعنی در ظهر روز اول از مسافرت آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در ماه مبارک رمضان که روزه در آن واجب شده بود و یک یا دو روز از ماه مبارک رمضان می گذشت، منادی فریاد زد: ای جماعت سرپیچی کننده از دستور، من روزه‌ام را افطار کرده‌ام، شما هم افطار کنید. این اعلان بدان خاطر بود که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله قبلا به آنها گفته بود که افطار کنید و افطار نکرده بودند. «۱»

(۱) این چیزی است که واقدی در مورد افطار روزه نقل کرده است و در این حدیث و غیر آن چیزی در مورد شکسته شدن نماز نیافته‌ایم، الّا این که ما در آخر اخبار مربوط به بدر و غیر آن مطالبی را می‌یابیم که بر اضافه شدن دو رکعت نماز سنّت واجبه بر فریضه اولیه‌ای که قبل از بدر بوده است؛ دلالت دارند:

اول این که از جمله شهدای بدر، عمیر بن عبد عمرو ذو الیدین یا ذو الشمالین، از هم‌پیمانان بنی زهره و از مهاجرین بوده است. «۲»

(۲) مشایخ در کتب اربعه، اخباری را با سندهای صحیح از ابی بصیر و ابی بکر حضرمی و ابی سعید قمّاط و جمیل بن درّاج و حارث بن مغیره نضرمی و زید الشحام و سعید الاعرج و سماعهٔ بن مهران و غیره نقل کرده‌اند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نماز ظهر و عصر را به صورت دو رکعتی با مردم به جای آورد.

پس ذو الشمالین به آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله گفت: ای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، آیا درباره نماز چیزی صادر شده است؟

فرمود: چطور مگر؟ گفت: چون نماز را دو رکعتی به جای آوردید.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رو به اصحاب کرد و فرمود: آیا شما هم به این صورت می گویید؟ گفتند: بله یا رسول اللّه. پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله برخاست و نماز را به صورت کامل با آنها خواند یا بقیه آن را به اتمام رسانید یا بنا را بر همان نماز گذاشت و نماز را به صورت چهار رکعتی کامل کرد. «۳»

این دلالت می‌کند بر این که قبل از بدر نماز به صورت چهار رکعتی کامل در آمده بود؛ زیرا عمیر بن عبد عمرو در بدر به شهادت رسیده بود.

(۳) دوم این که تغییر قبله از قدس به کعبه بعد از بدر صورت گرفته است و در آن هنگام نماز به صورت کامل ادا می‌شده است و از همین جا فهمیده می‌شود که مدتی قبل از بدر نماز به صورت چهار رکعتی درآمده بوده است، اگر چه نصّ معیّنی را در این مورد نمی‌یابیم. امّا به طور اجمال می‌یابیم که کلینی در روضه کافی با سندی از سعید بن مسیّب روایت می کند که گفت: از علی بن حسین علیه السّلام سؤال کردم:

چه هنگام نمازی که امروزه مسلمانان آن را به این صورت به جای می‌آورند، تشریع شد؟

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۴۷- ۴۸ و نک به: کافی، ج ۴، ص ۱۲۷ و الفقیه، ج ۱، ص ۴۳۵ و التهذیب، ص ۴۱۳.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۳۷ و واقدی، ج ۱، ص ۱۴۵.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۳). وسائل الشیعهٔ، باب دوم از ابواب الخلل، ج ۸، ص ۱۹۸- ۲۰۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۶۳

فرمود: در مدینه و هنگامی که دعوت علنی شد و اسلام قوی گردید و خداوند جهاد را بر مسلمانان واجب گردانید، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله هفت رکعت را به نمازهای واجب اضافه کرد که دو رکعت به نماز ظهر و دو رکعت به نماز عصر و یک رکعت به نماز مغرب و دو رکعت به نماز عشا اضافه شد و نماز صبح را به همان صورتی که واجب شده بود، باقی گذارد. «۱»

(۱) قمی در تفسیر خود می‌نویسد: پس از آن که یک شب تا رسیدن آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به بدر باقی مانده بود، «۲» بسبس بن عمرو و عدیّ بن ابی الزّغباء «۳» را برای ردیابی کاروان قریش گسیل داشت.

آنها به کنار چاه‌های بدر آمدند و شترهایشان را خواباندند و شنیدند که دختری جلوی دختر دیگری را گرفته و از او می‌خواهد که بدهکاری یک درهمی‌اش را بپردازد و دختر دیگر می گوید:

کاروان قریش دیروز در فلان جا فرود آمده است «۴» و فردا در اینجا اطراق می کند و من برای آنها کار می کنم، و با دستمزد آن پول تو را می‌پردازم.

---

(۱). روضه کافی، ص ۱۸۰. و صدوق در الفقیه، ج ۱، ص ۴۵۵ و علل الشرایع، ص ۱۱۶ و عیّاشی در تفسیر خود این را روایت کرده‌اند و بخاری از معمّر از زهری از عروهٔ از عایشه، همین معنا را روایت کرده است، چنان که در حاشیه سیره، ج ۱، ص ۲۶۰ آمده است.

با حفظ این مطلب باید گفت که کلینی در فروع کافی، ج ۳، ص ۴۳۲ با سندی از امام صادق علیه السّلام نقل می کند که آن حضرت علیه السّلام فرمود: هنگامی که جبرئیل دستور تقصیر نماز در سفر را نازل کرد، نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله از او سؤال کرد: در چه مسافتی نماز شکسته می‌شود؟ گفت: پس از طی یک برید. سؤال کرد: برید چقدر است؟ گفت: مقداری از مسیر که کاروان خسته شود و از ادامه مسیر بازماند. و همین روایت را مرحوم صدوق به صورت بی‌سند در الفقیه، ج ۱، ص ۴۴۷، چاپ تهران آورده است و در آن (ج ۱، ص ۴۳۵) از امام علیه السّلام نقل کرده است که فرمود: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به ذی خشب مسافرت کرد که تا مدینه یک روز راه است و به اندازه دو برید- بیست و چهار میل- می‌باشد و در این سفر نماز را به صورت شکسته به جای آورد و روزه‌اش را افطار کرد و همین سنّت گردید. و شیخ طوسی آن را در تهذیب، ج ۱، ص ۴۱۵ از ابی بصیر روایت می کند که گفت: از امام صادق علیه السّلام سؤال کردم که شخص در چه مقدار از مسافت نماز خود را می‌شکند؟

فرمود: به اندازه مسیر یک روز یا دو برید؛ زیرا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به ذی خشب مسافرت کرد و نمازش را شکسته به جای آورد.

گفتم: مسیر ذی خشب چقدر بود؟ فرمود: به اندازه دو برید. در این حدیث، تاریخ وحی و سفر مشخص نشده است و شاید که تقصیر نماز بعد از بدر بوده است و برای همین واقدی تنها به افطار روزه ماه رمضان اشاره کرده است و شکسته شدن نماز را ذکر ننموده است.

(۲). در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۸ آمده است که چاه بدر منسوب به مردی از غفار است که به وی بدر گفته می‌شد. و در مجمع البیان، ج ۴، ص ۸۰۴ آمده است که بدر نام مردی از جهینه بوده که این آب متعلق به وی بوده و به این اسم نامیده می‌شده است، و واقدی، ج ۱، ص ۴۴ می گوید: بدر یکی از موسم‌ها و بازارهای جاهلیّت بوده است.

(۳). در تفسیر قمی آمده است: بشیر بن ابی الرعباء و مجد بن عمرو ما به آنچه در کتاب‌های ابن هشام و واقدی و یعقوبی و طبری، بود، اعتماد کردیم و به نظر می‌رسد که بشیر تصحیف‌شده بسبس و مجدّ، تصحیف‌شده عدی با تقدیم و تأخیر می‌باشند و شکی

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

نیست که الرعباء، تصحیف‌شده الزغبا می‌باشد. البته ابن اسحاق گفته است که مجدیّ بن عمر، امّا باید دانست که وی ساکن در کنار چاه بدر بوده و یکی از دو فرستاده پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نبوده است.

(۴). در واقدی، ج ۱، ص ۴۰ آمده است: کاروان در الرّوحاء که در دو میلی عرق ظبیه قرار دارد، فرود آمده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۶۴

آن دو نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بازگشتند و آنچه را که شنیده بودند برای وی بازگو کردند. «۱»

(۱) ابو سفیان به همراه کاروان پیش آمد تا به نزدیکی‌های چاه‌های بدر رسید و در آنجا خودش پیشاپیش کاروان حرکت کرد تا در کنار آب، مردی از جهینه حاضر بود که به او کشد جهنی «۲» می گفتند.

ابو سفیان به او گفت: ای کشد، آیا اطلاعی از محمّد و اصحابش داری؟ گفت: نه. گفت: قسم به لات و عزّی که اگر آنچه را که می‌دانی از ما مخفی بداری، تا أبد الدهر قریش با تو دشمن خواهند بود؛ زیرا هیچ قریشی نیست، مگر این که سرمایه‌ای در این کاروان دارد، پس آنچه را که می‌دانی کتمان نکن.

کشد گفت: به خدا قسم اطلاعی در مورد محمد صلّی اللّه علیه و آله ندارم و اصلا محمد و اصحابش چه کاری با تجّار دارند؟! امّا امروز دو مرد را دیدم که به اینجا آمدند و شترهایشان را خواباندند و از آب استفاده کردند و سپس برگشتند و نمی‌دانم آنها چه کسانی بودند.

(۲) ابو سفیان به جایگاه خوابیدن شترها رفت و سرگین شترها را در دستانش له کرد و دید که آثار هسته خرما در آن وجود دارد. پس گفت: این نشانه علوفه‌های یثرب است و اینها جاسوسان محمّد می‌باشند! برای همین به سرعت بازگشت و کاروان را به سوی ساحل دریا حرکت داد و از جاده اصلی منحرف شده و بر سرعت خود افزودند. در این حال جبرئیل بر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نازل شد و به او خبر داد که کاروان فرار کرده و قریشیان پیش آمده‌اند که کاروان را دریابند و به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله دستور جنگ و وعده پیروزی داد.

(۳) آزمایش انصار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در ماء الصفراء فرود آمده بود. در آنجا به نظرش آمد که انصار را امتحان کند، زیرا آنها به وی قول داده بودند که در داخل مدینه او را یاری کنند.

برای همین به آنها گفت: کاروان فرار کرده است و گروهی از قریش برای حمایت از کاروان به سوی ما می‌آیند و خداوند به من دستور داده است که با آن بجنگم.

اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از این خبر شوکه شدند و ترس شدیدی آنها را فرا گرفت!

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: پیشنهادهای خود را ارائه کنید.

---

(۱). واقدی در ج ۱، ص ۴۰ می گوید: آنها در عرق ظبیه که در دو میلی الروحاء قرار دارد، کاروان را دیدند و در ص ۵۱ می گوید: آنها کاروان را در معترضه که بعد از خبیرتین و خیوف و قبل از بدر قرار دارد، دیدند.

(۲). در تفسیر قمی آمده است: کسب و ما بر آنچه که در کتاب‌های ابن هشام و واقدی و یعقوبی و طبری، آمده است؛ اعتماد کردیم.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۶۵

(۱) پس ابو بکر بلند شد و گفت: ای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، اینها متکبران قریش هستند که از زمانی که کافر شده‌اند، هیچ گاه ایمان نیاورده‌اند و از زمانی که عزیز شده‌اند، هیچ گاه ذلیل نشده‌اند! و از سوی دیگر شما برای جنگ خارج شده‌اید! «۱»

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: بنشین و او هم نشست. سپس فرمود: پیشنهادهای دیگر را ارائه کنید.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

پس عمر بن خطاب بلند شد و همان سخنان اوّلی را تکرار کرد.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او هم گفت: بنشین و او نشست.

(۲) پس از آن مقداد برخاست و گفت: ای رسول خدا، ما به تو ایمان آورده و تو را تصدیق کردیم و شهادت داده‌ایم بر این که آنچه برای ما از سوی خدا آورده‌ای حقّ است، اگر به ما امر بفرمایی که بر روی خار بغلطیم و بر آتش برافروخته وارد شویم، چنین خواهیم کرد و آنچه را که بنی اسرائیل به موسی علیه السّلام گفتند، نمی‌گوییم که: «فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ» «۲»؛ تو و خدایت بروید و بجنگید و ما در اینجا به انتظار می‌نشینیم. بلکه می‌گوییم: تو و خدایت بروید و بجنگید و ما هم در کنار شما خواهیم بود.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از خدا برای او جزای خیر خواست. سپس فرمود: پیشنهادهای دیگر را ارائه کنید. «۳»

سعد بن معاذ برخاست و گفت: پدر و مادرم به فدایت ای رسول اللّه، گویا که نظر ما را می‌خواهی؟

فرمود: بله.

گفت: گویا که برای امری بیرون آمده‌ای و اکنون به غیر آن مأمور شده‌ای؟

فرمود: بله.

---

(۱). ابن اسحاق به طور مجمل گفته است: ابو بکر سخن گفت و حق سخن را ادا کرد و در مورد عمر نیز همین طور گفته است (ج ۲، ص ۲۶۶). هم چنین واقدی (۱: ۴۸) در مورد ابو بکر این چنین گفته و در مورد عمر هم گفته است: سپس عمر گفت: ای رسول اللّه! اینها بزرگان و متکبران قریش هستند و به خدا قسم که از زمانی که عزیز شده‌اند، ذلیل نشده‌اند و به خدا قسم که از زمانی که کافر شده‌اند، ایمان نیاورده‌اند و به خدا قسم که اینها عزّت خویش را هیچ‌گاه از دست نخواهند داد و با تو به شدت وارد جنگ خواهند شد، بنابراین در فکر تهیه عدّه و عدّه چنین جنگی باش (ج ۱، ص ۴۸). و در صحیح مسلم، ج ۵، ص ۱۷۰ و مسند احمد، ج ۳، ص ۲۱۹ و البدایهٔ و النهایه، ج ۳، ص ۲۶۳ و سیره نبویه ابن کثیر، ج ۲، ص ۳۹۴ آمده است که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از او روی برگرداند.

(۲). مائده (۵)، ۲۴. علّامه طباطبایی در تعلیقه این آیه می‌نویسد: در بعضی از اخبار مطالبی آمده است که اشاره دارد بر این که این آیات قبل از غزوه بدر و در اوایل هجرت نازل شده است، چنان که در بحث روایی بدان اشاره خواهیم کرد (المیزان ج ۵، ص ۲۸۶) و لکن در بحث روایی اشاره به آن نکرده است. و قمی بعد از آیه ۲۱ می‌نویسد: این آیه بعد از: «لَنْ نَصْبِرَ عَلی طَعامٍ واحِدٍ ...» نازل شده است، بنابراین نصف آیه در سوره بقره و نصف دیگر در سوره مائده می‌باشد؛ مقدمه تفسیر قمی، ص ۱۲ و ۱۶۴.

(۳). طبری، در مجمع البیان، ج ۴، ص ۸۰۳ از قمی و غیره نقل می‌کند که گفتند: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله می‌خواست که نظر انصار را بداند؛ زیرا آنها بیشترین جمعیّت را تشکیل می‌دادند و هنگامی که در عقبه با وی بیعت کرده بودند، گفته بودند: ما از ذمّه تو بریء هستیم تا به شهر ما بیایی. آنگاه در ذمّه ما هستی و همانند فرزندان و زنان خویش از تو حمایت و دفاع می‌کنیم و خوف این را داشت که انصار نظرشان این باشد که جز در مدینه به یاری او برنخیزند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۶۶

(۱) گفت: پدر و مادرم به فدایت ای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، همانا ما به تو ایمان آوردیم و تو را تصدیق کردیم و شهادت دادیم که آنچه از سوی خداوند آورده‌ای، حقّ است، پس به آنچه که می‌خواهی دستور بده. و آنچه از دارایی ما که می‌خواهی بردار و آنچه که می‌خواهی رها کن. به خدا قسم که آنچه از دارایی من برداری، برای من محبوب‌تر از آن است که برایم باقی می‌گذاری و به خدا قسم که اگر دستور دهی که در این دریا غوطه‌ور شویم، این کار را خواهیم کرد.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۲) رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله درباره او دعای خیر کرد و سپس سعد گفت:

پدر و مادرم به فدایت باد. به خدا قسم که هیچ‌گاه از این طریق نیامده‌ام و آن را نمی‌شناسم، ولی ما کسانی را در مدینه باقی گذاشته‌ایم که جنگجوتر از آنها نیستیم و اگر می‌دانستند که جنگی پیش خواهد آمد، در مدینه نمی‌ماندند، ولی ما مرکب‌هایی را آماده می‌کنیم و خود به مقابله با دشمن می‌رویم. ما به هنگام جنگ مقاوم و دلیر هستیم و امیدواریم که خدا به وسیله ما چشمان تو را روشن کند و اگر ما در جنگ پیروز شدیم که تو را خوش‌حال کرده‌ایم و اگر غیر از آن پیش آمد، بر مرکب‌ها بنشین و خود را به اقوام ما در مدینه برسان.

(۳) رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خداوند چیزی غیر از این را اراده کرده است و گویی که من محل کشته شدن فلانی را در اینجا و محل کشته شدن ابو جهل و عتبهٔ بن ربیعه و شیبهٔ بن ربیعه و نبیه و منبّه پسران حجّاج را می‌بینم و همانا خداوند به من وعده داده است که بر یکی از دو طایفه ظفر یابم و هیچ‌گاه خداوند خلف وعده نمی‌کند.

سپس رسول اللّه دستور به حرکت داد، آنان به راه افتادند تا شب به کنار چاه‌های بدر رسیدند و در سمت کناره شامی (شمالی) اطراق کردند.

(۴) آمدن قریش قریشیان نیز پیش آمدند تا در جهت کناره یمانی (جنوبی) چاه‌های بدر اطراق کردند و غلامان «۱» خود را فرستادند تا آب بیاورند. اصحاب رسول اللّه «۲» آنها را دستگیر کردند و به بند کشیدند و به آنها گفتند:

کی هستید؟ گفتند: ما از غلامان قریش هستیم، سؤال کردند: کاروان کجا است؟

---

(۱). در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۶۸، ابن اسحاق از عروهٔ بن زبیر روایت می‌کند که غلام پسران حجاج و عریض، غلام بنی العاص بن سعید اسلام آوردند و واقدی از حکیم بن حزام نقل می‌کند که گفت: در آن شب، یسار غلام عبید بن سعید بن عاص دستگیر شد و غلام منبّه بن حجاج و ابو رافع، غلام امیهٔ بن خلف اسلام آوردند. (ج ۱، ص ۵۲).

(۲). در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۶۸، ابن اسحاق از عروهٔ بن زبیر روایت کرده است که: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله علی بن ابی طالب و زبیر بن عوام و سعد بن ابی وقّاص را به همراه عده‌ای به سوی چاه‌های بدر فرستاد تا اطلاعاتی برای وی جمع‌آوری کنند. و در واقدی آمده است: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله علی و زبیر و سعد بن ابی وقّاص و بسبس بن عمرو را فرستاد تا در کنار بدر به تجسّس بپردازند. ج ۱، ص ۵۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۶۷

گفتند اطلاعی از کاروان نداریم.

(۱) اصحاب شروع به زدن آنها کردند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله که مشغول نماز بود، از نماز فارغ گشته و فرمود: اگر راست بگویند آنها را می‌زنید و اگر دروغ بگویند رهایشان می‌کنید؟! آنها را پیش من بیاورید. آنها را آوردند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از آنها پرسید: شما کی هستید؟ گفتند: ای محمد، ما از بردگان قریش هستیم. پرسید آنها چند نفر هستند؟ گفتند: نمی‌دانیم. سؤال کرد: هر روز چند شتر می‌کشند؟ گفتند: نه یا ده شتر. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: نهصد تا هزار نفر هستند. سپس پرسید: چه کسانی از بنی هاشم در میان آنها هستند؟ گفتند: عباس بن عبد المطلب و نوفل بن حارث و عقیل بن ابی طالب در میان آنها هستند.

سپس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که آنها را توقیف کنند.

این خبر به قریش رسید و ترس و وحشت فراوانی آنها را فرا گرفت و از ترس این که به آنها شبیخون زده شود، دائما نگهبانی می‌دادند.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عمار بن یاسر و عبد اللّه بن مسعود را فرا خواند و به آنها گفت: به میان این قوم بروید و اطلاعات جمع‌آوری نمایید. آنها به گشت در کناره لشکر قریش پرداختند و مشاهده کردند که ترس و وحشت عجیبی آنها را فرا گرفته است و متبّه بن حجّاج را دیدند که می‌خواند:

لا یترک الجوع لنا مبیتالا بد ان نموت او نمیتا گرسنگی شدید خواب از چشمان ما ربوده است و به ناچار باید که بمیریم یا آنکه بمیرانیم!

(۲) وقتی این خبر را برای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گزارش کردند، آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: به خدا قسم که آنها گرسنه نیستند؛ ولی از شدت ترس چنین شده‌اند و خداوند ترس و وحشت بر آنها حکمفرما کرده است.

امّا اصحاب رسول اللّه که خبر کثرت لشکر قریش را شنیده بودند، ترس آنها را فرا گرفته بود و به ناله و استغاثه افتاده بودند، ولی هنگامی که شب فرا رسید خداوند خواب آلودگی را بر اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حکمفرما کرد و همگی به خواب رفتند.

در آن شب، خداوند باران ملایمی را بر طرف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نازل کرد و آنها را شاداب نمود، امّا قریش در جایی به سر می‌بردند که خداوند باران زیادی بر آنها فرستاد، به طوری که در گل زمین‌گیر شده بودند. «۱»

---

(۱). قمی در تفسیرش (ج ۱، ص ۲۶۱) ذیل قول خداوند متعال: «وَ یُنَزِّلُ عَلَیْکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً لِیُطَهِّرَکُمْ بِهِ وَ یُذْهِبَ عَنْکُمْ رِجْزَ الشَّیْطانِ» می‌گوید: شأن نزول این آیه آن بوده است که بعضی از اصحاب نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در آن شب محتلم شدند. واقدی از رفاعهٔ بن مالک نقل می‌کند که گفت: خواب مرا فرا گرفت و محتلم شدم و در آخر شب غسل کردم (ج ۱، ص ۵۴). و این

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۶۸

(۱) درگیری دو لشکر در صبح روز بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اصحابش را جمع کرد و فرمود: چشمانتان را ببندید و (دشمن را نادیده بگیرید) و شروع کننده جنگ نباشید و با هیچ کس صحبت نکنید. «۱»

هنگامی که قریشیان تعداد اندک لشکر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را مشاهده کردند، عتبه بن ربیعه به ابو جهل گفت: آیا نیروهای پشتیبانی یا کمین کرده هم دارند؟

برای همین عمر بن وهب جمحی را فرستادند که موضوع را بررسی کند. او سوارکار شجاعی بود؛ لذا به جولان دادن در اطراف لشکر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله پرداخت و سپس به سوی قریش بازگشت و گفت:

هیچ نیروی کمکی یا کمین کرده ندارند. و لکن گویی که شترهای یثرب مرگ را به اینجا حمل کرده‌اند! آنها را می‌بینی که گویی لال هستند و همانند أفعی‌ها زبان در دهان تکان می‌دهند!

(۲) هیچ پناهگاهی به جز شمشیرهایشان ندارند و گمان نمی‌کنم که چیزی جز کشته شدن بتواند آنها را برگرداند! و کشته هم نمی‌شوند، مگر این که به اندازه خود از شما بکشند!

پس در کارتان تجدید نظر کنید!

ابو جهل گفت: دروغ گفتی و ترسیدی و وقتی که چشم‌هایت به شمشیرهای یثرب افتاده، خوف تو را فرا گرفته است!

اوّلین جایی است که از احتلام و غسل جنابت سخن به میان می‌آید و او نگفت که قبل از طلوع فجر غسل کردم؛ زیرا روزه نمی‌گرفتند.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۱). در اعلام الوری آمده است: پرچم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در آن روز سفید رنگ و در دست مصعب بن عمیر بود و علم آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در دست علی علیه السّلام بود و طبرسی در مجمع البیان (ج ۲، ص ۸۲۸) این را نقل نموده و اضافه کرده است:

صاحب علم انصار در آن روز سعد بن عبادهٔ یا سعد بن معاذ بود و در مناقب ج ۱، ص ۱۹۰ و طبری، ج ۳، ص ۴۳۱ با سندی از ابن عباس و در الأغانی، ج ۴، ص ۱۷۵ و در الواقدی، ج ۱، ص ۱۰۱ آمده است که وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله می‌خواست شروع به جهاد نماید؛ سعد بن عباده به میان انصار می‌آمد تا آنها را به جنگ و قتال تشویق کند اما در بعضی از محلّه‌ها زخمی شد و همین مانع از خروج او برای جهاد شد و از ابن عباس و سعید بن مسیّب روایت می‌کند که:

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله با شمشیری که سعد بن عبادهٔ به وی هدیه داده بود و العضب نامیده می‌شد و با زره او در جنگ بدر حاضر شده بود؛ ذات الفضول، ج ۱، ص ۱۰۳، برای همین وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از جنگ فارغ شد، فرمود: اگر چه سعد بن عباده در جنگ حاضر نشد؛ ولی می‌خواست که در آن شرکت کند و یک سهم از غنیمت را نیز برای او در نظر گرفت (ج ۱، ص ۱۰۱).

و ابن اسحاق نقل می‌کند که در روز بدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله با تیری که در دست داشت، صف‌های مسلمانان را منظم می‌کرد و در همین حال از جلوی سواد بن غزّیهٔ که از هم‌پیمانان بنی النجّار به شمار می‌رفت و جلوتر از صف ایستاده بود، ردّ شد و با تیر بر شکم او زد و گفت: درست بایست ای سواد. او گفت: ای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، دردم آمدم و همانا خداوند تو را برای حق و عدل فرستاده است. پس مرا راضی کن! رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله پیراهن خود را بالا ـ زد و فرمود: قصاص کن. سواد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را در بغل گرفت و سپس شکم آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله را بوسید! رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چرا چنین کردی؟ سواد گفت: ملاحظه می‌فرمایید که میدان جنگ است و می‌خواستم که برای آخرین بار بدن شما را لمس کنم. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله برای او دعای خیر کرد (ج ۲، ص ۲۷۸) و چنان که بعضی گمان کرده‌اند این اتفاق کمی قبل از وفات آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله نبوده است.

و تحقیق بیشتر خبر در جلد آخر کتاب در باب وفات آن حضرت خواهد آمد ان شاء اللّه تعالی.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۶۹

(۱) رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قاصدی را نزد قریش فرستاد که به آنها بگوید: «۱» ای جماعت قریش، هیچ قومی از عرب نزد من مبغوض‌تر از کسانی نیستند که به جنگ آغاز کنند «۲»، پس مرا با اعراب واگذارید و اگر من صادق باشم که باعث چشم روشنی شما هستم و اگر دروغگو باشم که گرگ‌های عرب ما را کفایت خواهند کرد. پس برگردید.

عتبه گفت: به خدا قسم که هیچ‌گاه رستگار نخواهند شد قومی که این درخواست را ردّ کنند. سپس جلوی آنها رفت و گفت:

ای جماعت قریش! همین یک روز حرف مرا بشنوید و تا ابد الدهر اعتنایی به حرف‌های من نداشته باشید. به مکه بازگردید و در کمال آسایش به نوشیدن شراب و در بر گرفتن سیاه چشمان بپردازید. همانا محمّد دارای حسب و نسب و عموزاده شما است پس برگردید و با نظر من مخالفت نکنید. و اگر از محمد کالاهای کاروانی را می‌خواهید که در نخلیه مصادره کرده است و خونخواه ابن حضرمی هستید، او هم پیمان من است و دیه او و خسارت‌ها را می‌پردازم.

(۲) هنگامی که ابو جهل این سخنان را شنید، خشمگین شد و گفت:

عتبه زبان درازترین مردم است و بسیار بلیغ می‌باشد و اگر قریش به تبع سخنان او به مکه بازگردند، تا ابد الدّهر سید و بزرگ آنان خواهد بود.

سپس گفت: ای عتبه، نگاهت به شمشیرهای بنی عبد المطلب افتاده و ترس تو را فرا گرفته است و برای همین به مردم دستور

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

می‌دهی که برگردند، در حالی که پیروزی خود را با چشمانمان می‌بینیم!

عتبه از شتر خود پایین آمد و به ابو جهل که بر اسب خود سوار بود حمله کرد، پس پای اسبش را پی کرد و موی سر او را گرفت و گفت: آیا من ترسو هستم؟! به زودی قریش خواهند فهمید که کدام یک از ما ترسوتر و شایسته سرزنش هستیم؟ و کدام یک خویشان خود را به تباهی می‌کشد! هیچ کس به غیر از من و تو به طور آشکار به سوی مرگ نخواهیم رفت! سپس موی سرش را محکم کشید!

مردم دور آنها جمع شدند و می‌گفتند: ای ابو الولید! تو را به خدا بس کن! و روحیه مردم را سست مکن، از چیزی نهی مکن که خود اوّلین مخالف آن باشی! تا این که ابو جهل را از دست او نجات دادند.

(۳) پس ولید رفت و زره‌اش را پوشید و کلاه‌خودی را برای سرش جستجو کردند، اما نیافتند؛ زیرا سرش، بسیار بزرگ بود. برای همین دو عمّامه بر سر خویش بست و سپس شمشیرش را برداشت و به پسرش ولید نگاهی انداخت و گفت: برخیز ای پسرم. او برخاست و سپس نگاهی به برادرش، شیبه کرد و او هم برخاست.

---

(۱). واقدی در ج ۱، ص ۶۱ می‌گوید: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله عمر بن خطاب را به سوی قریش فرستاد.

(۲). یعنی مبغوض‌ترین گروه در میان عرب کسانی هستند که جنگ با شما را شروع کنند و من نیز خوش ندارم که جنگ با شما را شروع کنم، اگر شما شروع به جنگ نکنید.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷۰

(۱) اوّلین مبارزه عتبه و برادرش شیبه و پسرش ولید برای مبارزه جلو رفتند. آنگاه عتبه فریاد زد: ای محمد، هم کفوهای ما از قریش را برای مبارزه بفرست.

پس سه نفر از انصار و از طایفه بنی عفرا به نام‌های عوف، عوذ و معوّذ به پیش رفتند.

عتبه سؤال کرد: شما کی هستید؟ خود را معرفی کنید تا شما را بشناسیم.

گفتند: ما از بنی عفرا و از انصار الله و انصار رسول اللّه هستیم.

گفت: برگردید، ما شما را نمی‌خواهیم، ما هم کفوهایمان از قریش را می‌خواهیم!

پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به آنها پیغام داد که برگردید، آنها هم برگشتند و در جایگاه خود ایستادند. «۱»

سپس رسول اللّه به عمویش عبیدهٔ بن حارث بن عبد المطلب که هفتادساله بود، نگاهی کرد و به او گفت: بلند شو ای عبیده! او هم در حالی که شمشیر در دست داشت از جایش برخاست.

(۲) آنگاه نگاهی به حمزهٔ بن عبد المطلب انداخت و گفت: برخیز ای عمو!

سپس نگاهی به امیر المؤمنین که جوان‌ترین آنها بود انداخت و فرمود: برخیز ای علی.

سپس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: حقی را که خدا برای شما قرار داده مطالبه کنید، همانا قریش با گردن‌کشان خود آمده است و می‌خواهد که نور خدا را خاموش کند.

سپس فرمود: ای عبیده، بر تو باد به عتبه و به حمزه فرمود: بر تو باد به شیبه و به علی علیه السّلام فرمود: بر تو باد به ولید بن عتبه.

آنها پیش رفتند تا در مقابل قریش قرار گرفتند. عتبه گفت: شما کی هستید؟ نسب خود را بگویید تا شما را بشناسیم.

(۳) عبیده گفت: من عبیدهٔ بن حارث بن عبد المطلب هستم.

عتبه گفت: هم کفو کریمی هستی، این دو نفر چه کسانی هستند.

عبیده گفت: اینها حمزهٔ بن عبد المطلب و علی بن ابی طالب هستند.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

عتبه گفت: هم کفوهای کریمی هستند. خدا لعنت کند کسی که ما و شما را در مقابل هم قرار داد.

پس حمزه در مقابل شیبه قرار گرفت و شیبه به او گفت: تو چه کسی هستی؟

حمزه گفت: من حمزة بن عبد المطلب، شیر خدا و رسول او هستم.

شیبه گفت: بدان که در مقابل شیر حلفاء «۲» قرار گرفته‌ای، پس مواظب صولت خود باش، ای شیر خدا.

---

(۱). لکن آنها بعدا شهید شدند، چنان که خواهد آمد.

(۲). واقدی در این مورد می‌گوید: از أبی زناد نقل شده است که گفت: من کلمه‌ای سست‌تر از این نشنیده‌ام که کسی بگوید: من شیر بیشه هستم، ج ۱، ص ۶۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷۱

پس عبیده به عتبه حمله کرد و ضربه‌ای به سر او وارد کرد که پیشانی‌اش شکافت و عتبه ضربه‌ای بر ساق پای عبیده وارد کرد و آن‌گاه هر دو بر زمین افتادند.

(۱) حمزه به شیبه حمله کرد و با هم زد و خورد می‌کردند تا این که شمشیرها به هم گره خورد.

امیر المؤمنین، علی علیه السّلام به ولید بن عتبه حمله کرد و چنان ضربه‌ای به شانه‌اش زد که شمشیر از زیر بغلش درآمد. در این حال ولید دست راست خود را که قطع شده بود، برداشت و آن را بر پیشانی علی علیه السّلام زد.

از سوی دیگر مسلمانان فریاد می‌زدند: ای علی، آیا نمی‌بینی که آن سگ، عمویت را در تنگنا قرار داده است؟!

سپس علی علیه السّلام به سوی شیبه رفت و به عمویش گفت: ای عمو، سرت را بدزد و در یک لحظه حمزه سرش را پایین آورد و علی علیه السّلام در یک چشم بر هم زدن، ضربه‌ای بر سر شیبه وارد کرد و نصف آن را به پرواز درآورد!

آنگاه به سوی ولید که هنوز رمقی داشت برگشت و او را خلاص کرد.

(۲) سپس او و حمزه، عبیدة بن حارث را بلند کردند و نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آوردند. وقتی که نگاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او افتاد، اشک‌هایش جاری شد و در این حال عبیده گفت: پدر و مادرم به فدایت، آیا من شهید نیستم؟

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چرا، تو اوّلین شهید از اهل بیت من هستی.

عبیده گفت: اگر عمویت زنده بود، می‌دید که من نسبت به آنچه که او گفته است، اولی‌تر هستم.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: کدام عمویم را می‌گویی؟

گفت: ابو طالب را می‌گویم که می‌گفت:

کذبتم- و بیت اللّه- نبزی محمداو لمّا نطاعن دونه و نناضل

و نسلمه، حتی نصرع حولهو نذهل عن أبنائنا و الحلائل

ابن ابی الحدید می‌نویسد: روایت شده است که این کلمه به صیغه دیگری بوده است؛ یعنی او گفته: من شیر أحلاف هستم. و در تفسیر آن گفته‌اند که منظورش این بوده است که من از بزرگان حلف (پیمان) مطیّبین هستم و کسانی که در این پیمان شرکت داشتند، عبارت بودند از: بنی عبد مناف و بنی أسد بن عبد العزّی و بنی تمیم و بنی زهره و بنی حارث بن فهر.

و گروهی این تأویل را ردّ کرده و گفته‌اند: به مطیّبین، حلفاء یا احلاف نمی‌گفتند، بلکه این لقب دشمنان ایشان بوده است که بر ضد آنها متحد شده بودند و عبارت بودند از: بنی عبد الدار، بنی مخزوم، بنی سهم، بنی جمح و بنی عدیّ بن کعب و گروهی دیگر در تفسیر آن گفته‌اند که منظور وی حلف الفضول بوده است ...؛ اما این تفسیر نیز نادرست است؛ زیرا بنی عبد شمس در حلف

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

الفضول شرکت نداشته‌اند، بلکه اعضای حلف الفضول عبارت بودند از: بنی هاشم، بنی اسد بن عبد العزّی، بنی زهره و بنی تمیم. بدون بنی حارث بن فهر. بنابراین روشن شد که آنچه واقدی ذکر کرده است، صحیح‌تر و واقعی‌تر است. «شرح ابن ابی الحدید، ج ۳، ص ۳۳۴».

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷۲

– به کعبه سوگند که خیال باطل کرده‌اید که گمان برده‌اید محمّد را تنها می‌گذاریم در حالی که ما در راه او شمشیر می‌زنیم و می‌جنگیم.

– و خیال باطل کرده‌اید که گمان برده‌اید او را به شما تحویل می‌دهیم، مگر این که در اطراف او کشته شویم و بر زمین بیفتیم و از زن و فرزندانمان چشم بپوشیم.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: آیا پسر او را نمی‌بینی که مثل شیر غرنده در کنار خدا و رسولش دلاوری می‌کند، در حالی که پسر دیگر او برای جهاد در راه خدا در حبشه به سر می‌برد؟

عبیده گفت: ای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، آیا در این حالت بر من خشمگین شده‌ای؟ آن حضرت فرمود:

خیر، بر تو خشمگین نشده‌ام. «۱»

(۱) پرچمدار قریش ابلیس به صورت سراقهٔ بن مالک در میان قریش ظاهر شد و به آنها گفت: پرچم خود را به من بدهید و آن را به او دادند. آنگاه قریشیان در حالی که پرچم در دست ابلیس بود و به صورت سراقهٔ بن مالک ظاهر شده بود، حرکت کردند.

در این حال ابو جهل به قریش گفت: ای قریشیان، اهل یثرب را بکشید و پاره پاره کنید، اما قریشیان را اسیر کنید تا آنها را به مکه ببریم و همه را متوجه کنیم که آنها در گمراهی بوده‌اند!

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نیز نگاهی به اصحابش کرد و گفت: نگاه‌هایتان را به زیر بیندازید و دندان‌هایتان را به هم بفشارید و شمشیر نکشید تا به شما اجازه بدهم.

(۲) سپس کف دست‌هایش را به سوی آسمان بلند کرد و فرمود:

پروردگارا! اگر این جماعت به هلاکت برسند، دیگر عبادت نخواهی شد و اگر بخواهی که عبادت نشوی، عبادت نمی‌شوی.

سپس در حالت شبیه بیهوشی فرو رفت و از آن حالت درآمد. و در حالی که عرق از سر و صورتش می‌ریخت به اصحابش گفت: جبرئیل به همراه هزار فرشته به کمک شما آمده است، «۲» وقتی که نگاه ابلیس به جبرئیل افتاد، پرچم را به سویی پرتاب کرد و برگشت!

---

(۱). در إرشاد، ج ۱، ص ۷۴ آمده است که وی در صفراء (به هنگام بازگشت از بدر) شهید شد و هم چنین در مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۸۸. و در مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۴۷ از یونس بن محمد نقل شده است که گفت: پدرم چهار قبر را در سیر در منطقه مضیق الصفراء و سه قبر را در الدّبهٔ در پایین عبن المستعجله و قبر عبیدهٔ بن حارث را در ذات الجدال در منطقه مضیق و در پایین جدول به من نشان داد.

(۲). در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۸ آمده است: خداوند با پنج هزار فرشته آنها را مورد تأیید قرار داد و خداوند تعداد مسلمانان را در نظر کفار زیاد جلوه داد و تعداد مشرکان را در نظر مؤمنان کم جلوه داد تا دچار خوف و شکست نشوند و همین مطلب در مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۸۸ هم آمده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷۳

(۱) منبه بن حجاج پرچم را برداشت و فریاد زد: وای بر تو ای سراقه، چرا اتحاد مردم را از بین می‌بری!؟

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

پس ابلیس لگدی به سینه‌اش زد و گفت: من چیزهایی را می‌بینم که شما نمی‌بینید، من از خدا می‌ترسم. «۱»

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مشتی سنگریزه برداشت و به چهره‌های کفار قریش پاشید و فرمود: زشت باد چهره‌تان! پس خداوند بادی را فرستاد که بر صورتشان می‌وزید «۲» و این یکی از علل شکست آنها بود. «۳»

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستانش را بالا برد و فرمود: خدایا، فرعون این امّت، ابو جهل بن هشام را رها مکن.

---

(۱). به این مطلب در تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۵۲ و ۶۵ به نقل از امام زین العابدین علیه السّلام و امام صادق علیه السّلام اشاره شده است و شیخ طوسی رحمه اللّه در التبیان، ج ۵، ص ۱۳۵ از امام باقر و امام صادق علیهما السّلام و السدّی و قتاده از ابن عباس و ظاهرا او از علی علیه السّلام نقل کرده است که: ابلیس به صورت سراقهٔ بن مالک بن جعشم کنانی مدلجی به همراه جمعی از سربازانش ظاهر شد و به قریشیان گفت: می‌بینید که کنانه برای یاری شما آمده‌اند؛ اما وقتی که فرشتگان را مشاهده را کرد، به عقب برگشت و حارث بن هشام فریاد زد: به کجا می‌روی ای سراقه؟ گفت: من چیزهایی را می‌بینم که شما نمی‌بینید.

و ابن اسحاق نیز این مطلب را در سیره‌اش، ج ۲، ص ۲۸ و ۳۲۳ نقل کرده است. و شیخ طوسی خلاصه‌اش را در أمالی، ج ۱، ص ۱۱ آورده است، چنان که این مطلب در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۲۷۰ به نقل از جابر آمده است.

و طبرسی در مجمع البیان، ج ۴، ص ۸۴۴ از آن دو امام علیهما السّلام و از کلبی از السدّی از ابن عباس و ظاهرا از حضرت علی علیه السّلام نقل کرده است که: ابلیس دست حارث بن هشام را گرفت و به عقب کشید. حارث به او گفت: ای سراقه به کجا می‌روی؟ آیا می‌خواهی که ما را در این حالت تنها بگذاری؟! او گفت: من چیزی می‌بینم که شما نمی‌بینید! حارث گفت: به خدا قسم که ما جز پشه‌های یثرب را نمی‌بینیم! اما ابلیس به سینه حارث زد و رفت و قریشیان شکست خوردند و هنگامی که به مکه بازگشتند، گفتند: همانا سراقه باعث شکست ما شد!.

این خبر به سراقه رسید و او گفت: به خدا قسم که من متوجه رفتن شما نشدم، تا هنگامی که خبر شکست شما را شنیدم! و پس از آن که قریشیان اسلام آوردند، فهمیدند که آن شخص ابلیس بوده است. آنگاه سخنانی را از شیخ مفید در توجیه این حادثه نقل می‌کند و ابن شهر آشوب هم در مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۸۸ این مطلب را نقل می‌کند، چنان که در مجمع البیان آمده است و واقدی، ج ۱، ص ۷۱- ۷۰ به نقل از ابن عباس و رفاعهٔ بن رافع، ج ۱، ص ۷۵ آن را نقل کرده است.

(۲). در إرشاد، ج ۱، ص ۶۹ آمده است که در پایان امر، نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله کفی از سنگریزه برداشت و آنها را به طرف کافر قریش پرتاب کرد و گفت: سیاه باد چهره‌تان و همین باعث شد که همه آنها فرار کردند. شیخ طوسی هم در التبیان، ج ۵، ص ۹۳ از ابن عباس نقل می‌کند که: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله مشتی سنگریزه برداشت و آن را بر چهره‌های کفار پاشید و فرمود: چهره‌هایتان سیاه باد. و خداوند آن را بر چشم همه آنها پاشید و همین باعث شد که به خود مشغول شدند و بدین ترتیب مسلمانان بر آنها غالب شدند و آنها را به قتل رساندند. و در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۹ آمده است: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله کفی از سنگریزه برداشت و آن را به صورت کفار پاشید و فرمود: سیاه باد چهره‌هایتان و همین باعث شد که همه آنها به تمیز کردن چشمان خویش مشغول شوند؛ و هم چنین این مطلب در مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۸۸ از ثعلبی از عکرمهٔ از ابن عباس از علی علیه السّلام آمده است و ابن اسحاق در سیره، ج ۲، ص ۲۸۰ و ۳۲۳ و واقدی، ج ۱، ص ۸۱. آن را از حکیم بن حزام و نوفل بن معاویه نقل کرده‌اند و طبری، ج ۳، ص ۴۲۴ آن را از عروهٔ روایت کرده است.

(۳). واقدی می‌گوید: گفته‌اند که شکست و عقب‌نشینی قریشیان به هنگام زوال خورشید بوده است و پس از آن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به عبد الله بن کعب دستور داد که غنائم را جمع‌آوری و حمل کند و به گروهی از اصحابش نیز دستور داد که او را کمک نمایند. و نماز عصر را در بدر به جای آورد و آنگاه حرکت کرد (ج ۱، ص ۱۲) و گفته شده است که نماز عصر را در اثیل

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

به جای آورد (ج ۱، ص ۱۱۳).

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷۴

(۱) کشته شدن ابو جهل عمرو بن جموح با ابو جهل درگیر شد و ضربه‌ای بر ران ابو جهل زد و ابو جهل نیز ضربه‌ای بر دست او وارد کرد، و دست عمرو از بازو قطع شد و تنها به پوست آویزان بود، برای همین او آن را به زیر پایش گذاشت و کشید تا این که قطع شد و سپس آن را دور انداخت.

عبد الله بن مسعود به کنار ابو جهل رسید، در حالی که در خونش غوطه‌ور بود، پس به او گفت: حمد و سپاس خدایی را که تو را خوار و ذلیل کرد!

(۲) ابو جهل سرش را بالا آورد و گفت: همانا خداوند غلام پسر عبد الله را رسوا کرد. بگو بدانم که پیروزی از آن کیست؟ ابن مسعود گفت: از آن خدا و رسولش. و بدان که من الان تو را به قتل می‌رسانم. سپس پایش را بر گردن ابو جهل گذاشت و فشار داد. ابو جهل گفت: همانا پایت را بر موضع بلندی گذارده‌ای، ای بزغاله‌چران! بدان که برای من چیزی سخت‌تر از این نیست که امروز به دست تو کشته شوم! آیا کسی از أحلاف یا مطّیبین نمی‌آید که مرا به قتل برساند؟!

ابن مسعود کلاه‌خودی را که بر سر ابو جهل بود درآورد و آنگاه سرش را از تن جدا کرد و آن را نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آورد و گفت: بشارت بر تو باد ای رسول اللّه! این سر ابو جهل بن هشام است. پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سجده شکر به جای آورد.

(۳) اسیر شدن عباس و عقیل ابو الیسر انصاری، «۱» عباس بن عبد المطلب و عقیل بن ابی طالب را اسیر کرد و آنها را نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله

---

(۱). در مجمع البیان، ج ۴، ص ۸۱۲ آمده است: ابو الیسر کعب بن عمرو که از بنی سلمه بوده است و به همین ترتیب در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۹۸ و مغازی واقدی، ج ۲، ص ۲۵۲ آمده است. و جالب این است که ابن اسحاق در سیره‌اش از عباس بن عبد المطلب و خاندان او رؤیای عاتکه دختر عبد المطلب را در شأن پیروزی مسلمین بر قریش را نقل می‌کند (ج ۳، ص ۲۵۸). و از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله نقل می‌کند که: عباس را به اجبار به جنگ آورده‌اند، پس او را نکشید (ج ۲، ص ۲۸۱) و از ابی رافع، آزاد کرده او نقل می‌کند که: او و خاندانش اسلام آورده بودند (ج ۲، ص ۳۰۱) و او را از اوّلین اطعام کنندگان قریش می‌شمارد (ج ۲، ص ۳۲۰) و هم چنین اسیر شدن عقیل بن أبی طالب و نوفل بن حارث را ذکر می‌کند (ج ۳، ص ۳) و اسیر شدن عباس به همراه آنها را ذکر نمی‌کند. و ابو ذر الخشنی (متوفای ۶۰۴) علّت آن را دست‌کاری‌های شارحان می‌داند و می‌نویسد: زیرا عباس اسلام آورده بود؛ اما از ترس قریش اسلام خود را پنهان می‌کرد؛ چنان که در حاشیه سیره (ج ۳، ص ۳) هم آمده است. و واقدی چیزی از عباس نقل نمی‌کند، مگر همان رؤیای خواهرش، عاتکه (ج ۱، ص ۲۹) و او سه سال از پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله بزرگ‌تر بوده است (ج ۱، ص ۷۰) و یعقوبی اسیر شدن و اسلام آوردن و فدیه دادن او برای خودش و عقیل و نوفل را نقل می‌کند ج ۲، ص ۴۶. و همین مطلب را طبری هم نقل می‌کند. و ملاحظه می‌شود که ابن اسحاق نزول سوره انفال را بعد از بدر ذکر می‌کند که در آن آیه: «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِمَنْ فِی أَیْدِیکُمْ مِنَ الْأَسْری: إِنْ یَعْلَمِ اللَّهُ فِی قُلُوبِکُمْ»

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷۵

آورد. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله از او سؤال کرد: آیا کسی در این کار تو را یاری کرد؟

ابو الیسر گفت: بله، مردی که لباس سفید به تن داشت. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: آن شخص از ملائکه بوده است.

(۱) سپس عباس به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: من اسلام آورده بودم و قریش مرا مجبور به همراهی کردند.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اگر آنچه که می گویی حقیقت داشته باشد، خداوند جزای آن را به تو می‌دهد؛ اما ظاهر امر این است که تو علیه ما وارد جنگ شدی. سپس به او گفت: شما با خدا به جنگ پرداختید و خدا هم به جنگ با شما پرداخت.

سپس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به عقیل فرمود: ای ابو یزید، هرآینه خداوند ابو جهل بن هشام و عتبهٔ بن ربیعه و شیبهٔ بن ربیعه و نبیه و منبّه از فرزندان حجّاج و نوفل بن خویلد و سهیل بن عمرو و فلانی و فلانی را کشت. «۱»

(۲) عقیل گفت: اگر از میان آنان تعداد زیادی کشته باشی، در این صورت جنگی در تهامه رخ نخواهد داد وگرنه چنین کن! و رسول اللّه از گفته عقیل تبسّم کرد. «۲»

در این جنگ هفتاد «۳» نفر از مشرکان به قتل رسیدند، که بیست نفر از آنها را علی علیه السّلام به قتل رسانید. «۴»

خَیْراً یُؤْتِکُمْ خَیْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْکُمْ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ» و چیزی در مورد معنا و شأن نزول آن که در مورد عباس باشد، نقل نکرده است. امّا واقدی آن را در ضمن آیاتی از انفال که در بدر نازل شده است؛ ذکر نکرده است و شاید این برای در امان ماندن از غضب بنی عباس بوده است!

(۱). هم چنین نضر بن حارث و عقبهٔ بن ابی معیط را ذکر می کند و می گوید که هنگام بازگشت از بدر در اثیل مردند، ج ۱، ص ۲۶۹.

(۲). حمیری مثل همین را در قرب الاسناد از امام صادق علیه السّلام نقل کرده است؛ المیزان، ج ۹، ص ۱۳۹.

(۳). از جمله اینها گروهی از جوانان قریش بودند که ابن اسحاق و واقدی پنج نفر از آنها را شمرده‌اند؛ اگر چه واقدی آنها را هفت نفر دانسته است. درباره آنها نوشته‌اند که وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مکه بود، آنها اسلام آوردند و هنگامی که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به مدینه هجرت کرد، پدران و اقوام این جوانان آنها را دستگیر کردند و آنها را از عقیده خویش برگرداندند تا این که با شک و تردید به همراه قریشیان حرکت کردند و به بدر آمدند؛ امّا هنگامی که تعداد اندک اصحاب نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله را دیدند، گفتند: دینشان اینها را اغوا کرده است! و به زودی همگی کشته خواهند شد؛ اما خود این افراد همگی در بدر به قتل رسیدند و خداوند متعال در مورد آنها می گوید: «إِذْ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هؤُلاءِ دِینُهُمْ وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ»؛ آنگاه منافقان و کسانی که در دلشان مرضی بود گفتند: «دین ایشان مغرورشان کرده است.» هر کس بر خدا توکل کند (بداند) خداوند نیرومند فرزانه است.

تا آخر آیات و در آنها آمده است: «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِینَ کَفَرُوا فَهُمْ لا یُؤْمِنُونَ الَّذِینَ عاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ یَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِی کُلِّ مَرَّةٍ وَ هُمْ لا یَتَّقُونَ فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِی الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ»؛ بدترین جنبندگان نزد خدا کسانی هستند که کافر شده‌اند و ایمان نمی‌آورند. کسانی که با آنها پیمان بستی و هر بار پیمان خود را شکستند، پرهیزکار نیستند. اگر دیدی که به جنگ تو آمده‌اند، چنان به آنها حمله ببر تا آنها که به دنبالشانند نیز پراکنده شوند، شاید به خود آیند.

و در آن آمده است: «وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ وَ إِنْ یُرِیدُوا أَنْ یَخْدَعُوکَ فَإِنَّ حَسْبَکَ اللَّهُ، هُوَ الَّذِی أَیَّدَکَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِینَ وَ أَلَّفَ بَیْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً ما أَلَّفْتَ بَیْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لکِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَیْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ»؛ (انفال ۶۱- ۶۳ و در مغازی واقدی، ج ۱، ص ۷۲- ۷۳)؛ اگر به صلح مایل شدند تو نیز از در صلح وارد شو و بر خدا توکل کن که او شنوای دانا است و اگر بخواهند فریبت دهند خدا برای تو کافی است، اوست که با نصرت خود و یاری مؤمنان تو را تأیید کرد و در دل مؤمنان الفت انداخت که اگر تمام آنچه را که در روی زمین است خرج می کردی تا در دل آنها الفت بیندازی از عهده آن بر نمی‌آمدی؛ ولی خداوند آن را ایجاد کرد و او پیروزمند فرزانه است.

و ابن اسحاق این آیات را ذکر نکرده و گفته است: آیاتی که در مورد آنها نازل شده، این بوده است: «إِنَّ الَّذِینَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَةُ

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ قالُوا: فِیمَ کُنْتُمْ؟ قالُوا: کُنَّا مُسْتَضْعَفِینَ فِی الْأَرْضِ قالُوا: أَ لَمْ تَکُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةً فَتُهاجِرُوا فِیها فَأُولئِکَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ ساءَتْ مَصِیراً» (نساء: ۹۷ و سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۹۴)؛ فرشتگان به هنگام قبض روح کسانی که به خود ستم روا داشته‌اند می‌پرسند: «چگونه بودید؟». پاسخ دهند: «ما در زمین زار و زبون بودیم» گویند: «مگر زمین خدا پهناور نبود که مهاجرت کنید؟ جایگاه آنان دوزخ و سرانجامشان نامیمون است.

و در مغازی واقدی، (ج ۱، ص ۷۳) با سندی از محمد بن کعب قرظی آمده است: خداوند بعد از جنگ بدر در مورد گروهی که هفت نفر بودند و با شک و تردید اسلام آورده و همراه با مشرکان در جنگ شرکت کرده بودند، این آیات را نازل کرد: «الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَةُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ» تا آخر سه آیه و این آیات از سوره نحل (۱۶- ۱۸) می‌باشند.

(۴). در مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۵۲ آمده است. بیست و دو مرد را آن حضرت به قتل

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷۶

تعداد أسراء هفتاد نفر بود که علی علیه السّلام حتی یک نفر را هم اسیر نکرده بود، «۵» سپس آنها را جمع کرده و به طنابی به هم بستند و آنگاه غنائم را جمع‌آوری کردند. «۶»

رسانده است و شیخ مفید در إرشاد، ج ۱، ص ۶۹- ۷۰ می‌نویسد: تعداد کشته‌شدگان قریش هفتاد نفر بودند که تمام مسلمانان به همراه سه هزار فرشته، نصف آنها را به قتل رسانده بودند و امیر المؤمنین به تنهایی و با کمک و تأیید و توفیق الهی متکفّل قتل نصف دیگر شده بود .. و راویان اهل سنت و شیعه اسامی کسانی را که امیر المؤمنین آنها را در بدر به قتل رسانده است، ذکر کرده‌اند و بر این مطلب اتفاق نظر دارند. سپس اسامی مقتولین را ذکر کرده و گفته است: آنها ۳۶ نفر بوده‌اند و این غیر از کسانی هستند که در قاتل آنها اختلاف شده است یا امیر المؤمنین در قتل آنها با دیگران شریک بوده است و آنها بیش از نصف مقتولین مشرک در بدر بوده‌اند.

و در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۰ آمده است: علی علیه السّلام در جنگ بدر ۳۶ نفر از مشرکان را به قتل رسانید و ده نفر از کسانی را که شیخ مفید نام برده که از جمله آنها است: عاص بن سعید بن عاص، طعیمة بن عدیّ بن نوفل، نوفل بن خویلد که او عموی زبیر بن عوّام بود که قبل از هجرت طلحه و ابو بکر را با طنابی به هم می‌بست و آنها را اذیت می‌کرد؛ عمیر بن عثمان تیمی، عموی طلحة، مالک و عثمان از فرزندان عبید الله و برادران طلحه، حنظلة بن ابی سفیان، برادر معاویه و به همراه او زمعة بن أسود و پسرش حارث و عمار بن یاسر امیة بن خلف را به قتل رساند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که کشته‌ها را در چاه‌های کهنه بدر بریزند.

(۵). یعنی علی علیه السّلام مشمول عتاب الهی نسبت به نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و مسلمین در مورد اسیر کردن، قبل از ضعیف کردن دشمن نبود و هیچ طعمی هم به گرفتن فدیه نداشت و لکن ابن اسحاق، ج ۲، ص ۳۰۵ و واقدی، ج ۱، ص ۱۳۹ گفته‌اند که آن حضرت علیه السّلام حنظلة بن ابی سفیان را به قتل رسانید و عمرو بن ابی سفیان را اسیر کرد. (دو پسر ابو سفیان برادران معاویه).

(۶). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۵۶- ۲۶۹. ابن اسحاق می‌نویسد: سپس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که تمام غنائم را جمع‌آوری کنند و جمع‌آوری شد، ج ۲، ص ۲۹۵ و آنگاه عبد الله بن کعب بن عمرو بن عوف را مسئول نگهداری از غنائم کرد ج ۲، ص ۲۹۷. و در مغازی واقدی آمده است که آن حضرت، عبد الله بن کعب بن عمرو مازنی را مسئول نگهداری غنائم نمود. در

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷۷

(۱) قضیه گم شدن (روپوش مخملی) در میان غنائمی که در روز بدر به دست آمده بود، روپوش مخملی سرخی بود که گم شده بود. پس مردی از اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: چرا روپوش مخملی در میان غنائم نیست؟ حتما رسول اللّه صلّی

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

اللّه علیه و آله آن را برداشته است! در این حال مردی نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمد و گفت: فلانی روپوش مخملی را برداشته و در فلان جا مخفی کرده است. آن حضرت هم دستور داد که آن موضع را حفر کنند و روپوش مخملی درآورده شد. «۱»

(۲) نزول سوره انفال واقدی می گوید: هنگامی که قریش شکست خورد، اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به سه دسته تقسیم شدند:

گروهی به محافظت از خیمه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله پرداختند، دسته‌ای به تعقیب دشمن پرداختند و گروه سوم به جمع آوری غنائم و اسراء مشغول شدند.

سعد بن معاذ در کنار خیمه نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به نگهبانی پرداخت و هنگامی که غنائم جمع آوری شد؛ سعد این احتمال را داد که رسول اللّه آن را بین کسانی که به تعقیب دشمن و جمع آوری غنائم پرداخته‌اند، تقسیم کند و چیزی به کسانی که به محافظت از خیمه اقدام کرده‌اند ندهد؛ لذا گفت:

یا رسول اللّه، ترس از دشمن و یا خستگی از جنگ باعث نشده است که ما به تعقیب دشمن نپردازیم، بلکه خوف این را داشتیم که اگر از تو دور شویم، دشمن بر تو هجوم آورد. و می‌دانید که افراد زیاد و غنائم کم است و اگر این غنائم به جنگجویان داده شود، چیزی برای دیگر اصحاب تو باقی نمی‌ماند.

این غنائم شتر و اثاثیه و لباس به چشم می‌خورد، ج ۱، ص ۱۰۰ و شامل صد و پنجاه شتر (ج ۱، ص ۱۰۲) و ده اسب و مقادیری سلاح بود (ج ۱، ص ۱۰۳) و زره‌های زیادی به چشم می‌خورد که مسلمانان آنها را برداشته بودند و پوست زیادی را قریش برای تجارت با خود برداشته بودند که به غنیمت گرفته شد.

(۱). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۲۶- ۱۲۷ و واقدی آن را نقل کرده، می گوید: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از آن شخص سؤال کرد؛ امّا او گفت: من این کار را نکرده‌ام یا رسول اللّه. و معرفی کننده گفت: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، اینجا را حفر کنید. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که آنجا را حفر کنند و در نتیجه روپوش مخملی در آنجا پیدا شد.

در این هنگام شخصی گفت: فلانی را ببخش یا رسول اللّه و این درخواست را چندین مرتبه تکرار کرد.

پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هر کسی که این را مرتکب شده است بخشیدم (ج ۱، ص ۱۰۲).

و گفته‌اند: شکست قوم قریش و عقب‌نشینی آنها به هنگام زوال خورشید بود ... و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نماز عصر را در بدر به جای آورد و سپس حرکت کرد.

شاید صحیح این باشد که نماز ظهر را در بدر به جای آورد و سپس حرکت کرد، زیرا در ادامه می گوید: گفته شده است که نماز عصر را در اثیل (در چهار مایلی- هشت کیلومتری بدر) به جای آورد. (ج ۱، ص ۱۱۳).

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷۸

(۱) سعد بن ابی وقاص گفت: یا رسول اللّه! آیا سواره‌ها را با افراد ضعیف مساوی قرار می‌دهی؟! رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: مادرت به عزایت بنشیند! آیا جز به کمک همین ضعفا پیروز می‌شوید؟! «۱»

اختلاف بر سر غنائم برپا شده بود که نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمدند و پرسیدند؟ این غنائم مال کیست؟

خداوند نازل فرمود: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْأَنْفالِ قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَیْنِکُمْ وَ أَطِیعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ» «۲»؛

بنام خداوند بخشنده و مهربان. از تو درباره انفال (غنائم) می‌پرسند، بگو: «انفال از آن خدا و پیامبر است».

از خدا بترسید و میانه خودتان آن را اصلاح کنید و اگر ایمان دارید به خدا و پیامبرش گردن گذارید.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

پس مردم از بدر برگشتند، در حالی که غنیمتی نداشتند. تا این که پس از آن این آیه نازل شد: «وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ ...» «۳»؛ بدانید از هر چیزی که به غنیمت گرفتید، یک پنجم آن برای خدا، پیامبر، خویشان، یتیمان، فقیران و درراه‌ماندگان است.

(۲) رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، غنائم بدر را تخمیس نکرد، بلکه همه آن را بین اصحابش تقسیم نمود. «۴»

شیخ طوسی رحمه اللّه در التبیان می‌نویسد: گروهی گفتند: همانا نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله افرادی را برای جنگ و درگیری به پیش فرستاد که در نتیجه عده‌ای بسیار سختی کشیدند و برخی در کنار پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله باقی ماندند. و پس از آن که جنگ به پایان رسید با هم اختلاف پیدا کردند؛ دسته‌ای می‌گفتند: این غنائم مال ماست، زیرا ما جنگیده‌ایم و اینها را برداشته‌ایم و دسته‌ای دیگر می‌گفتند: ما از پشت سر، شما را پشتیبانی و تدارک می‌کرده‌ایم. عده‌ای دیگر می‌گفتند: ما از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله محافظت می‌کرده‌ایم و اگر می‌خواستیم، می‌توانستیم بیاییم و غنائم جمع‌آوری نماییم. برای همین خداوند این آیه را نازل کرد و به آنها فهماند که آنچه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اجرا می‌کند، حتمی و درست است. این مطلب را عکرمه از ابن عباس و او از عبادهٔ بن صامت روایت کرده است. «۵»

---

(۱). این را واقدی با سندی از عکرمه نقل کرده است (ج ۱، ص ۹۹).

(۲). آیه اول از سوره انفال.

(۳). الانفال (۸)، ۴۱.

(۴). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۵۴- ۲۵۵ و واقدی آن را با سندی از عبادهٔ بن صامت روایت کرده است و کامل آن این گونه است: سپس در جنگ‌های بعد از بدر خمس را بر می‌داشت.

(۵). التبیان، ج ۵، ص ۷۲- ۷۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۷۹

(۱) این روایت از ابن عباس با آنچه که قبلاـ از او روایت کرده است مبنی بر این که: انفال همان غنیمت مرد و اسب او می‌باشد و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله اختیار دارد که آن را به هر کسی که می‌خواهد بدهد؛ «۱» موافقت و هماهنگی دارد.

(۲) از قتاده نقل می‌کند که: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مرد مؤمنی که یکی از کفار را به قتل رسانده بود، اسباب و اثاثیه‌اش را به غنیمت می‌داد. «۲»

(۳) طبرسی در مجمع البیان قول ابن عباس را نقل کرده و اضافه می‌کند: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله در روز بدر گفت: هر کسی که فلانی را بیاورد، به او فلان چیز را می‌دهیم و هر کسی که فلان اسیر را بیاورد، به او فلان چیز می‌دهیم؛ بنابراین جوانان به سرعت پیش رفتند و بزرگسالان در زیر پرچم جا ماندند و هنگامی که جنگ به پایان رسید، جوانان از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله خواستند که غنائمی را که بر ایشان تعیین کرده بود، به آنها بدهد؛ امّا بزرگسالان گفتند: ما پناهگاه شما بوده‌ایم و اگر شکست می‌خوردید به ما پناه می‌آوردید. در این بین میان ابو الیسر کعب بن عمرو الانصاری و سعد بن معاذ سخنانی ردّ و بدل شد؛ برای همین خداوند غنائم را از دست همه گرفت و اختیارش را به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله واگذار کرد تا هر کاری که می‌خواهد بکند. و آن حضرت غنائم را به طور مساوی میان آنها تقسیم کرد.

(۴) سپس روایت ابن عباس از عبادهٔ بن صامت را به طور مستند نقل می‌کند که گفت: در مورد انفال با هم اختلاف پیدا کردیم و اخلاق‌هایمان بد شد؛ برای همین خداوند آنچه را که در دستمان بود از ما گرفت و اختیار آن را به رسولش واگذار کرد و او آن را به طور مساوی بین ما تقسیم کرد و این به تقوای الهی و اطاعت از او و اصلاح ذات البین نزدیک‌تر بود. «۳»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۵) سیوطی در الدر المنثور مطلبی را نقل کرده که احتمالا تفصیل همین مجمل است. او از عبادهٔ بن صامت نقل می‌کند که گفت: همراه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به سوی بدر حرکت کردم و در جنگ بدر شرکت نمودم و پس از درگیری، خداوند دشمن ما را نابود کرد و آنها فرار کردند، لذا گروهی به تعقیب آنها پرداختند و گروهی به حفاظت از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اقدام کردند و دسته‌ای به جمع‌آوری غنائم مشغول شدند.

پس از آن که کارها به اتمام رسید و شب فرا رسید، کسانی که غنائم را جمع‌آوری کرده بودند به دیگران گفتند: ما این غنائم را جمع‌آوری کرده‌ایم و دیگران سهمی ندارند.

کسانی که به تعقیب دشمن پرداخته بودند، گفتند: شما مستحق‌تر از ما نیستند؛ زیرا ما دشمن را

---

(۱). همان، ص ۷۲.

(۲). همان، ص ۷۴.

(۳). مجمع البیان، ج ۴، ص ۷۹۶- ۷۹۷ و ابن اسحاق آن را در سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۹۶ و ۳۲۲ نقل کرده است.

پراکنده و تار و مار کردیم تا شما توانستید غنائم را به دست آورید. و کسانی که به محافظت از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله پرداخته بودند؛ گفتند: از ما مستحق‌تر نیستید؛ زیرا از ترس دشمن به حفاظت از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله پرداختیم.

به این ترتیب از سوی خداوند نازل شد: «یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْأَنْفالِ قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَیْنِکُمْ»؛ درباره انفال (غنائم) از تو می‌پرسند، بگو: «انفال از آن خدا و پیامبر است». از خدا بترسید و میانه خودتان را اصلاح کنید. و پس از آن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله تمام غنائم را میان مسلمانان تقسیم کرد. «۱»

(۱) در منزل اثیل او که می‌گوید: «و شب فرا رسید»؛ منظورش این است که از بدر بازگشته بودند و شب را در منزلگاه اثیل «۲» سپری کردند. علی بن ابراهیم قمی هم می‌نویسد:

پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حرکت کرد و أسراء را که به هم بسته شده بودند، حرکت دادند و هنگام غروب خورشید در اثیل فرود آمدند «۳» و این منزلگاه در شش مایلی- دوازده کیلومتری مدینه قرار داشت.

در اینجا، نگاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به عقبهٔ بن ابی معیط و نضر بن حارث بن کلده که با یک طناب به هم بسته شده بودند، افتاد. پس به علی علیه السّلام فرمود: یا علی، نضر و عقبه را نزد من بیاور.

علی علیه السّلام آمد و موی سر نضر را به دست گرفت و او را به سوی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله برد.

(۲) نضر گفت: ای محمد، به حق خویشاوندی که میان من و تو است، از تو می‌خواهم که به من رحم کنی و همانند قریشیان با من رفتار کنی. اگر آنها را کشتی، مرا هم بکش و اگر از آنها فدیه گرفتی، از من هم فدیه بگیر و اگر آزادشان کردی، مرا هم آزاد کن.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هیچ خویشاوندی بین من و تو نیست و خداوند به واسطه اسلام، خویشاوندی‌های گذشته را قطع کرده است.

سپس رو به علی علیه السّلام کرد و فرمود: او را جلو بیاور و گردنش را بزن. پس علی علیه السّلام گردن او را زد.

سپس فرمود: عقبه را هم جلو بیاور و گردنش را بزن. پس علی علیه السّلام او را جلو آورد و گردنش را زد. «۴»

---

(۱). الدر المنثور، ج ۳، ص ۱۵۹ و از او در المیزان، ج ۹، ص ۱۶ و از آنجا که تقسیم غنائم در منزل سیر بعد از اثیل بوده است؛ لذا

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

تفصیل این مطلب را به بعد از وقایع اثیل واگذارده‌ایم.

(۲). چنان که واقدی بدان تصریح کرده و گفته است: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از بدر خارج و به اثیل رسید، اسراء بر وی عرضه شدند؛ (ج ۱، ص ۱۰۶).

(۳). در اعلام الوری، آمده است که در صفراء اطراق کردند.

(۴). او از مسخره کنندگان پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و از تشویق کنندگان بر جنگ بدر بود؛ واقدی ۱: ۳۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۸۱

(۱) در این حال انصار برخاستند و گفتند: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله؛ ما هفتاد نفر را به قتل رساندیم و هفتاد نفر را اسیر کردیم و آنها از اقوام تو و از اسرای تو هستند؛ یا آنها را به خاطر ما ببخش و با گرفتن فدیه آنها را آزاد کن. «۱» و به قولی گفتند: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آنها را به قتل نرسان، بلکه به ما ببخش تا از اقوامشان فدیه بگیریم.

پس از این جبرئیل نازل شد و گفت: خداوند اجازه داده است که از اینها فدیه بگیرند و آنها را آزاد کنند؛ اما به این شرط که در سال آینده به تعداد کسانی که از آنها فدیه می‌گیرند از خودشان شهید می‌شود. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله این خبر را با شرط آن به ایشان ابلاغ کرد و آنها هم گفتند: ما راضی هستیم.

امسال از اینها فدیه می‌گیرم و قوی می‌شویم و سال آینده به همین تعداد شهید می‌شویم و به بهشت می‌رویم. «۲»

پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به آنها اجازه داد که از اسراء فدیه بگیرند و آزادشان کنند. «۳» تاریخ تحقیقی اسلام ج۲ ۲۸۱

غزوه بدر کبری ..... ص : ۲۵۸

(۲)

عباس بن عبد المطلب و عقیل بن ابی طالب

کلینی در روضه کافی با سندی از معاویهٔ بن عمار دهنی از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند که آن حضرت فرمود: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در جنگ بدر، اصحاب خود را از کشتن بنی هاشم نهی کرد و برای همین آنها را اسیر کردند.

سپس علی علیه السّلام را فرستاد تا ببیند که چه کسانی از بنی هاشم اسیر شده‌اند. علی علیه السّلام رفت و برگشت و به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ابو الفضل (عباس) به دست فلانی و عقیل به دست فلانی و نوفل بن حارث به دست فلانی اسیر شده‌اند.

آنگاه عباس را نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آوردند، آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: فدیه خود و برارزاده‌هایت را بپرداز. عباس گفت: ای محمّد! آیا می‌خواهی که دست گدایی نزد قریش دراز کنم؟!

---

(۱). تفسیر قمی ۱: ۲۷۰- ۲۶۹.

(۲). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۲۶.

(۳). همان، ص ۱، ص ۲۷۰. مثل همین مطلب را واقدی با سندی از علی علیه السّلام در مغازی، ج ۱، ص ۱۰۷ نقل می‌کند و از همین جا استظهار می‌شود که دو سوم سوره انفال؛ یعنی تا آیه پنجاه و چهار تا این زمان نازل شده بوده است که در آیه اول، حکم انفال و در آیه چهل و یکم، حکم غنائم و خمس مطرح شده است و امّا سرزنش و عتاب به خاطر گرفتن اسیر و سپس حلال کردن فدیه در مقابل آزاد کردن اسیران در آیات ۶۷ تا ۷۰ آمده است که بعد از آیات ۵۵ تا ۶۶ قرار دارند که واقدی گفته است: اینها در مورد بنی قینقاع و واقعه مربوط به آنها در نیمه ماه شوّال نازل شده است و سپس انتقال اسراء به مدینه و ورود گروه‌هایی از مکه برای دادن فدیه را ذکر می‌کند.

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۸۲

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: آنچه را که نزد ام الفضل گذاشتی و به او گفتی: اگر بلایی بر سرم آمد، این پول را برای خود و فرزندانت خرج کن؛ بپرداز.

عباس گفت: برادر زاده! چه کسی این خبر را به تو داده است؟

پیامبر فرمود: جبرئیل از سوی خدا مرا با خبر کرده است.

عباس در حالی که قسم می‌خورد، گفت: هیچ کس از این قضیه خبر ندارد، مگر من و همسرم.

بنابراین شهادت می‌دهم که تو رسول اللّه هستی. «۱»

(۱) طبرسی در مجمع البیان از امام باقر علیه السّلام نقل می‌کند که فرمود: فدیه هر مردی که در جنگ بدر اسیر شده بود، چهل اوقیه طلا بود و هر اوقیه به اندازه چهل مثقال است، مگر عباس که فدیه او به اندازه صد اوقیه بود و هم چنین هنگامی که اسیر شده بود، بیست اوقیه طلا از وی به دست آمده بود. و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرموده بود: آن بیست اوقیه غنیمت بوده است و تو باید که فدیه خود و برارزاده‌هایت را بپردازی. او گفت من چیزی ندارم که بپردازم.

نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله سؤال کرد: کجا است آن طلاهایی را که به ام الفضل سپردی و گفتی:

اگر حادثه‌ای برای من پیش آمد، این برای تو و فضل و عبد الله و قثم باشد؟ عباس گفت: چه کسی این را به تو گفته است؟ فرمود: خداوند تبارک و تعالی.

گفت: پس شهادت می‌دهم که تو رسول خدا هستی و به خدا قسم که هیچ کس غیر از من و ام الفضل از این قضیه آگاه نبوده است، مگر خدای متعال. «۲»

(۲) واقدی می‌گوید: از میان اسرای بدر، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بر ابو عزه، عمرو بن عبد الله جمحی منّت گذاشت و او را بدون فدیه آزاد کرد. او مردی شاعر بود که به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: من پنج دختر دارم که چیزی ندارند؛ بنابراین مرا به خاطر آنها ببخش و در مقابل به تو قول شرف می‌دهم که هیچ‌گاه در جنگ علیه تو شرکت نکنم و اقدامی علیه تو انجام ندهم.

پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را بدون فدیه آزاد کرد. «۳»

---

(۱). روضه کافی، ص ۲۰۲ و عیاشی آن را در تفسیر خود، ج ۲، ص ۶۸- ۶۹ و حمیری در قرب الاسناد آن را نقل می‌کند، چنان که در المیزان، ج ۹، ص ۱۴۰ آمده است.

(۲). مجمع البیان، ج ۴، ص ۸۶۰ و در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۹ آمده است: عباس گفت: ای رسول خدا، به خدا قسم که تو رسول اللّه هستی؛ زیرا کسی غیر از من و ام الفضل از این جریان اطلاع ندارد. سپس خودش را با صد اوقیه فدیه آزاد کرد و هر کدام از اسرای دیگر چهل اوقیه پرداختند و جالب این است که ابن اسحاق و واقدی و ابن هشام، اسیر شدن عباس را ذکر نکرده‌اند و در عوض اخباری را ذکر کرده‌اند که از سبقت عباس و خانواده‌اش در اسلام آوردن خبر می‌دهد!

(۳). وقتی که قریش برای جنگ احد حرکت کردند، ابو عزه بر خلاف قولی که به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله داده بود، در میان قبایل

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۸۳

(۱)

سفارش درباره اسیران

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

واقدی می‌گوید: گفته‌اند وقتی اسیران بدر محبوس شدند، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به غلام خود به نام شقران که در بدر شرکت کرده بود و هنوز آزاد نشده بود، «۱» فرمود: شما همگی گرفتار فقر و تنگدستی هستید، پس مواظب باشید که هیچ کدام از این اسیران بدون فدیه یا گردن زده شدن، از دست شما به در نروند.

در این حال عبد الله بن مسعود گفت: مگر سهیل یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله (و سهیل برادر او بود)؛ زیرا من او را در مکه دیدم که اظهار اسلام می‌کرد. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ساکت شد و جوابی نداد، اما بعد از مکثی سرش را بالا آورد و فرمود: مگر سهیل. «۲»

از زهری نقل می‌کند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مورد اسیران به اصحابش فرمود: با خیر و نیکی با آنها رفتار کنید.

(۲) ابو العاص بن ربیع می‌گفت: در دست گروهی از انصار بودم که خرمای زیاد و نان کمی داشتند؛ اما هنگامی که وقت نهار و شام فرا می‌رسید، «۳» خودشان خرما می‌خوردند و به من نان می‌دادند تا جایی که اگر مقداری نان به دست یکی از آنها می‌رسید، آن را به من می‌داد. که خدا به آنها جزای خیر عنایت فرماید.

ولید بن مغیره مثل همین را می‌گفت و اضافه می‌کرد: آنها ما را بر مرکب‌های خود سوار می‌کردند و خودشان پیاده می‌رفتند. «۴»

ابن اسحاق از ابی عزیز بن عمیر برادر مصعب بن عمیر که پرچمدار مشرکان در بدر بعد از نضر بن حارث برای بنی عبد الدار بود نقل می‌کند که گفت: در میان گروهی از انصار بودم که مرا از بدر به سوی مدینه می‌بردند و به خاطر سفارش رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله هنگام که وقت شام و نهار فرا می‌رسید تنها به من نان می‌دادند و خودشان خرما می‌خوردند و حتی اگر یکی از آنها به تکه نانی دست می‌یافت آن را به من می‌داد. «۵»

عرب دور می‌زد و آنها را به جنگ تشویق می‌نمود و جالب این که وی تنها فردی بود که در جنگ احد اسیر شد. پس به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: ای محمد! من دختران بی‌سرپرستی دارم، پس بر من منت بگذار و بدان که به اکراه مرا آورده‌اند! رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: کجا رفت آن قول و قراری که با من بسته بودی؟! به خدا قسم که تو را آزاد نمی‌کنم که به مکه برگردی و بگویی دو بار محمّد را مسخره کردم. همانا مؤمن از یک سوراخ دو بار گزیده نمی‌شود. آنگاه فرمود: ای عاصم بن ثابت، بیا گردنش را بزن و عاصم گردن او را زد. «مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۱۱».

(۱). همان، ج ۱، ص ۱۰۵ و ۱۰۷ و ۱۱۶.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۰۹- ۱۱۰؛ بنابراین این دومین کسی است که بر او منّت گذاشته شده و بدون فدیه آزاد شده است و در خبر آمده است: سهیل بن بیضاء و واقدی می‌گوید: سهیل بن بیضاء از مهاجران به حبشه بود و در بدر شرکت نداشت.

(۳). این بدان خاطر بوده است که در هنگام سفر، افطار می‌کرده‌اند.

(۴). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۱۹. بنابراین آنچه را که از قمی نقل شد، مبنی بر این که مسلمانان، اسرا را پیاده می‌بردند، دائمی نبوده است.

(۵). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۱۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۸۴

(۱) غالبا هر اسیری نزد کسی که او را به اسارت در آورده بود، نگهداری می‌شد و در این میان، مالک بن دخشم، ابو یزید، سهیل بن عمرو را که از اطعام کنندگان مکه به شمار می‌رفت، اسیر کرده بود.

واقدی روایت می‌کند که در منزلگاه شنوکه، سهیل به مالک گفت: لحظه‌ای مرا آزاد بگذار تا به دستشویی بروم. مالک به همراه او

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

رفت تا او قضای حاجت بکند. سهیل گفت: من خجالت می‌کشم که در پیش چشمان تو قضای حاجت بکنم. پس لحظه‌ای مرا تنها بگذار. مالك به کناری رفت و سهیل به سرعت بندهای دست خود را باز کرد و فرار کرد. مالك جلو رفت که ببیند چرا سهیل دیر کرده است؛ اما دید که او فرار کرده است. برای همین در بین مردم فریاد زیاد و از آنها کمك خواست. در این حال نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بیرون آمد و فرمود: هر کس او را یافت، بکشد! و خود آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله برای پیدا کردنش حرکت کرد و خودش او را یافت که خود را بین درختچه‌های طلح، مخفی و یا دفن کرده است، پس دستور داد که او را گرفتند و دست‌های او را به گردنش بستند و سپس با طنابی او را به مرکب خود بست. «۱»

(۲)

تقسیم غنائم

قبلا گفته شد که تقسیم غنائم پس از اختلاف در آن بود و سوره انفال به خاطر همین اختلاف و پاسخ گویی به سؤال‌های آنها در این مورد بود. ظاهرا این امر بعد از جنگ بدر و قبل از حرکت از منزلگاه سیر بوده است.

(۳) ابن اسحاق می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که آن چه از مشرکان باقی مانده جمع‌آوری شود ... و هم چنین فرمان داد آنچه از غنائم که در دست مسلمانان می‌باشد، بازگردانده شود و آنگاه به سوی مدینه بازگشت، در حالی که غنائم را هم با خود می‌بردند و عبد الله بن کعب بن عوف مازنی از بنی نجار را مسئول حفظ غنائم کرد. آنها از تنگه صفرا عبور کردند و بر تپه‌ای شنی که بین تنگه و دشت قرار داشت و سیر نامیده می‌شد فرود آمدند و در آنجا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله غنائم را به طور مساوی در میان اصحابش تقسیم کرد. «۲»

(۴) واقدی با سندی از سهل بن ابی حثمه انصاری نقل می‌کند که گفت: غنائم جمع‌آوری شد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عبد الله بن کعب بن عمرو مازنی و بنا به قولی خباب بن أرت را مسئول آن کرد و آنگاه آن را در سیر که دره‌ای در کنار تنگه صفراء است؛ تقسیم کرد. «۳»

---

(۱). و او را یک قدم هم سوار نکردند تا به مدینه رسیدند، مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۷ و از همین مطلب نیز فهمیده می‌شود که آنچه قمی ذکر کرده است، دائمی نبوده است.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۹۵- ۲۹۷.

(۳). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۰۰ و ۱۱۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۸۵

(۱) در روایت دیگری از او آمده است: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که آنچه غنیمت و اسیری را که مسلمانان برداشته‌اند، برگردانند، سپس غنائمی را که افراد در مبارزه به دست آورده بودند به آنها داد و آنچه که در لشکرگاه قریش به غنیمت گرفته شده بود با توجه به لیاقت و موقعیت افراد بین آنها تقسیم کرد و برای اسیران در میان افراد قرعه زد «۱» و در هر حال، ابتدا همه غنائم را جمع‌آوری کرد و سپس آنها را تقسیم نمود.

لکن از موسی بن سعد بن زید ثابت از پدرش از جدش روایت کرده است که گفت: سخنگوی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در آن روز فریاد زد: هر کسی که مشرکی را بکشد، وسائلش مال او است و هر کسی که اسیری را بگیرد، مال او است؛ لذا هر کسی که مشرکی را کشته بود، وسائلش را به او می‌داد و آنچه را که در لشکرگاه و یا بدون جنگ جمع‌آوری کرده بودند به طور مساوی میان آنها تقسیم کرد و این بدان معنا است که وسایل شخصی کشته‌شدگان را از قاتلان آنها پس نگرفت، بلکه سایر غنائم و اسیران

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

را جمع نمود.

(۲) برای همین واقدی می گوید: آنچه به نظر ما درست است این است که: آنچه را رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله برای افراد تعیین کرده بود به آنها داد «۲» و آنچه را که تعیین نکرده بود، در میانشان تقسیم کرد.

و می گوید: گفته‌اند که علی علیه السّلام زره ولید بن عتبه و کلاه‌خود او را برداشت و حمزه، سلاح عتبه را برداشت و عبیدهٔ بن حارث زره شیبه را برداشت که به ورثه‌اش رسید.

اما در مورد وسائل ابی جهل، از سعید بن خالد قارظی نقل می کند که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله آن را به عبد الله بن مسعود بخشید و از خارجه بن کعب قرظی نقل می کند که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله آنها را به معاذ بن عمرو بن جموح بخشید.

(۳) سپس با سندی از عبد الله بن مکنف انصاری نقل می کند که گفت: اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ۳۱۳ نفر بودند و تیرهای غنیمتی ۳۱۷ عدد بود که چهار تیر را به مقداد و زبیر و اسب‌هایشان دادند و هشت تیر را به هشت نفری که در جنگ حاضر نشده بودند ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سهمی برای آنها قرار داده بود، «۳» دادند.

سه نفر از اینها از مهاجرین بودند که عبارت بودند از: سعید بن زید بن عمرو بن نفیل و طلحهٔ بن عبید الله که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آنها را فرستاده بود تا از کاروان قریش خبریابی کنند «۴» و ابن اسحاق

---

(۱). این اولین جایی است که از قرعه برای تقسیم اسیران بین جنگجویان استفاده می‌شود.

(۲). به غیر از اسیرانی که در ابتدا آنها را برای اسیر کنندگان نشان قرار داده بود، اما بعدا آنها را تحویل نداد، بلکه همان طور که ذکر شد و در آینده هم گفته خواهد شد، بین اصحاب خود قرعه‌کشی کرد.

(۳). مطلب این گونه روایت شده است و این اختلاف در مقادیر هم در نظر بوده است.

(۴). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۰۱ و قبل از آن گفته است: طلحه و زبیر در روزی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در بدر با مشرکان در

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۸۶

می گوید: نفر سوم، عثمان بن عفّان بن أبی العاص بن امیهٔ بن عبد شمس بود که نزد همسرش رقیهٔ، دختر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله باقی مانده بود و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله برای او سهمی قرار داد «۱» و واقدی می گوید: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را باقی گذاشته بود. «۲»

(۱) پنج نفر دیگر از انصار بودند که عبارت بودند از: ابو لبابهٔ بن عبد المنذر که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را جانشین خود در مدینه کرده بود و عاصم بن عدیّ که او را بر قباء و اهالی قسمت بالای مدینه گمارده بود و حارث بن حاطب که او را در میان بنی عمرو بن عوف گذارده بود و خوّات بن جبیر و حارث بن صمّه که در هنگام رفتن به بدر در روحاء دچار شکستگی شدند و برگشتند.

روایت کرده است که آن حضرت برای چهار نفر دیگر که در جنگ حاضر نشده بودند، سهمی را قرار داد که عبارت بودند از: سعد بن عباده که خبر مربوط به او را نقل کردیم که گفتیم که وی قبل از حرکت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مریض شد و همین مانع از همراهی وی با آنها شد. و سعد بن مالک ساعدی که آماده حرکت برای رفتن به بدر شده بود؛ اما مریض شد و وفات کرد و دو مرد دیگر.

(۲) تعداد شترهایی را که در آن روز به غنیمت گرفتند، صد و پنجاه نفر بود که پوست زیادی بر آنها بار بود و قریش آنها را برای تجارت آورده بودند و تعداد ده رأس اسب به همراه مقادیری سلاح به غنیمت گرفته شده بود و در این میان به بعضی از افراد یک

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

نفر شتر می‌رسید و به برخی دیگر کالای دیگر یا پوست‌هایی می‌رسید. «۳»

قبل از آن که غنائم تقسیم شود، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اشیایی را برای خودش برگزیده بود که عبارت بودند از: شتر ابی جهل که در جنگ‌ها بر آن سوار می‌شد تا این که او را به عنوان قربانی حدیبیه به همراه خود برد و شمشیر منبّه بن حجّاج که به آن ذو الفقار (به معنای شیاردار) گفته می‌شد.

آن حضرت هیچ درخواست کننده‌ای را ردّ نمی‌کرد و أرقم بن أرقم از او تقاضا کرد که شمشیر مرزبان بن عائذ مخزومی را به او بدهد و او داد، و سعد بن ابی وقاص از او تقاضا کرد که شمشیر عاص بن منبّه را به او بدهد و او داد.

گیر شد، وارد مدینه شدند و آنگاه به استقبال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رفتند و او را در محجّه که بعد از سیّالهٔ و قبل از ملل قرار دارد، ملاقات کردند (ج ۱، ص ۲۰). و سیّالهٔ اوّلین منزل به سوی مکه و ملل دومین منزل می‌باشد و ابن اسحاق درباره این دو نفر در سیره (ج ۲، ص ۲۳۹ و ۲۴۱) می‌نویسد: آنها در شام بودند و از آنجا وارد مدینه شدند.

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۳۴.

(۲). و سخن در این باره در بحث وفات رقیّه در ماه ذی الحجّه خواهد آمد.

(۳). این بدان معنا است که او بعضی را بر بعضی دیگر برتری می‌داد و یا حد اقل بین آنها تفاوت وجود داشته است و این امری طبیعی است و بنابراین آنچه که در سیره ابن هشام (ج ۲، ص ۲۹۷) و غیره آمده است که آن حضرت غنائم را به طور مساوی تقسیم کرد، درست نیست.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۸۷

غلامانی که در جنگ حاضر شده بودند، چهار نفر بودند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سهمی برای آنها قرار نداد، اما چیزی از غنائم را به آنها عطا کرد و آنها عبارت بودند از: شقران، غلام پیامبر که او را مسئول محافظت از اسیران کرده بود و چیزی از فدیه هر اسیری به او داد و غلام سعد بن معاذ و غلام عبد الرحمن بن عوف و غلام حاطب بن ابی بلتعه که چیزی از غنائم را به آنها هدیه داد. «۱»

(۱)

فرستادن افرادی برای اعلام پیروزی

واقدی می‌گوید: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، عبد الله بن رواحه را به سوی اهالی بالای مدینه و زید بن حارثه را به سوی اهالی پایین مدینه فرستاد تا خبر پیروزی سپاهیان اسلام را اعلام کنند.

عبد الله بن رواحه در عقیق از زید بن حارثه جدا شد و به سمت محله‌های بالای مدینه که خانه‌های بنی خطمه و بنی عمرو بن عوف و بنی وائل در آنجا واقع شده بود رفت و فریاد زد: ای جماعت انصار، به شما بشارت می‌دهم که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سالم است و مشرکان بسیاری کشته یا اسیر شده‌اند؛ دو پسر ربیعه و دو پسر حجاج و ابو جهل و امیهٔ بن خلف و زمعهٔ بن أسود کشته شده‌اند. سهیل بن عمرو ذو الأنیاب به همراه عده زیادی اسیر شده است و ان شاء الله فردا رسول اللّه به همراه اسیران که به بند کشیده شده‌اند، وارد مدینه می‌شود. در این حال اطفال با صدای بلند فریاد می‌زدند: ابو جهل کشته شد، ابو جهل کشته شد ...

(۲) زید بن حارثه در حالی که بر شتر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله، قصواء سوار بود وارد مدینه شد و وقتی که به مصلّی رسید، فریاد زد: عتبه و شیبه از فرزندان ربیعه و دو پسر حجّاج و ابو جهل و ابو البختری و امیّهٔ بن خلف و زمعهٔ بن أسود به قتل رسیدند و سهیل بن عمرو ذو الأنیاب به همراه تعداد زیادی اسیر شده‌اند.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

پس یکی از منافقین به ابی لبابهٔ بن منذر گفت: زید از شدت ترس نمی‌داند که چه می‌گوید و حتما محمد به همراه بزرگان اصحابش به قتل رسیده است و بدین ترتیب اصحاب شما آن چنان متفرق شده‌اند که بعد از این هیچ‌گاه کنار هم جمع نخواهند شد و این هم ناقه محمد است که آن را می‌شناسیم.

یکی از منافقان به اسامهٔ بن زید گفت: صاحب شما به همراه اصحابش کشته شده است!

(۳) اسامه می‌گوید: من در جای خلوتی از پدرم سؤال کردم: ای پدر، آیا آنچه که می‌گویی حقیقت دارد؟ گفت: بله به خدا، آنچه که می‌گویم حقیقت دارد، ای پسر. «۲» (و ابن اسحاق می‌نویسد که اسامه گفت: نزد پدرم که در مصلّی ایستاده بود و مردم اطرافش را گرفته بودند؛ آمدم ...).

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۹۹- ۱۰۵.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۱۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۸۸

(۱) ابن اسحاق در ادامه می‌نویسد: کعب بن اشرف از (یهودیان) بنی نبهان و از طایفه طیّ بود که مادرش از قبیله بنی نضیر بود. او وقتی که این خبر را شنید، گفت: آیا این حقیقت دارد؟! آیا گمان می‌کنید محمد این افرادی را که اینها نام بردند کشته است؟! اینها از اشرف عرب و بزرگان مردم بودند! به خدا قسم که اگر محمد بر اینها پیروز شده باشد، زیر زمین بهتر از روی زمین است. «۱»

(۲)

استقبال از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله

مردم در الروحاء به استقبال آن حضرت آمده و پیروزی را به وی تبریک می‌گفتند. و در تربان، عبد اللّه بن انیس آن حضرت را ملاقات کرد و گفت: ای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، خدا را سپاس می‌گوییم که تو سالم هستی و پیروز شدی؛ از آن شب‌هایی که خارج شدی تاکنون مبتلا به تب بوده‌ام و یک لحظه تب من قطع نشده است تا دیروز. که پس از آن بلافاصله حرکت کردم تا به شما بپیوندم.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خدا به تو پاداش دهد.

(۳) هم چنین اسید بن حضیر آن حضرت را ملاقات کرد و گفت: شکر خدای را که تو را پیروز گردانید و چشمان تو را روشن کرد! ای رسول اللّه، به خدا قسم که نیامدن من به بدر بدین خاطر نبوده است که گمان می‌کردم با دشمن روبه‌رو خواهی شد؛ بلکه گمان می‌کردم که با کاروان برخورد خواهید کرد و اگر می‌دانستم که با دشمن درگیر خواهید شد، حتما با شما همراهی می‌کردم.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: راست می‌گویی.

هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله با بزرگان خزرج ملاقات کرد، آنها به وی تبریک می‌گفتند و در همین حال سلمهٔ بن سلامهٔ بن وقش گفت: برای چه به ما تبریک می‌گویید؟ به خدا قسم که جز افراد عجوزه و پیر را نکشتیم.

(۴) رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله تبسمی کرد و فرمود: عمو جان، آنها از بزرگان قریش بودند و اگر آنها را می‌دیدی از ایشان می‌ترسیدی و اگر به تو دستوری می‌دادند، اطاعت می‌کردی و اگر کار خود را با کارهای ایشان مقایسه می‌کردی، خود را حقیر می‌یافتی. آنها قوم بدی برای پیامبرشان بودند!

پس سلمه گفت: پناه می‌برم به خدا از غضب او و رسولش. ای رسول اللّه گویی که هنوز از من روی‌گردان هستی، همان طور که از ابتدای مسیر در الروحاء این چنین بودی؟!

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: امّا آنچه که به أعرابی بیابانی گفتی که تو با ناقهات نزدیکی کرده‌ای و آن از

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۵۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۸۹

تو آبستن شده است! مطلبی است که نسبت به آن هیچ علم و آگاهی نداشتی. امّا آنچه درباره قوم قریش گفتی، در واقع نوعی ناسپاسی نسبت به یکی از نعمت‌های خداوند بود!

پس سلمه از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عذر خواهی کرد و حضرت هم عذرش را پذیرفت. «۱»

اما در مورد اسیران باید گفت که آنها حدود یک روز قبل از ورود رسول اللّه یا بعد از آن وارد مدینه شدند. «۲»

(۱)

گریه برای شهدا

پس از ورود لشکر اسلام به مدینه، خانواده‌های شهدا مجالس سوگواری برپا کرده بودند و از جمله خاندان عفراء برای دو فرزندشان؛ معوّذ و عوف مجلس سوگواری گرفته و گریه می‌کردند. و همسر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله سوده نیز در این مجلس شرکت نمود تا این زمان آیات حجاب نازل نشده بود. «۳»

(۲) واقدی با سندی از داود بن حصین از افرادی از بنی عبد الأشهل نقل می‌کند که گفتند: وقتی خبر شهادت حارثه بن سرادقه که به وسیله تیر غیبی در کنار حوض بدر به شهادت رسیده بود، به مادرش رسید؛ گفت: به خدا قسم گریه نمی‌کنم تا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بیاید و از او سؤالی را بپرسم. پس اگر فرزندم در بهشت باشد، برای او گریه نمی‌کنم و اگر در جهنم و آتش باشد، بسیار بر او خواهم گریست!

پس هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از بدر بازگشت، ام حارثه نزد وی آمد و گفت: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، تو می‌دانی که من چقدر حارثه را دوست داشته‌ام و برای همین می‌خواستم که برای او گریه کنم، امّا پیش خود گفتم: این کار را نخواهم کرد تا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را ببینم و از او سؤال کنم که آیا حارثه در بهشت است تا بر او گریه نکنم و یا در جهنم است که بر او گریه کنم.

(۳) پس نبیّ اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هلاک شدی، مگر تنها یک بهشت است؟ بهشت دارای درجه‌های زیادی است و قسم به آن که جانم در دست او است جایگاه حارثه در فردوس اعلی است!

پس مادر حارثه گفت: در این صورت اصلا برای مرگ او گریه نخواهم کرد.

---

(۱). در مورد بازگشت آن حضرت از بدر می‌گوید: کشته شدن عصماء دختر مروان پنج شب باقیمانده از رمضان که مصادف با بازگشت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله از بدر بوده، رخ داده است (ج ۱، ص ۱۷۴) و طبری نقل کرده است که: بازگشت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله در روز چهارشنبه مصادف با هشت شب باقیمانده از رمضان بوده است (ج ۲، ص ۴۸۲) و شاید که مسعودی در التنبیه و الاشراف: ۲۰۶ این مسأله را از طبری دریافت کرده است و مدت غیبت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از مدینه نوزده روز بوده و آن حضرت در هشت شب به آخر ماه رمضان که برابر با بیست و یکم و دوم رمضان بوده، وارد شهر شده است.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۱۶.

(۳). همان، ص ۱۱۴- ۱۱۸ و سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۹۹.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۹۰

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود که ظرف آبی بیاورند و آنگاه دست خود را در آن فرو برد و مقداری از آن را مضمضه کرد. سپس آن را به امّ حارثه داد که مقداری از آن را بنوشد و سپس آن را به خواهر حارثه داد که مقداری از آن را بنوشد و آنگاه به آنها دستور داد که باقیمانده را به گریبان خود بپاشند. آنها هم چنین کردند و سپس از نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بازگشتند و پس از آن هیچ زنی نبود که شادتر و چشم روشن‌تر از آنها باشد. «۱»

(۱)

اسیران در مدینه

وی در ادامه می‌گوید: پس از آن که اسیران را به مدینه آوردند، هیچ مشرک یا منافقی یا یهودی در آن نبود، مگر این که خوار شد تا جایی که کعب بن أشرف یهودی گفت: امروز زیر زمین بهتر از روی زمین است. تنها از اشراف و بزرگان و حاکمان عرب از اهل حرم بوده‌اند که این گونه گرفتار شده‌اند. «۲»

و دیگری گفت: او همان کسی است که اوصاف او را در کتاب‌هایمان می‌یابیم و هیچ پرچمی برای او برافراشته نمی‌شود، مگر آن که پیروز می‌شود! و عبد اللّه بن نبتل گفت: ای کاش که ما هم با او در جنگ شرکت می‌کردیم تا غنیمتی به دست می‌آوردیم!

کعب به مکه رفت و برای کشته‌شدگان قریش در بدر مرثیه‌سرایی کرد و مسلمانان را مورد هجو و

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۹۳- ۹۴.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲۱ و واقدی با سندی از کعب بن مالک و جابر بن عبد الله انصاری روایت می‌کند که گفتند: هنگامی که کعب بن اشرف اسیران را دید که به هم بسته شده‌اند، بسیار احساس حقارت کرد و ذلیل شد و به هم‌کیشان خود گفت: وای بر شما! به خدا که امروز زیر زمین برای شما بهتر از روی آن است! اینها که بزرگان و قدرتمندان عرب بوده‌اند، این گونه کشته شده‌اند و یا به اسارت گرفته شده‌اند و در این صورت شما چه می‌گویید؟ گفتند: تا هنگامی که نفس می‌کشیم با او دشمنی خواهیم کرد! گفت: شما که چیزی نیستید. در حالی که او بر قوم قدرتمند خویش پیروز شده و آنها را ذلیل کرده است! امّا من نزد قریشیان می‌روم و آنها را به جنگ تشویق و تحریک می‌کنم و بر کشته‌شدگانشان گریه می‌کنم و شاید که به این طریق آنها را به جنگ برانگیزانم و خودم به همراه آنها حرکت کنم.

برای همین حرکت کرد تا به مکه رسید و اثاثیه‌اش را نزد ابی وداعهٔ بن ضبیره سهمی (که داماد بنی امیه و اوّلین اسیری بود که با دادن فدیه آزاد شد) گذاشت و شروع به مرثیه‌سرایی برای قریش کرد، مغازی، ج ۱، ص ۱۸۵. ابن اسحاق از بعضی از راویان نقل می‌کند که گفتند: کعب حرکت کرد تا به مکه رسید ... و شروع به خواندن اشعاری کرد که به واسطه آن بازماندگان کشته‌های قریش گریه می‌کردند و به این ترتیب آنها را بر ضد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله تحریض می‌کرد (ج ۳، ص ۵۵). و امّا عبد اللّه بن أبیّ که سردسته منافقین بود، واقدی درباره او می‌گوید: عبد الله بن أبیّ دارای جایگاهی بود که هر جمعه در آنجا می‌نشست و این افتخار بزرگی برایش بود که حاضر نبود آن را ترک کند؛ اما هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از (بدر) بازگشت در روز جمعه‌ای بر منبر نشست و در همین حال ابن أبیّ بلند شد و گفت: این رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله است که در مقابل شما است و خداوند به وسیله او شما را کرامت بخشیده است، پس او را یاری کنید و از او اطاعت کنید (ج ۱، ص ۳۱۸). و در نسخه چاپی کلمه احد به جای بدر چاپ شده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۹۱

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

ناسزا قرار داد. در مقابل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله هم از حسّان بن ثابت خواست که تلافی کند و او هم شروع به هجو میزبان کعب (ابو وداعه سهمی) کرد تا این که کعب به مدینه بازگشت. «۱»

ابن اسحاق از نبیهٔ بن وهب نقل می‌کند که گفت: هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به همراه اسیران وارد مدینه شد، آنها را بین اصحاب خویش تقسیم و آنها را به خیر و نیکی کردن سفارش کرد. «۲»

(۱)

فدیه دادن برای اسراء

ابو وداعهٔ بن ضبیرهٔ سهمی اوّلین کسی بود که برایش فدیه داده شد. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به اصحاب خود گفته بود: او پسر باهوشی در مکه دارد که تاجر و ثروتمند است و گویی که برای فدیه دادن آمده است «۳» و بدانید که فدیه ابو وداعه گران است. «۴»

نقل می‌کنند که وقتی حیسمان خزاعی وارد مکه شد و اسامی کشته‌شدگان و اسیران را اعلام کرد؛ «۵» مطّلب بن ابی وداعه شبانه و به دور از چشم مردم حرکت کرد و از طرف شرق مکه خارج شد و چهار شبانه روز راه پیمود تا به مدینه رسید و چهار هزار درهم به عنوان فدیه پرداخت و پدرش را آزاد کرد. «۶»

سه شب پس از آن پانزده نفر از قریشیان برای فدیه دادن و آزاد کردن اقوامشان به مدینه آمدند که عبارت بودند از: أبیّ بن خلف جمحی، جبیر بن مطعم، خالد بن ولید مخزومی طلحهٔ بن ابی طلحهٔ، عبد الله بن ابی ربیعه مخزومی عثمان بن أبی حبیش مخزومی عکرمهٔ بن ابی جهل مخزومی عمرو بن قیس سهمی، عمرو بن ربیع، برادر ابی العاص بن ربیع، داماد رسول اللّه، فروهٔ بن سائب مخزومی مکرز بن حفص، هشام بن ولید مخزومی و ولید بن عقبته بن ابی معیط.

فدیه أسراء چهار هزار درهم و گاهی سه هزار و گاهی دو هزار و گاهی هزار درهم بود و حتی افرادی که ثروتی نداشتند، رسول اللّه آنها را بدون فدیه آزاد می‌کرد. «۷»

(۲) روایت واقدی از سهل بن حثمه انصاری را نقل کردیم که گفت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که تمام اسرا را در جایی جمع کنند و بعد بین آنها قرعه‌کشی کرد «۸» و از ابن عفیر روایت کرد که گفت: هنگامی

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲۱- ۱۲۲.

(۲). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۹۹.

(۳). همان، ص ۳۰۳.

(۴). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲۹.

(۵). سیره ابن هشام ۲: ۳۰۰ و مغازی واقدی، ۱: ۱۲۰.

(۶). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۰۳ و مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲۹.

(۷). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲۹- ۱۳۰.

(۸). همان، ص ۱۰۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۹۲

که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستور داد اسیران را بازگردانند؛ سعد بن ابی وقاص که حارث بن ابی وجزه از بنی عبد شمس را اسیر کرده بود؛ بازگردانید و پس از قرعه‌کشی همین شخص نصیب او شد. در این میان ولید بن عقبهٔ بن ابی معیط برای آزاد کردن

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

پدرش آمده بود که دید پدرش کشته شده است؛ لذا حارث را با چهار هزار درهم آزاد کرد. «۱» از جمله کسانی که ابو الیسر انصاری او را اسیر کرده بود، ابو عزیز بن عمیر، برادر مصعب بن عمیر بود که پس از قرعه‌کشی، نصیب محرز بن نضله انصاری گردید و مادر ابو عزیز چهار هزار درهم فدیه برای آزاد کردن او ارسال کرده بود.

(۱) عبد الله بن ابی ربیعهٔ مخزومی فدیه امیّه بن ابی حذیفه و خالد بن هشام و عثمان بن عبد اللّه را به ازای هر نفر چهار هزار درهم پرداخت کرد.

خالد بن ولید چهار هزار درهم بابت فدیه برادرش، ولید بن ولید پرداخت کرد و آنگاه او برادرش هشام، ولید را با خود بردند تا به ذی الحلیفه در دوازده کیلومتری مدینه رسیدند. در آنجا ولید از دست برادرانش فرار کرد و به مدینه بازگشت و اسلام آورد و گفت: خوش نداشتم که پیش از پرداخت فدیه، اسلام بیاورم.

مکرز بن حفص فدیه ابا یزید، سهیل بن عمرو را به مبلغ چهار هزار درهم قبول کرد و هنگامی که به وی گفتند: مبلغ را بپرداز، گفت: مرا به جای او نگه دارید و او را آزاد بگذارید تا به مکه برود. پس سهیل را آزاد گذاشتند و مکرز را محبوس کردند. آنگاه سهیل به مکه رفت و مبلغ را فرستاد تا مکرز را آزاد کردند. «۲»

(۲) ابن اسحاق می‌نویسد: از جمله اسیرانی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بر وی منّت گذاشت و بدون پرداخت فدیه آزاد شد، ابو عزه عمرو بن عبد الله جمحی بود که به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: یا رسول اللّه، می‌دانی که من دارایی و ثروتی ندارم و عیال وار می‌باشم، پس بر من منت بگذار (و آنگاه پنج بیت شعر در مدح آن حضرت گفت) و مرا آزاد کن. پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله نیز از او قول گرفت که دیگر کسی را علیه او یاری نکند و بر او منت گذاشته و آزادش کرد. «۳»

(۳) واقدی از سعید بن مسیّب نقل می‌کند که گفت: ابو عزه به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: ای محمد، من پنج دختر دارم که چیزی ندارند و تقاضا می‌کنم که مرا به آنها ببخشی. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله هم او را آزاد کرد و او گفت: قول می‌دهم که دیگر در جنگ علیه تو شرکت نکنم و به حمایت از دشمنان تو برنخیزم. «۴»

---

(۱). همان، ص ۱۳۹.

(۲). همان، ص ۱۳۸.

(۳). ابن هشام، ج ۲، ص ۳۱۵.

(۴). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۱۱، ولی در روز احد افراد را به جنگ تحریض کرد و خودش هم در آن شرکت کرد و اسیر شد و به قتل رسید.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۹۳

(۱) در این میان ربیعهٔ بن درّاج مالی نداشت که به عنوان فدیه بپردازد؛ لذا چیز کمی از او گرفته شد و آزاد گردید و سائب بن عبید و عبید بن عمرو از بنی عبد المطّلب بن عبد مناف مالی نداشتند و برای همین کسی برای آنها فدیه‌ای نپرداخت و لذا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آنها را بدون دریافت فدیه آزاد کرد.

ابو ایوب انصاری، مطّلب بن حنطب از بنی ابی رفاعه را اسیر کرده بود که او مردی فقیر بود و برای همین پس از مدتی ابو ایوب او را آزاد کرد.

و صیفیّ بن ابی رفاعه هم مالی نداشت و لذا مدتی در مدینه او را نگاه داشتند و سپس آزادش کردند و این در حالی بود که برادرش ابو المنذر بن ابی رفاعه دو هزار درهم فدیه پرداخت کرد.

عبد الله بن سائب نیز که به وسیله سعد بن ابی وقاص اسیر شده بود، هزار درهم به عنوان فدیه پرداخت کرد. «۱»

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۲) ابن سعد در الطبقات روایت می‌کند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به اندازه وسعت مالی افراد از آنها فدیه می‌گرفت و از سوی دیگر اهل مکه با سواد بودند و اهل مدینه بی‌سواد بودند و آنهایی که مالی برای پرداخت فدیه نداشتند، ده نفر از نوجوانان مدینه را به آنها می‌سپردند تا نوشتن را به آنها بیاموزند و همین فدیه آنها محسوب می‌شد. «۲»

(۳)

ابو العاص بن ربیع، داماد پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله «۳»

واقدی در میان افرادی که برای فدیه دادن و آزاد کردن اسیران خود آمده بودند، عمرو بن ربیع برادر ابو العاص بن ربیع، داماد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را هم ذکر کرد.

---

(۱). طبقات، ج ۲، ص ۱۴.

(۲). همان، ص ۱۴.

(۳). ابن اسحاق می‌گوید: ابو العاص از افراد نادر مکه از جهت دارایی و امانتداری و تجارت بود و مادرش، هاله دختر خویلد بود و لذا خواهرزاده خدیجه به شمار می‌رفت و خدیجه او را به منزله فرزند خودش می‌دانست و برای همین از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله تقاضا کرد که دختر خود را به او تزویج کند و این قبل از بعثت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بود و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نیز هیچ مخالفتی نکرد و زینب را به او تزویج کرد و پس از آنکه خداوند محمد صلّی اللّه علیه و آله را به پیامبری برگزید، خدیجه و دخترانش به او ایمان آوردند و ابو العاص به حالت شرک باقی ماند.

پس از آن که دشمنی قریش با رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله شدت یافت و علنی گردید، آنها پیش خود گفتند: دخترانش را طلاق بدهیم تا گرفتار آنها شود؛ لذا به ابو العاص گفتند: همسرت را طلاق بده و در مقابل، هر یک از زنان قریش را که بخواهی به تو تزویج می‌کنیم!

او گفت: هرگز، من هیچ‌گاه همسرم را طلاق نمی‌دهم و دوست ندارم زنی از قریش به جای او داشته باشم تا این که قریشیان به سوی بدر حرکت کردند و ابو العاص بن ربیع را نیز با خود آوردند و او در جنگ بدر اسیر شد و نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نگهداری می‌شد «ابن هشام، ج ۲، ص ۳۰۶- ۳۰۷».

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۹۴

(۱) قضیه از این قرار بوده است که زینب، دختر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وقتی مشاهده کرد اهل مکه افرادی را با اموال برای فدیه اسیران خود می‌فرستند، گردن بندهای خود را که خدیجه به او داده بود به عمرو بن ربیع داد تا به مدینه ببرد و به عنوان فدیه برادرش ابو عاص بن ربیع بپردازد و او را آزاد کند. هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آن گردن بندها را دید، فرمود: خدا خدیجه را رحمت کند، اینها گردن بندهایی است که در جهیزیه زینب قرار داده بود آنگاه ابو العاص را آزاد کرد به شرط این که زینب را به سوی او بفرستند و مانع از پیوستن او به پدرش نشود و ابو العاص این قول را به او داد و بدان عمل کرد. «۱»

ابو العاص را عبد الله بن جبیر «۲» اسیر کرده بود و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از او نگهداری می‌کرد و پس از آن که او را آزاد کردند، گردن بندهای زینب را هم به او برگرداندند. «۳»

ابن اسحاق می‌نویسد: ظاهرا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله چیزی از دامادش، ابو العاص نگرفت و قول و قراری از او نگرفت و ظاهرا ابو العاص هم و عده‌ای به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مورد دخترش زینب نداد؛ اما بعد از آن که ابو العاص آزاد شد و به مکه رفت، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به زید بن حارثه و مردی از انصار فرمود: به منطقه یأجج «۴» بروید و منتظر ورود زینب

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

بمانید و او را با خود به مدینه بیاورید. «۵»

(۲) از اینجا فهمیده می‌شود که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله با ابو العاص شرط کرده بود یا از او این قول را گرفته بود که دخترش را بفرستد. قبلا گفته شد که واقدی گفت: مطّلب بن ابی وداعه اوّلین فردی بود که برای فدیه دادن وارد مدینه شد و او مسیر مکه تا مدینه را چهار شبانه روز طی کرده بود و سه شب بعد از او پانزده نفر از مشرکان که عمرو بن ربیع برادر ابو العاص بن ربیع همراه آنها بود «۶» برای فدیه دادن وارد شدند و این بدان معنا است که ورود آنها به مدینه در اواخر ماه رمضان یا اوایل شوّال بوده است.

اما ارسال دو نفر به منطقه یأحج برای آوردن زینب، دختر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بر طبق آنچه که ابن اسحاق گفته است یک ماه یا نزدیک به یک ماه «۷» بعد از بدر؛ یعنی در اواسط ماه شوال بوده است. «۸»

---

(۱). مجمع البیان، ج ۴، ص ۸۵۹ و این در تفسیر قمی نیامده است.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۳۱.

(۳). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۰۸ و واقدی، ج ۱، ص ۱۳۱.

(۴). در جایگاه مسجد شجره که بین آن و مسجد تنعیم دو میل فاصله است، یعنی بین آن تا مکه چهار میل، تقریبا معادل سه کیلومتر فاصله است.

(۵). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۰۸ و واقدی، ج ۱، ص ۱۳۱ در این مورد می‌گوید: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله از او این قول را گرفته بود.

(۶). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲۹.

(۷). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۰۸ و تمام آن خواهد آمد.

(۸). در مورد تاریخ جنگ بدر شیخ طوسی در التبیان، ج ۵، ص ۱۶۶ می‌گوید: این جنگ در صبح هفدهم ماه رمضان که

mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com

اسیری که در برابر گروی دیگری آزاد شد

ابن اسحاق می‌نویسد: از جمله اسرای بدر، عمرو بن ابو سفیان صخر بن حرب بود که مادرش دختر عقبهٔ بن ابی معیط (یا خواهر یا عمه او بنا بر قول ابن هشام) بود و علی بن ابی طالب علیه السّلام او را اسیر کرده بود.

به ابو سفیان گفته شد: فدیه پسرت عمرو را بده.

گفت: حنظله را کشتند و حال فدیه عمرو را بدهم؟! بگذارید هر کاری که دلشان می‌خواهد با او بکنند!

در نقیع (در اطراف مدینه) پیرمرد مسلمانی از بنی عمرو بن عوف زندگی می‌کرد که به او سعد بن ابی نعمان بن أکّال می‌گفتند و کارش چوپانی بود او گمان می‌کرد که قریشیان متعرض کسی که برای حج آمده است نمی‌شوند و گمان نمی‌کرد که او را در مکه حبس کنند، لذا بدون ترس و واهمه‌ای به همراه همسرش از نقیع به قصد عمره حرکت کرد؛ امّا ابو سفیان بن حرب متعرض او شد و او را در عوض پسرش عمرو در مکه دستگیر کرد.

بنی عمرو بن عوف پس از اطلاع، نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رفتند و قضیه را بازگفتند و از آن حضرت تقاضا کردند که عمرو بن ابی سفیان را آزاد گرداند تا سعد بن نعمان هم آزاد گردد. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عمرو بن ابو سفیان را به آنها سپرد و آنها او را به سوی ابو سفیان فرستادند و او هم سعد بن نعمان را آزاد کرد و در این زمینه شعری هم گفت که حسّان بن

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

ثابت جوابش را داد.

(۲)

تغییر قبله از قدس به کعبه

بر طبق آنچه که شیخ طوسی در تهذیب از رساله إزاحة العلة فی معرفة القبلة از شاذان بن جبرئیل قمی از معاویة بن عمار از امام صادق علیه السّلام نقل کرده است؛ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بعد از بازگشت از جنگ بدر به سوی کعبه نماز خواند. «۱»

(۳) این مطلب را شیخ حرّ عاملی در وسائل الشیعة از شیخ طوسی نقل کرده و کامل آن چنین است: آن

هشت ماه از هجرت می‌گذشت، روی داد و ابن اسحاق در سیره، ج ۲، ص ۲۷۸ از امام باقر علیه السّلام همین را نقل می‌کند و همین را طبری از او نقل کرده است. «ج ۳، ص ۴۴۶».

همین تاریخ را از حسن بن علی علیه السّلام و زید بن ثابت و عبد الله بن مسعود در ضمن یکی از دو روایت نقل کرده است (ج ۳، ص ۴۲۰- ۴۱۹) و واقدی آن را به طور مطلق ذکر کرده و گفته است: جنگ بدر در صبح جمعه رخ داد (ج ۱، ص ۵۱) و لکن شیخ طوسی در التبیان، ج ۵، ص ۱۲۵ از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که این جنگ در نوزدهم رمضان اتفاق افتاد و همین تاریخ را طبری از زید بن ثابت و عبد الله بن مسعود در ضمن روایت دیگری از آنها نقل کرده است. «ج ۳، ص ۴۱۹- ۴۱۸.

(۱). التهذیب، ج ۲، ص ۴۳ حدیث ۱۳۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۹۶

حضرت به مدّت هفده ماه در مدینه به سوی بیت المقدس نماز می‌خواند و سپس به سوی کعبه منحرف شد «۱» و این خبر در جواب سؤال عمار روایت شده است.

در خبر دیگری که حمیری آن را در قرب الاسناد با سندی از امام صادق علیه السّلام از پدرش امام باقر علیه السّلام آورده آمده است که: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نوزده ماه به سوی بیت المقدس نماز خواند و سپس به سوی کعبه منحرف شد، در حالی که مشغول نماز عصر بود. «۲»

(۱) این روایت را حرّ عاملی در وسائل الشیعة از او نقل کرده و بر نسخه‌ای که در آن نوزده ماه (تسعة عشر) نوشته شده، اعتماد کرده است و به نسخه دیگر در داخل پرانتز اشاره کرده و نوشته است (و سبعة عشر). صحیح همان است که وی بر آن اعتماد کرده است؛ زیرا این اتفاق بعد از مراجعت آن حضرت از جنگ بدر بوده است و بدر در ماه رمضان که نوزدهمین ماه بعد از هجرت بوده، رخ داده است.

از قول امام علیه السّلام که گفته است: «دوباره به سوی کعبه منحرف شد.» فهمیده می‌شود که قبله اول آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله کعبه بوده است که به بیت المقدس تغییر یافته است و لکن در خبر بعدی از امام علیه السّلام که تفسیر خبر اول می‌باشد، آمده است که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در مکه به سوی بیت المقدس نماز می‌خوانده است؛ امّا کعبه را بین خود و بین بیت المقدس قرار می‌داده و کعبه پشت سر او قرار نمی‌گرفته است:

بنابراین معلوم می‌شود که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله در ابتدا به سوی کعبه نماز می‌خوانده است و سپس دوباره به سوی آن منحرف شده است.

(۲) کلینی در فروع کافی با سندی از حلبی نقل می‌کند که از امام صادق علیه السّلام سؤال کردم: آیا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به سوی بیت المقدس نماز می‌خواند؟ فرمود: بله. گفتم: آیا کعبه را پشت سر خود قرار می‌داد؟ فرمود:

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

هنگامی که در مکه بود، خیر و امّا وقتی که به مدینه مهاجرت کرد، بله. تا این که قبله به کعبه تغییر کرد. «۳»

(۳) طبرسی هم در مجمع البیان از امام حسن عسکری علیه السّلام نقل می کند که: وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مکه بود، خداوند به او دستور داد که به سوی بیت المقدس نماز بگزارد و اگر برایش امکان دارد کعبه را بین خود و بیت المقدس قرار دهد و اگر امکان ندارد، به هر صورت به سوی بیت المقدس متوجه باشد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله این کار را در مدت سیزده سال اقامت در مکه انجام داد و هنگامی که به مدینه رفت، به سوی بیت المقدس نماز می گزارد و در نتیجه از کعبه منحرف شد. «۴»

---

(۱). وسائل الشیعهٔ، ج ۴، ض ۲۹۸.

(۲). قرب الاسناد، ص ۶۹ و از او در وسائل الشیعهٔ، ج ۴، ص ۳۰۳.

(۳). فروع کافی، ج ۳، ص ۲۸۶ و از او در وسائل الشیعهٔ، ج ۴، ص ۲۹۸.

(۴). الاحتجاج، ج ۱، ص ۴۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۹۷

(۱) قمی در تفسیر خود می‌نویسد: یهودیان بر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عیب می گرفتند و می گفتند: تو تابع ما هستی؛ زیرا به سوی قبله ما نماز می گزاری! از این عیب‌جویی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله غمگین شد و در دل شب از منزل خارج شد و به آفاق آسمان می‌نگریست و منتظر امر خداوند تبارک و تعالی در این مورد بود و فردای آن روز که آن حضرت برای نماز ظهر در مسجد بنی سالم حاضر شده و دو رکعت از نماز ظهر را با مردم به جای آورده بود، جبرئیل نازل شد و بازوهایش را گرفت و او را به سوی کعبه متوجه گردانید و دو رکعت دیگر را به سوی کعبه به جای آورد. در همین مورد قول خداوند متعال بر او نازل شد که: «قَدْ نَرى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّماءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضاها فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ حَيْثُ ما كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَ إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ. وَ لَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ بِكُلِّ آيَةٍ ما تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَ ما أَنْتَ بِتابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَ ما بَعْضُهُمْ بِتابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ مِنْ بَعْدِ ما جاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ. الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ يَعْرِفُونَهُ كَما يَعْرِفُونَ أَبْناءَهُمْ وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ. الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ وَ لِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيها فَاسْتَبِقُوا الْخَيْراتِ أَيْنَ ما تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعاً إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ إِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ. وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ حَيْثُ ما كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلا تَخْشَوْهُمْ وَ اخْشَوْنِي وَ لِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ. كَما أَرْسَلْنا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آياتِنا وَ يُزَكِّيكُمْ وَ يُعَلِّمُكُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُعَلِّمُكُمْ ما لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَ اشْكُرُوا لِي وَ لا تَكْفُرُونِ» «۱»؛

ما توجه تو را به سوی آسمان می‌بینیم، پس قبله‌ای را که می‌پسندی به تو عطا می کنیم، روی خود را به جانب مسجد الحرام بگردان و هرکجا باشید روی به جانب آن بگردانید.

اهل کتاب به خوبی می‌دانند که این تغییر قبله به راستی از جانب پروردگارشان است و خدا از کردارشان غافل نیست.

هر دلیلی برای اهل کتاب بیاوری، قبله تو را پیروی نمی کنند و تو نیز از قبله آنان پیروی نخواهی کرد، آنان تابع قبله یکدیگر نیستند و اگر بعد از این آگاهی، از خواسته‌های آنها پیروی کنی بی گمان از ستمکاران خواهی بود.

کسانی که کتابشان داده‌ایم او را مانند پسرانشان می‌شناسند، ولی گروهی از آنها حق را آگاهانه کتمان می کنند.

---

(۱). بقره (۲)، ۱۴۴- ۱۵۲.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۹۸

این فرمان حقی است از جانب پروردگارت، بنابراین از تردید کنندگان مباش.

هر گروه جهتی دارد که بدان روی می‌آورد. در کارهای خیر بر یکدیگر سبقت گیرید و هرکجا باشید خداوند همه شما را گرد می‌آورد، زیرا او بر هر کاری توانا است.

از هر جا خارج شدی روی خود را به جانب مسجد الحرام بگردان، این حق است و از طرف پروردگار تو می‌باشد. خداوند از آنچه می‌کنید غافل نیست.

از هر جا بیرون رفتی روی خود را به جانب مسجد الحرام کن و هرکجا بودید رویتان را به سوی آن کنید تا مردم جز ستمگران حجتی بر شما نداشته باشند. از آنها نترسید، تنها از من بترسید تا نعمتم را بر شما تمام کنم، باشد که هدایت شوید.

چنان که رسولی از میان خودتان بر شما فرستادیم تا آیات ما را بر شما بخواند و شما را از آلودگی منزه دارد و کتاب فرزانگی به شما بیاموزد و آنچه را نمی‌دانستید یادتان دهد.

پس به یاد من باشید تا به یاد شما باشم و مرا سپاس بگویید و ناسپاسی نکنید.

ای مؤمنان از صبر و نماز کمک بگیرید که خدا با شکیبایان است.

(۱) قمی می‌گوید: یهودیان و مردم سفیه گفتند: چه چیزی باعث شد که از قبله خویش روی‌گردان شوند؟! که خداوند فرمود: «سَیَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی کانُوا عَلَیْها قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ. وَ کَذلِکَ جَعَلْناکُمْ أُمَّةً وَسَطاً لِتَکُونُوا شُهَداءَ عَلَی النَّاسِ وَ یَکُونَ الرَّسُولُ عَلَیْکُمْ شَهِیداً وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِی کُنْتَ عَلَیْها إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ یَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ یَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَیْهِ وَ إِنْ کانَتْ لَکَبِیرَةً إِلَّا عَلَی الَّذِینَ هَدَی اللَّهُ وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ» «۱»؛

کم‌خردان خواهند گفت: چه باعث شد که مسلمانان از قبله خود روی برگردانند. بگو: شرق و غرب از آن خدا است.

هر کس را بخواهد به راه راست هدایت می‌کند. بدین سان شما را امتی میانه رو قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید و پیامبر نیز بر شما گواه باشد، و ما قبله‌ای را که به سویش بودی، بگرداندیم تا افرادی که از رسول خدا پیروی می‌کنند از کسانی که از آن روی می‌گردانند مشخص کنیم، اگر چه تغییر قبله جز بر کسانی که خداوند هدایتشان کرده است دشوار بود. خداوند ایمان شما را تباه نمی‌کند، زیرا خداوند نسبت به مردم، مهربان بخشایشگر است.

(۲) قمی می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مکه به مدت سیزده سال به سوی بیت المقدس نماز خواند و سپس که به مدینه مهاجرت کرد، به مدت هفت ماه به سوی بیت المقدس نماز می‌خواند.

---

(۱). همان، ص ۱۴۲- ۱۴۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۲۹۹

تا این که خداوند قبله را به سوی بیت الحرام تغییر داد. «۱»

این چیزی است که قمی در تفسیر خویش می‌گوید، لکن طبرسی آن را در مجمع البیان با استناد به امام صادق علیه السّلام از او نقل کرده است. «۲» (۱) و خبر را در إعلام الوری خلاصه کرده و گفته است:

علی بن ابراهیم گفت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مدت اقامت در مکه به سوی بیت المقدس نماز می‌خواند و بعد از هجرت تا مدت هفت ماه به همین روش عمل می‌کرد تا یهودیان به او عیب‌جویی کرده و می‌گفتند: تو تابع ما هستی؛ زیرا به سوی قبله ما نماز می‌گزاری و ما در نماز خواندن بر تو تقدّم داریم.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از این قضیه غمگین شد و برای همین دوست داشت که قبله به سوی کعبه تغییر کند؛ بنابراین در دل شب خارج شد و به افق‌های آسمان می‌نگریست و منتظر امر الهی بود.

فردای آن شب به مسجد بنی سالم که اوّلین نماز جمعه مدینه را در آن خوانده بود، حاضر شد و دو رکعت اول نماز ظهر را با آنها به سوی بیت المقدس به جای آورد و دو رکعت دیگر را به سوی کعبه به جای آورد و این آیه بر آن حضرت نازل شد:

«قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ، فَلَنُوَلِّیَنَّکَ قِبْلَةً تَرْضاها، فَوَلِّ وَجْهَکَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ حَیْثُ ما کُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَکُمْ شَطْرَهُ» «۳»؛

ما توجه تو را به سوی آسمان می‌بینیم، پس قبله‌ای را که می‌پسندی به تو عطا می‌کنیم، روی خود را به جانب مسجد الحرام بگردان و هرکجا باشید روی به جانب آن بگردانید.

(۲) صدوق (ابن بابویه قمی) در کتاب من لا یحضره الفقیه می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مدت سیزده سال اقامت در مکه و نه ماه اقامت در مدینه به سوی بیت المقدس نماز می‌خواند تا این که یهودیان به عیب‌جویی بر آن حضرت پرداختند و گفتند: تو تابع قبله ما هستی، برای همین رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بسیار غمگین شد و در بعضی از شب‌ها خارج می‌شد و افق‌های آسمان را نگاه می‌کرد.

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۶۳ و قمی می‌گوید: قول خداوند متعال که می‌فرماید: «قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ» در ابتدا نازل شد و سپس آیه «سَیَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ» نازل شد. و شیخ طوسی هم آن را از گروهی نقل کرده است؛ (التبیان، ج ۱، ص ۱۳) و این در صورتی است که تغییر قبله به واسطه آیات باشد و ردّ آن مستلزم این است که بگوییم تغییر قبله به واسطه آیات نبوده است و بلکه با اقدام جبرئیل و برگرداندن رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله به وسیله او صورت گرفته است. برای همین سفهاء گفتند: چه چیزی آنها را از قبله برگردانده است؟! که در نتیجه این آیات برای پشتیبانی از عمل رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله نازل شد.

(۲). مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۱۳.

(۳). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۲ و امّا این که او گفته است تا هفت ماه بعد از هجرت آن حضرت به سوی بیت المقدس نماز می‌خواند در صورتی صحیح است که آن را هفت ماه بعد از سال اول هجرت بدانیم که در مجموع نه ماه می‌شود و آنگاه با آنچه در خبر اول آمده است مبنی بر این که تغییر قبله بعد از بدر بوده است و آنچه که در خبر دوم آمده است مبنی بر این که بعد از نه ماه در مدینه؛ هماهنگ می‌شود.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰۰

(۱) تا این که در فردای آن روز دو رکعت از نماز ظهر را خوانده بود که جبرئیل نازل شد و فرمود:

«قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ فَلَنُوَلِّیَنَّکَ قِبْلَةً تَرْضاها فَوَلِّ وَجْهَکَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ»؛

سپس دست آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله را گرفت و او را به سوی کعبه بازگرداند و به تبع او افراد دیگر هم صورتشان را برگرداندند، به طوری که مردان در جای زنان قرار گرفتند و زنان در جای مردان قرار گرفتند و اوّل این نماز به سوی بیت المقدس و آخر آن به سوی کعبه بود.

این خبر به نمازگزاران مسجد مدینه رسید که دو رکعت از نماز عصر را هم خوانده بودند و پس از شنیدن خبر، دو رکعت باقیمانده را به سوی کعبه خواندند و به این ترتیب ابتدای نمازشان به سوی بیت المقدس و انتهای نمازشان به سوی کعبه بود و برای همین آن مسجد، مسجد ذو القبلتین نامیده شد.

پس مسلمانان از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله پرسیدند: آیا نمازهایمان به سوی بیت المقدس ضایع شده است؟

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

در جواب خداوند نازل فرمود: «وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ»؛ یعنی نمازهایتان به سوی بیت المقدس ضایع نشده است.

سپس صدوق می‌گوید: این خبر را به صورت کامل در کتاب النبوة آورده‌ام. «۱»

(۲) شاذان بن جبرئیل قمی در رساله ازاحة العلة فی معرفة القبلة با سندی از امام صادق یا باقر علیها السّلام خبر مطلع شدن نمازگزاران مسجد مدینه از قضیه را این گونه بیان می‌کند: آنها در حالی که مشغول نماز بودند و دو رکعت از آن را به سوی بیت المقدس به جای آورده بودند، بنی عبد الأشهل پیش آنها آمدند و گفتند: پیامبر شما به سوی کعبه منحرف شده و بدان سو نماز می‌گزارد که به دنبال آن جای مردان و زنان عوض شد و دو رکعت باقیمانده را به سوی کعبه خواندند و بدین ترتیب یک نماز را به سوی دو قبله به جای آوردند و به همین جهت مسجد آنها، مسجد ذو قبلتین نامیده شد. «۲»

(۳) این خبر به طور کامل در ذیل قول خداوند متعال که می‌فرماید: «وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ» هم آمده است و عیّاشی در تفسیر این آیه از امام صادق علیه السّلام روایت کرده که: وقتی خداوند پیامبرش را از بیت المقدس منحرف کرد، مسلمانان از آن حضرت سؤال کردند: تکلیف نمازهایی که به سوی بیت المقدس خوانده‌ایم چه می‌شود؟ و تکلیف کسانی که فوت کرده‌اند چه می‌شود؟ که خداوند در جواب به آنها آیه فوق را نازل فرمود. «۳»

(۴) شیخ طوسی در التبیان از ابن عباس و قتاده و ربیع نقل می‌کند که گفتند: وقتی قبله تغییر کرد،

---

(۱). من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۷۴- ۲۷۶. از همین جا فهمیده می‌شود که این نصّ خلاصه خبر بوده است.

(۲). ازاحة العلة، ص ۲ و از او در تهذیب، ج ۲، ص ۴۳، حدیث ۱۳۸ و آن را در التبیان، ج ۲، ص ۱۱ و هم چنین از ابن عباس آن را نقل کرده و از او در مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۱۷ آمده است.

(۳). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۶۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰۱

عده‌ای گفتند: تکلیف نمازهایی که به سوی قبله اول خوانده‌ایم چه می‌شود؟ و تکلیف افرادی که فوت کرده‌اند چه می‌شود؟ که در نتیجه آیات فوق نازل شد. «۱»

(۱) طبرسی در احتجاج از امام عسکری علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: از آن جایی که اهل مکه به کعبه بسیار علاقه داشتند، خداوند خواست که به وسیله تغییر قبله، اطاعت کنندگان از حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله را از سرپیچی کنندگان مشخص سازد و از آنجا که اهل مدینه علاقه داشتند که به سوی بیت المقدس نماز بگزارند، خداوند به آنها دستور داد که به سوی کعبه متوجه شوند تا موافقان و مخالفان پیامبر صلّی اللّه علیه و آله برای آنها مشخص شود و خداوند فرمود: «وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْها إِلَّا ...» «۲». قبله‌ای را که به سویش بودی را قرار نداده بودیم، مگر برای ...

(۲)

آیاتی دیگر از سوره بقره

نقل کردیم که بنی العفراء مجالس عزاداری برای کشته‌شدگان خویش، عوف و معوّذ برپا کرده بودند و سوده، همسر پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله در عزاداری آنها شرکت کرده بود و این هنگامی بود که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از بدر بازگشته و وارد مدینه شده بود.

و نقل کردیم که تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه بعد از جنگ بدر رخ داد و در شأن آن آیاتی نازل شد که شاید ده آیه از سوره بقره (۱۴۲ تا ۱۵۲) در همین مورد بوده است که آخر آن این چنین است: «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَ اشْكُرُوا لِي وَ لا تَكْفُرُونِ»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۳) در میان تفاسیر، شأن نزول خاصی برای آیه ذیل نیافتم؛ ولی گمان می‌کنم که در شأن شهدای بدر نازل شده است. خداوند می‌فرماید: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَعِینُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِینَ» «۳»؛ ای مؤمنان از صبر و نماز کمک بگیرید که خدا با شکیبایان است.

و اما قول خداوند متعال که می‌فرماید:

«وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ یُقْتَلُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْیاءٌ وَ لکِنْ لا تَشْعُرُونَ وَ لَنَبْلُوَنَّکُمْ بِشَیْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَ الْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَراتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِینَ. الَّذِینَ إِذا أَصابَتْهُمْ مُصِیبَةٌ قالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ. أُولئِکَ عَلَیْهِمْ صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ» «۴»؛ به کسانی که در راه خدا کشته می‌شوند، مرده نگویید، بلکه آنها زنده‌اند ولی شما در نمی‌یابید. مسلما شما را به

---

(۱). التبیان، ج ۲، ص ۱۱ و از او در مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۱۷.

(۲). الاحتجاج، ج ۱، ص ۴۵- ۴۶.

(۳). بقره (۲)، ۱۵۳.

(۴). بقره: ۱۵۷- ۱۵۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰۲

چیزی از ترس، گرسنگی، کاهش اموال و نفوس و محصولات آزمایش می‌کنیم و شکیبایان را بشارت ده. آنان که چون مصیبتی به ایشان رسد گویند ما از آن خداییم و به سوی او بازمی‌گردیم. درود و رحمت خدا بر گروهی باد که ره یافتگان‌اند.

(۱) مرحوم طبرسی در مجمع البیان از ابن عباس نقل کرده است که این آیه در مورد کشته‌شدگان بدر نازل شده است؛ زیرا آنها می‌گفتند که فلانی مرد و برای همین خداوند متعال این آیه را نازل کرد و در آن روز چهارده نفر از مسلمانان شهید شده بودند که شش نفر از مهاجرین و هشت نفر از انصار بودند. «۱» بنابراین در این آیه برای اوّلین بار این اندیشه مطرح شد؛ اندیشه زنده بودن شهدا و آن هم اوّلین شهدایی که در اوّلین جنگ با مشرکان مکه، پایگاه شرک و بت‌پرستی، شربت شهادت نوشیده بودند و شاید به همین خاطر شهید؛ یعنی حاضر نامیده شدند.

امّا آیه بعدی که می‌گوید:

«إِنَّ الصَّفا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَیْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُناحَ عَلَیْهِ أَنْ یَطَّوَّفَ بِهِما وَ مَنْ تَطَوَّعَ خَیْراً فَإِنَّ اللَّهَ شاکِرٌ عَلِیمٌ» «۲»؛ صفا و مروه از شعائر خدا است؛ بنابراین هر کس حجّ خانه کعبه کند یا عمره به جای آورد مانعی ندارد که آن دو را طواف کند و هر کسی کردار نیکی انجام دهد، مسلما خدا شکرپذیری دانا است.

(۲) عیاشی در تفسیر خود از بعضی از اصحاب روایت کرده است که گفت: از امام صادق علیه السّلام سؤال کردم: آیا خدا نمی‌گوید: «فَلا جُناحَ عَلَیْهِ أَنْ یَطَّوَّفَ بِهِما؟» مانعی ندارد که آن را طواف کند؟

فرمود: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله با آنها شرط کرد که بت‌ها را به هنگام عمره قضا از صفا و مروه بردارند. در هنگامی که بت‌ها را برداشته بودند، یکی از اصحاب مشغول کاری شد از انجام سعی بین صفا و مروهٔ بازماند تا این که بت‌ها را به جای خویش بازگرداندند. آنگاه نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمدند و گفتند: فلانی هنوز طواف نکرده است؛ ولی بت‌ها را باز گردانده‌اند؛ حال تکلیف چیست؟ و در جواب این سؤال خدا این آیه را نازل کرد. «۳»

(۳) و قمی نیز معنای آن را روایت کرده و گفته است: از آنجا که عمره قضا در سال هفتم هجری بوده است «۴»؛ بنابراین آیه از جهت ترتیب نزول در غیر جایگاه خویش در سوره قرار گرفته است.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۴) لکن طبرسی در مجمع البیان خبر دیگری از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند که فرمود: مسلمانان عقیده

---

(۱). مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۳۳.

(۲). بقره (۲)، ۱۵۸.

(۳). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۷۰ و طوسی هم آن را در مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۴۰ نقل کرده است و قبل از او شیخ طوسی در التبیان، ج ۲، ص ۴۴ بدان اشاره کرده است.

(۴). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۶۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰۳

داشتند که سعی بین صفا و مروه از بدعت‌های زمان جاهلیت است و در پاسخ به این عقیده آنها، خداوند، این آیه را نازل کرد «۱» و قبلا نقل شد که بعضی از مسلمانان قبل از عمره قضا، حج یا عمره به جای می‌آوردند که از جمله آنها سعد بن نعمان اکّال انصاری بود که بعد از بدر به عمره رفت و ابو سفیان او را در عوض پسرش عمرو اسیر کرد تا این که مسلمانان به دستور رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عمرو را آزاد کردند و سعد هم آزاد شد و هم چنین سعد بن معاذ قبل از بدر عمره به جای آورده بود. «۲»

بنابراین احتمال دارد که مسلمانان در آن زمان این عقیده را داشته‌اند که این آیه بعد از بدر در سیاق آیات سوره بقره نازل شد تا این توهم مسلمانان را دفع کند.

(۱) و همان طور که آیه سابق از جهت سیاق با آیات ما قبل خود هماهنگ نیست «۳»، این آیه هم با آیات ما بعد خودش هماهنگ نیست. این آیه در مورد کسانی است که آیات و بینات کتاب‌های سابق را مخفی نگاه می‌داشتند و این کتاب سابق در مدینه همان تورات بوده است و خداوند می‌فرماید:

«إِنَّ الَّذِینَ یَکْتُمُونَ ما أَنْزَلْنا مِنَ الْبَیِّناتِ وَ الْهُدی مِنْ بَعْدِ ما بَیَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِی الْکِتابِ أُولئِکَ یَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ یَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ. إِلَّا الَّذِینَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَیَّنُوا فَأُولئِکَ أَتُوبُ عَلَیْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِیمُ» «۴»؛ کسانی که دلایل و هدایتی را که نازل کردیم و در کتاب بر مردم عرضه داشتیم کتمان کنند مورد لعن خدا و لعنت کنندگان واقع می‌شوند. مگر آنها که توبه کردند و به راه آمدند و حق را به زبان آوردند. توبه آنها را می‌پذیرم که توبه‌پذیر مهربان منم.

(۲) ابن اسحاق با سندی از ابن عباس نقل می‌کند که: معاذ بن جبل و سعد بن معاذ بن خارجهٔ بن زید از گروهی از أحبار یهود درباره آنچه در تورات آمده است، سؤال کردند و آنها این امر را مخفی نگاه داشتند و از پاسخ دادن ابا کردند و در نتیجه خداوند این آیات را در مذمت ایشان نازل کرد. «۵»

(۳) شیخ طوسی هم از ابن عباس نقل می‌کند که: آنها یهودیانی از قبیل کعب بن اشرف و کعب بن اسید و ابن صوریا و زید بن تابوه بودند که اوصاف محمد و نبوّت او را که در کتاب‌های خویش می‌دیدند، مخفی نگاه داشتند و یا عالمان نصاری بوده‌اند که صفات محمد صلّی اللّه علیه و آله را به صورت آشکار در تورات و انجیل می‌دیده‌اند «۶» و آیات تا آیه ۱۶۹ در سیاق واحدی ادامه می‌یابد.

و آیه ۱۷۰ این چنین است: «وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ قالُوا بَلْ نَتَّبِعُ ما أَلْفَیْنا عَلَیْهِ آباءَنا

---

(۱). مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۴۰.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۳۵.

(۳). المیزان، ج ۱، ص ۳۸۸.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۴). بقره (۲)، ۱۵۹- ۱۶۰ تا آیه ۱۶۹ و بیشتر.

(۵). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۰۰.

(۶). التبیان، ج ۲، ص ۴۶ و مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۴۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰۴

أَ وَ لَوْ کانَ آباؤُهُمْ لا یَعْقِلُونَ شَیْئاً وَ لا یَهْتَدُونَ»؛ چون به آنها گفته شود از نازل‌کرده‌های خدا پیروی کنید، پاسخ دهند: نه! آنچه را پیروی می‌کنیم که نیاکان را بر آن یافتیم، اگر چه نیاکانشان چیزی نمی‌فهمیدند و هدایت نشده بودند. که تا آیه ۱۷۷ دارای سیاق واحدی است و همین معنا را ادامه می‌دهد.

(۱) ابن اسحاق با سندی از ابن عباس نقل می‌کند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، یهودیان اهل کتاب را به اسلام دعوت می‌کرد و آنها را بدان ترغیب کرده و از عذاب و خشم الهی ترسانید.

در این حال رافع بن خارجه و مالك بن عوف گفتند: ما از آیین پدران خویش پیروی می‌کنیم، زیرا آنها آگاه‌تر و خیراندیش‌تر از ما بوده‌اند و در شأن این واقعه نازل شد: «وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ ...» «۱»

بلکه آیه ۱۷۷ که می‌فرماید: «لَیْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَکُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ ...»؛ نیکی به آن نیست که روی به سوی مشرق و مغرب کنید.

(۲) شیخ طوسی در التبیان نقل کرده است که گفته شده است: وقتی قبله تغییر یافت و بحث و گفت‌وگو درباره آن زیاد شد و امر به گونه‌ای در آمد که گویی هیچ راهی برای عبادت خدا جز از راه نماز وجود ندارد؛ خداوند این آیه را نازل فرمود و در آن متذکر شد که نیکی منحصر در نماز نیست.

در کنار آن باید کارهای دیگری را هم مراعات کرد و به این نکته اشاره کرد که برپایی نماز مورد نیاز است؛ زیرا دارای مصالح دینی می‌باشد و خداوند شما را به آن مأمور می‌کند؛ زیرا می‌داند که نماز شما را به صلاح دعوت می‌کند و از فساد بازمی‌دارد و این کار به حسب زمان‌ها و اوقات مختلف، متفاوت است. «۲»

(۳) شیخ طوسی از قتاده نقل می‌کند که این آیه در مورد یهودیان نازل شده است و از ابو القاسم بلخی نقل می‌کند که: وقتی قبله تغییر کرد و بحث درباره نسخ قبله اول بسیار شد و یهودیان آن را چنان با اهمیت جلوه دادند که گویی هیچ راهی برای عبادت خداوند غیر از راه نماز وجود ندارد، این آیه نازل شد. «۳»

پس آیه و شأن نزول آن دلالت می‌کنند بر این که آیات ۴۲ تا ۱۷۷ دارای سیاق واحدی هستند.

پس از آن دو آیه ۱۷۸ و ۱۷۹ در مورد قصاص و آنگاه آیات ۱۸۰ و ۱۸۱ و ۱۸۲ درباره وصیت می‌آیند که علّت خاصی را برای شأن نزول آنها نیافتیم.

آنگاه چهار آیه ۱۸۳- ۱۸۶ در مورد روزه ماه رمضان و دعا است که چیزی در مورد آنها ذکر نشده است مگر این که این آیات برای روزه ماه رمضان سال دوم هجری نازل شده است و چیزی

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۰۰ و شیخ طوسی آن را در التبیان، ج ۲، ص ۷۶ نقل کرده و طبرسی آن را در مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۶۱ از او نقل کرده است.

(۲). التبیان، ج ۲، ص ۹۵.

(۳). مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۷۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰۵

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

نیافتیم که نزول آنها را در قبل از ماه رمضان یا قبل از سفر رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله برای تعرض به کاروان تجارتی قریش معین کرده باشد. هم چنین مطلبی را نمی‌یابیم که تصریح کرده باشد مبنی بر این که تشریع روزه ماه رمضان به واسطه این آیات بوده است، نه به واسطه سنت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و از این رو است که این آیات را بعد از آیات مربوط به تغییر قبله می‌یابیم.

(۱) نصوص روشنی را نقل کردیم که تصریح داشت بر این که تغییر قبله بعد از بدر بوده است؛ بنابراین اشکالی ندارد که بگوییم روزه ماه رمضان قبل از نزول این آیات به وسیله سنّت پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله تشریع شده بود. هم چنین می‌توانیم بگوییم که افطار روزه در سفر بعد از حدّ ترخّص به وسیله سنت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله تشریع شده بود و بعد از بازگشت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله از بدر و تغییر قبله و نزول آیاتی در مورد آن، آیات مربوط به روزه هم نازل شد.

(۲) در مورد آیه آخر از آیات پنج‌گانه‌ای که در مورد روزه نازل شده است؛ یعنی آیه ۱۸۷ در تفسیر عیاشی از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: قبل از این که این آیه نازل شود، اگر یکی از مسلمانان قبل از افطار کردن می‌خوابید، غذا خوردن بر او حرام می‌شد. و خوّات بن جبیر به همراه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در خندق حضور داشت و روزه‌دار بود. هنگام غروب وی به منزل رفت و به خانواده‌اش گفت: آیا غذایی دارید؟ گفتند: نخواب تا غذایی تهیّه کنیم. او بر بالشی تکیه کرد و به خواب رفت. خانواده‌اش او را بیدار کردند سؤال کردند: به خواب رفتی؟ گفت: بله. پس با همان شکم گرسنه خوابید و فردای آن روز به خندق رفت، امّا به علت گرسنگی شدید بی‌حال شد و در همین حال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از کنار او گذشت و بی‌حالی او را دید و از علّت آن سؤال کرد. خوّات هم ماجرا را برایش تعریف کرد و پس از آن این آیه نازل شد. «۱»

(۳) همین مطلب را قمی در تفسیر خود از پدرش ابراهیم بن هاشم به صورت بی‌سند از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند که فرمود: در شب‌های ماه رمضان نزدیکی کردن و خوردن بعد از خوابیدن حرام بود. در این میان یکی از اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به نام خوّات بن جبیر انصاری که برادر عبد الله بن جبیر بود، پیرمرد ضعیفی بود که روزه گرفته بود. به هنگام غروب، خانواده‌اش غذای او را با تأخیر آماده کردند و او قبل از خوردن غذا به خواب رفت و وقتی که بیدار شد به خانواده‌اش گفت: خداوند غذا خوردن را در این شب بر من حرام کرده است.

(۴) فردای آن شب با همان شکم گرسنه مشغول حفر خندق شد؛ ولی از شدت ضعف بی‌هوش شد.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله که او را در این حال دید، دلش برای او سوخت. و از سوی دیگر گروهی از جوانان به طور مخفیانه در شب‌های رمضان با زنان خود نزدیکی می‌کردند و در نتیجه این آیه نازل شد:

---

(۱). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۸۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰۶

«أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيامِ الرَّفَثُ إِلى نِسائِكُمْ ...» «۱»

(۱) این دو خبر می‌گویند که ابن جبیر مجبور به روزه گرفتن بوده در حالی که مشغول حفر خندق به همراه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بوده است. گفته شده است که حفر خندق در ماه شوال یا ذی القعده سال پنجم! «۲» صورت گرفته است نه در ماه رمضان.

بنابراین چرا می‌بایستی شخصی با آن همه سختی در غیره ماه رمضان روزه بگیرد. و حد اقل در ماه رجب یا شعبان نبوده است که این احتمال را بدهیم که روزه‌اش، واجب مضیّق بوده است؛ در این صورت چرا این گونه خود را در تنگنا و سختی قرار داده است و چرا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله که دلش برای او سوخت، به او دستور افطار نداده است؟!

(۲) امّا آنچه که شیخ طوسی در التبیان نقل می‌کند، هیچ یک از این اشکال‌ها را بر نمی‌تابد، و با اوایل تشریع روزه ماه رمضان

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

هماهنگ است. او می‌نویسد: گفته شده است که این آیه در شأن ابی قیس بن حرمه که در زمین خود کار می‌کرد نازل شده است؛ زیرا وقتی که می‌خواست افطار کند، همسرش به او گفت: منتظر باش تا چیزی درست کنم و در همین اثناء خواب بر او غالب شد و سپس که همسرش غذا را تهیه کرد، آن را نخورد، ولی روز بعد به بی‌حالی و مشقّت دچار شد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را از این قضیه با خبر کردند که در نتیجه آیه فوق نازل شد. سپس می گوید: حدیث ابی قیس به همین صورت از امام باقر علیه السّلام نقل شده است. «۳»

همچنین روایت کرده است که عمر می‌خواست در شبی با همسرش نزدیکی کند؛ اما همسرش گفت که من مقداری خوابیده‌ام. عمر گمان کرد که او بهانه‌گیری می کند و لذا بدون اعتنا به حرف‌هایش با او نزدیکی کرد. سپس فردای آن شب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را از جریان کار خود خبر کرد که در نتیجه آیه در مورد او و همسرش نازل شد. «۴»

(۳) طبرسی آن را از سدّی از ابن عباس چنین نقل می کند: ابن قیس نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمد و گفت:

تمام روز را در نخلستان مشغول کار بودم و هنگام غروب نزد خانواده‌ام رفتم تا افطار کنم؛ امّا آنها در تهیّه غذا تأخیر کردند و من به خواب رفتم. سپس مرا بیدار کردند که غذا خوردن بر من حرام شده بود و چیزی نخوردم و امروز ضعیف و بی‌حال شده‌ام، حال چه کنم؟

عمر هم گفت: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، من هم به چنین مشکلی گرفتار شده‌ام. بعد از نماز عشاء به منزل

---

(۱). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۶۶.

(۲). همان.

(۳). التبیان، ج ۲، ص ۱۳۷- ۱۳۸.

(۴). همان، ج ۲، ص ۱۳۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰۷

رفتم و با همسرم نزدیکی کردم. پس از عمر افراد دیگری هم اعتراف کردند که مبتلا- به چنین مشکلی شده‌اند که در نتیجه آیه شریفه نازل شد. «۱»

و هنگامی که خداوند فرمود: «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ»؛ هر کدام از شما که حلول ماه را شاهد بود، باید روزه بگیرد. همین باعث شد که عده‌ای درباره علّت زیادی و نقصان ماه‌ها سؤال کنند. «۲»

باید توجه داشت که بعضی از آنها در همان ایام، حجّ یا عمره به جای می‌آوردند، چنان که سعد بن نعمان بن اکّال به عمره رفت.

(۱) و از عادت‌های گروهی از افراد در جاهلیت این بود که وقتی محرم می‌شدند- یا از حج بازمی گشتند- سوراخی در پشت خانه خویش ایجاد می کردند و از آنجا به خانه خود رفت و آمد می کردند. «۳» و از راه در وارد خانه نمی‌شدند که در مورد آن خداوند متعال می‌فرماید:

«يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَواقِيتُ لِلنَّاسِ وَ الْحَجِّ وَ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِها وَ لكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقى وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» «۴»؛ درباره ماه نو از تو سؤال می کنند، بگو نشان اوقات برای مردم و حجّ است، و نیکی آن نیست که از پشت به خانه‌ها وارد شوید، بلکه نیکی تقوا پیشه کردن و از در خانه‌ها وارد شوید، و از خدا بترسید تا رستگار گردید.

(۲) نگارش آیات در هر سوره‌ای بر طبق ترتیب نزول آنها بوده و هر آیه‌ای به تدریج و بر حسب نزول بعد از آیات قبلی نوشته می‌شده تا آن که بسم اللّه نازل می‌شده است و از همین دانسته می‌شده است که سوره به اتمام رسیده و سوره دیگری شروع شده است. این بر حسب مطلبی است که عیاشی در تفسیر خود از امام صادق علیه السّلام می کند که فرمود: اتمام یک سوره به وسیله

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

نزول بسم اللّه دانسته می‌شد که علامت شروع سوره جدید بود. «۵» یعقوبی هم در تاریخ خود از ابن عباس نقل می‌کند که: جدایی هر سوره از سوره دیگر با نزول بسم اللّه شناخته می‌شد و با نزول بسم الله، اصحاب می‌فهمیدند که سوره به اتمام رسیده و سوره دیگری شروع شده است. «۶»

(۳) بنابراین آیاتی که ذکر می‌شود، در مورد جنگ می‌باشد، در اوضاع و احوال بعد از بدر و بعد از

---

(۱). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۳.

(۲). التبیان، ج ۲، ص ۱۴۱.

(۳). التبیان، ج ۲، ص ۱۴۲ و از او در مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۰۹ و در مورد علت سؤال در مورد هلال‌های ماه نقل شده است که: معاذ بن جبل گفت: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، یهودیان بسیار در مورد هلال‌ها از ما سؤال می‌کنند که در نتیجه آیه نازل شد.

(۴). بقره (۲)، ۱۸۹.

(۵). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۹.

(۶). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۴ و حاکم در مستدرک، ج ۱، ص ۲۳۱ و نگاه کنید به التمهید، ج ۱، ص ۲۱۲ و به بحوث فی تاریخ القرآن و علومه، ص ۱۰۴- ۱۰۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰۸

سریه نخله در آخرین روز ماه رجب نازل شده است:

«وَ قاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ الَّذِینَ یُقاتِلُونَکُمْ وَ لا- تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لا- یُحِبُّ الْمُعْتَدِینَ. وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَ أَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَیْثُ أَخْرَجُوکُمْ وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَ لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ حَتَّی یُقاتِلُوکُمْ فِیهِ فَإِنْ قاتَلُوکُمْ فَاقْتُلُوهُمْ کَذلِکَ جَزاءُ الْکافِرِینَ. فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ. وَ قاتِلُوهُمْ حَتَّی لا تَکُونَ فِتْنَةٌ وَ یَکُونَ الدِّینُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلا عُدْوانَ إِلَّا عَلَی الظَّالِمِینَ. الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ وَ الْحُرُماتُ قِصاصٌ فَمَنِ اعْتَدی عَلَیْکُمْ فَاعْتَدُوا عَلَیْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدی عَلَیْکُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ» «۱»؛

در راه خدا با کسانی نبرد کنید که با شما می‌جنگند؛ ولی تعدّی نکنید که خدا تجاوز کنندگان را دوست نمی‌دارد هرکجا پیدایشان کردید، بکشید و از آن جایی که شما را بیرون کردند بیرونشان کنید که شرک از کشتن بدتر است و نزدیک مسجد الحرام با آنها پیکار نکنید، مگر آنان با شما بجنگند، اگر با شما جنگ کردند، آنها را بکشید که کیفر کافران این است. و اگر دست برداشتند، خداوند آمرزنده مهربان است. و با آنها پیکار کنید تا شرک باقی نماند و دین خاص خدا شود؛ ولی اگر دست برداشتند بدانید که ستم جز بر ستمکاران روا نیست. ماه حرام در برابر ماه حرام و شکستن حرمت‌ها قصاص می‌شود. هر کس که به شما تجاوز کرد بر او همان سان تعدی کنید و بترسید از خدا و بدانید که او با پرهیزگاران است.

(۱) این آیات، امر به جنگ در راه خدا کرده است و لکن از دشمنی و جنگ در مسجد الحرام (یا حرم) «۲» نهی کرده است، مگر این که در مقام دفاع باشد و از جنگ در ماه حرام نهی کرده است. مگر این که از باب قصاص باشد.

گویی که بعضی از انصار به طور مخفیانه به بعضی دیگر گفتند: در این مدت اموال ما ضایع شده است و اسلام هم عزیز شده و یاورانش زیاد شده است؛ بنابراین وقت آن فرا رسیده است که به اصلاح امور خود بپردازیم. در همین زمینه خداوند در ردّ افکار آنها بر پیامبرش این آیه را نازل کرد:

«وَ أَنْفِقُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ لا تُلْقُوا بِأَیْدِیکُمْ إِلَی التَّهْلُکَةِ وَ أَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُحْسِنِینَ» «۳»؛

در راه خدا انفاق کنید و خود را با دست خویش به هلاکت نیفکنید و بدانید که خدا با پرهیزگاران است.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۲) ابو ایوب انصاری می گوید که منظور از تهلکه رسیدگی به امور مالی و اصلاح آن و ترک جنگ می‌باشد. «۴»

سپس آیات بعدی به بیان احکام حج در ضمن هشت آیه، از آیه ۱۹۶ تا ۲۰۳ می‌پردازد و در

---

(۱). بقره: ۱۹۴- ۱۹۰.

(۲). شیخ طوسی از عطا، از ابن عباس روایت کرده است: مسجد الحرام تمام حرم است. التبیان، ج ۲، ص ۲۰۸.

(۳). بقره (۲)، ۱۹۵.

(۴). سید بن طاووس در مقدمه اللهوف علی قتلی الطفوف و علامه طباطبائی در المیزان، ج ۲، ص ۷۳ به نقل از الدر المنثور.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۰۹

منابعی که در دسترس بود، شأن نزول خاصی برای این آیات نیافتم و این آیات بازگشت به آیه ۱۸۹ دارد که به مناسبت به جای آوردن عمره به وسیله بعضی از مسلمانان انصاری از قبیل سعد بن نعمان بن اکال نازل شده بود، چنان که قبلا بدان اشاره شد و این مطلب را بدان اضافه می کنم که وقوع سریّه نخله در آخر ماه رجب از طرف مسلمانان و به دنبال آن وقوع جنگ بدر که مشرکان به تلافی آن سریه، آن را برپا ساخته بودند، باعث شد که قریش بگویند! محمد ماه حرام «۱» را حلال کرده و با ساکنان حرم وارد جنگ شده و به خصوص در نخله که در جوار حرم می‌باشد، به دیگران حمله کرده است و گویی که او هیچ احترامی برای حرم و ماه‌های حرام قائل نیست.

(۱) ذکر چنین مطالبی و هم چنین سؤال از پیامبر در مورد علت کم و زیاد شدن هلال ماه باعث شد که این آیات به ذکر احکام حج و عمره بپردازد و آنچه را که قریش درباره اسلام و مسلمین گفته و شایع کرده بودند ردّ کند.

آیات می‌فرماید: «وَ لَیْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ ظُهُورِها» «۲»؛ نیکی آن نیست که از پشت به خانه‌ها وارد شوید و «ثُمَّ أَفِیضُوا مِنْ حَیْثُ أَفاضَ النَّاسُ وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ» «۳»؛ سپس از همان جایی که مردم بازگشتند، شما نیز بازگردید و از خدا طلب آمرزش کنید.

بعضی از آداب و رسوم را نهی می کند. نقل شده است که قریش می گفتند: ما نسبت به بیت الحرام مستحق‌تر و اولی هستیم! برای همین تنها از مزدلفه (کوچ) افاضه می کردند و چنان که از امام صادق علیه السّلام روایت شده است «۴»، خداوند به آنها دستور داد که همانند سایر مردم از عرفه افاضه کنند.

در خبر دیگری از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که فرمود: قریش در زمان جاهلیت از مزدلفه افاضه می کردند و می گفتند: ما نسبت به مردم أولی هستیم! پس خداوند به آنها دستور داد که همراه با مردم از عرفه افاضه کنند. «۵»

(۲) در خبر دیگری آمده است که اهل حرم در مشعر الحرام وقوف می کردند و سایر مردم در عرفه وقوف می‌نمودند. «۶»

در خبر دیگری آمده است که قریشیان از جمع (مزدلفه) و ربیعهٔ و مضر از عرفات افاضه می کردند. «۷»

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۷.

(۲). بقره (۲)، ۱۸۹.

(۳). همان، ۱۹۹.

(۴). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۹۶- ۹۷.

(۵). همان، ص ۹۶- ۹۷.

(۶). همان.

(۷). همان.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱۰

در خبر دیگری آمده است که ابراهیم علیه السّلام اسماعیل علیه السّلام را به موقف (عرفات) برد و از آنجا با هم افاضه کردند و مردم نیز از همان جا افاضه می‌کردند و پس از آن که جمعیت قریش زیاد شد، گفتند: ما از جایی که مردم افاضه می‌کنند، افاضه نمی‌کنیم! برای همین آنها از مزدلفه می‌کردند و مردم را از همراهی با خود بازمی‌داشتند و پس از آن که خداوند محمد صلّی اللّه علیه و آله را به پیامبر برگزید، به او دستور داد که همراه با مردم افاضه کند. «۱»

خرافه سومی که قرآن بدان اشاره می‌کند این است که: «فَإِذا قَضَیْتُمْ مَناسِکَکُمْ فَاذْکُرُوا اللَّهَ کَذِکْرِکُمْ آباءَکُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِکْراً ...» «۲»؛ چون مناسک خود را انجام دادید، خدا را به یاد آورید، هم چنان که پدرانتان را به یاد می‌آورید و حتی افزون‌تر از آن.

(۱) عیاشی در تفسیر خود از حسین بن سعید از فضالة بن ایوب از علاء حضرمی از محمد بن مسلم نقل می‌کند که گفت: از امام باقر علیه السّلام سؤال کردم که منظور از: «فَاذْکُرُوا اللَّهَ کَذِکْرِکُمْ آباءَکُمْ»؛ چیست؟

فرمود: زمان جاهلیت، وقتی که مردان در منی جمع می‌شدند تا قربانی کنند به همدیگر فخرفروشی می‌کردند و می‌گفتند: پدر من کسی بود که دیه‌های فراوانی داد و با فلانی و فلانی جنگ کرد و به پدرهایشان قسم می‌خوردند. «۳»

بعد از این سه آیه متوالی به توصیف مردم می‌پردازد که به گناهان خویش افتخار می‌کردند و در زمین به فساد می‌پرداختند و با وجودی که وابستگی و دلبستگی شدیدی به دنیا داشتند، طوری حرف می‌زدند که گویی علاقه‌ای به دنیا ندارند. آنها در واقع منافق بودند و خداوند درباره آنها می‌فرماید:

«وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُعْجِبُکَ قَوْلُهُ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ یُشْهِدُ اللَّهَ عَلی ما فِی قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصامِ. وَ إِذا تَوَلَّی سَعی فِی الْأَرْضِ لِیُفْسِدَ فِیها وَ یُهْلِکَ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ الْفَسادَ. وَ إِذا قِیلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَ لَبِئْسَ الْمِهادُ» «۴»؛

گفتار برخی از مردم درباره زندگی دنیا تو را به شگفت می‌آورد و خدا را بر آنچه در دل دارند گواه می‌گیرند، حال آن که سرسخت‌ترین دشمنان است. و چون از پیش تو برود، مدام می‌کوشد تا در زمین فساد کند و کشت و نسل را تباه سازد. خداوند فساد را دوست نمی‌دارد و چون به او گفته شود از خدا بترس، غرور او را به گناه وادارد، دوزخ برای او کافی است و چه بد جایگاهی است.

(۲) شیخ طوسی در التبیان از سدّی نقل می‌کند که این آیه در مورد أخنس بن شریق ثقفی، هم پیمان

---

(۱). همان.

(۲). بقره: ۲۰۰.

(۳). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۹۸، با تلفیق دو خبر که دارای سند واحدی هستند.

(۴). بقره (۲)، ۲۰۴- ۲۰۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱۱

بنی زهره «۱» نازل شده است که اظهار علاقه به دین اسلام می‌کرد؛ اما در باطن بر خلاف این بود. «۲»

(۱) و آنچه که به ذهن می‌رسد این است که او از منافقان مدینه بوده است، در حالی که این شخص از قریشیان مکه بود که در جنگ بدر علیه مسلمانان شرکت کرده است و تا روز فتح مکه مسلمان نشده است؛ بنابراین نمی‌توان از منافقان مدینه محسوب شود. شاید به همین دلیل شیخ طوسی از افراد دیگری از قبیل ابن عباس و حسن بصری نقل می‌کند که: مخاطب این آیه هر منافق و ریاکاری می‌باشد «۳» و طبرسی در مجمع البیان همین مطلب را نقل نموده و اضافه کرده است: این روایت از امام صادق علیه السّلام نقل شده است. «۴»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

سپس آیه ۲۰۷ به توصیف بعضی از عباد اللّه می‌پردازد که برای رضایت الهی خود را فدا کردند:

«وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ»؛

بعضی از مردم در طلب خشنودی خدا جان خود را می‌فروشند و خدا نسبت به بندگانش مهربان است.

(۲) و قمی در تفسیر آن می‌نویسد: معنای «یشری نفسه» این است که جان خود را نثار می‌کند و آن شخص امیر المؤمنین علیه السّلام بوده است. «۵»

(۳) عیاشی در تفسیر خود از ابن عباس نقل می‌کند که: علی به فداکاری اقدام کرد، آن هنگام که پوشش نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله را پوشید و در جای او خوابید و مشرکان گمان می‌کردند که او رسول اللّه است و به سوی او سنگ پرتاب می‌کردند، چنان که با رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله چنین می‌کردند و او در این حالت درد را تحمل می‌کرد و چیزی نمی‌گفت «۶». طبرسی از سدّی به نقل از ابن عباس همین مطلب را نقل می‌کند. «۷»

(۴) شیخ طوسی رحمه اللّه در التبیان از امام باقر علیه السّلام نقل می‌کند که این آیه در شأن علی بن ابی طالب علیه السّلام نازل شده است که وقتی قریشیان می‌خواستند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را به قتل برسانند، در جای او خوابید تا آن حضرت از دسترس قریش دور شد و مشرکان به اهداف خود نرسیدند. «۸»

بنابراین و طبق ترتیب موجود آیات باید گفت که این آیه بعد از بدر نازل شده است که متفاوت بودن مردم از جهت درجات ایمان را بیان می‌کند که نمونه کامل و اعلای آن حضرت علی علیه السّلام است.

---

(۱). التبیان، ج ۲، ص ۱۷۸- ۱۸۱.

(۲). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۳۴.

(۳). التبیان، ج ۲، ص ۱۷۷- ۱۸۱.

(۴). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۳۴ و شاید منظور وی همان است که در تفسیر قمی، ج ۱، ص ۷۱ آمده است.

(۵). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۷۱.

(۶). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۰۱.

(۷). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۳۵.

(۸). التبیان، ج ۲، ص ۱۸۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱۲

(۱) و با بنای بر ترتیب موجود آیات باید گفت که این آیات بعد از بدر نازل شده است، یعنی بعد از آن که بعضی از مؤمنین دچار لغزش شدند و از وسوسه‌های شیطان پیروی کردند؛ به منازعه در مورد غنائم و اسیران پرداختند و تسلیم خدا و رسولش نبودند، با این که دلایل روشنی بر نزول ملائکه برای کمک به آنها بود! و مگر آنها نیز همانند مشرکان عقیده داشتند که حتما بایستی خدا و ملائکه به صورت توده‌های ابر بر آنها ظاهر شوند؟!

خداوند می‌فرماید:

«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِی السِّلْمِ کَافَّةً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ. فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْکُمُ الْبَیِّناتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ. هَلْ یَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ یَأْتِیَهُمُ اللَّهُ فِی ظُلَلٍ مِنَ الْغَمامِ وَ الْمَلائِکَةُ وَ قُضِیَ الْأَمْرُ وَ إِلَی اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»؛

ای مؤمنان همگی در صلح و آشتی درآیید و از گام‌های شیطان پیروی نکنید که او دشمن آشکار شماست اگر پس از این دلیل‌های واضح که برایتان آمد باز دچار لغزش شدید بدانید که توانمندی فرزانه است آیا انتظار دارند که با فرشتگان در سایه‌بانی از ابر

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

سراغشان بیاید و کار یکسره شود؟ همه امور به خدا بازمی‌گردد.

(۲) سپس آیه بعدی سرنوشت بنی اسرائیل را یادآوری می‌کند که قدر نعمت‌های الهی را ندانستند:

«سَلْ بَنِی إِسْرائِیلَ کَمْ آتَیْناهُمْ مِنْ آیَةٍ بَیِّنَةٍ وَ مَنْ یُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ» «۱»؛

از بنی اسرائیل بپرس چه نشان‌های واضحی به آنها دادیم. هر کسی نعمتی را که به او داده دگرگون سازد، بی‌تردید عقوبت خدا سخت است.

آنگاه در آیه بعد قرآن به مقایسه بین حال مؤمنین و رؤسای مشرکین می‌پردازد و می‌فرماید:

«زُیِّنَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا الْحَیاةُ الدُّنْیا وَ یَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ وَ اللَّهُ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ» «۲»؛

کافرانی که زندگی دنیایی در نظرشان آراسته شده است. مؤمنان را مسخره می‌کنند و پرهیزگاران در قیامت از آنها بالاترند. خداوند هر که را بخواهد بدون حساب روزی می‌دهد.

(۳) از مقاتل نقل شده است که آیه در مورد عبد الله بن أبیّ و پیروانش نازل شده است که مؤمنان ضعیف را مسخره می‌کردند.

---

(۱). بقره (۲)، ۲۱۱.

(۲). بقره (۲)، ۲۱۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱۳

(۱) از عطاء نقل شده است که آیه در مورد رؤسای یهود بنی قریظه و نضیر و قینقاع نازل شده است که مهاجرین فقیر را مسخره می‌کردند.

(۲) و از ابن عباس نقل شده است که آیه در مورد ابو جهل و دیگر سران قریش نازل شده است که ثروتمند بودند و مؤمنان فقیری همانند عبد الله بن مسعود را مسخره می‌کردند. «۱»

با بنای بر ترتیب موجود آیات، قول اخیر متناسب‌تر می‌باشد و نباید فراموش کنیم که ابن مسعود همان کسی است که این افتخار را یافت که بر سینه ابو جهل نشست و سرش را از تن جدا کرد!

آیه بعدی متذکر این مطلب می‌شود که این اختلاف از قدیم، یعنی از زمان نوح و آدم علیه السّلام در میان بشریت وجود داشته است:

«کانَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِیِّینَ مُبَشِّرِینَ وَ مُنْذِرِینَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْکِتابَ بِالْحَقِّ لِیَحْکُمَ بَیْنَ النَّاسِ فِیما اخْتَلَفُوا فِیهِ وَ ما اخْتَلَفَ فِیهِ إِلَّا الَّذِینَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَیِّناتُ بَغْیاً بَیْنَهُمْ فَهَدَی اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا لِما اخْتَلَفُوا فِیهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَ اللَّهُ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ» «۲»؛

مردم امتی یگانه بودند، خدا پیامبران را نویدبخش و هشدار دهنده برانگیخت و به همراهشان کتابی را که به حق دعوت می‌کند فرو فرستاد تا در میان مردم داور مورد اختلافشان باشد. تنها کسانی که کتاب و نشانه‌های واضح به آنها داده شده بود از روی حسد با یکدیگر در آن مختلف کردند خداوند به فرمان خود مؤمنان را به حقیقت چیزی که مورد اختلافشان بود رهبری کرد. خدا هر که را بخواهد به راه راست هدایت می‌کند.

(۳) عیاشی از امام صادق علیه السّلام روایت می‌کند که وقتی حضرت آدم و خویشاوندان صالحش منقرض شدند، حضرت شیث که وصی او بود، نمی‌توانست دین خدا را که آدم و خویشاوندان صالحش بدان عقیده داشتند، اظهار کند؛ زیرا قابیل او را تهدید به مرگ می‌کرد؛ چنان که برادرش هابیل را هم به قتل رسانده بود؛ بنابراین وی با تقیه و کتمان عقیده خود در میان آنها زندگی می‌کرد و بدین ترتیب مردم هر روز گمراه‌تر می‌شدند تا این که هیچ متدیّنی بر روی زمین باقی نماند مگر گذشتگان و پس از آن

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

بود که خداوند پیامبران را برای هدایت ارسال می‌کرد.

گفتم: آیا مردم قبل از ارسال پیامبران بر گمراهی بودند یا هدایت؟

فرمود: آنها بر هدایت نبودند، بلکه بر فطرت الهی بودند که خداوند در سرشت آنها قرار داده بود و فطرت الهی قابل تغییر و تبدیل نیست. و نمی‌توانستند هدایت شوند، مگر این که خداوند بخواهد

---

(۱). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۴۰- ۵۴۱.

(۲). بقره (۲)، ۲۱۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱۴

مگر سخن حضرت ابراهیم را نشنیده‌ای که فرموده: «لَئِنْ لَمْ یَهْدِنِی رَبِّی لَأَکُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّینَ»؛ اگر پروردگارم مرا هدایت نکند، حتما از گمراه‌شدگان خواهم بود؛ یعنی میثاق الهی را فراموش می‌کردم. «۱»

(۱) و شیخ طوسی رحمه اللّه در التبیان از امام باقر علیه السّلام نقل می‌کند که قبل از نوح مردم امت واحده‌ای بوده‌اند که فطرت الهی داشتند و برای همین، نه هدایت شده و نه گمراه بودند تا این که خداوند پیامبران را برای هدایت ارسال کرد. «۲»

آیه بعدی به گذشته بر می‌گردد و موقعیت مسلمین قبل از غزوه بدر را یادآوری می‌کند:

«أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا یَأْتِکُمْ مَثَلُ الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِکُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَ الضَّرَّاءُ وَ زُلْزِلُوا حَتَّی یَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ مَتی نَصْرُ اللَّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِیبٌ» «۳»؛

آیا پنداشتید که به بهشت داخل می‌شوید، بی‌آن که چون پیشینیان به سختی تنگدستی و رنجوری گرفتار شوید. شداید و مشکلات آن چنان امتهای پیشین را احاطه می‌کرد که پیامبر و مؤمنان ملتزمش گفتند: «پس یاری خدا چه هنگام است؟ بدانید یاری خدا نزدیک است.»

(۲) و طبرسی در مجمع البیان از عطاء نقل می‌کند که این آیه درباره مهاجران نازل شده است؛ زیرا که خانه و اموال خویش را رها کرده بودند و به سختی مشکلات فراوانی دچار شده بودند. «۴»

اما آنچه را که شیخ طوسی در التبیان از سدّی از قتاده نقل می‌کند این است که آیه در روز خندق «۵» نازل شده است که در این صورت با ترتیب موجود آیات هماهنگی ندارد، مگر این که به ترتیب موجود مقید نباشیم.

(۳) و علامه طباطبایی در «المیزان» می‌فرماید: این آیات دارای سیاق واحدی هستند و با هم مرتبط می‌باشند. «۶» امّا آنچه که به نظر می‌رسد، این است که آیه بعدی سیاق متفاوتی با آیات قبلی دارد و با آنها هماهنگی ندارد؛ زیرا با قول خداوند شروع می‌شود که: از تو سؤال می‌کنند که چه چیزی را

---

(۱). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۰۴- ۱۰۵، پس از آن امام علیه السّلام به این نکته اشاره کرده است که امامت، استمرار همان نبوّت است و می‌فرماید: اگر از این جاهلان در این مورد سؤال شود، می‌گویند: امر به اتمام رسیده است در حالی که دروغ می‌گویند، زیرا امامت امری است که خداوند هر سال بدان حکم می‌کند ... و در ضمن آن خداوند امورات آن سال از قبیل سختی، راحتی، باران و غیره را تعیین می‌کند و آن‌گاه قرائت فرمود: «فِیها یُفْرَقُ کُلُّ أَمْرٍ حَکِیمٍ»؛ در آن شب هر فرمانی به حکمتی صادر می‌شود.

(۲). التبیان، ج ۲، ص ۱۹۵ و از او در مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۴۳.

(۳). بقره (۲)، ۲۱۴.

(۴). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۴۶.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۵). التبیان، ج ۲، ص ۱۹۸ و از او در معجم البیان، ج ۲، ص ۵۴۶.

(۶). المیزان، ج ۲، ص ۱۵۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱۵

انفاق کنند؟ و جواب این است که:

«قُلْ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوالِدَيْنِ وَ الْأَقْرَبِينَ وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ» «۱»؛

بگو: آنچه از مال خود انفاق می‌کنید برای پدر و مادر، خویشاوندان، یتیمان، تهیدستان و درراه‌ماندگان باشد و خدا بر هر کار خیرتان واقف است.

(۱) و شیخ طبرسی در مجمع البیان می‌نویسد: این آیه در مورد عمرو بن جموح که پیرمردی ثروتمند بود، نازل شده است. او به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: چه چیزی را و به چه کسی صدقه بدهم؟ که این آیه نازل شد. «۲»

و طبیعی است که این سؤال و جواب ربطی به واقعه بدر ندارند مگر این که به ده آیه قبل از این برگردیم که می‌گفت:

«وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ» «۳»؛

در راه خدا انفاق کنید و خود را با دست خویش به هلاکت نیفکنید.

(۲) و آنچه که از ابی ایّوب انصاری در مورد شأن نزول این آیه نقل شده این است که عمرو بن جموح از بزرگان و ثروتمندان بنی سلمه بود «۴» و در بدر حاضر نشده بود، اما دو پسرش معاذ و خلّاد در آن شرکت کرده بودند و معاذ ضربه‌ای بر پای ابو جهل وارد نموده و آن را قطع کرده بود و در مقابل عکرمهٔ بن ابی جهل ضربه‌ای بر دست معاذ وارد نموده و آن را قطع کرده بود. «۵» و شاید که پدرش از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله سؤال کرده که به شکرانه زنده ماندن پسرش و برای کفاره عدم حضور خود در بدر چه چیزی را صدقه بدهد؟ که در جواب او این آیه نازل شده باشد.

(۳) آیه بعدی به موضوع جنگ بازمی‌گردد و می‌گوید:

«كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتالُ وَ هُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَ عَسى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ عَسى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ» «۶»؛

جهاد در راه خدا با همه ناگوارایش بر شما واجب شده و چه بسا چیزی را ناخوش بدارید ولی برایتان خوب باشد و چه بسا چیزی را خوش داشته باشید ولی برایتان بد باشد. خدا می‌داند و شما نمی‌دانید.

---

(۱). بقره (۲)، ۲۱۵.

(۲). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۴۷.

(۳). بقره (۲)، ۱۹۵.

(۴). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۹۵.

(۵). همان، ج ۲، ص ۳۶۸.

(۶). بقره (۲)، ۲۱۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱۶

(۱) آنگاه دو آیه بعدی در صدد پاسخ گویی به سؤال در مورد جنگ در ماه حرام بر می‌آید؛ زیرا که قبل از بدر، سریّه نخلهٔ در آخرین روز ماه رجب رخ داده بود. برای همین خداوند می‌فرماید:

«يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِيهِ قُلْ قِتالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ إِخْراجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لا يَزالُونَ يُقاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطاعُوا وَ مَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَ هُوَ كافِرٌ فَأُولئِكَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» «۱»؛

از تو درباره جنگ در ماه حرام می‌پرسند، بگو: جنگ امر گرانی است ولی بازداشتن از راه خدا، کفر ورزیدن به او و هتک حرمت مسجد الحرام و بیرون راندن ساکنان آن در نزد خدا گرانتر از آن است و فتنه شرک از کشتار هم بزرگتر است. و پیوسته با شما می‌جنگند تا مگر بتوانند از دین خود بازتان دارند ولی هر کس از شما از دین خود برگردد و کافر بمیرد، کردارش در دنیا و آخرت بر باد است و چنین کسانی جاودانه در دوزخند. مؤمنان و مهاجرانی که در راه خدا به جهاد برخاستند، به رحمت خدا امیدوارند و خدا آمرزنده و مهربان است.

(۲) قمی در تفسیر آن می‌نویسد: ... سبب نزول آیه این بود که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سریّه‌هایی را به راه‌های منتهی به مکه فرستاد تا متعرض کاروان‌های قریش شوند تا این که عبد الله بن جحش را به همراه عده‌ای به نخلهٔ فرستاد و چنان که ذکر شد، آنها در روزهای آخر ماه رجب به کاروان حمله کردند و افرادی را کشتند و اموال را غارت کردند. امّا به دستور و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله چیزی از غنائم کاروان به آنها داده نشد.

پس از آن قریش به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نوشتند که تو حرمت ماه حرام را نگاه نداشتی و در آن خونریزی کرده و به غارت اموال پرداختی! و سخن در این موضوع زیاد شد و همین باعث شد که اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نزد آن حضرت آمده و سؤال کردند: آیا جنگ در ماه حرام جایز است یا خیر؟ و خداوند در جواب آنها فرمود: «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِيهِ ...» «۲»؛ از تو در مورد جنگ در ماه حرام سؤال می‌کنند.

(۳) مرحوم طبرسی در إعلام الوری می‌نویسد: آنها دو ماه (و نیم) قبل از جنگ بدر کاروان را همراه با غنائم نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آوردند. و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: به خدا قسم که من دستور جنگ در ماه حرام به شما نداده بودم و آنگاه کاروان و دو اسیر را توقیف کرد و چیزی از آنها برنداشت.

---

(۱). همان، ۲۱۷- ۲۱۸.

(۲). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۷۱- ۷۲. و گویی مرحوم قمی متوجه این مطلب شده است که تقریر ماه حرام در آیه ۱۹۴ که حدودا ده آیه قبل از این قرار دارد، آمده است. برای همین می گوید: سپس این آیه نازل شد که: «الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ».

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱۷

قریشیان گفتند: همانا محمد ماه‌های حرام را حلال کرده است ... و مردم از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در این باره سؤال می‌کردند که نازل شد: «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِيهِ، ...» و پس از نزول آن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اموال و فدیه دو اسیر را مصادره کرد. «۱»

(۱) اما در تفسیر تبیان نقل قول‌های مفسرین را ذکر کرده تا آن که گفته است: گروهی از کفار قریش نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمدند و پرسیدند: آیا جنگ در ماه حرام حلال شده است؟ در جواب آنها خداوند این آیه را نازل کرد و آنها برای عیب‌جویی بر مسلمین این سؤال را مطرح کرده بودند «۲» و به این ترتیب سؤال‌کننده، جمعی از مشرکان قریش بوده‌اند.

(۲) و قبل از طبرسی، شیخ طوسی این مطلب را در التبیان از حسن بصری «۳» نقل کرده است و شاید که این گروه همان چهارده نفری بوده‌اند که برای پرداخت فدیه و آزاد کردن اسیران بدر آمده بودند. این افراد چهار یا پنج روز بعد از ورود پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به مدینه و قبل از اتمام ماه رمضان، به خدمت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله رسیدند و این با ترتیب طبیعی آیات سازگاری

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

دارد.

(۳) واقدی با سندی از أبی بردهٔ بن نیار نقل می‌کند که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله غنائم سریّه نخله را توقیف کرد و روانه بدر شد و هنگامی که از بدر بازگشت ... قرآن بروی نازل شد که در آن «یَسْئَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ» هم آمده بود. آنگاه غنائم نخله را به همراه غنائم بدر تقسیم کرد و حق هر قومی را پرداخت کرد و فدیه هر اسیری چهل اوقیه بود که هر اوقیه معادل چهل درهم بود.

(۴) وی با سندی از محمد بن عبد اللّه بن حجش نقل می‌کند که در زمان جاهلیت، یک چهارم غنیمت مخصوص رئیس بود و پس از آن که عبد الله بن حجش از نخلهٔ بازگشت، یک پنجم غنیمت را برای پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله جدا کرد و این اوّلین خمسی بود که در اسلام جدا شد و پس از آن بود که نازل شد: «وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ ...» «۴» از هر چیزی که به غنیمت گرفتند یک پنجم آن برای خدا و پیامبر و ... می‌باشد.

---

(۱). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۷.

(۲). التبیان، ج ۲، ص ۲۰۴.

(۳). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۸.

(۴). همان، ص ۱۷ - ۱۸. وی می‌گوید که نزول آیه خمس در سوره انفال بعد از تخمیس غنائم نخلهٔ به وسیله ابن حجش بوده است، به دلیل این که می‌گوید: و آنها را همراه با غنائم بدر تقسیم کرد و در اینجا باید قائل به مسامحه در تعبیر شویم؛ زیرا واقدی (ج ۱، ص ۱۰۰) و قبل از او ابن اسحاق (ج ۲، ص ۲۹۷) تصریح می‌کنند که رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله غنائم بدر را در تنگه شعب سیر در صفراء و به هنگام بازگشت از بدر و قبل ورود به مدینه تقسیم کرد و هم چنین به این نکته تصریح کرده‌اند که تقسیم بعد از نزول سوره انفال بوده است (واقدی ج ۱، ص ۱۳۱ و ابن هشام ج ۲، ص ۳۲۲) و طبیعی است که تقسیم غنائم نخله بعد از بازگشت از بدر و ورود به مدینه بوده است؛ زیرا آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله غنائم نخلهٔ را با خود به بدر نبرده بود تا همراه با غنائم بدر در منطقه سیر تقسیم کند؛ بنابراین سوره انفال به هنگام حرکت از بدر نازل شده است و غنائم آن در منطقه سیر تقسیم شده است. سپس آن حضرت وارد مدینه شده است که در آنجا آیاتی از سوره بقره:

«یَسْئَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ» نازل شده و پس از آن غنائم را در نخلهٔ تقسیم کردند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱۸

(۱) ابن اسحاق از زهری از عروهٔ نقل می‌کند که عثمان بن عبد اللّه اسیر شد و پس از فدیه دادن آزاد شد، به مکه رفت تا این که در حالت کفر در آنجا مرد و امّا حکم بن کیسان که او نیز اسیر شده بود، اسلام آورد و مسلمان خوبی شد و نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمد تا این که در بئر معونه به شهادت رسید. «۱»

(۲) واقدی با سندی از کریمهٔ دختر مقداد بن عمرو از پدرش مقداد نقل می‌کند که: من حکم بن کیسان را اسیر کردم ... آنگاه او را نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آوردم آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله او را به اسلام دعوت کرد و صحبت زیادی با او کرد. عمر بن خطاب گفت: با این شخص صحبت می‌کنی؟! به خدا قسم که او هرگز مسلمان نخواهد شد؟! اجازه بدهید که گردن او را بزنم تا به نزد مادرش در جهنّم برود! نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله سخنان عمر را نادیده گرفت تا این که حکم اسلام آورد.

(۳) از زهری روایت می‌کند که حکم پرسید: اسلام آوردن چگونه است؟ فرمود: این که خدای یگانه را بپرستی و شهادت بدهی که محمد بنده و رسول او است. حکم گفت: در این صورت من مسلمان می‌شوم.

پس از آن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خطاب به اصحابش گفت: اگر حرف شما را گوش می‌کردم و او را به قتل می‌رساندید، وارد جهنم می‌شد!

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

پس او اسلام آورد و مسلمان خوبی شد و در راه خدا به جهاد پرداخت تا این که در بئر معونه به شهادت رسید. «۲»

تحریم خمر

دو آیه بعدی چنین است:

«یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ قُلْ فِیهِما إِثْمٌ کَبِیرٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُما أَکْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما وَ یَسْئَلُونَکَ ما ذا یُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ کَذلِکَ یُبَیِّنُ اللَّهُ لَکُمُ الْآیاتِ لَعَلَّکُمْ تَتَفَکَّرُونَ. فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ وَ یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْیَتامی قُلْ إِصْلاحٌ لَهُمْ خَیْرٌ وَ إِنْ تُخالِطُوهُمْ فَإِخْوانُکُمْ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَکُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ» «۳»؛

درباره شراب و قمار از تو می‌پرسند، بگو در هر دو گناه بزرگی است و سودهایی هم برای مردم دارد اما گناهشان بیش از سودشان است، و نیز از تو می‌پرسند چه چیز انفاق کنند، بگو از مازاد نیاز خود.

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۵۵.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۵، با اندکی تصرف.

(۳). بقره (۲)، ۲۱۹- ۲۲۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۱۹

خداوند این چنین آیات را برای شما بیان می‌کند تا در کار دنیا و آخرت بیندیشید. درباره یتیمان از تو می‌پرسند، بگو اصلاح کارشان بهتر است و اگر معاشرشان شوید برادران شما هستند و خدا مفسد را از مصلح بازشناسد و اگر می‌خواست، بر شما سخت می‌گرفت، که او پیروزمند فرزانه است.

(۱) طبرسی در مجمع البیان می‌نویسد: در نظر کوفیان این قسمت دو آیه را تشکیل می‌دهد و غیر کوفیان آن را یک آیه دانسته‌اند. آنان تا «تتفکرون» را یک آیه و بقیه را آیه‌ای دیگر دانسته‌اند. «۱»

بعضی از مفسران ملتزم شده‌اند که وجه تنظیم آیات در سوره‌ها را ذکر کنند و بلکه وجه ترتیب سوره‌ها در قرآن را بازگو نمایند و طبرسی از جمله همین مفسران است که در تفسیر و مقدمه آن گفته است: در هر آیه‌ای، اختلاف قرائت‌ها را ذکر می‌کنم و سپس چگونگی نظم آیات را توضیح می‌دهم. «۲»

او دلیلی برای اتصال آیات بعدی به آیات قبلی ذکر نموده است، امّا گویی که در این دو آیه از قول خود برگشته و فقط سبب نزول را بیان کرده و گفته است: این آیه در مورد عده‌ای از اصحاب که نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمدند و گفتند: تکلیف ما را در مورد شراب‌خواری و قمار بازی معین کن که زایل کننده عقل و ضایع کننده مال هستند. و پس از آن این آیه نازل شد. «۳»

(۲) کلینی در کافی از علی بن یقطین روایت می‌کند که مهدی عبّاسی از امام کاظم علیه السّلام سؤال کرد که آیه شراب‌خواری در قرآن کریم تحریم شده است؟ در حالی که مردم تنها نهی از آن را در قرآن می‌بینند و نه تحریم آن را.

امام علیه السّلام: بلکه شراب‌خواری در قرآن تحریم شده است.

مهدی گفت: ای ابا الحسن، این تحریم در کجای قرآن آمده است؟

فرمود: خداوند می‌فرماید: «... إِنَّما حَرَّمَ رَبِّیَ الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ وَ الْإِثْمَ وَ الْبَغْیَ بِغَیْرِ الْحَقِّ ...» «۴» خداوند کارهای زشت چه آشکار باشد چه پنهان و گناه و سرکشی بنا حق را حرام کرده است. و منظور از إثم همان شراب‌خواری است؛ زیرا خداوند در جای دیگر می‌فرماید: «یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ قُلْ فِیهِما إِثْمٌ کَبِیرٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُما أَکْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما»؛ درباره شراب و قمار از تو می‌پرسند، بگو در هر دو گناه بزرگی است و سودهایی هم برای مردم دارد؛ اما گناهشان بیش از سودشان است.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۱). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۵۵.

(۲). همان، ج ۱، ص ۷۷.

(۳). همان، ج ۲، ص ۵۵۷.

(۴). اعراف (۷)، ۳۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲۰

مهدی گفت: ای علی بن یقطین، این گونه است فتوای بنی هاشم!

گفتم: صحیح می‌فرمایید یا امیر المؤمنین، خدا را سپاس می گوییم که این علم را از میان شما اهل بیت خارج نگردانید. به خدا قسم که مهدی لحظه‌ای درنگ نکرد و گفت: درست می گویی ای رافضی! «۱»

(۱) شیخ طوسی در التبیان همین معنا را از اهل سنت نقل کرده و از جمله آنها حسن بصری است که می گوید: این آیه دلالت بر تحریم خمر دارد؛ زیرا خداوند در آن إثم را تحریم کرده و فرموده است:

«قُلْ إِنَّما حَرَّمَ رَبِّیَ الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ وَ الْإِثْمَ» علاوه بر این که خداوند خمر را به این توصیف کرده است که گناه کبیره است و بدون هیچ اختلافی، گناه کبیره حرام است. «۲»

(۲) طبرسی در مجمع البیان می‌نویسد: حسن بصری می گوید که خمر از دو جهت حرام است: یکی این که خداوند می‌فرماید: «وَ إِثْمُهُما أَکْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما» می‌دانیم که اگر ضرر چیزی بیش از منفعت آن باشد، عقل اقتضا می کند که از آن پرهیز شود. و دیگر این که می‌فرماید که در خمر و میسر گناه وجود دارد و در آیه دیگری گناه را تحریم کرده و فرموده است: «قُلْ إِنَّما حَرَّمَ رَبِّیَ الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ وَ الْإِثْمَ»؛ «۳» بگو: «خداوند کارهای زشت را حرام کرده است چه آشکار باشد و چه پنهان».

هیچ ارتباطی بین این سؤال و جواب و بین مسأله بدر و مسائل آن وجود ندارد.

اما مقطع دیگری از آیه که می‌فرماید: «وَ یَسْئَلُونَکَ ما ذا یُنْفِقُونَ»؟ و مثل همین سؤال در چهار آیه قبل آمده است، آنجا که می‌فرماید: «وَ یَسْئَلُونَکَ ما ذا یُنْفِقُونَ»؟ امّا جواب مختلف است، در آنجا فرموده: «قُلْ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَیْرٍ»؛ هر چیزی که انفاق کردید. و در اینجا می‌فرماید: «الْعَفْوَ».

در آنجا گفته شد که سؤال کننده عمرو بن جموح بوده است و توضیح داده شد که شاید مسبب طرح این سؤال، مطلبی بوده است که در ده آیه قبل از آن مطرح شده است که خداوند می‌فرماید: «وَ أَنْفِقُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ لا تُلْقُوا بِأَیْدِیکُمْ إِلَی التَّهْلُکَةِ» «۴»؛ در راه خدا انفاق کنید و خود را با دست خویش به هلاکت نیفکنید.

(۱). فروع کافی، ج ۶، ص ۴۶، حدیث اول.

(۲). التبیان، ج ۲، ص ۲۱۳.

(۳). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۵۸ و المیزان، ج ۲، ص ۱۹۵- ۱۹۳ و ج ۴، ص ۱۱۷، ج ۶، ص ۱۱۷ و نک: الغدیر، ج ۶، ص ۲۵۴ و در تاریخ بغداد، ج ۸، ص ۳۵۸ از عائشه روایت کرده است: تحریم خمر در سوره بقره نازل شد و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله از آن نهی فرمود. و جصاص در احکام القرآن، ج ۱، ص ۳۸ درباره تشدید تحریم صحبت کرده که در مباحث سال چهارم خواهد آمد.

(۴). بقره (۲)، ۱۹۵.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲۱

(۱) در اینجا طبرسی تصریح می کند که سؤال کننده عمرو بن جموح بوده است و تصریح می کند به این که او در مورد نفقه دادن

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

برای جهاد سؤال کرد «۱» و شاید که خود او بار دیگر از حدّ انفاق سؤال کرده باشد و در پاسخ آمده باشد «قُلِ الْعَفْوَ»، بگو عفو یعنی زیادتی.

(۲) طوسی در التبیان از امام باقر علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: عفو همان مقداری است که از خرجی یک سال بیشتر باشد.

از امام صادق علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: منظور از عفو در اینجا حدّ وسط است. «۲»

(۳) عیاشی در تفسیر خود چهار روایت را از امام صادق علیه السّلام از طریق یوسف و ابی بصیر و عبد الرحمن و جمیل بن درّاج نقل می‌کند بر این که امام این آیه را تلاوت فرمود: «وَ الَّذِینَ إِذا أَنْفَقُوا لَمْ یُسْرِفُوا وَ لَمْ یَقْتُرُوا وَ کانَ بَیْنَ ذلِکَ قَواماً»؛ و آنان که به هنگام هزینه، اسراف نمی‌کنند و بخل نمی‌ورزند، بلکه به اعتدال رفتار می‌کنند و آنگاه فرمود: این همان حدّ وسط است. «۳»

امّا آیه بعدی می‌فرماید: «... وَ یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْیَتامی قُلْ إِصْلاحٌ لَهُمْ خَیْرٌ»؛ درباره یتیمان از تو سؤال می‌کنند، بگو اصلاح کارشان بهتر است.

که این با واقعه بدر و به شهادت رسیدن عده‌ای در آن و باقی ماندن تعدادی یتیم متناسب است و برای همین است که مسلمین از تکلیف خود نسبت به این یتیمان سؤال می‌کنند و جواب می‌شنوند که آنها برادرانشان هستند که بایستی با آنها مهربان باشند و به اصلاح امورشان بپردازند.

(۴)

زکات فطره و عید فطر

علت درخواست‌های مکرّر از مسلمین برای انفاق کردن این بود که از طریق غنائم بدر و فدیه اسراء صاحب اموال خوبی شده بودند و لذا مناسب بود که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به آنها دستور دهد که در این سال زکات فطره بپردازند. چنان که مسعودی به این مطلب اشاره کرده است. «۴»

(۵) یعقوبی هم می‌نویسد: مردم در این سال برای نماز عید در مصلّی جمع شدند و تا قبل از آن چنین احتمالی نداشتند و در آنجا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله با دستان خود یک یا دو گوسفند را قربانی کرد و در این روز نیزه کوچکی به دست گرفته و بر آن تکیه می‌کرد. «۵»

---

(۱). مجمع البیان، ج ۲: ۵۸۸.

(۲). التبیان، ج ۲، ص ۲۱۴ و از او در مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۸۸.

(۳). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۰۶.

(۴). التنبیه و الاشراف، ص ۲۰۶.

(۵). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۴۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲۲

(۱) و در جعفریات با سندی از امام صادق علیه السّلام از علی علیه السّلام آمده است که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نیزه کوچکی داشت که پیکان آن برنجی بود و آن را در عید قربان و عید فطر به همراه می‌برد و بر آن تکیه می‌کرد. «۱»

این در حالی است که وی با سندی از علی علیه السّلام نقل می‌کند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله افراد را از به همراه داشتن سلاح در عید فطر و قربان نهی می‌کرد، مگر این که خطری از سوی دشمن وجود داشته باشد «۲» البته منافاتی بین دو روایت نیست، زیرا وجه جمع بین آنها ظاهر است. تاریخ تحقیقی اسلام ج۲ ۳۲۲ زکات فطره و عید فطر ..... ص : ۳۲۱

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.com
pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

این روز رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله آیه «وَ لِتُکَبِّرُوا اللَّهَ عَلی ما هَداکُمْ وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ» را که در متن آیات روزه آمده است، تفسیر کرد.

(۲) در همین زمینه مرحوم کلینی در اصول کافی از ریّان بن صلت و یاسر، خادم امام رضا علیه السّلام نقل کرده است که وقتی عید فطر فرا رسید، مأمون از امام رضا علیه السّلام خواست که نماز عید را بخواند و خطبه‌های آن را ایراد کند. امام علیه السّلام درخواست کرد که او را معذور دارند و فرمود: اگر مرا معاف نکنید، همانند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السّلام برای نماز خارج می‌شوم. مأمون گفت: هر طور که می‌خواهی خارج شو.

هنگامی که خورشید طلوع کرد، امام علیه السّلام غسل کرد و عمامه سفیدی بر سر گذاشته و یک طرف آن را بر سینه‌اش و طرف دیگر را بین شانه‌هایش انداخت. سپس عصایی را در دست گرفت. و خارج شد و هنگامی که راه می‌رفت، تکبیرهای چهارگانه را تکرار می‌کرد: اللّه اکبر، اللّه اکبر، اللّه اکبر علی ما هدانا و اللّه اکبر علی ما أولانا. «۳» سپس فرمود: این همان قول خداوند است که: «وَ لِتُکَبِّرُوا اللَّهَ عَلی ما هَداکُمْ»؛ خدا را به خاطر آن که شما را هدایت کرد، بزرگ بشمارید. «۴»

(۳)

غزوه بنی سلیم

طبرسی در إعلام الوری می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وقتی که از غزوه بدر بازگشت، تنها هفت شب در مدینه ماند و سپس برای غزوه بنی سلیم از مدینه خارج شد تا به کنار آبی از آب‌های آنها که بدان «الکدر» «۵» گفته می‌شد، رسید و سه شب در آنجا اردو زد و چون که توطئه‌ای را مشاهده نکرد، بازگشت «۶».

---

(۱). الجعفریان، ص ۱۸۴ و در من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۵۰۹ دو خبر مثل این آمده است.

(۲). الجعفریان، ص ۳۸ و در فروع کافی، ج ۳، ص ۴۶۱ ح ۶ و تهذیب، ج ۱، ص ۲۹۲ دو خبر مثل آن آمده است.

(۳). اصول کافی، باب ولادت امام رضا علیه السّلام، ج ۱، ص ۴۹۸.

(۴). فروع کافی، ج ۴، ص ۱۶۶، حدیث ۱؛ تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۸۲؛ کتاب من لا یحضره الفقیه مرحوم صدوق، ج ۲، ص ۱۶۷؛ خصال، ج ۲، ص ۶۰۹ و تهذیب شیخ طوسی، ج ۳، ص ۱۳۸، حدیث ۳۱۱.

(۵). آب الکدر در هشت منزلی مدینه از طرف مکه قرار دارد؛ طبقات، ج ۲، ص ۱۲.

(۶). اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲۳

(۱) ابن شهر آشوب این خبر را به صورت مختصر در مناقب آل ابی طالب آورده است «۱» و گمان می‌کنم که طبرسی آن را از ابن اسحاق در سیره نقل کرده «۲»؛ ولی روز حرکت را مشخص نکرده است.

(۲) لکن طبری بعد از آن که متن ابن اسحاق را نقل می‌کند؛ می‌نویسد: آن حضرت در روز جمعه، مصادف با اول شوّال سال دوم هجری که روز عید فطر بود، از مدینه خارج شد. «۳»

طبری به نقل از دیگری نوشته است: پس از آن که رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله توطئه‌ای را در غزوه الکدر مشاهده نکرد، گوسفندان و شترانی را که به غنیمت گرفته بود را حرکت داد و در دهم شوّال وارد مدینه شد. «۴»

(۳)

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

سریه بنی سلیم

وی در ادامه می‌گوید: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در روز یکشنبه، دهم شوال، غالب بن عبد الله لیثی را به سریه بنی سلیم و غطفان فرستاد که عده‌ای را کشتند خودشان هم سه شهید دادند و تعدادی گوسفند را به غنیمت گرفته و روز شنبه، چهار روز مانده از شوال به مدینه بازگشتند. «۵»

و در مورد علت سریه بنی سلیم و غطفان گفته‌اند که به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خبر رسید که آنها علیه وی اجتماع کرده‌اند «۶»؛ زیرا محاصره بنی قینقاع بنا به قول واقدی از روز شنبه، نیمه شوال شروع شده بود، «۷» بنابراین مقدمات این غزوه در طی این سه روز؛ یعنی از زمان بازگشت از بنی سلیم تا زمان محاصره بنی قینقاع آماده شده بود. و از آنجا که محاصره تا ماه ذی القعده طول کشید و در طی آن اتفاقات دیگری رخ داد که به بیان آنها می‌پردازیم.

(۴)

ازدواج با مشرکان

و اما اتفاق اول در ارتباط با آیاتی از سوره بقره می‌باشد که خداوند می‌فرماید:

«وَ لا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَ لَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ لَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَ لا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَ لَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ اللَّهُ

---

(۱). المناقب، ج ۱، ص ۱۹۰.

(۲). ابن هشام، ج ۳، ص ۴۶.

(۳). طبری، ج ۲، ص ۴۸۲.

(۴). همان، ص ۴۸۲.

(۵). همان، ص ۴۸۳.

(۶). همان، ص ۴۸۲.

(۷). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۷۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲۴

يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَ يُبَيِّنُ آياتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»؛

با زنان مشرک ازدواج نکنید تا ایمان بیاورید، و کنیز مؤمن از زن مشرک بهتر است، اگر چه شیفته‌تان کرده باشد و زنان خود را به ازدواج مردان مشرک در نیاورید تا ایمان آورند، و بنده مؤمن از مرد مشرک بهتر است اگر چه شیفته‌تان کرده باشد. آنها به آتش دعوتتان می‌کنند و خدا به بهشت و آمرزش.

خداوند آیاتش را بر مردم عرضه می‌دارد تا به خود آیند.

(۱) در شأن نزول این آیه، اخبار متعددی را نقل کرده‌اند که بعضی از آنها ارتباطی با اتفاقات بعد از بدر ندارد؛ چنان که سیوطی در الدر المنثور از مقاتل نقل می‌کند که گفت: حذیفة بن یمان کنیزی داشت که او را آزاد کرده و با او ازدواج کرد. مردم او را سرزنش کرده و می‌گفتند: با کنیز ازدواج کرده است! لذا خداوند این آیه را نازل کرد. «۱»

(۲) واحدی در اسباب النزول از سدّی از ابن عباس روایت که عبد الله بن رواحه کنیز سیاه پوستی داشت که یک روز در اثر

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

عصبانیت او را کتک زد؛ امّا فورا پشیمان شد و نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رفت و جریان را به او گفت: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله از او سؤال کرد: عقیده او چگونه است؟ عبد الله گفت: او به توحید و رسالت شما شهادت می‌دهد و با دقت وضو می‌گیرد و نماز می‌خواند و روزه‌داری می‌کند. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ای عبد اللّه، او مؤمنه است. عبد الله گفت: قسم به آن که تو را به حق فرستاده است، او را آزاد کرده و با وی ازدواج خواهم کرد و این کار را انجام داد؛ اما مردم به سرزنش او پرداخته و می‌گفتند: او با یک کنیز ازدواج کرده است، که خداوند در این مورد این آیه را نازل فرمود: «وَ لَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ» «۲»

(۳) و اما حادثه دوم که شاید با حوادث بعد از بدر مرتبط باشد، این است که طبرسی در مجمع البیان گفته است: این آیه در شأن مرثد بن ابی مرثد غنوی نازل شده است؛ زیرا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را به مکه فرستاده بود تا عده‌ای از مسلمانان را به مدینه بیاورد.

او مردی قوی و شجاع بود و از زمان جاهلیّت در مکه با زنی به نام عنّاق روابط دوستانه داشت. در این زمان عنّاق او را به سوی خود خواند و گفت: آیا با من ازدواج نمی‌کنی؟ مرثد گفت: باید از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اجازه بگیرم و وقتی به مدینه بازگشت، از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله درخواست اجازه کرد که آیه نازل شد. «۳»

(۴) این خبر را علامه طباطبایی در المیزان نقل کرده و فرموده است: شیخ طوسی هم آن از ابن عباس

---

(۱). الدر المنثور، ج ۱، ص ۲۵۶- ۲۵۷.

(۲). اسباب النزول، ص ۶۵.

(۳). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۶ و اسباب النزول، ص ۶۵- ۶۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲۵

نقل کرده و در ادامه افزوده است: هیچ منافاتی بین این شأن نزول‌هایی که برای یک آیه ذکر می‌شود، نیست؛ زیرا ممکن است که حوادث مختلفی رخ داده باشد که بعد از آنها یک آیه نازل شده و همه را در برگرفته است. «۱»

(۱) در اینجا اضافه می‌کنم که بعید نیست مرثد بن ابی مرثد غنوی همان کسی باشد که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را به همراه زید بن حارثه برای آوردن زینب با ابی العاص بن ربیع به مکه فرستاد- چنان که ابن اسحاق ذکر کرده است- و به آنها گفت: شما در منطقه یأجج «۲» بمانید تا زینب به شما ملحق شود، آنگاه او را به مدینه بیاورید. این واقعه حدود یک ماه بعد از بدر بوده است.

سپس از زینب روایت می‌کند که وقتی او خودش را آماده سفر کرد، کنانهٔ بن ربیع، برادر شوهرش شتری را فرستاد و او بر آن سوار شد آنگاه کنانه او را در روز روشن حرکت داد و راه مدینه را در پیش گرفت.

عده‌ای از مردان قریش که این قضیه را شنیدند، برای دست یافتن بر او حرکت کردند و در ذی طوی به او رسیدند. اوّلین کسی که به او رسید، هبّار بن اسود و (نافع بن عبد القیس) الفهری بودند. هبّار به زینب که در هودج نشسته بود، نیزه‌ای حواله کرد و در این حال وی حامله بود و دچار ترس شدیدی شد و برای همین سقط جنین کرد.

(۲) کنانهٔ بن ربیع با دیدن این صحنه فورا تیری در کمان گذاشت و روی زانوی خود نشست و گفت: به خدا قسم که اگر مردی به من نزدیک شود، تیری را بر او حواله می‌کنم!

ابو سفیان به همراه عده‌ای از رجال قریش به پیش آمد و گفت: ای مرد، تیر خود را از نشانه روی بردار تا با تو صحبت کنیم. او از نشانه روی دست کشید، و ابو سفیان جلو آمد تا در مقابلش ایستاد و گفت: تو به هیچ مصیبتی گرفتار نشده‌ای، ولی مصیبت و

pdftarikhema.com
mapdftarikhema.org
pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

گرفتاری ما را دیده‌ای و با این حال این زن را در جلوی چشمان ما و روز روشن بر شتر سوار کرده‌ای و پیش پدرش می‌بری؟ آیا نمی‌دانی که پدرش چه بلایی بر سر ما آورد؟ با این حال دخترش را جلوی چشمان ما و در روز روشن حرکت می‌دهی تا مردم گمان کنند که این به سبب ضعف و ذلّتی است که بدان دچار شده‌ایم؟ تو او را برگردان تا صداها خاموش شود و مردم نیز بگویند که او را برگرداندیم، آنگاه او را مخفیانه به پدرش ملحق کن.

(۳) کنانه این را قبول کرد و زینب را برگردانید و پس از چند شب که سر و صداها خوابید. او را شبانه

---

(۱). المیزان، ج ۲، ص ۲۰۶.

(۲). یأجج: نام دو محل است: که در هشت مایلی مکه قرار دارند و معروف‌ترین محل به جایگاه مسجد شجره می‌گویند که بین آن و مسجد تنعیم دو میل- معادل تقریبا سه کیلومتر فاصله است و امروز مسجد تنعیم به مکه وصل شده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲۶

حرکت داد و به زید بن حارثه و همراهش تحویل داد و آنها نیز او را به نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بردند. «۱»

بنابراین هنگامی که آیه نازل شد تأییدی بر کار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بود که دختر مسلمانش را از همسر مشرک او جدا کرده بود.

(۱) از جمله آیاتی که ارتباط کاملی با مسائل بعد از بدر و شهادت شهدای گانه دارد، آیه متوفّی یا شهید است که آیات ۲۳۴ و ۲۴۰ در همین مورد می‌باشد و قبل و بین آنها آیات احکامی قرار دارد که اخبار مربوط به آنها و شأن نزولشان مربوط به تاریخ صدر اسلام می‌شود و اشکالی ندارد که اشاره‌ای به آنها بشود.

(۲) سیوطی در الدر المنثور از أنس بن مالک نقل می‌کند که گفت: رسم یهودیان بر این بود که وقتی زنی به روزهای عادتش می‌رسید، او را از خانه بیرون می‌کردند و با او آب و غذا نمی‌خوردند و با او در یک اتاق نمی‌خوابیدند. و از سدّی و مقاتل نقل می‌کند که ثابت بن دحداحه انصاری «۲» در این مورد از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سؤال کرد و خداوند این آیه را نازل فرمود: «یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْمَحِیضِ قُلْ هُوَ أَذیً فَاعْتَزِلُوا النِّساءَ فِی الْمَحِیضِ»؛ درباره حیض از تو می‌پرسند، بگو رنجی است بر قاعدگی از زنان کناره بگیرید.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که با زنان در قاعدگی، تمام روابط و ارتباطهای عادی را داشته باشید و تنها با آنها آمیزش نکنید. وقتی که این خبر به گوش یهودیان رسید، گفتند: این مرد هیچ حکمی را وانگذارده است مگر این که با ما در آن حکم مخالفت کرده است. «۳»

(۳) شیخ طوسی از الحسن و قتاده و ربیع روایت کرده است که: آنها از حیض سؤال کردند؛ زیرا در آن وقت از آب و غذا خوردن با زنان اجتناب می‌کردند و حتی با او در یک اتاق نمی‌نشستند و برای

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۰۸- ۳۱۰ و سهیلی در الروض الانف در شرح این قسمت از سیره می‌گوید: هبّار نیزه‌ای به مرکب زینب زد و همین باعث شد که او از روی شتر بر زمین افتاد و سقط جنین کرد و دائما دچار خون‌ریزی می‌شد. او بعد از اسلام آوردن همسرش، ابی العاص بن ربیع در مدینه وفات کرد.

و برای همین ابن اسحاق از ابی هریره روایت می‌کند که: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سریّه‌ای را اعزام کرد که من هم در آن بودم و به ما فرمود: اگر به هبّار بن اسود یا نافع بن عبد القیس فهری دست یافتید، آنها را به قتل برسانید، سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۱۲.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

(۲). این مرد همان کسی است که در روز احد فریاد زد: ای جماعت انصار! اگر محمد کشته شده است، همانا خدای محمد زنده است و هرگز نمی‌میرد؛ پس در راه دین خود کارزار کنید و بدانید که خداوند یاور شما است. پس از این عده‌ای از انصار به یاری وی پرداختند و در همین هنگام خالد بن ولید با اسب خود به نزدیکی ثابت رسید و با نیزه به او حمله کرد و او را به شهادت رسانید. مغازی واقدی، ج ۱، ص ۲۸. در واقع ثابت آن چنان شخص باتقوایی بوده که لیاقت چنین سؤالی را داشته است.

(۳). الدر المنثور، ج ۱، ص ۲۵۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲۷

همین سؤال کردند که چنین کارهایی لازم است یا خیر؟ «۱»

(۱) طبرسی در مجمع البیان این مطلب را از شیخ طوسی نقل کرده و توضیح داده است که: آنها در جاهلیّت از زنان حائض اجتناب می‌کردند «۲» و این به خاطر تأثیرپذیری و الگوگیری از اهل کتاب و به ویژه یهودان بود.

آیه، دستور به اجتناب از زنان داده و فرموده است: «فَاعْتَزِلُوا النِّساءَ فِی الْمَحِیضِ»؛ از زنان قاعده کناره‌گیری کنید؛ ولی این کناره‌گیری را تفسیر کرده و فرموده است: «وَ لا تَقْرَبُوهُنَّ»؛ با آنها نزدیکی نکنید، و این کار را نیز محدود کرده و فرموده است: «حَتَّی یَطْهُرْنَ»؛ تا پاک شوند و سپس تطهیر و غسل از قاعدگی را تشریع کرده و فرموده است: «فَإِذا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ»، پس از آن که غسل کردند (اجازه دارید که) با آنها نزدیکی کنید. و این کار دلیل بر جواز است نه وجوب؛ زیرا امر بعد از منع می‌باشد و نزدیکی باید که از طریقی باشد که خداوند به شما دستور اجتناب از آن را داده است؛ یعنی از شرمگاه باشد. «مِنْ حَیْثُ أَمَرَکُمُ اللَّهُ»؛ از همان جایی که خداوند دستور اجتناب از آن را صادر کرده است. «۳»

(۲) پس از این آیات مسلمانانی که در زمان حیض با زنان خویش نزدیک می‌کردند و یا آنهایی که همانند یهود از آنها به مدت طولانی کناره‌گیری می‌کردند، احساس گناه می‌کردند و لذا خداوند در ادامه می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ التَّوَّابِینَ»؛ خداوند توبه‌کنندگان را دوست می‌دارد. آنگاه خداوند علّت تشریع اجتناب از نزدیکی در زمان قاعده را بازگو کرده و می‌فرماید: «وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ» «۴»؛ خداوند پاکیزگان و کسانی را که از قاعدگی و هر حدث و خبثی خود را تطهیر می‌کنند؛ دوست می‌دارد و در اینجا تطهیر از غائط نیز مشمول اطلاق آیه می‌شود و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نیز آیه را بر آن تطبیق کرده است:

(۳) در این مورد عیاشی در تفسیر خود از امام صادق علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: اعراب با سه سنگ خود را تمیز می‌کردند؛ زیرا خرما می‌خوردند و مدفوع آنها مانند پشکل شتر بود. در این میان مردی از انصار کدوی زرد را خورد و اسهال گرفت و برای همین با آب خود را تطهیر کرد ... (آنگاه نزد نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله آمد و گفت): ای رسول خدا من با آب استنجاء کردم چون غذایی خوردم که شکمم نرم شد و اسهال گرفتم و دیگر سنگ برایم کار آمد نبود و لذا با آب استنجاء نمودم.

---

(۱). التبیان، ج ۲، ص ۲۱۹- ۲۲۰.

(۲). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۶۲.

(۳). التبیان، ج ۲، ص ۲۲۲ از ربیع و مجاهد و قتاده از ابن عباس.

(۴). ر. ک. به المیزان، ج ۲، ص ۲۱۲.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲۸

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: پس تو اوّلین کسی بودی که چنین کردی ... خداوند در مورد تو این آیه را نازل کرده است. «إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ التَّوَّابِینَ وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ» «۱».

و این معنای تطبیق آیه بر مورد است نه نزول خاص.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۱) در مورد این مطلب کلینی در کافی از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که: مردم، با سنگ و پنبه خود را تمیز می‌کردند تا این که وضو (- تطهیر به وسیله آب) اتفاق افتاد و این کار مورد پسندی بود که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بدان دستور داد و خود نیز آن را انجام می‌داد. «۲»

بنابراین آیه به تطهیر به وسیله آب از قاعدگی اشاره می‌کند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نیز غسل از قاعدگی و تطهیر از غائط را سنّت قرار داد و شاید که با تشریع احکام عادت و وجوب غسل از آن، وضعیت نماز و روزه قاعده و وجوب قضای روزه تشریع شده است.

(۲) یهودیان همان طور که در کناره‌گیری از حائض افراط می‌کردند، در کیفیت نزدیکی با زنان نیز بدعت‌هایی را ایجاد کرده بودند. در این زمینه عیاشی در تفسیر خود از امام صادق علیه السّلام و امام رضا علیه السّلام نقل می‌کند که: یهودیان می‌گفتند: اگر مردی زن خود را از پشت به شرمگاه وطی کند، فرزند او لوچ به دنیا می‌آید! برای همین خداوند این آیه را نازل فرمود: «نِساؤُکُمْ حَرْثٌ لَکُمْ فَأْتُوا حَرْثَکُمْ أَنَّی شِئْتُمْ»؛ زنانتان کشتزار شمایند، هر گونه که می‌خواهید به کشتزار خود درآیید؛ یعنی بر خلاف قول یهودیان، می‌توانید از عقب یا جلو با آنها نزدیکی کنید و در اینجا نزدیکی از دبر را قصد نکرده است و به این وسیله آنچه را که در اول خبر آمده؛ ردّ کرده است؛ یعنی معمّر بن خلّاد برای آن حضرت علیه السّلام نقل کرده است که اهل مدینه اشکالی در وطی به دبر زنان نمی‌بینند و ظاهرا این را از فقیه خودشان، مالک بن أنس گرفته بودند؛ زیرا سیوطی در الدر المنثور از ابی سلیمان جوزجانی نقل می‌کند که: از مالک بن أنس در مورد وطی در دبر سؤال کردم و گفت: همین چند لحظه پیش، من به خاطر وطی در دبر غسل کرده‌ام.

(۳) مالک برای این فتوای خویش به آنچه که از نافع قاری نقل شده بود؛ استناد می‌کرده است. نافع نقل می‌کند که ابن عمر به من گفت: ای نافع، قرآن را بردار و آیاتی که می‌خوانم را مقابله کن و آنگاه قرآن قرائت کرد تا به این آیه رسید: «نِساؤُکُمْ حَرْثٌ لَکُمْ فَأْتُوا حَرْثَکُمْ أَنَّی شِئْتُمْ». آنگاه به من گفت: ای نافع آیا می‌دانی که این آیه در مورد چه کسی نازل شده است؟ گفتم نه. گفت: در مورد مردی از انصار نازل شده است که از دبر با زن خود نزدیکی کرده بود و این کار در نظر مردم بسیار بزرگ و زشت شمرده

---

(۱). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۰۹- ۱۱۰ و شیخ صدوق آن را در کتاب من لا یحضره الفقیه و علامه طباطبائی آن را در المیزان، ج ۲، ص ۲۱۶ نقل کرده و اخبار در این مورد بسیار است و در بعضی از آنها آمده است: اوّلین کسی که با آب خود را تطهیر کرد، براء بن عازب بوده است و فیض در وافی خبری را از کتاب من لا یحضره الفقیه آورده است.

(۲). فروع کافی، ج ۳، ص ۱۸، حدیث ۱۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۲۹

شده بود. پس خداوند این آیه را نازل فرمود. گفتم: آیا از پشت به قبل دخول کرده بود؟ گفت: نه، در دبر دخول کرده بود. و برای همین ابن عباس بر ابن عمر ایراد می‌گرفت.

(۱) در همین مورد از مجاهد از ابن عباس نقل شده است که گفت: ابن عمر- که خدا او را ببخشد- دچار توهم شده‌ست، زیرا این گروه از انصار- که بت‌پرست بودند- از یهودیان که اهل کتاب بوده و خود را از انصار می‌دانستند، پیروی می‌کردند و از جمله آداب و رسوم اهل کتاب این بود که تنها از پهلو با زنان نزدیکی می‌کردند و انصار هم به پیروی از آنها این گونه بودند؛ اما قریشیان از روبه‌رو به پشت و خوابیده از زنان بهره‌مند می‌شدند. تا این که مهاجران به مدینه آمدند و مردی از آنان با زنی از انصار ازدواج کرد و می‌خواست که با وی همانند زنان قریش رفتار کند؛ اما زن انصاری مانع این کار شد و گفت: ما تنها به پهلو با مردان همبستر می‌شویم و تو هم اگر می‌خواهی چنین کن و الّا از من جدا شو!

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

جدال آنها بالا گرفت تا این که به گوش رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رسید و این آیه نازل شد: «نِساؤُکُمْ حَرْثٌ لَکُمْ فَأْتُوا حَرْثَکُمْ أَنَّی شِئْتُمْ»؛ یعنی از جلو و عقب و به طور خوابیده می‌توانید از زنان بهره‌مند شود و مقصود بهره‌مندی از محل تولد فرزند بوده و ابن داود هم آن را در سنن خود روایت کرده است.

(۲) هم چنین سیوطی خلاصه آن را از جابر بن عبد الله انصاری نقل کرده است که: انصار تنها به صورت پهلو خوابیده با زنان خود نزدیکی می‌کردند؛ امّا قریش به صورت‌های مختلف چنین می‌کردند تا این که مردی از قریشیان با زنی از انصار ازدواج کرد و خواست که همانند زنان قریشی با وی رفتار کند؛ اما آن زن مانع شد و گفت: تنها به صورتی که در میان ما رسم است، با من نزدیکی کن. این خبر به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رسید و خداوند فرمود: «فَأْتُوا حَرْثَکُمْ أَنَّی شِئْتُمْ»؛ یعنی به صورت ایستاده و نشسته و خوابیده از راه واحدی؛ «۱» یعنی از راه جلو و نه از پشت با آنها نزدیکی کنید.

(۳) برای همین عیاشی در تفسیر خود از صفوان بن یحیی از بعضی از اصحاب نقل کرده است که گفت: از امام صادق علیه السّلام سؤال کردم که منظور خداوند که می‌فرماید:

«نِساؤُکُمْ حَرْثٌ لَکُمْ فَأْتُوا حَرْثَکُمْ أَنَّی شِئْتُمْ»؛ چیست؟ فرمود: یعنی از پشت و جلو شرمگاه او نزدیکی کنید.

(۴) و از زراره روایت شده است که گفت: از امام باقر علیه السّلام در مورد قول خداوند متعال که می‌فرماید:

«نِساؤُکُمْ حَرْثٌ لَکُمْ فَأْتُوا حَرْثَکُمْ أَنَّی شِئْتُمْ»؛ سؤال کردم. فرمود: که منظور نزدیکی از در شرمگاه است.

روایت دیگری نیز که زراره از امام باقر علیه السّلام روایت کرده است، حمل بر همین معنا می‌شود. آنجا که امام فرمود: هر جایی (هر گونه) که خواستی؛ یعنی از شرمگاه. «۲»

---

(۱). الدر المنثور، ج ۱، ص ۲۶۱.

(۲). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۱۱.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳۰

(۱) مرحوم طبرسی در مجمع البیان درباره نظم و ترتیب موجود نزول آیات چهارگانه از آیه ۲۲۴ تا آیه ۲۲۷ می‌نویسد: وقتی که خداوند بعضی از احکام مربوط به زنان را بیان می‌کند آن مسأله ایلاء را ذکر کرد که عبارت است از قسمی از سوی مرد که به واسطه آن زن بر مرد حرام می‌شود. در ابتدا به ذکر قسم که ایجاد کننده إیلاء است پرداخته و می‌فرماید:

«وَ لا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَیْمانِکُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَ تَتَّقُوا وَ تُصْلِحُوا بَیْنَ النَّاسِ وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ»؛ «۱»

خدا را دستاویز سوگندهایتان قرار ندهید که از نیکی و پرهیزگاران و اصلاح بین مردم خودداری کنید که خداوند شنوای دانا است.

سپس اقسام قسم را بیان کرده و می‌فرماید: «لا یُؤاخِذُکُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِی أَیْمانِکُمْ وَ لکِنْ یُؤاخِذُکُمْ بِما کَسَبَتْ قُلُوبُکُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِیمٌ»؛ «۲»

خداوند به سبب سوگندهای بیهوده شما را بازخواست نمی‌کند؛ ولی سوگندهائی که با دل بسته‌اید مؤاخذه خواهد کرد، و خداوند آمرزنده و مهربان است.

آنگاه حکم إیلاء را بیان می‌کند؛ زیرا از اقسام قسم و شریعتی از شرایع اسلام به شمار می‌رود.

سپس می‌فرماید: «لِلَّذِینَ یُؤْلُونَ مِنْ نِسائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فاؤُ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ وَ إِنْ عَزَمُوا الطَّلاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ» «۳»

سپس حکم طلاق و مطلّقه و متعلقات آن را در طی پانزده آیه از آیه ۲۲۸ تا آیه ۲۴۲ بیان کرده است. در ابتدا آمده است که: «وَ الْمُطَلَّقاتُ یَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلاثَةَ قُرُوءٍ ...».

(۲) آنچه که بر همسران شهدای بدر صدق می‌کند و انطباق دارد، آیاتی است که حکم عدّه زنان شوهر از دست داده را بیان

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

می‌کند. در این زمینه دو آیه نازل شده است که یکی از آنها عبارت است از: «وَ الَّذِینَ یُتَوَفَّوْنَ مِنْکُمْ وَ یَذَرُونَ أَزْواجاً وَصِیَّةً لِأَزْواجِهِمْ مَتاعاً إِلَی الْحَوْلِ غَیْرَ إِخْراجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلا جُناحَ عَلَیْکُمْ فِی ما فَعَلْنَ فِی أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَ اللَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ»؛ «۴» کسانی از شما که می‌میرند و همسرانی به جا می‌گذارند، باید وصیت کنند که هزینه یک سال آنها را بپردازند و از خانه اخراجشان

---

(۱). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۶۶ و نقل کرده است که عبد الله بن رواحه قسم خورد که بین خواهرش و همسرش سازش ایجاد نکند و می‌گفت: من قسم خورده‌ام و زنم بر من حلال نیست پس از آن این آیه نازل شد. و این با حکم فقهی این مسأله هماهنگ نیست، زیرا عقد قسم مشروط به رجحان نیست و این مردود است و شاید که برای همین شیخ طوسی در التبیان و علامه در المیزان آن را ذکر نکرده‌اند.

(۲). مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۶۸.

(۳). همان، ص ۵۷۰.

(۴). بقره (۲)، ۲۴۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳۱

نکنند، ولی اگر خودشان بیرون روند نسبت به آنچه درباره خود مطابق عرف انجام دهند بر شما گناهی نیست و خداوند توانمندی فرزانه است.

(۱) سیّد مرتضی از تفسیر نعمانی با سندی از حضرت علی علیه السّلام نقل کرده است که فرمود: زمان عده در جاهلیت یک سال کامل بود و هنگامی که مردی فوت می‌کرد، همسرش در پشت سر خود تکه‌ای پشکل یا چیزی شبیه آن می‌انداخت و می‌گفت: شوهر به نظرم از این پشکل کمتر است! و در این مدت خود را آرایش یا خوشبو یا ازدواج نمی‌کرد. در این مدت ورثه او را از منزل شوهرش اخراج نمی‌کردند و بلکه از ترکه میّت خرجی او را می‌دادند تا این که در اوایل اسلام خداوند نازل فرمود:

«وَ الَّذِینَ یُتَوَفَّوْنَ مِنْکُمْ وَ یَذَرُونَ أَزْواجاً وَصِیَّةً لِأَزْواجِهِمْ مَتاعاً إِلَی الْحَوْلِ غَیْرَ إِخْراجٍ»؛

کسانی از شما که می‌میرند و همسرانی به جای می‌گذارند. باید وصیت کنند که هزینه یک سال آنها را بپردازند و از خانه اخراجشان نکنند.

پس از آن که پایه‌های اسلام قوی‌تر شد. خداوند این آیه را نازل فرمود:

«وَ الَّذِینَ یُتَوَفَّوْنَ مِنْکُمْ وَ یَذَرُونَ أَزْواجاً یَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ عَشْراً فَإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلا جُناحَ عَلَیْکُمْ فِیما فَعَلْنَ فِی أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ...»؛ «۱»

کسانی از شما که می‌میرند و همسرانشان باقی می‌مانند باید چهار ماه و ده روز عده نگه دارند و چون این مدت به پایان رسید، بر شما ایرادی نیست که به شیوه‌ای شایسته به اراده خود گذران کنند.

(۲) عیاشی در تفسیر خود از ابی بصیر روایت کرده است که: از امام باقر علیه السّلام در مورد آیه «مَتاعاً إِلَی الْحَوْلِ غَیْرَ إِخْراجٍ»؛ سؤال کردم که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: این آیه به وسیله آیه «وَ الَّذِینَ یُتَوَفَّوْنَ مِنْکُمْ وَ یَذَرُونَ أَزْواجاً یَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ عَشْراً فَإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلا جُناحَ عَلَیْکُمْ فِیما فَعَلْنَ فِی أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیرٌ»؛ کسانی از شما که می‌میرند و همسرانشان باقی می‌مانند باید چهار ماه و ده روز عدّه نگه دارند و چون این مدت به پایان رسید، بر شما ایرادی نیست که به شیوه‌ای شایسته به اراده خود گذران کنند و خدا به آنچه می‌کنید آگاه است» منسوخ شده است.

گفتم: چگونه؟ فرمود: در آن هنگام وقتی که مردی فوت می‌کرد تا یک سال از اصل مال به همسرش نفقه پرداخت می‌شد و سپس او را بدون دادن هیچ گونه ارثی اخراج می‌کردند. سپس آیه ربع و ثمن آن را نسخ کرد و بعد از آن به او ارث پرداخت می‌شد و او

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

از آن استفاده می‌کرد. «۲»

(۳) قمی در تفسیر آن می‌نویسد: عده زنان در جاهلیت به مدت یک سال بود و بعد از آن که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به پیامبری مبعوث شد. آداب و رسوم آنها را تغییر نداد و بلکه خداوند نازل فرمود: «وَ الَّذِینَ

---

(۱). وسائل الشیعهٔ، ج ۱۵، ص ۴۵۳.

(۲). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۲۲ و ۱۲۹ و مثل همین روایت را از ابن عمیر از امام باقر علیه السّلام روایت کرده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳۲

یُتَوَفَّوْنَ مِنْکُمْ وَ یَذَرُونَ أَزْواجاً وَصِیَّةً لِأَزْواجِهِمْ مَتاعاً إِلَی الْحَوْلِ غَیْرَ إِخْراجٍ»؛ کسانی از شما که می‌میرند و همسرانی به جا می‌گذارند، باید وصیت کنند که هزینه یک سال آنها را بپردازند و از خانه اخراجشان نکنند. و در این مدت عده زن متوفی یک سال بود تا این که پایه‌های اسلام محکم‌تر شد و خداوند نازل فرمود: «الَّذِینَ یُتَوَفَّوْنَ مِنْکُمْ وَ یَذَرُونَ أَزْواجاً یَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ عَشْراً»؛ کسانی که از شما که می‌میرند و همسرانشان باقی می‌مانند باید چهار ماه و ده روز عده نگه دارند. و بدین وسیله آیه «مَتاعاً إِلَی الْحَوْلِ غَیْرَ إِخْراجٍ» نسخ شد در اینجا از بررسی بقیه آیات سوره بقره صرف نظر می‌کنیم تا قبل از بیان اخبار بنی قینقاع به خبری دیگری که در ماه شوال همین سال واقع شده است بپردازیم.

(۱)

نذر برای کشتن تحریک‌کننده بر ضد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله

واقدی از اسماعیل بن مصعب بن اسماعیل بن زید بن ثابت انصاری از پدرش از جدّش زید بن ثابت نقل می‌کند که گفت: در میان بنی عمرو بن عوف پیرمردی زندگی می‌کرد که «ابو عفک» نامیده می‌شد و ۱۲۰ سال داشت. او نه تنها اسلام را قبول نکرده بود بلکه دیگران را به دشمنی با نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله تشویق می‌کرد و هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به بدر رفت و خداوند او را یاری کرد، حسادت ابو عفک برانگیخته شده و این اشعار را می‌خواند:

لقد عشت حینا و ما (ان) أری‌من الناس دارا و لا مجمعا زمانی (دراز) زندگی کرده‌ام و ندیده‌ام خانه‌ها و مجتمعی از مردم

بأولی عقولا- و آتی الی‌منیبا سراعا اذا ما دعا که خردهای والا داشته باشند و به سوی شخص مخلصی آنگاه که دعوتی کنید با سرعت اجابت کنند

فسلتهم امرهم راکب‌حراما حلالا لشتّی معا و یک سواری (از راه برسد) و اختیار آنان را با حلال و حرامی پراکنده از آنها بگیرد چه قدر تفاوت دارد این دو حال با یکدیگر

و لو کان بالملک صدقتمو بالنصر تابعتم- تبعا چنانچه ملائک پیروی پادشاهی باشد.

(۲) وقتی که سالم بن عمیر از بنی نجار این را شنید، گفت: نذر می‌کنم که یا ابو عفک را بکشم یا در راه به قتل رسانده او کشته شوم! و در یکی از شب‌های بسیار گرم ماه شوّال که بیستمین ماه هجرت به مدینه بود، ابو عفک در ایوان بنی عمرو بن عوف خوابیده بود که سالم بن عمیر پیش آمد و شمشیرش را در سینه‌اش فرو برد. ابو عفک فریاد کشید که مردم! به دورش جمع شدند و او را در منزلش به خاک سپردند. «۱»

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۷۴.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳۳

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۱)

غزوه بنی قینقاع

ظاهرا حسادت به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به خاطر پیروزی‌اش در جنگ بدر، منحصر به این پیرمرد نبوده است، بلکه واقدی از محمد ابن کعب قرطی روایت می‌کند که وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و یارانش در جنگ بدر پیروز شدند و به مدینه برگشتند، یهودیان بنی قینقاع راه سرپیچی در پیش گرفتند و برای همین عهد و پیمان‌هایی که بین آنها و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله منعقد شده بود، زیر پا گذاشتند. «۱» وی سرکشی‌های یهود و قطع رابطه‌ها را ذکر نکرده؛ امّا گفته است:

(۲) در همان اوضاع و احوال زنی از عرب که همسر یکی از انصار بود به بازار بنی قینقاع آمد و برای تهیه جواهری نزد زرگری نشست. در این هنگام یکی از یهودیان بنی قینقاع پشت سر او نشست و بدون این که او بفهمد، دامنش را با خاری به پشت او سنجاق کرد و وقتی که زن از جایش برخاست؛ پشتش نمایان شد و یهودیان بر او خندیدند.

در این لحظه مردی از مسلمانان، این یهودی را دنبال کرد و او را کشت! در مقابل یهودیان بنی قینقاع نیز به آن مسلمان حمله کردند و او را کشتند و به این ترتیب عهدی را که میان آنها و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بود شکستند و به جنگ آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله پرداختند. «۲»

(۳) قمی در تفسیر خود می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به میان آنها آمد و فرمود: ای یهودیان، می‌دانید که چه بلایی بر سر قریش آمد، در حالی که آنها قوی‌تر و بیشتر از شما بودند. پس اسلام را بپذیرید تا در امان باشید.

آنها گفتند: ای محمد! آیا گمان می‌کنی که جنگ با ما همانند جنگ با قوم خودت می‌باشد؟! به خدا قسم که اگر با ما روبه‌رو شوی، می‌فهمی که با مردان جنگی روبه‌رو شده‌ای. «۳»

در حقیقت دعوت نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله یک إنذار و تبشیر بود؛ انذار به جنگی همانند بدر به واسطه این که نقض پیمان کرده بودند و تبشیر به این که اگر اسلام را بپذیرند، اسلام خطاهای گذشته را محو می‌کند و نه تنها به خاطر کشتن یک مسلمان آنها را قصاص نمی‌کند؛ بلکه آنها را مورد عفو قرار می‌دهد.

(۴) واقدی می‌گوید: آنها که شجاع‌ترین یهودیان بودند این سخنان را گفتند و عبد اللّه بن أبیّ سلول خزرجی در پیمان سابق با آنها بود و او به آنها دستور داده بود که تحصّن کنند و به آنها قول داده بود که به یاری آنها اقدام خواهد کرد و اقدامی نکرد. «۴»

---

(۱). همان، ص ۱۷۶.

(۲). همان، ص ۱۷۶- ۱۷۷ و سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۵۱.

(۳). تفسیر قمی، ج ۱، ص ۹۷ و اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۵ با لفظ دیگر و المناقب، ج ۱، ص ۱۹۰ و سیره ابن اسحاق، ج ۳، ص ۵۰ و مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۷۴.

(۴). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۷۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳۴

(۱) سپس از عروه روایت کرده است که وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از بدر بازگشت و یهودیان سرکشی خویش را آشکار کردند، جبرئیل آیات زیر را نازل کرد:

«إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِینَ کَفَرُوا فَهُمْ لا یُؤْمِنُونَ الَّذِینَ عاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ یَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِی کُلِّ مَرَّةٍ وَ هُمْ لا یَتَّقُونَ فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِی الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ وَ إِمَّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِیانَةً فَانْبِذْ إِلَیْهِمْ عَلی سَواءٍ إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْخائِنِینَ وَ لا یَحْسَبَنَّ

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

الَّذِینَ کَفَرُوا سَبَقُوا، إِنَّهُمْ لا یُعْجِزُونَ»؛

بدترین جنبندگان نزد خدا کسانی هستند که کافرند و ایمان نمی‌آورند. کسانی که با آنها پیمان بستی و هر بار پیمان خود را می‌شکنند و پرهیزگار نیستند. اگر دیدی که بر جنگ تو آمده‌اند چنان به آنها حمله ببر تا پیروانشان نیز پراکنده شوند، شاید به خود آیند. اگر از خیانت قومی ترس داشتی، منصفانه (فسخ پیمان خود را) به آنها اعلام کن؛ که خداوند خائنان را دوست ندارد. کافران نپندارند که رها شده‌اند، آنها هرگز ما را عاجز نخواهند کرد.

پس از آن که سخنان جبرئیل به اتمام رسید؛ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: من آنها را می‌ترسانم. «۱»

تا این که جبرئیل فرمود:

«وَ إِنْ یُرِیدُوا أَنْ یَخْدَعُوکَ فَإِنَّ حَسْبَکَ اللَّهُ هُوَ الَّذِی أَیَّدَکَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِینَ»؛ اگر به صلح مایل شدند، تو نیز از در صلح وارد شو و بر خدا توکل کن که او شنوای دانا است. و اگر بخواهند فریبت بدهند خدا برای تو کافی است، او است که با نصرت خود و یاری مؤمنان تو را تأیید کرد.

(۲) واقدی می‌گوید که منظور یهودیان بنی قریظه و بنی نضیر می‌باشند که گفته بودند: ما اسلام می‌آوریم و از تو تبعیت می‌کنیم. «۲»

پس نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله ابو لبابهٔ بن عبد المنذر را همانند قبل «۳» در مدینه جانشین خود کرد و بر طبق دستور آیه به سوی آنها حرکت کرد و آنها را به مدت پانزده شبانه روز در محاصره شدیدی قرار داد. «۴»

---

(۱). همان، ج ۱، ص ۱۸۰ و ۱۷۷ و ۱۳۵ و التبیان، ج ۵، ص ۱۴۶ و مجمع البیان، ج ۴، ص ۸۵۰.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۳۵ و التبیان، ج ۵، ص ۱۵۱- ۱۵۲ و این یکی از عوامل اختلاف آنها با بنی قینقاع بوده است و به علاوه آنها هم پیمان أوس بوده‌اند و اینها هم پیمان خزرج به شمار می‌رفتند و این یکی دیگر از عوامل اختلاف به شمار می‌رفته است.

(۳). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۸۰ از ابی بکر بن حزم.

(۴). همان، ص ۱۷۷ و در سیره، ج ۳، ص ۵۲ و در البدایهٔ و النهایه تاریخ غزوه معین نشده است، الّا این که واقدی تاریخ این غزوه را روز شنبه، نیمه ماه شوّال بیستمین ماه هجرت ذکر کرده است (ج ۱، ص ۱۷۶) و در این صورت ابتدای این غزوه در ماه شوّال بوده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳۵

(۱) آنها نیز در قلعه‌هایشان ماندند و حتی یک تیر پرتاب نکردند و به جنگ نپرداختند؛ «۱» زیرا خداوند ترس و وحشت در دل‌هایشان افکنده بود. پس از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله پرسیدند: آیا از قلعه‌هایمان پایین بیاییم و هر جا می‌خواهیم برویم؟ آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خیر، مگر آن که بر فرمان من تسلیم شوید. «۲»

پس به فرمان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گردن نهادند مبنی بر این که دارائیشان در اختیار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله باشد. «۳»

آنها افراد صنعت‌گری بودند و برای همین وسایل صنعتی و سلاح‌های زیادی در اختیار داشتند و در عوض مزارع و زمین‌های زیادی نداشتند. «۴» و تمام این دارایی در اختیار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قرار گرفت. پس از آن که از قلعه‌هایشان پایین آمدند و قلعه‌ها فتح شد، محمد بن مسلم دارائیشان را در اختیار گرفت. «۵» و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به منذر بن قدامه سلمی دستور داد که یهودیان را با طناب به هم ببندند و او شانه‌های آنها را به هم بست.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

سپس ابن أبیّ به نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رفت و دستش را از پشت در گریبان زره‌اش فرو برد و گفت: ای محمد! به هم پیمان‌های من نیکی کن!

(۲) نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله بسیار ناراحت شد و با خشم صورتش را به او کرد و فرمود: وای بر تو، رهایم کن.

گفت: تو را رها نمی‌کنم تا به هم‌پیمانان من نیکی کنی! چهارصد نفر زره پوشیده و سیصد نفر بدون زره «۶» در جنگ بعاث و جنگ حدائق مرا از عرب و عجم حفظ کردند و تو امروز می‌خواهی که آنها را در یک لحظه درو کنی؟ به خدا قسم که من از برگشت روزگار می‌ترسم. «۷» پس از صحبت‌های

---

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۷۸.

(۲). همان، ص ۱۷۷.

(۳). همان، ص ۱۷۸.

(۴). همان، ص ۱۷۹.

(۵). همان، ص ۱۷۸.

(۶). در سیره ابن هشام از ابن اسحاق نقل شده است که: چهارصد نفر بدون زره و سیصد نفر زره‌پوش (ج ۳، ص ۵۲).

(۷). و در همین مورد قول خداوند نازل شد که: «فَتَرَی الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ یُسارِعُونَ فِیهِمْ یَقُولُونَ نَخْشی أَنْ تُصِیبَنا دائِرَةٌ فَعَسَی اللَّهُ أَنْ یَأْتِیَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَیُصْبِحُوا عَلی ما أَسَرُّوا فِی أَنْفُسِهِمْ نادِمِینَ» (مائده (۵)، ۵۲)؛ دل بیماران را خواهی دید که به آنها رو می‌آورند و می‌گویند: «می‌ترسیم آسیبی به ما برسد». شاید خدا فتحی پیش آورد یا امری که از مکنونات دل خویش سخت پشیمان شوند.

ابن اسحاق از پدرش از عبادة بن ولید صامت از پدرش ولید نقل کرده است: هنگامی که بنی قینقاع به جنگ با رسول اللّه پرداختند، پدرش عبادة بن صامت نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رفت و از پیمانی که با آنها داشت بیزاری جست و در مورد او و عبد الله بن أبیّ آیه‌ای از مائده نازل شد که: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْیَهُودَ وَ النَّصاری أَوْلِیاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ مِنْکُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ»؛ ای مؤمنان! یهود و نصاری را به دوستی برنگزینید که آنها دوستان یکدیگرند و کسانی که از شما با آنها دوست شوند از آنها خواهند بود، خداوند ستمکاران را رهنمون نیست. تا این که

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳۶

ابن أبیّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از کشتن آنها منصرف شد؛ ولی به آنها دستور داد که از مدینه کوچ کنند «۱» و به عبادة بن صامت دستور داد که آنها را کوچ دهد.

(۱) بنی قینقاع به عبادة گفتند: ای ابا الولید، آیا با ما چنین می‌کنی در حالی که از میان اوس و خزرج ما از دوستان تو بوده‌ایم؟! عباده گفت: وقتی که شما به جنگ با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله پرداختید، من نزد آن حضرت رفتم و گفتم: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من از آنها و پیمانشان بیزارم. ابن أبیّ گفت: از پیمان دوستان خود بیزار شدی! در این صورت گذشته‌ها را چه می‌کنی؟! و او را به یاد فداکاریهای پیشین آنان انداخت. عباده گفت: ای أبا الحباب! به خدا قسم که تو دست به کاری می‌زنی که به زودی زیان آن را خواهی دید. باید بدانی که اسلام عهد و پیمان‌ها را محود کرده است.

(۲) بنی قینقاع گفتند: ای محمد، ما طلبکاری‌هایی در میان مردم داریم و از او فرصت خواستند. عبادة گفت: سه روز به شما فرصت می‌دهم و آن را تمدید نخواهم کرد و این دستور رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله است و اگر خودم بودم، لحظه‌ای به شما فرصت نمی‌دادم! «۲»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

آنها شروع به کوچ کردند و ابن ابی به همراه بعضی از آنها نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمد تا با رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله صحبت کنند و او را راضی کنند که در سرزمینشان باقی بمانند.

جلوی در خانه نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله عویم بن ساعده را دیدند. ابن ابی می‌خواست که داخل خانه شود؛ امّا عویم مانع شد و گفت: نمی‌توانی داخل شوی تا این که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اجازه دهد. ابن أبیّ او را هل داد که داخل شود و همین باعث ناراحتی عویم شد و او را محکم هل داد که ابن ابی افتاد و رویش زخمی شد و خون از آن جاری گردید!

(۳) او در حالی که خون را از رویش پاک می‌کرد، برای هم‌پیمانان یهودی‌اش داد و فریاد می‌کرد؟! آنها گفتند: ای ابا الحباب، ما در سرزمینی که روی تو در آن زخمی بشود و ما نتوانیم تغییری ایجاد

خداوند می‌فرماید: «إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ»؛ فقط خدا و رسولش و مؤمنانی که نماز را بر پای می‌دارند و در رکوع زکات می‌دهند یار و یاور شما هستند. (سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۵۲- ۵۳) این که این آیه در ذیل آیه فوق آمده باشد و شامل آیه ولایت و صدقه دادن در رکوع باشد، بسیار با شأن نزول آیه که می‌گوید: امیر المؤمنین علیه السّلام انگشتر خویش را در هنگام رکوع نماز در مسجد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله صدقه داد متفاوت است و لذا آن را نمی‌پذیریم و بحث درباره آن را به نوشته‌های بسیاری که در تفسیر و کلام و عقاید در مورد امامت و فضائل امیر المؤمنین علی علیه السّلام نوشته شده است؛ حواله می‌دهیم و سوره مائده آخرین سوره‌یی است که نازل شده است و در اینجا نازل نشده است. و خبر میانجیگری ابن أبیّ برای یهودیان بنی قینقاع و نزول آیات در این باره را تا قول خداوند که می‌فرماید: «نادِمِینَ» در اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۸ و مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۹۱ روایت شده است.

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۷۸ و سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۵۱- ۵۲.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۷۹.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳۷

کنیم، باقی نمی‌مانیم! ابن أبیّ فریاد می‌زد: وای بر شما در آن بمانید و آنها هم فریاد می‌زدند: در جایی که روی تو را زخمی کرده‌اند و ما نمی‌توانیم آن را تغییر دهیم، باقی نمی‌مانیم!

(۱) بدین ترتیب محمد بن مسلمه دارائیشان را مصادره کرد «۱» و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خمس آن را دریافت کرد (و این اوّلین تخمیس غنائم پس از نزول آیه خمس بود) و بقیه را در میان اصحابش تقسیم نمود. و یکی از زره‌های آنها را به محمد بن مسلمه داد و به سعد بن عبادة، زرهی به نام السّحل را داد ... و خود آن حضرت چند نوع اسلحه از غنائم برداشت: کمانی که کتوم نامیده می‌شد و در احد شکست و کمانی که روحاء نامیده می‌شد و کمان دیگری که بیضاء نامیده می‌شد. و دو زره برداشت که یکی صغدیه و دیگری فضه نامیده می‌شد و سه شمشیر و سه نیزه برداشت.

عبادة سه روز به دنبال آنها حرکت کرد تا آنها را به پشت دباب رسانید و آنها راه شام را در پیش گرفتند و او برگشت.

آنان زنان و بچه‌های خود را بر شتر سوار می‌کردند و خودشان پیاده می‌رفتند و آنگاه که به یهودیان وادی القری رسیدند به مدت یک ماه از آنها پذیرایی کردند و سپس مرکب‌هایی را به آنها دادند تا همگی سواره باشند و از لحاظ مالی به آنان کمک کردند و آنها هم حرکت کردند تا به «أذرعات» رسیدند و در آنجا به مدت کوتاهی باقی ماندند. «۲»

(۲) قمی در تفسیرش و ابن اسحاق از عکرمة یا سعید بن جبیر از ابن عباس و از او در التبیان آمده است که آیاتی از سوره آل عمران که درباره بنی قینقاع نازل شده، عبارتند از: «قُلْ لِلَّذِینَ کَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَ تُحْشَرُونَ إِلی جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمِهادُ. قَدْ کانَ لَکُمْ آیَةٌ فِی فِئَتَیْنِ الْتَقَتا فِئَةٌ تُقاتِلُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ، وَ أُخْری کافِرَةٌ یَرَوْنَهُمْ مِثْلَیْهِمْ رَأْیَ الْعَیْنِ، وَ اللَّهُ یُؤَیِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ یَشاءُ، إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبْرَةً لِأُولِی

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

الْأَبْصارِ» «۳»؛

کافران را بگو: «به زودی مغلوب و به دوزخ محشور خواهید شد که بد جایگاهی است». در رویارویی دو دسته برایتان عبرتی بود: دسته‌ای در راه خدا نبرد می‌کردند و دسته دیگر کافر بودند، مؤمنان به چشم خود کافران را دو برابر خویش می‌دیدند، خدا هر که را بخواهد با یاری خویش تأیید می‌کند و در این دیده‌وران را پندی است.

(۳) در آیات دیگری که همین سیاق را دارد، آمده است:

---

(۱). همان، ص ۱۷۸.

(۲). همان، ج ۱، ص ۱۷۸- ۱۸۰. أذرعات اوّلین سرزمین در مرزهای اردن با حجاز بوده است.

(۳). تفسیر قمی ۱: ۹۷ و ابن هشام ۳: ۵۱ و از او در التبیان ۲: ۴۰۶ و از او در مجمع البیان ۲: ۷۰۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳۸

«أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ يُدْعَوْنَ إِلى كِتابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَ هُمْ مُعْرِضُونَ»؛

مگر آنان را که بهره‌ای از کتاب به آنها داده شد ندیدی که چون به کتاب خدا دعوت شدند که میان آنها داوری کند، گروهی از آنها روی برتافتند و دوری کردند. و همین اشاره دارد به این که رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله عده‌ای از یهودان (بنی قینقاع) را به اسلام دعوت کرده است و آنان از این دعوت اعراض کرده‌اند. و این آیه پس از واقعه نازل شده است.

در مورد تاریخ این غزوه واقدی می‌گوید: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله از روز شنبه نیمه شوال بیستمین ماه هجرت آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به مدینه تا اول ذی القعده «۱» آنها را محاصره کرد و پرچمدار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حمزه بود «۲» و در ذی القعده آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله از جنگ دست کشید.

بعضی از حوادث پس از بدر عبارت بودند از:

(۱)

تصمیم صفوان به ترور پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله

ابن اسحاق از عروة بن زبیر نقل می‌کند که عمیر بن وهب جمحی یکی از شیطان‌های قریش بود و از کسانی بود که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و یارانش را اذیت می‌کرد و در حالی که در مکه به سر می‌برد، باعث اذیت و آزار مسلمانان بود. او از کسانی بود که در بدر شرکت کرد و در آن پسرش وهب اسیر شد.

کمی بعد از بدر، وی با صفوان بن امیّه جمحی در کنار کعبه نشسته بود و در مورد مصیبت‌های اهل بدر صحبت می‌کردند که صفوان گفت: به خدا قسم که زندگی پس از آنها هیچ صفایی ندارد.

عمیر گفت: به خدا راست می‌گویی. به خدا قسم که اگر بدهکار نبودم و از بدبختی خانواده‌ام پس از خود نمی‌ترسیدم، به سوی محمد می‌رفتم و او را می‌کشتم و بهانه‌ای هم برای این کار دارم؛ زیرا پسرم در دست آنها اسیر است.

صفوان گفت: من بدهکاری تو را می‌پردازم و خانواده‌ات نیز تا زمانی که زنده‌اند، در کنار من خواهند بود.

پس عمیر دستور داد که شمشیرش را تیز و سمّی کنند! و سپس حرکت کرد تا به مدینه رسید.

(۲) و در حالی که عمر بن خطاب به همراه عده‌ای از مسلمانان مشغول صحبت درباره واقعه بدر بودند، عمیر بن وهب شترش را در کنار مسجد خواباند و در همین حال شمشیرش در دستش بود. عمر گفت:

---

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

(۱). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۷۴.

(۲). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۳۹

این سگ، دشمن خدا، عمیر بن وهب است. به خدا قسم که جز برای شرارت نیامده است و او بود که باعث تفرقه ما در روز بدر شد.

سپس عمر به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد شد و گفت: ای پیامبر خدا، این دشمن خدا، عمیر بن وهب است که شمشیر برهنه‌ای در دست دارد. فرمود: او را نزد من بیاور!

(۱) پس عمر جلو رفت و شمشیر بند او را گرفت و شمشیرش را غلاف کرد و به عده‌ای از انصار که با او بودند، گفت: بر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد شوید و در کنار او بنشینید و مواظب این خبیث باشید، زیرا نمی‌توان به او اطمینان کرد، سپس او را بر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وارد کرد.

وقتی که چشم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او افتاد به عمر گفت: او را رها کن ای عمر، سپس فرمود:

نزدیک‌تر بیا ای عمیر. او نزدیک‌تر رفت و گفت: «أنعموا صباحا».

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خداوند بر ما منت گذاشته و تحیتی بهتر از تحیت تو را برای ما قرار داده است و آن «سلام» است که تحیّت اهل بهشت می‌باشد. عمیر گفت: ای محمد، به خدا قسم که من تازه این را شنیده‌ام.

رسول اللّه فرمود: چه چیزی تو را به اینجا کشانده است، ای عمیر؟ «۱»

گفت: برای آزاد کردن پسرم (وهب) به اینجا آمده‌ام.

فرمود: دروغ می گویی!

بلکه تو و صفوان در کنار کعبه نشسته بودید و با هم صحبت می کردید. در آنجا کشته‌شدگان بدر را یادآور شدید و گفتید: با این بلایی که محمد بر سر ما آورد، مردن بهتر از زنده بودن است و آیا زندگی بعد از این افراد معنا دارد؟!

تو گفتی: اگر عیال وار و بدهکار نبودم، تو را از محمد راحت می کردم!

(۲) صفوان گفت: بدهکاری تو را می‌پردازم و دختران تو همراه دختران من خواهند بود و در خیر و شر با هم شریک خواهند شد!

سپس گفتی: این امر را مخفی نگاه دار و مرا آماده کن تا بروم و او را بکشم! و حال آمده‌ای که مرا به قتل برسانی!

گفت: راست می گویی ای رسول اللّه! و من شهادت می‌دهم که لا اله لا اللّه و محمّد رسول اللّه. «۲»

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۱۶- ۳۱۷ و مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲۵- ۱۲۸ به طریق دیگر.

(۲). الاحتجاج علی اهل اللجاج، ج ۱، ص ۳۳۴ از علی علیه السّلام و این را مرحوم مجلسی در بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۳۲۶ به

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴۰

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اسیرش را آزاد کنید و احکام دین را به او بیاموزید و قرآن برای او تلاوت کنید.

عمیر گفت: ای رسول خدا، من برای خاموش کردن نور خدا خیلی تلاش کردم و کسانی که دین الهی را داشتند، خیلی اذیت می کردم؛ حال می‌خواهم که اجازه بفرمایید تا من به مکه بروم و آنها را به خدا و رسولش و اسلام دعوت کنم تا شاید خداوند آنها را هدایت کند و الّا آن‌ها را اذیت می کنم، چنان که اصحاب تو را به خاطر دینشان اذیت می کردم!

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او اجازه داد و او به مکه رفت.

پس از آن که عمیر وارد مکه شد، مردم را به اسلام دعوت می کرد و هر کسی را که با او مخالفت می کرد، مورد اذیت و آزار قرار

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

می‌داد و به این ترتیب عده زیادی به دست او مسلمان شدند. «۱»

(۱) مثل همین را واقدی در مغازی با سندی از عاصم بن عمر بن قتاده نقل کرده و سپس از عبد اللّه بن عمرو بن امیّهٔ روایت کرده است که: وقتی عمیر بن وهب نزد خانواده‌اش بازگشت، شروع به دعوت دیگران به اسلام کرد و این خبر به گوش صفوان رسید ... روزی عمیر نزد صفوان که در حجر اسماعیل نشسته بود رفت و صدا زد: أبو وهب! امّا صفوان از او روی برگردانید. عمیر گفت: تو از بزرگان ما هستی، درباره عبادت سنگ و قربانی برای آن چه می‌گویی؟ آیا این دین است؟! شهادت بده به این که:

لا اله الا اللّه و انّ محمدا عبده و رسوله! ولی صفوان حتی یک کلمه به او جواب نداد. «۲»

(۲)

ازدواج علی با زهرا علیها السّلام

اشاره

گفته شد که در دو شب باقیمانده از ماه صفر، علی علیه السّلام زهرا را عقد کرد و این قبل از آن بود که یک سال از هجرت بگذرد و بعضی گفته‌اند: عقد آنها بعد از یک سال از هجرت بوده است و برخی دیگر گفته‌اند: در ماه صفر سال دوم هجری بوده است و منظور آنها از سال دوم، شروع سال دوم با حلول ماه محرم بوده و منظورشان یکی است. اما در مورد شب ازدواج آن‌ها، طبری از واقدی با سندی از امام باقر علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: علی بن ابی طالب علیه السّلام در ماه ذی الحجّه که مصادف با بیست و دومین ماه هجرت بود. «۳» با زهرا علیها السّلام ازدواج کرد و صدر این روایت را قبل از این نقل کرده «۴» و با همین

نقل از کازرونی در المنتقی از ابن اسحاق آورده است و در ج ۱۸، ص ۱۴۰ از بحار الانوار، خلاصه آن از مناقب آل ابی طالب، حلبی ج ۱، ص ۱۱۳ آمده است.

(۱). سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۱۶- ۳۱۸ با اندکی تصرف.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۲۵- ۱۲۸.

(۳). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۸۵- ۴۸۶.

(۴). همان، ص ۴۱۰.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴۱

سند و (تقریبا) با همین الفاظ دولابی در الذریهٔ الطاهره از امام صادق علیه السّلام و إربلی از او در کشف الغمه و از او در بحار الانوار، این روایت را آورده‌اند. «۱»

(۱) اما در مورد روز آن، شیخ مفید در مسارّ الشیعهٔ «۲» و شیخ طوسی در المصباح گفته‌اند که ازدواج در روز اول ذی الحجّهٔ بوده است؛ «۳» بنابراین ازدواج آنها بعد از ورود خواهرش زینب، همسر ابی العاص بن ربیع به مدینه بوده است؛ زیرا ازدواج حدود یک ماه بعد از واقعه بدر صورت گرفته است. «۴» و خواهر دیگرش ام کلثوم هم حضور داشته است؛ اما در مورد رقیّه، همسر عثمان گفته‌اند: او قبل از بدر مریض شد و بعد از بدر و پیش از آن که مسلمانان به مدینه برسند، فوت کرد؛ یعنی قبل از ازدواج خواهرش در اوّل ذی الحجّه و تقریبا بیش از چهل روز پیش از آن درگذشت. لکن توضیح داده که رقیه در ذی الحجّه یا محرّم، یعنی بعد از ازدواج فاطمه وفات کرد و در این صورت شاهد ازدواج خواهرش بوده است.

(۲)

pdftarikhema.org

pdftarikhema.org

از سنت‌های شب ازدواج

بعضی از سنت‌های پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله در شب ازدواج دخترش فاطمه علیها السّلام را خوارزمی در المناقب و گنجی شافعی در کفایهٔ الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب علیه السّلام از حافظ ابن بطهٔ عکبری با سندی که آن را بسیار خوب و عالی توصیف کرده، از ابن عباس نقل کرده است که:

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رو به زنان کرد و گفت: همانا دخترم را به پسر عمویم تزویج کردم و شما مقام و منزلت دخترم را نزد من می‌دانید و حال او را به علی علیه السّلام سپرده‌ام، پس برای او بهتر از دختران خویش اقدام کنید.

(۳) زنان در اتاق فاطمه فرشی از لیف و یک بالش و پرده‌ای خیبری و یک تشت لباس‌شویی گذاشتند و ام ایمن هم دربان شد. آنها برخاستند و بر حضرت زهرا زیورهایی آویختند و خوشبویش نمودند و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بلال را فرا خواند و به او گفت: حال که ازدواج دخترم، با پسر عمویم است، دوست دارم که از سنت‌های امت من این باشد که در ازدواج، ولیمه (خوراک) بدهند. پس برو و یک گوسفند

---

(۱). الذریهٔ الطاهره، ص ۹۳ و کشف الغمهٔ، ج ۱، ص ۳۶۴ و بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۹۲ و به فصل ازدواج همین کتاب مراجعه کنید.

(۲). مسارّ الشیعهٔ، ص ۵۳ و لکن او عقد را اراده می‌کند و نه عروسی را و امّا عروسی را در بیست و یکم محرّم سال سوم هجری می‌داند (ص ۶۱- ۶۲، چ قم) و هم چنین در حدائق الریاض و الاقبال و در بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۹۲ به این مطلب اشاره شده است.

(۳). چنان که در بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۹۲ آمده است.

(۴). ابن هشام، ج ۲، ص ۳۰۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴۲

و پنج مدّ «۱» جو و قصعه‌ای تهیه کن تا مهاجران و انصار را دعوت کنم! بلال آنها را آماده کرد و نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آورد و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله آن را جلوی خود گذارد. سپس فرمود: ای بلال، مردم را دعوت کن که دسته دسته به مسجد بیایند.

(۱) مردم گروه گروه به مسجد می‌آمدند و پس از غذا خوردن می‌رفتند تا همگی اطعام شدند و مقداری غذا باقی ماند. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مقداری از غذای اضافه را متبرّک کرد و به بلال گفت: اینها را نزد زنان ببر و بگو: این را بخورید و کسانی که با شما هستند را با آن اطعام کنید.

سپس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به همراه علی علیه السّلام به خانه‌اش آمد و فاطمه را صدا زد. هنگامی که فاطمه جلو آمد، همسرش را دید که با رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله است. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به وی فرمود: نزدیک بیا. فاطمه به پدر نزدیک شد. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دست او و دست علی علیه السّلام را گرفت و هنگامی که خواست دست فاطمه علیها السّلام را در دست علی علیه السّلام قرار دهد، دل فاطمه گرفت و اشک چشمانش جاری شد! رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله احتمال داد که شاید گریه فاطمه به خاطر این باشد که علی علیه السّلام دارایی چندانی ندارد. پس آن حضرت سر خود را بالا گرفت و گفت: چه چیز باعث گریه تو شده است؟! به خدا قسم که من در حق تو کوتاهی نکرده‌ام و قدر تو را گرامی داشته و تو را به تزویج بهترین فرد خاندانم در آورده‌ام و به خدا سوگند که تو را به تزویج کسی در آورده‌ام که سیّد و آقای دنیا و آخرت و از صالحان می‌باشد.

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

(۲) پس فاطمه آرام گرفت و دستش را در کف نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله قرار داد و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله (دست او را در دست علی علیه السّلام قرار داد و) فرمود: به سوی خانه خودتان بروید. «۲» خداوند این ازدواج را بر شما

---

(۱). یک مدّ، سه چهارم کیلو یا کمتر از آن و حدود ۷۰۰ گرم است.

(۲). طبرسی از علی بن ابراهیم قمی خبری را از حوادث اوایل بعد از هجرت و بنای مسجد نبوی نقل می‌کند و می‌نویسد:

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله منازل خود و اصحابش را در اطراف مسجد بنا نهاد و به این ترتیب که نقشه خانه خود و اصحابش را مشخص کرد و برای علی بن ابی طالب نیز قطعه زمینی را در نظر گرفت. خانه‌ها به گونه‌ای ساخته شده بود که افراد از خانه خود خارج شده و وارد مسجد می‌شدند. سپس مسأله بستن درها و سپس ازدواج علی علیه السّلام با زهرا علیها السّلام را نقل می‌کند و می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود: منزلی را آماده کن تا فاطمه را به آنجا ببری. علی علیه السّلام فرمود: یا رسول اللّه، در اینجا منزلی غیر از خانه حارثة بن نعمان باقی نمانده است. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: به خدا قسم که از حارثة خجالت می‌کشیم! زیرا ما تمام منزل‌هایش را گرفته‌ایم!

این سخن به گوش حارثه رسید و برای همین نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آمد و گفت: یا رسول الله، من و دارائیم در اختیار خدا و رسولش هستیم و به خدا قسم که چیزی برای من محبوب‌تر از آنچه که از من می‌گیری نیست و آنچه را که از من می‌گیرید، در نظرم محبوب‌تر از آنچه است که برای من وامی‌گذاری.

پس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله برایش دعا کرد و سپس فاطمه علیها السّلام و علی علیه السّلام در منزل حارثه ساکن شدند؛ اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۱ و الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۴. و لکن منزلی که برای علی مشخص کرده، کجا بوده است؟ و تمام منازل حارثه

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴۳

مبارک گرداند و کارهایتان را اصلاح کند، شما هم چنان باشید تا دوباره برگردم.

(۱) آنها جلو رفتند و در جای مخصوص نشستند و زنان پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نیز در پشت پرده بودند. سپس نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله مراجعت کرد و در زد. ام ایمن گفت: کیست؟ فرمود: من رسول اللّه هستم. ام ایمن در حالی که می‌گفت: پدر و مادرم فدایت باد، در را باز کرد. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از او سؤال کرد: آیا برادرم اینجا است ای ام أیمن؟ جواب داد: برادرت کیست؟ فرمود: علی بن ابی طالب. گفت: ای رسول خدا، آیا او برادر تو است در حالی که دامادت می‌باشد؟ فرمود: بله، آنگاه ام ایمن گفت: ما حلال و حرام را از تو یاد می‌گیریم ای رسول خدا.

آنگاه نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله داخل شد و وقتی که زنان از پشت پرده او را دیدند از جای خود برخاستند و به سرعت خارج شدند و وقتی که (أسماء بنت عمیس) او را دید، آماده رفتن شد که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: تو در اینجا چه کاری انجام می‌دهی؟

گفت: من از دخترت محافظت می‌کنم. دختران جوان در شب ازدواج به همراهی احتیاج دارند تا اگر حاجتی داشتند یا چیزی می‌خواستند برایشان انجام دهد.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: از خدا می‌خواهم که در همه حال نگهدار تو باشد و تو را از شرّ شیطان در امان نگه دارد. برایم ظرف آبی بیاور.

(۲) اسماء برخاست و ظرفی را از آب پر کرد و آن را آورد. نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله روی و پاهایش را با آن شست و مقداری از آن را مضمضه کرد. سپس فاطمه را فرا خواند. فاطمه در حالی که لباس بزرگ و نقابی بر چهره داشت نزد او آمد. آن حضرت

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

کفی از آب برداشت و آن را بر سرش پاشید و کف دیگری برداشت و بر دست‌هایش پاشید، آنگاه مقداری هم به گردن و بدنش پاشید. سپس فرمود:

خدایا فاطمه از من و من از فاطمه هستم، پس همان طوری که پلیدی را از من دور کردی و مرا تطهیر نمودی؛ او را هم تطهیر کن. پس از آن به او فرمود که از آن آب بخورد و رویش را با آن بشوید و با آن مضمضه و استنشاق نماید. سپس ظرف دیگری از آب طلب کرد و علی علیه السّلام را فرا خواند و همین کارها را با او هم انجام داد و برای او به همین صورت دعا کرد و آنگاه فرمود: خداوند دل‌هایتان را به هم نزدیک و مهربان کند و نسل شما را مبارک گرداند و کارهای شما را اصلاح کند. بلند شوید و به خانه‌تان بروید.

که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از او گرفته، کدام یک بوده‌اند؟ در این میان تنها منزل صفیه دختر حیّ بن اخطب، بعد از خیبر و در اوایل سال هفتم و هم چنین ماریه قبطیه، امّ ابراهیم قبل از آن که به مشربه منتقل شود؛ منزل دیگری که مال حارثهٔ باشد، مشخص نشده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴۴

سپس از نزد آنها خارج شد و در را بر آنها بست و داخل حجره خود شد و در را بست.

(۱) گنجی شافعی (م ۶۵۸ ه) در حاشیه این خبر نوشته است: حافظ، ابن بطهٔ عکبری خبر را اینگونه روایت کرده و این خوب است، الّا این که ذکر نام أسماء بنت عمیس در این روایت صحیح نیست؛ زیرا این اسماء، زن جعفر بن ابی طالب علیه السّلام بوده و با همسرش در حبشه به سر می‌برده است و در سال هفتم و بعد از فتح خیبر به مدینه بازگشته است و در آن هنگام نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: نمی‌دانم به کدام یک خوش‌حال باشم. و من آوردن نام او را در این حدیث چیزی جز اشتباه بعضی از راویان نمی‌دانم بلکه درست این است که اسماء مذکور در این حدیث که در ازدواج فاطمه علیها السّلام شرکت داشت، أسماء بنت یزید بن سکن انصاری بوده است و وی احادیثی را هم از نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله روایت کرده است و شهر بن حوشب و بعضی دیگر از تابعین از او روایت کرده است. «۱»

(۲) إربلی حدیث را از او در کشف الغمهٔ نقل کرده است؛ اما وی وجه دیگری را اختیار کرده و نوشته است: از کتاب الذریهٔ الطاهره تألیف أبی بشر بن حمّاد انصاری دولابی با سندی از (اسماء بنت عمیس) نقل شده است که علی علیه السّلام زره‌اش را پیش یک یهودی به گرو گذاشت و با پول آن ولیمه داد ... و ولیمه‌اش عبارت بود از دو صاع جو و خرما و حیس. «۲»

اسماء می‌گوید: من فاطمه علیها السّلام را در حالی برای علی علیه السّلام آماده می‌کردم که فرش و بالش‌های آنها از لیف خرما بود!

(۳) سپس در تعلیقه آن نوشته است: چنان که مشاهده می‌کنید روایات بسیاری دلالت بر این سخن که اسماء بنت عمیس در شب زفاف فاطمه علیها السّلام حاضر بوده است ... و این در حالی است که اسماء به همراه شوهرش در حبشه به سر می‌برده است و به همراه همسرش در سال ششم هجری به مدینه بازگشتند و لذا در زمان زفاف فاطمه در مدینه نبوده است؛ زیرا زفاف در ذی الحجّه سال دوم بوده است و زنی که شاهد زفاف بوده، خواهرش (سلمی بنت عمیس) بوده است که همسر حمزهٔ بن عبد المطلب به شمار می‌رفته است، لکن أسماء نزد راویان حدیث از خواهرش مشهورتر بوده است و لذا از او روایت کرده‌اند، یا این که یک راوی اشتباه کرده است و بقیه از او پیروی کرده‌اند! «۳»

---

(۱). کفایهٔ الطالب، ص ۳۰۷ و اربلی در کشف الغمه، ج ۱، ص ۳۷۲ از گنجی نقل کرده است.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

(۲). ظاهرا آنها از جو، نان و از خرما حیس تهیه کردند و ما معنای حیس را در آنچه خوارزمی در مناقب با سندی از علی علیه السّلام روایت کرده است چنین می‌یابیم: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله درهم‌هایی به من داد و فرمود: مقداری آرد و خرما و أقطّ (کشک) تهیه کن و من آنها را تهیه کردم و نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آوردم. آن حضرت سفره‌ای طلبید و سپس آستین‌هایش را بالا زد و آنگاه خرما و آرد را به هم می‌مالید و آنها را با اقط (کشک) مخلوط می‌کرد و حیس درست می‌کرد؛ چنان که در کشف الغمهٔ آمده است ج ۱، ص ۳۶۱.

(۳). کشف الغمه، ج ۱، ص ۳۶۶- ۳۶۷.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴۵

(۱) هم چنین این تذکر از حاشیه نسخه خطی کتاب دولابی منهای بخش آخر آن، چاپ شده است. «۱» و جا دارد که بگوییم هر دو (أسماء بنت سکن و سلمی بنت عمیس) حاضر بوده‌اند. و توجیه إربلی با آنچه که از قول اسماء گذشت قریب به ذهن می‌گردد. او در جواب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله گفت: هر زن جوانی در شب زفاف احتیاج به یکی از زنان نزدیک خویش دارد «۲» و منظور این است که از خویشاوندان او باشد و سلمی، همسر حمزه و خواهر اسماء، همسر جعفر از نزدیکان زهرا بوده‌اند؛ ولی اسماء دختر سکن انصاری چنین قرابتی نداشته است.

(۲) لکن محقق بحار الانوار، مرحوم ربّانی شیرازی توجیه گنجی شافعی را ترجیح داده است؛ «۳» زیرا به وی خطیب (خواستاری کن) زنان می‌گفتند و کنیه‌اش امّ سلمه بوده است. در این صورت آنچه در مورد قضیه ازدواج زهرا از ام سلمه روایت شده است در حقیقت از اسماء دختر سکن بوده است نه از ام سلمه که نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله یک سال پس از آن با او ازدواج کرد. «۴»

(۳)

صبحگاه شب زفاف

آنچه که ابن سعد در الطبقات با سندی از اسماء بنت عمیس در مورد سنت‌های فردای عروسی نقل می‌کند، این است که وی می‌گوید: در زفاف فاطمه دختر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حاضر بودم. صبح روز بعد نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله جلوی در آمد و فرمود: ای ام ایمن، برادر مرا بگو بیاید! گفت: او برادر تو است و دخترت را به او تزویج می‌کنی؟

فرمود: بله. ای ام أیمن. در همین حال زنان صدای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را شنیدند و هر کدام در گوشه‌ای پنهان شدند و من هم در گوشه‌ای پنهان شدم.

علی علیه السّلام نزد او آمد و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله مقداری آب رویش پاشید و برای او دعا کرد. سپس فرمود:

فاطمه را بگو بیاید. فاطمه علیها السّلام با خجالت و حیا پیش پدر آمد.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: آرامش داشته باش و بدان که تو را در نکاح یکی از بهترین خویشاوندانم در آورده‌ام.

سپس مقداری آب بر رویش پاشید و برای او دعا کرد و بازگشت.

هنگام بازگشت مرا در مقابل خویش دید و فرمود: این کیست؟ گفتم من. فرمود: اسماء؟ گفتم: بله.

فرمود: آیا آمده‌ای تا فاطمه در شب زفافش یاری کنی؟ گفتم: بله. او برای من دعا کرد. «۵»

---

(۱). تاریخ نسخه ۶۶۹ ه ق و وفات اربلی در ۶۹۳ ه ق بوده است.

(۲). کشف الغمهٔ، ج ۱، ص ۳۵۱.

(۳). بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۱۸۲.

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۴). همان، ص ۱۳۲.

(۵). الطبقات، ج ۸، ص ۲۴ و ابن حنبل در الفضائل، ص ۹۵۸- ۱۳۴۲ و دولابی در الذریهٔ الطاهره ص ۹۴- ۹۶ و از او در

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴۶

(۱) سبط ابن جوزی در تذکرهٔ الامه از خطیب قزوینی صاحب المناقب و با سندی از عبد الرزاق عن معمر بن راشد از ابن ابی نجیح از مجاهد از ابن عباس نقل می‌کند که گفت: وقتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فاطمه علیها السّلام را به علی علیه السّلام تزویج کرد، فاطمه گفت: یا رسول اللّه، آیا مرا به تزویج کسی در آورده‌ای که هیچ مالی ندارد؟

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به وی فرمود: آیا راضی به این نیستی که خداوند از میان تمام اهل زمین دو نفر را برگزیده که یکی پدرت و دیگری شوهرت باشد؟!

سپس بر آن حاشیه زده و می‌نویسد: درباره این حدیث بحث کرده و نوشته‌اند: عبد الرزاق آن را روایت کرده و او متهم به تشیع است!

سپس می‌نویسد: گفتیم که عبد الرزاق از بزرگان علما و استاد احمد بن حنبل می‌باشد و مسلم و بخاری در کتاب‌های خود از او روایت‌های بسیاری را نقل کرده‌اند و به سخنان کسانی که به خاطر أغراض فاسد در او خدشه می‌کنند، اعتنایی نمی‌شود! «۱»

(۲)

غزوه سویق «۲»

ابن اسحاق با سندی از عبد الله بن کعب بن مالک انصاری نقل می‌کند که وقتی ابو سفیان به مکّه بازگشت مشاهده کرده که قهرمانان قریش شکست خورده و از بدر بازگشته‌اند، نذر کرد که سرش را به سبب جنابت نشوید «۳» تا وقتی که با محمد صلّی اللّه علیه و آله بجنگد، لذا برای عمل کردن به نذر خود به همراه چهل «۴» یا دویست سواره حرکت کرد و راه صحرای نجد را در پیش گرفت تا در کنار قناتی در کوه ثیب که تا مدینه یک منزل فاصله داشت، «۵» فرود آمدند.

کشف الغمه ج ۱، ص ۳۶۶ و از او در بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۱۳۷ و بحرانی در العوالم، ج ۱۱، ص ۱۶۸. و به نظر من این متن، ریشه مطلبی است که خوارزمی در مناقب و گنجی شافعی در کفایهٔ الطالب از ابن عباس نقل کرده‌اند؛ می‌باشد.

و در آن آمده است که ولیمه را پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله داد، و این بر خلاف سنّت است و در آن نسبت به فاصله زمانی طولانی؛ یعنی ده ماه بین عقد و عروسی تجاهل شده است و هم چنین نسبت به اصل عقد و این که بدون مشورت با زهرا علیها السّلام بوده، تجاهل شده است و مستبعدات دیگری هم است.

(۱). تذکرهٔ الامه، ص ۳۰۸- ۳۰۹.

(۲). سویق، جو یا گندمی است که جوشانده می‌شود و سپس آرد شده و با ماست یا روغن یا عسل یا آب مخلوط می‌شود و به عنوان غذای مسافر محسوب می‌شود. و این غزوه را سویق نامیدند، زیرا که مشرکان به هنگام فرار، برای سبک شدن بارهایشان، تمام سویق‌های خود را در راه ریخته بودند.

(۳). غسل جنابت، از سنت‌های دین حنیف ابراهیم علیه السّلام بوده که باقی مانده بود؛ چنان که در الروض الانف آمده است.

(۴). چنان که از محمد بن کعب قرظی در واقدی، ج ۱، ص ۴۷ آمده است.

(۵). یک منزل مساوی ۲۲ کیلومتر بوده است.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴۷

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۱) سپس شبانه حرکت کردند و او پشت در خانه حییّ بن أخطب از رؤسای بنی نضیر رفت و در زد.

ابن أخطب از ترس در را باز نکرد، لذا ابو سفیان به خانه سلّام بن مشکم که صاحب اموالشان در مدینه بود آمد. او در را باز کرد و از او پذیرایی نمود و خبرهای مدینه را برایش گفت.

سپس ابو سفیان نزد یاران خود بازگشت و افرادی را به ناحیه عریض در مدینه فرستاد. آنها در آنجا فردی از انصار را دیدند که به همراه هم‌پیمانش مشغول کشاورزی است. آنها را کشتند و نخل‌هایشان را به آتش کشیدند و سپس بازگشتند.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به محض اطلاع از حارثه، (همانند دفعه قبل) أبو لبابه، بشیر بن عبد المنذر را بر مدینه گماشت و برای دستیابی به مشرکان قریش حرکت کرد تا به قرقرة الکدر (که در ناحیه معدن و به فاصله هشت منزلی مدینه قرار دارد) رسید و نتوانست که به ابو سفیان و اصحابش دست یابد و لذا بازگشت.

اصحاب آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله سؤال کردند که آیا می‌توانیم این را هم یک غزوه بدانیم؟ فرمود: بله. و آن را غزوه سویق نامیدند، زیر سویق‌های زیادی را دیدند که مشرکان برای سبک‌تر شدن بارها و افزایش سرعت مرکب‌هایشان بر زمین ریخته بودند.

این غزوه در روز یکشنبه، پنجم ذی الحجّه «۱» که بیست و دومین ماه هجرت به مدینه بود؛ رخ داد و پنج روز طول کشید «۲» و این بدان معنا است که آن حضرت در عید قربان به مدینه بازگشت.

(۲)

عید قربان

در مورد عید قربان، نمیری بصری با سندی از جابر بن عبد اللّه انصاری نقل می‌کند که: اوّلین عید قربانی که مسلمانان آن را گرامی داشتند، صبح دهم ذی الحجّه بود که از بنی قینقاع برگشته بودیم و در بنی سلمه قربانی کردیم و من هفده قربانی را در آنجا دیدم. «۳»

(۳) یعقوبی می‌نویسد: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عید قربان در مدینه بود و به همراه مردم به طرف مصلّی حرکت کرد ... و در همین حال گوسفندی را به همراه می‌برد و در مصلّی یک یا دو گوسفند را با دست خویش قربانی کرد و از یک راه به مصلّی رفت و از راه دیگری برگشت. «۴»

---

(۱). سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۴۷ و اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۲ و مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۹۰، به صورت مختصر.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۱۸۱.

(۳). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۱۳۷- ۱۳۸ و طبری، ج ۲، ص ۴۸۱ آن را از واقدی نقل کرده است؛ امّا این مطلب در مغازی نیامده است و شاید در سیره‌اش بوده است.

(۴). تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۴۶ و تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۸۱ و مسعودی در التنبیه و الاشراف، ص ۲۰۷ و از طبری جزری در الکامل، ج ۲، ص ۹۸ و از او در بحار الانوار، ج ۲۰، ص ۸.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴۸

(۱)

وفات عثمان بن مظعون

طبری می‌نویسد: در ذی الحجه همین سال عثمان بن مظعون از زخمی‌های بدر، در گذشت و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را

pdftarikhema.com

pdftarikhema.org

در بقیع به خاک سپرد و سنگی را به عنوان نشانه بر روی قبر او گذاشت. «۱»

(۲) ابن عبد البر در الاستیعاب از عایشه نقل می‌کند که گفت: نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله پیکر عثمان بن مظعون را بوسید و در این حال گریه می‌کرد و اشک‌هایش جاری بود. «۲»

ابن شبّه نمیری در التاریخ المدینه با سندی از عمر مخزومی می‌نویسد: عثمان بن مظعون اوّلین فرد از میان مهاجران بود که در مدینه درگذشت. از رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سؤال کردند که او را کجا دفن کنیم؟

فرمود: در بقیع. و آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله قبری برای او حفر کرد و پس از دفن، سنگی از سنگ‌های قبر باقی ماند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله آن را در پایین قبر عثمان قرار داد. «۳»

(۳) و با سندی از مطلب بن عبد الله از یکی از صحابه نقل می‌کند که: وقتی نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله عثمان بن مظعون را دفن کرد، به مردی گفت: بلند شو و آن سنگ را بر قبر برادرم بگذار تا موضع قبر او را بدانم و خاندانم را در اطراف قبر او دفن کنم. آن مرد بلند شد؛ ولی نتوانست سنگ را حرکت دهد. و گویی که من سفیدی دست‌های رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را می‌دیدم که سنگ بزرگ را حرکت داد و بر قبر عثمان قرار داد. «۴»

(۴) کلینی در فروع کافی با سندی از امام صادق علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: وقتی عثمان بن مظعون درگذشت، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله شنید که همسرش می‌گوید: ای ابو سائب، بهشت گوارایت باد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: تو چه می‌دانی؟ فقط همین را بگو که او خدا و رسولش را دوست می‌داشت. «۵»

---

(۱). تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۸۵ و از او در الکامل، ج ۲، ص ۹۸ و از در بحار الانوار، ج ۲۰، ص ۸.

(۲). الاستیعاب، ج ۳، ص ۸۵.

(۳). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۱۰۱- ۱۰۲ باقیمانده این خبر چنین است: وقتی که مروان بن حکم والی مدینه شد، روزی از کنار آن سنگ می‌گذشت که دستور داد آن را از قبر به جای دیگری پرت کنند و گفت: به خدا قسم که نباید روی قبر عثمان بن مظعون سنگی باشد که به وسیله آن شناخته شود. به او گفتند: آیا سنگی را پرتاب کرده‌ای که نبیّ اکرم صلّی اللّه علیه و آله با دستان خود آن را در اینجا گذارده بود؟! کار بسیار بدی کردی. دستور بده که آن را به جای اوّل خود بازگردانند. او گفت: به خدا قسم که پس از پرت کردن آن به جای اول بازگردانده نمی‌شود! و شاید که این اقدام وی بدین خاطر بوده است که عثمان در جنگ بدر یک نفر از مشرکین را کشته بود و فرد دیگری را اسیر کرده بود!

(۴). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۱۰۲.

(۵). فروع کافی. عجیب این است که حمیری در قرب الاسناد، با سندی از امام باقر علیه السّلام و صدوق در الخصال، ج ۲، ص ۳۷ با سندی از امام صادق علیه السّلام روایت کرده‌اند که: عثمان با ام کلثوم ازدواج کرد و او فوت کرد در حالی که عثمان به او دخول نکرده بود و هنگامی که به سوی بدر حرکت کردند، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رقیّه را به او تزویج کرد ... و این با مسلمات تاریخ و سیره مخالف است!

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۴۹

(۱) نمیری بصری از قدامهٔ بن موسی نقل می‌کند که گفت: بقیع پوشیده شده از درختچه‌های غرقد بود و پس از آن که عثمان بن مظعون درگذشت و در بقیع دفن شد، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به جایی که وی در آن دفن شده بود، اشاره کرد و فرمود: اینجا قطعه‌ای از بهشت است و به جهت منزل محمد بن زید تا گوشه خانه عقیل بن ابی طالب اشاره کرد و سپس به ناحیه دیگری اشاره کرد و فرمود: این هم از زمین‌های بهشتی است و آنگاه به جهت راه از منزل محمد بن زید تا دورترین نقاط امروزی بقیع

pdftarikhema.org

pdftarikhema.com

اشاره کرد. «۱»

(۲)

وفات رقیّه دختر رسول اللّه

ابن اسحاق بدون سند از اسامهٔ بن زید روایت می‌کند که گفت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله پدرم زید بن حارثه را به سوی اهالی پایین مدینه فرستاد تا بشارت فتح و یاری خداوند را در بدر به آنها بدهد ... و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مرا به همراه عثمان بن عفّان در مدینه باقی گذارده بود تا از رقیّه همسر عثمان مراقبت کنیم و پس از آن که او را دفن کردیم و خاک قبر او را صاف نمودیم، خبر وفات رقیه به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رسید.

(۳) این در حالی است که واقدی روایت می‌کند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به هنگام حرکت به بدر در سقیا از سپاه خود سان دید و در آنجا اسامهٔ بن زید و عده‌ای دیگر به خاطر سنّ کم برگردانده شدند و روایت نکرده است که اسامه به همراه عثمان بن عفان برای مراقبت از رقیّه در مدینه باقی ماند؛ «۲» بلکه بازگرداندن او را در احد نیز روایت کرده است «۳» و در هنگامی که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رحلت کرد، اسامه نوزده‌ساله بود. «۴» بلکه در ابتدای ورودش به مدینه، نوجوانی بود که آب دماغش بر صورتش جاری می‌شد و عایشه از او بدش آمد و لذا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله رویش را شست. «۵» حال آن که غزوه بدر در نیمه سال دوم هجری رخ داده است و با این حال چگونه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را به همراه عثمان مسئول نگهداری از رقیه کرده است؟! و بلکه راوی خبر، زهری از عروه از اسامهٔ بن زید «۶» یا نمیری بصری با سندی از هشام بن عروهٔ بن زبیر از پدرش از جدش «۷» می‌باشد و در آن متذکر نشده‌اند که چه وقت رسول

---

(۱). تاریخ مدینه ۱: ۱۰۰.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۲۱.

(۳). همان، ص ۲۱۶.

(۴). همان، ج ۳، ص ۱۱۲۵.

(۵). وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۸۶.

(۶). همان، ص ۸۶.

(۷). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۱۰۳.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۵۰

اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را مسئول مراقبت از دخترش کرد و متذکر نشده‌اند که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عثمان را به همراه چه کسی بازگرداند، الّا این که بگوییم آنچه نمیری بصری در تاریخ المدینه به صورت بی‌سند نقل کرده و گفته است که: وقتی عبد الرحمن بن عوف، عثمان را مورد عتاب قرار داد و گفت که او (خودش) شاهد بدر بوده است و عثمان شاهد آن نبوده است؛ عثمان برای وی پیغام فرستاد که: من هم برای جنگ بدر خارج شدم. اما رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مرا از میانه راه برگردانید تا از دختر آن حضرت که مریض بود پرستاری کنم!

(۱) پس به سوی دختر رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله بازگشتم تا وظیفه پرستاری را انجام دهم؛ ولی او خوب نشد و فوت کرد و او را دفن کردیم. رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را پس از بازگشت از بدر ملاقات کردم که به أجر و ثواب بشارت داد و یک سهم از غنائم را به من بخشید. «۱»

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

(۲) قبل از او واقدی هم به صورت بی‌سند این را روایت کرده و گفته است: گفته شده که یک درگیری لفظی بین عثمان و عبد الرحمن برآمد. در این درگیری لفظی عبد الرحمن، ولید بن عقبه را فرا خواند و به او گفت: نزد برادر (رضاعی‌ات) برو و آنچه را که می‌گویم به او برسان؛ زیرا غیر از تو کسی پیام مرا به او نمی‌رساند! به او بگو: عبد الرحمن می‌گوید: من در بدر حاضر بوده‌ام و تو حضور نداشتی ... ولید این پیام را به عثمان رسانید و او گفت: برادرم راست می‌گوید: من به خاطر مراقبت از دختر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله که مریض بود در بدر حاضر نشدم؛ ولی آن حضرت أجر و سهم حضور را به من عطا کرد. «۲»

(۳) در این روایت نیامده است که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله او را از میانه راه برگردانید و هم چنین نیامده است که عثمان، رقیه را دفن کرد. هم چنین ابن حنبل از عبد الله بن عمر در المسند «۳» و بلکه بخاری در الجامع الصحیح «۴» این مطلب را نقل کرده‌اند و اگر ابن عوف در بدر حاضر بوده و تقسیم غنائم آن را دیده؛ چگونه اعطای سهم به عثمان را متوجه نشده است؟!

(۴) در این زمینه روایت دیگری هست که می‌گوید: عثمان از رفتن به بدر بازماند؛ زیرا آبله گرفته بود. «۵»

---

(۱). تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۱۰۴.

(۲). مغازی واقدی، ج ۱، ص ۲۷۸.

(۳). مسند احمد، ج ۱، ص ۶۸ و ج ۲، ص ۱۰۱.

(۴). صحیح بخاری، ج ۶، ص ۱۲۲.

(۵). سیره حلبیه، ج ۲، ص ۱۴۱ و ۱۸۵ و واقدی، ج ۱، ص ۱۳۱ از ابن جریح در مورد قول خداوند که می‌فرماید: «کَما أَخْرَجَکَ رَبُّکَ مِنْ بَیْتِکَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّ فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ لَکارِهُونَ، یُجادِلُونَکَ فِی الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَیَّنَ کَأَنَّما یُساقُونَ إِلَی الْمَوْتِ وَ هُمْ یَنْظُرُونَ»؛ گروهی از مؤمنان خوش نداشتند بعد از آن که حقیقت آشکار می‌شد درباره حق با تو جدل می‌کردند، گویی می‌نگرند که آنها را به جانب مرگ می‌برند.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۵۱

(۱) و ابن سعد در طبقات با سندی از ابن عباس- که «أهل خانه بهتر می‌دانند در خانه چیست»- روایت می‌کند که گفت: وقتی رقیّه از دنیا رفت، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود: او به سلف صالح ما، عثمان بن مظعون ملحق شد. و زنان به شدت گریه می‌کردند که عمر با شلاقش آنها را می‌زد تا آرامشان کند! امّا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دست او را گرفت و فرمود: آنها را واگذار ای عمر!

سپس رو به زنان کرد و فرمود: از جیغ زدن که کاری شیطانی است پرهیز کنید و جیغ زدن یا لطمه زدن به خود از کارهای شیطان است.

در این حال فاطمه علیها السّلام بر کناره قبر نشست و شروع به گریه کرد و نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله اشک‌های او را با لباس خود پاک می‌کرد. «۱»

قبل از او، استادش واقدی هم این مطلب را نقل کرده است؛ اما وی در تعلیقه آن گفته است: این خیال باطل است ... زیرا آنچه که مسلّم می‌باشد، این است که رقیه در هنگام بدر فوت کرده است و شاید که این یکی دیگر از دختران آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله بوده و یا این که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله پس از بدر بر سر قبر رقیّه آمده است. «۲»

واقدی توجه نداشته است که متن این خبر که «وقتی رقیه از دنیا رفت، رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فرمود» این تأویل را بر نمی‌تابد.

(۲) کلینی این خبر را در فروع کافی با اسناد از امام باقر یا امام صادق علیها السّلام نقل کرده است که: وقتی رقیه دختر رسول اللّه

pdftarikhema.com

pdftarikhema.com

صلّی اللّه علیه و آله فوت کرد: آن حضرت فرمود: او به سلف صالح ما عثمان بن مظعون و اصحابش ملحق شد و در این حال فاطمه که اشک چشمانش جاری بود، کنار قبر نشسته بود و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در حالی که برای رقیّه دعا می‌کرد، فاطمه علیها السّلام را با لباسش پوشانده بود و آنگاه فرمود: از خدای عزّ و جل درخواست نمودم که او را از فشار قبر در أمان بدارد. «۳»

روایت می‌کند که: عده‌ای از اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله از خروج آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله به بدر کراهت داشتند و می‌گفتند: ما کم هستیم و خروج باید با نظر خواهی از همه باشد. و قبل از آن در (ج ۱، ص ۲۱) می‌نویسد: آنها که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را همراهی نکردند، ملامت نمی‌شوند؛ زیرا برای جنگ خارج نشده بودند بلکه برای غارت کاروان قریش خارج شده بودند! و عده‌ای از اهل بصیرت و پاک نیّت به همراه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خارج نشدند، در حالی که اگر می‌دانستند، جنگی پیش می‌آید حتما خارج می‌شدند؛ بنابراین افراد به سه دلیل در بدر حضور نیافتند: بیماری آبله، به گمان این که افرادی برای به دست آوردن غنیمت می‌روند، و کراهت از جنگ، و شاید که عثمان به یکی از سه علل فوق در بدر حاضر نشده است!

(۱). الطبقات، ج ۸، ص ۲۴- ۲۵.

(۲). الاصابة، ج ۴، ص ۲۹۷ و سمهودی در وفاء الوفاء و نمیری بصری در تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۱۰۲ از غیر ابن سعد و واقدی این مطلب را نقل کرده‌اند.

(۳). فروع کافی، ج ۱، ص ۶۶.

تاریخ تحقیقی اسلام ،ج۲،ص:۳۵۲

(۱) و در آن با سندی از ابو بصیر آمده است که گفت: از امام صادق علیه السّلام سؤال کردم: آیا کسی از فشار قبر در أمان می‌ماند؟ فرمود: از آن به خدا پناه می‌بریم، چه بسیار کم هستند کسانی که از آن در أمان می‌مانند، وقتی که رقیّه به دست عثمان کشته شد؛ «۱» رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بر بالای قبرش ایستاد و در حالی که اشک‌هایش جاری بود، و روی خود را به سوی آسمان گرفت و فرمود: خدایا از فشار قبر بر رقیه به خاطر من درگذر و خداوند خواسته رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله را اجابت کرد و آنگاه آن حضرت رو به مردم کرد و فرمود: من به یاد درد و رنج‌هایی که رقیّه کشیده بود افتادم و دلم برایش سوخت؛ لذا از خداوند خواستم که به خاطر من فشار قبر او را ببخشد. «۲»

اما در مورد تاریخ وفاتش باید گفت که از آنچه گذشت معلوم می‌شود که وی بعد از عثمان بن مظعون وفات کرده است و از آنجا که وفات وی را در ذی الحجّه دانسته‌اند؛ بنابراین وفات رقیّه بعد از آن بوده است؛ چنان که نووی بر آن تصریح کرده است. «۳»

(۲) الّا این که ابن قتیبه دقیق‌تر شده و گفته است: رقیه یک سال و ده ماه و بیست روز پس از ورود به مدینه درگذشت؛ «۴» یعنی در بیستم ماه محرم که مصادف با أواخر سال دوم هجری و اوایل سال سوم هجری بوده است. و در مورد علت وفات وی، نمیری بصری از زهری نقل می‌کند که وی به سبب بیماری حصبه درگذشت. «۵»

---

(۱). نمیری بصری از زهری روایت کرده است که: او به حصبه دچار شد و فوت کرد. (ج ۱، ص ۱۰۴)

(۲). فروع کافی، ج ۱، ص ۶۴ و خبر دیگری را از آن حضرت علیه السّلام در مورد ممانعت از دخول عثمان به قبر، نقل می‌کند و در آن روایت آمده است: دختر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و اسم رقیّه یا ام کلثوم نیامده است و لکن مشتمل بر حوادث بعد از خیبر می‌باشد و برای همین این روایت و روایت دیگر که در خرائج راوندی است در مورد ام کلثوم می‌باشد، نه رقیه و بعد از این در مورد وفات ام کلثوم صحبت خواهد شد.

pdftarikhema.com